

FELSEFEYA SERDEMA
NAVÎN

Abdusamet Yîgît

weşanên

*Felsefeya serdema navîn
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefeyê
2020-Almanya-Berlin
Grafik: zendî şîyar*

ISBN 967-3-940997-35-9

Pêşgotin:

Dema ku em bahsa pêşketina felsefeyê li ser dema navîn bikin wê pêşî pêwîst bê ku em xosletên demê ên ku ew ji destpêka wê pêşkevin wan kifşbikê û bi wê re wê werênê ser ziman. Bi gelemperî wê dema ku wê bahsa destpêka serdema navîn wê were kirin wê, bi rûxîna imparatoriya roma re wê, bê destpêkirin. Lê di aslê xwe de wê ji wê zêdetirî wê piştî serdema kevnera ku wê demek baş wê bi felsefeya xwezayê wê derbas bikê û wê piştî wê dema helenikî wê bibê û wê bi xosletên felsefeya helenikî re wê hin bi hin wê bi awayekê olî ve wê bi dest pêşketina wê bibê re wê karibê wê werênê ser ziman. Di serdema navîn wê di awayekê de wê, pêşketina têtîngên olî ên yekxwûdayî wê bi bandûra felsefeyê û encamên wê re wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê bibê. Olên dema aqil weke mitrayiyê, zerdeştîyê, xiristiyanîyetê û heta manîyê û hwd wê, di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê, encamên wan têtîngên olî wê, bandûra wê li pêşketina serdema navîn û felsefeya wê bibê.

Destpêka felsefeyê a serdema navîn wê bi dema patristiskî re wê, destpê bikê û wê di wê demê de wê bi filosofên weke filosofên ku wê mohra xwe wê li demê bixin bi hizrên xwe ên weke aziz jerome, aziz Ambrosa, aziz augustinius, Aziz gregory, aziz irenaeus, klementê iskenderiyayî, origenes, Tertulian, û hwd re wê weke wan gelek filosofên ku em dikarin di wê çerçoveyê de navê wan werênê ser ziman wê bibê. Di wê demê de wê, zaneyên olî ên weke isakê ninovayî ku wê piştî wê were li mesopotamya û ankû li kurdistana başûr karibê bahsê bikê. Isakê ninovayî wê, weke kesekê dîlnîzm, û pak û baş ku wê nêz bibê û wê, bi ziman xweşîya xwe wê navê wî derkeve li pêş. Ew wê, bi baweriyê ku mirov nêzî xwûdayê xwe bibê wê bêtê ser ziman û wê, bergirinê wê weke rê û nîşanaka wê baweriyê wê bêtê ser ziman.

* Brock, S., trans. (1997). *The Wisdom of Saint Isaac the Syrian*. Fairacres Oxford, England: SLG Press, Convent of the Incarnation

*Gracia, J.G. & Noone, T.B. (2003): *A Companion to Philosophy in the Middle Ages*, London

Di destpêka vê demê de wê, hizrên augustinius, dionsios, orgenes, klement, philon û hwd wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê bi hizrên xwe yên ku ew wê, di rengekê de wê, ji wê xwe bigihênina têngînek metafîzîkî û wê bi wê re wê, felsefeyekê wê werênina ser ziman re wê bênina ser ziman. Ev dem wê bi hizrên wê yên ku ew dihê ser ziman re wê, bingîhekê teolojîkî a hebûnî û ankû xwûdayî wê bi wê re wê bê afirandin.

Di demên piştî wê demê de wê, êdî wê hin bi hin wê, pêşketinên li ser wê hizirkirina pêşî re wê bibê. Hizrên filosofên weke boethius û heta thomasê aqineyî, williamê ockhamî, Rogerus baco û hwd re wê, di rengekê de wê werê dîtîna ku wê werênê ser ziman. Lê di wê demê de ev kesên ku ew wê hizrên xwe wê werênina ser ziman ew xwe weke filosof pênase nakin. Ew wê, di rêya wê baweriya xwe de wê li ser wê çerçoveya wê ya teolojîyî re ku ew hizrên xwe dihênina ser ziman re wê bibê. Di wê demê de wê, li rojhilat jî wê piştî derketina islamê wê bi filosofên weke el-kindî, farabî, ibni sina, ibni rûşd û hwd re wê, bê dîtîna ku wê, bi temenekê felsefeyî wê, hizrên xwe wê werênina ser ziman.

Di wê demê de wê, di giştîya demê de wê, gengêşî û nîqaşên nava felsefeyê wê, bi ol û felsefeyê û ankû teoloji û felsefeyê re wê bibê. Di wê demê de wê hizrên filosofên weke sokrat, demokrit, haraklik, pisagor, epikur, platon, aristo û hwd wê, were dîtîna ku wê, hin bi hin wê ji aliyekê ve wê dîtîna ku wê bên hanîn li ser ziman. Di wê demê de wê bi zêdeyî wê ber ku wê mijare hebûnê û xwûdayî wê were şîrovekirin wê di wê temenê de wê çawa wê bi wê re wê, were hanîn li ser ziman û dervî wê çawa dibînê û dihênê ser ziman wê bi wê re wê alqadar bibin.

Hizên aristo ên li ser hebûnê û têngîna qatagoriyan a mantiqî û metafîzîkê û hwd wê, di wê demê de wê, bi zêdeyî wê bina mijare hizirkirin û nîqaşên ku wê bi wan re wê werina meşandin. Scotus Eriugena (815 – 877) ku wê weke platonvanekê jî wê di wê demê de wê were pênasekirin wê, bi nerîna xwe wê têngîhek bi hebûnê a dîyalektîkî wê di rengekê de wê were dîtîna ku wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Wê mijare hebûn

* Emberling, Geoff (2015). "Mesopotamian cities and urban process, 3500–1600 BCE". In Yoffee, Norman (ed.). *The Cambridge World History: Volume III: Early Cities in Comparative Perspective, 4000 BCE–1200 CE*. Cambridge: Cambridge University Press

*Boardman, John; Hammond, N. G. L., eds. (1970). "Preface". *The Cambridge Ancient History Volume III, Part 3: The Expansion of the Greek World, Eighth to Sixth Centuries*

û xwezayê wê di wê çerçoveyê de wê hilde li dest û wê li ser wê bisekinê ku ew wê fahmbikê. Wê mijare têngîna azadîyê û wîna xwûdê û hwd wê weke mijarên ku ew wê bi zanîna xwe re wê hilde li dest bê.

Di serdema navîn de wê di nava wê felsefeyê wê de wê mijare azadîyê wê ne kêmi ya hebûnê û hewldanên salixkirina wê li ser wê were sekin in û wê hewl were dayin ku ew were fahmkirin û bê hanîn li ser ziman. Boethius wê, bi tercûmekirinên li latinî ên weke ji nivîsên aristo ên li ser fizikê û û mantiqê û hwd re wê, bingihên hizrên xwe yên li ser mantiqê û hwd wê biafirênê.

Piştî demên patristîkî wê dema skolastîkî wê destpê bikê û wê encamên dema ronansa karolenjê wê di wê de wê, were dîtin ku wê bandûrbar bê. Wê, mantiqê wê demê wê bi wê rengê wê li ser temenekê perwerdekirinê li ser nerîn û têngîhên teolojîkî ên olî û baweriyê re bê. Wê di wê navberê de wê dema skolastîkî wê weke ku em ji nava hizrên filosofên wê demê ên weke thomasê aqineyî, williamê ockhamî, rogerus baco, bonaventura û hwd wê fahmdikê ku ew wê, bi zêdeyî wê têkiliya felsefeyî û teolojiyê wê bi hev re wê hildina li dest û wê çawa wê li hev wê, bikina têkiliyek levkir de wê li ser wê bisekin in.

Di wê demê de wê, li her deverê ku wê bawergeh hebin wê li wan wê deverên perwerdeyê wê bîna pêşxistin. Wê di wê temenê de wê, dema skolastîkî a rojhilat bi islamê re wê, bi dema ronansa merwanîyan re wê, di dîmenekê de wê were dîtin ku wê dest pêbikê. Wê bi wê minesebetê wê, medresa wê weke cihên perwerdeyê ên di wê mantiqê de wê pêşî wê li herêmê wê di wê temenê de wê pêşkevin û wê piştî wê li gihîştîya wê belav bibin.

Di wê çerçoveyê de wê di wê demê de wê berhemên ku wê werina ser ziman wê li ser hebûnê, xwezayê xwûdayê, teolojiyê û hwd re wê were dîtin ku wê bê kirin. Wekî din wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê, piştî wê demê wê, êdî wê, hin bi hin wê mijarên azadîyê wê bi felsefeyê re wê werina lêpirsîn. Di wê demê de wê, civakek faodal wê biafirê û wê rengê têkiliyên wê yên civakî û sazûmana wê ya ramyarî, aborî û hwd wê biafirê. Wê xosleta wê demê wê, di sser de wê ew bê ku wê hin bi hin wê, dema kolederiyê wê bi wê re wê di awayekê de wê were lêpirsîn û wê were li şûn hiştin.

Di wê çerçoveyê de wê, lêpirsîna li ser wekhevîyê, azadîyê û hwd re wê, di nava têngîna teolojîkî a xiristîyanîyetê wê, bandûra wê li pêşketinên

wê yê baweriyî û baweriyên din ên weke islamê bi xwe jî wê were dîtin ku wê bikê.

Di awayekê de wê, têngîna baweriyê wê ji dema xwe ya mitolojikî wê derbas bibê û wê bi xosletê wê yê bi salixkirina hebûnê ku wê weke çavkaniya hemû tiştê wê bi xwûdayî wê bi wê re wê were salixkirin wê hin bi hin wê ji têngînek antropomorfikî wê were derbaskirin li têngînek giştî a hebûnê.

Hemû xosletên ku wê bi felsefeyê wê li ser temenê başiyê û têngîna idealê ku wê werina kifşkirin û wê bèn ser ziman wê, li ser wan re wê, hebûnek 'bêkemesî' wê hewl were dayin ku ew were salixkirin. Ev hebûn wê, li bin wê bi awayekê hiyararşiyê wê hebûna mirovê bi kêmesî wê hebê û wê, di wê temenê de wê mirov wê çawa ji wan kêmesiyê xwe wê derbas bikê û wê bi wê bigihijê astek bixwe û têr, baş û bîaqil û hwd re wê, li lê wê were lê hizirkirin.

Dem a serdema navîn wê felsefeya wê bi temenî wê bi têngînek kirdeyî û razberî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Wê dikarê wê weke kirdeya ku ew dihizirê û serwerîya xwe didenezênê û bi wê re xwediyê serwerîya bi kirdeyî a bi aqilê xwe bê re wê were dîtin ku wê bibê.

Mijare ideayê wê weke têngînek ku wê bi zêdeyî wê bi wê re wê di wê demê de wê li wê û navaroka wê were lê hizirkirin bê. Wê bi wê re wê, li ser têngînek bi 'bawerîya giştî a hevbeş' re wê cihanek gerdûnî wê bi wê re wê were tefkirkirin û wê li wê were lê hizirkirin. Gerdûnîya xiristiyaniyetê wê dikarê wê di wê çerçoveyê de wê minaq bide û wê werênê ser ziman. Wê li ser temenekê hevbeş û levkirina li ser heman baweriyê û hwd re wê rengê xwe û xosletên xwe wê bide dîyarkirin. Şîroveyên bi teolojikî ku wê werina kirin wê di wê temenê de wê, çawa wê li gorî wê, çerçoveya gelemperî û giştî a gerdûn bin wê li wê were nerîn.

Ev pêvajoyên hizirkirinê ên bi pêvajoyên hizirkirina serdema navîn û ankû felsefeya wê re wê hin bi hin wê bi hizrên filosofên weke spinoza, û hwd re wê were dîtin ku wê were derbaskirin. Wê, pêşî wê ew têngîna cihane dogmayan wê were derbaskirin û wê bi wê re wê, li wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê li ser encamên wê yê zêhnî re wê, piştê wê bi felsefeya pîretikî û teorikî û hwd re wê, pêşveçûnên bi zanyarî wê li dûv wê êdî wê bibin. Hizrên fiziknas û astrologên weke Copernicos, kapler, û heta gelilei û newton û hwd re wê, were derbaskirin.

Em iro weke dema serdema navîn navîn ku me derbaskiriya û em katina dema serdema hemdem de weke mirovatiyê lê em bi nerîn û encamên serdema navîn ên weke di wê de pêşketina weke bi olî û hwd re di wê de em dijîn. Encamên wê yên ku ew bi wê jîyankirinê ew dibin jî wê weke aliyekê wê yê din bin ku em karibin wan bi teybetî li ser wan bisekin in û werênina ser ziman bin.

Abdusamet Yigit

Destpêk; bi kortasî destpêk û têketina li felsefeya serdema navîn

Serdema navîn wê piştî serdema kevnera re wê di awayekê de wê were û wê pêşveçûnên wê di rengekê de wê, wê ji wê aliyê ve wê bên dîyarkirin. Ber vê yekê pêşî wê weke aliyekê wê yê giring wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê pêşî hinekê li ser pêşveçûnên demên kevnera heta demên destpêkên serdema navîn wan li wan binerê û li wan bihizirê û wan fahmbikê û di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, pêşketinên serdema navîn wê êdî wê karibin baş werina fahmkirin.

Di awayekê de wê, dema ku em li serdema navîn di destpêkê de dinerin wê weke mijekê wê pêşî wê di meji de û li berî nerîna mirov wê biafirê. Dîrokên ku ew di derbarê wê de hatina nivîsandin wê dîrokên olî bin û wê hemû jî wê di wê temenê de wê hem bi teolojikî bin û hem jî bi ali bin. Di wê temenê de wê, ber vê yekê gihiştina nerînek bêali di derbarê demê de wê, giring bê ku mirov wê diserî de wê, di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di demên kevnera de wê pêşveçûnên ku wê bi aqilê felsefeyê wê bibin wê piştî wê, di awayekê de wê, di destpêka demên serdema navîn de wê bi rengekê olî û hwd re wê, hin bi hin wê encamên xwe wê bidina dîyarkirin. Ev wê, di rengekê de wê hinekê jî wê sedema wê ew bê ku wê, di wê temenê de wê, felsefe wê dema ku wê kirina wê di jîyanê de wê, kêmbibê wê, bi nerînek klasik û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê were dîtîn ku wê were lê hizirkirin. Lê di wê demê de wê çendî ku wê bi nerînek klasik wê were lê hizirkirin jî lê mirov nikaribê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ya bi aqilê mitolojikî û hwd wê fahmbikê.

Di wê nûqtayê de wê di zane min de wê gotina «teolojîyê» wê weke gotinek ku ew di rengekê de wê weke ku wê were dahûrkirin bê. Wê di

rengê wê û şîroveyên wê yên li ser olî û navaroka wê de wê, bi aqilî wê bibin û wê li şûna ya demên mitolojikî û hwd wê bi wê re wê bi aqiliyek rasyonali wê xwe di rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê demê de wê, encamên felsefeyê û berhemên wê yên ku ew bûna wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê were fahmkirin bê.

Di awayekê de wê dikarin wê werênima ser ziman ku wê, di heman demê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare aqilê demê wê, di demên kevnera de wê, bi felsefeyê wê piştî demên helenikî wê hin bi hin wê di awayekê klasikî de wê, xwe bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê, şêwayekê desthilatî wê biafirê û wê bi wê re wê, hin bi hin wê bi wan re wê serwer bibê. Di demên berdawiyê ên kevnera de wê, roma wê derkeve li pêş. Li hemberî wê li mesopotamya wê hin bi hin wê were dîtin ku wê sasanî wê di rengê de wê pêşkeve. Piştî valahiya bi têkberia hêzên iskender li herêmê ku wê biafirê wê êdî wê hêzên herêmî wê bixwezin ku ew wê dagirin. Lê ew wê, di wê temenê de wê, ji ber xosletê demê ê giştî û rengê weke bi pêşketinên di rengê imparatorî û hwd de wê ew wê, di awayekê de wê, zêde wê, nebê. Ber vê yekê wê, di wê temenê de wê pêwîstiya hêzek giştî a li gorî ku ew karibê bersivê bide demê wê, di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin.

Li herêmê wê roma wê di wê temenê de wê, pêşketinên ku wê bibin wê hema bêja heta dema dawîya serdema kevnera wê were dîtin ku wê bide dîyarkirin. Roma wê di wê temenê de wê piştî wê jî wê weke hêzekê wê hebûna xwe wê bide dîyarkirin.

Roma wê weke imparatoriyekê ku wê êdî wê hem li rojava û hem jî wê li rojhilat wê serwer bibê. Di awayekê de wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, encamên wê xwe bide dîyarkirin.

Di demên dawî ên helenikî de wê, roma rojhilat wê li herêmê wê di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Wê temenê de wê heta demekê wê

* Emberling, Geoff (2015). "Mesopotamian cities and urban process, 3500–1600 BCE". In Yoffee, Norman (ed.). *The Cambridge World History: Volume III: Early Cities in Comparative Perspective, 4000 BCE–1200 CE*. Cambridge: Cambridge University Press

*Thomson, Garrett; Kolak, Daniel (2006). *The Longman Standard History of Philosophy*. New York: Pearson, Longma

bi çanda herêmê û rengê wê re wê xwe bide dîyarkirin. Li anatolia wê serwer bibê û wê, li wir wê navenda xwe wê ava bikê. Li rojava jî wê cihê wê pêşkeve û wê, di wê temenê de wê xwe cihê wê bide dîyarkirin.

Li herêmê wê pîştî derketina isa û aligirên wî êdî wê di awayekê de wê li herêmê wê weke tevgerê civakî wê ew xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin û wê ew wê bi hizrên xwe re wê, weke sofistna xwezayî ên civakî jî wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê bawermendên isewitiyê ên pêşî wê di wê temenê de wê, bi awayekê wê xwe bidina dîyarkirin. Di wê demê de wê, ji rojavayê kurdistanê a demê û heta şamê û hwd wê di rengekê de wê, ew jî wê weke deverna ku wê, ew wê werinê û wê li wê bigirin. Bi teybetî wê aligirên isa wê xwe di nava herêmên romaya rojhilat de wê di rengekê de wê zêdetirî wê bi cih bigirin û wê bi zêdeyî wê aligirên wan wê xwe di awayekê de wê bidina dîyarkirin. ev wê bêgûman wê êdî wê encamên wê yên piştî jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê demê de wê roma rojhilat wê di wê demê de wê weke dewletek herêmî wê hin bi hin wê xwe di rengekê de wê li herêmê wê bide dîyarkirin. Wê hin bi hin wê xweşbînîya nava aligirên isewitiyê û baweriyên herêmê wê bi têkiliyên wan re wê pêşkeve. Di nava têkiliya wan a bi mitrayan re bê, bi Manîyan re bê, bi zerdeştên demê re bê, bi abgaariyan re bê û hwd wê, di rengekê de wê pêşkeve û wê, di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin. Roma rojhilat wê, çanda mitraismê wê bi zêdeyî wê di xwe de wê, bicih bikê û wê li gorî wê bidest jîyanê wê bikê. Di wê temenê de wê, ev êdî wê têkiliyên wan û yên aligirên isewitiyê jî wê di rengekê de wê bide çêkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de ev wê êdî wê pêşkeve. Nîqaşên ku wê di derbarê wê demê de ku wê li ser bandûra mitratîyê li ser isewitiya wê demê ku wê bibê wê piştî jî wê bidomin û wê werina kirin.

Lê isewitiya wê demê wê tiştêkê din jî wê bikê. Ew jî wê ew bê ku wê encamên felsefeyê wê, di wê temenê de wê di nava xwe de wê hin bi hin wê hilde û wê bi wan re wê bidest xwe hanîna ser ziman wê bikê. Hizrên platonvanên nû ku wê werina ser ziman wê di wê temenê de wê li ser têgîna yekitiya xwûdayî û çerçoveya têgîna pergale «teslisê» ku wê were ser ziman re wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin.

Ev jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê, bi wê r ewê were lê hizirkirin. Di wê demê de wê, hizrên yekxwûdayiyê ên isewitiyê wê, ji sê çavkaniyan wê bibê. Yek wê ew 'yek'a nava felsefeyê ku wê platonvanên nû wê êdî wê rengê wê di wê demê de wê di awayekê de ku

ew di wê temenê de ew karibê wê werenê ser ziman ku ew wê zelal bikin bê. Aliyê din ê duyem wê çanda zerdeştî û mitratîyê ku wê di wê temenê de wê heta manitîyê ku wê were ser ziman bê. Aliyê din ê sêyem jî wê di wê çerçoveyê de wê bi têngîna cihûtîyê û felsefeya wê ya olî ku ew êdî xwe di renekê de wê, di wê demê de wê pêşkeve wê, xwe bide dîyarkirin. Pêvajoyên cihûtîyê de wê, dikarê heta wê demê di bin du serekan de wê, werênê ser ziman. Yek wê, di wê temenê de wê, demên destpêkê ji musa heta dema Ester bê. Ya din jî wê ji dema ester û heta dema derketina Isa bê. Di awayekê de wê, ev dema duyem wê di awayekê de wê weke demek têrzanîn bûyî jî wê li ser ya dema berî xwe xwe ku wê bi pêşketinên ku wê rabînen babili û hwd wê bidina çêkirin û hwd re wê karibê wê werenê ser ziman.

Lê ev dema duyem wê di renekê de wê, pêşketinên wê yên ku wê bibin wê bi wan re wê cihûtî jî wê di awayekê de wê bigihîjê wê sazûmana xwe ya hizrî ku ew bi wê re wê teolojiya xwe wê dî wê bi wê rengê wê biafirênê. Her çendî ku wê di demên wê yên pêşî de wê weke 'ola kabiliyekê' wê were pênasekirin jî lê wê, di wê dema duyem de wê pêşveçûnên ku wê bi zêhnî û hizrî û hwd re wê bibin wê bi wan re wê, di çerçoveyek giştî de wê, xwe di renekê de wê êdî wê bide dîyarkirin. Di wê dema duyem de wê, çendî ku wê weke olek kabileyî wê gotin bi wê werina gotin jî lê wê di dîmen de wê weke olek giştî a bi têngîna bûyî pêvajoyên pêşketinê jîyankirina û bi wan pêvajoyên pêşketinê xwe jî wê derbaskiriya wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê bibê.

Cihûtî wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê di awayekê de wê hinek aliyên wê yên ku wê piştî wê, pêşkevin wê bi isewitîyê û pêşketinên wê re wê di renekê de wê xwe di awayekê de wê bi wan re wê temem bikê. Dijberîyên ku wê piştî wê li ser cihûtîyê re wê di nava isewitîyê de wê werina pêşxistin jî ew wê, tenê wê di dîmenekê serrû de wê bimênin. Wê pêşveçûnên esasî wê ji xate wê dernexin.

Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê pêşketina van olan wê di renekê de wê, êdî wê demê wê rengê wê di awayekê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di esasê de wê pêşketina ola isewitîyê de wê temenê wê yê bi felsefeyê wê ji deema isa û heta wê dema ku wê imparatorê roma rojhilat Constantius wê di renekê de wê, bi fermî wê herê bikê wê bidina dîyarkirin. Pêşketinên ku wê di wê navberê de wê bibin wê, pêşveçûn û rengên fahmkirinê ên piştî jî wê renekê de wê bibê.

Isewiyên wê demê wê di nava baweriyên herê mêmê ên ku ew serwer in wê bi wan re wê ji navikê ve wê di têtikiliyê de bin. wê bi mitratiyê re wê di têtikiliyê de din. Wê bi rêveberîya abgaarî a mitrayî re wê di têtikiliyê de de bin. Bi aligirên Mani ku wê di şopa mitra û zerdeştîtiyê û hwd de wê pêşkevin re jî wê di têtikiliyên de bin. Bi salan wê, augustinius wê di nava Maniyan wê perwerde wê bibînê û wê pergale wan a baweriyê û hizrî wê fahmbikê. Di wê temenê de wê dema ku wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, bandûra wan jî wê di de wê bibê.

Hizirên manî ku mirov bi gotinekê bibêjê wê piştî wê, weke oleke yekxwûdayî a li dora pêncsedsalî wê li herê mêmê wê serwer bibê û wê rengê pêşketina herê mêmê wê ji temen ve wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê di sserî de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê piştî mitrayî zerdeştîyê wê, maniyî wê bixwezê ku ew pêvajoyek ku ew hemûyan pêşveçûnên di wê xatê de bûna ew bikê temen û bingihê xwe û bi wan re demek nû û pêvajoyek nû di wê çerçoveyê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wê dema ku em li navaroka hizrên manî ên ku ew piştî wê mana û bi navê wî dihêne ser ziman ku mirov li wan dinerê mirov wê bi awayekê rehetî û bi hesanî wê ji wan fahmdikê.

Di destpêka serdema navîn de wê hebûna civakan wê hin bi hin wê xwe bide dîyarkirin. Wê bajarîtîya ku wê di serdema kevnera de wê, hin bi hin wê pêşkeve wê weke navenda wê civaketiya ku wê pêşkevin jî wê hin bi hin wê xwe di rengekê de wê bidina dîyarkirin. Ber vê yekê wê bajarîtî û civakatîya serdema kevnera wê di serdema navîn de wê di reng û awayekê de wê pêşkeve û wê, rengê pêşketina wê bi kûrbûna xwe re wê bide afirandin. Wekî din wê jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê civaketiya demê wê di aslê xwe de wê pêwîst bê ku mirov wê diawayekê de wê hilde li dest û wê li wê bihizirê bê. civaketiya demê a ku wê pêşkeve wê êdî wê di awayekê de wê li ser

* Emberling, Geoff (2015). "Mesopotamian cities and urban process, 3500–1600 BCE". In Yoffee, Norman (ed.). *The Cambridge World History: Volume III: Early Cities in Comparative Perspective, 4000 BCE–1200 CE*. Cambridge: Cambridge University Press

*de la Vaissière, Étienne (2015). "The Steppe World and the Rise of the Huns". In Maas, Michael (ed.). *The Cambridge Companion to the Age of Attila*. Cambridge: Cambridge University Press

*Shaw, Ian (2012). *Ancient Egyptian technology and Innovation: Transformations in Pharaonic Material Culture*. London

rengê sazûmanî ku ew di wê de wê bi pêşveçûnên navaroka wê re wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin.

Têgîna olî wê pêşkeve. Ol wê di awayekê de wê ne tenê wê weke têtîhek bawerî wê erk û weyn wê bileyizê di wê demê de wê ji wê zêdetirî wê, weke sazûmanek rêxistinî a civakî jî wê di wê temenê de wê biwê re wê weyn wê bileyizê. Di awayekê de wê rewşa civakî wê bi wê re wê ji aliyê fîzîkî û zêhnî ve wê bi wê re wê xwe bi awayekê bi pêşveçûnên wê re wê bide dîyarkirin.

Aliyê wê yê baweriyê wê bi aliyên civakî ên derûnî, rewîstî, kevneşopî û hwd re wê, di ahengekê de wê di rengê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di destpêka serdema navîn de wê, di wê temenê de wê bi sazûmana wê re wê xwe di rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Gelek dîrokzan wê dema ku wê destpêka serdema navîn wê bînin ser ziman û wê bi wê re wê dawîya serdema kevnera wê werênina ser ziman wê bi rewşa dawîlêhatina roma re wê werênina ser ziman. Wê di wê temenê de wê ev wê çawa wê bibê wê weke aliyekê ku mirov wê, karibê wê di rengê de wê hinekê li ser wê bisekinê.

Roma wê di wê demê de wê hêrîşên ku wê li wê bibin ji derve bi komên ku ew dihên re wê, êdî wê têtîkêrê. Lê li rojhilat wê, di wê temenê de wê bi hinek gûharînan re wê xwe di rengê de wê ji wan hêrîşan wê derbas bibê. romaya rojhilat a bi împaratoriya sasanîyan û dem bi dem şerê wan ên bi hev re jî wê di rengê de wê, bandûra wê jî wê di rengê de wê li wê hebê. Di wê demê de wê rewşa sasanî wê piştî wê re wê, bi rewşa wê ya sazûmanî a bi yekitiya ku wê bi têtîhek olî û hwd re wê di nava xwe de wê çêkiri re wê were dîtin. Wê di wê temenê de wê zerdeştîyê wê ji xwe re wê di rengê de wê weke bawerîya fermî wê hîlbijêrê. Di wê demê de wê dema ku em, bahsa zerdeştîyê bikin em nikarin wê tenê wê di çerçoveyek têtîkî a bi tenê de wê werênina ser ziman. wê, gelek fraksiyonên wê yê cihê wê hebin ku wê herêm bi herêm wê pêşkevin û wê, pêvajoyek wê ya dîrokî a berî û piştî wê jî wê bi têtîhên weke yê mitrayîyê û hwd re wê hebê.

Wê bandûra wan jî wê hebê. Sasanî wê dema ku wê zerdeştîyê wê, ji xwe re wê, weke têtîha olî a fermî wê pêşbixê wê di wê temenê de wê çendî ku wê weke tîştêkê nû wê bikê jî lê wê di awayekê de wê, ev wê ji aliyekê din ve jî wê, encamên wê bibin. Zerdeştî wê di demên medya de wê serwer bibê û wê, pêşkeve. Di wê temenê de wê rayadarên sasanî dixwezî ku wê têtîha baweriyê wê ku ew bawerîya wê, di nava civakê

de wê pirr zêde wê hebê wê, di renekê de wê ji xwe re wê weke rewşek rêxistinî wê bikarbênin. Li ser wê re wê xwe mazin bikin û wê dikin jî. Li herêmê wê weke aliyên wê yên din jî ku wê weke di xate yazdanî de wê li herêmê wê pêşkevin wê têgihên kevnera ên demên herêmê wê hebin. Di demên kevnera de wê di wê temenê de wê bawerîya mitrayîyê wê weke pêvajoya pêşî bê ku wê di dema mitanniyan de wê xwe bi temenekê aqilek rasyonalî wê bide pêşxistin û wê ji nava têgihên demên mîtolojîkî û hwd wê hin bi hin wê navberê wê bikê nava xwe û wê de. Di wê temenê de wê, mitrayî wê, weke pêvajoya baweriyê a ji dema mitolojiyê bi ber ya aqilî ve wê hin bi hin wê pêvajoyên pêşketinê ku wê bijî û wê bide jîyankirin bê. Encamên pêşveûnên pêşketina mitrayiyê wê li mesopotamya û anatolia wê xwe bidina dîyarkirin û wê di pêşketinên wan herêman ên felsefeyî de jî wê ji temen ve wê karibê were kifşkirin bê.

Wekî din wê jî wê di awayekê din de wê, dikarê wê bi wê re wê jî wê werênê ser ziman ku wê, di demên dawî ên serdema kevnera de wê bi derketinên nû ên bi têgînî re wê, temenê wê gûharîne wê bi awayekê wê bibê. derkertina isewitîyê û her wusa manitîyê hwd wê karibê weke têgînên demê ên vegûhar karibê wê werênê ser ziman. Manî wê piştî wî, di awayekê de wê, li dora 500 salê wê serwerîyekê wê di nava civakê de wê bijî. Piştî manî wê bawerîya wî di rengê yekxwûdayîyek herêmê de wê çanda wê di awayekê de wê bi xwezayîya wê re wê bide rûnandin. Şîroveyên mani wê di renekê de wê di renekê de wê, di aslê xwe de wê li ser temen û çerçoveyek aqilî bin û wê bi wê re wê, bixwezî ku ew di wê çerçoveyê de pêvajoyek fahmkirinê wê bi xwe re wê bijî.

Manî wê hinekê jî wê di renekê de wê rengê şaş fahmkirinên li ser zerdeştîyê re ku wê sasanî wê bidina dîyarkirin wê weke ku wê bixwezî wan jî sererast bikê. Di wê temenê de wê, li gorî mani û têgîha manî wê zeerdeştî wê ji cewherê wê yê rast wê weke ku wê were dîrkin. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê, hizrên xwe wê di renekê de wê werênê ser ziman. hizrên manî wê zêdeyî wê bi gotinên felsefeyê bin û wê di wê temenê de wê di nava gl de wê li ser temenekê fahmkirinê wê zû wê

* Ames, Christine Caldwell (2015). *Medieval Heresies*. Cambridge University Press.

* Melton, J. Gordon (2014). *Faiths Across Time: 5000 years of Religious History*.

aligiran wê ji xwe re wê bibînin

Di awayek de wê, xweşbînîya sasanî a li hemberî manî û maniyan wê, heta devera ku ew wê, fahmdikin ku ew rengê şaşiyên wan ku ew bi zerdeştîyê re dihênina ser ziman bin. Ku ew wê kifşdikin wê êdî wê, mani wê weke dijmin wê hilibijêrên û wê herina bi ser aligirên wî de.

Di wê temenê de wê, di rengê de wê ew wê bi wan re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Lê manî di ya xwe de ew weke zelal a û heta ku wê bi têngûhên weke yên li ser wê temenê ên ku ew dihên ser ziman wê bi awayekê nîqaşî wê bersivê jî wê di nava têngînên xwe de wê bide wan. Di wê temenê de wê were dîtînin ku wê mani wê çendî wê, bi aqiliyekê wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Gûharînên mazin ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman wê, dikarê wê di awayelê de wê bi derketina li holê a isewitiyê û di dewama wê de wê, bi wê re wê çawa wê weke têngînek bawerî a giştî wê bi referansên gerdûnî û rewîstî wê di zikhev de wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, tûndûtûjîyê wê red bikê. Wê di awayekê de wê li ser wê temenê wê, li ser esasê başiyê wê, hizrên xwe wê werênê ser ziman. Ev wê bandûra isewiyên demê wê bide çêkirin. Ew wê, di wê demê de wê, hin bi hin wê hizrên wan ku ew bi têngihên felsefeyê re ew li hev dihûnin û dihênina ser ziman re wê, bi wê re wê bandûra wê xwe bide dîyarkirin.

Di pêvajoya destpêkê a ji derketina isa û heta dema ku wê isewiti wê weke olek fermi wê ji roma rojhilat re wê bibê ol û hwd re wê, temenê wê yê hizrî û felsefeyê wê biafirê. Piştî wê re wê di wê temenê de ku roma rojhilat wê, piştî wê herêkirina wê li dora 314'an piştî zayinê wê di rengekê de wê, êdî wê di wê demê de wê di aslê xwe de wê ew wê bibê destpêka demek nû jî.

Di serdema navîn de wê, di wê temenê de wê, demên isewitiyê wê heta demên dawî ên serdema navîn jî wê bandûra romaya rojhilat ku wê di wê demê de wê bi navê 'bizansê' wê were nasîn jî wê di wê temenê de wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê, pêvajoyek pêşketinê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Aliyên hizirî wê weke aliyên dîyarker û demezrîner wê di wê demê de wê xwe bidina dîyarkirin. Ber vê yekê wê ji aliyekê ve wê giring bê ku mirov wê li ser temenê hizirkirinên demê û pêşveçûnên bi hizirî re wê, di rengekê de wê, di awayekê de wê, werênê ser ziman. pêvajoyên felsefeyê ên serdema navîn ku wê bi destpêka wan re wê werê hanîn ser ziman wê bi wê re wê aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ber vê yekê ji wê nûqtayê

mirov wê hinekê ji aliyê felsefeyî ve wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Ber ku ev wê weke aliyna ku wê dîmenê pêşketinê wê di wê temenê de wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Di destpêka demên serdema navîn de wê şîroveyên li ser hizrên filosofan re ku wê werina kirin wê, di wê temenê de wê tiştê wê bidina dîyarkirin. Wê çawa wê ew wê bawerîya dema nû wê bi awayekê de wê, bi hizrên felsefeyê û hwd re wê werina şîrovekirin û têkiliya wan wê bi hev re wê werê danîn û wê bi wê re wê werê hanîn li ser ziman.

Di demên destpêka demên serdema navîn de pêşketina felsefe û olê bi hev re

Piştî demên kevnera wê demên serdema navîn wê bi serê xwe wê weke demna ku wê di wê temenê de wê, pêşkevin bin. Demên serdema navîn wê di rengê de wê civakafîya demên kevnera wê dewrbigirin. Lê ew dewrgirtin wê di xwe de wê hinek pirsgirêkan wê bi demê re wê biafirênê.

Têgîhên olî ku wê pêşkevin wê di rengê de wê ji aliyekê ve wê pêşketina mirov a ku ew heta wê demê bûya wê, di rengê de wê, holde li nava xwe. Wê di wê temenê de wê pêşveûnên ku wê bi wê re wê werina ser ziman wê, êdî wê di wan de wê zêde wê newê dîtin ku wê bahsa kolederiyê wê were kirin. Di wê demê de wê, mijare kolederiyê wê êdî wê weke têgînek ne asayî wê were dîtin û wê di wê temenê de wê li hemberî wê gotin wê di rengê de wê were dîtin ku wê were gotin. Rûxîna romaya koleder wê li şûna wê romaya ku wê derkeve li pêş wê romaya faodal bê. Di wê demê de wê, di awayekê de wê, sazûmana civakî ku ew derdikeve li pêş wê herkesekê wê hin bi hin wê hilde li nava xwe. Lê wê weke iteatkarên li wê têgîna baweriyê û hwd jî wê li wan wê were nerîn.

Di wê temenê de wê, di rengê de wê, di demên destpêkê de wê mirov wê li ser wê temenê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Mirov wê, di wê demê de wê, di nava jîyanê de wê, kesekê ku ew li sser navê wan dihizirê wê, weke efendiyan û hwd re wê, rû bi rû wê bimênê. Kolederî wê rengê din wê bi wê re wê, xwe bide dîyarkirin ew jî wê di wê demê de wê weke serfbûnê bê.

Di demên kevnera de wê faodaliya wê ya ku ew pêşdikeve wê bi wan aliyan re wê di rengê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê ya ku wê dawî li serdema kevnera wê ji aliyê ve wê werênê ji wê pergale wê ya kolederî bê. Wê, di wê temenê de wê, têgihên weke lêpîrsînê ên bi olî wê pêşkevin wê di destpêkê de wê çendî wê rastî tûndûtûjîyê wê werin jî wê niikarin pêşîya wê bigrin. Li romaya koleder wê li kolesyumê wê ne hindik wê bawermendên isa ku wan di wê temenê de hizrên xwe hanîna ser ziman wê werina avêtin ber şêran ku ew werina qatkirin. Wê di wê temenê de wê ew hemû wê weke berdêlên mirovatiyê ku wê li ser esasê xwestina gihiştina maf û azadiya xwe ku wê bidin bin.

Di awayekê de wê di demên destpêkê ên serdema navîn de wê, felsefeyên wê li ser wê temenê wê lêpîrsîna wan jî wê di rengekê de wê giring bê ku mirov fahmbikê. An jî mirov dikarê wê bibêjê ku wê, rengê şîrovekirinên felsefeyên demên kevnera di wê demê de di temenê têgihên olî û ankû wê weke wan li wan werin û ankû wê ne weke wan bin û wê di posisyonek dijber de wê werina dîtî bin wê di wê temenê de wê, were dîtî ku wê bibê bê.

Di demên destpêkê ên serdema navîn de wê ji aliyê felsefeyê ve wê werênê ser ziman wê weke 'dema patristisk' bê. Wê di wê demê de wê karibê wê di wê demê de wê werênê ser ziman bê. Di wê demê de wê, wê êdî wê hizirvan wê weke oldar-filosof wê xwe di rengekê de wê di wê demê de wê bidina dîyarkirin û ev wê, bi hanîna hizrên xwe re wê, rengê pêşveçûnên demê wê bi awayekê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Hinek ji wan filosof-oldarên dema pêşî a patristiskê ku wê bibin û wê bi hizrên xwe yên ku wê derkevina li pêş wê weke Aristeides, Aziz Justinus, Tatianus, Athenagoras, Aziz Îreneus, Tertullianus û hwd bin. Ev wê, dema ku em li nava hizrên wan oldar-filosofan dinerin wê di serî de wê bi wan re wê were dîtî ku wê hem wê ji aliyekê ve wê miijarên felsefeyên ên bi felsefeya demên kevnera re wê werênina ser ziman û hem jî wê felsefeya demê wê bi rengekê şîrovebikin ku wê çawa wê di çerçoveya têgihên xwe yên olî de wê ji wê were sûdgirtin wê bi wê rengê wê şîrovebikin û wê bîna ser ziman.

Minage Aziz Justinus wê di destpêkê de wê felsefeya demên kevnera wê li lêbîpîrsê û wê li wan bihizirê wê di destpêkê de wê felsefeyên stoayîyan û heta pisagoriyan û hwd wê bixwênê û wê ji wan wê bixwezê ku ew bigihîjê têgîna ideaya baş û hikmetê. Wê li hemberî têgîna xwûdayî a stoayîyan ku ew weke panteîsmê û fatalîsmê wê şîrovebikê wê li hemberê wê di rengekê de wê bisekinê.

Ew wê bi demê re wê li wê bihizirê ku wê, felsefe wê, ne têrbê ku mirov wê karibê wê bigihênê wê têrbûnê ku mirov wê bi hizrî û hwd li wê

bigirê. Di wê temenê de wê ya ku ew têr dibînê wê, di renekê de wê, weke têngîna ideaya platon û hizrên wî bixwênê û wê, ji wê bixwezê ku ew bigihijê encamenkê. Di wê demê de wê çendî ku wê sokrat wê weke ateist wê şîrovebikê jî lê wê hizrên platon wê di renekê de wê weke ku wê di nava teori û têngînên xiristiyaniyetê de wê, têkiliyekê wê bixwezê ku ew di nava wê de dênê.

Di wê temenê de wê, têngîhên platon ên bi navê başîyê ku wê çî di felsefeya xwe de wê werênê ser ziman wê di nava wan û têngîhên xiristiyaniyetê re wê têkiliyekê wê dênê û wê bixwezê ku ew bi wê re werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, mijare têngîhên weke sîyanê ku ew baş û xweşikî ku ew mirov wê kifşbikê wê, çawa wê gîyane mirov wê bi wê xwûdê wê bi xwezayê wê têbigihê û wê derkbikê wê werênê ser ziman. Ew di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê çawa wê zanînek di derbarê xwûdê de wê, ji mirov re wê pêwîst bê.

Aziz Justinus Wê di renekê de wê di dewama wê de wê têngîna 'determinismê' wê şîrovebikê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê, werênê ser ziman ku wê çawa wê di renekê de wê, weke ku wê stoayî wê dihênê ser ziman wê ne weke wê bê. Ew di wê temenê de wê şîroveya determinismê ku ew dikê wê di temenekê felsefeyî de wê cihê wê bixwezê ku wê tefbikir bikê û wê werênê ser ziman. Stoayî wê li ser bijartinên mirov ên bi serê xwe û azad wê bihizirin û Aziz Justinus wê bi wê re wê hizrên xwe wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku 'mirov di bijartinên xwe de wê xwediyê xûyê û tevgerên baş û nebaş bê' re wê werênê ser ziman.

Wê dema ku mirov li nava hizrên wî dihizirê wê dibînê ku ew di nava ya felsefeyê û teolojiyê de wê di awayekê de wê bi zêlalî wê cihêkirinekê wê nekê. Di dewama Aziz Justinus de ku wê weke şagirrttekê wî jî wê were pênasekirin 'Tatianus' wê were. Tatianus wê ji deverê jî herêma li dora **rojavayê** kurdistanê bê û wê di wê demê de wê li ser felsefeyê wê bihizirê û wê hizrên xwe di renekê de wê werênê ser ziman. Li gorî wî felsefeyê hemû başî û ya bi navê başîyê jî nava pirtûka pîroz girtiya. Wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Ew di wê demê de wê têkiliya wê

* Oskar Skarsaune: «Justin and the Apologists», i (Jeffrey Bingham, red.:) The Routledge Companion to early Christian Thought London

* Melton, J. Gordon (2014). Faiths Across Time: 5000 years of Religious History.

bi rabînên cihû re jî wê hebê û wê bi metranên mitrayî re jî wê hebê. Ew wê xiristiyanîyetê wê weke ya dawî ku ew hatî û wê hemû başîyên ku wan hanîna ser ziman jî wê di xwe de wê, bihawênê wê werênê ser ziman. Di xabate xwe ya bi navê “Oratio ad Graecos” ku wê were wateya ‘danûstandina bi helenîyan re’ ku wê werê fahmkirin wê di wê de wê bahsa têgihiştinên baweriyê ên demên berî xwe jî wê di rengekê de wê li ser wê temenê wê werênê ser ziman. Lê ew wê di awayekê de wê ev xabata wî wê weke xabatek ku wê, li ser temenê parastina xiristiyanîyetê wê were dîtin.

Ew wê di wê xabate xwe de wê rexneyê li felsefeyê jî wê bigirê. Wê di demê de wê bahsa bi hev re bi nakok a hizrên filosofên demên kevnera wê bikê. Di dewama wê de wê bahsa hizrên aristo jî wê bikê ku ew ‘çawa nemiritiya gîyanê inkar dikê û di dewama wê de wê, inayate xwûdê wê redbikê re wê, rexneyên xwe wê li wê bigirê. Tatianus wê xwediyê têgînek panteist ya a-posteriorî’yî bê. Li gorî wê di hemû tiştênku ew hena de wê karibê bi wan re wê hebûna xwûdê wê were pênasekirin û wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê fahmbikê. Lli gorî mirov dikarê xwûdê ji afirandinîn wê fahmbikê. Di wê temenê de wê rengekê hizirkirinê ê ku wê di demên piştî spinoza wê bi awayekê panteist wê bi hebûna xwezayê re ku ew salixbikê û wê werênê ser ziman wê, di rengekê ne dûrî wê de wê, Tatianus wê hizrên xwe wê, di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wî, dixwest ku ew li ser temenekê şenber ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wî hizir dikir ku wê her tiştê ku ew heya wê di wê çerçoveyê de wê, weke nîşanayek ku mirov wê karibê bi wê hebûna xwûdê jî pênasebikê wê, werênê ser ziman. Di wê xabate xwe ya ku me navê wê li jor wê di awayekê de wê hanî ser ziman wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, bi wê re wê, mijarên weke nemiriya giyanê, bûyîna gerdûnê, jîyanê, û hwd wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, felsefeya wî, hinekê jî wê di wê temenê de wê di temenekê teolojikî de wê di rengekê de wê weke bi gotinkirinê wê were dîtin. Di dewama wî de wê, bi gotinên bi rexnegirtina li filosofên dema kevnera û felsefeya wan re wê literatura felsefeya xiristiyanîyetê û çerçoveya wan jî wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê bê.

Piştî Tatianus wê, di wê demê de wê navê dîn ê ku wê weke oldar-filosofê xiristiyanî ku wê derkeve li pêş wê, Athenagoras bê. Athenagoras wê, di demên ku wê tatianus wê bijî de wê were dîtin ku wê

bijî wê di wê demê de wê bihizrên xwe yên ku bi teolojikî li ser têngîna mesih re diafirênê re wê were pênasin. Di wê demê de wê, ew jî wê weke tatianus wê di şîroveyan xwe de wê li ser têngîna û temenekê parastina xiristiyaniyê wê were dîtinku ew wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Minaq wê, di demê de wê, imparatorê roma **marcus Aurelius** ku wê ber ku wê li yazdanên wan wê bawer nekin wê isewiyan wê, weke 'kesna bêbawer' û ankû 'bawernekî' û hwd re wê pênasibikin û wê werênina ser ziman. **Athenagoras** wê, li ser wê berhema wî ya ku ew jî wê re dixwezê weke bersivê binivîsênê wê, û wê weke di renge nameyekê jî impratore demê ê roma re wê binivîsê wê di wê demê de wê çawa wê xwediyê rengekê baweriyê bê wê, çerçoveya wê bixwezê ku ew di wê temenê de wê xêzbikê û wê di wê temneê de wê werênê ser ziman.

Di wê demê de wê ev rengê weke bêbawer in wê ne tenê wê di wê demê de wê li isewiyên demê wê were kirin. Wê bi heman rengê wê di hinek şîroveyan de wê were dîtîna ku wê li musewiyan jî wê heman rexne û tohmet wê di rengekê de wê were kirin. Ew ber ku wê bi hêkelan wê bawer nekin û wê bergê nekin. Di wê temenê de ew bi felsefeya xwûdayekê ku ew neyê dîtîna lê ew hemû tiştê diafirênê û ankû weke afrînerê hemû tiştê ya wê werênina ser ziman. Ev rengê felsefeyê ku ew wê di wê rengê de wê werênina ser ziman wê bi vegotina 'mitra ew dema ku ewê gayê xwe wê bi gûharênê û wê bi wê re wê werênê ser ziman ku "yazdanek wê hebê ku min û tû jî afirandî" û hwd re wê, weke têngînek referansî û di rengekê de wê were dîtîna. Di wê temenê de wê, di wê demê de wê, Athenagoras wê, werênê ser ziman û wê parastina wê bikê ku ew çawa xwedî bawer in, û ne bê ol in û çawa ku ew weke ku ew wê were şîrovekirin ew ne ateist in. Di wê demê de wê, di awayekê de wê weke ku em bi têngînen tatianus re wê bibînin wê bi heman rengê wê di demên wî yên pêş ên Athenagoras de jî wê were dîtîna ku ew têngîliya wî jî wê bii stoaiyan re wê hebê. Di wê demê de wê felsefeya atoaiyan wê di wê demê de wê were dîtîna ku wê di awayekê de wê ne tenê bi serweriya xwe wê, her wusa wê di demê de wê, weke têngînek ku wê, jî wê ghiştina têngîna xwe ya xwûdayî jî wê bi wê re wê di rengekê de wê, bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di dema wê de wê, di rengekê de wê şîroveyan pythagoras ên li ser gerdûnê û hewldana wî ya ku ew bi têngînen xwe re dikê ku ew rêgezên gerdûnî' ku ew wan kifşbikê û hwd re û bi wê temenê hizrên wî yên ku ew dihênê ser zinan wê, di rengekê de wê bandûra xwe wê bikê.

Ji aliyekê din ve wê, di nava têngîna mitrayîyan û maniyan û berî wan zerdeştîyan de wê têngîhek gerdûnî wê hebê û wê di wê temenê de wê were dîtîna ku wê bandûra wê, di wê temenê de wê xwe di rengekê de li hizrên wan jî wê bide dîyarkirin. Di nava maniyan de wê bi cihbûn û bi salan fêrbûnên xwe ku wê bikê Augustinus wê di wê temenê de wê karibê wê weke minaqekê ku em di wê temenê de wê di rengekê de wê werênina ser ziman bê. Wê dema ku wê hizrên xwe yên bi awayekê dahûrî û wê weke di renga 'li xwe mikur hatinê' ku wê werênê ser ziman wê, bi rengê weke şîroveyên xwe aliyê xwe yê hundurîn bi kifşkirinê û di wê de wêbi kûrbûn û gihiştina rastiyê û hwd re wê, di rengekê de wê di dîmenekê de wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin.

Athenagoras wê dema ku wê têngîna xwe ya xwûdayî wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman wê, ji nava têngînên wî were dîtîna ku ew wê gotinên felsefeyê ên demên kevera û felsefeyên wê weke ku wê hîlbijêrê û wê bi wan re wê bixwezê ku ew hizrên xwe bi wan re ew di rengekê de werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi têngînên ideayî ên felsefeya kevnera wê jî wan sûdbigirê û wê bixwezê ku ew têngîştina xwe ya xwûdayî wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku ew bi gotinên felsefeyê ew dikê ku ew xwûdayê xwe werênê ser ziman wê demê wê bi wê re wê xwûdayek ku ew bi gotinên felsefeyê hati afirandin wê di dîmenê de wê bi gotinên Athenagoras re wê jî inava têngîhên wî yên ku ew dihênê ser ziman wê bi wê re wê were dîtîna.

Di awayekê de wê were dîtîna ku wê Athenagoras wê bixwezê kiu ew hebûna xwûdayê de ew bi aqil bi birhan bikê û werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, serî li têngînên ideayî ên platon wê bixwê. Wê gotinan jî monateisma pisagoriyan wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, Athenagoras wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wan têngînên xwe yên bi hişmendî ên felsefeyê ku wê li ser wê temenê wê werênê ser ziman wê, bi wê re wê bixwezê ku bi aqilekê rasyonel ew temen û çerçoveyek fahmkirinê bi afirênê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê ew bi wê re wê, bixwezê ku ew di rengekê de wê, werênê ser ziman ku wê, dema ku ew hizrên xwe dihênê ser ziman wê di rengekê de wê bi zimanek rexnegir wê li felsefeya girêkê wê bikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di nava rexneyên xwe yên li felsefeya girêkê de wê werênê ser ziman ku 'wan, dema ku felsefe kirina û ideayên xwe hanîna ser ziman jî navaroka pirtûka pîroz sûdwegirtina' wê werênê ser ziman. Wê,, di wê temenê de wê bixwezê

ku ew çavkaniya wê bi wê rengê ew pirtûka pîroz a berî wê demê ku wê hebûna wê werênê ser ziman.

Athenagoras wê felsefeya teolojiya xiristiyanîyetê wê dema ku wê werênê ser ziman wê têngîn û gotina 'wehiyê' wê di rengekê de wê şîrovebikê wê weke têngînek ku ew wê bi çavkaniya zanînê û gihiştina wê û bi wê re fahmkirina xwûdê û hwd re wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, ew wê di nava hizrên xwe de wê dema ku ew şîroveyên xwe bi felsefeya demên kevnera re wê bikê wê bi wê re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, çawa wê felsefeya girêkê wê di wê demê de wê bigihijê têngîhek 'yekxwûdayî' wê bi wê re wêbixwezê wê pênasebikê û wê têngîna yekxwûdayî wê, dixwezê ku wê weke çavkaniya wê pirtûka pîroz ku ew berî hebûya wê, bixwezê ku ew bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li gorî Athenagoras xwûdê wê li xiristiyanîyan wê bi rêya 'gîyane pîroz' wê bi musa, isa û yeremya û hwd re wê biafirê. Di wê temenê de wê, Athenagoras wê bixwezê ku ew çerçoveyek hizrî a xwûdayî, bawerîyî, olî û hwd wê biafirênê û li ser wê re têngîna baweriyê wê, werênê ser ziman. Di şîroveyên xwe de Athenagoras wê bixwezê ku wê pergalek teslisê wê li ser temenekê aqilî ku wê çawa wê bi temen bikê û wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wî re wê were dîtin. Ew di wê temenê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bixwezê ku ew hizrên xwe werênê ser ziman. Pergale teslisê jî wê ew bê ku wê bi sêkika 'bav, kûr û gîyane pîroz' re wê were pênasekirin û wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman bê. Di wê temenê de wê, li ser temenê bersivdayinê wê, şîroveyên Athenagoras li ser temenê rewîstî jî wê were dîtin ku wê werina pêşxistin. Ew wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew hizrên xwe wê werênê ser ziman ku wê, çawa wê xiristiyanî wê xwediyê rewîstekê bin. Ber ku wê di wê demê de wê rexneyên di wê warê de wê, weke bi rengê "ketina bi rewîstî" wê li wan wê were kirin û Athenagoras wê bixwezê ku ew jî aliyê xwe ve ew bersibê bide wan rexneyên ku wê li xiristiyanîyan wê were kirin. Ew li ser wê çerçoveyê wê şîroveyek rewîstî wê bi wê re

* Runia, David (1993). *Philo in Early Christian Literature*. Fortress Press

* Melton, J. Gordon (2014). *Faiths Across Time: 5000 years of Religious History*.

* Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Athenagoras". *Encyclopedia Britannica*

wê, di renekê de wê weke ku wê pêşbixê.

Athenagoras wê di awayekê de wê bixwezê ku ew teolojiya xiristiyanîyetê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê têgihên wî yên ku wê werina ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê bina xwediyê wateyekê. Di dewama Athenagoras de wê, oldar-filosofê wê demê ku wê xwe bide dîyarkirin wê aziz Îreneus bê. Aziz Îreneus wê di renekê de wê, bi awayekê wê felsefeya girêkê jî wê bixwenê û wê werênê ser ziman. Lê ew weke ku em ji berhama wî ya bi navê “**aduersus haereses**” de ku wê di wateya “yên ji rê derketina’ de jî wê karibê navê berhama wî were xwandin wê biqasî ku mirov ji navaroka wê fahmdikê wê li hemberî gnostikên demê wê di renekê de wê bisekinê û wê li hemberî hizrên wan û argûmanên wan wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Ew wê di wê temenê de wê çawa wê mijare gnosticismê wê pêşîya wê bigirê ku ew tevli nava têgihên xiristiyanîyetê wê bibê wê di renekê de wê li ser wê bisekinê.

Lê di aslê xwe de wê dema ku em li navaroka têgihên ireneus dinerê wê dibînê ku wê di awayekê de wê bi hebûna heyî re wê bixwezê ku ew weke ku wê Tatianus wê bikê wê bixwezê ku ew jî wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê têgînek xwezayî ku wê bi wê re wê, bi wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, di renekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li gorî wê xwûdê her tişt ji nebûnê afirandîya û wê bi wê re wê, herê nebûnê. Di nava hizrên wî de wê were dîtî ku wê kirpendinên wî yên ku ew li ser hizrên platon û aristo re wê bikê jî wê bibin. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, ya heyî û ya neyî wê bènê ser ziman. Li gorî wî, mirov wê dema ku wê tişteke wê biafirênê wê bûjenên hena wê bikarbênê. Lê xwûdê wê bûjenên ku ew neyî wê biafirênê’ re wê, werênê ser ziman. Li gorî wî xwûdê mirov ji sûretê xwe afirandîya û wê bi wê re wê werênê ser ziman ku ew, ber ku ew ji aliyê xwûdê ve hatiya afirandin wê baş bê.

Ireneus wê hinekê wê di renekê de wê dîmenekê felsefeyê wê bide dîyarkirin. Wê, bi şîroveyên xwe yên li ser gîyanê re wê, ew wê di renekê de wê werênê ser ziman û wê vebêjê ku “gîyan wê, bi aqil û wîne wê biafirê” re wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê ew wê wan weke melekên wê bihasibênê û wê werênê ser ziman.

Aqil jî wê li gorî wî bi rêza wê, ji sehê, aqilmeşandinê, lêkolînkirinê, fahmkirinê, û şîrovekirinê re wê, bi wan kirinê re wê di wan pêvajoyan

de wê derbas bibê û wê di dewama wê de wê bigihijê rastteqîniyê. Bi wê re wê dema ku wê bahsa mirov wê bikê wê bi têngîna ´mirovê xwediyê wîna azad´ re wê pênamebikê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman û wê bibêjê ku mirov wê, di rêya xwûdayê de wê bimeşê bi rênîşana wî re wê bi demê re wê weke bi şibihê afrînerê xwe wê, bibê. Ireneus wê di wê temenê de wê weke ku wê were dîtîna wê xwediyê nerînek herênî a di derbarê mirov û dûnyê de bê wê bide dîyarkirin. Li gorî wî xwûdê wê mirovan wê di zaroktiya adam de wê çawa wê bi rewîtiya isa re wê bigihênê serfirehî û başiyê û qanciye re wê werênê ser ziman.

Ireneus wê di rengekê de wê mijare aqil û baweriyê wê bi hev re wê, di rengekê de wê hilde li dest bê. Lê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê ew wê xwe bi wî re wê bide nîşandin ku ew bi aqilê xwe dixwezê ku ew çerçoveya teolojîkî a xiristîniyatê werênê ser ziman. Wekî di dema ireneus de wê weke filosof-oldarekê din ê demê ku ew di heman demê de wê bijî wê, Tertullianus bê. Ev jî wê weke ireneus wê yek ji wan hizirvanên dema patristîkî bê û wê di wê demê de wê bi xosletên xwe re wê weke kesekê ku ew di latîni de dinivîsê û wê bi hizrên xwe wê bixwezê ku ew pergalek ´teslisê´ ew bi temen bikê û wê çerçoveya wê werênê ser ziman bê. Biqasî ku mirov navaroka berhema wî ya bi navê “apologeticus” wê fahmbikê ew wê di wê temenê de wê mijare dadmendiyê wê di rengekê de wê hilde li dest. Di wê temenê de wê di nava hizrên xwe de wê mijare dadgehên romayî ên demê wê hilde li dest û wê li ser wan re wê şîroveyan xwe wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtîna wê pêşbixê. Di wê demê de wê **sucdariyên** ku wê li xiristîyaniyan wê werina kirin ew wê di berhema xwe de wê bersivê wê bide wan. Di wê demê de wê roma demê wê bo ku ew wan sucdar bikê wê gotinên qirêt wê li ser isewiyan wê dervê. Bi rengê weke ew di nava xwe de wê, bi têkiliyên zayendî ên bêsinor wê dervî rewîstê wê bijîn û wê di civînên xwe de wê zaroyan wê korban bikin û hwd wê, weke

*Norris, Richard A (2004). "Irenaeus of Lyons". In Frances Young; Lewis Ayres; Andrew Louth (eds.). *The Cambridge History of Early Christian Literature*. Cambridge University Press

* Pagels, Elaine (1979). *The Gnostic Gospels*. Vintage Books.

*Poncelet, Albert (1910). "St. Irenaeus" . In Herbermann, Charles (ed.). *Catholic Encyclopedia*. Vol. 8. New York: Robert Appleton Company

dijpropagandayên ku wê li dijî wan wê bikin bin. Tertullianus wê, wan dijberîyan jî wê bihizirê û wê bixwezê ku ew bi awayekê indirekt ew bersivê bidê wan. Di wê temenê de wê bixwezê ku ew hizrên xwe ew werênê ser ziman. Aliyekê din ya ku wê **Tertullianus** wê di dema wî de wê bi hizrên wî re wê derxê li pêş û wê weke teologekê olî û hizirvanê wê bide dîyarkirin wê di wê temneê de wê di wê rengê de wê, bi hizrên wê yên li ser bawerî û aqil û ankû ol û felsefeyê hwd bin. Tertullianus wê, bixwezê ku ew bi hizirên xwe ew di wê demê de ew bi tememî di nava ol û felsefeyê de wê xatê wê xêz bikê. Li gorî wî ew wê du aliyên ku wê nikaribin levbikin û werina cem hev bin. Di wê temenê de wê, di wê demê de wê were dîtî ku wê, di hizrên xwe de wê hem li hemberî gnostikan û hem jî filosof û hizrên wan wê di rengekê de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin bê.

Tertullianus wê bi tememî wê felsefeyek xwûdayî wê werênê ser ziman. Li gorî wî mirov nikaribê îsa ji xwûdê û gîyane pîroz jî ji isa jî cihê bihizirê û werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, were dîtî ku ew bi hizirên xwe wê di wê demê de wê li hemberî felsefeya demên kevnera wê, muxalefetiyekekê wê bi hizrên xwe re wê hin bi hin wê bide kirin.

Di felsefeya xwe de wê, Tertullianus wê bi tememî wê dijberîyekê wê li felsefeyê wê bikê. Wê bi awayekê wê dijaqiliyekê wê di wê temenê de wê bide nîşandin. Heta ku wê dikarê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê bawerî û aqil wê nikaribê bi hev re weke hev were dîtî û bi aqil darizandina baweriyê wê ne bi derfet bê û ne jî wê rast bê. Li gorî wî dema ku platon wê werênê ser ziman ku wê “ne bi derfet bê ku bavê gerdûnê û afrînerê wê bibênê wê, xwûdê wê ji aliyê kesekê xiristiyân ê ji rêzê ve jî wê were dîtî û wê were kifşkirin.

Ji aliyekê din ve jî wê xosletê hizrin Tertullianus wê yek ji wan jî wê ew bê ku ew çawa wê, di wê demê de wê, bi teoriyên aqilî û pozitiv ku wê li wan wê bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Heta ku wê di wê temenê de wê bi hinek ji wan teoriyan ku wê bi temenekê empirîkî wê bihizirê wê bi wan re wê gihiştina têgîna xwûdê re wê, di rengekê de wê, bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de ew bi teoriyekê wê dixwezê wê werênê ser ziman ku wê, çawa wê her tişt wê di rengekê de wê hebûna xwûdê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Wê dema ku wê li felsefeya wî were lê hizirkirin wê were dîtî ku ew di awayekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew birhanên xwe yên di wê warê

de wê bi temenekê aposteriori'yê wê weke ku wê bixwezê bi temen û argûman bikê. Di nava felsefeya Tertullianus de wê du têtîn wê bi gotinê wê derkevina li pêş. Yek wê gotina 'logos'ê bê. Di wê gotinê de wê, weke 'kûrê xwûdê' wê pênamebikê û wê di temenekê gerdûnê de wê bi têtîhek gerdûnê wê li ser isa re wê bixwezê ku wê werênê ser ziman. Gotina 'logos'ê wê weke ku wê were dîtîn wê di nava felsefeyê de wê bi zêdeyî wê bi filosofên weke haraklit re ku wê were dîtîn û bi şîroveyên ku ew dikê re wê, di temenekê de wê çawa wê bi çerçoveyekê wê, bi regezek afirîner û bingihîn a gerdûnê wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, rengê şîroveyên haraklit ên ku ew li ser salixkirina logos'ê ku wê bikê re wê, di wê temenê de wê weke 'aqilekê gerdûnê' ê zindî, divêjenê, diafirênê û hwd re wê, di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, ew wê, weke aqilê gerdûnê û û ankû wê di wê hebûna gerdûnê de wê weke rêgezek gerdûnê ku wê hemû wê li gorî wê û wê weke wê bibê û wê bi wê re wê bibê werênê ser ziman bê.

Gotina din jî wê gotina "tozê" bê û wê di nava têtîna felsefeyî a Tertullianus wê dema ku wê li wê were hizirkirin wê were dîtîn ku wê, dema ku wê bahsa bahsa kes ku wê bi yekitiya xwûdayî wê xwediyê wê 'yekitiya tozî' bê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê têtîna 'tozê' wê di awayekê de wê di mantiqê yekitîyekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Têtîna toz'ê aristo wê di felsefeya xwe de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, mirov dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê xwe bi wê re û di rengekê de wê bide dîyarkiriin bê. Di wê temenê de wê Tertullianus wê hinek şibandinên cihê wê bi wê re wê bi tirêjên rojê ku ew jî wê derdikevin re wê bi şibihênê hev û wê di nava wê de wê weke 'heviyekitiya tozî' ku ew heya wê bi w re wê li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê ew wê bixwezê ku wê werênê ser ziman. Wê dema ku em li navaroka hizrên Tertullianus wê

*Russell, Jeffrey Burton (1987). Satan: The Early Christian Tradition. Cornell University Press

*Iwanczak, Wojciech (2012). "Miles Christi: the medieval ideal of knighthood". Journal of the Australian Early Medieval Association. 8 (Journal Article)

* Binder, Stephanie E. (2012-11-13). Tertullian, On Idolatry and Mishnah Avodah Zarah: Questioning the Parting of the Ways Between Christians and Jews.

weke ku ew bandûra felsefeya stoayiyan a bûjenî û rengê şîroveyên wan wê bi wê felsefeya wî re wê xwe bide dîyarkirin. Mianq ew di wê temenê de wê dihênê ser ziman ku wê dema ku wê bahsa xwûdê bikê wê weke darêjkek bûjenî a heyî wê ji hê wê bahs bikê û wê hebûna gîyanê jî wê bi wê re wê bi temenekê maddî wê ji wê bahs bikê. Ew wê dema ku wê li gîyanê jî wê bihizirê wê bi wê re wê weke çawa wê zaro ji dê û bavê xwe re wê bibê wê bi wê rengê wê di rengekê de wê ew ku ew dibê wê werênê ser ziman. Heta ku wê bi têngîna 'gûnahê pêşî' re wê ku wê bi adam re wê bibê re wê piştî wê bi mirovan re wê xwe bide domandin wê, li ser wê têngîna re wê bi awayekê ku wê xwe bide domandin re wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, dema patristisk wê di awayekê de wê dikarê wê bi pêşveçûnên wê yên piştre wê dikarê wê werênê ser ziman.

Di wê demê de wê, piştî bûyina demên olî û derketina li holê a oldar-filosofo û hwd re wê, demek nû wê destpêbikê. Di wê demê de wê, weke ku mirov wê dibînê wê di nava felsefe û olê de wê, nîqaşkirinên kûr wê li hemberî hev wê bi hişk wê werina kirin. Di awayekê de wê, teolojîya olî û felsefe wê, werina hemberî hev. Ev wê di demên piştre ên patristiskê de wê bi zêdeyî wê di awayekê din ê baştir de wê were dîtin ku wê bibê. Wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê, bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di wê demê de wê oldar û filosofên di dewana wê de wê werin ên weke klement, Origenes, Augustinus û hwd bin. Wê zaneyên olî ên weke wan bin. Di nava hizrên wan oldar-filosofan de wê sê tişt wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Yek wê, di warê bi kûrbûnek teolojîyek olî de bê. Di aliyê din de wê, di wê temenê de wê, bi wê rengê bê ku wê li dijî felsefeyê wê hin bi hin wê hembertiyekê wê bidina nîşandin bê. Di wê temenê de wê, weke aliyê din ê sêyem jî wê, bi wê re wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê, xwe bi wê rengê wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Hê di demên Tatianus û Tertullianus' û hwd de wê, li hemberî felsefeyê wê di dîmenekê de wê were dîtin ku wê çawa wê çerçoveyek teolojîkî wê were hanîn li ser ziman û wê li hemberî gnostikan û filosofan û hwd wê, bisekin in. Di awayekê de wê, di wê demê de wê, niqaşên ku wê li ser felsefeyê jî wê werina kirin wê di wê temenê de bê ku wê felsefe wê çî di wê de wê weke nirx wê hebê û wê çî wê bipolarêzê û wê çî wê karibê bînê ser ziman û wê bide mirovan.

Di wê temenê de wê, li ser wê temenê de wê, weke bi têngnek menewî û hwd re wê, ol û bawerî wê weke temenê wê bê dîtîna ku wê di wê de wê tiştê ku ew weke bi menewiyetê bide mirovan wê di wê de wê hebê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare pêşketina olê û dijberiya nava ol û felsefeyê wê di wê temenê de wê bi xwe re wê şîroveyên nû jî wê li ser aqil û baweriyê û hwd re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bawerî wê li ser temenê bawerkirîna bê. Aqil jî wê li ser eaas û temenê fahmkirîna wê ava bê. Di baweriyê de wê ya ku mirov wê bawer dikê wê dikarê wê fahm nekê. Lê di felsefeyê de wê, fahmkirin wê weke temenê wê yê pêşketinê bê. Ber vê yekê wê, di wê çerçoveyê de wê, mijare felsefeyê wê, bi wê re wê li ser esasê lêpîrsînê wê, li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, were dîtîna ku wê de wê, were dîtîna ku wê bi zêdeyî wê, mijare lêpîrsînê li ser hebûna xwûdê re wê were dîtîna ku wê bibê. Ev jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. klement wê weke filosof oldarekê demê ê iskenderiyeyî ku wê felsefeyê wê weke 'sêf' wê bihasibênê wê werenê ser ziman. Di wê temenê de wê, felsefeyê jî wê, piştî wê hinek hizrên ku wê oldarên weke kelement û origenes wê werênê ser ziman wê weke encama pêşketina zanîna hebûna xwûdê a bi demê re ku wê bibê û wê hebê wê pênasebikin û wê werênina ser ziman.

Di wê temenê de wê, felsefeyê wê zanîna wê, di wê temenê de wê werênina ser ziman. Ew felsefeyê wê dema ku wê dihildina li dest wê, çawa wê xosletên wê yên bi armanca lêpîrsînê wê ji nava wê dûrbikin û wê di rengekê aqilî û hwd de wê fahmbikin wê, bi wê re wê li wê bihizirin. Wekî din wê ji xwe wê, ol û bawerî jî wê, di wê temeni bi aqiliya wê ya ku ew diafirê re wê, ji aliyekê ve wê ji wan zanînên xwezayî û hwd wê sûdbigirê û wê di rengekê de wê, xwe bide hanîn li ser ziman.

* Keating, Karl (1988). Catholicism and Fundamentalism: The Attack on "Romanism" by "Bible Christians". San Francisco: Ignatius Press.

*McGrath, Alister E. (1998). "Chapter 1 The Patristic Period, c. 100–451". Historical Theology: An Introduction to the History of Christian Thought. Oxford: Blackwell Publishers

Di wê çerçoveyê de wê, bawerî wê bi wê heta devere ku ew fahmbikê wê herê û ji wê û pê de wê, lênepirsê. Lê di wê temenê de wê hin bi hin wê, di rengekê din de wê aqilzaniyek teolojiyî wê bi wê re wê pêşkeve. Ew jî wê bi têngîna 'nepenîya teolojikî' û hwd re wê di reng û awayekê de wê were dîtî ku wê, pêşkeve û wê derkeve li pêş. Têgîna teolojiyê nepeniyê wê bi hanîna li ser ziman û wê bi azmûnkirina bi gîyanê, navê xwûdê, bawerîyê û aliyên din ên fahmkirinê û hwd re wê weke rengekê aqilmeşandinê bi wê re ku wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin bê.

Di wê temenê de wê, ev pêde çûyin wê heta devereke wê di demên serdema navîn de wê bê sedema kûrbûna bi têngîna teolojiyê. Lê wê di dewama wê de wê ku wê ew aqilmeşandin wê bixwezê wê pêde herê wê, weke aqilekê lêpîrsîner wê were dîtî û wê li ser wê re wê êdî wê cardin wê weke di demên skolestikê û hwd de wê, cardin wê, dijberîyek wê bi wê re wê bi rengê hizirkirinê û ya ku ew dihê ser ziman û hwd re wê xwe bide dîyarkirin.

Di demên patristiskê de wê ev wê, di awayekê de wê, bi zêdeyî wê pêşkeve û wê, xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê demê de wê heta ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, temenekê fahmkirinê û pêşketinê jî wê bi wê re wê biafirênê. Lê di demên piştre wê, weke rengê lêpîrsînê wê xwe bide dîyarkirin. êdî wê filosof-oldarên piştre ên weke thomasê aqineyî û hwd wê, di wê temenê de wê derkevin û wê bixwezin ku ew wê li ser temenekê fahmkirinê wê bi aqilê xwe wê bidina rûnandin. Ji wê aliyê ve wê hizrên thomasê aqineyî wê, bi wê rengê wê were ser ziman ku ew mijarên ku wê êdî wê di dewama wê de wê werina ser ziman ên weke mantiqê, azadiyê, bawerî û aqil û têkiliya wan a bi hev re û hwd re wê, ji hinek aliyan ve wê bi wê çerçoveyê re wê were dîtî ku wê hilde li dest.

Lê wê dema ku mirov wê hizrên filosofên dema patristiskê ên weke klement wê şîrovebikê wê, di rengekê de wê, aliyekê wê yê felsefeyî jî wê kifşbikê. Mînaq wê, di şîroveyên xwe yên li ser incilê de wê weke Aziz paul wê klement jî wê, xiristîyanîyetê wê di rengekê de wê di dewama têngîhên 'ahitên kevn' de ku wê heta demên derketina hizra filosofên weke platon û hwd re ku wê şîrovebikin wê, di wê rengê de wê, weke berdewamiyekê jî wê şîrovebikin. Hizrên platonvanên nû wê di wê warê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wan ê di wê temenê de wê bi şîroveyên wan re wê bê temenê wê çerçoveya hizirkirinê. Di şîroveyên xwe de wê, 'yek'a ku ew şîrove dikin wê di rengekê de wê, filosof û

oldarên demê wê, ew wê weke şîrovekirina xwûdayê xwe wê, di wê de wê kifşbikin û wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê, hizrên xwûdayî ên xwe û wê 'yek'a platonvanên nû wê bi hev re wê di ahengekê de wê bixwezin ku ew wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Lê felsefeya platon bixwe jî wê, mirov nikaribê nebêjê ku wê bandûra wê li ser pêşveçûnên xiristiyanîya destpêkê wê nebê. Di wê temenê de wê şîroveyên tatianus û heta Ireneus wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê dîmenekê wê bi wê re wê bidina nîşandin ku wê, dîmenekê fahmkirinê wê ji wê were girtin. Wekî din wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê hizrên xate yazdanî jî wê weke ku wê bi rêya maniyan û têkiliya augustinus a bi wî di nava wan û isewiyan de wê karibê wê di rengekê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Teolojiya xiristiyanîyetê wê di wê demê de wê bi wan aliyan re wê hin bi hin wê rengê xwe wê bistênê di demên pêşketî ên patristiskê de.

Klement wê di rengekê de wê, têgînek teolojîkî wê, bixwezê wê werênê ser ziman. Wê, di wê temenê de wê çawa wê mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê li ser wê bisekinê. Klement xwest ku ew di rengekê de wê, bi têgînek salixkirî wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Minaq wê têgîna xwûdê wê dema ku w şîrovebikê wê bi wê re wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. wê di dewama wê de wê, weke minaqek teolojiya negatîv "via negativa" wê di wê temenê de wê, minaqek wê li ser têgîna salixkirina xwûdê re wê werênê ser ziman. Li gorî wî "emê ticarî nizanibin ku wê xwûdê çî bê. Lê wê çinebê wê mirov wê karibê wê bi wê fahmbikê. Di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê ne bi têgînek zayendî û ne jî bi têgînek cûreyî wê karibê were dîtin. Li gorî wê her tiştê ku me azmûn kir û têgihişt wê ji wê hertimî wê wîrdetir bê. Li gorî wê, "xwûdê ne bi zayend, ne bi cûre, ne cihê, nehijmar, ne çerçove, ne kirde, ne giştî û ne jî ne negiştî bê. Di wê temenê de wê weke hertiştê di wê de wê ji wê weke heyinekê wê lê ku ew heyin jî wê nikaribê wê werênê ser ziman re w, şîrovebikê.

Di aslê xwe de wê, têgihên klement ên li ser xwûdê wê di rengekê de

 *Clarke, W. K. Lowther, ed. (1937). The First Epistle of Clement to the Corinthians. London: Society for the Promotion of Christian Knowledge.

* Lightfoot, J.B. (1890). The Apostolic Fathers. London: Macmillan

*Meeks, Wayne A. (1993). The origins of Christian morality : the first two centuries. New Haven: Yale Univ. Press

wê yên platon û platinius wê di renekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Ew di wê temenê de wê bi gotinên weke ku em salix dikin bi aliyên baş û hwd re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê di renekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê wê têtînekê de wê dema ku wê felsefeyê wê şîrovebikê wê weke ku wê bandûra têtînen Philon wê were dîtin wê bi wê re wê werênê ser ziman ku “felsefe, weke mejiyê mirov ji fahmkirina teolojiyê re ku ew bide amedekirin’ re wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, têtîliya teolojiyê û felsefeyê ku wê Philon wê di wê temenê de wê dênê wê bixwezê ku ew wê, weke di renekê de weke wê, werênê ser ziman. Di mijare felsefeyê de wê, di wê temenê de wê, çawa wê di temenekê zanînê de wê ew wê, bi temen û têtîhiştin bikê û wê di çerçoveyek bi fahmkirina teolojikî de wê bi cih bikê wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê dema serdema navîn de wê, di awayekê de wê felsefe wê hin bi hin wê di dîmenekê klasikî a fahmkirinê de wê xwe bide dîyarkirin. Lê aqilê wê yê ku ew pêşketî wê, di nava mirovan de wê bicih bibê û wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Klement wê di nava têtîhên xwe de w, dema ku wê bahsa xwûdê û gerdûnê wê bikê wê, bi têtîha ‘bandûra ilahî’ de wê, di wê temenê de wê di renekê de wê werênê ser ziman. Di temenê ‘di her rewşê û demê de wê, bi mudahaleyên ku ew wê bikê re wê amede û hebê’ re wê werênê ser ziman. klement wê di renekê de wê, têtînek xwezayî wê di renekê de wê, weke ku em di nava têtîhên spinoza de wê dibînin wê weke ku wê bi hizrên wî re wê were dîtin. Sipnoza wê hebûna xwezayê wê di wê temenê de wê weke hebûna xwûdê û ankû wê di wê temenê de wê xwûdê wê bi gerdûnê re wê werênê ser ziman. Klement jî wê di renekê de wê, hert tiştê heyî wê weke qatek ji xwûdê bê û ankû wê, ew wê bi xwe re wê di jîyanê de wê bide dîyarkirin. Di awayekê din de wê werênê ser ziman ku ew wê weke ku ew bi aqilê xwûdê hatiya afirandin wê, weke beşek ji xwûdê bê wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di nava tiştê heyî û xwûdayî de wê di renekê de wê têtîliyêk ontolojikî wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê dênê û wê bi wê re wê bêtî ser ziman.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman wê di mijare wate û bi navkirinan û hwd de wê, di rengekê de wê li wê bihizirê. Ew wê weke bi başî, qancî, tiştên ku ew hena weke bi fîzîk û hwd ku em wan azmûn dikin wê bi wê re wê bi başî û nebaşî ku em wê ji hev cihê dikin wê bi wê aqilê wê bibê re wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew di awayekê de ew mijare teolojiyê û bi wê fahmkirinê û hanîna ser ziman re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê ev dema patristiskê wê weke demek ku wê di wê de wê, têngîna teolojiyê wê çawa wê di rengekê de wê bi vegotin û şîroveyan ku wê bi wê re wê hemû aliyên jîyanê wê werênê ser ziman û wê di de wê bê gihandin li gotinê û hwd re wê bibê. Klement wê ew wê bixwezê ku ew wê bikê. Piştî wî, di dewama wî de wê, **Origenes** wê, di rengekê de wê were dîtîna ku ew jî wê di rengekê de wê çawa wê 'teolojiyek bi sazûman' wê werênê li holê di wê rengê de wê were dîtîna ku wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Xosletên origenes wê di serî de wê ew bê ku wê di awayekê de wê herê sentezkirina felsefeya klasik a berî xwe û wê di wê temenê de wê bixwezê ku wê di çerçoveya teolojîya xwe de ew di rengekê de wê, bigihîjê li reng û awayekê de. Wê di wê rengê de wê ew wê weke aliyekê wê yê dîn bê ku wê were dîtîna ku ew li wê dihizirê û wê, dixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, navaroka pirtûka pîroz wê, ji xwe re wê esas wê bigirê û wê li ser wê re wê şîroveyan xwe wê pêşbixê û wê bi wan şîroveyan wê demên felsefeyê û hwd wê, çawa wê bi wê re wê bi şîroveyan xwe wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê dîn bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Origenes wê di rengekê de wê di rewşên astbûnê de wê, mijare fahmkirinê wê hilde li dest û em bi rengê hizirkirinên wî re wê dibînin ku ew dixwezê di nava têngihên xwe yê bawerî felsefeya berî xwe a girêkî û hwd de wê, têkiliyekê wê dênê û wê di wê temenê de wê, felsefeyê wê bigihîjê li şîroveyekê wê bi wê re wê, were dîtîna ku wê bikê. Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê di wê

*Heine, Ronald E. (2010), Origen: Scholarship in the Service of the Church, Oxford, England: Oxford University Press

şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew dixwezê, di awayekê de têkiliyekê û girêdanekê bi fahmkirina xwe ya teolojikî û felsefeya demên berî xwe a girêkî re dênê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Origenes wê di awayekê de wê were dîtin ku wê gelek berhemên bi şîroveyî wê, di rengekê de wê bikê. Di hinek berhemên xwe de wê, gûnahbarkirinên filosofên weke Celsus û hwd jî wê di nava hizrên wî de wê were dîtin ku ew bersivê dide wan û di xwezê ji aliyê têngînên xwe yê baweriyê ve bi bersivênê. Origenes wê, di rengekê de wê, dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, ji aliyekê ve wê, bixwezê ku ew têkiliya fahmkirina bi baweriyê û ya aqil jî di dîmenekê de wê bi hev re wê dênê. Hinek gotinên wî di wê rengê de jî wê weke ku wê dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê di awayekê de wê bidina dîyarkirin û wê karibênin werênina ser ziman. Li gorî wî felsefeya girêkî û platon wê di rengekê de wê weke ku wê xwediyê dîmenekê pergalek teslisê bê wê, weke ku wê bixwezê wê werênê ser ziman. Wê têngiha sêkav bav kûr û gîyane pîroz wê, bi têngîhên felsefeya platon û platonvanên nû wê di rengekê de wê were dîtin ku ew şîrove dikê. Origenes bi xwe jî wê felsefeya platonikî wê perwerdeya wê dîtiya û wê xwandiya. Di hinek şîroveyên xwe de wê weke dîmenekê stoayî jî wê, di rengê bi gotinkirin, şêwa û rengê bi argûmankirinê û hwd de wê, bide dîyarkirin. Di nava têngîhên xwe de wê li ser têngîha ilahî a xwe wê bisekinê û wê di wê temenê de wê, bi weyn û rengên wê yê ku ew pêwîstin werina fahmkirinê re wê li ser wê bisekinê. Weki din ew dema ku ew şîroveyên xwûdayî dikê wê di wê rengê de wê bikê weke bi bandûr nabê, negûharê û weke rastîya teqez wê bênê ser ziman.

Origenes wê di rengekê de wê, di nava hizrên xwe de wê mijare xwûdê wê di rengekê de wê bi têngîh û wasifên wî re wê li lê bipirsê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê têngîna gerdûnî wê hilde li dest. Li gorî wî her tişt wê ji xwe wê herhebê û wê, di nava wê herhebûnê de wê, xwûdê wê platina xwe wê li ser bûjena ku ew bûya re wê, çêbikê ku ew bi wê re ew şekil û awa bidiyê.

Bi têngîna 'minaqe hebûnên pêşî' re wê, kirpendinekê wê weke ku wê li ser ya têngînek destpêkî re wê di aqilê xwe de wê bi wê re wê bikê. Ev wê bi xwe re wê çi bide nîşandin? Ew wê, di nava hizrên wî de wê weke aliyekê wê yê din bê ku ew bi çerçoveyek giştî de wê, herhebûnê weke hebê û di wê de bi demî destpêk nebê wê bi hizirê. Lê bi ya di wê de bûyî re dem bi dem wê bi wê re wê bi têngînek destpêkî ku ew bûya re wê bixwezê ku wê werênê ser ziman. Ev jî wê di wê de wê weke aliyekê wê

yê din ê hizirkirinê wê werênê li ser ziman ku wê di hundurê demê de wê, mijare destpêk û dawîyê wê bi wê re wê, bi hebûna bûjenî a ku wê xwûdê wê awa û reng û şekil wê bidiyê ku wê bi wê re wê bibê re wê li wê bihizirê bê.

Lêpîrsînên origenes wê hinekê wê felsefeyî bin. Ber vê yekê wê, di wê temenê de wê li ser bingihê xiristiniyatê ku ew bi wê dihizirê wê bi wê re wê were dîtin ku ew bi temenekê felsefeyî li wê bingihê wê dihizirê û wê, dixwezê bigihênê temenekê felsefeyî. Li ser ya bi tememê menewî weke aqil, cewher û hwd re wê li ser ya xwûdayî re wê bihizirê û wê bi wê re wê bi temenekê rûhanî wê bihizirê. Di awayekê de wê hinek têgihên wî yên ku mirov dikarê di çerçoveya têgîhek teolojikî a nepeniyî de wê bi wê bihizirê wê di nava hizrên wî de wê, xwe di rengekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin.

Ew dema ku wê bahsa afirandina dînyê wê bikê wê bi xwezayê wê re wê di nava têkiliya pêwîstîniyê û azadîyê û ankû serbestîyê de wê li wê bihizirê û wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku wê, 'xwûdê, dînya ne bi serbestî lê bi xwezayê wê re bi temenekê pêwîstîni wê afirandiya' re wê werênê ser ziman. Wê têgihên weke yên başîyê û hwd jî jî wê weke di xwezayê wê de wê hebin re wê werênê ser ziman.

Wê di wê temenê de wê gerdûnê wê bi aqil afirandina wê bînenê ser ziman û wê, bi aqil û başîyê re wê, daya dîyarkirin re wê bînenê ser ziman. Origenes wê di rengekê de wê were dîtin ku wê weke di rengekê wê weke nêzî ya stoayîyan de wê bihizirê. Ew di nûqtêya weke filosofên dema kevnera ên girêkî wê werênina ser ziman ku wê hertişt wê jî nebûnê wê bibê wê jî wan wê vaqatihê. Wê li gorî wî xwûdê wê afirîner bûjenê bû wê hertiştê wê jî wê biafirênê. Ew di wê nûqtêyê de wê dema ku wê têkiliya wê afrînerîyê bi aqil û bûjenê re wê werênê ser ziman wê di şibîbênê laşekê bi gelek uzû û gîyanek ku ew bi wê re û ankû di wê de dijî re wê bînenê ser ziman.

Ji aliyekê din di ve jî wê, were dîtin ku wê origenes wê di çerçoveya têgînên 'xwezayî' de wê hinekê wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê 'mijare xwezayê' wê hilde li dest. Wê ew wê jê wê bi têgîna 'xirabiyê' re û ankû nebaşîyê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî wê xirabî wê bi xiraban re wê hebê. Ankû nebaşî wê bi nebaşan re wê hebê. Ev rengê hizirkirinê ku ew dikê wê di awayekê de wê weke aliyekê hizirkirinê ku wê weke bi têgînek bi aqilê xwezayî ku ew dihê kirin û bi wê dihê lê hizirkirin jî bê. Wê dema ku wê, xirabiyê û ankû nebaşîyê wê werênê ser ziman ew wê, weke tiştêkê nebaş dihênê ser ziman û wê weke

ji başîyê bêpar wê şîrovedikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê dihênê ser ziman. Ew di nava têgihên xwe de wê, di wê temenê de wê, ji xirabiyên ku ew dibin dikarê xwûdê ji wan berpirsîyar were girtin û ankû nikaribê were girtin wê li ser wê re wê ji aliyê xwe ve wê bi wê re wê nîqaş bikê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di nava nîqaşên wî yên di wê wê warê de ew, digihijê wê encamê ku xwûdê wê nikaribê ji wan were berpirsîyar girtin.

Ev têgîna origenes wê ji aliyekê wê yê din ê felsefeyê ve wê karibê wê aliyê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mirov wê weke hebûnek dijî ku ew ji kirinên xwe berpirsîyar bê û ew encamên wê bi wê re wê bi sînor bijî re wê, di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê hinekê din wê li wê bihizirê bê. Di wê çerçoveyê de wê, kesek wê dema ku wê kirinekê wê bikê wê li şûna wê kesekê din ew bixwe wê weke berpirsîyarîyarê wê bê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê weke herkesek wê ji kirinên xwe wê bi mesûl û berpirsîyar bê. Di wê temenê de wê, mijare têgîna berpirsîyarîyê wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di dewama wê de wê mijare afirandina gîyanê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê çawa wê, di bedenê de wê, azmûnkirinên xwe wê bi jîyane bi bedenê xwe re wê bikê û wê bi wê re wê di awayekê de wê werênê li holê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Origenes wê, di wê temenê de wê, di nava têgînên xwe de wê bi kirdeyî wê, mijare azmûnê a bi bedenê ku wê gîyan wê bijî û wê bi wê re wê gihijê azmûnkirinên cihê weke bi fahmkirinê û hwd re jî wê di rengekê de wê weke ku wê bixwezê ku wê bikirpênê û wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê re wê, têgîna wî ya bi 'berpirsîyarîyê' re û ya 'afirandinê wê di wê temenê de wê, li ser esasê bi xwe bi xwe re bi sînorbûna wê re wê di rengekê de wê, weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê mijare berpirsîyarîyê û bi wê re wê, di bedenê de wê bi gîyanê re wê bi jîyankirin û bi wê jîyankirinê re bi azmûnkirinê re ku wê bikê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê di rengekê de wê di dewama wê de wê, bi wê re wê, diawayekê de wê weke ku wê werênê li ser ziman.

Di mijare azmûnê û bi wê re gihiştina têgînek hebûnî wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Kes wê bi xwe re wê xwediye wê kirina xwe bê. Wê ew wê, di wê temenê de wê weke ku ew xwediye wê bê wê ji wê mesûl bê. Yanî wê ji wê berpirsîyar bê. Di

dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê çawa wê xwediyê wê wê fahmkirina wê bê.

Hizirkirinên bi wê temenê ên origenes wê di hizirkirinên wî de wê mirov wê karibê bigihinê têgînek berpîrsîyarî a bi pêwîstînî û azadiyê a di zikhev de. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê çawa wê ew serbestiti û ankû azadî wê bi kirinîya mirov bi wê pêvajoya kirinîya bi azmûnî a bi jîyankirinê wê bibê re wê li ser wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, mijare azadiyê a ku ew li wê dihizirê wê di temenekê kirinî a bi azmûnî de wê ew wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê xwediyê wê çerçoveya wê ya fahmkirinê bê. Giyanek di bedenê de wê, di wê temenê de wê, xwediyê wê azadîya bi azmûn kirinên xwe re bê. Lê di wê temenê de ji hev cihêkirinek bi têgînî wê li ser ya têgîha başî û nebaşîyê û hwd re ku wê ji hev wê were kirin bê. Di wê nûqteyê de wê aliyê xwûdayê xwe wê bide nîşandin ku ew ber ku ew başî di wê xwezayê de wê heya berê mirov bi kirinê bi wê ve bê wê hertimî wê bi kirinî wê bibê. Di wê temenê de wê, dikirinê de wê bi başî û nebaşî wê, di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê di wê çerçoveya azmûnkirina bi jîyanî û têgîha azadiyê de wê, bi serbestiyekê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê, wê serbestiyê wê ji aliyekê din ve jî wê bi bijartinên mirov ve wê girêdayî wê li wê bihizirê. Wekî din wê bijartinên mirov wê, di rengekê de wê, berê mirov bi aliyê ku mirov wê herê ve wê bidîyê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengek de wê, mirov wê bi wê re wê dîyarkîkê ku ew çawa bê. Di wê temenê de wê, kirin wê çendî ku wê di rengekê de wê weke kirinek objektiv wê di dîmenekê de wê, rengê kirinê wê bide dîyarkirin lê wê bi şubjektiv wê çerçoveyek qarakterî û rengê wê jî wê weke ku wê bi xwe re wê li gorî wî bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, têgîna origenes wê têgîhiştinek bi kirinê û felsefeya wê û têgîna wî ya azadiyê ku ew li ser wê re wê weke bi mirov bi kirinên xwe yê serbest ku ew ji wan bi berpîrsîyar a wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Felsefeya origenes wê ev ali wê bi awayekê wê weke bi çerçoveyek ku mirov di wê de wê karibê li ser têgîn û gotinên weke gîyanê, azmûnê, berpîrsîyarîyê, serbestitiyê, azadiyê û hwd re ku mirov wê karibê bi wan re di wê de kûrbibê jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê bînen li holê. Wê temenê kûrbûna felsefeya wî jî wê xwe di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê bi jîyana ku mirov wê dijî û hwd re wê bide dîyarkirin.

Origenes wê, di rengê de wê mijare felsefeyê û bi felsefeyê û təkiliya wê ya bi baweriyê re wê li ser aqilzaniyekê re wê bixwezê ku wê fahmbikê wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê ne tenê Origenes bê ku wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê hizrênê xwe bi wê rengê wê bi felsefeyê re wê werênê ser ziman. Di wê demê de ku wê weke oldar-filosofekê demê ê dema pêşketî a patristiskî bê 'Aziz Gregorius bê. Aziz Gregorius wê li dora 335 a piştî zayinê wê bijî û wê di wê temenê de wê hizrên xwe wê li ser temenekê felsefeyî a platonikî wê werênê ser ziman.

Aziz Gregorius wê dema ku em li navaroka hizrên wî ...

Aziz Gregorius wê dema ku em li navaroka hizrên wî binerin wê di wê çerçoveyê de wê têgihiştinek zêde berfireh wê weke ku wê bi xwe re wê werênê ser ziman û wê karibê bide dîyarkirin di meji de. Wê di wê demê de wê, lêpîrsînên xwe wê li ser aqil re wê bikê. Ew wê mijare baweriyê jî wê bi wê re wê derxê li pêş. Wî di wê temenê de wê pêşî xwest ku ew di nava baweriyê û aqil de ew, cihêkirinekê wê bi wê re wê bikê. Li ser wê temenê wî dema ku wê hizrên xwe wê pêşî wê li ser temenê baweriyê wê werênê ser ziman wê bibêjê ku “yên ku ew bi wahiye dihên ser ziman wê, nikaribê weke encamên ya aqilê bi mantiqê ku wê were lê gihiştinê bê’ re wê werênê ser ziman. Nepeniyên baweriyê wê ne encamên felsefî û ankû têgihiştinên ku em bi zanisti bigihijê de bin. Ew jî wan cihê na û wê nikaribê bi wê re ew wê werênina ser ziman.

Li ser wê temenê wê, di aslê xwe de Aziz Gregorius wê, aqilê baweriyê û aqilê felsefeyê wê di awayekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wan jî hev cihê bikê. Li gorî wî baweri wê xwediyê temenê xwe yê cihê ê rasyonel bê. Wê dema ku mirov ew bi aqilmeşandinê ew danêna li holê û ankû li wan gihişt û ew fahmkirin wê piştî wê deriyên din wê bi nepeni wê vebin û wê mirov wê li wan bigihijê. Li ser wê temenê wê, rastiya pêşî, fahmkirinên destpêkê, û hemû rastiyan din ku ew bi aqil hatina danîn li holê wê, bi wê re wê êdî wê derî li fahmkirinên din jî wê vebê. Di wê nûqtayê de wê êdî wê mijarên din ên ku wê bi aqil wê werina ser ziman ên weke matematikê, mantiqê, geometriyê, rewîstê, felsefeya xwezayê û hwd wê bi kirpênê û wê weke temenê ku wê bi wê re wê

*Heine, Ronald E. (2010), *Origen: Scholarship in the Service of the Church*, Oxford, England: Oxford University Press

*Ferguson, Everett (1998). *Encyclopedia of Early Christianity - Second Edition* (Îngilizce). Garland Publishing INC

bigihijê awayekê ji wê fahmkirinê. Di wê rengê de wê ev fahmkirn wê, di rengê de wê weke aliyên fahmkirinê ên di jîyanê de ku wê mirov wê bi wan re wê kûrbibê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê, ew jî wê ji aliyên din ve wê mirov wê bigihijê rastiyên din ên ku mirov wê, weke pêwîsta bigihijê wan ku ew bi baweriyê bin û ankû ne bi baweriyê bin. Lê ew di rengê de wê, bi xwezayî wê bi têngînek kirdeyî wê di mejiyê xwe de wê di nava herdû aliyên aqilî û zanîna wan re wê di wê rengê de wê weke ku wê têkiliyekê wê dênê. Wê bi wê re wê bixwezê ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê.

Di nava hizrên xwe de wê dema ku wê bahsa mirov wê bihizirê wê di du temenan de wê bahsa mirov wê bikê. Yek wê weke li ser têngîna derkkirina xwûdayî ku wê fahmdikê a mirov bê. Ya din ku ew wê bi aqilê sehî û hwd re wê, xwe li wê bide razandin bê. Di awayekê din de jî wê **Aziz Gregorius** wê, mijare têngîna ideayên platon jî wê di nava hizrên xwe de wê, hilde li dest û ew di rengê de li ser navaroka wan û kifşkirinên weke bi aqilê xwûdayî û hwd re wê, li wê bihizirê. Platon ji xwe wê di nava hizrên xwe de wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê, di şewayekê de wê, bi kirdeyî ku wê weke ku wê bikirpenê wê dîmenekê wê bi hizrên xwe re wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê dema ku ew li navaroka têngîna ideayê dihizirê wê bi gotina “ya ku xwûdê di hundurê zêhn de dide kifşkirin” re wê, bixwezê ku ew di wê demê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li ser wê têngîna ideayî wê bixwezê ku ew bigihêjê têngînek mirovî. Di wê çerçoveyê de wê têngîna mirov ku wê ji têngîhên zayendî dîr wê weke têngînek îdeayî a mirov û ankû hebûna mirov bê. Di wê temenê de wê bi aliyên wê yên ku wê werênê ser ziman wê, bi aliyê wê yê duyem ê weke bi aliyê duyem ku wê rengê mirov ku wê bi derkkirinên xwe wê weke bi ya aqilê xwe yê zayendî û hwd re wê, li wê binerê û wê bi wê re wê bigihijê ancama wê fahmkirinê wê werênê ser ziman.

Lê ew di hebûna mirovî a bûyî de wê di awayekê de wê weke ji du aliyên ku ew di wê de bûya wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Wê bi aliyê aqilê xwûdayî û bi aliyê aqilê din ên sehî û hwd.

Wê di çerçoveyê de wê aliyê pêşketî ê bê bi hebûna mirovî wê li ser temenê afrînerîya bi aqilê xwûdayî wê dênê. Û aliyê din ê duyem jî wê bi temenê aqilê azmûnî, sehî û hwd ku mirov bi kirin û hwd lê digihijê û hwd re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Weke zindiyekê wê

hebûna mirovî ku wê di xwe de wê bigihijê têgînek fahmkirinê, derkkirinê, lê têgihiştinê, sehkirinê û hwd wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê, têgîna aliyê ideayî a mirovî ê gihiştî û yê din ku wê bi hev re wê pêşkevin û wê xwe biafirênin wê weke di wê temenê de wê ji herdû aliyên wê bibê wê, li wê bihizirê.

Li ser wê temenê wê di mijare hebûnê de wê dema ku ew li wê dihizirê wê, bi gîyanê re wê dema ku ew li wê dihizirê wê çawa wê gîyan wê hebûnê wê bikê tevgerê û hwd wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê di wê têgîna gîyanî a wê hebûna heyî a fîzîkî ku wê dikê tevgerê de wê, di rengekê de wê, weke temenê têgînek teolojîkî a nepeniyî wê bibînê û wê werênê ser ziman.

Ji wê nûqtayê de wê mijare lêpirsînê di gîyanê de wê di awayekê de wê weke ku wê bixwezê weryê de. Di wê nûqtayê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Wê navaroka wê gîyanê wê hebûna ku ew dikê tevgerê weke di gîyanê de ew çî ya û ne çîya wê fahmbikê. Di wê nûqtayê de wê, têgîha teolojîya nepenî wê bixwezê ku wê bi aqilekê rasyonali wê kifşbikê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Ew di wê rewşê de wê, mijare fahmkirinê wê di wê nûqtayê de wê ji xwe re wê, bikê mijare fahmkirinê.

Aziz Gregorius wê, mijare zanînê wê li ser wê temenê wê bi temenekê bûjenî û fîzîkî û bi hebûnî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê bi wê re wê li wê dihizirê û wê dihênê ser ziman ku wê, ya ku wê heya wê berê aqil û zanîna mirov wê li wê bê û wê tenê wê fahmbikê. Ya ku ew heya û di gûharê wê aqilê mirov wê ew wê pêvajoyên wê yên gûharînê wê bi wê re wê, fahmbikê. Ev wê weke aliyên weke çavkaniya zanînê ew wê dihênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê hinek tiştên ku mirov wê bi wê çavkaniya xwe ya ji ya ku ew heya û dihê dîtin û dugarê ku mirov wê nikaribê li wê bigihijê wê hebin. Mînaq wê têgihên weke evînê û hwd. Ew bi xwûdê re na. Di wê temenê de wê ew wê, weke aliyên din ên ku ew mirov di hundurê wê gîyanê de wê bi têgînek nepeniparêzî wê karibê wê bi azmûn bikê û wê li wê bigihijê fahmkirinekê.

Ew wê nûqtaya bi têkiliya fahmkirinê wê li ser hebûna gîyanê wê

*Maurer, Armand A. (1982). *Medieval Philosophy* (2nd ed.). Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.

*Pasnau, Robert; Van Dyke, Christina, eds. (2010). *The Cambridge History of Medieval Philosophy*. Cambridge, UK: Cambridge University Press

demezrênê û wê bixwezê ku wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, təkiliya bi xwûdê re jî wê bi gîyanê bê. Ber ku wê gîyan wê ew wê, weke hev bikişênê wê di rengekê de wê ew wê bi wê re wê bibê wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ew wê di rengekê de wê di nava gîyanê de wê azmûnkirinê û wê bi wê re wê temenê wê gihiştina wê nepeniyê û təkiliya bi wê a bi xwûdê û hwd re wê biafirênê. Ew wê bi wê re wê, di rengekê de wê li wê dihizirê û wê dixwezê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê mijare xwûdayî wê, di rengekê de wê, bi temenekê gîyanî wê were fahmkirin. Ew wê li gorî wî təkiliyek gîyanî wê bi xwûdê re wê hebê. Ev rengê şîrovevê bi tēgihiştina gîyanê ên Aziz Gregorius wê, di wê demê de wê weke tēgîhên ku wê di wê rengê de wê weke tēgihiştinên ku wê di wan de wê hewl were dayin ku ew werina di wan de kûrbûn jî bin.

Di wê dema destpêka serdema navîn û weke dema berdawîbûnê a serdema kevnera de wê, weke Aziz Gregorius ku wê bandûra wî were ser ziman û wê weke otoriteyekê wê were pênasekirin wê Aziz Augustinius bê. Aziz Augustinius wê dema ku mirov wê bahsa wî bikê wê, di wê demê wê bi felsefeya demê jî wê fêrbibê. Lê ev filosof wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê bi fêrbûn û xwe gihandina di nava maniyana de wê, bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Di nava hizrên wî de wê, tēgîhên maniyana ên weke bi 'xwezaya rohnîyê' re ku wê werina ser ziman wê, Aziz Augustinius di nava felsefe û hizrên xwe de wê di rengekê de wê bi wan wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, bi felsefeya xwe ya rohnîyê û ankû ronakbiriye wê di wê temenê de wê, derkeve li pêş. Derbarê hizir û felsefeyên demên berî xwe ên weke ya aristo û platon de jî wê xwediyê hizirkirinê û lêkolînên bo fahmkirinê bê.

Di awayekê de wê dema ku mirov wê li nava hizrên wî binerê wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku ew bi hizrên xwe re wê bi zêdeyî wê di wê temenê de wê bi hizrên xwe yê li ser jîyane mirov re ku ew dikê re wê were dîtin ku wê werênê ser ziman. Wekî din ew di şîrovevên xwe yê ku wê di dîmnenekê dahûrkirina hundûrên mirov weke 'li xwe mikurhatinê' ku wê werênê ser ziman re wê di rengekê de wê, çerçoveyek berfireh a fahmkirinê wê werênê ser ziman.

Aziz Augustinius wê, bi felsefeya xwe re wê, bixwezê ku ew tēgîhên xiristiyanîyê jî ew li ser temenekê teolojîkî a rasyonel wê bi wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê ji aliyê jîyanê, hebûnê û gîyanê ve wê, bi temen û çerçoveyek fahmkirinê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê

de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Di nava hizrên xwe de wê, dema ku ew bi temenekê zanînê wê werênê ser ziman wê ji aliyekê ve wê, bi têngîha wahiyê re wê biqasî ku wê werênê ser ziman wê bi wê re wê, bandûra felsefeya demên kevnera a girêkê û mesopotamya wê, di wê de wê, bikirpênê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, têkiliyek felsefeyî wê bixwezê ku ew bi hizrên xwe yên olî re jî wê dênê. Lê Aziz Augustinius wê, di hizrên xwe de wê bi zêdeyî wê, di temenekê de wê bi hizrên kevnera ên mesopotamîkî û ankû kurdistanî ên demê weke ku wê di xate yazdaniyê de wê di dewama mitra û zerdeştîyê û hwd de wê were ser ziman û wê bi manitîyê re wê weke dem û pêvajoyek a teybet wê bijî wê li ser wê re wê, fêrbûnên xwe wê pêşbixê û wê, bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov wê hizrên wî fêrdibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Aziz Augustinius wê bandûra wî û otoriteya wî di awayekê de wê heta demên dawî ên serdema navîn jî wê xwe di nava baweriya isewiyî de wê bide dîyarkirin. Demên ku wê, Thomasê aqinayî wê derkeve wê, di wê temenê de wê bi hizrên xwe re wê, şîroveyên felsefeyê li ser gîyanê, zanînê, azadîyê û têngihîştina mirovê dema xwe a pêşdikeve ku wê werênê ser ziman wê, di rengekê de wê, were dîtin ku wê hem heta wê demê wê bandûra Aziz Augustinius wê xwe bide domandin û hem jî wê di hizrên wî de jî wê di awayekê de wê ew bandûr wê were dîtin.

Aziz Augustinius wê, di rengekê de wê weke 'bavê dêrê' wê di awayekê de wê were pênasekirin û wê di wê demê de wê, were hanîn li ser ziman. Lê bi felsefeya xwe re wê, were dîtin ku wî teolojiya xiristîyanîyê wê di rengekê de wî bi temenkiriya û hizrên xwe di wê temenê de wî bi wê re ku wî hanîna ser ziman wê bingihê wê biafirênê. Şîroveyên wî yên li

*Plumer, Eric Antone (2003). Augustine's Commentary on Galatians. Oxford University Press

*Gilson, Etienne (1960). The Christian Philosophy of St. Augustine. L.E.M. Lynch, trans. New York: Random House

*Wilken, Robert L. (2003). The Spirit of Early Christian Thought. New Haven: Yale University Press.

ser gîyanê û aliyê hundûrîya mirovî û têgihîştinên weke bi li xwe mikurhatinê ku wê werênê ser ziman wê, dîmenekê lêpîrsînê a bi têngînên weke ku mirov wê bi Montaigne ku wê werênê ser ziman wê weke bi rengê din ê bi rengê felsefeya zanînê a wî re wê kifşdikê. Di wê temenê de wê, gihiştina ya baş, safî, zelal û paqij wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, bixwezê ku ew wê bi wê re li wê bihizirê û wê fahmbikê. Wê di wê rengê de wê lêpîrsînên ku ew bi wê re dikê wê di temenekê aqilmeşandinê ê bi kûrbûnê re ku mirov dikarê kifşbikê bê.

Di têngîna xwe ya xwûdayî de a gerdûnî de wê, bandûra teolojiya xwûdayî a maniyan wê di hizrên wî de wê, karibê wê kifşbikê.

Di wê temenê de wê şîrovevên wî yên weke 'rohniyê' ku wê bi wê re wê werênê ser ziman wê bibin. Di rengê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê hizrên wî xwe di rengê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bidina dîyarkirin.

Piştî wê, ku ew li herêman digerihe wê, li ser wê temenê wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. şîrovevên manismê ên li ser esasê teolojiyek rasyonel ku wê hewl bidin ku ew bi argûman û birhanên rasyonel wê werênina ser ziman wê ji Aziz Augustinius re jî wê weke temen û çerçoveyek ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Li ser wê temenê wê, di nava baweriyê de wê aliyên ku ew nikarin werina piştrastkirin û bi birhan kirin wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê çawa wê li wê bihizirê bê wê, ji Aziz Augustinius re wê bina mijarên ku ew serî li ser wan biwastênê bê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di felsefeya xwe de wê, bi kevneşopîya bi argûman û birhanên rasyonel bi hewldana hanîna ser ziman a ku wî ji maniyan fêrbûya wê bixwezê ku ew bi wê re wê, weke şêwa di çerçoveya fahmkirina wê de wê, bi temen bikê. Weki din wê li ser keseyetê, dîrstbûnê başiyê û hwd wê, di dewama wê de wê bi wê çerçoveyê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di wê demê de wê, dema ku em bahsa hizrên Aziz Augustinius û felsefeya wî bikin wê, dikarê wê ji sê aliyên ve wê, werênê ser ziman. Wê ya pêşî rewşa manîtiyan bê. Ya duyem wê rewşa təkili û hewldanên wî yên piştî ên bi fahmkirina platonvanên nû bê. Aliyê din jî wê bi felsefeyên filosofên demê ên weke aristo û platon jî wê were dîtin ku ew wan dixwênê û ji wan digirê. Di wê temenê de wê, weke alikariyek herênî wê di dîmenekê de wê, bi wê re wê, li wê bihizirê.

Di wê demê de wê, mijarên felsefeyê wê, bi xwandinên xwe re wê bidomênê. Aziz Augustinius wê, bixwezê ku ew li ser temenekê menewî ku wê çawa wê, bi temen bikê û wê derxê li pêş wê bi wê re wê were dîtî ku wê, alaquadar bibê. Di awayekê de wê, dikarê wê bi wî re wê werênê ser ziman ku wê, dema ku wê danûstandinên platon wê bixwênê bi tercûmeyên wan ên latinî re wê çawa wê, ji aliyê wan ên bûjenî û têngî wê zêdetirî wê aliyê manawî wê bi wê re wê, derxê li pêş û wê bi wê re wê bigihêjê encamê wê li ser wê bisekinê.

Weki din alaqa ya wî ya li felsefeya platonvanên nû wê di wê temenê de bê ku wî weke ku wê bi rengekê û awayekê wê, şewayekê pergalek teslisê a baweriya xiristiyanîyetê wê weke ku ew di wê de wê kifşbikê. Ew wê, di xwest ku wê fahmbikê li ser wê bisekinê.. Di wê temenê de wê mijare xwûdê, gîyanê û aqilê wê, di wê temenê de ku wê platonvanên nû wê werênina ser ziman ew wê, bi temenê sêkika, xwûdê, kûr û gîyane pîroz re wê, bixwezê ku ew wê şîrovebikê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, di nava felsefeya kevnera de wê ne tenê parmenides bê ku wê yek'ekê wê di felsefeyê de wê kifşbikê û wê felsefeya wê bikê. Di wê temenê de wê, ji platon û aristo û heta platonvanên nû wê, di wê temenê de wê were dîtî ku wê, ew wê bibê. Di awayekê de wê di nava hizrên stoayîyan de jî wê dîmenekê wê yê ku wê were kifşkirin wê, bibê û wê li ser wê re jî wê were lê hizirkin. Alaqa ya filosof-oldarên dema destpêka serdema patristiskê wê, di wê demê de ku wê li felsefeya stoayîyan wê xwe bide dîyarkirin wê hinekê jî wê li ser wê temenê bê. Lê di demên piştre wê, heta ku wê dem wê were dema Aziz Augustinius û hwd wê, di wê temenê de wê, di çerçoveya têngiştin û pergale teslisê de wê, di rengekê de wê, ew teolojiya aqilê wê, di rengekê de wê, were pêşxistin û wê, bê dayin dîyarkirin.

Di wê demê de wê, di nava têngîna 'başî' û 'nebaşîyê' de wê, bi dualisma manismê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê di demên piştre wê were dîtî ku wê, Aziz Augustinius mijare başî û nebaşîyê wê, di rengekê de wê li ser têngîna xwe ya xwûdayî re wê, hin bi hin wê biafirênê û wê werênê ser ziman. têngîha xwûdê a 'weke yeka' platonvanên nû wê bi awayekê wê têngîna xirabiyê re wê çawa wê were fahmkirin wê, bi dîmenekê hipotezî weke ya hanîna cem hev a têngînen di wê warê de ên manismê û ya platonvanên nû re wê bixwezê ku ew bigihêjê encamê.

Di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê di nava têgihên platonvanên nû de wê mijare 'yek' û di dewama wê de wê ya hizirkirina li jîyanê wê, wê di wê de wê çawa wê bibê wê were dîtin. Wê statûya bûjenê û derkkirinên ji wê û bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênina ser ziman. Di wê warê de wê, çerçoveya hizrên platonvanên nû ên li ser statûya bûjenê wê, zêde wê çerçoveya wê ne berfireh û kûr bê. Lê Aziz Augustinius wê bixwezê ku ew di wê temenê de wê, çerçoveya xwe ji wê gavê biavêjê û wê bi hizrên xwe re wê biafirênê û wê werênê ser ziman.

Di mijare têgîna başî û nebaşîyê de wê, Aziz Augustinius wê li wê bihizirê wê hizrên platonvanên nû wê di wê nûqteyê de jî wê di ber aqil de wê derbas bikê. Platonvanên nû ew mijare xirabiyê wê dema ku ew dihênin ser ziman wê li ser esasê nebûna başîyê re ku wê ew bibê ew wê werênina ser ziman.

Di wê temenê de wê di temenekê monist de wê weke ku wê bi têgîna xirabiyê re wê, bi wê re wê were lê hizirkirin. Maniyî wê, di wê temenê de wê, hebûn û nebûna wê wê li bûn û nebûna başîyê ve wê girênebin. Ew dema ku wê, başî hebê jî wê karibê wê rûbide. Lê wê di wê temenê de wê, çawa wê ew ji hev wê werê cihê kirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênina ser ziman.

Aziz Augustinius wê, di wê nûqteyê de wê li ser wê ya başîyê wê bihizirê. Li gorî wî êdî wî ya baş kifşkiriya ku ew divê ku ew çawa bê. Lê wî, di serê xwe de wî bi şiroveyek din jî wî ew li gorî xwe hizir kir. Minaq gotinên weke "di hundurê min de xwestina kirina başîyê heya, lê ew hêza min nin a" wê di wê temenê de wê li ser wê re wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, Aziz Augustinius wê mijare başîyê wê weke kirina wê weke bi astekê bi hêzî wê di wê têgînê de wê weke ku wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê kirina başîyê wê, bi hebûnek kirinê ku ew were pêkhanîn û ankû pêkwere jî wê hebê. Ev têgîn wê, di awayekê de wê bi têgîna manistan a bi rengê başî û nebaşîyê kirina wê ku wê di wê temenê de wê bi kirinên ku mirov dikê û hwd re wê, dikê ew wan kirinên xwe bi tevgerî ku wê hêzek wê ji wan re wê bo tevgerkirinê wê pêwîst bê wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin wê bi wê re wê diahengekê de wê di têgînekê de wê were dîtin.

Maniyî wê, di awayekê de ew mijare başîyê û nebaşîyê û ankû xirabiyê û nexirabiyê wê di rengekê de wê weke ku ew li wê dihizirin wê, ji du aliyên ve wê li wê bihizirin. Aliyekê wê weke ku me li jor hanî ser ziman

bê. Aliyê din jî wê, di renekê de wê bi aqilekê şubjeyî û darazî wê were dîtîn ku wê were kirin û wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê çawa bê? Wê ew jî wê di wê rengê de wê li wê bihizirin ku wê bi rengê dîtînê ê darazî weke bi aqilê şubjeyî re wê ew wê were dîtîn. Nexwe wê, di temenê wê de wê, kirin wê weke bi têtînek ku wê weke bi renekê 'notr' wê li wê were lê hizirkirin wê dîmenekê de wê ew rengê wan ê hizirkirinê wê bi wê re wê were dîtîn.

Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman. Wê di wê nûqtayê de wê, di wê temenê de wê, dema ku mirov wê kirinek bi başî wê bi hêza di xwe de wê dibînê ku wê, bikê wê, demê wê çawa wê karibê wê bi wê re wê, wê hêze di xwe de nebînê ku ew bikê û wê, bi nekirina başiyê re wê weke nebaşî wê were kirin wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê Aziz Augustinius wê, di nava hizrên xwe yê bi awayekê dahûrî ên li ser şirovekirinê li ser gîyanê û hwd re wê di hundurê xwe de ku wê bikê re wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, gotina 'weke tiştê ku ew dixwezim wê nikarim bikim' lê 'tiştê ku ew nexwezim wê dikim' re ku wê were ser ziman wê di wê nûqtayê de wê, karibê wê aliyekê wê weke di xwe de wê bi dîtina hêza kirinê re wê hebê û aliyên din wê bi wê re wê nebê re wê fahmbikê? Ev jî wê weke aliyekê wê hebê. Wê demê wê, di wê nûqtayê de ku mirov wê werênê ser ziman wê, di wê nûqtayê de wê weke "nebaşî" wê weke ji xwezayê mirov were wê, di renekê de wê, renekê fahmkiirinê û têtîna wê bi xwe re wê di wê temenê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Aziz Augustinius wê, di renekê de wê, di xwe de wê, bi hebûna rohnîyê ku ew bi wê dihizirê wê, di renekê de wê ew wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê şiroveyên wî yê di wê warê de wê bi temenekê derûnî û gîyanî bin li ser têtîhiştîneka ku ew bi rohnîyê re wê werênê ser ziman bê.

Di nava têtîha felsefeyî a Aziz Augustinius de wê, ev jî wê bi hizrên wî re wê were dîtîn. Ew dema ku wê bibêjê "ku wê, hemû toz wê ji xwe wê bîafirin û wê sermedî û newina tûnakirin bin" ku wê werênê ser ziman

*.Arendzen, John (1910-10-01). "Manichæism". The Catholic Encyclopedia. Vol. 9. New York: The Encyclopedia Press,

*Liu, Xinru (1997). Silk and Religion: An Exploration of Material Life and the Thought of People, AD 600–1200, Parts 600–1200. Oxford University Press.

wê di wê temenê de wê têgihek tozê a weke ya tozê ku ew ji xwe diafirê û ew nayê tûnakirin re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di xwe de zêdebûnê ku ew bi wê tozê re ew dibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li deverek din wê ahenge nava wê ku wê ji hev wê derbas bibin û wê tişt wê di wê ahenge xwe de wê bimênê û wê hev li hev û wekehev bi sînor bikin ku wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Diawayekê din de jî wê dema ku wê bahsa jîyane li şûnê wê bikê wê bi wê re wê, di dîmenekê dîtbar de wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman. Wê dema ku wê bi gotina “wê dema ku wê were ser jîyane mirina bimir wê, her tişt wê, ji ya bêgûman wê bêpar bê.” Ku ew wê dihênê ser ziman wê weke ku wê di wê temenê de wê li têngînek sermedî û ya nesermedî di zikhev de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew pêvajoyên bi jîyanê û hebûna jîyanê wê bi wê re wê demkî dibînê, ne sermedî. Lê ew hebûna gîyanê û nemiriya wê bi wê re wê, weke ji aliyekê ve wê sermedî dibînê û ku wê piştî mirinê wê weke li rastiya xwe vegeirihê wê bi wê re wê, ew jî ku wê çawa wê li rastiya xwe wê vegeirihê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê, ji aliyekê din ve jî wê lêpîrsînên Aziz Augustinius ku ew weke darazkirina di xwe de wê, dikê wê weke aliyekê ku wê, di wê temenê de wê, mirov wê hinekê wê li ser wê bisekinê bê. Ew di wê nûqteyê de wê jî wê li wê dihizirê ku wê di wê çerçoveyê de wê ew wê, çawa wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê, bide dîyarkirin bê.

Di awayekê de wê, mijare gihiştina darazên wijdanî ên di xwe de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di nava şîroveyên Aziz Augustinius de wê, di rengekê de wê, ji du aliyên ve wê şîroveyên wê dikarê wan hilde li dest. Yek wê li ser temenekê civakî ku wê di wê de wê bi kêmesî, pîrsgirêk û wekneheviyên ku ew dibin re wê werênê ser ziman bê. Aliyê din jî wê di wê temenê de wê bi zimanekê rasyonel ê felsefeyî wê bi wê re wê were dîtîn ku wê bihizirê û wê, di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê, ji aliyekê ve wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, mijare felsefeyê wê were dîtîn ku Aziz Augustinius wê, weke mijarek bi temenkirinê wê ji aliyekê ve wê weke ku ew li wê dinerê û wê, di wê temenê de wê bi mijare bawerîya

xwe re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew nexwezê ku ew bi tememê mijare felsefeyê redbikê û li hemberî wê dijberîyekê wê bide nîşandin. Wê weke şêwayekê fahmkirinê wê weke ku wê bixwezê ew di temenê têgîhiştina xwe ya xwe baweriyî de wê bi cih û temen bikê û bi wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, dema ku mirov wê li li ser şêwayê zanîna Aziz Augustinius ku mirov li wê dihizirê wê bi wê re wê, di awayekê de wê dibînê. Ew di wê temenê de wê, mijare zanînê, azadbûna wîna mirov, û mijare baweriyê û hwd re wê, bi gelek aliyên din re wê were dîtin ku wê di nava zanîna wî de wê weke aliyên ku wê li ser wan wê bisekinê bê. Wê di nava zanîna wî de wê mijarên teolojiyê bi zanîn û metafizikê û hwd re jî wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Weki din mijare keseyetê, sîyanê û zanînê wê bi hev re wê di dewama wê de wê were dîtin ku ew bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ev jî wê we, bixwezê ku wê werênê ser ziman. bi zanînê mazinbûnê û bi demê re bi fahmkirinê û pêşketinê wê li ser wan bisekinê. Ew di mijare zanînê de wê, dihênê ser ziman ku ew di çî astê de bê wê bi wê astê û wê bi wê re wê di aheng û hevkeyiyetê de wê fahmbikê jî wê werênê ser ziman.

Weki din wê ji aliyê zanînê ve wê, mijare zanînê û şêwayê fahmkirinê wê were dîtin ku ew ji xwe re dikê mijar. Ew li ser wê disekinê. Di nava jîyane xwe de wê, mijarên weke lêpirsînê ê weke çawa mirov dikarê bigihijê li xwûdê, ku mirov gihiştîyê wê mirov wê çawa wê bigihijê û hwd wê bipirsê. Wê li ser wan wê bisekinê. Wê di wê temenê de wê, mijare şikkirinê wê di rengekê de wê di xwe de wê bi zanînê wê, di awayekê de wê bijî. Ligorî Aziz Augustinius wê mirov wê weke zindiyekê bi destpêk û dawî bê. Wê xwediyê dawîtîyê bê. Ya ku wê zindiyê sehî wê bizanibin û wê li wê bigihijin wê karibê wê bigihijê wê. Lê ji wê zêdetirî gihiştin jî wê, ji wê zinditiya sehî derbaskirinê weke ya mayinda, sermedî û hwd re wê karibê bigihijê li rastteqiniyê.

Aziz Augustinius wê li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê çawa wê li wê were gihiştin wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Aziz Augustinius wê, dema ku mirov wê li wê rengê hizirkirina wî dinerê wê dibînê ku ew di temenekê epistemolojikî de wê weke ku mirov wê dikarê wê bibînê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê bixwezê ku ew di demên serdema navîn de wê, werênê ser ziman. Ew bi felsefeya rêkûpêk ku ew dikarê were fahmkirin wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê ji şêwayê Aziz Augustinius wê mirov wê fahmdikê û wê têdigihê ku ew nexwezê ku ew derkeve dervî şêwayê bi aqil fahmkirinê. Ew bi aqil dixwezê bigihijê wê.

Di wê temenê de wê, di mijare fahmkirinê gihîştina rasttîyê, rastteqînîyê û hwd wê bi aqil re wê çawa wê were lê gihîştin wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di renekê de wê weke ku em bi felsefeya aristo re wê dibînin ku ew metafizîkê wê weke zanista fahmkirina tiştên weke ya têgînên bi wê rengê wê dîmenekê de wê weke ku wê bi rengê hizirkirina Aziz Augustinius re jî wê di awayekê de wê were dîtin. Weke ku em bi felsefeya platon re wê dibînin wê zanina heyîna fîzîkî û ya zanine ne heyîna fîzîkî ku wê ji hev wê were cihê kirin wê di renekê de wê, bi rengê hizirkirina wî re jî wê di awayekê de wê were dîtin. Di wê temenê de wê, di renekê de wê, di awayekê de wê, dema ku em demên Aziz Augustinius wê, werênina ser ziman wê dikarê wê bi du dem û awayan wê werênê ser ziman. Dema pêşî wê weke dema pêşî ku wê di wê demê de wê, bi pêvajoyên pêşxistinê, şik û gûmankirinê û hwd re wê derbas bibê bê. Di dema duyem de wê, ji wê derbas bibê û wê li hemberî têgiha şikparêzîyê wê di renekê de wê weke ku wê were dîtin wê bisekinê û wê gûmanê nekê. Wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê felsefeya gûmanparêzîyê wê di renekê de wê, weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê di renekê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê hebûna xwûdê wê bi temenekê epistemolojîkî wê çawa wê li wê were lêgihîştin û wê were fahmkirin wê weke ku wê bixwezê dîmenekê wê bide dîyarkirin. Lê di dema wî ya duyem de wê çawa wê, li ser redkirina gûmanê û hwd re wê, weke ku wê, bo nerîna rastteqîni û di wê de pêşketinê wê weke astengiyê wê bibinê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê di renekê de wê ew wê bi wê rengê wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, heta wê demê wê mirovan wê nîqaşbikin ku wê, jîyan wê ji avê û ankû agir wê bibê, hebûn wê ji ideayê û ankû wê ji bûjenê wê bibê, gîyan wê ji hinek tiştên dihên bi têgînî û derûnî diaxifirê bê û ankû wê, nebê û hwd wê, nîqaş bikê. Li gorî Aziz Augustinius mirov çendî her tiştê bi wê rengê wê nîqaşbikê jî lê wê di wê rengê de wê, tiştêkê wê ji wê şikê nekê û wê nîqaşên bi gûmanparêz wê li ser wê re wê nemeşênê. Ew jî wê hebûna heyî bê. Di wê temenê de wê ew wê werênê ser ziman ku 'ez çendî gûmanê bikin jî lê ez di nava demê de bi hebûna xwe ya heya me re ji wê gûmanê nakim' re wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê bigihijê têgineka dervî gûmanê a ku ew bi wê dixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev hizirkirinên Aziz

Augustinius ew wî, li ser mijare hebûna heyî û ya ku ew dibê û ku ew bûya mirov nikaribê wê red bikê ku ew heya wê, di wê temenê de wê, weke têtgehê argûmanî ku ew bi wê re wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev jî wê di wê nûqteyê de wê weke têtgehê ku ew bi wê re li wê dihizirê bê.

Li gorî wî em dibin û hena û ber ku em dibin û hena em dizanin ku em hena. Di wê nûqteyê de wê bi têtgehê ku ew dihênê ser ziman wê di wê nûqteyê de bê. Em hena, ber ku em hena em dizanin û ev ya ku ew em dizanê em in re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di nava jîyanê de wê dema ku em l idora dinerin em tiştê bi bêhna wê bê, bi rengê wê bê, bi awayê wê bê û hwd wê, dibînin û derk dikin. Ew wê, di wê temenê de wê li gorî wê têtgehê wê, ew ber ku ew heya wê ew karibê ew derkkirinê wê bi wê re wê werina kirin. Li ser wê temenê wê, bihizirê ku ew nebê wê nikaribê were derkkirin û wê mirov nikaribê wê derkbikê bê. Di nava têtgehê derkkirinê û hwd de wê ew wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de Aziz Augustinius wê, mijare ya heyî û ya ku ew dihê hizirkirinê weke xiyalkirinê û hwd wê ji hev cihê bikê. Di wê temenê de wê, di temenê hizirkirina wî de wê ya ku ew heya wê bi wê hebûna xwe re wê çavkaniya wê derkkirina wê ya bi epistemikî wê biafirênê.. Ji aliyê din ve jî wê mijare xiyalkirinê wê di wê temenê de wê weke wê ya ku mirov wê xiyal dikê wê di jîyanê de wê tiştê wê weke wê nebê. Wê hingê wê ew wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê mijare derkkirinê wê li ser ya hizirkirinê wê bi wê re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê bihizirê. Di awayekê de wê li ser nîqaşên li ser wan nîqaşên ji aqadamiyê ku ew bi wan re dikeve nîqaşê de jî wê hinek hizirên wî werênina ser ziman. Weke ku ew di nava hizirên xwe de wê werênê ser ziman wê, di wê temenê de wê bersiva xwe wê biafirênê. “wê ji min bipirsin ku ‘heka ku tu bê xapandin bê.’ Heka ez bêm xapandin wê demê ez hema. Ber ku tiştê ku ew nebê wê newê xapandin” re wê bersiva xwe wê bi wê re wê di rengekê de wê biafirênê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê din de wê, Aziz Augustinius wê di wê nûqteyê de wê mijare sehkirinê wê bihizirê û wê nîqaşbikê. Wê weke ku mirov wê, bixwezê, sehbikê, bêtê li bêtê, hizirbikê, hîsbikê, û wê bênavber wê derkbikê û wê bidarizênê û hwd re wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di mijare fahmkirinê de wê, ji van aliyan ve wê mijare hizirkirinê û bi wê ghiştina têghiştinê û zanînê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de Aziz Augustinius wê mijare zanînê wê bi navarokê, aliyên wê yên sehî û armancê û têngîna baweriyê re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê, têngîna baweriyê wê di wê nûqteyê de wê bi têghiştinek zanînê a emprikî wê di wê nûqteyê de wê, bi têngîna pê bawerkirina zanînê û li ser wê pê bawerkirinê ghiştina rasyonalitya wê re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê, mijare baweriyê wê, weke di zanîna sehî de wê weke aliyekê pêbawer ê rasyonal wê bafirênê û wê, di wê nûqteyê de wê, weke têngîna ku mirov bi wê re wê li wê bihizirê ku ew rast a, ew heya û hwd re wê li wê bihizirê. Wê di wê nûqteyê de wê, ji aliyekê din ve wê, dema ku em ji wê aliyê ve wê rengê têngîha rasyonalî a Aziz Augustinius ku ew bi wê dihizirê wê li wê binerin wê ew wê bi wê re wê were lê hizirkirin ku wê mijare rastîtîyê û baweriyê wê, di wê nûqteyê de wê bi awayekê wê ji ya heyî bi temenekê emprikî û hwd wê weke ku wê ji wê nehizirê wê di dîmenekê de wê regekê fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de Aziz Augustinius wê li têngîha derkkirinê wê bihizirê. Minaq wê li gorî wî, wê dema ku mirov wê, cismekê wê bibînê wê bi wê re wê di regekê de wê, di gîyane mirov de wê şîyarîyan wê bide çêkirin. Ew di wê nûqteyê de wê, di nava wê cismê ku ew li gîyanê di biriqê û wê derkkirina gîyanê wê cihê ji hev wê bihizirê. Li gorî wê derkkirina li gîyanê bi pêjnê wê ne ew bê wê, di xwe de ku wê pêjnê wê bi awayekê xweşik ku ew wê diafirênê wê gîyane me re wê ew wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de ew wê, bi wê rengê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, zanîn bi rêya sehê wê derkkirina wê, ji gîyanê û ankû zêhnê ku ew wê dizanê zêdetirî wê, hebûnên ku ew wê dihênina li holê re wê ew wê alaquadar bibê û wê di wê temenê de ew wê li wê bihizirê û ew wê dihênê hanîn li ser ziman.

Aziz Augustinius wê dema ku mirov li nava zanînên wî dinerê wê

*Loyn, H. R. (1989). "Scholasticism". In Loyn, H. R. (ed.). *The Middle Ages: A Concise Encyclopedia*. London: Thames and Hudson

*Martin, Janet (1993). *Medieval Russia 980–1584*. Cambridge Medieval Textbooks. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

dibînê ku ew di rengekê de wê weke ku wê di dîmenekê dîtbarî de wê, bi hebûnê re wê li wê bihizirê bê. Hebûnê ew di awayekê de wê demkî dibînê. Ber ku ew di demekê de ew dibê û piştî demekê de ew di demekê de ji holê diçê. Ew di wê temenê de wê, bi wê re wê, di nava wê demê de wê pêşketinê bûyinê û reng gûharînê û hwd re wê bi dînenekê wê weke di wê nava demê de wê bi têngîna gûharînê re wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Aziz Augustinius wê mijare hebûnê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê dihizirê û wê dixwezê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Weki din ew di wê temenê de wê dema ku wê bi wê têngîna demê re wê bihizirê wê mijare pêwîstîniyê û ankû nepêwîstîniyê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Biqasî ku mirov di wê nûqteyê de ji nava zanînen Aziz Augustinius wê fahmdikê wê di wê temenê de wê ew wê were dîtin ku ew zanîne wê bi wê re wê bi du aliyan wê şîrove bikê. Ew wê zanîna ku ew di awayekê de wê bi ya dîtbar re ku ew heya wê weke ya ne bi pêwîstîni wê şîrovebikê. Ev wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî wî zanîna pêwîstîni jî wê dervî wê hebê û ew kengî ku ew şertûmercên wê diaxifin wê karibê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê di nava zanîna dîtbar de wê dema ku wê derfeta wê nebê wê ya pêwîstîni wê xwe bi wê re wê ne dîyarkirin. Ew wê di wê temenê de ew wê bi wê re wê li wê dihizirê.

Di wê nûqteyê de wê ev rengê hizirkirina Aziz Augustinius ê weke ku ew bi têngîna hebûnê û aqilê dîtbar û gûharîner re wê li wê dihizirê wê, di rengekê de wê têgihîştina platon a li ser zanîne dîtbar û ya pêwîstîni ku ew bi têngînek “mayinda” wê li wê dihizirê û wê dihênê ser ziman re wê werênê ber bîra mirov. Platon wê di rengekê de wê zanîna dîtbar wê, weke bi wê ku mirov nikaribê ji zanînek rast bahsbikê re wê ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de ew wê bi wê re wê ji wê bahs bikê. Di wê nûqteyê de wê farqe Aziz Augustinius û rengê hizirkirina wî di wê nûqteyê de ew wê, weke zanîna bi demê re ku wê, li wê bihizirê bê. Ew wê, weke zanîne dihasibênê bê. Lê ew zanîn wê li gorî wî derfeta bi wê gihiştina zanîna bi pêwîstîni wê weke ku wê bi wê nebê re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Ew di wê rengê de ew bi wê re wê li wê dihizirê û wê dihênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê, di nûqteyek weke di rengekê hevbeş de wê bi wê re wê di nava zanîna platon û ya Aziz Augustinius de wê were dîtin. Ew

jî wê weke ku wê di nava rengê platon dihênê ser ziman de wê zanîna dîtbar wê ji têngihên şikparêzîyê re wê vekirî bê û wê bi wê karibê şik bikê bê. Di wê nûqtayê de wê, di awayekê de wê, dema ku wê di nava têngihên li xwe mikurhatinê ên Aziz Augustinius binerê ew wê di wê nûqtayê de wê, bi têngîna gihîştina ya teqez û pêwîstîni wê bi wê ji wê derbas bûnê û ji ya gûmankirinê derbasbûnê re wê bi derfet bê re wê werênê ser ziman. Ew di wê nûqtayê de wê, di nava aqilê dîtbar de wê êdî wê ji aliyekê din ve wê weke aliyekê din ê giriing wê bi wê re wê were dîtî ku ew dikeve nava lêgerîna ya weke 'bêşik' û kifşkirina wê de. Bi wê re wê zanîna bêşik wê çawa wê bi derfet bê ku mirov wê karibê xwe bigihênê li wê? Ew di wê nûqtayê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Weki din wê ji aliyekê din ve wê ya sermedî û ya ne sermedî wê bixwezê ku ew wan ji hev cihê bikê. Wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, di nava wê de ku ew bi zanîna xwe re wê di renekê de wê cihêkirinê wê ji hev cihê dikê û pê de wê piştî wê di renekê de wê êdî wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqtayê de wê, aliyekê wê yê din jî wê di çerçoveyê de ku ew li ya ne sermedî dihizirê wê bi ya cismî wê li wê bihizirê. Wê di wê nûqtayê de wê di awayekê de wê ya ku ew li wê dihizirê wê, ya sermedî ku ew weke ya necismanî bê. Di wê nûqtayê de wê di dewama wê de wê dema ku ew li wê dihizirê wê, piştî wê ji wê ya necismî wê çawa wê cism û hebûn bi bûjenî, fîzîkî û hwd wê biafirê wê êdî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê êdî wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê ev wê piştî wê weke ku wê di nava hizirkirinê de wê, di renekê de wê, Aziz Augustinius wê di ya ne cismî de wê bi wê re wê bigihênê têngnek ideayî ku ew wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Ya ku wê Aziz Augustinius wê, di renekê de wê, nêzî felsefeya platon bikê jî wê, di reng û awayekê de wê di aslê xwe de wê ev bê.

Di wê nûqtayê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku platon wê di renekê de wê dema ku wê, îdea wê bi aqil re wê di awayekê heviyekî de wê di renekê de wê were hanîn li ser ziman. Wê dema ku em têngînên ideayê em li gorî Aziz Augustinius li wê bihizirin wê di wê temenê de wê di renekê de wê çawa wê, weke ne cismî û sermedî wê bi wan wê bihizirê wê, li wê bihizirê. Lê li navaroka wan hizirkirinên Aziz Augustinius wê hinekê wê bale mirov wê bikişênê ku ew wê weke 'cewhera mantiqî' wê bi wê re wê li wê bii 'hizirê û wê, di wê temenê de

wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê weke ku em di nava têngînên Maniyan de dibînin wê di rengekê de wê, weke ideayên xwûdayî wê, bi bûyinên bûjenî ên dûnyawî re wê, di rengekê de wê bihizirin û wê, bi wan re wê werênina ser ziman wê, di rengekê de wê weke di wê nûqteyê de di rengekê de wê bi hizrên Aziz Augustinius re wê were dîtin. Hebûnên fîzîkî û dûnyawî ên bûjenî û fîzîkî wê weke biriqînên wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê têngîna ideayî a platon ku wê di rengekê de wê, dervî ya cismî wê weke hizirê. Têngîna ideayî a Maniyî wê ji ya platon cihê wê, di rengekê de wê, weke di encama biriqîneke levkir, mantiqî û realist a ideaya xwûdayî ku wê werênê ser ziman wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Wê dema ku em li rengê têngîna ideaya Aziz Augustinius dinerin û li wê dihizirin û wê dixwezin ku wê fahmbikin wê di awayekê de wê ev rengê ideaya maniyî wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê bi wî re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ideaya platon wê ji wê cihê wê bi du awayan wê dikarê wê bi wê hizirê. Yek wê bi têngînek hiyararşiyî wê bi ber cewherê ve ku ve dibê û ew dihê û dibê wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Minaq wê di têngîna ideayê a platon de wê dikarê wê bi wê minaqê wê fahmbikê. Ew weke 'haspekê xwemal' ku ew hebê wê bi wê re wê li hemû haspên din ên jîyanî weke ji wê minaqê û ankû weke wê li wê dihizirin. Ew wê, her minaq wê di pêvajoya xwe baştirkinê a weke xwemaliya ya cewherî de bê û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê dema ku wê bahsa ya cewherî wê bijê wê, di şewayekê de wê bi serê xwe wê weke bi awayekê wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê weke ku wê werênê ser ziman. Ew di wê temenê de wê bi wê re ew li wê dihizirê û wê dihênê ser ziman. Ideayê wê weke pêvajoyek derbûjenî wê, di wê temenê de wê dihizirê û wê di wê şewayê de wê bi serê xwe wê weke heyî li wê dihizirê û wê dihênê ser ziman. Di dîmenê têngîna ideayî a platon de wê pêvajoyên bûyinê ên weke bi 'minaqî' û hwd wê, weke aliyên din ku wê di jîyanê de wê ew wê temem bikin. Di awayekê din de jî wê hemû minaq wê, di rengekê de wê bijîn û wê bi ber başbûnê ve ku ew diçin wê di wê pêvajoyê de wê ji holê rabin. Ew ji holê rabûn wê ber ku ew bi hebûnek fîzîkî hena wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

 *Vlastos, Gregory (2006). Plato's Universe – with a new Introduction by Luc Brisson, Parmenides Publishing

Weki din wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare ideayê wê, di wê rengê de wê, ji wê bûyinê wê Aziz Augustinius wê, di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, di awayekê de wê, di rengê weke ya biriqîna wê de wê, li wê bihizirê. Platon rastarast ew ideayê wê bi têtînek xwûdayî wê, di renekê de wê şîrove nekê ku ew çendî di navaroka wê de wê, di hinek şîroveyên xwe yên di wê rengê de wê pêşbixê jî. Lê maniyî wê, weke têtîna îdeaya xwûdayê û weke 'çavkaniya bûyinê' û 'ji wê biriqînê' û hwd re wê di renekê de wê weke ku wê li wê bihizirin û wê di wê temenê de wê, di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênina ser ziman.

Di pêvajoya ji wê biriqînê de wê, her tiştê ku wê ji wê bibê de wê, maniyî wê weke hinekê ji wê îdeaya xwûdayî û biriqîna wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê ber yekê wê her tiştê di nava xwezayê de wê bi qadr û pîroziyekê wê di wê temenê de wê, hildina li dest û wê bi wê şewayê wê li wê nêz bibin. Wê, di wê şewayê de ew wê di awayekê de wê werênina ser ziman.

Di mijare têtîhiştina Aziz Augustinius de wê, dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê di aslê xwe de wê demek ronakbirî wê bi wî û hizrên wî re wê di awayekê de wê, destpê bikê. Di wê temenê de wê ji aliyê gotina 'dema ronakbirî' ve wê dikarê wê ji aliyê hizrên wî ve wê werênê ser ziman. Me li jor hinekê bahsa hizrên wî yên ku me di çerçoveya têtîna bûjenî û cismî de ku wê, bi hebûna wê re ku wê were lê hizirkirin me hanî ser ziman. Lê di wê temenê de wê di wê çerçoveya fahmkirin û têtîna ronakbiriye de wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê hinekê di wê de wê kûrbibê û wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, di renekê de wê werênê ser ziman.

Di renekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare rengê têtînê wê Aziz Augustinius wê mijare dîtînê û wê ji wê dîtînê wê tenê wê bi biriqîn bê û ankû wê ji me wê di wê de wê hebê wê ji aliyekê ve wê were dîtîn ku ew wê hinekê din wê ji aliyê ve wê bi wê re jî wê li wê bihizirê. Minaq en nigarek xweşik bê û ankû tiştêkê din ku ew weke li nerîna me xweşik hat wê ew hizra xweşikbûnê wê tenê wê ji wê bibê û ankû wê çavkaniya wê hizra xweşikbûnê wê bi me re wê berî wê hebê ku em heta ku wê xweşikatiyê wê bi wê pênase û salixbikin. Di wê temenê de wê bi têtînek ideayî ku wê weke ne dîrî ya têtîna ideayî a platon ku wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Maniyan di warê wê têngîna ideayî de wan ew hizir dikir ku wê di wê temenê de wê çawa wê, weke aliyekê wê yê giring wê ew wê bi wê re wê hebê. Wê li gorî wan wê ew wê bi me re wê pêşî wê hebî. Wê dema ku me tişte bi xweşikatiî dît wê ew wê hêsta xweşikatiyê wê bi têngînî wê bi wê re wê di levkirinekê de wê bi me re wê şiyarîyekê wê bikê. Ew wê li ser wê têngîha wê şiyarîyê û ya ku ew bi me re wê weke bi hizir, fahm, têngihiştin, hiş û hwd wê biafirênê wê ji wê temenê wê biwê re wê biafirênin.

Di awayekê din de wê were dîtî ku wê li ser hizrên felsefeya xwezayî a sofistan jî wê were dîtî ku maniyyî wê weke ku wê hinek hizrên wan ên cihê wê werina dîtî ku wê hebin. Ew di wê temenê de wê minaq wê bi têngîna bûjenê re wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman ku wê, tiştê weke bûjenî û fizîkî ku ew heya wê, di wê temenê de wê tenê wê re wê çawa wê karibê bi tenê wê fahmbikê? Wê ew wê pirsê wê di rengekê de wê weke ku wê ew wê bikin û wê werênina ser ziman. Bi wê pirsê re ew dikevina nava hewldana fahmkirina wê hebûna heyî de. Wê bi wê re wê çawa wê dervî me wê hebê. Maniyyî wê di wê pirsê de wê bixwezî ku wê balê bikişênina ser têngîhek ontolojîkî a weke ya metafizîkî jî. Lê ew tiştê wê ji aliyekê din ve wê bi pêvajoya wê yya bi wê heyî re wê dikin ku wê bi temenekê fizîkî wê fahmbikin. Di wê temenê de wê bi du aliyan wê were dîtî ku wê fahmbikin. Wê pêvajoya pêşî a çavkaniya wê bê. Ew wê di temenekê ontolojîkî û metafizîkê de wê bi wê re wê li wê bihizirin. Aliyê din weke pêvajoya duyem wê bi hebûna wê bûjenê û rewşa fizîkî bê. Ew ku ew hebê ew nikaribê were inkarkirin û ew heya. Di wê temenê de wê, demê wê re wê pêşî wê weke ku wê pêwîst bê ku ew were fahmkirin.

Di wê temenê de wê mijare fahmkirina tiştê wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Di awayekê din de jî wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare wê hebûnê wê, bi wê re wê li wê bihizirin. Wê di dewama wê de wê rewşên weke yên bûjenî û kirinî wê di rengekê de wê bi wê re wê, li du temenan wê fahmbikin. Yek wê bi hebûna heyî. Ya din wê bi temenê tevger, kirin û ankû pîretîkî û hwd ku wê bi wê re ku wê bibê ku ew bi zindî bê û ankû ne bi zindî bê.

Ev wê weke aliyê wê yê pêşî bê ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê wê werênê ser ziman. Di mijare têngîna 'rohniyê' de wê têngînek ideayî a tekûz wê di wê temenê de wê şîrovebikin û wê bi wê re wê, bihizirin ku wê tişt wê bi ideayî wê hebê wê çawa wê karibê wê di wê temenê de wê

li wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê, mijare şîroveyên maniyên ên li ser hebûna rohnîyê ku ew dikin wê di wê temenê de wê, weke aliyekê ku wê bi wê re wê bi du aliyên wê bi wê li wê bihizirin. Aliyê pêşî wê bi wê bixwe re ku wê li wê were lê hizirkirin û ji aliyê din ê duyem ve wê bi çavkaniya wê re ku wê ji wê were û ankû wê herê wê û hwd re wê li wê bihizirin.

Di awayekê de wê di nava wê de wê weke ku mirov wê bi hizrên Aziz Augustinius re wê kifşbikê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Rewşa mirovê digûharê wê çawa wê, xwe derbas bikê û wê rastîya sermedî wê bigihijê li fahmkirina wê li wê dihizirê.

Aziz Augustinius wê ji wê zanîna ku ew mirov wê xwe derbas bikê û bigihijê wê a sermed wê ji wê bi êmin bê ku ew heya. Wê di wê temenê de wê, mijare hebûnên heyî bi bûjenî ên weke bi têtînen darazî ên xweşikatiyê û hwd re wê hilde li dest. Di wê temenê de Aziz Augustinius ew wê pirsê dikê ku wê dema ku ew hizra xweşikatiyê bi min re nebê ezê çawa wê zanibim ku ew xweşika û ew xweşikatiyê heya. Di wê nûqtîyê de wê, bi wê tiştê xweşikatiyê wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Wekî din wê, li wê bihizirê û ew di xwe de wê bigihijê wê qinyatê ku wê ne tenê wê ew tiştê xweşik wê ew wê hêsta xweşikatiyê û ankû acibandî wê bi mirov re wê bide çêkirin. Ji aliyê me ve wê, têtînek ku wê taqabûlî wê bikê wê ew jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê hebê. Ber vê yekê ew wê tenê wê bi wê hebûna heyî û awayê wê yê weke ku ew xweşik û nexweşik ku mirov wê diacibênê re wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di şêwayekê de wê di nava hizrên Aziz Augustinius wê hinek hizrên ku wê di wê temenê de wê taqabûlî wê têtîha hizirkirinê wê bikin ku wê çawa wê, bi wê re wê, hêsta xweşikatiyê û ankû acibandî wê were fahmkirin. Di wê rengê de wê, di nava têtîna aqîlê ne cismî de wê şêwayên din ên bi wê di wê de hizirkirinê wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Têtîna gihiştina wê hizra xweşikatiyê wê, di nava têtînen felsefeyê de wê bi awayên tiştê re jî wê di demên kevnera de wê li wê were lê hizirkirin. Platon û aristo wê li ser gotinê re wê bi roterikê û ji aliyê din ve wê bi fîzîkî wê weke ku em bi hizrên sokrat û hwd re wê li ser

hêkeliyê û hwd wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, bi têngîna xweşikatiyê a ji kes û li kes ku wê cihêbûnê wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî wê pîvana xweşikatiyê wê hebê û ew wê ji kes li kes wê di wê de wê gûharîn wê weke ku wê bibê. Di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di dewama wê de wê, dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, mijare pîvanê wê di wê temenê de ew wê, weke ku wê çawa wê bi xweşikak dîtinê wê ji kes li kes wê cihêbûnê wê bide dîyarkirin wê, mijare matematikvanekê wê biafirênin wê di rewşa rastiyan wê de jî wê li gorî wî wusa bê. Wê bi wê re wê weke xêzek geometrikî ku wê were xêzkirin, darek rast ku ez di rêya xwe diçim de bibînim û hwd wê weke bûhûrîner û demkî bin. Lê ew di awayekê de wê weke ku wê çawa wê platon wê mijare rastîya matematikê ku wê weke pîvanek negûhar a îdeayî wê bênê ser ziman wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew di wê temenê de wê, weke aliyekê wê din ku ew bi wê dihizirê wê, ew bê “ku hebûn û zanîna hebûnê nebê ezê çawa li rastîya hebûna darê û xêza geometrikî biryara xwe bidin ku ew heya” wê bi wê rengê wê di dîmenekê de wê weke ku wê hizrên xwe wê werênê ser **ziman**. Dîsa em dibînin ku sê sêv û pênc sêvên ku em dane hev, dibin heşt sêv. Cîhê ku sêv bi xwe û hişê mirovî yê ku wan berhev dike guhêrbar û demkî bin, rastîya ku wê bijimareyên sê û pênc ji hêla matematîkzan ve ji sêv û heyînên sehî serbixwe tê berhev kirin rastiyeke neguhêrbar bê, û ideayek objektîv, û herheyî bê. Wekî din, li cihê ku sehên taybet in, ev rastî ji hemû mirovan re wê weke hevpar bin. Di wê temenê de wê Aziz Augustinius wê mijare zanîna ku ew wê bi têngînek îdeayî wê dihênê û di dênê li holê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê, di dewama wê de wê mijare çavkaniya wê, êdî wê li ser wê bihizirê. Wê dema ku em bahsa çavkaniya wê bikin êdî wê di wê nûqteyê de wê, hinek têngînên weke maniyan wê, bi çavkaniya rohnîyê ku wê li rastîya xwe vegûharê re ku wê werênina ser ziman re wê di mejiyê mirov de wê di cih de wê şaq bidê û wê were ber bîr û hişê mirov.

Di mijare zanîna de Aziz Augustinius wê dema ku ew wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê di rengekê de wê were dîtin ku ew wê

weke ku wê aristo wê bikê wê kirpendinên bi razberî wê bikê. Wê di wê çerçoveyê de wê, li ser wê re wê bidest hizirkirinê wê bikê. Di hizirkirinên xwe û mijare zanîne de Aziz Augustinius wê, di rengekê de wê bixwezê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, dervî zanînen weke bi demkî, dîtbarî, gûharînerî, herînar û hwd wê, zanînen sermedî û pêwîstîni û hwd jî wê hebê. Di wê temenê de ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê mirov wê çawa wê xwe bigihêne li wê êdî wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, Aziz Augustinius wê li ser mijare gîyanê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bhizirê. Berî bûyinê gîyane hebûya û ankû nebûya wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê di nava teolojiya olî a ku ew dihê ser ziman de wê ew wê bi têngîna berî bûyinê ew hebûya re wê werê hanîn li ser ziman. Ber vê yekê wê, di mijare kirpendinên bi depelendinê û hwd de jî wê êdî wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, mijare zanîne wê, di nava felsefeya olî a Aziz Augustinius de wê, bi du aliyên wê dikarê wê, fahmbikê. Wê weke zanîna rastarast û ya ne rastarast û ankû ku em wê bi gotinek wê bi şîbênin û wê werênina ser ziman wê bi rengê zanîna weke ya sermed û zanîna ne sermed û hwd re wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi gotina zanîna pêwîstîni û ya ne pêwîstîni û hwd re jî wê were kirpendin.

Di wê nûqtayê de wê dema ku wê bahsa wê rengê zanîne û ji hev cihê wê were kirin wê di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Aliyekê din wê weke têngîna zanîne ku wê werênê ser ziman wê, têngîna zanîna ji bûyinê ku ew heya wê, di awayekê de wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bêê. Aziz Augustinius wê, dema ku wê mijare zanîne wê werênê ser ziman wê di pêvajoyek li xwe mikurhatinê de wê, zanîne wê bi gelek aliyên wê yên ku ew were fahmkirin re wê di zanînen xwe de wê werênê ser ziman. Lê di wê temenê de wê zêde wê di wê temenê de wê, weke zanîne bi ji bûyinê û hwd re wê, kirpendinên dîyarkirî wê di wê temenê de wê bi mirov re wê nekê. Ew di wê temenê de wê weke ku mirov wê dibîne wê, di wê temenê de wê, bi şîrovekirinên li ser kirinê û hwd re wê di rengekê de wê, bête ser ziman û wê di nava wê de wê hizrên xwe yên bi aliyên din ên teqezî û hwd wê werênê ser ziman

Di temenê de wê Aziz Augustinius wê mijare zanîne wê di rengekê de wê temenekê hizirkirinê ê kirinî wê di temenekê rasyonali de wê werênê ser ziman. Descartes wê dema ku wê di wê temenê de wê weke hizrên

Aziz Augustinius wê bi rasyonalitiya wî re wê di rengekê de wê weke ku wê bixwezê wê fahmbikê wê, di awayekê de wê, mijare rasyonalitiyê wê hilde û wê di hizrên xwe de wê bikê temen. Lê ew têngîna ji bûyinê a hebûna zanîne wê herênakê. Di wê temenê de ew wê di wê temenê de wê ji aliyê xwe ve wê di demên piştre wê werênê ser ziman. Şîroveyên Aziz Augustinius wê, di rengekê de wê, di wê temenê de wê, dîmenekê berfireh ê bi aqilê rasyonal wê bidina dîyarkirin û wê di wê çerçoveyê de wê teolojiya olî wê ji aliyê xwe ve wê bi wê çerçoveya rasyonali re ku wê, werênê ser ziman wê, piştî wî bi wan aliyên xwe wê ji thomasê Aqineyî bê û ankû Williamê Ockhamî û hwd bê wê ji wan û hizrên wan re jî wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bibê mînaq. Di şîroveyên wan herdû filosofên olî de wê, mijare rasyonali û ankû têngînek teolojikî a rasyonali ku ew wê derdixina li pêş wê bi wê re wê, di wê temenê de wê çerçoveyek hizrî wê ji xwe re wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Ew jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Aziz Augustinius wê, di wê warê de wê mijare felsefeyê wê, bi aliyê rasyonaliteya ku ew dihênê ser ziman wê, mijare zanîne wê bi wê re wê dervî çerçoveya baweriyê û ji navaroka wê dîr nekê. Wê vajî wê, fahmkirinên bi wê û ya ku mirov wê bi wê bawer dikê wê çawa wê bi zanîn û aqil re wê têkilidar bikê wê bi wê re wê bihizirê. Di wê temenê de wê di mijare hizirkirinên xwe de wê bi wê re wê, weke ku wê mijare zanîne û baweriyê û ankû aqil û baweriyê wê li gorî wî, bi hev re wê bibin. Wê dema ku em bi zanînekê yaqin dikin û ankû bi wê bawer dikin ku ew rast a û ankû ji aliyê bawerî ve wê bi tiştêkê wê bi wê bawer bikin ku ew rast a û hwd wê bi wê re wê, di wê temenê de wê bixwezê ku ew argûmanên xwe yên zanîni bi baweriyê bi afirênê. Di wê temenê de wê li gorî wî di her zanîna ku em bi wê yaqin dikin ku ew rast a de wê, bawerî wê di awayekê wê de wê hebê. Ji xwe li gorî wî bawerî nebê mirov wê nikaribê zanîne di wê temenê de wê rast bibîne û wê rast herê bikê.

Di wê çerçoveyê de wê mijare baweriyê û zanîne wê di awayekê de wê bi hev re wê di wê temenê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Di awayekê de wê, di aslê xwe de wê, di teolojiya serdema navîn a xiristiyanîyetê de wê bi cihbûna rasyonaliteya aqilî wê hinekê jî wê di wê temenê de wê ev şîroveyên bi felsefeyî wê bandûra wan wê zêde di temenê de wê hebê. Ji wê jî wê bandûra wê rengê şîroveyên bi felsefeyê ên teolojikî ku wê di xiristiyanîyê de wê werina kirin wê di baweriyên din ên ku wê piştre wê pêşkevin ên weke islamê û hwd de jî

wê karibê were dîtin ku wê ji hinek aliyan ve wê esas wê were girtin. Bandûra teolojiya rasyonalî a xiristiyanîyetê wê di wê temenê de wê di wê de wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Xiristiyanî wê şîroveyên xwe yên rasyonal wê bi dîroka xwe ya hizir a ku ew bi felsefeyê û şîroveyên felsefeyê ve wê di destpêkê de wê bi hizirên felsefeyî ku wê şîrovebikê û wê bi wê re wê, çerçoveya xwe ya teolojikî a rasyonal wê biafirênê re wê temenê wê biafirênê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê bi wan şîroveyên wan ên bi zanîne ên weke bi aqilparêzî û ankû rasyonalî a Aziz Augustinius û hwd wê êdî wê di wê temenê de wê ji bandûrekê zêdetirî wê weke temenekê wê xwe di wê de wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, di mijare teolojiya olî a olên din de wê, xiristiyanî wê teolojîyek aqilî wê bi aqilê felsefeyê wê di wê temenê de wê bi xwe re wê biafirênê. Wê di wê temenê de wê, weke bawerîyek bi aqil ku wê şîroveyên xwe wê pêşbixê wê hinekê jî wê bingihê wê ew wê biafirênê.

Di awayekê de wê, şîroveyên Aziz Augustinius ên ku ew li ser aqilpaerêziyekê re wê di nava baweriyê de wê bikê wê di wê temneê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di felsefeya Aziz Augustinius wê gotina 'ronahiyê' wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Û wê bi gelek aliyên cihê re wê di wê temenê de wê were şîrovekirin. Di wê temenê de wê, di çavkaniya rohaniyê de wê xwûdê wê bibîne û wê werênê ser ziman. Wê hemû rewşên bûjenî ên ku ew hena wê weke rewşna pîvanî di wê rewşa rohaniyê a ku ew dibê û diafirê de bê. Wê bi wê re ew wê werênê ser ziman. Ber vê yekê wê di felsefeya xwe de wê rewşên bûjenî wê di wê temenê de wê weke aliyna din bin ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Aziz Augustinius wê, dema ku ew rohaniya xwûdê wê şîrove dikê wê bi wê gotinê wê ew wê werênê ser ziman. "Mirov, di zanîne de wê, hebûna dawîtîtiya zêhnê ku wê çawa wê ji wê derbas bibê wê derfeta wê bide mirov" re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê Aziz Augustinius wê bi çerçoveyek epistemolojikî wê

*Audi, Robert (ed., 1999), *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge

bi wê re wê were dîtin ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di zanînê de rohnîya ku zêhnê mirov rohni dikê wê, bi têgîha zanîna xwûdê û li wê gihiştinê re wê ew wê werênê ser ziman. Ew di wê temenê de wê bi awayekê meteforîkî wê rewşên weke rohnîya rojê û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê re wê bahsa ronahikirina bi rohnîya xwûdê re wê ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê gotina 'rohnîya xwûdê' wê gotinek ku wê di wê temenê de wê di nava manîyan de wê bi têgîn û teorîkirina wê hebê û wê bi wê re wê di çerçoveyek berfireh de wê were dîtin ku ew wê were hanîn li ser ziman. Ew wê di awayekê de wê bi temenekê menewîyî jî wê di şewayekê de wê were dîtin ku wê werênina li ser ziman. Manîyî wê rewşa bûjenî a weke bi rohnîya rojê û hwd re jî wê çavkaniya wê di wê temenê bi morfolojîyek bi wê rengê wê were dîtin ku wê werênina ser ziman.

Li ser wê temenê wê dikarê wê bi têgîna Aziz Augustinius re wê li wê bihizirê. Di mijare têgîna navenda mirov a ji wê hizirkirinê wê bi wê rengê wê mînaqe rojê û xwûdê wê bi hev re wê weke kirdeyekê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di mijare yekkirinê de wê, weke bi têgîna "rojek wê hebê ku wê mirovan ji xwe rohni bikê. Wê gelek roj nebin" re wê werênê ser ziman. Ew di wê temenê de wê, dema ku wê şîroveya xwe bi awayekê morfolojîkî bi têgîna rohnîyê û rojê wê bi hev re wê di wê temenê de wê werênê ser ziman wê, êdî wê li ser wê re wê bi têgîna xwûdê re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê nerîna xwe ya li ser xwûdê wê êdî wê bi wê re wê bidest hanina li ser ziman wê bikê.

Di wê temenê de wê têgîna menewiyetê wê, di rengekê de wê weke gotnek ku wê di felsefeya Aziz Augustinius wê weke ku em bi Manîyê re dibinin wê di wê rengê de wê bi kirdeya gotina rohnîyê re wê hatibê salixkirin û wê were hanin li ser ziman bê. Wê di wê nûqtayê de wê mijare rohnîyê û menewiyetê wê bi hev re wê di rengekê de wê bi wê çerçoveyê wê werênê ser ziman û wê menewiyetê wê weke 'rohnîkirina xwûdê' wê pênasibikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, ji aliyekê din ve wê dema ku wê miajre teolojiya xwûdê û baweriyê wê nîqaşbikê wê ji aliyekê din ve wê, Aziz Augustinius wê nîqaş bikê. Ew di wê nûqtayê de wê weke ku wê hinek pirs wê di serê wî de wê hebin. Ew jî wê di wê temenê de wê hebin ku mirov wê, karibê bi aqil bigihijê rastteqînîyê û ankû na bê. Li ser wê temenê aqilmeşandinekê wê bikê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê, Di dewama wê de wê weke ku mirov wê karibê wê

fahmbikê mijare gihiştina rastîyê û fahmkirina wê bi aqil re wê, di wê temenê de wê nîqaş bikê. Di wê nûqteyê de wê bi temenekê epistemolojikî wê aqil wê weke zaroyek ku ew dibê, mazin dibê û bi demê re wê, di her dema xwe de wê bi asta xwe wê mazin wê karibê fahmbikê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Bi gotina xwe ya weke “di vê demê de tiştên ku mirov wê karibê fahmbikin wê hebin. Lê hinek tişt wê nûha nika nikaribin werina fahmkirin. Ew di demên pêşarojê de wê karibin werina fahmkirin’ jî wê di wê temenê de wê bi wê rengê wê nerîna wî ya ya epistemolojikî wê di wê warê de wê ji aliyekê ve wê bide dîyarkirin.

Wê dema ku em di wê nûqteyê de wê li wê binerin wê dî wê di wê çerçoveyê de wê di aslê xwe de wê gotina aqil a Aziz Augustinius wê, êdî wê hinekê din wê baştir wê weke ku wê ji me re wê di temenekê fahmkirinê de wê baştir wê weke ku wê karibê were fahmkirin.

Di wê nûqteyê de wê mijare baweriyê û fahmkirinê wê bi dualiyan wê li ser wê gotina xwe ya aqil re wê li wê bihizirê û wê aliyê ku ew nayê fahmkirin û ankû ne hatiya fahmkirin wê bi baweriyê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Ew di wê nûqteyê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê, gotina wî ya baweriyê û ya fahmkirina wê re wê li wê bihizirê ku ew ya ku ew nayê fahmkirin ew wê weke di hundurê pêvajoya herikina jîyanê de wê were fahmkirin wê weke ku wê li wê bihizirê û wê, di wê temenê de ku ew îro newê fahmkirin wê siba wê were fahmkirin re ew li wê dinerê û ew di wê temenê de wê biwê re wê li wê dihizirê û ew di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê hizirên xwe wê werên ser ziman.

Di ya nayê fahmkirin de wê, gotina ‘nepeniyê’ wê di mejiyê Aziz Augustinius de wê bi wê re wê hebê û ew nepenî wê karibê were fahmkirin û ankû wê kengî wê karibê wê were fahmkirin wê li wê bihizirê. Ew di wê temenê de wê mijare hizirkirina bi demê re wê li wê bihizirê. Ew aqilê dîtbar û ankû gotina xwe ya bi aqilê dîtbar û sehî wê li ser temenekê demî û gûharîner ku ew bi wê dihizirê wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare aqilê xwûdayî û ankû aqilê teqez ku ew li wê dihizirê wê, di temenê wê de wê, weke du dîmenên ku ew hev û bi hev re wê bi wê re wê, karibin werina fahmkirin wê were dîtin ku ew li wê dihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Aziz Augustinius wê mijare aqilê xwûdayî wê, di wê temenê de

ku ew weke ´rohni dikê´ re wê dihênê ser ziman wê di wê temenê de wê bi aqilê dîtbar re wê, dem bi dem wê bi wê re wê bigihijê fahmkirinê û wê, di wê temenê de wê, ew wê, bibê. Wê ew rohnikirin wê di her demê de wê xwe li aqilê mirov wê bixê.

Di dewama wê de wê, mijare xwûdê û hebûna xwûdê wê bi aqil wê karibê mirov wê zanibê û ankû bigihijê zanîna wê ew li wê dihizirê. Di wê temenê de wê gotina nezanîne ku ew dihênê ser ziman wê di xwe de wê bikirdeyek nepenî wê were ser ziman û wê ew nepenî wê, di awayekê de wê li gorî wî wê weke ku wê bi derfet bê ku wê mirov wê bigihijê zanîna wê. Wê ifşa kirina wê, nepeniyê wê bi zanîne wê bi derfet bê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Lê ew di wê nûqteyê de wê, dihênê ser ziman wê divê ku di her demê de aqil bigihêhê wê têrbûna ku ew karibê bi wê fahmbikê. Minaq wê, zaroyek piçûk wê nikaribê tişteke mirovê mazin dizanê wê fahmbikê. Bo ku ew wê fahmkirinê bikê weke wê mazin bibê wê di rengekê de wê bi wê re wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, weke encamekê bi wê rengê hizirkirina Aziz Augustinius wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin ku wê, aqil ku ew gihişt wê têrîyê û têrbûnê di xwe de wê êdfî wê weke ku wê li gorî wê asta xwe wê têbigihê û wê bizanibê. Wê bigihijê zanîna wê. Di wê nûqteyê de wê, gihiştina zanîna wê û têgihiştine nepeniyekê wê bi asta zanîne re wê li wê bihizirê û wê sînore nezanîne wê bi epistemolojiya Aziz Augustinius re wê bi pîvan û asta zanîne a heyî a wê demê re wê bi sînore wê hebê.

Di wê temenê de wê gotina sînore wê weke gotinek di rengekê dîtbar de wê di wê temenê de wê bi zanîna wî re wê bi kirdeyek demkî re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê bi awayekê xwezayî wê zanîna Aziz Augustinius wê têgihiştinek kirinî a fahmkirinê ku ew bi demê re pêşdikeve wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê weke ku wê hebê.

Di wê temenê de wê herikina bi demê re wê, weke çerçoveya li wê û bi wê zêdebûna bizanebûnê re jî wê bi aqilê Aziz Augustinius re wê weke ku wê biafirênê. Di wê şeweyê de ew li wê dihizirê û wê dihênê ser ziman. Di mijare zanîne de wê, zanîn wê ne di astekê û pîvanek weke xwe ku ew ne dimênê de bê. Di wê rengê de wê bi rengê ku ew bi gotina zanîna zanîne re ew li wê dihizirê wê di wê temenê de wê xwediyê temen û bingihê epistemikî bê. Wê bi wê rengê wê bi wê re wê weke ku wê di awayekê de wê bi wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di mijare epistemolojiya Aziz Augustinius de wê aliyên wê yên ku mirov wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê

karibê wê werênê ser ziman wê hebê. Bi aqil “lêgihîştinê” wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Gotina ‘lêgihîştinê’ wê bi demê re wê, bi gihiştina fahmkirina wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizra xwe wê werênê ser ziman. Gotina baweriyê a Aziz Augustinius wê di wê rengê de wê di şewayekê de wê weke ku wê aliyê aqil ê nayê zanîn û ankû aliyê ku ew heya û divê ku ew were zanîn û nayê zanîn wê biafirênê. Wê bi wê re wê çawa wê were jîyankirin wê bi gotina baweriyê re wê di wê temenê de wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê, di hundurê gotina wî ya baweriyê de wê, mirov rastî wê newê ku wê tiştê ku wê ti carî wê newê zanîn wê newê. Ew gotina nayê zanînê û ankû nezanînê jî wê di wê temenê de wê, bi demê re wê bi derfetîya gihiştina li zanînê û bi wê hatina li zanînê re wê, bi temen dikê û li wê dihizirê. Di wê temenê de wê, du aliyên aqil wê hebin. Aliyê dihê zanînê ê ku mirov wê weke ku wê bi azmûn kiriya bê. Aliyê din ê ku mirov ew bi azmûn nekiriya û wê nizanê bê. Di wê temenê de wê, ew wê, bi aqil wê pêdeçûyinê û wê zanînê wê çendî wê bikê wê bi aqil wê bigihijê zanîna wê. Di wê rewşê de wê êdî wê bi wê re wê weke ku wê bigihijê wê fahmkirina wê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê bi ya ku mirov bi aqil lêgihîşt de wê çawa wê karibê wê were birhankirin û ankû wê karibê were bibirhankirin û ankû na wê, li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, di wê hundurê wê kirdeya wê fahmkirinê a aqil de wê, di rengê de wê weke ku wê xwediyê kirdeyek demkî a ku wê herdemê wê bi fahmkirinên nû bê û wê, ev wê, di ya ku em gihiştinê de jî wê çawa wê aliyekê nepeniyê wê di xwe de wê biparêzê û wê bi birhankirina wê jî wê di her demê de wê bi wê demê re wê bi sînor bê û wê bi temenê bi birhankirin wê weke ku wê nebê wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqtayê de wê aliyekê wê yê din jî wê weke ku wê Aziz Augustinius wê werênê ser ziman wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare aqilê xirabûyî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi aqilmeşandinê wê gihiştina wê li ser wê bisekinê. Di awayekê de wê, di wê nûqtayê de wê, şîroveyek maniyan wê hebê ku wê weke çawa wê dema ku wê rohnî wê bikeve

*Arne Næss Filosofiens historie 1. utgave 1961-62 ny utgave 2001

dûnyê û wê dil were girtin wê di wê temenê de wê, were hanîn li ser ziman. Di awayekê de wê şîroveya Aziz Augustinius a nezanînê ku wê weke ji 'gûnahê pêşî' ku wê werênê ser ziman wê di rengekê de wê di wê temenê de wê, bi wê nûqtayê ve wê girêdayî wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê, bixwezê ku ew weke ku me di paragrafa li ser wê de wê hanî ser ziman wê tékiliya aqil û baweriyê wê bi hev re wê di rengekê de wê dênê û wê bènê ser ziman. Ew wê di wê temenê de wê dihênê ser ziman ku wê mijare aqilîyê û bi wê gihiştina yaqinkirinê û hwd wê weke ku wê bi baweriyê bibê wê werênê ser ziman. Aziz Augustinius wê baweriyê wê di aqil de wê weke şêwayê 'rast dîtinê', 'yaqinkirinê', 'li wê gihiştina qanaata rastîtiya wê' û hwd re wê, di wê temenê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, mijare baweriyê wê di awayekê de wê weke aliyekê pêdîtinê ê bi hişmendî ê bi aqil ku wê di wê temenê de wê hebê wê werênê ser ziman. Li gorî wê rengê fahmkirina wî di aslê xwe de wê ti aqil wê bêbawerî wê nebê. Di wê temenê de wê dema ku wê di aqil de wê bawerî wê nebê wê, ne rast nedîtin, bêqinyatî, bêqanaatî û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê, bibê. Di wê nûqtayê de wê bawerî wê bi ya ku wê bi aqil re wê weke 'rast' wê hebê û ku mirov bi wê li wê têdigihê û lî gihiştî bê wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê têngîna aqil û rastîtiyê wê di wê nûqtayê de wê weke du aliyên ku wê, hev temem bikin bin. Rastîti wê aliyê baweriyê wê li gorî wê têngîna wê biafirênê. Aliyê din ê aqil jî wê bi wê re wê di rengekê de wê hebê. Yan jî wê di wê rengê de wê, weke di şêwayekê de wê baweriyê wê bi wê rengê wê weke ''rengekê hişmendî' ê di aqil e wê, bi wê bihizirê wê werênê ser ziman.

Di aqil de wê li wê gihiştinê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê bi ber rastteqîniyê ve wê di fahmkirina wê de wê li wê gihiştinê wê bi wê re wê bibê û wê çawa wê, werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Aziz Augustinius wê, gotina wî ya baweriyê wê di wê nûqtayê de wê, weke aliyekê bi hişmendî ê şubjeyî, darazî û hwd wê weke ku wê di xwe de wê bi kirdeyî wê bihawênê wê di dîmenekê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê bi mijare aqilmeşandinê a li ser wê temenê de wê bi wê gihiştina li rastîyê re wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Ew di wê rengê de wê mijare aqilmeşandinê wê rednekê. Ew di wê temenê de wê li ser wê temenê bi wê lêgihiştinê dibînê û bi wê lê gihiştinê bi pêfahmkirinê bi wê re wê çawa wê bibê wê werênê ser

ziman. Ev wê weke aliyên wê yên ku ew di wê temenê de wê bi wê re wê li wê dihizirê û wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê, di awayekê îdeayî de wê, di têngîna xwe ya xwe ya xwûdayî de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Weke îdeayekê wê ku ew li wê dihizirê wê, di awayekê de wê, di mijare têngîna ideayî a xwûdayî de wê, ti farqê di nava têngîna xwûdayî a musa û ya platon de wê, di rengekê de wê weke ku wê farqê wê nebînê wê di rengekê de wê ji hizrên wî were fahmkirin. Di wê temenê de ew têngîna xwûdayî wê weke di wê de wê bi kûrbûnê û fahmkirinê wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di aslê xwe de wê mijare têngîna wateyê, hişmendiyê û di wê de li wê ghiştinê wê çawa wê bibê wê bi wê re wê were dîtin ku ew bi wê re wê li wê bihizirê.

Di mijare hizirkirinên weke yên bi mijare navaroka gotinê û rengê bi pêjnê, biriqînê û hwd re wê bi zêhnê li wê were lê ghiştinê wê di wê çerçoveyê de wê di wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Mijare azmûnkirinê a bi hişmendî di nava xwe de wê, di wê temenê de wê li ser temenekê bi azmûnkirinê bi xwe û kirinên xwe re wê, bi kirin û li xwe mikurhatinên xwe re wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê ku ew di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê dihizirê û wê dixwezê ku ew wê werênê ser ziman bê.

Li ser wê temenê em dîsa li gotina 'xwûdê' a Aziz Augustinius vegehirin. Ew di wê temenê de wê, weke ku me li jor hanî ser ziman wê weke rewşek azmûnkirinê a di nava aqil û baweriyê a bi hev re fahmkirinê re ku wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê temenê gotina xwe ya xwûdayî wê bi argûman, temen û birhan bikê.

Di awayekê de wê, li ser temenekê wê weke ku wê bi têngîna maniyî a weke rohnîya ku ew li dûnyê dilhatî girtin û ku ew serbest hat berdan wê wê, li rastiya xwe û ankû çavkaniya xwe wê herê wê bi wê rengê wê di rengekê de wê were dîtin ku wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, li ser çerçoveya sazûmana jîyanî re wê bi temenekê aqilî û rasyonali re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ji wê nûqteyê ku em gavbiavêjin têngîna xwûdayî a Aziz Augustinius wê werênina ser ziman wê demê wê bi wê re wê, kîjan alî wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Wê xweza bê û ankû wî gîyan bê? Di awayekê de wê were dîtin ku wê wê bi zêdeyî wê li ser wê temenê wê bi xwezayî wê, gîyan bê û ku ew xwe bi gîyanê re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê gîyan jî wê xwe di çî awayê de wê di rengekê de wê bide dîyarkirin wê bi

wê re wê, bi nerînek ku ew bi çerçoveya wê re wê li wê dihizirê û wê fahmdikê re wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, dema ku wê bahsa hebûna tiştên xwezayî wê bikê wê di wê de wê hemû tiştên ku ew hena wê bi vejene xwûdayî ku ew bi gîyanê xwe dide dîyarkirin û ew piştre di xwezayê tiştan dihênê li laş wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê bènê ser ziman ku wê di hebûnên xwezayê de wê, karibê ji xwûdê wê were kifşkirin. Minaq wê maniyî wê bibêjin ku wê şînayiyek jî wê bibê wê ew rohnîya xwûdê ku ew nebê wê ew nikaribê wê bibê. Wê hemû tiştê wê bi wê rengê wê weke bi wê çavkaniyê wê werênina ser ziman. Li ser wê temenê wê her tiştê ku ew ji wê dibê wê demê wê ji wê xwe hinekê wê bibînê û wê karibê di wê de ew hinekê were kifşkirin. Wê di wê rengê de wê bi wê re wê karibê êdî bi wê re ew di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê ew were hanîn li ser ziman bê.

Ber çî Aziz Augustinius wê li ser temenekê metafîzîkî wê li hûndûrê mirov wê bihizirê û wê bixwezê ku ew azmûn, fêr, têgihîştin, lêgihîştin, fêrbûn û hwd wê fahmbikê? Di wê temenê de wê weke aliyekê hizirkirinê ê ku ew bi wê fêrbûyî wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê di wê rewşê de wê bi wê re wê weke ku wê hebê.

Li gorî wê di wê temenê de wê şewayekê metodolojikî wê di wê nûqteyê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew jî wê di wê temenê de bê. “Ji zanîna xwezayê bi wê gihiştina zanîna xwûdayî zêdetirî wê, ew bê ku mirov xwûdê bizanibê wê weke xwezayê jî zanibê û gihiştina wateya wê bê’ re wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman. Di awayekê de wê, di wê nûqteyê de wê ew wê dixwezê bikirpênê ku wê ji xwezayê de çûyina bi ber fahmkirin û zanîna xwûde ve zêdetirî wê ji xwûda bi wê fahmkirina xwezayê ve herê û li wê bierikê û wê li wê fahmkirina wê û wateya wê were lê gihiştin wê weke aliyê wê yê ku wê bibê bê. Ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê dihizirê û wê bi wê re wê dihênê ser ziman. Di awayekê de wê dema ku em şewayê Aziz Augustinius ê weke ji hundur wê destpêka wê ku em li wê bihizirin wê weke bi temenekê zêhnî û di wê de bi lêgerîna xwûdayî û bi bingihê metafîzîkî gihiştina wê fahmkirinê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê ku ew bi wê re wê li wê dihizirê bê. Di xwe de û ankû di nava zêhn de li rastteqînîyê û sermedîya wê lêgerinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê xwe di wê de wê bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê ya ku wê ji wê temenê

fahmkirina Aziz Augustinius wê were fahmkirin wê ew bê ku wê zêhn ku wê xwediyê derkkirinên xwe yê derkkirinên xwe de ên bi pêwîstîni bê. Ew rastteqîniyên sermedî wê ser zêhnê me re bin. Ber vê yekê wê zêhnê mirov wê li hemberî wan wê xwe bitawênê û wê wan wê herê bikê. Wê ew rastteqîn wê zêhn wê nikaribê wan li gorî xwe bide dîyarkirin û werênê ser ziman. Ew wê, weke ku ew bibin wê xwe li zêhnê wê bidin. Ber vê yekê wê zêhnê wê weke temenê li wê gihiştinê û bi wê lê gihiştina fahmkirina wê bibînê û wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman.

Li gorî Aziz Augustinius wê mijare fahmkirinê jî wê di wê temenê de wê bi wê ve wê girêdayî bê. Wê dema ku em tişteke wê bi başî û nebaşî û hwd re wê di darêzênin wê di wê temenê de wê têgînek ku wê bi sermedî û teqez wê hebê û wê ew wê bide dîyarkirin û ankû wê li gorî ew wê were kirin wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Ew wê bi têgîna xwe wê bi wê rengê wê dihênê ser ziman ku wê “tînek ku wê temenê hemû rastteqîniyan wê biafirênê wê hebê´ re wê werênê ser ziman. Ev tîn wê di wê temenê de wê, di hemû kiryanan de wê li gorî wê bide dîyarkirin. Em dema ku xûyekê û kirinekê dikin û wê dixwezînin bi başî û nebaşî wê bikin û wê bi darêzênin ku ew baş û nebaş a wê, li gorî wê di wê temenê de ew tîn wê hebê.

Di wê temenê de wê dema ku wê bi têgîna hebûnê re wê, li ser wê re wê bihizirê wê mijare cewherê û ideayê ku ew dihênê ser ziman wê bi wê pîvan wê yan wê li gorî wê ideayê û ankû cewherê bê.

Di rengekê de wê di nava ideayê û cewherê de jî wê di rengekê de wê cihê wê hizirkirinek wê bi wî re wê hebê. Idea wê, di rengekê de wê di çerçoveyek levkir de wê, ew wê bi wê re wê li wê bihizirê. Cewher wê, di wê temenê de wê ew jî wê li ser wê temneê têgînê wê bi wê heyinê re ku wê were lê hizirkirin jî lê wê ew hertimê wê weke navaroka ku wê jî wê destpêk wê bibê wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, weke ku wê maniyî wê werênina ser ziman wê, augustinius jî wê werênê ser ziman ku wê gîyane mirov wê dînya fîzîkî ku ew di wê de dijî wê ne aîdî wê bê. Ew wê weke rohniyek ku ew ketî dînyê bê û ew di wê de wê weke ´dilgirtî´ bê. Ji xwe gotina dilgirtinê di wê temenê de wê bikarhanîna wê di wê temenê de wê yekser wê weke

* Arenhart, Jonas R.B. (2012). "Ontological Frameworks for Scientific Theories". Foundations of Science

* Duignan, Brian (2009). "Rational psychology". Encyclopædia Britannica.

gotinek di wê temenê de ku wê maniyî wê temenê wê biafirênin û wê werênina ser ziman bê. Berî maniyê wê zerdeştîyan jî wê were dîtin ku wan di rengekê kirpendina. Lê maniyên wê di awayekê de wê felsefeya wê û teorizekirina wê di şêwayekê berfireh û kûr de wê kirina û wê bi wê re wê hanîna li ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, bi awayekê din jî wê bi wê temenê re wê li wê bihizirê. Di nava jîyane bi fîzîkî de wê bûyin wê bi demê re wê bibê û wê ew di wê temenê de wê, li wê bihizirê. Bûyin wê weke pêşveçûna me ya di nava jîyanê de wê bi temen bikê û wê bingihêkê bi aqilbûnê jî wê di awayekê de wê weke ku ew li wê dihizirê wê biafirênê. Lê ew dihênê ser ziman ku ew çendî ku wê weke aliyekê ku mirov wê bi wê dijî û wê weke encama jîyane me jî bê lê wê di rengekê din de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê di wê temenê de wê, bi rengekê de wê weke aliyekê wê werênê ser ziman. Li gorî Aziz Augustinius wê ya ku mirov li wê digerihê wê ne bûyin bê, wê hebûn bê. Di wê temenê de wê ew lêgerîna hebûnê jî wê di wê temenê de wê, weke hebûnek heyî wê di kirpênê û di mantiqê weke maniyî wê dihênina ser ziman ku wê rohnî wê li cewherê xwe wê vegeirihê ku wê werênina ser ziman wê ew jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Li gorî maniyê wê, çavkaniya wê rohnîyê wê hebûn bê. Ew hebûn wê weke nûqtetek xwûdayî û ankû yazdanî bê. Wê di wê temenê de ew, ne maddî bê. W menewî bê. Lê wê cewher û çavkaniya hemû bûyinan bê. Di nava hebûna jîyane fîzîkî de wê, ew bûyina bi wê ku ew bibê ku ew rohnîya ketî dûnyê û di wê de weke dilhatî girtin ku ew nebê wê ew hebûna fîzîkî jî wê nikaribê pêşkve û bi bûyina xwe ya bi demê re wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê Aziz Augustinius wê bahsa lêgerîna mirov a bêdawî wê bikê. Ê ew lêgerîn wê heta ku ew gihiştina li cewherê û ankû çavkaniyê bû wê êdî wê dawî li wê were. Di wê temenê de wê, mijare lêgerînê û hewldanên fahmkirinê û hwd wê di wê temenê de wê li ser wê çavkaniyê re wê bibin û wê xwediyê wê temenê bin. Di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê şêwayê de wê werênê ser ziman bê.

Di çavkaniya Aziz Augustinius û legerîna wî ya li ser hewldana bi birhankirina hebûna xwûdê re ku ew li wê dihizirê û di nava hewldana wê de wê, di dîmenekê de wê, ew têgîna weke rohnîya ku ew keti dûnyê

û dil hafî girtin wê hebê. Ew wê li gorî wê têngîna maniî wê helbet wê rojekê û carekê wê bi çavkaniya xwe re wê bigihîjê hev û wê ji wê dilbûnê wê rizgar bibê. Ew çavkanî çî ya û çawa ya û mirov çawa dikarê xwe bigihênê li wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê, karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, ji aliyê din din ve wê, temenê baweriya li xwûdê û hwd wê weke birhan wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Li gorî Aziz Augustinius hebûnek rasyonel ku ew aqilê xwe bi kardihênê wê têngîha xwûdê ji wê bikê û dûrbikê wê weke ne bi derfet bê. Ber ku ew wê li gorî wê çavkaniya wê bê. Li gorî wê têngîna maniyan wê her zindiyên ku ew li jîyanê dijin wê di wan de wê hinek rohnî wê dilgirtî wê hebê û ew wê hinekê wê weke beşek ji xwûdayî bê. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi wê re wê mirov wê di xwe de wê hinekê wê çavkaniyê wê bi wê re wê karibê wê werênê li holê. Di wê nûqteyê de wî çavkaniya Aziz Augustinius a ku ew bi wê dihizirê ku wê di xwe de wê bi hizirên xwe yên hundurîn ku wê bi gihîjê xwûdê û rastteqînîyê wê hinekê wê çavkaniya wê di wê nûqteyê de wê ew rastî bê. Ber ku ew rastîtîya rohnîyê a xwûdayî ku ew bi mirov re heya wê weke rêya bi wê gihiştina wê cewherê û rastteqînîyê wê biafirênê û wê temenê wê çêbikê. Di wê çerçoveyê de wê, rastteqînîya mirov û di mirov de wê bi wê gihiştina wê kifşkirinê û hwd wê, sînorê wê li gorî wî nebê. Vajî wê çendî ku ew karibê wê di xwe de wê bi derfet bê ku ew kûr bibê û her ku ew kûrbû wê bi wê kûrbûnê re wê li wê rastîyê wê bigihîjê û wê bi wê re wê bigihîjê fahmkirina wê.

Di xwe de wê li wê gihiştinê wê çawa wê bibê wê di nava wê lêgerîna wê de bê. Wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê, di awayekê de wê, Aziz Augustinius wê bi wê bawerîyê bê ku mirov wê bi wê lêgerînê wê hertimî wê bi derfet bê ku wê bigihîjê birhana hebûna xwûdê û heyîna xwûdê. Di wê çerçoveyê de wê, di xwe de wê, lêgerînê wê weke aliyê ku ew di wê çerçoveyê de wê dikê û wê dixwezê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, jîyankirina mirov, hebûna xwûdê a gerdûnî û kifşkirinên bi wî, gihiştina birhanên wê di wê temneê de wê li wê

bihizirê. Di nava hizrên xwe de wê, serlêdana li argûmanên teleolojikî ku ew bo ku ew wê werênê ser ziman wê sazûmana xwezayê wê werênê ser ziman wê weke aliyên wê yên ku ew bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, dem bi dem wê di nava têngên wî de wê bahsa ‘sedema pêşî’ û hwd jî wê di wê temenê de wê bi temen û têngên kosmolojikî-kosmogonikî û hwd re wê bikê. Li ser wê temenê wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li gorî wî argûmanên ku em di wê temenê de li wan digihjin wê wateyên xwûdayî ên di jîyanê de wê, weke aliyên ku em bi wan li wan têbigihjin û wan fahmbikin bin. Li gorî wî di nava xwezayê de wê, aheng û sazûmana wê ya ku ew bi wê heya wê weke nîşanaya rewşa hebûna wê bê. Di wê temenê de ew wê, di wê temenê de wê di wê rewşa xwezayê de wê, weke birhanek ku ew wê bi wê temenê wê weke argûmanak ku mirov bi wê gihjê têngên xwûdayî a bi wateya wê re bê. Ev wê bi wê rengê fahmkirinê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê rengê de wê fahmbikê bê. Her tiştê ku ew hatiya afirandina wê başîya wê, û ew di jîyanê de wê çawa wê karibê wê were fahmkirin û hwd wê weke aliyên wê yên din bin ku ew bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê li ser ya ku ew hatî afirandin wê bigihjê têngîna başîya xwûdayî. Di dewama wê de wê, di gerdûnê de wê, berdewamîti û mayindatîti wê weke têngînen ku ew weke nîşanaka aqilîya xwûdayî a li astajor ku mirov wê fahmbikê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê li ser ziman bê.

Di mijare têngîna xwûdayî de Aziz Augustinius wê bi têngîna navan re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê bi têngên argûmanî wê li wê bihizirê û wê ew wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku “wê, ber hertiştê wê ew bê ku mirov wê fahmbikê ku wê hebûna xwûdê wê hebê.” Di dewama wê de wê werênê ser ziman ku “ew weke hebûna rastteqîn wê bi hebûnî wê hebê.” Di wê nûqteyê de wê argûmana wî ya bi hebûna xwûdê wê di wê temenê de wê were ser ziman ku “ew di xwe de hebê û ji hemû tiştên din ên ku ew hena ew cihê bi serê xwe ku ew hebê” re wê werênê ser ziman. Ber vê yekê jî ew ne bi derfeta ku mirov wê nikaribê wê bibêjê ku ew nîn a. Wê cewherê wê, hebûna wê di xwe de wê bi hawênê.” Ew wê di wê çerçoveyê de wê li wê dihizirê û wê dihênê ser ziman. Di dewama wê de wê dema ku wê bahsa hebûnên din wê bikê wê bibêjê ku ew dervî wê hena û ew bi wê ve girêdayî na. Li gorî Aziz Augustinius wê hebûna wan jî wê ne weke ya xwûdê wê bi pêwîstîni bê. Wê bi awayekê herênî û girêdanî bê.

Di wê çerçoveyê de wê têtînên Aziz Augustinius wê çerçoveyek xwûdayî a ku ew bi wê re wê çawa wê bi temenekê ontolojikî, metafizikî, kosmolojikî û monist û hwd re wê, biafirê û wê werê hanîn li ser ziman re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Têtîna zanîna xwûdayî a serdema navîn wê di rengekê de wê di wê temenê de wê weke ku mirov wê bi têtîhiştina felsefeyî a Aziz Augustinius re wê fahmbikê wê di rengekê de wê bi wê re wê xwediyê rengekê fahmkirinê a demê bê. Rengê pêşketina hizirkirina wê re wê, xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di felsefeya Aziz Augustinius de wê, di rengekê de wê, ji du aliyan ve wê, di nava ya gûharîner û ne mayinda de wê li ya ne gûharîner û mayinda wê were dîtin ku wê li wê were lêgerîn. Ew jî wê d iwê temenê de bê ku wê, weke ku em çawa bi têtîna ideayî a platon re wê dibînin ku wê 'ya digûharê wê bi dijberiyê xwe negûhar' re wê bibê ku wê li wê bihizirê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi hizrên wî re jî wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijare lê ghiştina ya negûhar wê di rengekê de wê, têtîna dualiteya ya vajîhev de wê, di wê rengê de wê weke dîmenekê wê bi gotinê û wateyê re wê, di rengekê ideayî de wê bi wê were lê hizirkirin. Platon di nava têtîna ideayên xwe de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Platon wê dema ku ew wê felsefeya permanides wê bi têtînên wî yên 'negûhar' re wê şîrovebikê wê vajî wê çawa wê bigihijê têtînek gûharîner jî wê bi heman rengê wê bi îdeayên vegûhar û ankû hizrên vegûhar re wê di wê temenê de wê bigihijê têtînek venegûhar. Wê di wê rengê de wê bi wê re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Aziz Augustinius wê di nava wê têtîna hizrî a gûharîner de wê, bi şîroveyên wî yên gûharîner, gûmanparêzî û hwd re wê, çawa wê bigihijê ya ne gûhar û ya niikaribê wê gûmannekirinê û hwd re wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtin ku ew li wê bihizirê bê. Hizrên Aziz Augustinius ên ku ew li ser têtîna argûmanê û bi argûmankirinê û hwd re wê di navaroka hizir meşandinên wê de wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê were dîtin ku wê bide dîyarkirin.

Aziz Augustinius wê bigihijê têtînek xwûdayî a kosmolojikî û

*Wittgenstein, Ludwig (1922), Tractatus Logico-Philosophicus.

*Assiter, Alison (2009). Kierkegaard, metaphysics and political theory: unfinished selves. London, New York: Continuum International Publishing Group

metafîzîkî a monist. Wê hewldana yekkirinê û di wê tek û ankû yeka wê de wê li wê gihiştinê wê bikê wê pirranîyên heyî jî wê di wê temenê de wê çawa wê hebin wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, Aziz Augustinius wê têgihek mantiqî û rasyonali wê bi hizrî wê di wê temenê de wê bi têgîna ideayî re wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Aziz Augustinius wê dema ku wê li aliyê din ê tiştên ku ew hena û digûharê û hwd dihizirê wê li aliyê wê yê din jî wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku ew wê, di wê temenê de wê hebûnek mayinda, ne vegûhar û weke xwe dimênê wê kifşbikê. Ev rengê hizirkirinê ê bi têgîna hizirkirina li dijberên xwe û vajiyên xwe di wê rengê hizirkirinê de wê dîmenekê dualisma manitîyê jî wê bi xwe re wê di renekê de wê bide dîyarkirin. Di nava wê dualisma ahura mazda û ahrimanî a ku wê di wê temenê de wê vajê hev wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê dîmenekê wê yê bi dijberî wê di wê temenê de wê di renekê de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê jî wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mantiqê mani ê herdû aliyên vajî hev ku ew çendî dijberî hevbin wê, hev temem jî bikin wê di renekê de wê weke renekê wê yê din ê bi hizirkirinê jî werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, ev herdu aliyên bi şîroveya dualismê re wê weke bi dijberîya hev re ku ew hebin û bi dijberîya hev temem dikin re wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê, di wê temenê de wê weke bi aliyê wê yê gûharîner û yê ne gûharîner ku wê bi temenekê wê ji hev re wê weke bingihê hebûnê bin û wê bi hev wê hev wê di renekê de wê werênina ser ziman û ankû wê temenê fahmkirina hev wê biafirênin jî wê bi wê re wê, di wê rengê de wê were fahmkirin.

Di awayekê de wê di nava felsefeya kevnera de wê dema ku wê bahsa afirandinê wê were kirin de wê 'jî nebûnê wê nikaribê were afirandin jî wê bi wê re wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di nava maniyan de wê were gotin ku wê piştî rohnî ket dînyeyê wê cewherê gûharênê bi elementên ku ew hena û bi hev re dibin re wê, çêbibin re wê li wê bihizirin. Mijare afirandinê wê di wê temenê de wê bi têgîna 'jî bûjena bêawa û şekl ku wê çawa wê were afirandin' wê bi wê

re wê di wê temenê de wê li wê were ê hizirkirin. Ev ali wê di nava felsefeya kevnera de jî wê di rengekê de wê pirr zêde wê li wê were lê hizirkirin.

Wê dema ku em li wê rengê bi hizirkirina felsefeya demên kevnera dinerê û bi şewayê felsefeya serdema navîn a olî dinerê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê felsefeya serdema navîn wê çendî wê weke di dîmenekê olî de wê bi xwe û çerçoveya gotina xwûdê û hwd re wê bi kûrbûna di wan de wê di rengekê de wê bibê ku wê were ser ziman jî lê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê aliyekê weke kêmmayî dema felsefeya kevnera wê bi têngîna ontolojikî û zêhnî û hwd re ku wê bi temenekê fenomenolojikî wê li ser esasekê wê were lê kûrbûn wê bi wê re wê weke ku wê were temem kirin.

Di dewamê de mijarên felsefeya serdema navîn

Di mijare felsefeya serdema navîn de wê, di wê temenê de wê di dîmenê aqilî û di wê de wê bi kûrbûnê û hwd re wê di temenekê bi rêgezî û hwd de wê weke ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê bi têngîna maniyî ku mirov wê li wê têngîna ya vegûhar ku wê xwediyê vajiya xwe bi venegûharîyê bê ku mirov li wê bihizirê re wê bi têngîna afirandina xwûdayî re jî wê weke têngînek ku mirov wê di wê nûqtayê de wê bi wê fahmbikê re wê di rengekê de wê bide me. Minaq wê, mijare gûharînê wê di wê temenê de wê, weke bi têngîna 'ji bûjene bi awa û şekil ku wê awa û şekil wê were afirandin ku wê were lê hizirkirin wê weke aliyê vegûhar ku wê li ser wê aliyê venegûhar re wê bi wê rengê wê di dîmenekê hizirkirinê de wê weke ku wê bi wê re wê, were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman bê. Di wê temenê de wê, di dewama wê de wê tiştên heyî bi fizîkî û cismî wê weke yên bi dawî û bi sînor ku wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin jî bê. Wê ev jî wê weke aliyê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveya têngîna monist û metafîzîkî de wê, di wê rengê de wê ghiştina wê têngîna monist wê bi dualiyên hev temem dikin re wê di nava manismê de wê bi wê temenê wê were lê ghiştin. Aziz Augustinius wê di rengekê de wê bi encamên felsefeyê re jî wê

têkiliya wan herdû aliyan wê di awayekê bi hûr û kûr wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê hizrên Aziz Augustinius wê di wê nûqteyê de wê li ser mijare afirandinê û hebûna xwûdê re wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê, were dîtî ku wê di demên felsefeyê de wê, mijare tişt ji xwe re ew heya û ankû ew bûya û ankû ew ku ew bûbê ew ji nebûnê bûya û ankû ti tişt dikarê ji nebûnê bûbê û hwd re ku wê li wê bihizirê wê di wê nûqteyê de wê, di nava hizrên wî de jî wê weke aliyekê ku ew li wê dihizirê bê.

Di wê nûqteyê de wê, li wê bihizirê ku wê tişt wê ji nebûnê wê bibê. Ew wê, ji nebûnê bûna wê jî ew wê weke bi destê xwûdê bûya û ew hatiya afirandin. Ew di wê temenê de wê, dihênê ser ziman. Aziz Augustinius wê, di wê mijarê de wê tişt wê ber ku ew ji nebûnê ew di wê temenê de bi aqilê xwûdê ew hatiya afirandin wê ne sermedî bê. Di wê temenê de ew wê sermedî nebûna wê weke afirandina wê wê ji wê re wê di wê nûqteyê de wê weke sedemê wê bibînê û wê werênê ser ziman.

Tiştê ku ew ne hatibê afirandin ew dikarê sermedî bê. Wê demê tiştê ku ew ne hatibê afirandin ew hebê û ankû ew nebê wê weke aliyekê wê yê din bê ku ew wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê mijare xwûdê ku ew li wê dihizirê wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û ew argûmana xwe ya sermediyê a bi hebûna xwûdêyê re ku ew dihênê ser ziman wê li ser wê çerçoveyê wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman.

Hemû hebûnên ku ew di wê temenê de ew hatina afirandin û li wan hebûn hatiya dayin wê ne weke hebûnên mayinda wê bibînê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Ew wê di wê nûqteyê de wê, çavkaniya wê bûyinê wê ji wê ya heyî wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê, di mejiyê Aziz Augustinius wê mijare ya heyî ku ew ne hati afirandin ew çawa heya wê were dîtî ku ew dixwezê wê fahmbikê û wê li ser wê jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew xwe bigihênê têtînekê. Ew di wê nûqteyê de wê dihizirê ku ew di wê çerçoveyê de wê ya ku ew bi fahma xwe bigihêjyê de wê hinekê din wê ew wî nêzî xwûdê wê bikê. Di wê temenê de wê ew wî nêzî wê ya sermedî ku ew ne hatî afirandin û ew heya wê bikê.

Di wê nûqteyê de Aziz Augustinius wê mijare demê û mekanê wê di rengekê de wê were dîtî ku wê ew wê hilde li dest û wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê bi wê re wê di

rengê de wê weke aliyekê wê yê din wê bi wê re wê fahmbikê ku ew wê, têngîna 'bidawîbûnê û hebûnê' û ankû sînor û hebûnê wê bi demê re wê hebê. Dem wê weke têngînek sînor û dawîbûnê a bi hebûnê re wê di rengê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê demê de wê dema ku wê destpêkek wê di demê de wê hebê û bi wê re wê dawîbûnek wê di demê de wê hebê wê demê wê pêşî û paşîya wê jî wê hebê. di wê nûqteyê de ku ew hebê wê destpêkek wê hebê. Wê demê ku mirov li wê bihizirê wê dem wê ji demekê wê destpê bikê û wê berî wê jî wê hebê. Berî wê dervî demê bê û ankû di demê de bê wê hinekê wê li ser wê bisekinê. Di dewama wê de wê bi wê re wê di wê nûqteyê de wê werênê ser ziman ku wê mijare demê û destpêk û dawîtiya bi wê re wê, berî wê û piştî wê çî wê hebê wê, ew jî wê weke pîrsekê wê weke ku wê di serê wî de wê xwe bide dîyarkirin. Di nava têngîna manitiyê de jî wê dem wê berî wê hebê û wê ew wê weke bi tarîtiyê wê şîrovebikin. Di wê temenê de wê, di dewama wê de wê were dîtin ku wê piştî wê rohnî wê bibê û rohnî wê weke hebûnek xwûdayî û ankû yazdanî bê. Wê mitolojiya demê a ku ew dihênina ser ziman de wê têngîna zerwenismê wê di wê nûqteyê de wê weke destpêka pêşî a monist ku wê di temenê wê duliteya xwe ya ku ew wê di yekitiyekê de û ankû wê vajî hev de wê werênina ser ziman de wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Di demê de wê, ew wê, destpêka demê bê. Wê berî wê jî wê tenê wê tarîti wê hebê û wê ti kesekê û ti tişt wê nizanê ku ew wê çî bê û di wê de wê çî hebê. Lê piştî wê hin bi hin wê ji wê destpêka afirandinê wê bibê. Di wê de wê dem wê weke destpêka wê bûyinê bê û wê bi hebûnê re ku ew heta ku ew hebê wê bi wê re wê weke ku ew wê hebê wê di wê rengê û awaye de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare demê wê bi hebûnê re û bi bûyina wê re wê weke destpêkê û dawîyekê wê li wê were lê hizirkirin. Di nava zerdeştîtiyê de wê di demê wê tişt wê hebê û wê bi destpêk û dawî bê. Ew wê weke nîşanaya demê wê û wê hebûna wê ku wê were hanîn li ser

*Lars Fr. H. Svendsen(2003), hva er filosofi,

*Colman, Andrew M. (1 January 2009a). "declarative knowledge". A Dictionary of Psychology. Oxford University Press

*Nunes, Terezinha (5 October 2011). "Logical Reasoning and Learning". In Seel, Norbert M. (ed.). Encyclopedia of the Sciences of Learning. Springer Science & Business Media.

ziman bê wê li wê were lê hizirkirin.

Di awayekê din de jî wê bi wê re wê, bi têtîna demê re wê dema ku wê were lê hizirkirin wê bi şîroveyên bi xwûdê re ku wê weke ku mirov wê bi têtînen Aziz Augustinius re wê bibînê wê di wê rengê de wê werê hanîn li ser ziman. “Di tamitiya bêpêş û bêpîştreyê de tû heyî. Tu, hemû demên bûhûrî ya ku wê berî wan wê were bê. Di hemû demên pêşarojê ên werin de tû heyî. Ewên di pêşarojê de ku ew hatin wê bina paşaroj. Tu, yê weke xwe disekinê yî. Salên tên wê ti carî wê dawîya wan nebê. Salên tîn ne tênê û ne jî diçin. Lêbelê salên me hem dihên û hem jî diçin û derbas dibin.”

Di wê temenê de wê dema ku wê Aziz Augustinius wê bi têtînek sermedî wê bixwezê ku ew wê salixbikê ew bixwezê ku ew wê jî wê werênê ser ziman ku wê ji aliyê zêhn û aqilê mirov ve wê nikaribê lê were têtîhiştin. Di wê nûqtayê de wê, di têtîna xwe ya cewherî a xwûdayî de wê di wê rengê de wê, werênê ser ziman ku wê weke cewherê bi ‘tenê’ wê li wê bihizirê û ew wê ‘bitenê’tiyê wê çawa wê fahmbikê ew li wê dihizirê. Ew wê ‘bitenê’tiyê li wê dihizirê ku ew di xwe de wê, xwediyê hebûnek ku em wê di wê temenê de wê bi wê fahmbikin û wê bi wê werênina ser ziman bin. Lê ew hebûna ku em wê bi wê fahmbikin û wê bi wê werênina ser ziman wê, ne hesan bê ku em wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Wê di wê nûqtayê de wê, ew wê, dervî wê hebûna ew heyî a şenber wê hebê. Ew wê rzber bê û wê ideayî bê. Wê ne weke ya heyî ku ew ji nebûnê bûyî bê. Wê di wê temenê de wê, di regekê de wê bi wê re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê destpêka mitolojikî ku wê manitiyî wê ji nebûnê wê weke bi taritiyê wê li wê bihizirin wê ew çî bê û di wê de wê çî hebê wê li wê bihizirê bê. Ew wê, newê dîtîna û wê di wê de wê ti tişt wê newê dîtîna. Wê demê ku ew newê dîtîna wê di wê de wê nebê? Ew wê, pirsê wê dikin. Di wê nûqtayê de wê, li wê dihizirin. Aziz Augustinius jî wê di wê nûqtayê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê fahmbikê. Lê ew wê dema ku ew wê fahmbikê wê di awayekê û dîmenekê de wê weke ku wê ji wê dîmenê manitiyê wê weke ku wê hinekê ji wê dîrkeve û wê bi aliyê têtîhên felsefeyê ên kevnera ku ew hatina ser ziman ve wê herê û wê li wan binerê û wê bi wan wê hinekê wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Di wê nûqtayê de ew wê gotinên aqil û felsefeyî wê di wê nûqtayê de wê derxê li pêş û wê bi wan wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê têngîna ideayî a platon ku wê di rengekê de wê weke ku ew bi wê di hizirê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bi hizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di mijare aqilê felsefeyê û bi wê fahmkirina têngînên xwe yên baweriyê û bi wê gihîştine çerçoveyek hizirkî jî wê di wê rengê de wê, bi wê re wê weke aliyekê ku ew bi wê re wê li wê bi hizirê bê. Di wê nûqteyê de wê di ideaya xwûdayî a Aziz Augustinius wê bi dualiyan wê li wê bi hizirê. Yek wê bi hebûna xwûdayî a heyî bê. Ya din jî wê bi awayekê û têngînek teqez ku ew baş bê û bi wê başîya xwe ew hebê bê. Wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bi hizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê li ser wê başîya xwûdayî re wê ew wê weke bi hêz û hebûna xwûdayî wê weke 'bêsînor' wê li wê bi hizirê û wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê di dewama wê de wê êdî wê bi wê re wê, werênê ser ziman ku wê di her tiştê ku ew wê were afirandin de wê ji wê ideayê û tovê wê êdî wê hebê. Di wê nûqteyê de wê afrîneriyên ku ew wê êdî wê bi wê bibin wê ew wê di wan de wê bi wê rengê wê bi ji wê îdeayê girtinê û ji wê tovê di xwe de girtinê re wê li wê bi hizirê û wê bi wê re wê êdî wê werênê ser ziman. Wê weke ji xwe wê weke bi birîqînê û di awayekê de ji wê hebûna xwe afirandinê re ku wê biafirênê re wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, bi wê re wê, di wê temenê de wê, li wê bi hizirê û wê werênê ser ziman ku wê, di wê çerçoveyê de wê, ew hebûnê bi destpêkê û dawîya wê diafirênê û ew wê dizanê ku wê çawa wê bibê. Ew wê kiryarên azad ên mirovan jî wê weke ku ew pêşde zanibê wê li wê bi hizirê û wê werênê ser ziman.

Dema ku wê mijare wê were ser afrîneriyê wê Aziz Augustinius wê bi têngîna 'wina azad a afirandinê' re wê bîrênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê di afirandina gerdûnê a xwûdê de wê bi wê têngînê re wê werênê ser ziman. Di awayekê din de wê aristo wê di nava hizrên xwe de wê, dema ku wê bahsa xwûdê bikê wê weke "baş" bê wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê rengekê din ê bi têngînê ku wê taqabûlî pergale teslisê wê bikê wê bikê wê di wê temenê de wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Wê weke "xwûdê baş a û bi aqil a" re wê ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de 'xwûdê', 'başî' û 'aqil' yê wê di wê temenê de wê weke sê gotinên ku ew li ser wê temenê wê bi tîkiliya wan a bi hev re wê hilde li dest û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, başî û aqilî wê di wê temenê de wê weke du xosletên xwûdê ku wê bi wî re wê werênina ser ziman wê di wê rengê de

wê bi wê re wê were dîtin. Di wê nûqteyê de wê Aziz Augustinius wê ji aliyekê din ve jî wê ew wê bi wê rengê wê werênê ser ziman û wê bibêjê ku “xwûdê bi wîna xwe ya azad afirandiya” re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê werênê ser ziman ku “ew afirandina xwe bi aqil afirandiya”. Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê biafirênê û wê çi wê biafirênê ew biwê dizanê ku wî çi afirandiya. Di wê temenê de wê, di şîroveya xwe ya li ser gerdûnê û afirandina wê de wê, bi têngînek aqilî re wê, li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman.

Di awayekê din de jî wê, dema ku Aziz Augustinius wê bahsa jîyan û hebûna li dînyê wê bikê wê di wê temenê de wê ew wê werênê ser ziman û wê bibêjê ku wê hemû di nava aheng û hiararşiyekê de wê hebê. Ev têngî wê di rengê de wê weke têngînek ku wê maniyî jî wê, li gorî felsefeya wê bihizirin û wê biaxifin bê. Wekî din wê di nava felsefeya platon de wê, di rengê de wê, were dîtin ku wê di navaroka têngîna wî ya ideayê de wê dema ku em li wê bihizirin wê were dîtin ku wê dîmenekê bi wê rengê ê bi wê rengê hizirkirinê wê were dîtin.

Platon wê di rengê de wê, di nava hizrên xwe de wê bi îdeayên xwe re wê, di wê temenê de wê, di dîmenekê de wê, ji ya cewherê bi ber ya mînaqê bê û ankû di wê temenê de wê bi aliyê wê yê din bê wê dikarê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di nava felsefeyên ku wê di wê demê de wê serwer bin wê li ser wê temneê wê, bi têngîna ideayê wê di wê rengê de wê were dîtin ku wê di awayekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê yek platonius û têngîna wî ya gîyanê û li rex wê, tefkirina bi aqilîyê û hwd re wê, weke sêkîkek ku wê ne dîrî wê ya pergale teslisê wê li wê were lê hizirkirin bê. Şîroveyên ku wê bi wê re wê werina pêşxistin wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, dema ku wê li hebûna xwûdê wê were lê hizirkirin wê ne tenê wê weke hebûnekê wê li wê bihizirê. Wê bi wê re wê weke hebûnek nirxî jî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê, bi wê hiararşîya ku ew bi wê li wê dihizirê re wê, ji wê têngîna wê ya îdeayî heta ya hebûna bûjenî, hebûna fîzîkî û hwd re wê bi wê re wê, weke rewşên di wê hiararşîyê de wê bi dîyarî ku ew li jêrîya wê hena re wê bi wê re wê li wan wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê dema ku wê di nava wê hiararşîyê de wê bahsa gîyanê wê bikê wê, di wê nûqteyê de wê, weke têngînek ku ew bi aqil ve girêdayî û xwe di hebûnê de dide dîyarkirin bê wê bînenê ser ziman. Di dewama wê de wê, weke li deverek

di nava xwûdê û wê hebûna fîzîkî ku ew heya de wê, hebê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê dema ku wê bi hebûnê re wê şîrovebikê wê, weke bi sê pêvajoyên û ankû aliyan wê werênê ser ziman. Ew jî wê ew bin ku hebûn di nava demê de heya. Di mekanê de heya. Û di pêvajoyek gûharînê de ew derbas dibê de wê ew dijî wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, piştî ku wê bi wan hersê aliyan wê werênê ser ziman û pê de wê di dewama wê de wê bi bi hebûna wê ya cismî re wê êdî wê li astek jêrîn wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Hebûna fîzîkî û ankû bûjenî wê bi demê re wê xwediyê sînorê xwe yê destpêkê û dawîyê bê. Wê bi wê re wê, weke di nava demê de wê hebê. Wekî din wê di nava wê rewşê de wê karibê wê werênê ser ziman.

Di nava têngîna maniyan de wê di wê nûqtayê de wê dema ku wê bahsa hebûna bi cismî, bûjenî û fîzîkî wê were kirm de wê ji aliyê fahmkirin û derkkirina wê de wê, bi du aliyan wê li wê were lê hizirkirin. Aliyê pêşî wê bi hebûna dijî û ku ew di xwe de wê weke bi jîyan û di wê jîyanê de wê bi gîyan bê. Di wê temneê de wê ew wê, weke aliyekê wê werênina ser ziman. Aliyê din jî wê bi hebûna najî a weke bi cismî û bûjenî û fîzîkî ku ew heya û ku mirov ew dît bi dîyarî wê ew wê bi biriqîna ku ew di mejiyê me de wê bide çêkirin re wê bi wê hebûna xwe re wê di xêva me de ku wê cih bigirê re wê, li wê bihizirin. Ji aliyê duyem ve wê dema ku wê li wê ere lê hizirkirin wê mijare biriqînê wê, di wê temenê de wê, çawa wê were girtin ku ew xwe di mejiyê me de û di xêva me de bicih dikê û ankû em bi wê zindiiti û hişmendiya xwe wê digirin wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin. Wê di wê rengê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bê.

Di wê nûqtayê de wê êdî wê ji wê bi aliyên wê yên din ên weke bi girêdanên ontolojîkî û etîkî û ankû rewîstî û hwd re wê li wê bihizirin. Di felsefeya baweriyê a maniyan de wê mijare rewîstê wê li ser temenê nêzbûnê û hwd wê, pirr zêde wê xwediyê xesasiyekê bê û wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di

* Graham, Daniel W. 2006. *Explaining the Cosmos: The Ionian Tradition of Scientific Philosophy*. Princeton: Princeton University Press

*Parkinson, G. H. R., ed. (2005). IV. *The Renaissance and Seventeenth-century Rationalism*. Routledge History of Philosophy. Routledge

dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, hebûnên ku ew hena wê, di wê xesasiyetê de wê nêz bibin. Li ser wê temenê de wê hebûna zindiyan û ankû tiştên ku ew şîndibin û dihên li holê wê bi wê re wê, bi wê mantiqê wê weke nirxek pîroz û rewîstî wê hildina li dest û wê werênina ser ziman.

Li ser wê temenê de wê, dema ku em li navaroka felsefeya wan dinerin wê dibînin ku wê xwediyê têgînek bi nirxê ku ew xwe dispêrê têgînek hiyararşikî wê xwediyê wê bin. Ew wê li ser wê temenê û awayê wê mijare hebûnê û gîrdana nava wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman.

Di wê temenê de wê, tişta ku wê weke bi dest û ankû aqilê xwûdê hatiya afirandina wê 'baş' şîrovebikin. Di wê temenê de wê, ew wê di wê rengê wê de wê hem wê yek bê û hem wê baş bê. Di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin.

Di mijare felsefeya Aziz Augustinius de ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, weke ku ew li wê dihizirê wê mijare hebûnê wê weke ku wê di xwe de wê, hebûn û rastîtyekê ku wê di xwe de wê bihawênê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê temenê de wê li ya ser ku ew dihizirê wê bi wê bihizirê û wê bi têgîna ya herî bi hêja, baş û rast wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di awayekê din de jî wê li ser 'yek' a Aziz Augustinius ku ew bi hebûna xwûdê re wê dihênê ser ziman wê dikarê wê ji aliyekê ve wê li wê bihizirê. Aziz Augustinius wê di çerçoveya wan aliyên wê yên ku ew bi wê hena re wê weke di çerçoveya tam û hevgirtî de wê werênê ser ziman. Lê wê dema ku ew wê bi têgîna xwûdê re wê, şîrovebikê wê weke bi serê xwe bi tenê, yek û ji wê têgîna hevgirtî dîr weke 'yek'ekê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, têgîna xwe ya xwûdayî wê di têgînek 'yek'î de wê bi wê rengê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Lê ew yek wê ji xwe wê hertimî wê biafirênê û wê bi wê yekê wê bi afirandinên ku ew dikê re wê ji aliyekê ve wê li gorî wê xwediyê têgînek nirxî a ku ew bi wê di nava wê têgîna hiyararşiyê de ku ew bi wê were fahmkirin jî bê. Di wê temenê de wê, têgîna wê ya hiyararşiyî wê bi temenekê hiyararşiyî a hebûnî, başî, rastîtyî û hwd re wê di awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê hebê.

Di nava wê têgîna xwe ya hiyararşiyî a nirxî de wê mijare têgîn nebaşiyê jî wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê, li gorî wî hemû hebûnên di nava wê hiyararşiyê de wê hebin wê ji wê pay wê bigirin. Wê ji hebûna herî nîrxî a xwûdê wê, bi başî û rastî wê bigirin.

Lê ku ew hebûn ji wê başî û rastîfîyê negirê wê di wê de wê nebê û wê li ser wê têngîna nebûnê wê gotina xwe ya nebaşîyê wê weke ji wê bêpar mayînê û hwd re wê şîrovebîkê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê din de wê dema ku em li hizrên Aziz Augustinius binerin wê aliyekê din wê bi têngîna wê ya bi hizirkirinên wî yên li ser têngîna hebûna bûjenî û hwd re wê karibê wê li wê bihizirê. Di wê de wê, çawa wê ew hebê û di wê de wê başî wê çawa wê hebê û hwd re wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê, tiştên ku ew di rizîn û ankû xira dibin wê hilde li dest. Di wê nûqteyê de wê werênê ser ziman ku tişt wê dema ku ew xirabîbê wê demê de di wê de wê başî wê nebê. Di wê temenê de wê, baş wê di wê de wê çî bê û wê çawa wê were dîtin? Wê hinekê wê di destpêkê de wê dikarê wê werênê ser ziman.

Di destpêkê de wê maniyî wê, bi ketina rohnîyê li dînyê û bi wê re wê, di nava elementên dînyayî de wê, bûyina weke temenekê vejendina wê êdî wê bi wê re wê, temenê wê bi wê rengê wê biafirênê. Ew elementên dînyayî wê, ne weke wê baş bin. Ew wê, di wê temenê de wê, ber wê yekê wê êdî wê xira bibin. Wê ji holê wê herin. Li gorî wê ku ew tiştên ku ew dirizin û xira dibin ku ew di wê de rastîya teqez ew hebûba wê ew xira nebûya. Wê dema ku ew xirabîbê wê demê ew ji wê bêpar a.

Aziz Augustinius wê rizîn û xirabûnê wê ji wê çûyina hemû başîyên wê ku ew bibê wê bi wê ve wê girêdayî wê kifşbîkê û wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê êdî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê girîng bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Li gorî Aziz Augustinius bûjen heta ku ew heya wê baş bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi heyîna wê ya herîni û herênî re wê li wê başîya wê bûjenê wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di awayekê din de jî wê, nûqteyê de wê, di awayekê de wê, bi têngîna teqezîyê wê bi hebûnê û bûjenê re wê di wê temenê de wê li wê bihizirê ku ew bi hebûna xwe re wê xwediyê teqezîya rastîn bê. Lê ew bi rizîn û xirabûna wê jî wê bibê xwediyê teqezîya nebûnê. Di wê temenê de wê, teqezîya nebûnê wê teqez wê nebûnê wê bi xwe re wê werênê û wê bi wê re wê mirov wê nikaribê wê bahsa hebûnê bi wê re wê bikê. Li ser wê temenê wê ew wê bi wê re wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê din de wê, dema ku em li nava hizrên Aziz Augustinius dinerê wê di wê nûqteyê de wê mijare başî û nebaşîyê wê bi têngîna

teqezîyê re wê li wê bihizirê û wê pirsê li dînyê gelo xirabiya teqez wê hebê' û ankû wê nebê' wê bi wê re wê bihizirê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê, bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de Aziz Augustinius wê, dema ku ew li wê dihizirê wê di wê çerçoveyê de wê têngîna 'xirabiya teqez' wê di rengekê de wê, weke ku wê redbikê. Wê ew wê, di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê ku ew nîn a. Wê di wê temenê de wê, ew wê bi têngînek bûjenî wê di temenekê hîyararşîyî re wê li wê bihizirê û wê weke li ast û qata bin xwûdê re ku ew wê weke hebûnên bi başî û nebaşîyê ku ew tevlihev in re ew hena wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ev têngîna xwûdayî a weke hebûnên dînyayî wê bi tevliheviya başî û nebaşîyê wê hebin wê têngîhek felsefeyê û teolojikî a maniyî bê. Wê, di wê temenê de wê, di wê nûqtayê de wê, di nava wê teolojiyê û dualiteyê de wê bihizirin û wê herdû alî wê li hemberî hev wê hebin û wê aliyek wê bixwezê li yê din xwe serwer bikê. Wê di wê rengê de ew wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê şewayê de wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê mijare têngîha pirsgerêka xirabiyê wê di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê di wê rewşê de wê di dewama wê de wê bi têngîhek felsefeyî wê di wê çerçoveyê de wê, Aziz Augustinius wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê nûqtayê de wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê çawa wê, di wê çerçoveyê de wê mijare nebaşîyê wê şîrovebikê wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, dema ku em bi hizrên Aziz Augustinius re wê li wê bihizirê wê dikarê wê ji du aliyên ve wê li wê bihizirê bê. Yek wê ji aliyê têngîha wîna azad bê. Ya din a duyem jî wê weke ku wê bi wê re wê, were lê hizirkirin wê bi têngîna dualiteya başî û nebaşî ku wê di nava hev de wê bijî bê. Wê di awayê pêşî de wê, dema ku ew dihizirê wê li gorî aliyê duyem wê ew wê werênê ser ziman. Mianq wê dema ku mirov wê, di rengekê de wê tiştêkê xirab bikê wê, di wê temenê de wê, weke kuştinekê bê, rewşek şer û hwd bê wê, di wê nûqtayê de wê ew wîna wê bi aliyê xirab wê were bikarhanîn.

Di wê çerçoveyê de wê ew wê bi wê re wê, di wê rengê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Li gorî wî xirabî û ankû nebaşî wê, bi awayekê baş wê nikaribê were şîrovekirin. Di rewşa nebûna başîyê de wê hebê û wê, di wê nûqtayê de wê, di wê de ku ew weke pêwîstba ku ew

xwediyê aste başîyê a di xwe de ba û ku ew ji wê bêpar bê wê bi wê re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê bi temenekê epistemikî wê hinek aliyên ku wê di wê nûqteyê de wê li wê were lê hizirkirin wê di wê nûqteyê de wê bi hizrên Aziz Augustinius re wê were dftin ku mirov li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê di wê de nebûnêa wê hebûna başîyê û bi wê re wê weke hebûnek hundur vala ku ew êdî bi wê valahiya xwe re digihjê wê encama xirabiyê wê bi wê re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê rengê wê bi wê şewayê wê bi wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Aziz Augustinius wê, dema ku ew li ser wê têtîna 'sedemê' re wê li wê bihizirê ew wê, têtîna hiararşîyê wî di awayekê wê, vajî wê awayê ku ew ji jêr bi ber jor ve herê wê, bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li jêr wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di nava zerdestîyan de û piştî wan di nava maniyan de wê, mijare xirabiyê ku ew wê şîrove dikin ew wê, rastarast bi gotina başî û nebaşîyê wê şîrovekirinê zêdetirî wê di rengekê de wê, bi têtîna wînê û têtîha berpîrsîyariyê û hwd re wê werênê ser ziman. Minaq li gorî têtîna wîna azad a serdestîyê wê ew wê di wê temenê de wê, were hanîn li ser ziman ku mirov wê ji kiryarên xwe wê berpîrsîyar bê. Mirov çi bikê wê ew ji wê berpîrsîyar bê. Di wê rengê de wê têtîna wîna mirov û berpîrsîyarê wê di wê temenê de wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman. Ev têtîna wî piştî zerdest wê di nava maniyan de wê were ser ziman. Di wê rengê de wê, di awayekê de wê mijare hebûna wînê û berpîrsîyarê wê, di wê nûqteyê de wê bi encamên wê re wê, çawa wê li wê were lê hizirkirin wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman.

Di mijare hebûna wînê de wê, di awayekê de wê li gorî wê, mirov wê weke zindiyekê wê xwediyê wê wînê bê û wê, di wê temenê de wê ji kiryarên xwe bi berpîrsîyar bê. Wê xwediyê wê hişmendiyê û wînê bê ku ew wê bikê. Ber ku ew xwediyê wê wînê û hişê wê ya wê demê ew ji wê bi berpîrsîyar a jî. Di wê temenê de wê, têtîna wîna azad a mirovî ku ew dihênê ser ziman wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Lê di wê cewherê hebûnê de wê aliyê baş û nebaş wê hebê ku wê aliyekê wê

* Smith, Wilfred Cantwell (1978). The Meaning and End of Religion. New York: Harper and Row

* Pecorino, P.A. (2001) Philosophy of Religion.

bixwezê ku ew bi başîyê wê bikê û aliyê din wê bixwezê ku wê, bi nebaşîyê wê bikê. Wê aliyek wê bixwezê li aliyê din serwer bibê.

Di wê temenê de wê, mijare têngîna nebaşîyê wê, bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê mijare xirabiyê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. kengi xirabî û nebaşî derketiya li holê wê di wê temenê de wê bi hebûna li jêr a bûyî re wê di nava wê çerçoveya wê hîyararşîya wê li jêr de wê bibê û wê, bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê xwe bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê di nava wê başî û nebaşîyê de wê serwerîya nebaşîyê wê weke “ji aliyê bi aqil ê bi rêvebirinê bi gîyanê ku wê mirov wê asoyê ji wê dîrkeve û wê xwe bi azwerî, ajo û egoyên xwe û hwd wê li wan berdê” û hwd re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê nebaşîyê wê weke bi têngîna xirabûna wê ahenga nava wê çerçoveyê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ew wê, di dewama wê de wê, dema ku ew dihênê ser ziman wê bi nebaşîyê wê bi xirabûna wê sazûmanê û ankû hîyararşîyê ku wê yên li jêr li yên jor ku wê serwer bibin û ankû wê bixwezin serwer bin re wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman û wê bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di hîyararşîya Aziz Augustinius wê ya jêr wê bi wê xirabiyê wê weke aliyê nebaşî wê şîrovebikê û ya li ser a jor wê weke ya baş wê şîrovebikê. Di wê temenê de wê, dema ku ew sazûman xirabû û bend qatîya wê êdî wê ya jêr wê bi serê xwe wê bibê û wê ew jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku ew bi nebaşîyê û ankû têngîna xwe ya nebaşîyê re wê dihênê ser ziman bê.

Li gorî Aziz Augustinius wê fahmkirin wê bi temenekê tînî bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ku ew li wê dihizirê wê di wê temenê de wê ew bê ku wê çawa wê, mirov wê bi wê re wê bigihijê bê. Li gorî Aziz Augustinius gihiştina li zewke tişteke jî wê bi wê rengê wê bibê. Kesekê ku ew tahma devê wî xirabûyî wê nikaribê bigihijê wê tahmê. Lê kesekê ku ew tahma devê wî xiranebûyî wê karibê bigihijê wê tahmê. Wê demê wê têngîha tahmê wê di wê temenê de wê bi wê tiştê ku ew dihê tahmkirin re wê bibê? Ew di wê nûqteyê de wê li wê dihizirê ku wê ne tenê wê bi wê re bê. Wê di wê nûqteyê de ew tahm wê berî wê bi me re wê hebê û wê di dema ku em wê tahm wê digihijina wê, hingê ew dikeve devrê û ew bi me wê dide dîyarkirin. Hingê ew dibê temenê wê ku em bi wê re wê li wê dihihijin û wê fahmdikin.

Di wê nûqteyê de wê, di wê rewşê de wê, di nava têngîna Aziz Augustinius wê, dikarê wê ji wê du aliyên ve wê di wê nûqteyê de wê bi

wê re wê li wê bihizirê. Aliyê pêşî wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê bibê û wê ew bê ku wê di wê çerçoveyê de wê, bi têngîna wê têtê ku ew dibê ku ew bi me re wê hebê wê demê wê bi wê re wê were lê hizirkirin ku wê bibê wê, weke wê, di wê rewşê de ku mirov wê kifşdikê wê, rewşa hebûna wê ya berî wê girtinê ku wê hebê wê, di wê nûqteyê de wê li wê bihizirê bê.

Ew di wê nûqteyê de wê, ji aliyekê din ve jî wê, bi têngîna wê hiyararşîya xw eya jêrîn û jorin re ku wê werênê ser ziman wê dikarê wê bi wê re wê, nûqteyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Minaq wê di wê temenê de wê ew wê bi wê re wê bibê ku ew wê dihênê ser ziman ku wê, di her astê de wê li rewşa ku mirov dijî wê fêrbûna bi wê re wê di renekê de wê, werênê ser ziman. Wê jî wê di wê nûqteyê de wê bi wê têngîna xwe re wê werênê ser ziman. “Yên xirab li jêr bi yên asta xwe re wê ahengekê li wê digihijin. Weke wê dibin. Bi wê re wê di nava te û wê de wê, cihêbûn wê xwe bi wê re wê biafirênê. “ Di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku mirov wê bi ya ku ew li astajorin afirandî ku ew bi wê re dixwezê bi şibihê wê, bi wê re wê, di nava ahengekê de wê bi wê re wê bigihijê li wê. Ew di wê nûqteyê de wê dema ku ew ‘xirabiyê’ wê şîrove dikê wê “ji toza pîroz ku wê berê xwe dayî alikî, ji dil wan dewlemendiyan red dikê, û li jêr ku ew li xwe divegerihê wê xwe bi sîyanê diwarimênê û ku wê wê xirabûna wîneyî ku ew dibê’ bê. Wê di wê temenê de wê ew wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, Aziz Augustinius wê mijare xirabiyê wê di wê temenê de wê, di kirdeya wê de wê têngînek jîyanî ku ew wê bi wê re wê, weke wê dijî û di wê temenê de wê bi encama kirinên xwe û kiryarên xwe wê xwe bide nîşandin û hwd re wê, di renekê de ku wê bibê wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê têngîna xirabiyê û di dewama wê de wê ya ‘gûnahê’ û ankû ‘gûnahê pêşî’ û hwd re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ew wê bi temenekê rewîstî ê xwezayî re wê, di nava rewşek sazûmanî de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê di temenekê ‘tînî’ de wê, têngînek hiyararşîyî a nirxî û hwd re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê, nirx û dîyarde û naqabîna wê û hebûnê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew wê dema ku wê dihênê ser ziman wê, ‘ya li jor ku ew berê xwe dide ya li jêr ku ew wê

*Gûnehê pêşî wê di dîroka olê de wê weke bi destpêka teolojîkî a bi adam û hawa re hanîna li ser ziman bê.

biadilênê´ re wê, li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bi têkiliyek kesî û civakî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê dema ku ew bahsa sazûmanê dikê wê di wê de wê hebûna kesên bi zane wê li ser wê temenê wê bikê. Di wê temenê de wê, li gorî destûra pîroz wê tevbigerihihin û wê bînina ser ziman û wê şanî mirov wê bidin wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Aziz Augustinius wê mijare têngîna bûjenî û serwerîya wê di awayekê de wê li ser wê re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, dema ku ew wê, di wê nûqteyê de wê bahsa menewiyetê û ankû têngînek menewî wê bikê wê bi têngîna ´tahakkuma bûjenî´ ku ew xwe ji wê xilasbikê re wê li wê bihizirê û ew wê di wê temenê de wê dihênê ser ziman.

Di dewama wê de wê Aziz Augustinius li jîyane civakî û wê bi wê re wê ghiştina sazûmanek baş ku ew bi wê re wê were jîyankirn û hwd re wê li wê bihizirê. Ew di wê nûqteyê de wê, weke ku em bi maniyan re dibînin wê têngîna başî û nebaşîyê wê weke têngîhek dîyardeyî wê di wê nûqteyê de wê li wê bihizirê û wê ji hev cihêkirina wan ku ew bi wê dihizirê wê, bi wê re wê, çawa wê li aliyê baş wê xwe bigirê û rêya ya baş de wê herê û wê di wê temenê de wê ew wê, li gorî destûra pîroz wê bijî wê bi wê re wê, di rengekê de wê, li wê bihizirê. Li ser wê temenê de wê, bi ya baş û nebaşîyê wê destûra pîroziyê ku ew li gorî wê şîrove dikê wê, çerçoveya wî ya civakî û kesî a bi wê jîyankirinê ku ew dihênê ser ziman wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di wê temenê de wê, bide dîyarkirin. Wê di dewama wê de wê, di nava sazûmana rewîstî de wê bi wê temenê wê karibê ew li gorî wê bijê.

Di wê nûqteyê de wê di têngîna xwe ya başî û nebaşîyê de Aziz Augustinius wê, di awayekê de wê, ji du aliyên ve ew wê şîrove dikê. Aliyê pêşî wê weke ya ku ew bi kirinî weke bi nebaşî hatî kirin bê. Wê di wê nûqteyê de wê kirina xirab wê di awayekê de wê di encama wê de wî weke ´wînek xirab´ û ankû ´wînek nebaş´ wê bi wê re wê, bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê di nava şîroveyên Aziz Augustinius de wê, dema ku mirov li ser wê nûqteyê li wê dinerê wê dibîne ku wê ji du aliyên ve wê karibê wê werênê ser ziman. Aliyek wê bi têngîna wîna nebaş ku ew weke ´heya´ wê bi wê re wê, li wê bihizirê bê. Aliyê din jî wê weke bi kirinekê re ew xwe diafirênê re wê werênê ser ziman.

Di têngîna pêşî de wê weke ´ji bûyinê ve´ wê weke ku ew hebê wê li wê bihizirê. Lê ji aliyê din ve wê weke bi xwe afirandina wê re wê di rengekê de ew wê weke ku wê hebê û wê bibê. Di dewama wê de wê

dikarê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê dikarê wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê, bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare 'wîne nebaş' wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi kirinên xwe re wê êdî wê ew 'ya nebaş' wê werênê li holê. Di wê de wê, têgîna ya weke bi xirabi û nebaşî hatî kirin wê çendî wê di wê temenê de wê bi bandûr bê wê li wê bihizirê bê. Berî wê kirinê wê di wîna xirab de wê, tiştêk wê nebê û wê weke 'vala' bê.

Di dewama wê de wê, bi wê re wê di awayekê din de jî wê li deverêkê wê gotinek weke di rengekê "ti kesek bila nerabê û ji wê re wê hêncetekê weke sedem nebînê" re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de ew wê weke 'kêmesîyekê bê' re wê werênê ser ziman. Lê di wê nûqtayê de wê, têgînek weke ku wê maniyî wê di wê nûqtayê de wê, bi têgîna 'wînê' re wê li wê bihizirin wê, bi hizra Aziz Augustinius re wê were dîtin. Yanî wê weke ku me li jor wê hanî ser ziman ku wê bi têgîna zerdeştîyê re wê kes wê ji kirinên xwe re wê weke berpîrsiyar' wê were dîtin wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê were lê hizirkirin. "Wê dema ku mirov wê ji ya jor û pîroz wê rûyê wê bigûharê wê ew wê bi wîna xwe wê bikê. Ew wê weke destpêka wînê bê' re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, bi têgînek felsefeyî ku em dîsa wê di dewama wê de wê li wê bihizirin wê bi gotina "ji ya ku ew bi rastî heya mirov rûyê xwe bi gûharê" re ku wê werênê ser ziman û wê di dewama wê bi gotina 'li ya hê hindiktir rûyê xwe li wê bi zivirênê' re wê, bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê, bi temenekê dîyardeyî a rastîyî wê li ser wê re wê li wê bihizirê. Lê di wê temenê de wê di nava têgîna Aziz Augustinius wê bi kifşkirina kêmesî, nebaşî û sedemên wê kifşkirina wan wê, ew wê bişibênê wê weke 'dîtîna tariyê' bê û ankû 'wê bi şibê bihîstina bîndengîyê bê' re wê werênê ser ziman. Ew wê di dewama wê de wê, dihênê ser ziman ku "em herdû tiştan wê ne bi rêya lêkerên ku ew hena lê bi rêya nebûnan re wê kifşdikin." Di wê nûqtayê de wê, di nava ya herî û neyî û ankû bi hebûna dîyar û ya nedîyar re wê, di nava wê de wê bi awayekê morfolojîyî wê têkiliya fahmkirinê ku ew bi awayekê empatî danênê re ku ew wê dikê re wê bikê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Aziz Augustinius wê mijare nebaşîyê de ku ew dihênê ser ziman wê bi têgîna nebûna başîyê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, têgîna ku ew wê weke 'ji başîyê bêpar' ku wê werênê ser ziman jî wê

weke di hundurê wê de ew neyî û ji wê par negirtî wê di wê temenê de wê ew wê werênê ser ziman. Ew wê di wê temenê de wê, dema ku wê werênê ser ziman wê bi têngîna wînê ku wê di wê de wê weke bi bûyina kêmesîyekê bi wê rengê a di wê de re wê werênê ser ziman. Di mijare têngîna gûnahê pêşî de jî wê bi wê rengê wê li wan wê bihizirê. Di wê temenê de wê bi gotina “dêûbaven me ên pêşî jî wê ji ber wê kêmesîya di wîna xwe de wê bikevina wê kêmesîyê” de wê werênê ser ziman. Ew di wê temenê de wê, têngihên weke kibrê û hwd wê şîrovebikê û wê di rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê mijare kibrê ku wê mirov wê weke “ji rastiya mirov wê dûrbikê”, “wê di hundurê wê de wê, weke valahiya di wînê de wê, bi wê re wê, biafirê û wê mirov wê bikê kêmesîyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew wê di wê temenê de wê, kibrê wê weke temenê ji rastiye dûrketinê wê di rengê de wê şîrovebikê. Li deverê din jî wê weke ji xwûdê dûrketinê wê di şîroveyên wî yên hatina tercûmekirin de wê were tercûmekirin.

Di awayekê de wê, şîroveyên Aziz Augustinius wê di wê nûqteyê de wê, di rengê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, çawa wê, di rengê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke bide dîyarkirin. Wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê mijare şîroveya ya bi kibrê re wê bi hebûna gîyanê ‘ku ew xwe têrî xwe dibînê’ re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, êdî wê li gorî Aziz Augustinius wê, gîyan wê bi wê re wê ya li ser xwe re wê ji bîrbikê. Ankû wê weke ku ew di rengê de wê, şîrove dikê wê, ew wê, hîyararşîya ku ew wê weke hîyararşîya nava mirov û xwûdê wê şîrove dikê wê weke ku ew wê jibîrbikê wê bi wê rengê wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare kibrê de wê mirov, wê ji xwûdê wê dûrkeve wê were ser ziman. Wê di wê temenê de wê xwe ji wê cihê wê bi serê xwe wê bibînê. Di wê nûqteyê de wê, Aziz Augustinius wê werênê ser ziman ku ‘gîyan ku ew ji xwe dilxweş bê wê êdî wê, xwe têrbibînê û wê xwe ji bi ya ser xwe re û ankû wê bi afrînerê xwe re wê jibîrbikê. Yan jî wê ew xwûdê jibîrbikê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê nûqteyê de wê dema ku em li derûnîya gotinên Aziz Augustinius ên di wê warê de ku ew dihênê ser ziman dînerin wê, bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê xwe di rengê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di mijare şîroveya wî de wê, hebûn

wê, di rengekê de wê çawa wê, bijî wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Wê li ser temenekê jîyanî wê bi têtêhek epistemikî wê weke ku wê bixwezê ku ew wê bi wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, weke ku wê bixwezê ku ew wê, di wê temenê de wê bi aliyên ku mirov wê xwe bi aqil û hişê xwe ew xwe li wan digirê wê bikirpênê. Di temenekê rasyonali û aqilî de wê bixwezê ku ew bi çerçoveyekê ew bi wê re ew li wê bihizirê û ew bi wê re hizrên xwe werênê ser ziman. Mirov wê ji kû wê fahmdikê? Wê dema ku wê li ser têtêgîna “**fêkiya xirab**” ku ew aqil dimeûşênê di nava jin û mêtê de wê bi wê re wê di rengekê de wê, li wê bihizirê. Di awayekê din ê morfolojikî de wê, weke ku wê çawa wê, bi awayekê wê weke ku wê tenê wê bi aliyekê wê were lê hizirkirin wê bi aliyê din jî wê bi wê re wê weke ku wê pêwîst bê ku ew bi wê re were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê, Aziz Augustinius wê dema ku wê bahsa ketina mirov wê bikê wê di rengekê de wê, di wê hîyararşiyê de wê, weke ji rê derketinê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke ‘temenê ketina mirov wê bi serfîhildana li hemberî xwûdê re wê şîrovebikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di awayekê din de wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê di dewama wê de wê çawa wê, bigihijê têtêgînek jîyanê a ku mirov wê çawa wê bigihijê ya baş û rast. Wê di wê temenê de wê, temenê xilasîyê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew jî wê çerçoveya têtêgîna felsefeya etîkê û ankû rewîstê a ku ew bi wê dihizirê wê dikarê di dîmnenekê de wê di nava wê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê nirxa mirovî wê bi wê re wê bi wê hîyararşiyê ve girêdayî wê bi xwezaye mirov û xwezaye xwûdayî û xwezaye afirandinê ve girêdayî wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê Aziz Augustinius wê werênê ser ziman ku wê ‘armanca jîyane mirov wê dilxweşî bê.’ Ankû wê armanca jîyane mirov wê gihiştina dilxweşiyê bê’ re wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê dema ku wê pêvajoya jîyane mirov wê bi wê re wê şîrovebikê wê bi wê re wê mirov wê li çî wê bigihijê û çawa wê bigihijê wê bi wê re wê bi wê gotina xwe ya rewîstê a

*Fêkiya xirab wê, bi wê qastî sêva ku wê ji wê adam û hawa wê bixwê û wê ji bihûştê werina avêtin wê were kirin.

ku ew di wê çerçoveyê de wê bi têtînek etîkî a felsefeyî dihênê ser ziman re wê were dîtîn.

Di wê nûqtayê de wê, mijare gihiştina wê dilxweşiyê ku wê şîrovebikê wê bi wê re wê çawa wê mirov wê li wê bigihijê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî wî hemû mirov wê di wê nûqtayê de wê berê wan wê bi wê ve bê. Wê bixwezê ku ew bigihijê li wê. Wê di xwe de wê xwesteka wî ya pêşî wê ew bê.

Di wê nûqtayê de wê çerçoveya têtîna dilxweşiyê û weke armancê ku wê bi têtînek wî ya rewîstî wê li wê bihizirê wê di çerçoveya şîroveyên wî yên ku ew li wê dihizirê wê ji aliyekê din ve wê hizirkirinên rewîstê û jîyanî ên epikur jî wê ji aliyekê din ve wê di dîmenekê de wê bidina dîyarkirin di hişê mirov de. Aziz Augustinius wê, şîroveya xwe ya 'dilxweşiyê', 'hazzê', û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, bi temenekê li wê bihizirê. Lê ew wê şîroveyê wê dema ku ew li dînyê wê bi jîyane mirov re wê bi serê xwe wê pêşî bikê wê piştî wê bi temenekê rûhanî û metafîzîkî û ankû ontolojîkî wê bi girêdanên wê yên aqilî re wê bi çerçoveya zanîna xwûdayî ve wê girêbide û wê di nava wê têtîna xwe ya hîyaranşiyî de wê êdî wê ew wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirina dilxweşiyê wê di wê temenê de wê di nava hizrên wî de wê were dîtîn ku ew li wan dihizirê. Di wê temenê de wê, ew wê, di dîmenekê baş de wê li jîyanê wê werênê ser ziman. Di wê de wê dema ku ew wê dikê jî wê di wê de wê li armancê û hwd wê, bigerihê. Wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, li gorî wê gotina 'jîyanek dilxwêş' hebûna wê hebê û wê çerçoveya wê gotinê jî wê di wê çerçoveyê de wê bi jîyane mirov re wê di nava wê têtîna wî ya hîyaranşiyî de wê were dîtîn ku ew wê salixdikê û wê dihênê ser ziman.

Epikur wê di wê nûqtayê de wê, bi gotina 'hemû dilxwêşî wê di wê vê jîyane me de bê' Wê bi wê re wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Gotinek bi wê rengê wê di nava felsefeya Aziz Augustinius de jî wê hebê. Ew jî wê di wê rengê de wê, di çerçoveya wê şîroveya xwe de wê di wê rengê de wê, werênê ser ziman ku "jîyanek din a dilxweş ku mirov wê bihizirê ku ew heya û li wê digerihê wê, bikevina pey dilxweşiyek ne rast ku ew neyî de." Ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê salixdikê û wê ji aliyê xwe ve wê dihênê ser ziman. Ew wê, di wê temenê de wê, mijare dilxweşiyê wê dema ku ew

şîrove dikê wê li ser wê temenê têngîha hiyararşîyî wê bi şîroveya xwe re wê bi girêdanek bi wînî a bi wê re wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman ku mirov wê, dilxweşiyê wê di xwûdê de wê li wê bigerihê. Wê lêgerînê jî wê di wê temenê de wê, sedema wê ew wê bê ku mirov wê, bi serê xwe wê weke bêtevlîbûn wê tenê mirovek wê nebê, ku wê xwezaya mirov wê bi mirov re wê ne di xwezayekê de ku ew hatibê afirandin ew ji aliyê xwûdê ve hatibê afirandin bê. Wê ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê ew wê sedema wê lêgerîna dilxweşiyê dixwûde a aliyê mirov ve wê salixbikê û wê di wê temenê de wê ew wê werênê ser ziman. Di nava wê têngîna Aziz Augustinius wê afirandina hebûna mirov wê, di rengekê de wê, têngînek **afirînerî** wê di rengê ku ew wê, di wê çerçoveyê de ku mirov wê fahmbikê jî wê hebê. Li gorî Aziz Augustinius sedema ku mirov dilşahiyê di xwûdê de li lê bigerihê, ku wê bêtevlîbûn ku wê, mirovekê tenê jî ê ku ew bi xwezayî hatî afirandin wê nebê. Hebûna mirov weke berhema xwezayê û ji aliyê xwezayê ve ku ew weke hebûnek afirandin ew nebê. Mirov wê ji aliyê xwûdê ve wê were afirandin û wê di xwe de wê herdayimî wê nîşanayên wê bi xwe re wê, bafirênê.

Aziz Augustinius wê dema ku wê bahsa lêgerîna mirov wê bikê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku mirov wê weke bi kêmesî û bi qusur bê wê ji ber wê yekê wê ew lêgerîn wê di mirov de wê zêdetirî wê bibê. Lêgerîna li ya baştir wê li ser wê re wê, bibê. Wê weke ji wê rewşa xwe ya bi kêmesî, bi qusur û bitêgîna dawîtîyê û hwd ku ew heya ew ji wê derbas bibê.

Lê Aziz Augustinius wê di wê temenê de jî wê dihênê ser ziman ku wê di nava mirov û xwûdê de wê hertimî wê bendek û girêdanek hebê. Ew wê, weke ji aliyekê ve wê temenê lêgerînê jî wê ji aliyekê din ve wê dixwezê wê bikirpênê û wê werênê ser ziman. Li ser wê nûqteyê re wê bahsa bi wînbûna mirov wê bikê û wê di wê temenê de ew wê, bi wê rengê wê dihênê ser ziman ku wê, 'ya ku wê dide mirov wê ne sîyane giyanî bê, lê belê yê ew sîyan daya û berê mirov bi ber wînbûnekê ve daya û wê hêza wînî daya mirov wê ew bê' re wê werênê ser ziman.

Ew wê lêgerîna mirov wê di dawîya dawî de wê bi wê gotina xwe re wê bi temen bikê. Wê ew wê weke 'lêgerîna li xwûdê' wê ew wê pênasebikê û wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman. Di awayekê din de jî wê

* "Boethius, On the Holy Trinity"

dema ku wê ji wê aliyê ve mirov wê têngîna Aziz Augustinius li wê dihizirê wê, hinek aliyên wê yên din jî wê xwe bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê bidina dîyarkirin. Ew jî wê ew bê ku mirov wê, di wê nûqteyê de wê, çawa wê ew nûqteya ku wê weke 'xwûdê' wê pênase dikê wê weke nûqteyek 'tekûz' û tam heya û mirov wê ji wan kêmesîyên xwe û biqusurbûnên xwe derbas bibê û li wê tekûziyê û tamiyê xwe bigihêne û bigihîje tambûnê û bêkêmesîyekê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê nûqteyê de wê têngîna xwûdê wê weke kirdeyek di wê temenê de a bihişmendî û tamî wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê. Wê dema ku wê nûqteyê û wê rêwîtiyê wê di wê nûqteyê de wê şîrovebikê wê weke ku wê, çawa ku mirov wê bi têngîna platon a ideayê re wê weke ji ya kê m li ya tam û ankû ji ya minaq bi ber ya xwemal û hwd ve wê hewldana baştirkirinê wê bê ser ziman wê di wê rengê de wê di têngînekê de wê weke ku wê bi felsefeyî wê di wê nûqteyê de wê di rengê hizirkirina xwe de wê bi wê re wê bikirpênê.

Aziz Augustinius wê, di wê nûqteyê de wê mijare ghiştina wê nûqteyê de wê weke nûqta tam û ya xwemal bê wê di rengê de wê ew wê şîrovebikê û wê di wê temenê de wê weke çavkaniyê û li wê çavkaniyê vegeirîne wê, werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê aliyekê din wê bi têngîna maniyî re wê hebê ku ew wê werênê ser ziman. Wê mijare rohnîyê ku wê bi felsefe bikê û wê werênê ser ziman wê mani wê hemû rohnîyên ku ew ketina dînyê û weke 'dil hatina girtin' ku ew filitîn û ankû ji wê dilgirtinê xilasbûn wê li rastîya xwe wê vegeirihin û ankû wê li çavkaniya xwe wê vegeirihin wê di rengê de wê ew wê werênina ser ziman. Di wê rengê de wê mijare hebûna li çavkaniyê vegeirihênê wê di wê şewayê de wê di rengê de wê weke ku wê ew wê werênê ser ziman.

Di nava têngîna Aziz Augustinius de wê, di wê nûqteyê de wê têngîliya nava mirov û ankû lêgerîna mirov û hebûna têngîna xwûdê de ku wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman wê, di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Wê di wê nûqteyê de wê dema ku ew wê, bi gotina xwe ya bi rengê "lêgerîna xwûdê dîlşahiya' ku wê werênê ser ziman wê bi wê re wê, di kirdeya wê gotinê de wê, pêvajoyek hizirkirinê a bi têngînek ideayî wê di wê rengê de wê weke ku me li jor hanî ser ziman wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, li ser temenekê rewîstî wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê bi rengê weke "ku wê ne teqez bê, ya baş wê bi wîne ne gûharênê wê bi wê ve wê were

girêdan. Bi wê girêdanê ve wê mirov wê li jîyane dilşa wê bigihijê' re wê werênê ser ziman.

Aziz Augustinius wê rewş wê dema ku ew dihênê ser ziman wê bi wê têtîna û kirdeya gotina xweya dilşayiyê wê têtînek teoriyî a weke ya 'evînê' re wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. wê di wê nûqteyê de wê têtîna wî ya evînê wê di wê nûqteyê de wê ew wê werênê ser ziman. "Mirov wê bi awayekê pêwîstîna wê, bikêmesî û bidawiyî bê. Bi xwesteka xwe ya temambûn re wê hêsbikê. Wê hin çavkaniyên bûjenî ên evîndarîya mirovî wê hebin. Yêna ku wê dina mijare hêskirina bi evîna mirovî wê weke bi hebûnên bûjenî û fîzîkî bin. Ankû wê mirovên din bin. An jî wê di asta dawî de wê xwe bixwe bê. Wê her hebûna ji wan wê di wê dema hêskirîna de wê hinek pêwîstiyên mirovî wê bi xwe re wê bêna li cih. Wê bi xwe re wê hêstek têrbûnê û dilxweşiyê wê bide mirov.

Di nava felsefeya Aziz Augustinius wê ew hêsta hêskirîna a di wan hemû tiştan de wê ew wê dema ku ew li wê dihizirê wê di awayekê de wê bi hebûna xwûdê ve wê bi wê rengê wê girêbide. Ew wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku ew ber ku ew ji aliyê xwûdê ve hatina afirandin ew wê di wan de wê, tiştê baş wê hebê û wê, ew aliyê baş wê weke bendê girêdanê ê bi wê temenê rûhanî ê di kirde û ankû lêkerîya wê têtîna hêskirîna de ku wê mirov wê bi wê re wê bijî bê. Wê di wê temenê de wê di asta dawî de wê werênê ser ziman ku ew evîn wê hêskirina di wê de wê, bi wê başbûnê wê hertimî wê berê wê li xwûdê bê. Li afrînerê wê bê.

Li gorî Aziz Augustinius wê dema ku ew wê têtîna hêskirîna bi wê têtîna xwe ya evînê re wê werênê ser ziman ew wê, di wê nûqteyê de wê, bêna ser ziman ku wê pîrsgirêk wê ne ji objeyên ku ew bi wê hêsdikê bê. Wê pîrsgirêk di şewayê wê hêskirîna de bê. Wê di wê rengê de wê, bi şartûmercên ve wê girêdayî bê. Ew di wê temenê de wê bi wê rengê wê mînaqekê wê werênê ser ziman ku wê, 'dema ku mirov wê hajar bê, di nava jîyanek xirab de bijî bê wê bi hêskirîna mînaqekê wê li dilxweşiyê û dilşahiye wê bigerihê.

Wê dema ku mirov wê dilnaxweş bê wê bi wê hêstê û xwestekê wê li dilxweşiyê wê bigerihê. Dema ku ew ne dilşa bê wê bi wê re wê li dilşabûnê wê bihizirê û wê tefkirbikê û wê li wê bigerihê. Yanî wê, di wê rengê de wê, bi têtînekê û dûalîteyekê wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê, ew wê werênê ser ziman.

*Kant, Immanuel. 1785. 'First Section: Transition from the Common Rational Knowledge of Morals to the Philosophical', Groundwork of the Metaphysic of Morals.

Di wê nûqteyê de wê di nava têngîna evînê û hêskirinê de wê, Aziz Augustinius wê aliyekê din ê teorikî wê bi cihêbûna di nava jîyanê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq wê rewşên ku wê bina mijare hêskirinên mirov wê, cihê bin. Ev wê weke nîşanaka wê bê ku wê di nava jîyanê de wê mirov wê xwediyê pêwîstî, pêdivî û xwestekên cihê ên di jîyane xwe de bin. Di wê temenê de wê, xwesteka wê hanîna wê ya li cih wê bi wê re wê, li ser wê hêsta hêskirinê û xwestekê ku wê bi hev re wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin re wê bikê ku ew wê werênê li cih.

Di wê temenê de wê têngîna evînê a ku wê Aziz Augustinius wê bahsa wê bikê wê weke têngînek evînî ku ew bi temenekê bûjenî û fîzîkî wê li ser temenê hebûna heyî re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê li gorî wê teoriya wî ya evînê wê berê wê evînê û hêskirinê wê li hanîna li cih, tambûnê, ji kêmesîyê gihiştina bêkêmesîyê û hwd bê. Wê di wê temenê de wê, beremberê wê, aliyekê tambûnê wê di wê temenê de wê hebê. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê di wê pêvajoya evînê de wê, weke aliyekê hanîna li cih a pêwîstîyan û bi wê re gihiştina rewşek tam. Di dewama wê de wê, xwe bi wê re di wê temenê de wê bi wê re wê di pêvajoyek afirandinê de ku wê derbas bikê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Evîn wê di wê nûqteyê de wê di her halukarê de wê li gorî wê bi çavkaniya wê re wê baş bê û wê li ser temenekê baş wê bibê, û wê divê ku mirov wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê bê. Wê ya vajî evînê wê ne evîn bê. Ew wê di wê temenê de wê, dihênê ser ziman.

Di nava têngîna teorikî ya evînê a Aziz Augustinius de wê, mijare evînê wê di awayekê de wê li ser temenekê hanîna li cih a temenê pêwîstîyan, û pêwîstîyên fîzîkî û ne fîzîkî û hwd re bê. Wê di wê temenê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Evin wê di wê çerçoveyê de wê çendî ku wê ew pêwîstî bi fîzîkî û nefîzîkî hatina li cih wê bi wê re wê weke ku mirov wê bigihijê têrbûnekê di xwe de. Ji ne rehetîyekê wê bigihijê rehetiyekê. Di wê temenê de wê bi wê re wê, hêsta hêskirinê ku wê temenekê rêbûnê wê bi me re wê bide çêkirin wê ew wê bi xwe re wê rehetiyê wê werênê. Wekî din wê aliyên din wê bi têngîna wê bi wê re wê werênê. Minaq wê, ew têrbûnên estetîkî wê bi xwe re wê di nava jîyanê de bê sedem ku em berhemên estetîkî ku ew dihên afirandin û ankû hatina afirandin hês wan bikin.

Yan jî wê ji aliyekê din ve wê hêsta xweşîkbûnê û wê bi wê re wê, çawa wê karibê wê salixbikê û hwd wê bi wê re wê, di mirov de wê biafirê. Di dewama wê de Aziz Augustinius wê mijare evînê û objeyên wê wê li ser wan bihizirê. Li gorî wî ti obje wê şûna ya din wê negirê. Wê ti obje wê ji

wûcana xwe û ji xwe zêdetirî wê nikaribê tiştê din bide. Wê her tişt wê bi xwe û di asta xwe de wê hebê. Ji wê aliyê ve wê êdî di dewama wê de wê aliyê têrbûn û têrnebûn û ankû xwestina zêde û hwd wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mirov wê çawa li wê bigihijê.

Li gorî Aziz Augustinius wê objeyên ku ew li gorî wê têgiha me ya evînê ku wê denk bikevin wê bi wan re wê di levkirinê de wê êdî wê, bikê ku ew ya ku ew dixwezê ew were li cih ew bibê. Wê di wê nûqteyê de wê di nava têgiha evînê de jî wê ew wê bi têngîna 'hinek bendewariyan' re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi hêstî û hwd wê, hatina li cih a bendewariyan û ankû bersivdayina li hêstên me yên ku ew di wê temenê de wê, hena wê, ew wê, ji aliyekê ve wê, me bi wê re wê bigihênê li têrbûnekê. Evîn wê hinekê jî wê têrbûna ku wê çêbikê wê bi wê re wê, di nava têngîna başîya xwe de wê êdî wê mirov wê bi xwe re wê bi rêve bibê.

Di wê temenê de wê ji aliyê menewî ve wê êdî wê Aziz Augustinius wê mijare wê bi wê re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî, minaq wê ti dewlemendîya maddî wê cihê hêskirina li mirov û wê hêskirinê wê bigirê. Ew wê, dema ku wê dihênê ser ziman wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê bi wê balê bikişênê li ser wê têrbûna hêstî ku wê ji wê têngîna evînê wê bi wê re wê ji wê bigirê.

Di wê temenê de wê, dema ku wê, di wê çerçoveyê de wê, mirov wê şîrovebikê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, 'weke hebûnek xwedî dawî wê ew di xwezaya mirov de wê hebê.' Lê ew bo gihiştina dilşahiye wê, weke pêwîstîniyekê wê hêskirina xwûdê wê pêwîst bê. Li gorî wî tenê wê ew ya sermed û teqez wê karibê bi xwe re ew bigihijênê ya têr. Di wê temenê de wê li ser xwestekan re wê dema ku ew wê şîrove dikê wê dihênê ser ziman ku wê, 'xwestekên sermed' û 'xwestekê bi dawî' bê. Lê ew xwestekên ku ew sermed wê, bi xwûdê re wê bibin. Mirov wê hertimî wê bi xwestekên xwe yên bi dawî re wê, bixwezê ku ew wê têrbûnê bidest bixê.

Di wê nûqteyê de wê Aziz Augustinius wê dema ku wê bahsa 'hêskirinê' wê bikê wê bahsa bi dil û aqil hêskirinê wê bikê. Di wê

*Klosterliv i Vesten: Augustins regel, Benedikts regel. Oversatt og med innledning av Erik Gunnes. Aschehoug, 1986. (Thorleif Dahls kulturbibliotek)

*Tre ungdomsdialoger. Utvalg og innledende essay ved Trond Berg Eriksen; oversettelse og noter ved Reidar Aasgaard. Bokklubben, 2009. (Verdens hellige skrifter; 57)

nûqteyê de wê bi aqil hêskirinê û ankû bi dil hêskirinê wê di dewama wê de wê êdî wê bixwezê ku ew wan ji aliyê wan ve hilde li dest û fahmbikê. Di dawiyê de wê werênê ser ziman ku ev herdû ali wê hev temem bikin.

Di wê nûqteyê de Aziz Augustinius wê, di mijare hêskirinê de wê, mijare evînê û hêskirinê wê li ser du temenan wê di zikhev de wê were dîtî ku wê bi wê re wê û şîrovebikê û wê herdû aliyan wê bi hev re wê di regekê de wê were dîtî ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Aliyê pêşî wê evîn û hêskirina mirovê bi dawî ê di jîyane xwe de li hebûnekê, objeyekê, tiştê û hwd wê bikê bê. Aliyê din wê evîn û hêskirina rûhanî ku ew weke li xwûdê û hwd ku ew bikê û wê bi wê re wê weke bi têngînek temenekê sermedî wê şîrove dikê wê bi wê re wê di regekê de wê bixwezê ku ew wê şîrovebikê. Di dewama wê de wê êdî ew wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di şîroveyên Aziz Augustinius ên li ser evînê de wê aliyekê wê yê giring wê xwe di wê nûqteyê de wê bide dîyarkirin ku wê, ji evîn û hêskirina bi dawî a mirovî wê bi ber ya xwûdayî û sermedî ve wê, çawa wê herê û wê bi wê re wê 'xwe bi dil û aqilê xwe ji wê re wê vekê' re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di mijare evînê de wê, şîroveyên wî yên ku ew di wê temenê de wê dikê wê bi wê re wê, mijare hêskirinê wê, li ser temenekê rûhanî wê weke ya mirovî di jîyanê xwe de wê bi objeyê dijî wê bi xwûdê re wê bi têngînekê di wê rengê de wê bi xwe re wê bi temenekê rûhanî wê çawa wê kifşbikê wê bi wê re wê êdî wê were ser ziman. Li gorî wî ya ku wê evîn wê me bigihênîyê de wê ew bê. Wê di gîyane me de wê aramî û dilxwîşî bê.

Ew di wê temenê de wê di wê rengê de wê şîroveye ku ew li ser evînê dikê wê di wê temenê de wê di regekê de wê bikê.

“Evîn devera ku me li wê derxê wê ev der bê. Gîyane te wê me ji derîyên mirinê ên nimz wê bilind bikê. Bi arambûn û bi niyetek başbûna me wê bi wê ve girêdayî bê. Bûjen jî wê bi giraniya xwe li devera cihê xwe wê xwe vekişênin. Ku mirov bêjê giraniya wê ne gengaz bê ku wê hertimî wê bi jêr ve wê bide vekişandin. Tiştêkê wusa nîna ku wê wê hêr jêr û ankû na. Her tişt wê li cihê ku ew ji bi xosleta wê ya li wê xwe vekişênê. Agir bilind bibê. kevir dikeve ardê. Rûnê ku ew hatî rijandin li

*Mackey, Louis (2011). Faith Order Understanding: Natural Theology in the Augustinian Tradition. Totonto:

*Woo, B. Hoon (2013). "Augustine's Hermeneutics and Homiletics in De doctrina christiana". Journal of Christian Philosophy.

ser avê wê derkeve ser avê. Wê bi xosletên xwe li devera xwe wê xwe bikişênê. Wê bi xosletên xwe wê li cihê xwe xwe vekişênê. Tişteke ku ew ne cihê xwe de bê wê hertimî wê di nava labitandinekê de bê. Lê ku cihê xwe dîtî wê biskein in. Giraniya min jî wê evîna min bê. Ez herima kû deverê wê, evîna min wê min bibê.”

Di wan gotinên Aziz Augustinius de wê mijare evînê ku wê salixbikê wê di wê de wê, di wê temenê de wê bi aliyê wê ku ew di wê de wê çawa wê bijî û wê çi li wê bigihijê û wê çawa wê bigihijê û wê bi wê bijî wê bixwezê ku ew weke kirdeyên ku ew bi wê werênê ser ziman û bide fahmkirin bê.

Li gorî wê, objeyên evînê wê cihê hev negirin. Wê dema ku wê objeyek wê bendewariyan wê newê li cihê wê hingê wê di wê de wê gûharîn wê bibê. Li ser wê temenê ew hemû objeyên dînyê wê heta deverekê ku wê sînorê wan wê hebê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Di mijare evînê de wê ji aliyekê ve wê dema ku wê were danîn li hemberî ya yek nebaş û ne rast wê, di wê demê de wê li hemberî wê çi wê weke berdewariyê wê bi wê re wê were li bendê bûn ku ew were hanîn li cihê û li wê lê ghiştin wê bi wê re wê, di wê temenê de wê were lê hizirkirin. Di têngîna evînê de a ‘nebaş’ de ku ew şîrove dikê wê li ser têngînên weke bi xûyî ên weke ‘kibrê’ û hwd wê şîrovebikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Aziz Augustinius wê di mijare evînê de wê, hinek aliyên weke bi kêmenî wê bi mirov re wê kifşbikê û wê bi wê re wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Li gorî wî mirov wê weke hebûnekê wê ne bi fîzîkî, ne bi hêstî û ne jî bi menewî ku ew dikarê têrî xwe bê’ re wê werênê ser ziman. Wê di dewama wê de wê, evîn wê di wê nûqtayê de wê hinek bendewariyên ku mirov wê bi wan dikeve nava bendewariyê ku ew bigihijê têrbûnê û hwd re wê werênê ser ziman.

Di minaqe evîna nava du mirovan de wê mirov wê çi li bendê bê û wê di wê bendewariyê de wê ji ya ku ew wê di çerçoveya wê têtîliya xwe de wê hilde wê, ji wê zêdetirî wê, bendewariyên mirovî wê di wê de wê ji aliyekê ve wê weyn wê bileyizin. Minaq wê, di wê temenê de wê, li wê têtîliyê wê bikeve nava bendewariyê. Wê di wê de Aziz Augustinius wê werênê ser ziman ku ew ji ya ku ew bi dest bixê wê bi wê re wê bikeve nava ji wê zêdetirî bendewariyê ku ew ji wê têtîliyê bidest bixê. Li ser

wê bendewariyê wê, êdî wê hêstên mirovî wê li gorî ya ku ew bidest bixê û ya ku ew li bendê ku ew wê bidest bixê û ya ku ew li bendê ya û ew wê bi destnaxê û hwd re wê, rewşa xwe wê bi hêstî wê karibê bide dîyarkirin. Di wê têkiliyê de wê hertimî wê bixwezê ku ew ji ya ku ew bidest bixê wê zêdetirî bidest bixê. Ev wê weke aliyekê ku wê bi azwerî wê bi wê têngîna evînê û bendewariya wê re ku wê li wê bihizirê bê.

Li ser wê nûqteyê de Aziz Augustinius wê di hizirkirinên xwe de wê hin bi hin wê têngîna evînê wê bi aliyekê din wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ya ku mirov wê ji gotinên wî yên ku ew di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman wê bi gotina 'evîna hêstî' û aliyekê din ku mirov ji navaroka wê gotinê wê hîsdikê wê weke 'evîna bîaqilî' û hwd re wê, di rengekê de wê weke ku wê li ser wê temenê bigihjê li fahmkirinekê wê dîmenekê wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê kêmenî û ne têtîyên ku wê bi bendewariyên di têkiliya evînê a hêstîyarî de ku wê bibin wê, li ser wê re wê, di wê temenê de wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê weke ku wê bi aqilê xwe re ew bigihjê li encamekê di fahmkirina xwe de. Ew wê aliyê aqilî wê dixwezê di temenekê sermedî û teqezî û mayindayî de wê bi kirdeya xwûdê re wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê kirdeya xwûdayî ku ew wê şîrove dikê wê salixkirinên wî yên ku ew bi wê di wê çerçoveyê de dikin wê di aslê xwe de wê weke aliyekê din ê bi wê fahmkirinê re ên giring bin ku mirov hinekê li ser wan bisekinê û wan fahmikê bê.

Di dewama wê de Aziz Augustinius wê, dema ku wê bahsa evînê wê bikê wê di rengekê de wê mijare evînê wê bi 'aliyê baş' û 'aliyê nebaş' re wê şîrovebikê. Ew wê, di wê temenê de wê bi 'girêdana evînê' re wê bi ya baş û nebaş re wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Li gorî Aziz Augustinius wê, sîyan wê weke ji evîna xwûdayî tişteke ku ew hebê û pê de wê ne tişteke din bê. Weke bi pîvan, dilnizmî, baş û hwd wê, di wê temenê de wê bi aliyên wê yên baş re wê di dewama wê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Wekî aliyekê din jî, weke kirdeyekê wê mijare empatiyê wê di têngînên xwe de wê, li ser temenê fahmkirinê wê bi wê re wê weke ku wê di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Aliyê din ê ne baş jî wê bi aliyên weke azwerîyê, hep ji xwe re xwestinê, hasûdî, nekesîfî, weknehevî û hwd wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, ji du aliyên ve wê, mijare evînê wê, hem li ser aliyê

tiştên ku ew werina lê hêskirin û hem jî bi ya aliyê weke rûhanî û hwd re wê li wê bihizirê. Aliyê pêşî wê weke bi rastîti nêzbûn û fahmkirinê bê. Aliyê din jî wê, di wê çerçoveyê de wê, hertimî wê weke di pîvanekê de wê, nêzbûnê bê.

Di wê temenê de wê têtînan weke merhemetê, wijdanê û hwd wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ev wê weke aliyên wê yên başbin ku ew bi wê re ew li wê dihizirê bin.

Di nava jîyanê de wê wan aliyên hemûyan wê di temenekê de wê bi xwezê ku ew wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Ew jî wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din jî bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Aziz Augustinius wê di mijare fahmkirina temenê wê yê rast de wê, bi wê re wê du gotin wê were dîtîna ku wê derkevina li pêş. Yek wê çerçoveya jîyanê û sazûmana têtînan a bi şewayekê rewîstî ku ew bi wê re wê li wê dihizirê bê. Di wê temenê de wê bi wê re wê di nava dualiteyek ku ew bi wê baş û nebaşîyê wê bi wê re wê ji hev cihê dikê û bi aqilê baş wê, dibînanê û aqilê nebaş ku ew çî ya wê jî wê kifşbikê û wê ji wê gavê biavêjê k uwê ya rast û baş wê çî bê.

Aliyê din ê duyem jî wê gotina wînanê bê. Di wê nûqtayê de wê, di nava wê temenê fahmkirinê de ku wê Aziz Augustinius mijare jîyanê û jîyankirinê wê bi başî wê şîrovebikê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê êdî wê hin bi hin wê di nava şîroveya xwe û dahûrkirinên xwe de wê, mijare di renekê de wê bi fahmkirina wê re wê werênê ser çerçoveyek keseyetî ku ew weke ku ew rengê xwe dide dîyarkirin ku ew wê çawa wê hebê. Di wê nûqtayê de wê, di şîrovekirinên wî yên li ser wînanê ku wê bikê wê di wê temenê de wê, ew li wê bihizirê û wê bi wê re wê bi têtînan weke xwe başkirinê û li xwe serwerbûnê û di kirinên xwe de xwediyê zanîna bi dîtîna wê û hwd bê wê, di wê temenê de wê, li ser wê re wê li wê bihizirê. Keseyet û wînanê di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku ew bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ew di wê temenê de wê dema ku wê, şîrovebikê wê mijare reîstê wê bi têtînan destûrî ku wê di nava jîyanê de wê mirov wê bikeve farqe wê de wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Bi wê re wê bi gotinên weke 'terbiyekirina wînanê xwe' û 'di rohnîya sîyanê ilahan de' di rêya xwe de meşênê wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, li wê bihizirê. Ew wan sîyanan wê weke 'çîroskna rohnîye ku ew

li ser gîyanê dikevin û wê rohani dikin' re wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di dewama wê de wê dema ku wê werênê ser ziman wê bi gotina "xwûdê weke di şêwayê xwe de wê, li bedenê jîyan û sazûmanê dayinê re wê bibê. Gîyanê bi jîyankirina wê re wê di nava jîyanê de wê bikê wê sazûmanê de ku ew bi wê baş û bi pêvan bijî.

Ji wê gotina sazûmanê a di wê temenê de wê, dema ku wê Aziz Augustinius wê şîroveyên xwe wê di dewama wê de wê bikê wê bi wê re wê, di rengekê de wê bikê û wê werênê ser ziman ku wê, jîyane kes û ya kesan a bi hev re wê di çerçoveya wê 'desûra rewîstî' ku ew were kifşkirin û bi wê û li gorî wê were jîyankirin û di wê çerçoveyê de ku wê bigihijê li sazûmanê di xwe jîyane û gîyane xwe de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê, di aslê xwe de wê, dema ku wê çerçoveya hizirkirina Aziz Augustinius wê bi têngîna sazûmanî a civakî, ramiyarî û rewîstî wê were lê hizirkirin jî wê ji wê nûqtayê wê were lê hizirkirin. Di têngîna wê ya ideal ku ew dikê û dixwezê ku ew li wê were lê ghiştin wê bi temenekê rewîstî ê etîkî û felsefeyî a metafîzîkî û hwd re wê, xwediyê bingihêkê fahmkirinê bê. Wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Têngîna sazûmanê û civaketîyê û welatîtîyê a Aziz Augustinius wê di wê çerçoveyê de wê bi temenekê etîkî û metafîzîkî wê xwediyê çerçoveyek ideal a ku mirov wê hertimî ji wê nûqtaya ku mirov li wê ya ji wê pêşdetir herê û di wê nûqtayê de hertimî di rêwîtiyek bi pêşketinê û jîyanê û hwd de bê wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin.

Ji wê aliyê ve wê, çerçoveya hizirkirinê Aziz Augustinius wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê hinekê wê li wê bihizirê. Ber ku wê, di wê temenê de wê têngîna welatîtîya bi navê xwûdê û ku wê di demên sedema navîn de wê têngînah 'weletê olî' wê pêşkeve û ankû wê were pêşxistin wê hinekê jî wê ev têngîh wê di rengekê de wê, weke hinek têngînên ku wê ji aliyekê ve wê, werina referans girtin bin.

Di wê çerçoveyê de wê bi xosletên rengên salixkirina awayê têngîhên bi evîne û hwd re jî wê di şêwayekê de wê çerçoveyek keseyetî wê bi wê re wê biafirênê. Ji aliyekê din ve jî wê mirov wê, di nava civaketîya ku ew dijê wê bi ghiştin û gihandina li wê têngîna idealê li ser wê temenê başî ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Aziz Augustinius wê, di wê nûqteyê de wê têngîna welatîtiya serrûyê ardê wê di rengekê de wê weke ku wê, di şewayê de wê bi rêgêzên rûhanî ku wê bi wê têngîna ideal û li wê gihiştinê wê bijî re wê li wê bihizirê.

Di wê çerçoveyê de wê li gorî wê, weke ku wê bixwezê wê modela dewletê xwûdê ku ew li ser rûyê ardê wê di şewayekê de wê dênê û di wê de ku mirov wê li gorî wê di rêya xwûdê de wê bi wê re wê bijî wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê modelek hizirkirinê a bi civakî û welatî a maniyana wê hebê û wan çerçoveya wê bi jîyankirina civakî û hwd re wê, afirandina û wê hanîna ser ziman. Di wê temenê de wê, têngîna wê modelê jî wê di çerçoveya 'ya baş' de wê hebê û wê hertimî wê berê mirov wê li wê ya baş bê bi kirinê, gotinê û hwd. Wê li ser wê re wê hertimî wê bikê ku ew ji ya baş bigihijê ya baştir. Ev jî wê bingihê wê têngîna wê ya idealî ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Mani wî weke 'welatê rohnîyê' û ankû welatê ji rohnîyê afirî wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Aziz Augustinius wê dema ku ew wê ji aliyê xwe ve wê temenê wê rengê jîyanê û sazûmana wê ya welatî a ser rûyê ardê wê werênê ser ziman wê bi gotina 'evîna rast' û 'ya baş' re wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Ev gotin wê hem wê ji aliyekê ve wê weke gotinna razber bin ku ew bi wan û li gorî wan dihizirê û hem jî wê ji aliyekê din ve wê şenber bin ku wê di çerçoveya bi xuyê û kirinên ku ew dibin û ew bi wan re ew salixdikê û dihênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bi çerçoveya wê ya civakî ku ew dihizirê wê li ser 'temenê pêşî' re wê li wê bihizirê. Ev têngîna temenê pêşî wê çi bê? Ew bê ku wê, bînenê ser ziman ku mirov wê ji heman kêkê bin, weke ji adam û hawa bin wê, ber wê nêzîkatîyê wê li hev wê bidina nîşandin. Wê bi wan girêdanên xizmî wê, li hev wê sempatiyekê wê bidina nîşandin.

Li gorî Aziz Augustinius wê mirov wê di nava malbatê de bê û ankû dewletê de wê di rengekê de wê ji wê temenê xwe wê, bi awayekê xwezayî wê civaknasîbûna wê bibê. Lê ew di wê nûqteyê de wê, hemû yên dînyewî wê weke bûhûrîner bin wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, dewleta azmanî û ya dînyawî wê werênê ser ziman. Temenê dewletbûna dînyawî wê li ser ji bihûştê derkkirin û ankû avêtina mirov weke ku wê bi adam û hawa re wê bibê re wê bibê û wê, di temenê de wê ew wê werênê ser ziman. Li gorî wî hemû rewşên weke bi otorite,

zor û rewşên nebaş ku wê bibin re wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Lê Aziz Augustinius wê, di wê nûqteyê de wê bixwezê ku ew hinek şîroveyên bi kokî wê di wê temenê de wê li ser wê despêkê û incilê re wê bikê. Li gorî ku wê bi tercûmeyên ku wê bi navî û şîroveyên wî werina kirin de wê, di wan de wê were ser ziman ku wê, kabil xwe weke avakarê dewleta ser rûyê ardê wê denezênê' wê hinekê jî wê bi wê re wê, girêdayî bê wê werênê ser ziman. Di dewleta ser rûyê ardê de wê, çavbirçîbûn, tûndûtûjî, bindestkirin û ankû bi wê serdestîtî, iktidar û hwd wê bi wê ve girêdayî wê hebin û ev wê, weke rewşên ku wê, di encama wê nebaşîyê de wê, biafirin bin.

Di wê nûqteyê de wê weke rewşa habil û kabil ku wê di temenekê şibandinê de wê, werê hanîn li ser ziman wê çawa wê dema ku wê 'romulus wê biryarê xwe remus ku ew li ser avakirina roma ya wê bikujê' wê bi wê rengê wê weke renekê şibînê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê weke ku mirov wê dikarê ji wê fahmbikê wê mijare rewşa dewleta dûnyawî û ya ne dûnyawî wê ji hev cihê bikê û wê bi wê re wê, ya dûnyawî wê di wê rewşê de wê, bi rewşa dûnyawî û kemeşîyên wê ve girêdayî û nebaşîyên ku wê mirov wê bikê û wê bi wan re wê ew wê bide dîyarkirin re wê werênê ser ziman.

Di mijare ramiyariya wê de jî wê di wê temenê de wê, di renekê de wê şîrovebikê. Di aslê xwe de wê dema ku wê, têgîna Aziz Augustinius wê hinekê li ser wê bisekin in wê, di mitolojiya bilindbûna mitra a li azmana de wê, hinek şîroveyên di wê rengê de ku mirov wê karibê wê bibîrbikê wê di wê temenê de wê werina dîtin. Mitra wê di wê temenê de wê di nava wê mitolojiya wî de wê, di wê rengê de wê, li dûnyê wê, bahsa jîyanekê ku ew wê mirov wê di nava wê de wê bijin wê were kirin û ew wê, di wê demê de wê dema ku ew bilindbû wê, herê li wê war û welatê yazdanê mazin ê li tihêla rojê ku ew bicih wê bijî. Lê wê, di wê de wê werê ser ziman ku wê piştî wî li dûnyê wê xirabî wê serdest bibê û ew wê cardin wê were dûnyê ku ew bo başîyê serwer bikê û 'aşîtiya sermed' wê werênê. Di wê temenê de wê metran wê weke bawermendên mitrayî wê werênina ser ziman ku Wê êdî wê deriyê bihûştê wê li dûnyê wê vebê û wê, di wê demê de wê êdî wê tiştên nebaş wê ji nava mirov wê derkevin. Hingê wê gûr û meh wê bi hev re wê biçêrê lê wê bo hev wê xateriyê wê

*Starnes, Colin (1990). Augustine's Conversion: A Guide to the Arguments of Confessions I-IX. Waterloo, Ontario: Wilfrid Laurier University Press

çenekê.

Di wê nûqteyê de wê yên ku wê di wê dînyayê de wê bijîn wê ji hemû nebaşî û ne paqiyên xwe wê xwe paqij bikê. Wê di wê temenê de wê, di her awayê de wê bi başîyekê wê bijî. Ev şîroveya wê dînya sermed ku wê bi wê temenê wê bi şîroveyên aşîtiya sermed wê were ser ziman wê di renekê de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê werênê ser ziman bê. Ev şîroveya bi mitrayîyê re wê were ser ziman wê, piştîre wê di nava zerdeştîyan û manîyan de jî wê di şewayekê de wê bahsa wê û gihiştina başbûna sermed ku wê bahsa wê were kirin wê di wê temenê de wê di awayekê morfolojikî û hwd de wê were dîtin ku wê bahsa wê were kirin. Di şîroveyên Aziz Augustinius de ku ew bahsa 'welatê xwûdê' wê bikê û wê di wê de wê bahsa ji nebaşî û nepaqiyên dînyawî wê dîr wê hebê û wê, hertimî wê başî û paqijî wê li wê serwer bê û wê bi wê re ew wê herhebê ku wê were ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê, weke renekê bingihînê ê şîroveyên Aziz Augustinius ku wê, çerçoveya gotina wî ya 'welatê xwûdê' wê di renekê de wê biafirênê bê. Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna serwerîya xwûdayî wê, derkeve li pêş. Welatê xwûdê û sazûmana xwûdê û başîya wê ku ew di wê de dijî wê, bi wê re wê, di wê rengê de wê hebê.

Di mijare bilindbûna mitra a li wê dînya bi aram û aşîti de wê, li dînyê wê dema ku wê maniyî wê bahsa gihiştina wê bikin wê bi têngîna 'vegerîna li çavkaniyê a rohnîyê' re wê, di renekê de wê were dîtin ku ew wê bahsa wê bikin û wê werênina ser ziman.

Maniyî wê, di wê şîroveyê de wê, di renekê de wê, di demê de wê, bi têngîna rohnîyê re wê were dîtin ku wê derxina li pêş. Lê şîroveyên Aziz Augustinius wê di çerçoveyek berfireh de wê di wê rengê de wê weke ku wê bi ya manîyan re wê bi sînor wê nemênê wê, wan aliyan jî wê bi wê re wê di renekê de wê were dîtin ku ew wê tevli nava wê bikê û wê bi wê re wê êdî wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare têngîna welatê xwûdê wê di wê temenê de wê, di şîroveya Aziz Augustinius ku wê bi sazûmanekê werênê ser ziman û wê ji aliyê din ve jî wê ya dînya mirov wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê rengê wê karibê wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di nava welatê ser rûyê ardê û yê azmanî ku wê bikê wê di ya dînyê de wê, azwerîya madî, û milkîyetê, kolederî,

weknehevi û hwd wê, bi wê rengê wê her cûre ne başî wê weke ku wê di wê de wê hebê.

Di wê temenê de wê, ev wê weke dûnyek sehî bê û wê gûharîner bê. Bi wê re wê azwerîya serdestîyê û xwestekê wê û xwe bi wê ve girêdanê û hêskirina wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Şîroveyên Aziz Augustinius wê, di renekê de wê, di demên serdema navîn de wê di nava teolojiya wê de wê pêşketina têngînên weke ya bihûştê û dûnyê wê di renekê din de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Wê di dûnyê de wê hebûna nebaşîyan û temenê wê bi wê temenê wê yê madîyatî ve wê girêdayî bê. Ew wê li ser wê re wê dihênê ser ziman.

Di felsefeya Aziz Augustinius de wê ew wê di serî de wê were dîtî ku ew bingihê wê rengê fahmkirinê ê olî û teolojikî wê bi wê re wê biafirênê. Di dewama wê de wê di temenê wê têngîna olî û baweriyê de wê çî wê weke encamên wê hebin û ankû ku mirov wê tevker bikê ku wê bibin wê di wê çerçoveyê de wê di wê rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê bibin.

Di mijare wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê aliyekê wê bi têngîha fahmkirinê û rengê wê ve girêdayî wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê demê de wê, têngîna dewlet û ankû welatê xwûdê ku wê biafirê wê, weke aliyekê wê yê ku wê, di serdema navîn de wê di nava felsefeya wê ya olî û hwd de wê, di wê temenê de wê, karibê wê, di awayekê de wê li wê bihizirê. Şîroveyên ku wê piştî wê, di demên dereng ên serdema navîn de wê bi zane û oldarên weke Dante û hwd re bi têngîna 'komeđîya ilahî' û hwd re ku wê werê kirin jî wê di renekê de wê, renekê ku wê di wê temenê de wê wê serûwane li wê dûnya pîroz û bi aram û aşîti wê bê ghiştin wê ew wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, ev aliyên weke yên ku wê, bi wê re wê weke bi dewleta xwûdê re wê, were şîrovekirin wê aliyekê wê yê ku wê bi aliyê baş ê mirov û xwestekên mirov ên di wê temenê de ku wê di xwe de wê bixwezê ve girêdayî wê hebê. Di wê temenê de wê, xwestina ghiştina wê başîyê bi têngînek morfolojikî wê bi wê re wê xwe di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Di demên serdema navîn ên destpêkê de û ankû di dema felsefeyê a patristiskî de wê, ev wê weke têngîhek felsefeyî a serwer wê pêşkeve. Di wê temenê de wê bi wê re wê, dikarê wê fahmikê. Di wê demê de Aziz Augustinius wê bixwezê ku ew di nava felsefeyê û têngîna wê bawerîya

xwe de pirrekê ew bide çêkirin. Wê li ser wê temenê wê felsefeyên demê jî wê, di nava têgîhên xwe de wê şîrovebikê. Weke Aziz Augustinius wê, oldar-filosofên dema patristîkî ên weke Dionisos jî wê karibê bahsa wî bikê. Wê di wê temenê de wê, di nava hizrên wî de jî wê were dîtin ku ew wê dixwezê ku ew di nava felsefeya dema a weke ya platonîkî û platonvanên nû de wê pirrê bi têgîna xwe ya baweriyê re wê dênê û wê werênê ser ziman. Berî her tiştî wê **Dionisos** û ankû 'sahte Dionisos' wê, weke zane û oldar û filosofekê demê ku wê felsefeya platonvanên nû wê ji plotinnos û heya proklos ku wê tercûmekirina li nava xiristiyanîyetê wê bikê re wê were nasîn.

Dionisos wê dma ku em bahsa wî bikin wê di awayekê de wê, berhemên xwe yên bi navê 'De coelesti hierarchia' (navên pîroz) û 'De Divinis Nominibus' (hiyararşîya azmanî) de wê werênê ser ziman wê di rengekê de wê, di dîmenekê weke ku wê felsefeya platonvanên nû wê ji aliyekê ve wê bi wê re wê ji xwe re wê bikê temenê wê bi wî re wê were hanîn li ser ziman. Lê em, dikarin wê bibêjin ku wê, di rengekê de wê, Dionisos wê, mijare têgîna olî wê weke ku wê werênê ser ziman wê di temenekê teolojîkî de wê weke ku wê li mijarê serwaxt bê wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê weke ku wê mirov dikarê ji nava hizrên wî û rengê hanînen wê yên ser ziman wê, ji têgîhên cihûtîyê, zerdeştîyê û berî wan mitraîsmê wê heyîdar bê. Wê heya wî ji wan wê hebê. Ji xwe wê weke ku wê were ser ziman. Dionisos wê ji herêma rojavayê kurdîstana roja me bê û wê li wê herêmê wê bimênê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di wê demê de wê, ji aliyê aktivbûn û tevgerîya bi aqilî a demê û li wê herêmê ku mirov wê li wê bihizirê wê karibê wê, bi awayekê baş wê fahmbikê. Di wê demê de wê, herêmên rojavayê kurdîstanê ên weke marê, ayndarê û heta amudê û deverên din ên li dorê wê weke deverên giring ku wê di wê temenê de wê, weke cihna li wan kombûnên bi baweriyê û fêrbûna wê ku wê werina kirin jî bin wê were dîtin.

Di wê çerçoveyê de wê rewşa herêmê û pêşketinên di wê demê de ên ku wê di wê warê de wê bibin wê, ji rojava û heta herêmên bakûr ên weke yên amedê a roja me ku em dikarin di awayekê de wê werênina ser ziman wê weke navend bin. Mitrayî wê bi bawergehên xwe yên navdar ên li herêmê a zezewanê ku mirov wê bi navbikê wê di wê çerçoveyê de wê karibê weke deverek giring wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, li deverên din ên herêmê jî wê, cih bi cih wê were dîtin ku wê, were dîtin ku wê hebin.

Di pêvajoyên pêşketina mitraismê de wê, dikarê wê di çerçoveya pêşketina wê de wê li sê deman wê beşbikê. Dema pêşî a destpêkê bê ku wê demê de wê, bi afirandina xwe û pêşketina wê ya li herêmê a weke baweriyek giştî bê. Dema duyem wê dema navê a mitraismê bê ku wê di wê demê de wê bi bawerî û têgînê ew di xwe de wê kûrbibê û wê bê temenê pêşketinê nû ên weke piştre bi zerdeştîyê û hwd jî. Di demên wê yên dawî de wê, bi pêvajoyên gûharînê û hwd re wê bibê. Di wê demê de wê, li herêmê wê heta ku wê dem wêê were dema derketina maniyan wê di wê rengê de wê, pêvajoyek ku wê di wê temenê de wê karibê wê di rengê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Şîroveyan demê ên ku wê Dionisos wê di temenekê ku wê di navaroka têgîn û xabate xwe ya “hiyararşîya azmanî” de wê bikê wê jî rengê fahmkirinê mitrayî ên demê wê di şewayekê de wê were dîtî ku wê nedûr bê.

Li gorî gelek şîrovevanan ên li ser Dionisos ku wê biikin wê bi berhema wî ya bi navê ‘Peri mustikes theologias’ re wê bahsa wê bikin û wê ew wî werênina ser ziman. Li gorî wan wê di wê de wê, şîroveyek teolojikî a nepenîparêzî wê bikê. Ji xwe wê navê wê berhema wî jî wê dema ku wê tercûme wê were kirin wê di wê de wê were ser ziman ku wê, di wateya ‘teolojiya nepeniyê’ û ankû ‘teolojiya mistikî’ re wê di rengê de wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman. di wê xabate xwe de wê, Dionisos wê li ser rêyên zanîna xwûdê û ankû gihiştina wê li ser wan bisekinê û wê di wê temenê de wê têgînek teolojikî a bi azmûnê û bi wê azmûnkirinê gihiştina fahmkirinê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê were dîtî ku wê werênê ser ziman. Ew wê gotinê weke yên ‘xweşikatiyê’ û ‘rohniyê’ wê di wê temenê de wê weke metafor wê bikarbênê û wê di çerçoveye morfolojikî de wê xwe bi wê re wê bigihênê têgînek fahmkirinê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, Dionisos wê ev têgîn û rengê wî yê hizirkirinê wê weke bikarhanîna têgîna rohniyê wê di wê demê de wê rengê hizirkirina maniyan ku wê bibê wê şewayekê de wê bîne ber hişê me. Ji aliyekê din ve jî ew herêma ku ew li wê ya ku mirov wê jî wê di wê rengê de wê li berçav digirê ku ew wê weke herêmek ku wê ev têgîn wê bi mitraistan re bê û ankû bi zerdeştîyan û piştî wan li wê bi maniyan û hwd re wê pêşkeve ku mirov wê karibê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman jî wê bi wê re wê, bi xwezeyî wê me bi wê re wê bigihênê wê têgînê bi wê re.

Dionisos wê, di awayekê de wê were dîtî ku ew mijare xwûdê wê li ser navan û ankû ‘sifatan’ re wê hilde li dest û wê di wê temenê ku wê bi

hemû nav û ankû sitatên xwe re wê xwediyê cewherê bê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di xabate xwe ya li ser navan de wê, weke ku mirov wê j inavaroکا wê xabate wî fahmbikê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku wê, nav û ankû sifaf' wê ji du aliyay ve wê werênê ser ziman. Yek wê di wê temenê de wê di temenekê nitelikekê de bê. Ya din jî wê di awayekê de wê di temenê bi wê re li ser temenekê wateyî û manayî a bi kûrbûnê û berfirehbûnê bi wê fahmkirinê û hişmendiyê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Salixkirinên bi navî wê di wê rengê de wê, bi têtgîne sîyanî wê, di wê rengê de wê, bi wê re wê werênê ser ziman.

Li gorî wî 'her navenek wê hikmetekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin'. Ew wê, di wê temenê de wê, di temenekê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew ji wê navê û hwd ew di wê de bi kûrbpna bi fahmkirina xwe li wê bigihijê û wê bi zanîna wê re wê, di temenekê teolojikî û hwd de wê azmûn bikê.

Di destpêka xabatê de wê dema ku wê xwûdê wê salixbikê û wê werênê ser ziman wê bi wê re wê 'weke her tiştê zanê' wê werênê ser ziman. Di dewam wê de wê, bêtê ser ziman ku wê dervî derka beşerî wê bimênê û wê di dewama wê de wê karibê ew bi wê rengê bi dageran wê fahmbikê û li fahmkirina xwûdê were lê têtgihîştin wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê mijara navan û ji wan gihiştina fahmkirinên nû û hwd wê, di wê şêwayê de wê, ji aliyekê ve wê weke temenekê hizirkirinê ku wê, Dionisos wê bi wê re wê bihizirê bê.

Ew di dewama wê de wê dema ku wê bi têtgîna navan re wê werênê ser ziman wê di wê rengê de wê, werênê ser ziman ku wê, 'ew, di xwe de weke hebûnekê ya' û wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di wê şêwayê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, di wê rengê de wê, bikê mijare fahmkirinê. Li gorî wî, ber ku ew di xwe de weke hebûnekê ya wê, di wê çerçoveyê de wê dervî derka hemû beserîyan bê. Wê, xwediyê hişmendîya di hemûyan de bê. wê bi wê re wê xwediyê wate û têtgihîştinên nû ku em bi wê re wê fahmbikin bê. Wê, di wê temenê de wê di nava jîyanê de wê her tiştê ku ew dibê û heya wê weke ji aliyekê ve wê, me bi xwe re wê, di temenekê sifafî û hwd de wê, bigihinê aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê, her hebûn wê di wê temenê de wê weke têtgînek sifafî a di jîyanê de ku ew bi wê heya û ew hebûn bi hebûna xwe re wê ji aliyekê ve wê weke di rengekê ontolojikî de wê têtgînek girêdanê wê bi wê ve wê bide çêkirin wê di wê rengê de wê bi wê re wê bihizirê. Ev

têgîna Dionisos wê di rengê din de wê têgihîştina maniyana a ku ew her tiştê di jîyanê de bi hebûn, şînayî û hwd wê, pîroz bibînîn û wê, di wê rengê de wê, werênina ser ziman û wê hemû wê weke bi rohnî di wê de bi hebûna çîroska wê re ku ew bûya ku ew şîrove dikin wê werênê li bîra mirov.

Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, di rengê de wê, girêdana her tiştê wê di wê rengê de wê li ser wê bûyin û hebûna wê re wê, di temenekê bi wê rengê a bi bûyina wê û temenê bûyina wê re wê, di awayekê de wê werênê ser ziman. Maniyî wê bi wê re wê xwediyî çavkaniya wê bin ku wê “her tişt wê li nûqtetekê weke rohnîyê wê bigihijê li hev”. Minaq wê dema ku wê zindiyek mirov wê ji weke rohnîyekê wê giyan wê ji wê derkeve û wê li çavkaniya xwe wê vegehihê. Ev wê, ne tenê di zindiyana de wê bi hemû tiştên di xwezayê de ku mirov wan dixwê jî, weke şînayî û hwd jî wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê bi wê re wê, di awayekê de wê were dîtin ku wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, ew çavkaniya wê rohnîyê wê weke nûqtetek ku mirov wê bi hişmendî wê azmûn bikê. Di wê çerçoveyê de wê têgihîştina Dionisos wê di rengê de wê weke têgînek ku wê di wê nûqtetek de bi têgihîştin û felsefeya xwe ya teolojîkî a bi nepenîparêzî ku wê bînenê ser ziman re û bi şewayê şîrovekirina wî re wê di wê rengê de wê di awayekê de wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ew wê ‘hebûna xwe de heya’ wê, bi şîbihênê li rojê. Bi wê mantiqê ji wê bûyinê wê weke “her tiştê ku ew dibê wê ji wê pay bigirê” re wê, şîrovebikê û wê weke bi wê paygirtinê ku wê bibê re wê şîrove bikê û wê werênê ser ziman. Ber vê yekê ku maniyana li tiştêkê wusa bawer dikir wê her tişt wê pîroz bibînîn. Di wê rengê de wê, dîmenekê hizirkirina şîroveya bi zanîna xwûdayê a Dionisos re wê, di rengê weke wê de wê, xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin bê.

Weke ku em ji navaroka xabate Dionisos a li ser navên xwûdê ku wê werênê ser ziman wê di wê de wê her navê wê bi nitelik û têgînekê wê ji wê aliyê ve wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, weke têgînek û rengê fahmkirinê ê ji aliyê xwe ve ku ew li jîyanê dikê û bi wê re wê temen û bingihêkê hişmendî wê di mejiyê mirov de wê biafirînê wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê di wê temenê de wê dema ku wê pêşî wê, hebûna xwûdê wê weke ‘hebûnekê’ wê salixdikê û piştê wê bi gotinên weke ‘rastteqînîyê’, ‘başîyê’, ‘qanciyê’, ‘evînê’ û hwd re wê werênê ser ziman. Ew di wê temenê de wê weke têgihên ku ew wê bi aliyê wê yê rast rast

wê salixdikin wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de ku mirov wê li navaroka têtîna Dionisos dînerê wê di dîmenekê de wê, weke ku wê mirov di nava têtîhên aziz augustinius de wê bibînê wê di rengê ji wê nedûr de wê, bi wê rengê wê weredîtin ku ew wê werênê ser ziman.

Di nava têtîna xwûdayî a Dionisos de wê ew jî wê were dîtin ku wê têtîna 'tevgera ontolojikî' wê bi wê re wê dîrengê de wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Wê weke ku mirov wê bi têtîna sazûmanî a ku wê di nava felsefeya platonvanên nû de wê were dîtin wê di rengê de wê bi wê re wê were fahmkirin. Lê di awayekê de wê mijare yekitiyê û pirranîyê ku wê di wê temenê de wê bihizirê wê, çawa wê di çerçoveya wê têtîna hiyararşîyî ku ew bi wê dihizirê wê, li ser wê re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew dema ku ew li hebûna xwûdê dihizirê wê weke 'hebûnekê' û bi nirx û hêjayîya wê re wê li wê bihizirê. Li gorî têtîna Dionisos wê hebûn ku ew heya wê xwediyê nirxê bê. Di wê temenê de wê, li ser temenekê hebûnê wê ew wê têtîha nirxê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê werênê ser ziman ku wê mijare xwûdê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di dewama wê de Dionisos wê mijare afirandinê ku ew jî nebûnê diafirê û ankû ne ji nebûnê diafirênê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew di rengê de wê weke ku wê ew wê çendî ku wê li wê têtîna nebûnê ku wê ji wê biafirê wê girê bide jî lê di gelek şîroveyên wî yên di xabate wî ya li ser hiyararşîya azmanî ku wê werênê ser ziman de wê, weke ku wê çawa wê, di rêzabûyinekê de wê were û bibê wê bi wê re wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Ew wê, di rengê de wê, di têtîha afirandina gerdûnê de ku ew di wê de wê werênê ser ziman de wê, bi wê re wê li çavkaniyê vejerinê û hwd re wê di wê nûqtayê de wê bi wê re wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê, destpêka bûyinê wê bi hiyararşîya ku ew jî xwûdê destpêkiriya û di dewama wê de ew dibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, di rengê de wê werênê ser ziman.

Di hizirkirina li ser hebûnê û bûyinê de wê di wê nûqtayê de wê hinek têtînên mitrayî wê di mejiyê mirov de wê şaqbidin ku mirov têtîhên Dionisos dixwênê. Wê dema ku wê mitra wê gayê xwe wê bi gûrênê weke boraq wê, bi gotina 'yazdanakê ku min jî û tû jî afirandî heya' ku wê werênê ser ziman wê, di wê temenê de wê, di têtînekê wê werênê ser ziman. Têtîna mitra wê, di rengê hiyararşîyî de wê nikaribê wê fahmbikê. Lê ew di çerçoveyek sazûmanî de wê di yekitiyekê de wê, bi

hişmnendiyekê wê weke ku ew wê dihênê ser ziman. Lê ji gelek aliyan ve wê dema ku mirov wê dixwênê wê bi wê re wê têtîna mitra wê di wê rengê de jî wê karibê têtînekê û fahmkirinekê di mejiyê mirov de biafirênê.

Mijare afirandinê wê, di wê temenê de wê çavkaniya wê çî bê wê, di wê demê de wê were dîtîna ku wê pîrr zêde wê li ser wê bi hizrî wê were sekin in. Hizrek û ankû têtînek afrîner wê weke ku wê pêwîst bê. Dionisos di têtîna xwe ya bi hiyararşîya azmanî re wê, dema ku wê têtîna gerdûnê û afirandina wê bikê wê bi 'hizra xwûdê' re ku ew dibê wê, di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê ew wê bi temen bikê û wê di wê rengê û awayekê de wê ew wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê hizra Dionisos wê 'ji ya li ser' wê di awayekê de wê destpêbikê û wê ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, dema ku ew wê dihênê ser ziman wê, di wê rengê de wê bi wê re wê, di wê temenê de wê, li wê bihizirê.

Lê ji aliyekê din ve jî wê, hebûnê ku ew dihênê ser ziman wê ji aliyekê ve wê li ser temenekê sehî ku ew çav dihê dîtîna û dikarê were derkkirin re wê bi maddî wê ji aliyekê ve wê werênê ser ziman. Lê ji aliyê din ve jî wê bi têtîna menewiyeyê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê li ser ziman.

Li ser wê temenê wê têtîna menewiyetê ku ew li wê dihizirê wê di wê temenê de ew wê weke têtînek ku wê di dewama wê de wê çawa wê, di rengê de wê bi wê re wê, weke hizrî wê li wê bihizirê wê, ji aliyekê din ve wê werênê ser ziman. Minaq wê dema ku ew wê di temenê wê hiyararşîya xwe de wê werênê ser ziman wê yê li ser weke çîn û ankû zûmreya serdest ku ew wê digirê û wê weke rohnîyê wê li ya jêrî xwe dide biriqandin wê bi wê re wê di rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Ew temenê gihiştina li zanînê weke saffîkirinê, rohnîkirinê û xortîkirinê û hwd re wê salixdikê û wê di wê çerçoveyê de wê dihênê ser ziman. Ew wê di wê temenê de wê bi têtîna rojê re wê di wê rengê de wê, werênê ser ziman. Ew wê bêtîna ser ziman ku 'wê weke çawa ku wê roj wê cismên nêzî xwe wê rohnîtir bikê' re wê, werênê ser ziman.

Ew wê di dewama wê de wê mijare biriqîna roj li dûnyê bi rohnî û germiya wê re wê weke 'gihandina li yekitiya wê' re wê pênasîbîkê û wê werênê ser ziman.

Ew bi wê re wê dihênê ser ziman ku wê rohnîya xwûdê wê yên nêzî xwe wê zêdetirî zûtir wê rohnîbîkê. Minaq wê weke farişteyan û hwd wê

di wê çerçoveyê de wê bahsa wan bikê. Piştî wê, li bin wê oldar û mirovan wû li dûv hev wê wrênê ser ziman. Wekî din wê di dewama wê de wê, dema ku ew wê dihênê ser ziman wê hebûna wê, li dûnyê wê çawa wê were fahmkirin wê li ser wê bisekinê. Ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê ew wê werênê ser ziman ku wê, di dewama wê de wê çawa wê, bi wê re wê yekitiya menewî û metafîzîkî wê li dûnyê wê biafirênê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li vir wê di têngîna Dionisos de wê aliyekê wê yê bi felsefeyî ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê wê li ser mijare fahmkirina tiştê wê bisekinê. Ew wê di temenekê şêwayî de wê ew wê werênê ser ziman û wê bibêjê ku 'wê pêwîst bê ku mirov li rewşa wê ya şenber û teybet dakeve' re wê, li wê bihizirê. Yanî wê, di wê temenê de wê, bi kûrbûna wê re wê di temenekê wê weke bi hûrgilkirinê ku mirov wê bi wê re wê pêşbixê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di nava jîyanê de wê, gelek hûrgilên ku wê di wê temenê de wê pêwîst bin ku ew werina fahmkirin wê hebin. An jî wê bi tiştê ku mirov wê fahmdikê wê bi wê re wê hebin. Di wê nûqteyê de wê, di têngîna xwe de wê, çendî ku wê xwûdê wê weke 'yek'ekê wê werênê ser ziman jî lê wê rewşê û tiştê wê di têngînekê weke di yekitiyeke de wê di wê rengê de wê li wê bihizirê û wê weke ku wê werênê ser ziman.

Bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê êdî wê di wê yekitiyê de wê kûrbûn wê her elementên wê yên ku ew bi hev re ew hena wan fahmbikê û werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê, di renekê din de jî wê şêwayekê hizirkirinê bi wê têngîna wî ya hiyararşiyî re wê bale mirov wê bikişênê ku ew wê werênê ser ziman. Minaq ew gotinên weke 'xwûdê nîn a' û ankû 'ew baş nîn a' wê di wê çerçoveyê de wê hilde li dest. Ev gotin wê li gorî wî mirov wê ne gihijênina li têngînek ateist. Ber ku wê, dema ku wê bahsa 'başnebûna wê' were kirin wê pirr ji wê başbûnê wê li jêr wê bê mayên û wê dema ku wê, bê gotin ku ew nîn a jî wê ji wê pirr zêde dîr xwediyê heyînekê li jêrîn di çerçoveya wê hiyararşiyê de bê wê werênê li ser ziman.

Li gorî têngîna Dionisos wê, di demên berê de wê mirova wê bixwesta ku ew bi rêyên antropomorfîkî ew xwe bigihênina hebûna xwûdê. Lê ew dihênê ser ziman ku ew weke pêwîst bê ku ew ji wan aliyan were

dûrkin wê pêwîst bê. Li gorî wê ji têngîna antropomorfîkî xilaskirina hizra xwûde wê edî wê, di wê temenê de wê têkiliya baş a fahmkirinê wê bi xwe re wê biafirênê.

Di wê temenê de wê, di nava têngîna Dionisos de wê, têngihek teolojikî a nepeniyî wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê, di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Minaq wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. “Mirov ku wê ji hemû fêrsên xwe yên fahmkirinê wê dûrkeve. Bi ti awayê ku ew bi çav nayê dîtin û bidest nayê girtin bi hebûnê wê were dorçêkin. Bi tememî bi ya nayê zanîn re ku ew bibê yek” re wê werênê ser ziman.

Ev têngîna Dionisos wê, di wê temenê de wê, çerçoveya têngîna wî ya bi teolojiya wê ya nepeniyî wê di rengekê de wê çerçoveya wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Li gorî Dionisos wê ya ku ew nayê zanin wê, wê tarîtiya wê ji ya hebûna xwûdayî wê wirdetirî bê. Wê di encama ji hebûna xwûdayî wirdetirî bê. Li gorî di dewama wê rêwîtiya bi fahmkirinê re herêkirinek û ankû û dawîya wê de encamek ku ew hafî bidest xistin wê, ji wê wirdetirî wê himek encamên epistemikî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin bê.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku em li ser encamên bi hizirkirinê wê bi têngîna Dionisos wê li wê dihizirin wê di çerçoveya xatek felsefeyî de ku wê ji demên kevnera weke ji permanides û heta platon, aristo û platinus û hwd ku wê were wê, hebûna ku ew were fahmkirin û ankû nikaribê were fahmkirin wê bi têngînek mantiqî re wê di heviyekiyekê de wê were fahmkirin. Mantiq, wê di wê temenê de wê, dikarê wê li ser du temenan wê fahmbikê. Yek wê weke ku wê di demên kevnera de wê li ser temenê ya heyî û levkir û hwd re ku wê were fahmkirin bê. Di demên serdema navîn û destpêka wê de jî wê bi têngînek levkir wê bi ya ku ew nayê zanîn re di temenekê levkir de bi wê re jîyankirinê û gihiştina şewayekê fahmkirinê re wê, xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê.

Mantiq felsefeya wê, di serdema navîn de wê weke temenekê gûharîner û ji ya nayê zanîn weke dûrketinê û ankû wê temenê lêpirsînên bi hizirkirinê ku wê li ser wê re wê biafirênê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ku hebûna xwûde wê karibê were zanîn û ankû wê karibê were

*Li gorî dionsios wê, xwûdayê ku ew weke bi xosletên antropomorfîkî dihê ser ziman wê nikaribê wê werênê ser ziman. Lê hemû tiştên heyî wê karibin me bi gihênina azmûnek ku em bi ber fahmkirina xwûde ve herin.

fahmkirin û an jî ku mirov wê nikaribê hebûna xwûdê bizanîbê û nikaribê bigihijê bê li zanîna wê di wê temenê de wê weke aliyên ku wê bi wê re wê werina kê hizirkirin bin. Mantiq wê di di nava wê têngîna bi rengê dana berhev û ankû 'qîyasê' û hwd a di temenê xwe de wê di wê çerçoveyê de wê li ser ya hebûn û nebûnê û ankû weke wê hebûnê û hwd re wê, di rengekê de wê, çerçoveya xwe ya hizirkirinê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê bê.

Dionisos wê weke ku em bi têngîna aziz Augustinius re wê bibînê wê, bi têngîna zêhn û evînê re wê li ser temenekê zanîni û aqilî re wê bixwezê ku ew bi wê rengê temen û çerçoveyek fahmkirinê biafirênê û bi wê re di hizirkirina xwe ew bigihijê li encamê. Di wê temenê de wê, li ser wê temenê wê ya baş û nebaş wê zêdebûn û kêmbûnên wan û wê cihêyîya nava wan û hwd re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê hizirên xwe wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Dionisos wê, di nava têngîna başî û nebaşiyê de wê, çawa wê bigihijê encamê felsefeya platonikî û ya xiristiyaniyetê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke ku wê bi mitraiîyan re wê were dîtin wê dervî wê aliyê baş û nebaş wê li ser 'rêyek din a sêyemin(via eminentiae)' wê bixwezê ku ew bihizirê û wê kifşbikê. Ew wê di wê çerçoveyê de wê bi hinek sifatan û ankû hinek tênginan wê çawa wê di wê çerçoveyê de wê bikê temen û wê bi wê re wê bihizirê bikeve nava hewldanekê de. Li gorî wî dem ku wê mirov wê bijî wê ne tenê wê bi nebaşî û başî wê bi awayekê teqez wê çawa wê ya 'herî baş' jî ku wê bijî wê, xwediyê pîvanekê bê. Li gorî wî xwûdê wê zaneyek bê lê ew zanîna wî wê ne weke ya mirovan ku wê di nava demê de wê bi rêya sehan wê were bidest xistin bê. Ew wê dema ku wê bahsa afirandina gerdûnê wê bikê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku xwûdê ew ji nebûnê çêkiriya lê ew çêkirin wê, di wê de wê hem armanc û hem encam wê bi wê re bê.

Ew li ser wê dûaliteya başî û nebaşiyê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê di wê de wê bixwezê ku ew bigihijê têngînek giştî a li ser wan re. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê li ser dualiteyê re wê xwe gihandina li têngînek monist wê bi wê re wê weke ku em çawa di rengê dualisma başî û nebaşiyê a zerdeştîyê ku wê piştî wê, di yekitiyek zerwanî de wê bi temenekê monistî wê were lê hizirkirin wê, di reng û şêwayekê de wê, weke ku wê bixwezê bihizirê.

Wê aliyê xwûdayî wê, li ser herdû aliyan re wê weke 'aliyê sêyem' wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Weke ku em di nava

felsefeya aziz augustinus de wê bibînin ku wê li ser wê bisekinê wê 'pirsgirêka xirabiyê' wê di nava felsefeya Dionisos de jî wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Wê xwûdê û başiyê wê bi aliyekê wê bi hev re wê dema ku wê şîrovebikin wê li aliyê din wê mijare xirabiyê û ankû nebaşiyê wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê bixwezin ku ew wê werênina ser ziman.

Di wê temenê de wê bi aliyê xirab re wê, weke ku wê piştire wê maniyî werênina ser ziman û ankû wê di nava felsefeya olî a aziz augustinus de wê were dîtin wê şer, pevçûn, nexweşî, hasûdî û hwd wê, weke encama aliyên din ên xirab bin.

Di wê rengê de wê, dervî têtîna başiyê û olî şîrovekirina rewşên weke yên xirab ên şer wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê, werênina ser ziman.

Di nava felsefeya Dionisos de jî û ya aziz augustinius de jî wê têtîna şer bi olê ku were ser ziman û ankû wê di wê temenê de ku wê karibin bîn kirin weke 'temenê şerê pîroz' û hwd wê newê dîtin. Berî wan wê tenê wê di naba mitratiyê de wê ku wê piştire wê di nava zerdeştîyê û maniyê jî wê were ser ziman wê şerê nava başî û nebaşiyê de ku wê bibê û wê piştire wê, aliyê baş wê li wê serwer bibê û wê aşîtiya sermed wê were wê bi wê re wê, werê hanîn li ser ziman.

Di awayekê de wê di dewama wê de wê weke mijare ku emê li jêr wê hinekê li ser wê bisekin in wê mijare şerên pîroz wê çawa wê di nava têtîna olî de wê bicih bibê wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê wê karibê wê li ser wê bisekinê bê. Aziz augustinius wê mijare rewşa kabil û serwerîya wîya dînyayî ku ew dihizirê wê avabikê û weke serwerê yê giştî ku ew xwe didenênê û ankû wê di hin şîroveyên din de wê, weke kuştina hev a habil û kabil û hwd wê di wê temenê de wê hinek şîroveyên ku ew wê wan bikê wê bibin.

Di wê temenê de wê çawa wê ev wê weke kevneşopîyek hev kuştinê a nebaş ku wê di nava mirovan de wê bijî û wê xwe bide domandin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di mijare têtîna şîroveya xirabiyê a Dionisos wê, di renekê din ê cihê

*Zerwanism wê di nava dualisma zerdeştî de wê bi têtînek monist a demkî weke bi 'destpêkê' wê were ser ziman bê. Weki din di mitolojiya ahriman û ahûra mazda de wê weke bavê wan û afrînerê wan bê.

de wê were dîtin ku wê were ser ziman. Minaq wê werênê ser ziman ku wê dema ku wê dema ku wê hebûnek hatî afirandin ku ew ji ya baş bêpar bê wê ew hem ne baş bê û hem jî wê ne nebaş bê. Ew di wê temenê de wê têngîna hebûnê di temenê başîyê û nebaşîyê de wê, di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew hebûna başîyê wê bi temenekê wîni wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di rengê din de jî wê dema ku wê bahsa 'nebaşîyê' wê bikê wê weke ku wê, bi felsefe û şîroveyên aziz augustinus re wê werê dîtin wê, hebûna nebaşîyê wê bi hebûna hebûnê a ji başîyê bêparbûnê ku wê bibê û wê di wê de wê başî bi nebûna wê re wê di wê temneê de wê şîrovebikê wê werênê ser ziman. Nebûna başîyê wê bi wê re wê di temenê wê têngîna lêkera nebaşîyê de wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew di wê temenê de wê di awayekê de wê dema ku em hinekê din li ser felsefeya Dionisos wê dibînin ku wê têngîna 'kirinê' û ankû 'piretîkê' wê were dîtin ku wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew wê bi wê gotinê wê dihênê ser ziman ku wê, çawa ku wê her mirov wê, bikin ku ew kirineka ku ew xwe bi wê salixibkin wê bikin' re wê, werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê di dewama wê de ku ew li gorî 'rêgezên rewîstî' ku ew wê şîrove dikê wê di dewama wê de wê çawa wê, li gorî wê ku ew bi kêmesî dibê û ankû bi awayekê ne li gorî wê dibîne ew bi kêmesîya sîyanî wê weke şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Li gorî Dionisos wê mijar û pîrsgirêka xirabiyê wê di rengê de wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê pêşî divê ku wê di nava xwezayê de wê bi têngîna xwezayî û formulasyona wê ku ew wê newênê li cih re wê werênê ser ziman. Yanî wê di wê rewşê de wê, kêmesîya xwezayî wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew wê di wê temenê de wê di mijare têngîna hebûnê de wê, di wê rengê de wê, werênê ser ziman ku wê, xwûdê afirandiya ew êdî wê baş bê. Tiştê ku ew xwûdê afirandiya wê baş bê. Ew di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di mijare têngîna Dionisos de wê, mijare fahmkirinê wê di wê rengê de wê di temenekê felsefeyî de wê bi temenekê wê bixwezê ku ew wê di çerçoveya fahmkirina xwe ya olî de wê fahmbikê. Di mijare xirabiyê û fahmkirina wê de wê were dîtin ku wê di wê demê de wê hema bêja wê pîrraniya filosof û oldar-filosofên demê wê weke mijarekê wê di wê temenê de wê hildina li dest.

Di awayekê din de wê, ev nîqaş wê dawî li wan newê. Lê wê piştre wê di rengê de wê dîmenekê din wê bi wan re wê, xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê

wê di rengêl wê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, tişt wê, di awayekê de wê bi xosletên xwe re wê, were dîtî ku wê di demên piştre ên dawî ên patristikî de wê, bi xosletên wê yên 'notr' re wê were dîtî ku wê were lê hizirkirin. Ev hizirkirin û nîqaş wê di rengekê de wê mijarên lêpîrsînên bi têngîna xirabiyê û hwd re wê mijarên weke lêpîrsînên bi zanînên ku mirov li wê digihijê, têngînên weke yên mantiqê û hwd wê di wê rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Bi boethius re dema mantiqê di serdema navîn de

Di demên piştre wê, di wê temenê de wê hewldanên bi wê rengê wê, bi têngînek aqilî a weke bi nava başî û nebaşiyê zêdetirî wê li ser temenekê şêwayî ê weke yê mantiqî û şêwayê û hwd re wê, were dîtî ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ku em bahsa têngîna pêşketinên di wê temenê de ên weke yên mantiq û şêwayê bikin wê di wê demê de ku wê weke filosof-teologvanekê demê bê û wê navê wî piştre wê derkeve li pêş wê **Boethius** bê.

Boethius wê mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, hilde li dest di nava têngînên baweriyê de. Di serdema navîn de wê, li ser têngînên felsefeya platonîkî û hinekî jî ya aristoyî û hwd re wê piştre wê were dîtî ku ew wê, çawa wê di rengekê de wê mijare mantiqê û hwd wê di wê demê de wê were dîtî ku wê hilde li dest û wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê, di rengekê de wê, di nava hizirkirinên Boethius de wê, têngîna mantiqê û metafîzîkê wê di rengekê de wê bi hev re wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê ew gotinan wê di temenekî nominalistî de wê weke ku wê hin bi hin wê hilde li dest û wê, bi wê re wê, ji wê bigihijê fahmkirinê. Di dewama hizrên Dionisos de wê hanîna wî ya ser ziman bi hizrên wî re wê, weke ku em di nava têngîna felsefeya Dionisos de wê bi têngîna wî ya 'li ser nava' re ku wê werênê ser ziman re wê di rengekê de wê, weke aliyekê ku wê di şêwayekê de wê bi wê re wê di nava felsefeya olî a Boethius re jî wê were dîtî. Lê Boethius wê, hinekê din wê di temenekê mantiqî, şêwayî û metafîzîkî de wê bi hev re wê şêwayekê fahmkirinê wê bi gotinê û gotinên xwe re wê di awayekê de

*Boethius wê weke filosofekê xiristiyani bi hizrên xwe yên mantiqê û tercûmeyên xwe yên li latîni re wê bê nasîn. Wê mantiqekê minimalist û ontolojîkî wê pêşbixê û wê heta sedsale 11imîn wê mantiqî wî serwer bibê. Weki din wê bi bandûra augustinius û aristo wê binivîsê.

wê biafirênê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê, Boethius wê bi têtîna gotinê re wê di wê temenê de wê di wê de wê di rengekê de wê şewayekê mantiqî û fenomenolojikî wê di wê de wê pêşbixê. Di wê çerçoveyê de wê di felsefeya xwe de wê, ya ku ew wê derxê li pêş wê, di wê rengê de wê di wê şewayê xwe yê zêhnî û metafizikî de ku wê kûrbibê wê, kifşkirinên xwe wê bi mantiqîya wan û gotîniya wan bi hev re di ahengekê de wê çawa wê werênê ser ziman wê li ser wê bisekinê. Di wê rewşê de wê, di mijare gotina xwe de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê dema ku em li ser temenê hizirkirinên Boethius bihizirê wê di wê temenê de wê bi salixkirin û lêkeriyên wî yên bi wateyî ku ew li wê dikê wê di çerçoveya olî de wê, di wê rengê de wê bi wê re wê çawa wê salixbiikê wê xwediye teybetmendiyek bi teybet bê. Di wê rengê de wê bi felsefeya wî re wê, di dema wî de wê mijare teolojiyê wê weke ku ew di hilde li dest wê, bi awayekê xweser û bi serê xwe wê çawa wê direngê de wê pêşkeve û ankû wê were pêşxistin wê bi wê re wê di awayekê de wê were dîtin ku ew wê li wê bihizir û wê werênê ser ziman.

Boethius wê di rengekê de wê mijare felsefe-teolojiyê wê, di temenekê gotinî de wê werênê ser ziman û wê li ser wê temenê gelemperiya wê re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Hinek têtînen wî yên ku ew di çerçoveya têtîna 'wîna azad' de ku wê werênê ser ziman wê hebin. Lê ew berî ku ew were ser ziman wê gotina "xwûdê her tiştê dizanê" wê di wê rengê de wê, ew wê li ser wê bihizirê û wê, di wê de wê kûr bibê. Ew wê dihênê ser ziman ku wê, rast bê ku wê xwûdê wê di derbarê her tiştê û demên bûhûrî û yên ku ew werin de wê xwedî zanîn bê. Lê li gorî wê mirov nikaribê wê di temenekê bi gelemperkirinê wê bikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Ew wê di wê temenê de wê ya ku wê weke 'her tiştê dizanê' ku ew bi wê bi xwûdê re wê dihênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku mirov wê nikaribê wê tevî ya li jîyanê a weke ya mirov wê bikê. Di wê temenê de wê, nikaribê wê rewşa têtîna wîna azadê jî wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman, tevî ku ew wê jî dizanê bê.

Ew wê, mijare zanînê û kifşkirinê wê di wê gotinê de wê weke ku wê ji hev cihê wê bikê û wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di mijare kifşkirinê û zanînê de wê, ew cihêkirinê wê di wê temenê de wê, weke nûqtetek giring û giştî a ku wê temenê gotina wî ya bi rengê wîna azad' jî wê biafirênê bê.

Di wê çerçoveyê de wê, mijare têngîna her tiştê zanînê û kifşkirinê wê di wê rengê de wê, di wê nûqteyê de wê bi rengê ku wê Boethius wê werênê ser ziman wê xwûdê wê her tiştê wê zanînê bê. Lê wê di wê rewşa tevî ku ew dizanê û heya wî ji her tiştê heya û wî her tişt afirandiya jî lê wî di warê kifşkirinê de her tişt bi serê xwe berdaya û ew tevli wî nabê û wê kifşnekê wê direngê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, dema ku ew dihizirê û dixwezê werênê ser ziman ku wê, gotina 'xwûdê her tiştê dizanî' ku bi ya wîna azad re wê nikaribê werênê ba hev ku wê di temenekê wê weke di rengê 'nakokî' de wê li wê bihizirê wê werênê ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Ew wê li ser gotina 'xwûdê her tiştê di pêşarojê de jî dizanê' ku wê nikaribê bi têngîna azadîya mirov re wê were lihevkinin jî ku wê werênê ser ziman wê li ser wê temenê û çerçoveyê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê ev rengê hizirkirina wî di rengê de wê dikarê wê bi wê re jî wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku ew dihênê ser ziman ku wê, mijare hizirkirina li wê têngîna 'nakokê' ku wê li wê bihizirê wê bi wê re wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di mijare felsefeyê de jî wê, ew hizira baweriyê ku wê li ser wê temenê wê karibê were fahmkirin wê li wê bihizirê û wê çendî ew dikarê ji felsefeyê sûdwergirê wê ji wê re wê weke ku wê rast bê û wê weke pêwîst bê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî li ser temenekê çandî wê çanda xiristîyanîyetê wê çendî dikarê ew dikarê ji felsefeyê sûd bigirê û bi wê re xwe pêşbixê. Di xabate xwe ya bi navê 'li ser hadinandina bi felsefeyê(De Consolatione Philosophiae)' ku wê werênê ser ziman de wê, di wê temenê de wê, bi temenekê mijarên afsûnî û ne afsûnî wê di rengê de wê weke ku wê bide ber hev. Di wê xabate xwe de wê, li ser mantiqê û teolojîyê û hwd wê bisekinê. Di xabate xwe de wê weke ku wê were ser ziman û dîtîna wê bi danûstandinên wek ebi qarakterekê qizekê ku ewê li ser baxtê, siudê, pêşdîtina xwûdayî, û mijare vîna azad û hwd re wê li ser wan bisekinê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bi temenekê hizirkirina wî re wê were dîtîna ku wê danûstandinên platon wê weke ku wê bandûra wan li wê bibê. Bi heman rengê wê weke filosofên demên kevnera wê ji xwe re wê minaq bigirê û wê hinek berheman wê li ser astronomiyê, aritmatikê, mantiqê,

metafizîkê û hwd re wê, hilde li dest. Weki din wê berhemên platon û aristo wê tercûmeya wan a li latinî jî wê bikê.

Wê dema ku em bahsa têtînen Boethius bikin wê di wê temenê de wê, were dîtin ku ew di rengekê de wê, giringiyê wê di destpêkê de wê bide mijare tercûmekirina şîroveyên felsefeyê ên weke yên platon, aristo û hwd di nava wê çanda hizirkirinê û baweriyê a ku ew bi wê dihizirê. Di mijare mantiqê de wê bi wê re wê wê li wê bihizirê û wê, çerçoveya xwe ya hizirkirinê wê li ser wê temenê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê di xabate xwe ya bi navê 'ceribandînen teolojikî' de û ankû bi latinî ku wê bi navê 'Opuscula sacra' wê were ser ziman de wê mijarên teolojikî ên giran wê bi temenekê felsefeyî û mantiqî bixwezê ku ew di rengekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di şîroveyên Boethius de wê tiştêk wê bi wê re wê were dîtin. Ew jî wê ew bê ku wê, di wê demê de wê, mijare mantiqê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê ew di wê temenê de wê li wê bihizirê. Di mijare tercûmekirina xabate aristo a 'qatagoriyan' pêşgotina ku ew jî wê re dinivîsênê de wê, ew wê, jî wê temenê re wê ku wê weke bixwezê temenekê hizirkirinê wê biafirênê wê bi gotinên vekirî wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê bide dîyarkirin ku wê bi serê xwe wê têtîliya felsefeyê û teolojiyê wê çawa wê bi hev re wê hebê û di çerçoveya wê têtîliyê de wê felsefe bi serê xwe û teoloji bi serê xwe wê çawa wê karibê were fahmkirin wê li ser wê bisekinê. Di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinên bi felsefeyê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, temenekê 'zanyarî' wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê biafirênê wê li ser wê bisekinê.

Boethius wê mijare mantiqê di wê demê de wê hilde li dest û wê, bi wê re wê, weke ku wê bi hizirkirinên felsefeyî ku ew weke jî wan sîd digirê wê bi wan wê çawa wê temenekê bisazûman û bi pergaliê zanyarî wê biafirênê wê bide dîyarkirin ku ew li ser wê disekinê. Di wê çerçoveyê de

*Di serdema navîn de wê di destpêkê de wê teolojiya azmûnkirinê û ankû bi dîmenekê din a nagativî wê bi dionsios re wê pêşkeve wê piştî wê li ser têtîhiştina azmûnkirinê wê pêşkeve. Bi têtîna 'Opuscula sacra' ku boethius bihizirê wê dîmenekê din ê bi wê temenê wê weke ku biafirênê.

wê mijare felsefeyê wê, di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê weke bi tercûmekirina wê re wê di wê temenê de wê weke ji wê sûdgirtinê ku wê çawa wê were kirin û ji aliyê din ve wê, bi wê re wê zanistên demê wê çawa wê bi wê rengê wê werina pêşxistin û temenê wan wê bi wê were çêkirin wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Boethius wê mijare mantiqê wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê di demên destpêkê ên serdema navîn de û heta ku em dikarin bêjin ku wê, heta demên navê ên serdema navîn wê di wê temenê de wê bi temenekê wê pêşkeve. Wê pêşketina ku wê bi temenê mantiqê û felsefeyê bi teolojiyê a baweriya xwe re ku wê bixwezê wê çêbikê wê di wê temenê de wê, giring bê ku mirov wê karibê wê, bi zêdeyî wê di rengekê de wê bi awayekê giring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Boethius wê, di mijare felsefeyê de wê, xwediyê temenekê berfireh bê. Wê felsefeyê weke zanebûnek wê li ser temenê pîretikî û teorikî wê j ihev wê li duyan wê cihê bikê û wê werênê ser ziman. Ew wê di wê temenê de wê, felsefeya teorikî jî wê li sê yan wê beşbikê. Ligorî wê ya pêşî weke 'intellectibilia' ku wê weke yên ku ew dikarê were derkkirin bê. Aliyê din ê duyem ku wê weke ya ku mirov wê weke 'karibê aqil bikê' bi gotina 'intelligibilia' re wê werênê ser ziman. Ya sêyem jî wê di temenekê xwezayî ê felsefeyî û ankû weke felsefeya xwezayê ku ew wê bi gotina 'hebûna xwezayî' wê ji wê bide dakirpendin û bi awayekê teorikî wê, di wê temenê de wê bi gotin bikê û wê werênê ser ziman wê, bi gotina 'naturalia' re wê bide dîyarkirin.

Li gorî em wê bibêjin ku ew, dakû şaş newê fahmkirin. Wê bi têtîna hebûna xwezayî re wê, di rengekê de wê, di dîmenekê xwezayî de wê hebûna xwûdayî wê bi têtînek teolojikî wê bixwezê ku ew wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Wê bi wê re wê, şîroveya ku ew bi wê re wê dikê wê, ne şewayekê jîyanî ê xwezayî û fenomenên wê bin. Wê, hebûna gîyanî, fariste û hwd bin. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku ew wê çawa wê dervî bedenê wê hebin û wê xwediyê hebûnekê bin.

Wê bi aliyê din ê sêyem jî wê weke bi têtîna fîzîkî wê, mijarên weke gepmetriyê, matematikê, aritmatikê û hwd wê werênê ser ziman. Ew wê navê 'quadrivium' wê li wan zanistan wê bikê û wê di wê demê de wê werênê ser ziman. Ew wan zanistan wê weke 'rêyên hikmetê' wê pênamebikê û wê kesên ku ew nizanibin wê weke ji wê bêpar bê wê pênamebikê û wê werênê ser ziman.

Boethius wê bi heman rengê wê dema ku ew felsefeya pîretikê jî wê werênê ser ziman wê bi wê rengê wê li sêyan wê beşbikê û ankû wê di bin sê serek navan de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê aliyê pêşî ê felsefeyî ya ku ew weke sîyanê weke temenê fahmkirinê wê bikê û wê werênê ser ziman. Bi wê ya pêşî ku wê, kes ku wê sîyanê wê bikê temen wê hal û tevger û xûyên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê weke çerçoveyek pîretikî a fahmkirinê wê li wê dihizirê bê. Aliyê din ê dêyem wê bi temenê gotinên weke basiretê dadê, hûqûqê, hêzê û dîlnizmiyê û hwd re wê werênê ser ziman. Ew wê li ser wê temenê wê bi şîrovekirin û fahmkiirna wan re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di nava jîyanê de wê bi temenê nêzîkatîya li hemberî hev bê, bi başî û nebaşîyê jî hev cihêkirinê û hwd bê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, bi wê re wê sazûmanak bi dadmendî wê bi wê re wê bi kes û jîyane bi hev re a civakî re wê li wê bihizirê. Li ser wê re wê weke aliyê din ê felsefeya pîretikî wê, şêwayên rêzanî, rêveberîya civakî û hwd wê, hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di nava wê aliyê sêyem de jî wê têkiliya nava hev, rewşa aborî, têkiliya nava wan û hwd re wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê di temenekê hiyararşîyî de wê jî ya aliyê pêşî heta aliyê sêyemin wê bi hev re wê têkiliya wan a bi hev re jî wê çawa wê bi wê re ewê bê gihiştin 'başîya xwûdayî' ku wê di encama wê de wê bibê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê pergale hizirkirinê a aziz augustinius ku ew di awayekê de wê bi wê rengê wê werênê ser ziman û ew di her awayê û rengê de wê dixwezê bigihênê dîmenekê û şêwayekê fahmkiirnê wê dîmenekê wê yê weke ku ew dixwezê wê di dewama wê de wê pêşxistinê bikê wê, bi hizirkirina felsefeyî a Boethius re wê were dîtin.

Di wê temenê de wê, di awayekê din de jî wê, di wê çerçoveyê de ku ew bahsa têkiliya wan herdû aliyan bi hev re dikê jî wê, di temenekê giştî a herdû aliyên felsefeyê ên bi pretikî û teorikî wê piştî wê bi sê aliyên din ku ew li ser gotinên weke yên roterikê, rêzimanî û mantiqê û hwd re wê avabikê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi hev re wê, têkiliya roterikî, rêzimanî û mantiqê ku ew bi hev re wê, dihênê ser ziman

*Boethius (1999), *Consolation of Philosophy*, translated by Watts, Victor (Rev ed.), Penguin Random House

wê, mantiqê weke dest û mejiyê kesekê ku wê çawa wê bi hev re wê, karbênin û wê bi hev re û ankû wê bi koordinatên mejî wê çawa wê dest wê tevgerê û weke wê dixwezê wê kirinê wê bide kirin wê di wê temenê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, weke bi têngîna teori û pîretikê re wê bihizirê. Di mijare mejî û dest de jî wê weke 'amûr' û 'zanînê' a bi hev re wê çawa wê têkiliyek wan a bi hev re wê hebê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li şêwayê hizirkirina Boethius ku mirov wê dînerê wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê kifşdikin ku wê têngîna qatagorikirinê a aristo wê weke ku wê bandûra wê li ser wî hebê. Ew jî wê di wê temenê de wê di nava zanîna xwe de wê hewlbide ku ew xwe bigihênê têngînek weke ya çînîkirinê a ji hev wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew di temenê wê têngîna aristo a mantiqî de wê pêşî hebûnê, hebûna saf û piştî wê giştîtîyên ku ew dihên zanîn û ser ziman û hwd wê bi wê re wê ji xwe re wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê bikê mijare fahmkirinê. Di wê demê de wê mijare têngîna bûjenê û hebûna bûjenî û nebûjenî wê hilde li dest. Wê jî wê li ser têngîna xwûdê re wê dihilde li dest. Hinek nîqaşên ku wê di demên kevnera de wê werina kirin wê li ser hebûna darêjkê û weke tiştta heyî û neyî re wê, ji aliyê xwe ve wê bikê ku ew wan li ser têngîna darêjkê û xwûdê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê gotina "xwûdê weke darêjka ku ew bûjena wê nîn a" wê pênasebikê û wê di wê temenê de wê şîrovebikê û wê bi wê re wê êdî wê di dewama wê de wê bixwezê ku ew çerçoveya wê ya darêjkî wê bi minaqên ku ew hilbijêrê ji nava jîyanê bi wan re ew wê bi tîmenekê mantiqî wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê çerçoveya salixkirinên Boethius wê, di rengekê de wê, weke ku ew dihênê ser ziman wê, weke ku ew çî tiştta ku ew diafirê wê ji jê wê paybigirê ku wê bi wê re wê werênê ser ziman re wê ew wê şîrovebikê.

Salixkirinên Boethius wê di rengekê de wê di temenekê felsefeyî de wê were dîtin ku ew li wê dihizirê û wê werênê ser ziman. Ew wê, di rengekê de wê, li ser wê têngîna mantiqî re wê mijare hebûnê wê bi hebûn û nebûna wê re wê, di rengekê de wê hilde li dest. Di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Çavkaniyên demê ên weke bi pêşketina wê re ku wê weyn bileyizin wê weke bi felsefeyên dema helenikî weke ya stoayî, platonvanên nû, mitrayitiyê, zerdeştîtiyê û heta manitiyê û hwd jî wê di rengekê de wê

were dîtin ku wê heya wî ji wan hebê. Hinekî jî wê, di wê demê de wê weke ku wê bi hizrên aziz Augustinus, dionisos û heta Boethius wê, di wê temenê de wê, li ser temenekê sentezkirinê û ankû bi wê ghiştina hev girtinekê bi teolojikî û hwd re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di mijare şîroveyên Boethius de wê, piştî yên aziz Augustinus wê ev zêdetirî wê di dîmenekê berfirehtir de wê wer dîtin û wê zêdetirî wê di awayekê vekirî û zelal de wê were dîtin ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Boethius wê, di wê rewşê de wê, mijare hebûnê wê di wê temenê de wê heta wê dema wî ku wê bi felsefeyê wê mijare hebûnê wê çawa wê hilde li dest wê wan jî di berçav de wê derbas bikê û wê xwe bigihênê tênginekê. Di wê çerçoveyê de wê zêdeyî wê, têngînên stoayi, mitrayî, zerdeştî, maniyî û ankû çerçoveya hizrên aziz augustinusî ku wê di wê çerçoveyê de wê pêşkeve wê weke ku wê çerçoveyek û bingihêk wî ya hizirkirinê wê bi wî re wê di rengekê de wê bi wê re wê biafirênê û wê di şewayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Maniyî di rengekê de wê teqez wê li tiştêkê wê bawer bikin. Ew jî wê ew bê ku wê dema ku wê hebûnek wê bibê wê ji rohnîyê wê di wê de wê, qatek û ankû piçek wê hebê. Ew wê bi wê re wê hebê. Di wê temenê de wê piştî ku ew qatka rohnîyê ji wê azad bû wê li wê çavkaniya xwe wê vegeirihê. Piştî wê, di wê temenê de wê di temenekê teolojikî de wê, hebûna xwûdê ku wê weke gîyanekê der-fizîkî û der-bûjenî wê li wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê, di her hebûnê a dijî de ku wê gîyanek hebê wê piştî ku ew kes û ankû zindî mir wê ew gîyan wê ji wê derkeve û wê li wê çavkaniyê wê vegeirihê. Di wê temenê de wê, bigihijê wê. Piştî mirinê têngînên weke 'dîtina xwûdê' û hwd ku wê werina ser ziman wê hinekê jî wê çavkaniyên wan wê di wê temenê de wê hebê.

Wekî din wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare çavkaniya bi hebûnê re ku mirov wê dikarê wê li wê bihizirê û wê li wê bihizirê. Boethius wê hinekê di wê nûqteya ji wê çavkaniyê girtinê wê çawa wê bibê wê li ser hebûna hebûnê re wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û di wê

*Boethius (2007) [1897], *The Consolation of Philosophy of Boethius*, translated by James, H.R., The University of Adelaide:

*Marenbon, John (2003), *Boethius, Great Medieval Thinkers*, Oxford: Oxford University Press,

çerçoveyê de ew li wê bigihijê têtînekê û fahmkirinekê. Hebûnek ku ew nebê wê karibê ji wê çavkaniyê girtinekê bigirê? Ev wê weke pirsek ku wê di serê Boethius de wê li wê bihizirê bê û wê bixwezê ku ew xwe bigihênê li bersiva wê. Di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê bixwezê ku ew li ser temenekê realist û rasyonali jî bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê di rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê dema ku wê Boethius wê bihizirê wê pêşî wê mijare hebûnê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê ew wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, werênê ser ziman ku wê mijare hebûnê wê pêwîstîya bi bûyinekê bi wê re wê hebê ku ew heta ku ew bibê hebûn. Di wê temenê de wê, minaq wê hizra xwe wê li ser wê temenê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku hebûnek bo ku ew jî wê çavkaniyê pay bigirê wê pêwîst bê ku ew hebê bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê rengê û awayekê de wê werênê ser ziman.

Di wê rengê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman bê. Yanî wê dikarê wê di wê temenê de wê, bi heman wê têtîna wî ya mantiqî wê dikarê wê fahmbikê ku ew tişt ku ew nebê wê nikaribê wê payê bigirê. Temenê paygirtinê wê şartê hebûna wê hebûnê bê. Di wê çerçoveyê de wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di nava wê hizrê de wê, Boethius wê, di rengê de wê di xwe de wê hinekê jî wê nakokiyê wê li ser wê hizrê wê di xwe de wê kûr wê, di awayekê de wê bi gotin û têtîna xwe ya weke hebûna xwûdê bi heyîan wê ya weke darêjkek bêbûjen re wê bijî û wê, di wê nakokiyê de wê zêdetirî wê, di wê temenê de wê bixwezê ku ew xwe bigihênê wê bersivê.

Di wê temenê de wê mijare felsefeya Boethius wê, di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê hinek 'nakokiyên mantiqî' ku wê bi wê re wê li ser hizirkirinên wî re wê di rengê de wê biafirê wê bi wê re wê, di awayekê de wê were dîtîn ku wê bi wê re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

*Bower, Calvin M. (2006), "The transmission of ancient music theory into the Middle Ages", in Christensen, Thomas (ed.), *The Cambridge History of Western Music Theory*, Cambridge University Press,

*Boethius, Anicius Manlius Severinus (2004). *The Theological Tractates and The Consolation of Philosophy*. Translated by H. F. Steward; E. K. Rand. Cambridge: Project Gutenberg.

Ew di wê temenê de wê têngîna xwe ya li ser hebûnê wê bi hinek rêgezan wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Yek; hebûn û tiştê heya wê ji hev cihê bê. Hebûnê hesan li bendê bûyinê na. Lêbelê tiştê heya û ya ku wê li wê hebûnê bide heta ku ew darêjeka wê hebê wê ew bi wê hebê. Du; tiştê ku ew hebê dikarê ji yê din payê bigirê. Lê hebûna teqez ji tiştê payê nagirê. Çûnkû tiştê dema ku ew hebê wê karibê wê payê bigirê. Sê; tiştê ku ew heya ji tiştê din payê digirê, lê ya hebûna teqez ew tiştê li tevlibûna nava xwe wê herê nakê. Ew saf heya. Çar; weke tiştê hebûn û weke tiştê teqez hebûn wê ji hev cihê bê. Ya pêşî wê bi tevkarîyan dibê û ya duyem jî wê bi cewherê hebê. Pênc; her tiştê ku ew heya ji ber ku ew heya wê ji hebûna teqez wê pay bigirê. Weki din jî tiştê bo ku ew hebê wê pêwîst bê ku ew ji tiştê din payê bigrê. Şeş; her tiştê ku ew bi hesan heya wê bi hebûna xwe û ya teqez re wê di yekitiyekê de wê hebê. Heft; di her tiştê hevîrtî de wê hem ya teqez û hem jî ya tekakesî wê hebê, û ev ne aynî na.

Di wê temenê de wê ev her heft têngîna û rêgezên Boethius wê, di rengekê wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê ew wê karibê were fahmkirin wê di çerçoveya wê têngîna wî ya bi rengê 'paygirtinê' ku ew li wê dihizirê û wê di dewama wê de wê bo ku ew bibê şartê ku ew hebê û dîyar bê wê bi wê re wê li wê bihizirê re wê, çerçoveya xwe ya mantiqî wê bixwezê ku ew bi wê re wê li wê bihizirê. Ev formulasyona bi hebûnê û bûyinê ku wê Boethius wê bikê wê di rengekê de wê, weke di dîmenekê de wê, 'ne bi nekok' ku ew li wê dihizirê bê. Heta ku ew wê dema ku wê di wê temenê de wê, bi wê bihizirê wê bi armanca xwe ji wê nakokiyê dîrbikê û bigihênê têngînek ahengbar di serê xwe de. Lê di wê nûqtayê de wê ya ku ew di dawiyê de wê, weke ku wê piştî wê jî wê weke ne gihiyê de bê. Ber ku wê, di wê temenê de wê, di wê temenê de wê bi gotinkirina wî weke di nava hebûna heyî a dîyar û ya teqez ku ew di wê temenê de wê salix dikê jî wê ew wî ji nakokiyê xilas nekê. Her çendî ku ew rêgezên wî di çerçoveyek teolojîkî de wê weke di rengekê 'têr' de wê dîmenekê fahmkirinê ê bê bawerkirinê wê biafirênin jî wê bi felsefeya wê re wê bi berdewamî wê di serê wî de wê, wî bide hizirkirinê û wê zêdetirî wê bi wê re wê, serî wê bide wastandin. Mantiqê Boethius wê bi têngîha wê ya ontolojîkî û metafîzîkî wê, di wê temenê de wê bibê û ev wê ji aliyekê din ve jî wê di serê wî de wê weke ku wê bi berdewamî wê bê temenê nakokiyê. Ew jî wê li ser ya heyî û ne mayinda û wê ya bi têngîha ontolojîkî û metafîzîkî ku ew bi hebûnê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê ber vê yekê wê girêdanê wê di nava herdû aliyên de wê

çawa wê bigihênê temenekê fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê. Di wê demê de wê derxistina li holê weke sîyanek bi fahmkirinê re têgihên zanistî ên weke aritmatikê, geometriyê, matematikê û hwd wê weke aliyna ku wê bi wan re wê temenekê fahmkirinê ê ku wê bi wê re wê çawa wê li ser temenekê îdeayî wê li wê bigihijê û wê bi wê û bi wê aqılmeşandinê wê çawa wê xwe bigihênê wê çerçoveya wê fahmkirina wê re wê li wê bihizirê. Zanînên xwezayî wê di rengekê de wê li ser wê re wê, ji du aliyan ve wê weke ku wê were dîtîn ku wê di mejiyê Boethius de wê xwe bidina dîyarkirin. Yek wê bi wê xwezayê bi xwe bixwe re wê fahmkirina wê di temenekê bi şenberîya wê re bê. Aliyê din jî wê bi têgîn û tefkirkirinên di temenê wê de bi teqezî, ontolojikî û metafizîkî û hwd bê. Ev jî wê weke du aliyên din bin ku ew di nava felsefeya xwe ya mantiqî de wê bixwezê ku ew bigihênê li bersivê bê.

Boethius wê di dewama wê de wê mijare hebûnê wê bi aliyên wê yên heyînî û başî re wê hilde li dest. Ew wê li ser gotina xwûdê re wê dihênê ser ziman. Di wê temenê de wê weke ku wê aziz Augustinius wê bînen ser ziman wê, hebûna xwûdê wê weke di cewherê xwe de ew heya û di wê temenê weke hebûnekê ku mirov wê dikarê wê şîrove bikê û wê bi wê re wê hem mazin û hem wê baş bê. Di wê temenê de wê ev wan nitelikên xwe wê bide tiştên ku ew wan diafirênê.

Di temenê têgînek lêkerî de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê li gorî Boethius wê dema ku em bahsa tiştê baş dîkin em bi wê re wê bahsa wê lêgerîya wê dîkin. Wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Wekî din ew tiştê wê li ser temenê têgîna cûre, zayend, awa, û hwd re wê ji hev cihê dikê û wê werênê ser ziman. Ew wê, rengê ji hev cihêkirinê wê di rengên salixkirinên gotinên xwe de jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Ew di wê temenê de wê dema ku wê bahsa wî were kirin wê weke filosofekê ku ew di nava ol û felsefeyê û ankû bawerî û aqıl de wê, çawa wê ahengek levkir wê çêbikê û wê di temenekê de wê weke ne vajî hev û dijberî hev wê bide dîyarkirin wê were dîtîn ku ew li ser wê disekinê.

Di dema xwe de Boethius wê, berhemên platon û aristo wê tercûmeya wan wê bikê û wê, di wê temenê û çerçoveya wê tercûmekirinê de wê bixwezê ku ew çerçoveyek fahmkirinê wê bi wê re wê di rengekê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Ew wan tercûmeyên felsefeyî û berhemê û berhemên felsefeyê ku ew dikê ew bi wan re wê, dixwezê bide dîyarkirin ku wê çawa wê felsefe û ol wê bi hev re wê ne di nava

nakokiyê û ankû dijberîyek li hev de bin. Di wê temenê de wê li gorî wî teolojiî wê heta ku ew bixwezê wê karibê û wê pêwîst bê ku ew ji felsefeyê û berhemên felsefeyê sûdbigirê wê werênê ser ziman.

Di nava felsefeyê de wê nîqaşên giştîtiyan wê di awayekê de ku wê bi platon û aristo re wê di rengekê de wê, bi temenekê zêhnî wê reng û awa bistênê û wê bê domandin wê di demên serdema navîn û di nava felsefeya demê jî wê bi zêdeyî wê were dîtîn ku wê were nîqaşkirin. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê ku wê mijare felsefeyê wê çawa wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê aliyekê din jî wê bi wê re wê, Boethius wê li ser hizrên aristo re wê weke ku wê li ser giştîtiya ideayên platon re wê bi wê re wê were dîtîn ku wê bihizirê. Di awayekê de wê weke çerçoveyek goştî ku wê di de wê weke aristo dihênê ser ziman wê bi cûre, zayend, awa, reng, darêjk û hwd re wê, hebin û ankû wê di rengekê din de wê, weke gotinna giştî wê hebin wê li ser wê bihizirê. Ji gotina giştî wê çî wê were fahmkirin û ankû wê tiştê weke giştî wê em wê çawa wê dikarin wê fahmkirin wê di nava felsefeyê de wê heta wê demê jî wê weke nîqaşek bêdawî bê. Wê li ser wê re wê were lê hizirkirin ku ew hevgirtineka û ankû ew yekek weke tenê ku wê bi ténaserê xwe wê karibê were dîtîn û wê wilqasî mazin wê li wê were lê hizirkirin. Di nava felsefeya xwezayê de wê bi temenekê weke bi tégîna hevgirtinekê wê ji demokrit û heta empedokles û hwd re wê were dîtîn ku wê, awa bi tégîna 'atomê' bê û ankû ya 'logoyan' bê û hwd wê di wê temenê de wê were dîtîn ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Filosofên demê wê di wê temenê de wê 'hebûnên giştî' wê çî bin wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ji aliyekê din ve jî wê gotinên weke kûrbûnê bê, hûrgilê bê, û ankû gotinên din ên weke di wê temenê de ku wê werina ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê çî bi xwe re wê werênina ser ziman wê were dîtîn ku wê li ser wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê hewl were dayin ku ew bi wê re di wê temenê de ew were fahmkirin û ew were hanîn li ser ziman. Di hewldana gihiştina salixkirina hebûnan bi mazinahî û piçûkatiya wan re wê, ev wê di serdema navîn de wê, li ser tégînen weke bi wateya gotinê û roterikê û hwd re ku wê, çî ji wê were fahmkirin re wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Boethius wê di wê temenê de wê bi tégînek fenomenolojikî a mantiqî wê li gotinê wê bihizirê û wê, di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê weke aliyên wê yên din ew bi wê

re wan fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê wan ên din jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, ew hebûnên ku em dibêjin hena, ku Boethius li wê dihizirê ku wê weke hebûnek 'heyî' ku ew li wê dihizirê wê, di wê temenê de wê çawa wêbi rêya sehên me wê hebê û ankû em wê ya ku wê weke wê derdkîkin wê çendî wê karibê wê bi wê re wê weke wê fahmbikê wê ew jî wê weke bi têngnek biriqînî û hwd re wê bixwezê ku wê fahmbikê. Ji wê aliyê ve wê mijarê wê bi wê rengê û awayekê wê di temenê wê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Di nava felsefeya xwezayê de ku wê tiştê wê zêde wê were lê hizirkirin û heta wê demê wê di nava felsefeya stoayîyan de wê bi zêdeyî wê weke temen û mijarek hizirkirina felsefeyê wê xwe bide dîyarkirin wê mijare cewherê bê. Wê di wê temenê de wê, bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin wê cewher ku ew hebê wê ti tiştê de wê hebê. Lê tiştê ku ew di xwe de gelek tişt bê wê çawa wê karibê wê bi cewherekê û ankû wê piştre wê weke ku wê were bi gotinkirin û lêpîrsîn wê karibê weke bi gîyanekê wê di wê de ku ew heyî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Manitiyan wê di wê temenê de wê, bi hebûna rohniyê re wê her tiştê wê weke qatkê wê şîrovebikin û wê di wê temenê de wê hatina û gihiştina wan a hev û ku wê bi wê re wê hebûnek giştî wê biafirênin wê werênina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê hizrên weke ku 'wê, ya ku wê hebûnê bi hev ve digirê jî wê, ew rohniya di wê de hatî dilgirtin bê. Ew wê weke çavkaniya wê bê. Ew jî wê, di awayekê de wê weke hebûnek, têngnek û heta ku weke 'cismek zindî' wê di hinek şîroveyan de wê bi wê re wê werênina ser ziman. Di dewama wê de wê, dema ku wê werênina ser ziman û wê bêjin ku wê, ku rohni xilasbû wê li çavkaniya xwe wê vegerihê wê bi wê têngne wê temenê wê bi wê tevgerî û herikin û ankû bi ber çavkaniya wê ve çûyinê wê bi wê re wê werênina ser ziman.

Di wê temenê de wê dema ku wê li hebûnê wê were lê hizirkirin wê bi wê re wê di awayekê de wê were lê hizirkirin. Lê Boethius wê di rengekê de wê were dîtin ku ew bi awayekê wê cihê wê bihizirê. Wê mijare bi derfetbûna gihiştina zanînê û ankû zanîn di rastiyê de heya û ankû di rastiyê de zanîn nîn a' û hwd re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di mijare wê de wê, Boethius bi têngna xwe ya mantiqî û hwd re wê li ser wê çerçoveyê wê li wê bihizirê. Ew di rengekê de wê, weke ku wê şagirtê platinius Porpyrthos wê di xabte xwe ya bi navê 'îsogojî' ku wê werênê

ser ziman de wê li ser wê têtîna bi derfet bûn û ankû çawa bi derfetbûna hebûna zanîne û hwd re wê li wê bihizirê.

Porpyrhos wê di xabate xwe de wê mijare têtînen weke 'zayendê' û 'cûreyê' ku ew bi rastî weke hebûna hena û ankû weke 'biriqîna ji zêhnê me na' û hwd re wê li wê bihizirê û wê nîqaşbikê. Li ser wê temenê wê, di awayekê de wê, di awayekê nîqaşî de wê Porpyrhos wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Lê di wê nûqtayê de wê cihêkirina ji hev a 'zindiyên sehî' û yên ne sehî' ku wê di wê temenê de wê çawa wê weke bi derfet wê hebê wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê, ev ali wê ji aliyekê ve wê dema ku em weke li wan di hizirin wê dikarê di dîmenekê di zikhev de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê dema ku em cûreyekê, zayendê û hwd wê, li wê dinerin wê ew wê weke bi şenberî û hwd wê hebê. Lê ew wê çendî ku wê di wê temenê de wê hebê wê, ji aliyê derkkirinê û pê de ku ew bû jî wê, weke biriqînek zêhnî a bi çavkanî jî wê di renekê de ku ew weke hatî azmûnkirin wê bii wê re wê li wê bihizirê. Ev aliyên şenber Boethius weke ku wan dibîne û wan rednekê. Ew ji aliyekê din ve jî wê li wê di hizirê û dixwezê wê temenê wê yê hanîna ser ziman wê werênê ser ziman. Ew jî wê bi mijare gotinê re wê çawa wê karibê wê werênê ser ziman. Yan jî wê gotin wê çawa wê, renekê, zayendekê û hwd wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Mijare gotinê bi wê hanîna ser ziman wê di wê temenê de wê di temenekê mantiqî de wê êdî wê ji xwe re wê bikê mijar û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê hizrên Boethius ên ku ew bi gotinê ew dihên ser ziman di awayekê de mirov dikarê weke bi têtînek gotinî a realistî re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Temenê wê têtîna gotinê a realist wê di mejiyê wî de wê ew bi wê rengê wê hebê ku ew wê cûre û ankû zayend û yan jî weke renekê û hwd ku ew wê weke dervî zêhnê me ku ew hebin û ew bi gotinê werina ser ziman wê biafirênê bê.

Li ser temenekê roterikî wê were dîtin ku Boethius wê lêpîrsînên xwe wê di wê temenê de wê li ser gotinê re wê di renekê de wê weke ku wê bikê û wê bixwezê ku ew wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê gotin wê çî wê bide me bi xwe re û ankû wê ya ku ew dihênê ser ziman wê çendî û çawa wê dikarê weke 'rastiyekê' wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser

*Cooper, W.V. (1902), "Editorial Note", *Consolation of Philosophy*, by Boethius, Anicius Manlius Severinus, translated by W.V. Cooper, London: J.M. Dent and Company

ziman wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Li gorî wî gotin wê tiştê wê ji ya ku ew wê bikirpênê wê zêdetirî wê weke têtînek ku ew weke navlêkirinê wê di awayekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev têtîn jî wê di temenekê roterikî de wê taqabûlî têtîha numinalismê û fahmkirina wê bikê.

Weke ku wê di nava wê têtînê de wê were kirin wê di nava wê wateya lêdihêkirin ku wê çawa wê bê wê bi cûre û zayenda wê re wê li wê bihizirê ku ew wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê ketina nava hewldana fahmkirinê li ser wê têtînê bi têtîna cûrekirinê, cihêkirinê û zayendîyîyê û hwd re wê, bi wê re wê, di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê minaq wê tiştê wê dema ku me ku ew bi navkir wê hanî ser ziman wê weke beremberê wê weke hebûnekê wê ew hebûna wê di wê temenê de ku ew heyî wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di nava wê wateya wê gotinê a dihê lêkirin û fahmkirinên bi wê re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê, di serî de wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê têtîna weke 'tiştên ku wê şewayê fahmkirinê ew diafirênin' wê di rengekê de wê weke ku wê bixwezê wê, fahmbikê. Lê wê vajî wê di nava wê, ya ku wê bi şewayê fahmkirinê weke têtînekê hatina afirandin û ya ku ew di jîyanê de heya re jî wê, li ser wê re wê ji aliyekê din ve wê temen û têtînek ontolojikî û hwd re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê ontolojîyê de wê, êdî wê ontolojiya fahmkirinê û ya hebûna dîyar wê bi hev re wê li wê bihizirê. Di rengê hizirkirinên Boethius de wê, di wê nûqteyê de wê di dîmenê fahmkirinê de wê weke ku wê sê dîmen wê bi hev re wê biafirênin. Yek wê rewşa têtîliya gotinê û ya ku wê bi fahmkirina wê re wê weke tiştê wê biafirê' bê. Ya din jî wê di nava wê tiştê ku wê weke di encama wê fahmkirinê de wê weke dîmenekê 'zelal' ku wê di mejî de wê weke ku wê biafirê û têtîliya wê ya tiştê ku ew bi şenberî di nava jîyaneê de heya û ku mirov dikarê wê destlêbide, hilde li dest û ankû wê di awayekê hebûnê, bûjenê, fîzîkî û hwd de wê fahmbikê. Di wê nûqteyê de wê şewayekê teherî û dîyalektîkî wê di fahmkirinê de wê, di rengekê de wê dinava çerçoveya fahmkirina wî de wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Wê mijare wê têngîna rengê hizirkirin wê, piştî wê weke ku wê were dîtî wê piştî Boethius wê di nava hizrên Williamê ockhamî re wê di renekê de wê li wê bihizirê û ew wê, di awayekê de wê li ser wê temenê hebûna pirranîyî a dûnyayî ku wê di awayekê de wê heya mirov bi hişmendî wê herê li ser wê û wê di reng û awayekê de wê biwê re wê bigihîjê fahmkirinekê û temenekê fahmkirinê ê cihêreng. Ev têngînên ku wê ji wê temenê wê ji Boethius û heta felsefeya Williamê ockhamî wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin wê, pêwîstîya temenekê fahmkirînê ê şenber wê bi xwe re wê bi temenekê empirîkî wê weke ku wê bide dîyarkirin û ev jî wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê, êdî wê were lê hizirkirin bê. Di awayekê de wê, têngîna realisma gotinan û ya têngîna numinalismê ku wê di renekê de wê bibê wê piştî wê di renekê de wê were dîtî ku wê çawa wê di reng û awayekê de wê hevîrtinek û ankû “sentezek” wê were çêkirin û wê di wê temenê de wê di awayekê de wê were fahmkirin wê karibê wê bi wê re wê, di wê temenê de wê were ser ziman bê.

Di mijare gotinê de wê, di awayekê de wê di nava felsefeya numinalist de wê piştî wê bi têngî û ekol û ankû teoriyên cihê re jî wê were dîtî ku wê were şîrovekirin û wê were ser ziman. Di awayekê de wê hîyararşîya ji hebûnê li xwûdê ku wê di awayekê de wê di temenekê gotinîyê de wê, were pêşxistin wê bi renekê wê temenê wê jî wê bi xwe re wê biafirênê.

Bi wê re wê were dîtî ku wê du alî wê bi têngî wê pîrr zêde wê werina li ser wan nîqaşkirin. Yek; wê di zêhnê me de ya ku em wê dibînin wê beremberê wê çî hebê û ankû wê hebê wê di wê de wê lêpîrsîn û hizirkirin û hewldanên fahmkirinê wê zêdetir wê bi wê re wê bibin. Aliyê din jî wê weke ku wê têngîna teolojîkî a nepeniparêz ya Dionisos ku wê weke ji xwe re di awayekê de wê weke ku wê bikê temen wê bi têngîna azmûnkirina li ser gotinê re wê bi wê re wê di renekê de wê bi tefkirkirinekê wê çerçoveyek hizirkirinê wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê mijare hizirkirinê wê bi wê re wê, azmûnkirinê wê mijare têngîna ‘parastina giştîyên xwe yên bi baweriyê’ û hwd jî wê bi wê re wê, hewl were dayin ku ew bi wê re werina fahmkirin. Aliyekê din ku wê hem wê Williamê ockhamî û heta ku wê di nava felsefeya Thomasê aqineyi de jî wê were dîtî wê şîroveyên wan ên li ser li ser têngînên weke azmûnê û çavdêrîyê bin. Ev jî wê weke aliyekê din bin ku wê di dewama wê de wê bi wan re wê were lê hizirkirin.

Em dibînin ku wê di demên perwerdekirinê û pêşketina wê perwerdeyê de di demên skolastîkî de wê bi zêdeyî wê ew wê derkeve li pêş û wê di

wê temenê de wê mijare azmûnê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ya ku em wê azmûn dikin wê çi bê û di dewama wê de wê wateya ya ku em azmûn dikin wê çi bin wê bi wê re wê, were dîtin ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Heta demên li dora pêşketina demên skolastikî wê gotina azmûnê a dionisos wê serwer bê û wê bi wê re wê di rengekê de wê bi azmûnkirinê gihiştina ya pîroz û ankû fahmkirina xwûdê û hwd re wê, were lê hizirkirin. Lê di wê demê de wê rengê gotina azmûnê û ya çavdêriyê jî wê zêdetirî wê zêdetirî wê di dîmenekê emprikî û rastîfî wê bibê. Dibê ku wê bandûra felsefeyên filosofên ku wê di çerçoveya têngîna numinalismê de ku wê hizrên xwe wê werênina ser ziman di wê de zêdetirî wê hebê. Ew wê di wê temenê de wê zêdetirê wê dîmenekê hizirparêzî wê bi wê re wê were dîtin ku wê êdî wê derxina li pêş. Wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê hizrên xwe wê êdî wê werênina ser ziman.

Lê wê jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê serdema navîn wê di wê dema wê ya têrzanîn û pêşketî de wê, lêpîrsînên bi aqilî wê encamên wê yên şenber û ankû bi aqilê şenber ku wê weke nîşanaka wê di nava hizrên williamê ockhamî de jî û yê Thomasê aqineyî û hwd de jî wê were dîtin wê aqilparêzî û li ser temenekê pîretikî a jîyanî wê şîroveyên xwe wê bikin û wê bi wê re wê werênina ser ziman. Minq wê şîroveyên li ser wîna azad ên Williamê ockhamî jî û Thomasê aqineyî jî wê di wê warê de wê bale mirov wê zêde jî wê bikişênina ser xwe.

Di demên destpêkê de wê dema ku wê Boethius wê hizerên xwe wê werênê ser ziman wê di awayekê de wê bandûra têngînên weke yên Porpyrhos ku wê weke helwest û wateya wê tiştê wê ti carî wê ji aliyekê ve wê newê zanîn jî wê weke ku wî di mejiyê wî de wê weke temenê nepeniyekê û hwd jî wê di awayekê de wê weke ku wê biafirênê. Ev wê di mejiyî wî de wê bê temenekê metafîzîkî ku ew bi wê re di wê çerçoveyê de bi hizirkirinên xwe yên mantiqî re ew bihizirê wê biafirênê. Lê di şewayekê de wê, di aslê xwe de wê, têngîna realisma Boethius a bi gotinê wê di nava têngînên numinalist de jî wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Wê dema ku em li nava pirtûka **felsefeyê (in: On the Consolation of Philosophy)** a Boethius dinerê ku ew wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke bandûra danûstandinên platon têngîna darêjkê a aristo wê bi zêdeyî wê bi wê re wê were dîtin ku ew li wê dihizirê û wê bi wê re wê hebê. Ew di wê temenê de wê, ji wê têngîna darêjkê a aristo wê bixwezê ku ew bigihijê têngîna 'darêjka saf'. Wê bi wê rengê wê bi wê re wê

bixwezê ku ew li wê bihizirê û wê di çerçoveya têgîna xwe ya xwûdayî de wê bi çerçoveyek hizirkirinê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Boethius wê di wê xabate xwe de wê mijare felsefeyê wê ji hinek aliyên teolojikî ve wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê mijare xwûdê wê bi têgînek matemafikî wê li ser têgihên etîkî û hwd re wê hilde li dest. Di wê xabate xwe de wê bahsa nehaqiyên ku ew rastî wan hatiya wê bikê û wê di dewama wê de wê bahsa têgînên tiştên ku ew hatina serê wî bikê. Li gorî ku wê were fahmkirin ew wê xabate xwe wê dema ku ew dihê avêtin li girtigehê wê binivêsê.

Di navaroka wê de wê weke hineka ku ew weke bi keseyet kiri û wê weke ku wî di mejiyê xwe de afirandî wê bi wê re wê wan mijaran wê nîqaşbikê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Bi wê re wê dema ku wê nîqaşbikê wê bahsa tiştên ku ew hatina serê wî bikê û wê ew wê wan bişibihênê tiştênê ku ew hatina serê sokrat û hwd. Ew di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Ew wê di rengekê de wê weke ku wê platon wê bi temenekê danûstandinê wê hizrên xwe wê werênê ser ziman ew wê di wê temenê de wê bi temenekê danûstandinê wê hizrên xwe wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke bi felsefeyê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Ew di wê de wê, mijare felsefeyê wê dişibihênê têkiliya nexweşiyê û wê dema ku ew nexweşî hat nasîn wê çawa wê dermankirina wê bê kirin. Di wê temenê de wê heta ku wê di nexweşiyekê derd newê fahmkirin ku ew çî ya û nexweşî çî ya wê mirov nikaribê wê derman bidiyê û ankû çareyê ji wê re bibînê. Li gorî wî, piştî ku mirov ew kifşkir û pê de wê êdî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bibê.

Boethius wê mijare felsefeyê wê, di wê temenê de wê weke nerînekê wê di şewayekê de wê hilde li dest. Diwê de wê gihiştina li çareyê û fahmkiirne û rastiyê û hwd wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê di nava wê xabate xwe de wê zanîna xwûdê û mijare heyîn û neyîna xwûdê ku wê were ser ziman wê ji xwe re wê bikê mijar û wê li ser wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê di wê temenê de wê bi wê re wê mijare xwûdê wê di wê temenê de wê di rengek de wê, bi wê re wê hizra xwe wê werênê ser ziman ku wê, hebûna

xwûdê wê weke çerçoveyek têngînî wê li wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê, têngîna xwe ya rasyonal wê di dewama wê de wê bi mijare hebûna xwûdayê û rêkûpêkiya wê û ankû sazûmana wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di nava wê xabate xwe de wê li mijare hebûnê wê bihizirê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, ew sazûmana xwezayê wê çawa wê mirov wê fahmbikê. Ew wê, çavkaniya wê sazûmanê wê çî bê wê di temenekê de wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Lê hizirkirina wî ya li ser xwezayê wê di rengekê de wê hizirkirinên Boethius bixwe jî wê di rengekê de wê weke ku wê bigihênê li li çerçoveyek rasyonal ku ew bi wê bihizirê.

Ji aliyekê din ve wê weke bi têngîna başî û nebaşîyê re wê bihizirê û wê gotinên weke û dinava civakan de ku wê pêşkeve wê çawa wê xirabî wê nebaşîyê wê bi çewisênê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Ew di rengekê de wê mijare têngîna rasthatinê û hwd jî wê were dîtin ku wê bihizirê. Minaq wê têngînên weke dewlemendiyê, navdarîyê û rûmetê û hwd wê weke bi siûdê ve girêda ku ew dihên diçin wê li wan bihizirê û wê werênê ser ziman. Li ser wê re wê ya weke siûdê, ankû rasthatinê û an jî ya pêwîstîni wê bi gotina ‘zanîna felsefeyê’ re wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê, ew wê jî wê werênê ser ziman ku wê, zanîna felsefeyê wê weke zanînek sîyanî wê di wê çerçoveyê de wê pênasebikê û wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Ew li ser wê re wê bi mijare têngîna felsefeyê re wê dema ku wê bi hizrên sokrat re wê nîqaşê wê bikê wê di rengekê de wê weke ku wê werê ser ziman wê di awayekê de wê mijare zanîne û başîyê û hwd wê ji mirov wê çawa wê werin wê nîqaşbikê. Di wê nûqteyê de wê dema ku ew dihênê ser ziman ku “ew ji mirov derketina” wê werênê ser zimann wê di rengekê de wê hizrên sofistên demê ku ew di wê çerçoveyê de wê dihizirin wê di rengekê de wê werênê ber bîra mirovê.

Lê ew di dewama wê de wê, dema ku ew wê nîqaş dikê wê ji aliyekê din ve jî wê bahsa afirandina bi gerdûnê, hebûna sermeditiyê û hwd re ku wê werênê ser ziman wê bi têngîna ‘wî’ re ku wê bi têngînek razberkirinê re wê bi wî re wê bihizirê û wê di wê temenê de wê weke ‘hemû ji wî derketina’ ku wê werênê ser ziman wê, piştî wê ew wê weke ‘xwûdê’ wê pênasebikê. Wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê dema ku em li hizrên Boethius dinerê wê dibînê ku wê bandûra platonikî wê bi zêdeyî wê were dîtin ku ew wê li ser wî xwe bide

dîyarkirin. Di awayekê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, hebûna xwûdayî wê di temenekê îdeayî de wê bi wê re wê weke ideaya platon wê bi wê re wê, di rengekê de wê bixwezê pênasebikê. Lê ew wê di dîmenekê metafizîkî de wê, dema ku ew dihizirê wê, ji wê derbaskirinê û wê sermeditiyê ku ew dihizirê wê, bi wê re wê xwe bigihênê têngîha xwûdê jî.

Di rengekê de wê dema ku em li navaroka têngînên Boethius dinerê wê di dîmenekê de wê weke ku wê wek di rengekê de wê weke ya aziz augustinus jî wê diîmenekê hizirkirinê wê bide dîyarkirin. Aziz augustinius wê dema ku wê bahsa nebûna başîyê wê weke di temenekê nebûna wê lêkerê û ankû wê weke bi kêmesîyekê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, Boethius jî wê di hizrên xwe de wê di wê rengê de wê di rengekê de wê weke ku wê di awayek de wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, 'dema ku wê hindik başî hebê wê ew wê weke hindikî wê bi temenê kêmiyê re wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Wê weke di rengekê aritmatîkî de wê çawa wê di rejeyekê de wê beremberê hev wê were salixkirin wê bi têngîna xwe re wê di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin ku ew bi wê re wê li wê bihizirê.

Ew diwê temenê de wê başîya bilind û ankû başîya ji başîyên din mazintir û zêdetir wê diwê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Başîya bilind wê weke ya li ser hemûyan ku wê weke 'çavkani' bê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê weke wê gotina 'paygirtinê' ku me li jor hanî ser ziman wê li vir wê dîsa wê li ser têngîna wî ya xwûdayî re wê mijar wê dîsa wê were li ser wê. Ew di wê temenê de wê dema ku wê bahsa wê têngîna xwe ya başîyê û hwd wê di wê temenê de wê bikê wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Ew di wê temenê de wê bi başîya xwe re wê mirov wê weke ji xwûdê wê paydigirê wê di wê rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bihizirê û wê hizrên xwe wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, bi wê re wê gihiştina zanînê weke zane û li zanênê bûna xwediyê zanînê û heya wan jiwê bûnê jî wê bi wê re wê weke ji wê paygirtinê û hwd re wê weke aliyekê ku ew bi wê re wê li wê

bihizirê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di renekê de wê, wekhevi, bi dadî, başbûn û hwd wê di wê temenê de wê weke hinek girtinên ku mirov wan bigirê bê. Di dewama wê de wê ji aliyekê din ve wê, mijare dilxweşiyê, başiyê û hwd wê werênê ser ziman. Di nava başî û nebaşiyê de wê mijare hêzê wê ji aliyekê din ve wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê li wê bipirsê. Di wê temenê de wê, di nava yên bi hêz û yên ne bi hêz de wê mijare dilşahiyê û ne bi dilşahiyê wê lê bipirsê.

Boethius wê dema ku w bahsa başî û nebaşiyê wê bigirê wê di renekê de wê weke ku wê di nava nîqaşên xwe yên di berhema xwe ya felsefeyê de wê werênê ser ziman de wê, ber çî nebaşî heya û li ser ya baş nebaşiyê dikê û li wê nebaş tevdirerihê wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizerên xwe wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê, di nava yê faqir û dewlemend, bi hêz û yê bêhêz û hwd de wê, di renekê de wê weke dîmenekê wê li wê bihizirê. Hinek gotinên wî yên ku wê di wê temenê de ku wê zêde dîmenê wan ne dîyar jî bê wê di wan de wê weke ku wê têtîna baxtê ku wê bi wê re wê weke ku ew gelo wê weke ya ku ew li ser baxtê mirov hatiya nivîsandin bê ku mirov wê bijî û ankû na wê weke ku wê li wê bihizirê bê.

Ew wê di dewama wê de wê weke ku wê bi têtînen sokrat re ku wê bi têtîna rewîstê re wê xûy û tevgerên mirov ên weke bi sîyanê û hwd re wê çawa bin û di temenê wê de wê çî wê hebê û hwd re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê di dawîya paragrafa li ser vê de ku me me hanî ser ziman a bi nîqaşkirina weke ya baxtê wê di renekê de wê weke di renekê de wê tiştê ku ew dihê serê mirov wê weke ne baxt bê wê di renekê de wê bihizirê. Wê ji kûderê wê fahmdikê wê di nava nîqaşên wî yên li ser têtînen wî yên weke bi gotina wî ya bi rengê weke paqijkirina gîyanê re wê dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Ew wê, di wê nûqtayê de wê, di renekê de wê li ser wê gotina sokrat re wê li wê bihizirê û ew wê çendî ku mirov wê di wê rengê de wê rastî nebaşiyekê wê were û wê were bînpêkirin jî û heta wê were kirin weke koleyekê û dilgirtin jî lê wê ew nikaribê wê weke wê sîyane ku ew bi wan re ku ew di dilê wan de û ankû di wan de heya ew ji wan were

derxistin û dûrkirin. Ew ji wê kirin û avêtin wê ne bi derfet bê ku mirov wê bikê bê.

Di wê çerçoveyê de wê li ser rewşa wateyê a gotinê re wê li wê bihizirê. Minaq wê li wê bihizirê ku wê, dema ku wê, heka dilşahî hebê wê demê wê başbûn û bi wê re gihiştina li wê ji wê bi deerfetî wê hebê û wê nikaribê pêşîya wê were girtin. Ew wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di wê temenê de wê li wê bihizirê.

Ew di rengê de wê di dewama wê de wê mijare sazûmana bi tiştê, hebûnê û heta bi xwezayê ew ku ew heya wê li wê bihizirê. Ew wê, di wê temenê de wê pêşî wê li wê çerçoveya wê sazûmanê wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê piştî wê, weke ku wê bi gotinek xwûdayî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Lê ew di têngînek morfolojikî de wê bi wê re wê bikê û ew rengê morfolojikî ku ew wê bi wê dikê jî wê êdî wê gotina wî ya xwûdayî wê di rengê weke têngînek nepenî ku ew weke bi têngîhek hebûnî wê weke salixdikê û ew weke nayê zanîn û hwd re wê di wê temenê de wê, weke bi wê bibê xwediyê rengê kirpendinê. Di wê çerçoveyê de wê mijare xwûdê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê xwe di dewama wê de wê, bi wê re ew li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê mijare têngîna hebûnê wê weke ku em piştê di nava felsefeya scotus Eriugena ku ew bi gotina hebûnê û têngîna xwûdayî a seraqilî û hwd re wê kifşdikin ew wê di rengê weke wê de wê, li wê bihizirê. Wê di mijare hebûnê de wê bi xwezayê wê re wê li wê bihizirê. Ew wê hebûnek weke nayê zanîn a razber wê bi wê rengê wê li wê bihizirê. Di rengê din de wê hebûnek şenber ku ew bi xweza û cewherê xwe re ew xwediyê cihêyîya bi xwe re û çerçoveya xwe ya gûharîner a bi hebûnî bê wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Boethius wê di rengê de wê hemû hebûnên di jîyanê de ew hebûna û ankû di nava xwezayê xwe de dijîn û xwediyê hebûn û bi wê re jîyanekê na wê li gorî aqilê xwûdayî wê weke di çerçoveya wê de wê weke 'aqilekê' ku mirov wê karibê wê fahmbikê re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê êdî wê li ser wê re wê bi têngînek mantiqî û gotinî wê bi hizirê û wê, di nava wê têngînê de wê bi aliyên

***Scotus Eriugena** wê filosefekê serdema navîn a dema wê ya geş û navîn bê. Bi hizirên xwe yên ontolojîkî û lîgerîna birhanê bo hebûna xwûdê wê were nasin.

bûjenî û nebûjenî û hwd re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê mijare hebûnê wê di wê çerçoveyê de wê êdî wê çawa wê hebê û wê bi derfet bê ku ew hebê wê bixwezê ku ew di dewama wê de ew êdî bi wê re ew li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de ew li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Boethius wê weke ku me hinekê li jor wê bi hizra wî re wê hanî ser ziman wê çawa wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê dikarê wê bi wî û hizrên wî re wê fahmbikê ku wê mijare têngîna xirabiyê ku wê hilde li dest wê rengê hizirkirinên aziz Augustinius ku me bi hizrên wî re li jor dît ku ew çawa dihênê ser ziman weke bi bi hebûnê re wê kêmhêbûna başîyê û ankû bi wê kêmiyê re wê valahiya ku ew dibê re ku ew dibê ew wê weke hebûna nebaşîyê wê şîrovebikê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Di nava felsefeyê de û teolojiya xiristiyani demê de û heta ku wê piştî wê di nava felsefeyên asyayî û heta yên demên islamî û hwd de jî wê mijare xirabiyê û nebaşîyê wê çawa wê were salixkirin wê weke mijarek sereka ku ew di awayekê de ew were salixkirin wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê hewldana salixkirina gotina nebaşîyê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê were dîtîn ku wê xwe bi wê re wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin.

Di nava pirtûka xwe ya felsefeyê de wê, bi nîqaşên xwe yên weke di rengekê danûstandinê de wê di nava wê de wê, ew wê ji hinek aliyên ve wê bihizirê û wê ew wê weke têngîna dervî hebûnê bê û ankû bi hebûnê ew wê karibê ew were fahmkirin wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê were dîtîn ku ew wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, di nava têngînên teolojîkî ên demê û yên felsefeyî de jî wê were dîtîn ku wê bi hebûnê û nebaşîyê re wê çawa wê bi derfet bê ku ew were salixkirin wê were dîtîn ku wê li wê were lê hizirkirin. Aziz augustinus wê di wê nûqteyê de wê hewlbide ku ew wê bi temenekê rasyonalî û realistî wê bi wê hebûna heyî re wê salixbikê û

*Aziz augustinius wê bi felsefeya xwe ya rasyonalî û li ser temenê felsefeya rohnîyê ku wê avabikê re wê, pêşbixê. Wê, şîroveyên xwe yên ku ew dikê wê bi rasyonalî wê bikê û wê weke destpêkek giring di avakirina teolojiya xiristiyaniyê de wê were jê bahskirin.

wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê dema ku wê di xwezayê de wê, tiştê hebê wê weke bi wê hebûna xwe re wê baş bê. Lê ku ew nebê û ankû kêmbê hebê wê weke nebaşî û ankû ne têr baş bê. Wê di wê çerçoveyê de wê ev têgîna aziz augustinus wê di temenê de wê were dîtîna ku wê di nava felsefeya boethius de jî wê di rengekê de wê bi wê rengê wê were dîtîna ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê bê xwestin ku ew di wê çerçoveyê de were salixkirin.

Pirsgirêk û ankû mijare salixkirina nebaşîyê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê hewldana salixkirina wê ku wê li ser hebûnê û ya heyî re ku wê were kirin wê bi wê re wê temenê wê yê fahmkirinê wê weke ku wê bigihênê temenekê epistemolojîkî ku ew bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê teori û zanîna nebaşîyê wê di wê çerçoveyê de wê hewl wê were dîtîna ku ew di wê çerçoveyê de wê were fahmkirin.

Di demên serdema navîn de wê were dîtîna ku wê hin bi hin wê di rengekê de wê were dîtîna ku wê bi temenekê fahmkirinê ê weke yê mijare felsefeya xwezayê re wê di wê temenê de wê bi hebûnê û ankû nebûnê re wê were salixkirin û wê were hanîn li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê mijare hebûnê wê di wê rengê de wê, bi wê re wê di rengekê de wê were dîtîna ku ew wê were lê hizirkirin. Di mijare felsefeya xwezayê de wê di wê temenê de wê dikarê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di serî de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê ew jî wê were dîtîna ku wê, di demên piştê wê bi têgînên aqilê şubjeyî ên weke bi darazî û hwd re wê piştê wê di rengekê de wê êdî wê şiroveyên wê yên ku ew wê werina kirin wê di wê temenê de wê bibin. Di nava aqilê şubjeyî ê darazî de wê hinekê din wê cihê wê weke tevger û kirinên ku ew hena û dibin û ankû bûna wê li ser wê û encamên wê yên ku ew bûna bi wê re wê êdî ew wê weke ku wê were salixkirin û wê were hanîn li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê mijare wê, rengê salixkirinê ku mirov wê di wê temenê de wê li wê bihizirê wê, bi kirinê û awayê wê û rengê encama wê re wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Li gorî ku mirov wê weke ku me hinekî li jor hanî ser ziman wê pirsgirêka 'xirabîyê' û ankû 'nebaşîyê' a ku wê bi têgîna 'Boethius ku mirov wê karibê wê li wê fahmbikê wê ji ya rengê ku wê aziz augustinus wê werênê ser ziman wê ne cihê vê. Ew di awayekê de di gerdûnê de wê

di renekê de wê, weke ku wê werênê ser ziman mirov wê nikaribê wê bahsa xirabiyekê û ankû wê rengê têngîna nebaşîyê ku wê bahsa wê bi wê rengê wê were kirin wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, li gorî wê, di her tiştê de wê weke di renekê bi hebûna xwe re wê, weke bi hebûnê di temenekê 'notr' de ku ew heyî wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Weki din wê dema ku em wê li wê dihizirê w, mijare têngîna xirabiyê wê di nava felsefeya demê a serdema navîn de wê weke ku em bi têngînên Boethius re wê dibînin wê bi mijare wîne ve girêdayî wê were dîtin ku ew li wê dihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî wê, têngîna bi wîne ku ew bi wê dihênê ser ziman wê xwûdê wê bi qarakterê xwe wê hertimî wê baş bê û wê, nikaribê ji kirinek xirab a rûbide were berpirsyar wê were girtin. Di wê demê de wê, were dîtin ku wê, hizirkirinên ku wê xirabi û nebaşîyên li ser rûyê ardê ku wê bibin wê sedema wan wê were lê hizirkirin. Weknehevi ku wê di nava mirovan de wê rûbide û sedemên wê yên bi xirabî wê li wê were lê hizirkirin. Minaq wê ji aliyê mirovan ku wê mirov wê weke bindest û ankû kole wê werina kirin.

Ji aliyekê din ve jî wê, weke ku em di nava hizrên Boethius de wê dibîne wê ji aliyê zanîna xwûdayî ve wê, jî wê mijarê wê bi wê re û wê ji aliyê têngîna wîne ve wê li wê bihizirê.

Di wê nûqtayê de wê hinek aliyên ku ew wê weke di mejiyê wî de wê weke ku wê li lê weke bi nakok wê werin û ew dixwezê ku ew wan fahmbikê û wan bi fahmirina xwe werênê ser ziman.

Di nava têngîna xiristiyaniyetê de wê mijare wîna azad wê hebê û wê di wê temenê de wê ew wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di renekê de wê mijare zanîna xwûdayî ku wê weke her tiştê diyarîkê û pêşbibîne û hwd re ku wê li wê bihizirê wê demê wê çawa wê têngîna azadiyê û wîne wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê wê ji wê aliyê ve wê êdfî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê, di mijare zanîna teqez de wê, dema ku ew li wê dihizirê wê, bi hinek têngîn û hûrgilên lêpîrsîner re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê, bi gotin û têngîna weke "ku xwûdê her tiştê ku ez bikim ku ew wê zanibê wê demê wê, çawa ez dikarim bahsa azadiya xwe bikim û ankû ez xwe ji kiriyarên xwe û tevgerên xwe weke berpirsîyar bêm girtin û ankû werim dîtin? Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku ew bi wê re wê li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê.

Boethius wê di wê nûqteyê de wê, mijare têngîna baxtê wê di wê de wê bi aliyekê din û ankû dîmenekê din wê li wê bihizirê. Minaq wê weke du kesên weke yek baş ku ew weke were mukafatkin û yek nebaş ku ew were cezakin wê çawa wê karibê dîyarkirin. Ew ji pêş ve hatîya dîyarkirin? Wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di dewama wê de wê ew wê jî wê li wê bihizirê wê di pêvajoya herîkîna di hundurê de ku wê pêde wê herê wê dema ku wê ya li pêş weke ku ew wê çawa wê hebê û wê were jinkirin û wê bibê ku ew dîyar bê wê demê wê nikaribê bahsa têngîne azad û wînê bi wê re wê were kirin. Hele wê nikaribê bahsa berpîrsîyarekê bo mirov weke ji kirinên wî were kirin. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê, di nava hizrên xwe de wê li ser wê çerçoveyê de wê ew wê, di wê rengê de wê weke 'ji pêşde ew nayê zanîn' wê weke ku ew bi awayekê û mêyla xwe ew li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê, mijare têngîna pêwîstîniyê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê têngînê bê ku ew wê di kirpênê di çerçoveya mijarê de. Li gorî wî 'ku mirov ew ne ji aliyê wîna ve ku ew werê bi rêvebirin û ji aliyê tiştê ku wê weke ku wê qatî wê bibê û dîyara ku wê çawa wê bibê ve ku ew bi awayekê pêwîstînê ku ew wê were rêvebirin wê, wê ew wê weke bêdadiyekê wê bibê û wê derkeve li holê. Ew wê di wê temenê de wê, li gorî wî di wê nûqteyê de mirov wê nikaribê bahsa têngînek vînê bikê ku ew bi wê re wê hebê.

Di wê nûqteyê de wê, di wê temenê de wê mijare wînê wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Boethius wê di wê çerçoveyê de wê mirov wê çawa wê weke 'tişt ne di encama biryarên wan de dibîn û weke bi kifşkirina xwûdê ew dibîn û ew di wê temenê de wê berpîrsîyarîyê diavêjina ser xwûdê ji wê kirinê wê weke 'zindikiyek' mirovê ku wê di bin navê olûbaweriyê de wê were kirin wê di regekê de wê weke ku wê pênasebikê. Bi gotinên weke 'xwûdê wusa xwest û ew êdî bû', 'bi wîna xwûdê dibê', 'ew dîyarkerê hemû tiştî ya' û hwd ku wê bi wê re wê werênê ser ziman wê, di wê nûqteyê de wê weke ku wê mirov wê sîcên xwe yê ji kirinên xwe û berpîrsîyarîyên xwe ku ew di wê temenê de wê biavêjê ser xwûdê wê di wê temenê de wê xwe ji wê rizgarbikê û wê weke 'xwe paqij' bide nîşandin bi wê avêtina berpîrsîyarîyê li wîna xwûdê wê di wê temenê de wê bikê mijare lêpîrsînê û wê, di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê.

Di wê nûqteyê de wê, boethius wê li wê bihizirê ku wl pîrsgirêk wê ne têngîna 'sedemê' bê û wê mirov nikaribê wê weke bi têngînek weke 'ji

pêşde ew hatî dîyarkirin' wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bi wê re wê bê. Di wê temenê de wê, bixwezê ku ew wê werênê ser ziman ku wê ji pêş de wê, dana dîyarkirin wê di wê rengê de wê têngînek nebê. Mirov wê bî wîna xwe wê dikê. Wê pêşde wê zanînek jî wê di awayekê de wê nebê. Wê di wê çerçoveyê de wê, nikaribê wê bi wê re wê, regekê fahmkirinê wê hebê wê bixwezê wê di regekê de wê werênê ser ziman.

Wê di wê temenê de wê, weke mirov wê dema ku wê berpirsiyarîya xwe wê biavêjê ser xwûdê û wê bi wê re wê bî wîna xwûdê re weke ku ew hatîya û bûya û bi wê xwe ji wê berpirsiyarîyê wê weke bi regekê bêwînkirinê wê bikê xilas bikê wê weke 'kûrnaziyek mirovî' wê di regekê de ku mirov wê bi aqilê wê xwe pêşdixê wê bixwezê ku wê pênasibikê û wê werênê ser ziman.

Li ser têngîna mantiqê û têngîna demê re jî wê ji wê aliyê ve wê, di regekê de wê boethius wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Wê bi wê têngînê wê li wê bihizirê ku wê di çerçoveya têngîna 'mantiqî de wê, xwûdê wê karibê ya ku wê di nava demê de wê rûbide wê zanibê û ankû wê bibînê bê.' Li gorî wî, ew wê weke aliyekê mantiqî ya bê û wê mirov nikaribê wê bi aqilê xwûdê ve wê girêdayî wê fahmbikê û ev wê tenê wê bi têngîna mantiqê ve girêdayê wê weke aliyekê ku wê hebê bê. Wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê ya ku wê bi mantiqî wê bê û xwe bide dîyarkirin wê weke bi serê xwe bê.

Li ser wê çerçoveyê wê, weke ku wê boethius wê li wê bihizirê wê mijare sazûmana xwezayê wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew wê, ji aliyê xwûdê ve wê di dewama hev de wê li dûv hev wê werina rêzkrin û wê werin hanîn û ankû ew wê di regekê de wê, bi wê re wê ji xwe re wê bibê û wê hebê wê li wê bihizirê. Li gorî Boethius wê xwûdê wê bi awayekê wîni ne di wê rewşê de bê ku ew li wê mudahaleyê bikê û wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê her tiştê wê bi serê xwe wê berdê. Di dewama wê de wê tiştê wê, di wê çerçoveyê de ku ew, wê bibê wê bi wê re wê di regekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê

*Boethius wê di xabate xwe ya felsefeyê wê di regekê 'dewleta platon de wê bi danûstandina jineka ku ew di serê xwe de diafirênê de wê nîqaş bikê û wê werênê ser ziman. Wê serboriya sokrat wê weke ya hatî serê wî pênasibikê û wê şirovebikê. Wê şibînan di nava xwe û wî de bînan ser ziman.

re wê li wê bihizirê bê. Li ser wê temenê wê xwûdê wê, li ser rewşên weke kirinê, çalaki û hwd re wê di temenê wê weke di herikina jîyanê de wê pêşde dîtîne wê newênê di rewşek bi wê rengê de. Wê di wê temenê de wê, têngîna azadîyê û ankû wîna azad ku wê weke bi xwe re wê bikê wê, bi wê re wê li wê serbest berdê. Di dewama wê de wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku wê, bi wê re wê, ji kirinên xwe wê mirov wê berpirsiyar bê. Di awayekê de wê, di wê çerçoveyê de wê, di nava kirinê, berpirsiyariyê û têngîha wîne û hwd re wê li ser têngihîştina azadîyê re wê bi wê re wê li ser wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî dîtina xwûdayî wê, her tiştê ku ew bû wê çawa wê weke beşek ji qatek ji zanîna xwe wê, li ser wê re wê bi wê re wê, bikê ku ew bigihêjê li encamekê. Lê ew nikaribê wê, di wê rengê de wê were fahmkirin ku ew ji pêşde ew hatiya dîyarkirin û wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman. Ew wê, di wê temenê de wê her tiûştê wê çawa wê di xwe de wê bibînê û wê, weke di xwe de wê hebê wê bi wê rengê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Wê jî wê dema ku wê dihênê ser ziman wê weke tişt wê bi wê rengê wê weke bi xwe wê weke kiryarekê wê hebê wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Boethius wê dema ku wê bahsa bûyinê wê bikê wê, di awayekê de wê, weke ku wê bi bûyina wê re wê werênê ser ziman. Ew wê, dema ku wê bahsa têngîna wîne û hwd wê bikê wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman. Di mijare têngîna azadîyê de wê, mirov wê çawa wê bikê û ankû ne bê encama azadîya xwe û bijaertinên xwe yên bi azadî wê ne wê êdî wê wateyê ku wê, di encama pêwîstîniyekê de jî wê bibin.

“Dîtina xwûdayî wê her tiştê di pêşarojê de ku wê, weke beşek ji zanîna xwe bînê li holê wê, di rengê de wê weke pêşbibînê. Ew wê weke ku mirov wê zan bikê ku wê pêşî wê û piştre ya din wê bi pêş bibînê re wê ne gûharê. Lê hemû gûharênên di te de wê, dibînê û derkdikê. Ya mijare gotinê ku wê tiştê wê bibînê û derkbikê jîra wê, bi di pêşerojê de ku wê bi xwûdê wê, tişt wê rûbide ne bi şewayê wê, bi hesaniyên xwe bi dest dikê. Ev wê nûqteya ku kêliya din te bahsa wê kir, yanî çalakkîyên me yên di pêşarojê de ku em bi sedema zanîna xwûdê bahsa wê bikin ku wê li wê newê û baş nebê êdî wê hususê dide dîyarkirin. Lê ku ew pîvane her tiştê ya û hê piştre hemû tiştê ku wê bibê ku li yekê jî ne bi deyn a wê weke qarakteristek zanînek her tiştê dibînê bê. Ku rewş ev bê wê wîna ên bimir wê, zirarê nebînê û ji pîvanên pêwîstîniyê ku ew xilasbûna heyînen wîni bo wa ceza jî û mukafat jî wê ne weke bêdadîyekê bê.”

Di mijare wîna mirovî de wê dema ku mirov wê li wê bihiziê û wê binerê wê di wê çerçoveyê de wê bi w re wê, di renekê de wê weke aliyekê yê giring wê, xwe bi wê re wê weke ku wê, bide dîyarkirin.

Di pêvajoyên jîyanê de wê mirov wê bi kirinên xwe re wê, di renekê de wê rabê. Di nava pêvajoyên herîkînê ên jîyanê de wê mirov wê çî kiryarê wê bide nîşandin û wê çaa wê gave xwe biavêjê û ankû çawa divê ku ew biavêjê wê weke aliyekê ku mirov wê hertimî li wê bihizirê bê.

Di wê rewşê de wê mirov wê mijarên felsefeyî ên lêpîrsînê wê, bi wê re wê li wê bihizirê.

Hertimî wê mirov wê tiştêkê wê li wê bihizirê. Ew jî wê pêşdîtina di pêşaroyê de ku ew bikê. Di wê çerçoveyê de wê di nava jîyanê de wê li wê bihizirê ku wê demê wê mirov wê çawa wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Hizirkirîna em yên bi tîgînên weke pêwîstîniyê, baxtê û hwd wê, di wê warê de wê, di awayekê de wê, weke aliyekê ku wê, li wê were lê hizirkirin. Gotinên weke 'nivîsa li aniyê' ku wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê tîgînekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. ew jî wê di wê temenê de wê ew wê bide dîyarkirin ku mirov wê aqilê xwûdê wê weke hertiştê ku wê were pêşîya mirov ew 'pêşde dihê zanîn'. Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê, bi wê re wê, di renekê de wê dema ku ew li wê dihê lê hizirkirin wê êdî wê mirov wê di wê çerçoveyê de wê weke ku em çawa di nava tîgîna mitolojiya sumer a enki de wê dibînê ku wê weke mirov wê bo xîmetê ji yazdanan re bikê ew hatiya afirandin û ew weke 'avd' ew hertimî bergê bikê û hwd wê diwê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê were fahmkirin.

Di wê temenê de wê, êdî wê, pêşdîtina kirinê, çalakiyekê û ankû tiştêkê ku ew bû wê êdî wê, di wê temenê de wê bi wê re wê were fahmkirin û lê hizirkirin. Di mijare wê rengê hizirkirinê de wê ji xwe wê dema ku wê, bi mirov re wê were lê hizirkirin wê weke ku mirov wê weke 'avd' bê dîtin û avd jî wê nikaribê bibê xwediyê tîgîna azad a serbixwe ku ew bi wê rengê wê bide dîyarkirin bê. tîgîna avdîtîyê wê, di renekê de wê weke dîmenekê rengê hizirkirinê a weke ya dema kolederiyê a girêdanê wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di temen û renekê

*Bi gotinên weke nivîsa li aniyê wê ya ku ew li ser baxtê mirov nivîsî û wê dîyar bê ku ew wer kirin û ankû wê were serê mirov wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Weke gotinek bi tîgînek pêwîstîniyê bê.

de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijare hizirkirinên bi wî nê re wê, di wê temenê de wê, êdî wê dervî rewşa jîyanê wê were lê hiştin.

Weki din mirov ku ew li xwe bihizirê weke hebûnek bi wî nê, di wê çerçoveyê de wê nebê. Yan jî ew nikaribê weke hebûnek ku ew wê bide dîyarkirin bê wê bi wê re wê, xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ji wê aliyekê ve wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare wî nê û azadîyê wê di wê temenê de wê, weke mijarek zêde girîng ku wê, xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ev wê nikaribê wê ji ber ku mirov ki bê ku ew bi wê re were dîyarkirin bê. Ber ku wê ne tenê wê ew mirov biin.

Mirovbûn di rengekê de wê, bi têgînek weke ya qarakterî wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Boethus wê, dema ku wê, bihizirê wê di rengekê de wê, di temenekê hiyararşîyî de wê di awayekê de wê bixwezê ku ew bi wê re bihizirê. Lê aliyên din ên weke bi mantiqî û hwd ku ew bi wan dihizirê re jî wê, çawa wê bi wê re wê fahmbikê wê bi wê re wê bikeve nava hewldana fahmirina wê de.

Di nava pêvajoya dîrokî de wê zanêna mirov wê di wê temenê de w di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê karibê bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê di mijare zanîna xwûdayî de wê, hertiştê ku wê weke 'dibînê' ku wê were dîtin wê bi wê re wê çawa wê mijare wî nê û azadîyê wê were salixkirin wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di nava demê de rewşek ku ew bû wê, bi wê re wê weke di herikina wê ya bi demê re de wê weke tabîî demekê û rewşek ku ew bi wê bûya bibê wê were li berçav. Di awayekê de wê, di mijare dîtinê de wê weke ku wê di rengekê de wê, her tiştê dibînê ku wê were ser ziman lê ji aliyê din ve wê, weke ku wê were ser ziman wê, di wê rewşê de wê weke her tiştê wê bi wê dîtina xwe re wê weke 'pêşnebînê' re wê di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê, fahmbikê ku wê dîtina her tiştê û pêşnedîtina her tiştê wê di wê temenê de wê du aliyên ku wê boethius wê bi wan re wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew di nava hizirkirin û fahmkirina xwe de wê bigihênê li şewayekê fahmkirinê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê 'zanîna li pêş', 'pêş zanîn' û hwd wê, di wê temenê de wê weke aliyekê ku ew bi wê re wê di wê çerçoveyê

de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de em, wê dibînin ku wê bi têtînek weke rengê hizirkirina bi xûyên felsefî ku wê li wê were lê hizirkirin ku wê pêşdîtin wê hebê û ankû ku ew çawa wê hebê, û xwûdê dikarê hemû kirinên me bibênê û ankû u ew bibînê wan bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê 'mudahale lê nekirin û ankû wê weke neîdtina wî dikarê weke ne dîtinekê were dîtin û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin.

Di mijare hizirkirinê weke ku em dikarin wê fahmbikin ên weke yên bi felsefeya xwezayî wê, di wê rengê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Ev şêwayên hizirkirinê wê di nava felsefeya boethius û heta ya filosofên olî ên ku wê piştî wê werin jî wê karibê werênê ser ziman ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê bi wê re wê di renekê de wê bikin ku ew wê werênina ser ziman.

Di wê demê de wê weke ku wê were dîtin ku wê, weke 'nerînên cihê' wê ji gelek alî û awayan ve wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Wek ku wê ku wê, bi navaroka xiristiyaniyetê wê, bi derketina islamê û hwd re jî wê di wê demê de wê bi wê re wê di renekê de wê xwe bi rengê wê bi wê re wê bide dîyarkiin.

Minaq wê dema ku em bahsa ya islamê wê bikin wê li herêmê wê di renekê de wê, bi renekê wê weke ku wê li hemberî tevgerên felsefeyî ên weke zerdeştîyê, mitayîyê, manîyê, mazdaismê û gelek têtînen din ên bi wê rengê ku ew li herêmê weke yekpereyek hizirkirinê wê hebin wê li hemberî wan û dijberîya wan re wê xwe di renekê de wê weke ku wê biafirênê û wê werênê ser ziman.

Di nava islamê de wê, ev pirs wê, di destpêkê de wê were ser hizrê mirov, Gelo mirov dkarê bahsa felsefeyekê bi islamê re bikê bê.

Pêvajoyên felsefeyê ên piştî demên patristiskî

Felesefe ku wê heta wê were demên piştî serdema navîn wê hinek pêvajoyên pêşketinê wê derbas bikê. Di serî de wê, di wê rêwîtiya wê de wê gelek hizir ku wê her yekê wê di aliyekê ve wê weke bi kûrbûnê re wê bibê wê, bibin wê werina ser ziman. Serdema navîn wê, piştî serdema navîn wê weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê, li ser pêşveçûnên hizirî û di awayekê de wê weke jinûve bi şîrovekirinê û hwd re wê xwe di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Çavkaniyê helenikî û zerdeştîyê wê di wê demê de wê, di destpêkê de wê hin bi hin

wê weke temenekê hizirkirinê ê bingihîn û sentezkirî wê weke ku wê bi xwe re wê biafirênin.

Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê, di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê demê de wê di temenekê ontolojikî, metafîzîkî û hwd re wê, kûrbûna di gotinê de wê bi wê re wê bibê û wê, weke ku wê Dionisos wê di destpêka demên patristikî de wê bi felsefey xiristiyanîyê re wê werênê ser ziman wê bi temenekê kûrbûnê ku wê çawa wê bi wê re wê, di awayekê de wê kûrbûnê bi temenekê azmûnkirinê li ser temenekê teolojikî ê nepeniyî re wê, bi wê re wê were ser ziman wê di rengekê weke wê de wê pêşkeve.

Serdema navîn di destpêka wê de wê, di wê temenê de wê, dema ku mirov destpêka wê dihênê ser ziman wê pêvajoyek gûharînê wê, bi ber awayekê zêhnî ê hizirkirinê de wê bê dîtîna ku wê bibê. Derketina li pêş a têgihên bi gotinî ên weke gotina 'xwûdê', 'gîyanê' û hwd wê, di wê temenê de wê ji gotinna ku wê di wan de wê were û kûrbûn û wê rewşê bidina dîyarkirin zêdetirî wê weke gotinna ku wê bi wan re wê rengekê hizirkirinê û felsefeya wê ya jîyanî wê bi têgîna olî û hwd re wê bibê.

Bi xosletên serdema navîn ku mirov bihizirê wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, pêşketina civakî wê hin bi hin wê pêşkeve û wê bi wê re wê sazûmanek weke pêwîstîyekê wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Li ser wê temenê û wê têgîha sazûmanê re wê di wê rewşê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman. Di wê demê de wê, mijare wê sazûmanê wê di wê de wê, her aliyênbi civakî wê di rengekê de wê weke ku wê werina lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, di nava wê de wê, mijare civakî û sazûmana wê, ku wê bi aliyên wê re wê were lê hizirkirin wê êdî wê di wê temenê de wê li ser wê re wê, bi çerçoveyekê wê di wê de wê kûrbûn wê bibê. Çawa mirov bijî, wê rast û baş bê. Divê ku mirov çawa bijî? Ankû çawa jîyankirinê wê di wê temenê de wê ji gelek aliyên ve wê bidest lêgerîna li bersivên wê were lêgerîn.

Di wê demê de wê aqil jî wê hinekê wê di nava jîyanê de wê bidest bi temenbûnê wê bikê. Di rengekê de wê hin bi hin wê perwerde wê pêşkeve. Ev wê piştre wê di demên pêşketî ên serdema navîn de wê, bi têgîha skolastîkî wê hin bi hin wê were ser ziman. Temenê gotina skolastîkî jî wê latinî de wê, li ser gotina 'skole' wê ava bê ku wê were wateya 'dibistanê' û ankû devera ku mirov di wê de perwerdeyê dibînê. Ev wê, di wê demê de wê rengekê pêşketinê wê bi xwe re wê biafirênin.

Di nava jîyanê de pêşketina perwerdeyê li ser têgînekê, baweriyekê û ankû felsefeyekê wê di nava serdema navîn de wê êdî wê bi wê re wê were dîtî ku wê bibê.

Di serdema navîn de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê serdema navîn wê, di wê rengê de wê, bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, bi pêşketina wê ya demê re wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveya wê de wê pêşketina 'baweriyân', û ' di temenê wan de pirtûkên pîroz ku wê weke çavkaniyên perwerdeyê dîtî, têgîhên weke yên etîkî û hwd ku wê li gorî wê were jîyankirin û hwd wê bafirênin. Di awayekê din de jî wê felsefe jî wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, were kirin. Hinekê jî wê bi şêwayên aqılmeşandinê de wê bi di wê de wê kûrbûnê û kifşkirinên ku wê bi wê re wê werina kirin wê bibin.

Ji wê aliyê ve wê felsefeya serdema navîn wê çavkaniyên wê yên bi pirtûkên pîroz re ku wê bibê wê êd wê, di renekê de wê pêşkeve. Lê li ser wê temenê ku ew weke 'çavkaniyekê' di afirênê jî wê bi wê kirina renekê felsefeyê û hwd re wê weke ku wê bikeve nava nakokiyê û wê, di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê bikeve nava dijberîyê.

Boethius wê di felsefeya serdema navîn de û bi teybetî di demên dawîn ên dema felsefeyê a patristîkî de ku wê hizrên wî zêde wê werina ser ziman wê mijare zanîne û teolojîyê wê çawa wê di temenekê de wê bi hev re wê bide levhanîn wê li ser wê bisekinê û wê têgînek mantiqî wê bi wê re wê pêşbixê. Hizirkirinên wî di renekê de wê felsefeya platon û aristo ku wê ji temen ve wê ji aliyekê ve wê weke temen wê bibê lê wê ji aliyê din ve jî wê têgîhên ji nava pirtûka pîroz wê biwê re wê, çawa wê werênê ser ziman wê bikeve nava wê hewldanê de. Hizirkirinên wî de wê, mijarên felsefeyê ku wê werina ser ziman ew wê, dema ku wê werênê ser ziman wê bi wê rengê ku wê werênê ser ziman wê di çerçoveyê de wê, mijare hebûnê û mijarên din ên felsefeyê wê di dewama wê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Wekî din wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê û teolojîyê wê di wê temenê de wê di nava levhanîna wê de wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê. Boethius wê nakokiyên ku ew bi mantiqî kifşbikê wê di wê temenê de wê, di nava wê de wê werênê ser ziman. Wê li ser wan bisekinê ku ew ji wan re şîroveyekê werênê. Lê ji aliyê din ve jî wê nivîsên felsefeyê ên weke yên aristo û hwd wê tercûmeya wan li latinî jî wê di awayekê de wê ji aliyê xwe ve wê pêşbixê û wê werênê ser ziman.

Dema ku em tēgîna wî ya mantiqî û şîroveya wî ya hebûnê wê dibînê wê di temenekê rasyonali a demê de wê, zêde şenber a demê de wê were dîtin. Wê di wê rengê de wê, ji temen ve wê, hewldana li lihevhanîna felsefeyê û teolojiyê û wê çawa wê ji hev wê sûdbigirin û hwd wê bi wê re wê di rengekê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Gelek mijarên ku wê aziz augustinius wê di nîqaşkirinên xwe yê hundûrîn de wê hilde li dest ew wê ji aliyê teolojikî û mantiqî û felsefeya demê a serdest ve wê hilde li dest û wê ji aliyê xwe ve wê bigihênê li şîroveyê.

Di nava wê hizrê de wê, Boethius wê, di rengekê de wê di xwe de wê hinekê jî wê nakokiyê wê li ser wê hizrê wê di xwe de wê kûr wê, di awayekê de wê bi gotin û tēgîna xwe ya weke hebûna xwûdê bi heyîan wê ya weke darêjkek bêbûjen re wê bijî û wê, di wê nakokiyê de wê zêdetirî wê, di wê temenê de wê bixwezê ku ew xwe bigihênê wê bersivê.

Şîroveyên Boethius wê di wê temenê de wê, ji aliyekê din ve jî wê giring bin ku mirov wê karibê wan bi kirpênê û werênê ser ziman bê. Ew jî wê di wê temenê de wê bi tēgîna pêşketina zimanê wê bê. Wê di wê rengê de wê zimanê demê û rengê fahmkirina bi wê çawa bê û wê dema ku ew gotin hat ser ziman wê çî wê pêwîst bê ku ew ji wê were fahmkirin wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ew wê weke aliyekê wê yê ku ew di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di felsefeya demê de wê, bi mantiqî wê salixkirina wî ya bi gotinan wê hin bi hin wê di çerçoveyek nominalistî de wê, rengekê û awayekê fahmkirinê jî wê ji aliyê wî ve wê biafirênê. Ew gotinan li ser rengê wan ê fahmkirinê, ya ku ew ji wan were fahmkirin bi tēgînek û rengê ku ew çî bê wê li wê bihizirê. Heta ku wê, di wê de wê, weke ku wê aristo wê bi şîroveyên xwe yê di temenê qatagoriyan de wê bikê wê, di wê temenê de wê mijare ji hev derxistin û hewldana fahmkirina wan wê bide dîyarkirin. Di gotinê de mijare qatagorizekirinê bi rengekê fahmkirinê û li ser wê re bi wê ghiştina fahmkirinê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman.

Di gotinekê de wê tiştê ku ew dihê ser ziman wê çawa ew gotin wê werênê ser ziman û ew tiştê ku ew bi wê gotinê dihê ser ziman bi rastî wê karibê bi wê re were ser ziman û hwd wê weke hinek aliyên ku ew di

*Numinalism wê navê tēgînek felsefeyî a serdama navîn bê. Felsefe wê bi mantiqê û hwd wê li ser dahûrkirinê û ji wê ghiştina wateyê weke bi tēgîna sifati û hwd.

temenê wê têngîna qatagoriyan weke bi zayendî bê, çînî bê, bi olî û hwd bê wê li wê bihizirê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, aqile ji gotinê ku ew dihê fahmkirin wê li ser wê bisekinê. Li rojhilat û bi teybetî li kurdistanê di nava mezdekiyan de wê li nepeniya gotinê û ankû tipê´ li wê hizirkirinê û di wê de hewldana kûrbûnê û hwd wê, weke di felsefeyekê wê hebê û wê di wê demê de wê, biqasî ku mirov wê karibê wê, fahmbikê wê piştire wê xwe bi pêşketinên xwe û bandûrên xwe jî wê bide dîyarkirin. Di nava maniyan de jî wê, ew wê hebê. Di wê temenê de wê, tiştê wê bi rengê wê, awayê, cûreyê, zayenda wê, şêwayê wê, çîntîya wê û hwd re wê, hildina li dest. Wê di wê temenê de wê, aliyekê kûrbûnê bi têngînî, zêhnî û ankû hişmendî wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê biafirênin û wê werênina ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê, di renekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê weke ku wê di demên kevnera de wê bi têngîna sofistan re bê û ankû bi aliyên wê yên din bê ku wê bi roterikî û hwd wê were ser ziman wê, ji wê cihê lê ku wê di awayekê ji wê nedûr de wê, bi têngîn û temeneke ontolojikî û metafîzîkî û hwd re wê li wê were lê hizirkirin û wê werênê ser ziman. Mantiqê Boethius wê bi wê ontolojiyê wê di nava hewldana fahmkirina tiştê bi têngçnek fenomenolojikî de bê.

Têngîneke din a ku Boethius di berhemên xwe yên cihêreng de ku wî nivîsandiye li ser tesnîfkirina Stoayî bê. Li vir felsefe ji sê beşan dinirxênê: mantiq, rewîst û Fîzîk a. Li gorî divê ku were zanîn ku di vê tesnîfkirinê de, rewşek ku piştire hertimî hat qalkirin balê dikişîne. Bi têngihîştina ku "felsefe dayika hemû zanistan a" di ferqên jorîn de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Felsefe wek destpêk û çavkaniya zanînê, hemû fahmkirin tê dîtin. Cûdahiya yekem li jor li gorî mebesta her zanistê hatiye kirin. Ev têngihîştineke Arîstotelesî ya. Ji ber vê yekê, Boethius, ku têngihîştina Arîstoteles dişopîne û herê dike. Bi wê re wê, dît ku zanist li gorî tiştên xwe ji hev cihê dibin. Tiştê ku divê em li vir ji objeyê fahm bikin darêjk a. Ev darêjk dibê sedem ku em zanistan li gorî nêzîkbûn û dûrbûna têngiliyên wan ên bi bûjenê re li cihekî diyar bikin û fahmbikin. Mînaq, felsefeya xwezayî an jî ya fîzîkê darêjkên tiştên fîzîkî lêkolîn dike. Ji ber ku ev hemû tişt di rastiyê de, ankû di xwezayê de, dibîne. Darêjkên wan ên bi bûjenê re hevgirtî jî di tevgerê de na. Ji bilî vê, matematîk bi bûjenê û darêjkên tiştên ku tê de tevger tûne ne, mijûl dibe. Lêbelê, nayê fahmkirîn ku ev darêjk bi renek rastîn ji laşan veqetin; ji ber ku ev avahî ne ku tenê bi objeyekê dikarin bèn destnîşan kirin.

Di mijare felsefeya serdema navîn de ku wê têngîna gîyanê wê derkeve li pêş wê li ser têngînek bi wê rengê wê êdî wê weke hebûnekê ku wê ne dûrî wê rengê darêjkê û ankû cewherê di wê de ku ew heya wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê biqasî ku mirov ji nava felsefeya filosofên demê fahmdikê wê mijare gîyanê wê ne tenê wê weke têngînek der-bûjenê bi tenê wê were lê hizirkirin. Wê bi çerçoveyek kompliketir wê li wê were lê hizirkirin. Minaq gîyan di wê de hebûna hiş û weke hebûnekê heyîna wê ku wê mirov wê karibê wê weke hebûnekê bi darêjk li wê hizirê û ankû nikaribê li wê bihizirê wê li wê bihizirê. Boethius wê di renekê de wê dema ku wê bahsa gîyan bi darêjk a bêbûjen ku wê pênasebikê û wê li wê bihizirê wê di renekê de wê weke ku wê, kale wê têngînê wê bikê wê dîmenekê hizirkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê têngîna Boethius wê di renekê de wê li ser mijare hebûnê û nerîna wî ya li ser zanîne re wê êdî wê di renekê de wê weke mijarek teybet wê xwe di wê temenê û çerçoveyê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ew dema ku wê bahsa xwûdê wê bikê wê weke gerdûnê û aqilê gerdûnê ku ew wê rêvedibê wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê di nava têngîna gîyanê û darêjkê de wê di renekê de wê weke ku me hanî ser ziman wê di renekê de wê mijare hilde li dest. Ew mijare darêjkê weke têngînek dervî bûjenê û ankû hebûna dîyar a maddî heyî ku ew li wê dihizirê wê weke ji wê girtinê a bi nerîne û awayê wê û hwd re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, li ser têngîna aristo re Boethius wê bixwezê ku ew xwe bigihênê têngînek darêjkî a teybet ku ew di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê, Boethius wê dema ku em têngînen wî dixwênin wê dibînin ku ew wê weke ku wê heya wî ji felsefeya ideayê a platon wê hebê. wê di renekê de wê weke ku me çawa li jor bahsa hewldana levkirina nava felsefeyê û teolojiyê ku wê bikê ku me, hanî ser ziman wê, di wê rengê de wê, di nava felsefeya aristo û têngîna felsefeya ideayê a platon jî wê di çerçoveya wê têngîna xweya darêjkî ku ew di wê çerçoveyê de wê dixwezê li wê bihizirê wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê mijare hebûnê wê der-bûjenî ku wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê di çerçoveya wê de wê bi îdeayê-darêjkê wê di awayekê de wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê, xwe afirandinê û pêşxistina wê ya bi îdeayî-hizirî ku wê bibê wê bîne ser ziman. Ew ji aliyekê ve wê mantiqê wê dema ku ew bikardênê wê di wê de wê di çerçoveyek levkir de wê çawa wê bi temen bikê û wê werênê ser

ziman wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Wê dema ku ew wê dikê jî wê teoriya platon a bîrkinê (**anamnesis**) wê weke ku wê bişopênê. Li ser mijare aktiviteya fêrbûnê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, dihênê ser ziman ku wê, mijare rastteqînîyê wê di nava beden û zêhnê de wê weke têtînek 'rohni' wê li ser wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê weke ku em bi maniyên de wê dibînin ku wê weke çawa wê bînin ser ziman wê dema ku wê rohni wê bikeve dînyê û wê, di wê de wê weke dil were girtin û wê bimênê di wê de weke dilgirtî wê, bi heman rengê wê ji rengê weke wê ê hizirkirinê wê, gavê biavêjê û wê bi gotina 'gîyane mirov, weke di **rekehekê** de weke girtîkirî bê' wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Wê dema ku Boethius wê bahsa zanînê wê bikê wê bahsa sehan bikê ku ew wê weke bedenê me bi wê derkkirinê bi wan dikê tevgerê de wê, werênê ser ziman. Ew di wê temenê de wê, di têtînek felsefeyî a gotinê de wê, bihizirê. Wê weke dema ku em têtînekê, bi gotinekê wê fêrdibin wê di wê de wê gelek aliyên vîşarî ku ew nayêna dîtin ew wê hebin û ew jî wê weke aliyên din ên ku ew di wê de werina kûrbûnê bê. Di wê temenê de wê êdî wê Boethius wê mijare numinalismê wê di rengê de wê bi hizrên xwe re wê, di awayekê de wê pêşbixê û wê li ser wê temenê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di temenê û çerçoveyek mantiqî de wê hizrên xwe wê li ser wê re wê werênê ser ziman.

Di serdema navîn de wê dema ku em hinekê din wê pêde diçin wê di dewama wê de wê bi felsefeya Boethius re wê, di rengê de wê têtîna gîyanê, darêjkê û hwd wê bi hev re wê bi temenekê mantiqî wê bi têtînekê û temenekê teolojîkî wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Lê di wê temenê de wê, têtîna û felsefeya xwe ya xwûdê ku wê biafirênê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê çerçoveyek hizirkirinê a giring wê bi xwe re wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Felsefeya xwûdê a Boethius wê, rengê wê piştî di awayekê wê, zêdetirî wê were dîtin ku wê bi aqilzaniyekê wê were ser ziman. Herî zêde wê têtînekê zarinî wê di têtînekê felsefeya xwûdê a anselmus de wê, hinek xosletên felsefeya wî ya xwûdê ku wê weke bi ya aziz augustinius re wê werina ba hev û wê bi hev re wê çerçoveyek fahmkirinê wê biafirênin wê were dîtin ku wê were hanîn li ser ziman.

Di felsefeya xwûdê a anselmus de wê, ew wê were dîtin ku ew wê bi têngîna gîyanê a li wê gazkirinê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê çawa wê, berê gîyanê wê weke bi hişmendî û têngînî wê bi wê ve bê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Anselmus wê li ser wê temenê wê bi têngînek rewîstî û bawerî ku wê bi hev re wê bi hûnê wê werênê ser ziman. Aliyê baweriyê ê rewîstî wê bi wê re wê kifşbikê û wê bi wê çerçoveyê û temen û çavkaniyên xwe re wê bi gotinên felsefeyê wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ev gotin wê felsefeya **anselmus** wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Ew jî wê ew bê ku “ez bo ku ez bawer bikim ez li fahmkirinê na nerim. Lêbelê bo ku ez fahmbikim ez bawer dikim. Ber ku ez bi wê jî bawer dikim ku ez heta ku ez fahm nekim nikaribim pê bawer bikim’ re wê werênê ser ziman. Wê gotinê wê di destpêka xabate xwe ya bi navê “**proslogion**”ê de wê werênê ser zima. Ji aliyê lêkolînên wî yên bi felsefeyê wê, hinek xosletên wî di wê temenê de wê weke ku wê bi şibihina yên **Boethius**. Ew jî wê di rengekê de wê felsefeyê wê bi dîroka wê re wê bixwênê û wê bi wê re wê, li ser wê bisekinê ku wê felsefeyê di dîroka xwe de hewldana bi birhankirina hebûna xwûdê ku ew çendî li ser wê sekinîya wê di nava hizrên xwe yên teolojikî de wê weke kirdeyek hizirkirinê wê bi temen bikê û wê li ser wê re wê li wê bihizirê û wê biwê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di têngîna xwe ya monist de anselmus wê mijare xwûdê wê li wê bihizirê û wê li se têngîna ‘xwûdê-başîyê’ wê bi wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê ‘hemû tiştên baş wê ji tiştêkê wê bafirîn’ wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê di temenekê darazî û şubjeyî de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, pîvane başîtîya nava tiştan ku wê ne weke hev bê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê hizrên xwe wê bi wê re wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Weke din wê dema ku w bahsa anselmus wê were kirin wê di wê çerçoveyê de wê mirov karibê wî werênê ser ziman wê, hinek xosletên wî yên bi aqilî wê derkevina li pêş. Ew mijarên ku ew dihilde li dest wê çendî ku wê di bin dîmen û awayekê teolojikî de wê hilde li dest lê wê di rengekê aqilmeşandinê ê felsefeyî wê weke ku wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, weke ku wê, Boethius wê, çawa wê bixwezê ku ew felsefeyê û teolojiyê bi hev re karibê bijî û pêşkeve û ankû ji hev bigirê ku wê tefkir bikê wê weke ku wê di wê temenê de wê xwediyê dîmenekê bikê.

Di wê çerçoveyê de wê weke ku wê dema ku mirov li nava ' Monologion 'a wî dinerê de wê dibînê ku ew wê di awayekê de wê zêde bi aqilparêzî wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Her wusa wê, têgînên navaroka 'proslogion' de jî wê mirov wê bi rehetî wê kifşbikê. Di çerçoveya têgîna 'bi birhankirina ontolojikî a xwûdê' de ku wê werê hanîn ser ziman wê hinek sedem û têgînên ku wê di wê çerçoveya wê aqilparêziyê de wê bi wî re wê were lê hizirkirin wê hebin.

Ew ber ku wê zêdeyî wê weke ku wê di dîmenekê rasyonalî û ankû rastîyî de wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Ew wê di wê çerçoveyê de wê dema ku wê, werênê ser ziman wê serî li têgihên seneca wê bixê. Seneca di ragihandinek xwe de wê bi gotina "xwûdê ji jê yê hê maztir ku wê nikaribê were lê hizirkirin" re wê şîrovebikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Ew jî wê di wê temenê de wê, gotinên xwe wê bi têgînek şewayî û morfolojikî wê ji wê (ji wê mazinahiyê) derhênê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê Anselmus wê li wê hizirê wê bi wê re wê werênê ser ziman wê, pêşî wê di aqilê de (in intellectu) wê bi awa bikê û wê di wê çerçoveyê de wê pêşî di reng û awayekê de wê bikê ku ew wê werênê ser ziman. Di çerçoveyê de wê mijare di meji de a li xwûdê hizirkirinê û 'hebûna xwûdê a di mejî de' wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî Anselmus kesekê ku ew 'weke ateist' jî bê ew di wê dema ku wê li lê were lê hizirkirin wê bi awayekê zelal wê were dîtin ku ew di mejiyê xwe de xwediyê tefkirkirinek û ankû hizra xwûdê bê wê were dîtin. Ew li têgiha bi gotina weke 'ji wî yê maztir ku ew newê hizirkirin' wê di wê temenê de wê bi wê re wê, bihizirê û wê li ser wê çerçoveyê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê çerçoveyê de wê, di temenekê aqilmeşandinî a bi felsefeyî de wê di çerçoveyek teolojikî de wê bihizirê û wê, bi wê re wê hizrên xwe wê di dewama wê de bi wê re wê di rengekê û awayekê de wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew dema ku wê, şîroveyên xwe wê bînenê ser ziman wê weke ku ew 'bersivêkê bide hinek rexneyna' wê di rengekê de wê bi wê hizirê û wê hizrên xwe wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Wê dema ku em hizrên anselmus li wan bihizirin wê di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê mijare rewîstê wê weke di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi hizrên wî re wê xwe bide

dîyarkirin. Ew jî wê weke Aziz augustinus wê bihizirê ku wê rastteqîni wê, destpêk û dawîya wê nebê û di wê temenê de ew wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê di awayekê weke di heviyekiyekê wekebi xwûdê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, di çerçoveyê de wê, ew wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman ku wê rastteqîni wê di wê temenê de wê, weke rastteqîyek sermed bê. Wê demê wê rastîya wê rastteqînî wê di renekê de wê xwediyê rastîyek ku em nikaribin wê bi rêya sehên xwe li wê bigihijin û ankû weke ku ew bi wê re wê hebê wê, karibê wê fahmbikê wê li wê bihizirê û wê, di dewama wê de wê bi wê re wê êdî wê werênê ser ziman. Ew wê, dihênê ser ziman ku wê di nav û temenê sazûmana dûnyayî û rêveçûyina wê de wê rastteqîniyek wê hebê. Ew di wê temenê de wê dihênê ser ziman ku wê rastiyên dûnyayî wê ji wê rastteqîniyê bin. Ji xwe weke ku me li jor got ew rastteqîniyê bi xwûdê re di heviyekiyekê de dibînê û li vir êdî hewce nakê ku em wê dúbare wê bi wê re wê werênina ser ziman ku wê weke ew rastteqîni û ankû weke xwûdê ku ew wê dûnyayê wê bi wê rengê wê rêvedibê ku ew bi wê rengê wê dikê ku wê bide fahmkirin êdî wê werênina ser ziman.

Di xabate wi ya bi navê 'de Veritate' de wê, li ser têngîna rastteqîniyê wê gotinên xwe yên ku ew dihênê ser ziman de wê, di renekê de wê, weke ku ew wê, gotina rastitiyê û ya dadê wê, di wateya hev de wê weke ku wê were dîtîni wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê li ser wê re wê, dema ku ew wê bi wê rengê wê dihênê ser ziman wê di dewama wê de wê êdî wê di awayekê de wê bixwezê ku ew li ser wê re êdî bi aqilmeşandinên xwe re ew êdî xwe bigihênê bi têngînen wê yên darazî ên weke başiyê.

Bi aqilê demê ê teorikî û pîretikî aqilmeşandinên

Ji xwe ew xwûdê weke 'hêskirinê' û hwd wê pênasebikê. Ew jî wê, bi rêya sehê û hwd wê karibê di awayekê were derkkirin.

Di dewama wê de wêm piştî wê re wê, di temenekê darazî de wê were dîtîni ku wê şîroveyên xwe yên li ser rastîyê û rastîtîyê û ji wê têngînen wekhevi, dadî û hwd wê bi wê re wê êdî wê hizrên xwe wê bi berdewamî wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, têngînen ku wê weke aziz augustinus wê bi wan re wê li ser 'wîna wazad' û şewayê û hwd re wê bi teorikî û pîretikî wê li ser wan bi aqilmeşandinên xwe wê bisekinê û wê di wê temenê de wê, di renekê de wê êdî wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Ew wê di wê temenê de wê, dema ku ew li wê dihizirê wê li ser wê têngîna rastîtîyê û dadîtîyê de wê dema ku wê wînê wê şîrovebikê wê di awayekê de wê bi sê wateyan re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Yek; wê, hêza xwestekê bê û wê bi wê re ku wê werênê ser ziman. Du; wê mijare perwerdekirin û fêrbûna wînê bê. Ew wê, di wê temenê de mijare 'gihandina fêrbûnê' a wînê wê, di renekê de wê, li wê bihizirê û wê li ser wê bisekinê. Ji aliyê din ê sêyem ve jî wê, mijarw wînê wê, li ser wate, mana û çalakiya wê re ku wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman bê. Wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê di nava dêrê de wê bi zêdeyî wê giringiyê wê bide perwerdekirinê. Ber vê yekê wê di demên navîn ên serdema navîn de ku wê dema skolastikî wê pêşkeve ew wê weke 'bavê dema skolastikî' wê bi wê çerçoveya hizirkirina xwe wê di renekê de wê were pênasekirin.

Di nava kirinê, wînê û fêrbûnê de wê, gotinîn wî xwediyê têngînek fahmkirinê bin. Ew wê li ser wê re wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke ku wê were dîtîn ew wê, di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê werênê wê, mijare aqil û serdestîya xwûdayî wê di renekê din de wê, di wê temenê de wê hilde li dest. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê bahsa aqil û serdestîya xwûdayî wê bikê wê, di bin wê têngîn û təkiliya nava wan herdû gotinan de wê, êdî wê li temenê fêrbûnê û perwerdeyê wê bihizirê û wê sazûmana wê ya fahmkirinê wê bixwezê ku ew ji aliyê xwe ve xwe wê, di renekê de wê bi wê re wê êdî wê werênê ser ziman.

Wê di renekê de wê, mijare birhankirinê ku wê weke aziz augustinius wê di nava hewldana wê de bê wê, di renekê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Di aslê xwe de wê dema ku em mijare birhanê wê di wê temenê de wê li wê hizir in wê têngîhên weke yên bi felsefeyî ên weke felsefeya numinalismê re ku wê weke bi niqaşên nava anselmus û Abelardus ku wê heta mahkumkirina Abelardus wê herin mirov dikarê wan di dewama wê de wê, bi aliyekê wê yê din re jî wê werênê ser ziman. Di demek kin de ev ciwan wê di nava wan hizirkirinên xwe de wê bi aqilê xwe wê di

*Têngîna wîna azad wê di nava xiristiyaniyetê de jî wê weke dîyardeyekê wê di serdema navîn de wê were lê hizirkirin. Wê di nava felsefeyên hemû filosofên xiristiyani de wê di renekê de wê were dîtîn ku wê ji wê were bahskirin û wê were hanîn li ser ziman.

temenekê lêpîrsînerî de wê derkeve li pêş wê, di wê çerçoveyê de wê, bikeve nava hizrên weke ku wê Roscelinus wê li ser wî re wê ragihênê û wê werênê ser ziman ku wî bawer nedikir ku wê giştî wê hebin. Ew wê di temenekê hûrgilî û numinalistî de wê weke ku wê bihizirê û wê weke 'bawerîya wî li yên giştî û serdestîya wan weke nebê' re wê di renekê de wê ji jê were pênasekirin û wê di wê temenê de wê ew wê were hanîn li ser ziman. Felsefeya gnostikan wê çengî wê temenekê lêpîrsînê wê piştî xwe wê biafirênê wê bi heman rengê wê, ya numinalist û ankû 'navparêzîyê' jî wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê bibê û wê, temenê lêpîrsîna giştîyan wê di renekê û awayekê de wê bi xwe re wê weke ku wê biafirênin.

Abelardus wê dema ku mirov li felsefeya wî dinerê wê dibînê ku ew hebûna giştîyan wê di renekê de wê hilde li dest. Di şewayekê de wê mijare tiştê wê dema ku ew wê dihilde li dest wê, dihilde li dest. Wê dema ku mirov li navaroka 'Logica Ingredientibus' dinerê wê di renekê de wê bi rehetî wê kifşdikê. Wê di wê temenê wê giştî weke deng (Voces) bin wê werênê ser ziman. Ew di wê mijare dengê wê di temenê de wê li sr navaroka wê derxê li pêş û wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê weke ku wê were dîtin ew wê li wê bihizirê. Wê ji aliyekê ve wê mijare dengê wê hilde li dest û wê, li ser wê bisekinê. Ew çî di xwe de wê werênê ser ziman wê li ser wê bisekinê.

Aliyê din jî wê mijare gotinê û dengê wê bi hev re wê hilde li dest. Ew mijare levkirina hevokê wê di renekê de wê, cihê hilde lidest ji wateyê û wê hilde li dest. Li gorî wî, çendî ku wê gotin wê di levkirina xwe de wê dûrûst û rast wê li mirov wê were jî wê, nikaribê wê, rengê di wê de ya wateyê wê, di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Ew wê di xwe de wê, weke cewherekê wê hebê û wê, ew lê gotin wê karibê were avakirin. Minaq wê dema ku em wê, dikarin wê bibêjin ku mirov, kevirek a." Wê dema ku em wê bêjin mirov kevireka a' wê çendî wê weke hevokwê li gorî rêgezên rêzimanî wê rast jî bê lê wê di awayekê de wê weke ku wê navaroka wê ya ku ew wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, weke ku wê were dîtin ew di awayekê de wê weke ji navaroka têngîna aristo a mantiqê wê, diwê temenê de wê, gavê biavêjê û wê di renekê de wê hizirkirinên xwe wê bikê.

Li gorî wî, her hevoka ku em wê avadikin wê bi awayekê wateyî wê weke têngînek bi lêkerî a ku ew wê dikê bide danîşan wê hebê. Li ser wê re wê, di wê temenê de wê gotin wê, nikaribê bi temenî wê herêmê ser ziman. Ev têngîn wê ji renekê ve wê, têngîna lêpîrsînê a bi mantiqî a

filosofê kurd feqiyê teyran ku wê werênê ser ziman ku “nav hinekê dihênê ser ziman. Gotin nikaribê wê hemûyê wê werênê ser ziman” re ku wê werênê ser ziman.

Di awayekê din de jî wê di wê temenê de wê, dikarê wê, di renekê de wê werênê ser ziman. Di renekê ku wê feqiyê teyran wê lêbipirsê wê di wê temenê de wê didîmenekê de bê ku wê çawa wê, di awayekê de wê gotin wê, di wê de wê, temenekê giştî wê hebê û ew di wê temenê de wê hem ji ya yek û û ya giştî wê di wê temenê de wê di xwe de wê werênê ser ziman. Wê têtîne ku wê, Abelerdus wê werênê ser ziman wê, di rengê wê weke ku wê bi mijare felsefeyê wateyê wê bikirpênê. Minaq wê dema ku em bahsa ‘mirov’ bikin wê bi wê re wê hem bi tekî wê weke ku wê bahsa wê tişteke û hebûnekê wê were kirin û wê weke di temenê têtîna qatagoriyî a aristo de ku wê werênê ser ziman de jî wê weke ku wê bahsa qatagoriyekê wê were kiirn.

Di wê temenê de wê di renekê de wê, weke aliyekê wê yê giriing wê mijare fahmkirinê wê bi wê re wê bi wê giştî û qatagoriya wê re wê di renekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Tişt wê di her rewşa wê de wê weke ku wê hebê wê dikarê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Em di dewama wê de dibînin ku Abelerdus wê di renekê din de jî wê mijare têtînen wekke cûreyê, cûdahiyê, cihêyîyê û zayendê û hwd jî wê bi wê re wê li ser gotinê re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Aliyê din jî wê hemû giştî wê weke bi sehê ku wê karibin werina derkkirin bin û ankû na wê di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Aliyekê din ku wê, weke pirsê wê Abelerdus wê bikê wê pirsê weke ya ku tek weke tişteke ku ew jîholê rabê wê giştîyê wê bimênê û ankû nemênê wê li wê bihizirê. Li ser mijare hebûnê re wê di wê temenê de wê, bi têtîna wê re wê ew wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê mijare hebûna zayenda, cûdayan û hwd ku ew hena û ankû nîn wê were dîtin ku ew di wê temenê de wê li wan bihizirê û wê nîqaş bikê.

Li ser wê temenê wê dema ku wê têtînen Abelerdus mirov dixwênê wê dibîne ku ew wê li ser temenê wê têtîna qatagoriyî wê were dîtin ku ew mijare têtîna rewîstê jî wê bi wê re wê dihizirê û wê bi gotina ‘xwe nasbikê!’ re wê di renekê de wê bide destpêkirin. Ew di wê temenê de wê mijare felsefeya navparêzîyê a serdema navîn wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê bi mijare qatagoriya giştîyan û ankû tekan re wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Lê di wê temenê de wê li ser wê tekitiyên xwe re ku ew wê dihênê ser ziman wê di dîmenekê din de wê hebûnaê wê derxê li pêş. Lê wê minaq wê ji aliyê mirov ve ku mirov wê hilde li dest wê were dîtî ku ew mirov derdixê li pêş. Di têtîgînên wî de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkiirin.

Minaq wê gotina 'gûnahê' wê hilde li dest û wê di têtîgînekê wê weke li ser 'teybetîya wê' û ankû weke ji kes li kes wê bi teketiya wê re wê hilde li dest. Ew di wê temenê de wê, weke dema ku wê çawa wê kesekê wê gûnahêkê wê bikê wê ew bo yê din wê derbas nebê û ankû yê din kir wê bo wî kesî wê derbas nebê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di mijare nîqaşkirina 'gûnahe pêşî' de wê weke adam û hawa ku ew bihûştê dihên qawutandin wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê ew di temenê wê weke ku wê di nava fellsefeya zerdeştî û piştî wî ya maniyî de wê were lê hizirkirin ku wê 'kes wê ji kiryara xwe berpîrsîyar bê' û ankû wê dema ku ew tiştê kir ku ew baş bê û nebaş bê wê ew ji wê mesul bê' û hwd wê di wê temenê de wê di rengekê de wê were dîtî ku ew wê hizirên xwe wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Di xabate xwe ya bi navê 'Christiana Theologia' de wê mijare xwûdê û ya di nava têtîgîhên paganî' de ku wê were ser ziman wê bide berhev û wê werênê ser ziman. Li gorî wî ya ku wê filosof wê werênina ser ziman wê ew jî wê di demên piştê wê bi pêşketina têtîgîna xiristiyaniyetê re wê were gihandin li rohniyê û zelalkirin.

Ew di wê temenê de wê mijare xwûdê wê dema ku wê hilde li dest wê bi wê re wê li ser temenê salixkirina wê re wê werênê ser ziman û wê bi wê re wê di temenekê têtîgînî a metafîzîkî de wê bi wê re wê bi gotina gîyanê û têtîgîna darazî a başiyê re wê li wê bihizirê. Minaq wê, di wê temenê de wê, bi hebûna xwe re wê, mirov wê çawa wê, di kirinên xwe de ew baş bê ku wê weke 'nêzî xwûdê wê bibê' re wê li wê bihizirê û wê hizirên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Weki din wê di awayekê de wê bi têtîgînek felsefeyî wê weke ku wê bi têtîgîna platon ku wê werênê ser ziman li gorî zanîna xwe û ya ku ew dizanê tevbigerihe ku wê çendî wê weke têtîgînek baş wê şîrovebikê wê di

*Platon filosofekê dem kevnera ê nasîn bê. Aristo jî wê weke şagirtê wî bê. Hem berhemên wî û hem jî yê aristo wê di hemû demên serdema navîn de wê bandûra wan li ser hizirkirinên wan wê bibê.

wê temenê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Abelardus wê dema ku mirov navaroka hizrên wî dixwênê wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin ku ew bi renekê wê weke hizrên aristo dixwênê û wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bigihijê encamê bi hizirkirinên xwe re. Wekî din wê ji navaroka hizrên wî û şîroveyên wî yên weke di nava ya ku mirov dizanê û kirina mirov de levkirin ku hebê û bi wê rengê têngînên ku ew dihênê ser ziman wê di renekê de wê rengê hizirkirina platon wê di xwe de wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bihizirê û wê hizrên xwe wê bi wê re w, werênê ser ziman. Ew di wê temenê de wê, di renekê de wê, aliyên weke 'ne weke tevgerihênê', 'cihê kirinê' û 'cihê tevgerînê' û hwd wê, di wê temenê de wê li wê hizirê û wê piştire wê weke ku wê di wê xabate xwe ya dawî ku me navê wê hanî ser ziman wê, di renekê de wê, weke ku wê, mijarê di levkirina nava kirinê û gotinê û hwd de wê li ser têngîna başiyê re wê bête ser hebûna xwûdê. Wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Abelardus wê li ser temenê hizirkirinên xwe yên mantiqî, felsefeyî û hwd re wê, di wê temenê de wê li ser hebûnên di jîyanê de yek bi yek ku ew bi serê xwe û weke xwe hena wê bi têngînek qatagoriyî wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê di renekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê weke ku em bi têngînên weke yên qatagoriyî de wê dibînin wê werênê ser ziman.

Weki din wê di were dîtin ku wê abelardus wê di hizrên xwe de wê, felsefeyek felsefeyî a hûrgilî wê dênê li holê. Beremberê wê, rengê hizirkirina filosofên weke Aquinas û ankû Duns Scotus û hwd jî weke li ser mantiqê bê û ankû têngihên weke numinalismê û hwd ve wê, bişibihê ya abelardûs. Heta ku wê hinek hizirvan wê ew wê weke bi bandûra Abelardus jî wê werênina ser ziman.

Di felsefeya xwe de wê, di têngînek rewîstî a normatif de wê di awayekê de wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Li ser wê temenê wê bi têngînek şîyarî, berpirsîyarî û her wusa weke di nava gotinê û kirinê de li hevkirinê wê di renekê de wê li ser temenekê nirxî wê derxê li pêş. Abelardus wê di awayekê de wê mijare aqil û hiş jî wê li ser wê temenê

wê li wê bihizirê û wê were dîtin ku ew bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare xwûdê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Felsefeya Abelerdus wê bandûra wê di awayekê de ku em wê bi şibihênin li rojhilat wê ya Er-rawandî û suhrewerdî wê bibê di wê xate wî de wê gelek fîsof wê bi bandûra wan re wê werin dikarê di awayekê de di wê temenê de bi şibandinekê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê li ser temenekê felsefeyî a xwezayî jî wê bihizirê. Wê, mijare navparêziyê û têngîna hişmendiyê û ahenge nava wê weke bi ya heyî û ya neyî û hwd re wê werênê ser ziman. Di têngîna xwezaya nonimalist de wê di rengekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, karibê wê werênê ser ziman.

Ku mirov were li ser felsefeya afirandinê bi temenekê ontolojikî û metafîzîkî wê, di wê demê de wê gelek filosofên ku wê di wê temenê de wê derkevin wê bibin. Felsefeya Dionisos wê di wê demê de wê bi kifşkirina berhemên wî ên weke 'hiararşîya azman' bê, teolojiya nepeniyê û hwd ve wê, bèn kifşkirin û wê werîna nîqaşkirin. Di wê demê de wê li ser temenekê xwezayî û têngîna wê were dîtin ku wê di wê demê de wê, Ioannes scotus Eriugena ku wê weke filosofekê li irlandî wê di wê demê de wê bibê wê karibê wê bahsa wî bikê û wê, ew wê, felsefeyê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê di têngînek ku wê di rengekê de wê rengekê hizirkirina empirîkî wê bènê ber çavên mirov bi hiş wê di şewayekê têngînî de bi felsefeya wî de wê bide dîyarkirin. Ew wê li ser temenê hebûna xwezayî re wê li wê bihizirê û wê, di destpêkê de wê, têngînên weke 'xwezaye hatî afirandin û xwezaye ne hatî afirandin û hwd re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê li ser wê dualiteyê re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê, li wê bihizirê ku em çendî dikarin hebûnê bi aqil wê derkbikin û ankû wê di wê çerçoveyek wê heman hebûna ku em wê derkdikin wê çendî em wê derk dikin wê li ser wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Mijare hebûna dikarê were bi derkkirin û ya ku ew nayê derkkirin wê bixwezê wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê, rêyên derkkirin weke sehên me wê di wê temenê de wê bikê mijare nîqaşê û wê di wê temenê de wê, 'hebûnê' û di dewama wê de wê 'hebûna xwezayî' û wê 'xwezaya hebûnê' di wê temenê de wê di

rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ew wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Di nava hizrên wî de wê di çerçoveya têtîna xwezayê de wê, cihêkirina ji hev ên weke 'xwezaye hatî afirandin û ya ne hatî afirandin', 'ya hati afirandin û ya diafirênê', 'ya hatî afirandin û ya ne hatî afirandin', û 'ya ne hatî afirandin û ne jî ya diafirênê' û hwd re wê li wê bihizirê. Di dîmenekê giştî de wê dema ku wê li gorî mantiqê demê wê weke ku wê bi wê were lê hizirkirin wê, weke ya ku ew weke afrîner û ankû xwûdayê ku ew diafirênê ku wê were fahmkirin û li aliyê din wê bi wê rengê wê beremberê wê yên ku weke hatin afirandin weke bi destê xwûdê û hwd. Lê di wê çerçoveyê de ku mirov wê hinekê di wê de wê kûr dibê wê di nava têtîna û nûansên scotus Eriugena de wê hinek aliyên din wê weke ku wê mirov wê bi wê re wê fahmbikê wê hebê û ew jî wê bi temenekê epistemolojikî wê xwe di wê rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Minaq wê di wê çerçoveyê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê ku wê di wê çerçoveyê de wê, ya weke bi seh û rêyên sehî weke bi derkkirinê ya ku ew dikarê bi wê were derkkirin û ya ku mirov nikarêbê wê bi wê re wê derkbikê wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Ew li ser wê cihêkirina ji hev dikê weke ya bi ya hatî afirandin û ya diafirênê û ankû ne afirandî û ne jî diafirênê û hwd re ku wê li wê bihizirê wê bi têtînek sehî-epistemikî wê di rengê de wê bi zanînê wê li wê bihizirê. Wê têtîna ji hev cihêkiirn wê bi têtînek felsefeyî wê weke "bi li wê daxistinê(in: reduction)" wê li wê bihizirê. Ev wê were çi wateyê bê? Ev wê di wê temenê de wê di têtîmnek xwezayî de wê di têtîna wî ya weke ya bi "ya ne hatî afirandinê û ne jî diafirandîya' de wê were fahmkirin.

Ew di wê temenê de wê mijare afirandinê wê di wê temenê de wê li ser wê têtîna hebûnê re wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, weke ku wê bixwezê wê têtîna afirandinê dervî wê têtîna demê a aqilê rûniştî weke 'ji aliyê xwûdê ve hatîya afirandinê' wê fahmbikê û wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, di nava hizrên wî de wê weke ku wê bahsa xwûdê werê kirin wê weke bi wê re wê di rengê de wê li têtîna xwe ya demê

û gerdûnê wê bihizirê û wê weke li hemû gerdûnê belavbûyî û bêsinor û ankû sermed û bêsedem wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bihizirê. Lê ew wê, dixwezê wê di mejiyê xwe de wê, di nava çerçoveya aqilê xwezayê sehî de wê bi temenê afirandinê û hwd re wê li ser temenek sedemî û hwd re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ew wê bi wê re wê bi xosletên ‘anarkhos û anaitios’ wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê werênê ser ziman wê weke ku em di felsefeya Boethius de wê fahmdikin wê bandûra têngîna afirandinê a Porpyrhos ku wê bibê wê di awayekê de wê, di şêwayekê weke di rengê wê de wê bi têngînên scotus Eriugena re wê karibê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di nava felsefeya scotus Eriugena wê ji aliyê gotina xwûdê a demê ve wê ew wê li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê, hinek gotinên ku ew di wê temenê de wê bi gotina xwûdê re wê werênê ser ziman wê bi awayekê wêrekî wê bale mirov wê bikişênin. Li ser gotina wî ya bi rengê “xwûdê ji aliyê xwe bixwe fahmkirinê û salixkirinê de wê kêmbê” re wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ber vê yekê wê, xwûdê wê çî bê û çî nebê wê bi wê sedemê wê nikaribê were fahmkirin. Ber vê yekê wê nikaribê were fahmkirin ku ew ‘çî’ ya.

Bi wê temenê wê di têngînên wî de wê di demê de wê weke têgihek razber ku wê weke nikaribê wê were fahmkirin bê. Di wê nûqteyê de wê scotus Eriugena wê hizra xwûdê wê di wê temenê de wê weke dervî aqil û ser aqil re wê, werênê ser ziman. Ew wê di dewama wê de wê ya ku ew mirov nikaribê wê fahmbikê ku ew ‘çî’ ya û ya ku mirov wê li wê têngihê wê demê wê li şûna wê ya ku mirov wê li wê têngihê û wê karibê wê fahmbikê wê beremberê wê fahmbikê ku ew çî ya wê karibê wê li şûnê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, dema ku mirov wê li ser têngîna hizra wî ya xwûdê re wê weke bi rengê hizirkirina têngîna nepeniyê a xwûdayî ku wê Dionisos wê dihênê ser ziman re wê, dîmenekê ‘panteist’ a xwûdayî ku wê piştî mirov bi rengê hizirkirina spinoza û xwûdayî wî yê xwezayî û ankû yê bruno ku ew bi têngihek gerdûnî û hwd re wê, di wê rengê de wê salixdikê wê di awayekê de wê were dîtin ku ew wê werênê ser ziman.

Ew li ser ya heyî wê dihizirê û di dewama wê de wê mijare zanînê wê li

***Panteism** bi gelemperî wê gotinek bi monism re wê were ser ziman û wê bi têngîna ku wê her tişt wê weke beşek ji xwûdê ya wê pênasebikê û wê werênê ser ziman bê.

ser wê re wê bihizirê û wê weke 'fahmkirina wê', 'têgihîştina wê', 'hişmendîya wê' û hwd bê wê werênê ser ziman. Li gorî wî xwêdû ber ku ew seraqîl re wê ne bi derfet bê ku mirov li fahmkirina wî bigihijê û wî fahmbikê û derxê li têgihîştinê. Di wê temenê de wê, li gorî wî û têtîna wî ya epistemikî wê ya ku ew di çerçoveya aqil de bê û ya ku ew ne serxwezayî û ankû seraqîlî re wê karibê ew were fahmkirin di çerçoveya wê aqil û zanîna me de.

Scotus Eriugena wê dema ku mirov wê li hizrên wî dinerê wê di wê çerçoveyê de wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring ku ew bi wê dihizirê wê mijare têtîna afirandinê bê. Ew li wê dihizirê ku wê hemû tişt wê ji aliyê xwêdê ve ew hatiya afirandin û wê li wê vegehirê. Di wê rewşê de wê dema ku ew bahsa wê bikê wê di wê çerçoveyê de wê bi gotina ku wê li xwe vegehirê. Ber vê yekê jî wê, ev di wê de wê weke armançek bingihîn bê ku ew li xwe vegehirê. Di wê nûqtayê de wê li xwe vegehirê wê, bo her tiştê zindî û ne zindî ên ku ew hatina afirandin jî ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bibêjê. Tişt wê dema ku ew hat afirandin wê piştî wê ji xwêdê wê dîrkeve li gorî wî. Di wê dema ku ew çendî ew dîrket de jî wê, di rengekê de wê weke ku wê, were dîtin wê, ji wê rewşa xwe ya afirandinê wê weke ku wê dîrkeve.

Ew wê di wê temenê de wê dihênê ser ziman ku ew tiştên ku ew hatina afirandin wê li wê hebûna wan ku ew hatî afirandin wê têtîna destpêkê û dawîyê wê li wan wê were barkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê ya weke hebûnê heya wê xwediyê destpêk û dawîyê bê.

Di dewama wê de wê scotus Eriugena wê li ser têtîna ya hatî afirandin û yê afirandî wê li ser xwezaya wan jî wê bisekinê. Ew wê, di wê temenê de wê, têtîliya nava wan û ji hev cihêbûna wan wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de ew wê, dihênê ser ziman ku wê, ya ku ew hatî afirandin ew bo ku ew dixwezê were fahmkirin wê pêşkeve û wê di wê rewşa xwe ya bûyinê de wê pêde wê herê. Minaq wê şîniyek wê dema ku ew dibê û şîn dibê û mazin dibê, zaroyek ew dema ku ew piçûka ew mazin bê û hwd. Di wê temenê de wê ev têtîna xwe bi hewldana dana nişandinê weke ya hatî afirandin wê bi her tiştê re wê weke xosletek xweza wê hebê.

Di nava têtîna zanîna teolojikî û hwd a serdema navîn de wê mirov wê ne weke hebûnek afrîner wê were dîtin. Di wê temenê tenê wê weke

* Herbermann, Charles, ed. (1909). "John Scotus Eriugena". Catholic Encyclopedia. Vol. 5. New York: Robert Appleton Company.

hebûnek hatî afirandin wê were dîtin. Ev têngîn wê li giştîya demê wê, di wê rengê de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Lê di nava hizrên scotus Eriugena de wê, xosletek wê di wê temenê de wê, di temenekê de ku wê werê ser ziman wê weke ku wê, derkeve dervî wê têngînê. Ew wê, mirov û hwd jî wê, di wê temenê de wê weke zindiyek û hebûnek ku ew wê hêza afirandinê wê weke ku wê bistênê û ankû wê bi wê re wê biafirê wê, di renekê de wê bidest afirandinê bikê wê weke ku wê li wê bihizirê.

Di dewama wê de wê were dîtin ku wê xosletê afirandinê wê weke li hêzek xwûdayî wê were baxşkirin. Scotus Eriugena ew wê ji hinek aliyan ve wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Weke gelek filosof û hizirkirinên dema serdema kevnera bê û ankû yên serdema navîn bin wê mijare hebûna fîzîkê wê, di wê çerçoveyê de wê bi hebûna wê û bûyina wê ya bûyî re wê bikina mijare lêpîrsînê. Di wê çerçoveyê de ew çawa heya û çavkaniya wê çî ya û mirov wê çawa dikarê wê fahmbikê û ankû wê piştî wê di dawîya dawî de wê, dema ku ew ji holê çû wê bi tememî wê herê û ankû wê vegehirê li tişteke din wê li wê bihizirin. Mijare hebûna fîzîkê wê, di wê çerçoveyê de wê, weke têngînek ku mirov wê karibê wê di renekê de wê li ser wê bisekinê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di nava tiştê û têngîna wê de wê, di renekê de wê hertimî wê lêpîrsînek wê bibê. Minaq wê di demên daîw ên helenîkî de wê piştî ku wê platonvanên nû wê derkevin wê weke ku em bi felsefeya platonîkî de wê dibînin wê lêpîrsîn wê bibin. Porphyrios wê, di wê çerçoveyê de wê, bi wê li wê bihizirê wê, werênê ser ziman ku “wê dema ku ez li tişteke xweşik bihizirim wê di nava wê û wê têngîna xweşikatiyê çawa bi şibînekê li wê hizirim’ re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Têngîna scotus Eriugena wê, dema ku wê, di wê temenê de wê, ‘tişt wê bixwezê ku ew xwe bide dîyarkirin wê, dema ku em bi têngîna hizrên platonvanên nû re wê bi têngînekê û girêdanekê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê wê dikarê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, weke platinius wê werênê ser ziman “tişt wê ber ku wê bixwezê bê zanîn’ wê pêşkeve û wê, derkeve li holê re wê, ji aliyekê ve wê karibê wê benê ser ziman. Di nava felsefeya platonvanên nû de wê mijare bûyinê a li ser tiştê û zanîna wê re wê, di wê temenê de wê li ser wê aliyê ve wê ji aliyekê ve wê bi xosletên wê yên fîzîkî wê weke ku wê bixwezî ku ew li wê bihizirin û wê werênina ser ziman.

Scotus Eriugena wê, dema ku ew li wê bihizirê wê di çerçoveya têkiliya nava yê diafirênê û ya hatî afirandin de wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew wê, li ser wê têtîna ku me li jor re wê weke ku wê bi gotina Porphyrios re wê hanî ser ziman wê li ser têkiliya nava ya nitelikê û ya ku wê nitelikê wê bi reng û awa dikê re wê di renekê de wê weke ku wê bixwezê li wê bihizirê. Di awayekê de wê, têtîna xweşikatiyê wê minaq wê weke têtînek heyî a weke bi awa wê li wê bihizirê. Lê di wê temenê de wê çavkaniya wê bûyina wê çi bê? Wê di wê çerçoveyê de wê bi têkiliya nava wê re wê bi mijare ya afirî û ya yê ku ew wê diafirênê re wê di wê temenê de wê, bihizirê. Ankû wê bi gotinek din wê ya hatî afirandin û çavkaniya wê re wê di renekê de wê bi wê re wê weke ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di nava têkiliya nava ya afirandî yê diafirênê de wê, minaq wê kesekê ku ew tiştê diafirênê wê bide. Minaq wê kesek wê dema ku ew tiştê wê çawa ku wê çêbikê wê 'dest lêbide' ku wê weke pêwîst bê wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê ew destlêdan wê weke aliyekê ku wê temenê wê afirandinê wê di nava têkiliyê de wê biadfirênê. Lê wê dema ku wê scotus Eriugena wê ji aliyê têtîna yê diafirênê ve ku wê ji aliyê xwûdê ve wê li wê dihizirê wê, di wê temenê de wê, bi gotina weke 'ew bi aqilê xwe û hizira xwe wê têkiliyê bi afirandina darêjka wê re wê dikê. Wê piştî ku ew wê, bi darêjkî afirandin wê, di wê de wê bi cewherê wê êdî wê barî hebûnê wê bikê. Di wê temenê de ew wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Diawayekê de wê li ser wê re wê, di renekê de wê, weke ku em bi maniyar re wê dibînin wê tiştê din wê di renekê de wê, bi hizirên scotus Eriugena re wê were dîtin. Ew jî wê weke ku wê di destpêka têtîna wê de ku wê ji navaroka incilê jî wê, weke nişeyekê wê bigirê û wê werênê ser ziman wê bi gotina "di destpêkê de wê hiş wê hebê' re wê, li wê bihizirê wê werênê ser ziman. Periphyseon wê, di destpêka pirtûka xwe ya sêyem de wê dema ku wê mijarê wê werênê ser ziman wê, gotina 'logos'ê wê di renekê de wê bi wê temenê wê bi renekê wê weke ku wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê gotina logos'ê wê weke di wateya 'sedemê' û ankû 'aqil' de wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê bahsa hebûnê wê were kirin wê di çerçoveya afirandinê de scotus Eriugena wê ji wê nûqteyê wê weke ku wê gavê biavêjê û wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê

bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê, dema ku mirov em li ser wê têngîna gotina 'pêşî hiş hebû' ku em li wê dihizirin wê di temenekê ideayî û ankû 'îdeayiya ilahî' de wê, li wê bihizirê û wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê hizrên xwe wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Li gorî wê ya ku ew hatî afirandin wê di wê temenê de wê pêşî wê were afirandin û wê piştê wê di dewama wê de wê bi sazûmanekê hebûna dûnya fîzîkî a ku ew di bingih û temenê hebûna wan ya hatî afirandin de ku ew heya wê êdî wê biafirê û ankû wê were û biafirê. Ev wê weke ya ku ew wê di rengekê de wê di dewama wê de wê, bi wê re wê were. Di periphysion'ê de wê dema ku wê bahsa hebûna hebûnê wê were kiirn wê di wê temenê de wê bi wê rengê wê were hanîn li ser ziman ku ew, 'hemû tiştên ku ew xwûdê afirandina wê, ew di xwe de û bi xwe wê hebin' re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, dema ku wê weke têngînek di hevokê de wê weke ya berdewamî ew 'di xwe de û bi xwe re ku ew hena wê weke ku ew bi serê xwe hebin wê di reng û awayekê de wê weke ku ew li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Êdî wê di wê temenê de wê, aliyekê din ê hizrî ku wê di nava felsefeya serdema navîn de wê were lê hizirkirin wê, ew wê, bikê mijare hizirkirinê. Ew jî wê ew bê ku 'wê, tiştên ku ew hatî afirandin wê beşek ji wê ya ku wê temem dikê bê û an jî wê ew wê karibê weke bi yê afirandî re di hevkeyekê de bê.' Wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Bi rengekê din ku ew li gotinê were lê hizirkirin wê ew wê were fahmkirin ku wê ne afirandin wê weke beşek weke hebûna giştî a xwûdayî bê û ne jî wê, xwûdê wê weke beşek ji wê afirandinê bê.'

scotus Eriugena di mijare hebûnê de wê dema ku ew şîrove dikê wê li ser wê re wê, hinek aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman wê hebê. lê pêşî wê, di awayekê de wê weke ku wê 'periphysion'ê di beşa wê ya çarem weke ya 'dahûrê' de ku wê şîrovebikê de wê, hinek şîroveyan wê di wê temenê de wê werênê ser ziman û pêşî wê weke aliyekê ku wê pêwîst bê ku mirov çav li wê bide. Di destpêkê de wê bi gotina "armanca her tiştê wê, xwûdê bê' re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê êdî wê bi ber şîrovekirina hebûnê ve wê herê lê ew mijarê wê pêşî wê di rengekê de wê, li ser hebûnê û şîroveya wê re wê, dema ku wê, bikê wê, di reng û awayekê xwezayî de wê bi wê re wê were dîtin ku wê bikê.

Di wê çerçoveyê de wê ya ku wê derkeve li pêş wê, gotina 'fûsîs' ku wê were wateya 'xwezayê' û ya 'ousia' ku wê were wateya 'cewherê' wê

werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, ew wê, bi wê re wê werênê ser ziman ku wê çawa wê bi hev re wê hebin.

Li ser têtîna xwezayê re wê, dema ku ew wê, dema ku wê werênê ser ziman wê li ser wan gotinên xwe re wê werênê ser ziman. Ew pêşî wê bi nerînekê û ankû weke bi kortasî wê pêşî wê hinek kirpendinan wê li ser felsefeya kevnera wê bikê û wê di wê de wê dema ku wê bahsa xwezayê û cewherê wê bi wê rengê wê werênê werênê ser ziman. Di wê rengê ku wê werê hanîn ser ziman de di demên kevn de wê, di fûsîs de wê ousia ku wê cih bigirê wê, di rengê de wê werênina ser ziman wê bi kirpênê. Di dewama wê de wê dema ku wê werênê ser ziman wê di awayekê de wê gotina 'fûsîs'ê wê çendî ku wê weke têtînek xwezayî wê werênê ser ziman jî lê wê di hinek rengên şîrovevî de wê bi wê re wê, di rengê de wê weke ku wê bigihîjê awayekê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê, mijare gotina *fûsîs* wê weke di rengê morfolojîkî ê xwezayî de wê weke zêdebûnê û ji wê bûyinê wê weke bi gotina 'fûomai' û hwd re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di wê de wê weke bi têtîhên weke 'zêde dibin', 'dihên çandin', 'dihên li holê', 'mazin dibim' û hwd re wê di rengê de wê ew wê werênê ser ziman. Lê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke gotinek teybet wê, di wê temenê de wê, hinek aliyên wê yên din ku mirov wê werênê ser ziman bê. Weke ji xwe bûyinê wê, di rengê de wê bixwezê ji wê fahmbikê.

Lê scotus Eriugena wê mijare xwezayê wê, di rengê de wê, di wê çerçoveyê de wê bi têtînek cewherê wê werênê ser ziman. Û wê di wê çerçoveyê de wê li ser wê bisekinê û wê fahmbikê. Di têtîna xwezayê scotus Eriugena bi awayekê weke di rengê tozî, darêjkî û hwd de û wê di wê de wê gûharên wî weke bi rengê ji xwe zêdebûnê, bûyinê, mazinbûnê, kalbûnê, razînê û hwd re wê, di rengê de wê weke werênê ser ziman. Wê dema ku ew xosletên wê gotinê ew dihênê ser ziman wê di rengê de wê weke ku ew dihênê ser ziman wê, di awayekê de wê weke ku wê, çawa wê bi hebûna zindiyekê re wê bibê, bijî, mazin bibê, kal bibê û bimirê wê di awayekê morfolojîkî de wê weke ku wê dîmenê wê ji wê bihizirê û wê ji wê bigihê hinek awayên fahmkirinê.

Ew wê di wê de wê, mijare cewherê wê weke xwe mayinê ku ew ne razihê û xiranebê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wekî din di xwe de wê weke xwediyê berdeyamiyê bê. Di wê çerçoveyê de wê, ew wê bi wê re

wê li wê bihizirê. Di çerçoveya gotina xwe ya cewherî de wê, weke xwe mayinê wê, di rengekê de wê, bixwezê di awayekê morfolojikî de wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Ew di wê temenê de wê dema ku wê kirpendina xwe li ser felsefeya kevnera re wê bikê wê bi gotina 'weke di dema kevnera de wê, di felsefeyê de wê, li ser çerçoveya gotinî wê pêşî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. minaq gotinên weke beremberê 'essentia' wê natura bê û weki din wê 'natura' jî wê weke beremberê 'essentia' wê were bikarhanin. Di hundurê wê de wê, scotus Eriugena weke ku em ji nava şîroveyên wî tê digihijin ew dixwezê wê cewherê wê fahmbikê. Weke ku wê çawa wê aziz Augustinius wê bikê ku ew bigihijê ya 'esasî' weke cewherê wê weke ku wê bigihijê nepeniya rûhanî ku mirov bi wê re hevnasînê bikê û wê perdeya nava xwe û wê di dîtînê de wê rakê û hwd re wê li wê bihizirê. Ber vê yekê wê gotina cewherê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û ku ew weke cewherê ku wê di xwe de wê hebê û wê weke xwe dimênê û çavkaniya wê bûyinê bê.

Wê bi wê re wê dema ku ew li ser wê re wê, kirpendinê li ser mirov û gerdûnê wê bikê wê berî wê kirpendinekê wê li ser hebûna gotina 'telos' wê bikê. Ew wê, di destpêkê de wê di wateya 'destpêkê' û 'dawî' û bi wê re armancê de wê werênê ser ziman.

Scotus Eriugena wê di destpêkê de wê, mijare gerdûnê wê di rengekê de wê şîrovebikê û wê bi wê re wê, bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Wê li ser wê re wê xwediyê şîroveyek bi pêşveçûnê a teybet bê. Ew wê di çerçoveya ji hev cihêkirina a xwezayê a sêyemin de wê, weke 'ya hatî afirandin û nikaribê biafirênê' de wê ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ew di wê de wê werênê ser ziman ku wê her tişt wê ji 'yek'ê wê derkeve û wê bi wê re wê, diawayekê de wê beşbûn û gerdûna ku ew dibê û dihê dîyarbûn wê li ser wê bisekinê. Li gorî wê weke ku mirov wê dibînê wê di dîmenekê hiyararşiyî ku em wê di nava têgîna aziz augustinus de wê dibînin wê li ser hebûnê a ya jorin û ya jêrîn ku wê çawa wê hebin wê re wê, bi wê re jî wê xwe di awayekê de wê weke ku

*Têgîna hebûnê, qatagoriyê û cewher û xwezayê ku scotus Eriugena wê werênê ser ziman wê ne dîrî ya felsefeya aristo bê. Wê di wê çerçoveyê de wê felsefeya xwe ya hebûnê wê di şêwayekê de wê bîninê ser ziman. Bi wê 'fusus' di wateya xwezayê û 'ousia' jî di wateya cewherê de wê dihênê ser ziman.

*Carabine, Deirdre (2000). John Scottus Eriugena. New York: Oxford University Press

wê bide dîyarkirin. Li jêr wê bi wê re wê, yên weke zayend, cûrebûn, cûdabûn û hwd wê bi awayekê qatagorizebûyina di nava xwezayê de ku wê bibê re wê werênê ser ziman.

Di nava wê de wê, pêvajoya 'afirandinê' ku ew dihênê ser ziman wê, weke 'bênavber ku ew dibê û xwe dide domandin' re wê, şîrovebikê û wê di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Ew wê temenê wê li ser 'ideayên ilahî' wê avabikê û wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di mijare hebûnê a zindiyî de wê, li ser wê temenê re wê, dema ku wê werênê ser ziman wê, ji du aliyên ve wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Wê dualiteya nava bedenê û gîyanê wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew wê bûyina gîyanî ku wê çavkaniya wê îdeayek ilahî bê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Beremberê wê bûyina bedenî wê bibê û ew jî wê bi temenekê maddî wê hebê û wê di wê çerçoveyê de wê, ew wê, di nava jîyanê de wê, bibê. Di wê nûqtayê de wê hinek têtîgînên wî yên ku wê hizirkirinên aristo wê di mejî de wê li wan karibê were şibandin wê werê dîtin. Minaq gotinê weke 'aliyekê mirov wê heywanî bê' ku wê werênê ser ziman re wê, li ser aliyê têtîgînî ê bedenî re wê di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Di mijarew afirina mirov de wê, werênê ser ziman wê weke 'bi heman gîyanîya aqilî re ku ew bûya yek' re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ev wê li gorî wê di çerçoveyek xelekî de wê bibê û wê di wê xelekê de wê du alî wê hebin. Yek wê mirovî bê û ya din jî wê ideayîya xwûdayî bê ku wê bi wê re wê bigihijina li hev bin. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê ew wê bihizirin. Wê di wê hebûna mirov wê aliyê bedenî wê bi wê xwezaya heywanî re wê têtîkiliyê wê dênê. Aliyê din ê gîyanî wê bi wê hebûna xwûdayî a ideayî û hwd re wê ew wê têtîkiliyê wê dênê. Di wê temen de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wê di awayekê de wê aliyê din ê weke ku ew weke bi aliyê xwezayîya heywanî re wê têtîkiliyê didênê wê weke aliyê maddî û ankû bûjenî bê wê bènê ser ziman. Ew wê, bi çerçoveya û hebûnîya xwezayî wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Li ser wê aliyê re wê di awayekê de wê têtîketina li fahmkirina hebûna fîzîkê a jîyanî û bûjenî wê bikê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Ew wê, werênê ser ziman ku wê aliyê heywanî ê xwezayî wê ji axê wê bibê û wê ew bingihê wê û çavkaniya

wê bê. Wê bi wê re wê ew wê, werênê ser ziman bê. Ev wê aliyê hizirkirina scotus Eriugena û çerçoveya têtgîna wî ya afirandinê ku ew bi wê re li ser wê hebûna bedenî û ankû bûyiina bedenî ku ew bi wê re li wê dihizirê re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê weke aliyê wê yê ku ew bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê dihizirê bê. Scotus Eriugena di têtgihîştina xwe de wê aliyê ideayî-gîyanî û yê bedenî-xwezayî û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê bi temenekê ideayî û bûjenî û hwd re wê ji hev wê cihê bikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, ji herdû aliyan ve jî wê, derfeta di wê de a kûrbûnê wê weke ku wê bibê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikêbê.

Li gorî Scotus Eriugena mijare afirandinê wê, di awayekê de wê dikarê wê çerçoveyê de wê weke ku wê fahmbikê wê li pênc beşan wê were beşkirin. Afirandinek wê ya bedenek bê, ya hebûnek zindî bê, ya hebûnek sehî bê, ya hebûnek rewîstî û an jî zêhnî bê, Li gorî wî di bedenekê wê ev her pênc beş jî wê hebin. Di hebûnek bedenekê de ku wê jîyanî wê dayikê wê bikê û wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin û bi temenekê xwezayî wê bêtê ser ziman wê ew bê. Li gorî Scotus Eriugena wê, ev beş wê di bedenekê de wê bigihijina li hev. Wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê bi hebûna wê afirandinê wê li ser temenê afirandinê ên weke menewî-aqilî de wê bihizirê wê gîyan wê di wê rewşê de wê weke hebûnek ku wê têtgiliya mirov wê bi wê xwûdê re wê dênê bê.

Li gorî wê gîyan wê di renekê de wê weke beşek ku wê, bi wê têtgili wê bi wê xwûdê re wê bê danîn. Ber ku wê weke beşek ji jê bê. Ya ku wê temenê wê têtgili danînê wê di renekê de wê bide danîn jî wê di awayekê de wê weke ku wê bibê jî wê ew bê. Li gorî wî wê dema ku em dibêjin 'mirov ji pêjna xwûdê hatiya afirandin' em di wê temenê de wê weke ku wê dibêjin. Yan jî wê, di wê temenê de wê, weke gîyanî wê ji wê were.

Diawayekê de wê, dema ku em wê nûqtayê wê di renekê de wê bi felsefeya platon ve wê girêbidin û wê werênina ser ziman wê, karibê bi wê re wê bikê Wê weke ku wê bi têtgîna 'logistikon'î ku wê, nîşanaka îdeayî wê bi wê re wê bihawênê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li gorî wê, her bîrkirin (anamnesis) wê, di renekê de wê, nîşanakeyekê ideayî wê di xwe de wê bihawênê. Ew li gorî wî temê ya hêza gîyanî (metemphysis) biafirênê û wê ji wê te wê weke bingih wê biafirênê.

Di awayekê de wê, dema ku wê Scotus Eriugena wê werênê ser ziman wê mijare gîyane aqilî wê werênê ser ziman û ew wê weke farişte û ankû

melek bin. Ew wê weke ku wê pênasebikê wê nexwediyê xosletên weke yên heywanan ku ew bi wan zêdebibin, tûnabibin û hwd bin. Ev xoslet wê, bi hebûna wan ya fizikî re wê aîdî heywanan bin. Li gorî ew ne xwediyê xoslet û karigeriyên sehî jî bin. Di awayekê de wê dema ku wê bixwezê wê bi têgînek wê bi gîyane aqilî re wê têkiliyê wê dênê wê, di wê çerçoveyê de ew wê werênê ser ziman ku wê, aliyê aqiliya mirovî a weke gîyanî wê ew têkiliya mirov wê bi wan melek û ankû faîştayan re wê dênê.

Li gorî wê bi pêjna xwûdayî hatiya afirandin û wê dema ku ew dihênê ser ziman wê di dewama wê de wê bahsa afirandina dûnyê wê bikê. Li gori wî dûnya bo mirovan wê were afirandin. Li gorî Scotus Eriugena wê jî ber wê xosleta mirov ku ew weke bi pêşjna xwûdayî hatiya afirandin êdî xwûdê wê hemû afirandinên xwe yên ku ew dihên dîtin û nayên dîtin wê di nava mirovan de wê bide afirandin û bicihkirin. Li gorî wî, berî ku mirov were afirandin wê, ev hebûn wê ne bi demî, ne bi mekani jî wan bahskirin wê ne bi derfet ba.

Di awayekê de wê gotina afirandinên dihên dîtin û yên nayên dîtin ku em wan werênina ser ziman wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, bi wê rengê wê werênê ser ziman wê, weke bi têgînek gerdûnî û ankû temeneke têgînî ê bi wê rengê wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Li gorî ku wê Scotus Eriugena di priphyseon´ê de wê werênê ser ziman wê baxtê mirov û gerdûnê wê bi hev ve wê girêdayî bê. Di dewama wê de wê li ser wê têgîn û temenê gerdûnî wê di rengekê de wê dema ku wê hebûna xwûdê wê salixbikê wê bi wê re wê, di awayekê de wê, werênê ser ziman ku wê mijare salixkirina mirov de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Scotus Eriugena wê weke ku wê di ´priphyseion´ de wê werênê ser ziman wê, bi rengekê wê weke jî wê aqilmeşandinê wê bikê wê werênê ser ziman bi wê çerçoveya gerdûnî ku ew wê weke wê bê bi rengekê têgînî ê pêjnî wê demê wê, weke gotinekê di zêhnê xwûda de wê xwediyê hebûnekê bê. Ew wê, hemû afirandinê wê di wê temenê de wê, pêjnek zêhnî ku wê di zêhnê xwûdayî wê de wê hebê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Mijare têgîna gerdûnê wê, di wê çerçoveyê de wê, ew jî wê, weke pêjnek di wê rengê de ku ew di çerçoveya zêhnê xwûdê de wê bi wê re wê li wê dihizirê. Wê, di wê de wê hebûna mirov wê hebê û wê weke çawa wê baxt û kadera gerdûnê wê bi wê zêhnê xwûdayî ve wê weke

pêjneke wê girêdayî bê wê ya mirov jî wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê, weke ku wê girêdayî bê.

Li gorî Scotus Eriugena ku wê di priphyseion'ê de wê werênê ser ziman wê mirov wê weke têgînek sermedî ku ew hebê wê di zêhnê xwûdê de wê ava bistênê û wê bibê. Wê weke ku em di wê temenê de wê bi hişbûna mirov jî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke ku ew di rengekê de wê, di hundurê mirov de wê weke ku ew rûbide wê bi wê re wê li wê bihizirê. Maniyî wê mijare zanîn û hişmendiyê ku wê bi mirov re wê bibê wê, weke 'çîroskek di mirov de rûdide û dibê' wê werênina ser ziman. Platon wê di temenekê hundurînî a ideayî de wê weke ku wê di mirov de wê rûbide û wê hebê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê di vê nûqteyê de wê mijare têgîna 'beyenibûnê' wê di rengekê de wê weke têgînek ku mirov wê karibê ji nava hizrên Scotus Eriugena wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Ew wê beyenibûnê wê, di awayekê de wê bi 'gûnahê pêşî' re girêdayî wê werênê ser ziman. Marks wê dema ku wê têgîna beyenibûnê' wê li ser rewşa kedê re wê werênê ser ziman wê di demên hemdem de ku wê werênê ser ziman wê weke têgînek ji nava tawratê wê weke ku wê bi wê rengê wê bikirpênê di awayekê de û di dîmenekê de wê bê dîtin.

Mijare beyenibûnê wê, di wê çerçoveyê de wê, di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, têgîna beyenibûnê wê, di rengekê de wê, di nava zerdeştîyên pêşî û hinekî jî wê berî wan di nava mitrayîyan de wê, bi têgîna 'jîbîrkinê' û hinekî jî wê bi hebûnê û gûharîna hebûnê re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Ber ku wê yekê ew wê li ser wê bisekin in ku wê her dem, kêlî û pêvajoyên hebûnê werina salixkirin bo ku ew beyenibûn were derbaskirin. Di wê temenê de wê têkiliya aqilbûnê û aqilê wê hinekê jî wê bi wê re wê dênin û wê werênina ser ziman.

Pişti ku wê, wê bi têgînek ontolojikî wê, di nava manitiyan de wê têgiha beyenibûnê wê bi têgînek vegotinî a weke ya gûnahê pêşî a weke ji bihûştê avêtinê re wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê temenê de wê, bi têgîna çîroska rohnîyê ku ew ketiya dûnyê û di dûnyê de ew dil hatiyagirtin wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê bi wê re wê hizrên xwe wê wernina ser ziman. Di demên hemdem de wê, marks wê weke ku wê bi wê temenê wê têgîna beyenibûnê wê li ser temenekê têgînî a xwezayî û hwd re ku wê dixwezê

wê werênê ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê bi têtigihîstinekê wê werênê ser ziman.

Di renekê din de jî wê dikarê wê di mijare hizirkirina wê têtigîna beyenibûnê de wê, dema ku wê Scotus Eriugena wê werênê ser ziman wê, di temenê ku ew karibê bi wê bijî a bîaqilbûnê re wê werênê ser ziman re wê ji wê aliyê ve wê bi aqil û beyenibûnê wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê, mijare zanînê û beyenibûnê bi hev re wê platon jî wê di renekê de wê di wê temenê de wê bi têtigîna xwe ya îdeayî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Ew weke têtigînek hundurîn wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê, di wê de ku ew bi renekê azmûn dikê wê bi wê re wê, hin bi hin wê pêşkeve wê werênê ser ziman. Ya ku wê, Scotus Eriugena wê bi têtigîne beyenibûnê bi gotina 'ber gûhanê ku ew kir wê pêre bibê' ku wê werênê ser ziman wê platon bi têtigînek îdeayî wê di wê de wê bi temenekê têtigîhî ê azmûnî ku wê bibê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê têtigîna azmûnî wê marks jî wê piştire wê, bi encama hilberîn û kedê re ku wê pêşkeve wê li ser temen û çerçoveyek bi wê rengê wê di awayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman bê. Scotus Eriugena wê di wê nûqteyê de wê bi zanînê re ku wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, li ser wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, zanîn wê bi ya ilahî û ya mirovî wê bi wê li duyan wê beş bibê.

Di wê nûqteyê de Scotus Eriugena wê, dema ku wê bahsa zanînê wê bikê wê, li duyan wê beş bikê û wê weke zanîna hatî afirandin bi hebûna hatî afirandin re û ya ku ew diafirênê û ankû weke yê ku ew diafirênê. Di wê de jî wê ya ku ew diafirênê û xwediyê wê sîyane afirandinê ya wê weke ya giringtir li ser ya din re wê bibînê û wê werênê ser ziman.

Ew wê li ser ya cihê jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser temenê zanînê û wê yek'ê û cewherê ku wê, têtikiyê û wê temasê wê bi hev re wê, bi hev re ku ew didênin re ew di encama de ew dibê.

Aliyekê din jî wê di dewama wê de wê dema ku em bahsa zanînê bikin wê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê were wê were dîtin ku wê bi wê re wê wer lê hizirkirin wê çawa wê xwediyê awayekê fahmkirinê bê. Di wê temenê de wê mijare dûnya derve ku em di wê de dijîn ku wê weke 'dûnya beremberê sehên me dihê' ku ew pênase dikê wê li ser wê re wê di renekê de wê, bi pêvajoyek fahmkirinê a bi têtigîna bûjenî re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Dûnya derve wê, di wê rengê de wê, weke xwediyê wê dîtbariyê ku em bi wê re dibînin bin. Ew dîtbarî wê bi tiştê ku ew bi bûjenî û fizîkî heya em ber wê yekê wê dibînin û derk dikin. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wekî din ew wê, di wê nûqteyê de wê mijare bûjenê wê dema ku ew dihizirê wê, di renekê de wê ji du aliyên ve wê were dîtîn ku wê li wê bihizirê bê. Yek wê di hundurê demê de wê weke bi pêvajoyê bûyinê, pêşveçûnê û ankû pêşketinê, gihiştina li têrbûnê, û piştîre kalbûn û ankû bi tiştê re weke rizînê û hwd re ku wê bibê û ew wê di encama wê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di nava demê de wê pêvajoya bûjenî wê, bi bûyin û rizînê û ankû ji holê çûyinê re wê di nava demê de wê werênê ser ziman. Ji aliyekê din ve jî wê, werênê ser ziman ku wê çawa wê, di nava wê pêvajoyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di renekê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê.

Hebûna bûjenê wê ji aliyekê din ve jî wê, weke 'dervî demê' li ser têngîna nitelikî û nicelikî û hwd re w, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li ser wê temenê wê lêkerna bi têngînê jî wê li wê bikê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew di wê çerçoveyê de wê bi têngînek hevîrtî wê fahmîkê û wê werênê ser ziman. Ew di wê çerçoveyê de wê hebûna bûjenê wê weke xwediyê nitelik û nicelikê wê di wê rengê de wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê nitelik û nicelik wê di renekê de wê weke aliyekê bi têngîna bûjenî wê were fahmkirin û aliyê din jî ê weke ya nitelikê wê bi ideayî, lêkerî û hwd re wê, were fahmkirin.

Di wê çerçoveyê de wê weke ku wê, di renekê de em di nava felsefeya platon a ideayê de wê dibînin ku wê mijare bûjenê bi heyîn û neyîna wê û çavkaniya wê re wê li wê bihizirê wê, di wê nûqteyê de wê di nava zanîna Scotus Eriugena wê ew jî wê di renekê de wê were dîtîn ku ew li wê dihizirê. Wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare bûjenê ew çawa bûya û ji çî bûya û çavkaniya wê çî ya wê were dîtîn ku ew di wê nûqteyê de wê ji xwe re wê dikê mijar û wê li wê bihizirê. Di nava têngîna ideayên platon de wê di renekê de wê were dîtîn û ser ziman ku wê, wê bûjen wê bi pêvajoyek bûyinê wê weke ji ya nebûnê li ya bûyinê re wê bibê re wê werênê werênê ser ziman. Ew wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, gotina nebûnê wê tememî bi têngîna nebûnê wê, bi wê rengê nayênê ser ziman. Ew di renekê de wê werênê ser ziman ku wê weke çawa wê di dewama wê de wê, weke bi 'ya dihê dîtîn bi sehên me' û ya ku 'ew bi sehên me nayê dîtîn' re wê di wê

temenê de wê di renekê de wê weke ku wê, di wê çerçoveyê de wê, di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Li gorî wê, tênginê wê rewşa bûyinî wê weke ji ya nayê dîtin li ya dihê dîtin dibê û bi wê re ew diafirê û dihê li holê. Ew di wê temenê de wê bi wê re wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê di nava felsefeya platon de wê têngîna bûjenî a nayê dîtin wê, di wê temenê de wê were dîtin ku wê li ser wê re wê bi zêdeyî wê were lê hizirkirin. Hewldana fahmkirina wê û li wê gihiştinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Li gorî wê tênginê ku wê piştire Scotus Eriugena wê werênê ser ziman ku 'bûjen wê weke pêvajoyek hevîrtî wê bi sehên me wê werina derkkirin. Lê sehên me, ew beşên wan ên ku ew dihêna li holê ku ew cihê na ew, ji aliyê sehên me ve nayêna derkkirin. Ew wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê ji ne dîtî ve werin wê bimênin. Li gorî wî, her çend tişt ji hêla hestên me ve têne fahm kirin heya ku ew pêkhatî bin jî, her yek ji beşên ku wan pêk dihên, qet ji hêla hestan ve ji hev cuda nayên fahm kirin.

Di wê temenê de wê mijare bûjenê û derkkiirna wê di wê temenê de wê ji du aliyên ve wê weke bi sehê weke newina derkkirin û ankû wê sehên me wê derknekê wê li wê bihizirê. Yek wê ji aliyê wê çerçoveya wê ya hevîrtîbûna wê ve bê. Ya din jî wê ji aliyê wê, aliyê wê yê ku ew bi wê afirî ku wê sehên me wê nebînin ve bê. Ew wê di wê temenê de wê weke du aliyên ku em wê dikarin wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin.

Di wê çerçoveyê de wê, aliyê din jî wê ew tişt heya û wê bi destpêk û dawî bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew wê di wê temenê wê ji du aliyên ve wê, li wê dihizirê. Wê aliyê ku ew dihê dîtin û dîyar wê weke aliyekê bê. Aliyê din jî wê weke bi nitelik û hwd ku ew li wê dihê lêkerkirin re wê bibê û ew wê weke 'bûyina bûjenên aqil ên di meji de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê gotina Scotus Eriugena bi rengê 'bûjenên aqilî' ku ew li wê dihizirê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê

*Scotus Eriugena wê di mejiyê xwe de wê bi têngîna 'bûjenên aqilî' wê di mejiyê xwe de wê çerçoveyek fenomenî a mantiqî wê bi aqilê razber wê biafirênê û wê di wê de wê bixwezê ku ew kûr bibê. xosleta wê ev bê ku ew wê di çerçoveyek darêjkî de ew wê bikê bê. Di felsefeya xwe de wê mijare ya piretik û teorikî, şenberî û razberiyê wê ji hev cihê bikê û wê bi têtikiliyên wan û fahmkirina wan re wê alaquadar bibê.

xwe di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di rengê de wê, ew wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Ew rewşa bûjenên aqilî wê, di wê temenê de wê çavkaniya wan wê hinekê jî wê weke bi azmûnên me bin ji aliyekê ve. Di wê temenê de ew wê weke bi aqil wê hebin. Lê Scotus Eriugena wê ji aliyekê din ve jî wê weke bi têtînek ideayî wê li wê bihizirê ku ew çendî weke bûjenên aqilî jî bin ew dervî me ew hena û ankû nîn in wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê.

Ew di wê temenê de wê, weke çavkaniyekê ji wê têtîna xwe re wê, mijare bûjenê ku ew nîqaş dikê wê ji wê aliyê ve wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku “bûjen ji yên (tiştên) ku ew nayên dîtin ew diafirê û dibê.” Di dewama wê de wê dihênê ser ziman ku ‘ew bûjena ku ew dibê û ew dihê dîtin ku ew bi darêjkê re ghişt li hev re ew êdî wê bibê. Ew di wê temenê de wê weke ku wê, di ‘periphysion’ê de wê werênê ser ziman wê hebûna bûjenî wê di wê temenê de wê, di temenekê ghiştina hev û levkirinekê nava wê rewşa bûjenî û darêjkê de ku wê rûbide ku ew wê bibê re wê, werênê ser ziman.

Mijare bûjenê wê, di wê nûqteyê de wê, dema ku ew li wê dihizirê wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, di rengê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide diyarkirin ku wê mijare çavkaniya bûjenî wê, weke aliyekê wê yê ku ew di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê bi wê re wê, were fahmkirin. Aliyekê din jî wê bi têtîna Scotus Eriugena ku wê bale mirov di wê fahmkirinê de wê bikişênê wê rengê hizirkirina wî ya bi têtîna ‘darêjkê’ bê. Ew wê, di wê nûqteyê de wê, li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, ew ‘weke hebûnna vala’ weke ku ew hebin û ew di wê temenê de wê bi wê hebûna bûjenî a nayê dîtin ku ew bi wê dihê dîtin re û ankû ew dikeve rewşek weke ya ku ew bi wê were dîtin de wê, bi wê rengê wê li wê bihizirê û wê di awayekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê mijare bûjenê ku wê, werênê ser ziman wê di wê nûqteyê de wê êdî wê weke ji wê hevgirtina bi darêjkê a wê ‘tiştê ku ew nayê dîtin’ ku ew bi wê re ku ew ghişt hev û bi wê re darêjkê û awa stand û bi wê ew ku ew êdî hat dîtin re wê, di rengê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di nava wê de wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê ew wê werênê ser ziman ku wê, bûjen wê weke bi darêjkê wê bigihiştê wê awayê xwe yê ku ew dibê. Wê de wê aliyên wê

yên weke bi xoslet û ankû nitelikên wê re wê, bi wê re wê êdî wê weke ku wê biafirin bin.

Scotus Eriugena wê di mijare felsefeya hebûnê û bûjenê de wê bi têngînên xwe re wê, di rengekê de wê xwediyê têngînek hevîrtî jî bê. Di wê çerçoveyê de wê ew wê, felsefeya xwe wê werênê ser ziman. Lê wê dema ku em bahsa felsefeya serdema navîn bikin wê di wê demê ku wê felsefeyên piştî xwe wê bandûra xwe li wan bikê a thomasê aqineyî wê, navê wî jî wê weke yê Scotus Eriugena wê derkeve li pêş. Û heta ku wê bi awayekê mafdar wê zêdetirî jî wê, were dîtî ku wê derkeve li pêş.

Felsefeya hebûnê a Scotus Eriugena wê, di rengekê de wê, di dînenekê de wê çawa wê pirraniya jîyanê wê di ahengekê de wê ew wê fahmîbkê wê li ser wê bisekin. Ev mijar wê, bi têngîna hebûnê û nerîna wê re wê, di wê demê de wê were dîtî ku wê weke mijarek ku wê bi zêdeyî wê li wê were llê hizirkirin û wê bi wê re wê, hizrên xwe wê werênina ser ziman bê.

Felsefeya Thomasê aqineyî wê di rengekê de wê di wê rengê de wê, dema ku mirov wê li wê bihizirê wê bi wê re wê, di wê warê de jî wê, bi awayekê wê, hinek aliyên wê yên ku em wê bixwênin wê hebê.

Di serî de wê, di rengekê de wê, felsefeya aristo a li ser hebûnê wê were dîtî û fahmkirin ku wê ew wê fahmkiriya. Wê dema ku wê aristo wê, têngîna xwe ya gerdûnî wê werênê ser ziman wê bi têngînek weke ku wê bi têngînek fîzîkî a dinamikî ku wê hêzek li wê nebê wê nekeve tahfanê û hwd re wê werênê ser ziman. Ji aliyê din ve jî wê weke ji 'demiurgos' a platon wê weke ne pêwîst bê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê di reng û awayekê de wê were dîtî ku ew wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, dema ku em li navaroka berhemên thomasê aqineyî dinerê wê dibînê ku ew mijare hebûnê wê di rengekê de wê hilde li dest û wê bixwezê ku ew wê, li ser wê re wê bi awayekê wê weke mijarekê wê hilde li dest.

Ew têngîna qatagoriyê a aristo wê di rengekê de wê, bi wê re wê bixwezê ku ew wê fahmbîkê. Minaq wê di awayekê de wê dema ku wê bahsa mijare hebûnê wê bikê wê bi gotina 'gelek hebûnên ku em nikaribin wan

*Thomasê aqineyî wê weke filosofekê demê ê ku wê di demên hemdem de jî wê bi zêdeyî wê ji jê were bahskirin. Wî felsefe di awayekê de derxist li pêşîya teolojiyê û bo wê yekê wê were darizandin jî. Lê xosleta wî ya din jî wê di dema xwe de wî pirr zêde wî nivisand li ser rewş û pirsgirêkên dema û pêvajoyên wê yên pêşketinê ên bi aqilî.

bi hijmêrên wê li jîyanê wê hebin´ û her cûre wê di bin qatagoriya xwe de wê bicih û rêz bigirê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê di dema xwe de wê ji tariqatên weke yên dominiki û kesên weke arbertus magnus û hwd wê, fêran wê di dema xwe de wê hilde.

Dema ku wê derkeve li pêş wê di rengekê de wê weke dema destpêkê a skolastikî bê û wê di wê de wê di rengekê de wê hizrên wî jî wê di rengekê de wê bi bandûra xwe re wê di wê temenê de wê li ser wê re wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. li dora salên 1260 û wan ku wê li parisê wê bimênê wê li ser berhamên xwe yên weke ´santentiae´ wê fêran wê bidest dayinê wê bikê. Piştî wê li napoli ku wê li dibistanek ku wê di wê de wê fêrbûn wê di wê temenê de wê werina kirin wê li wir wê bê hanîn li serê wê.

Aliyekê giring wê di temenekê epistemikî de ku em wê, ji nava hizrên thomasê aqineyî wê dikarê wê fahmbikê wê mijare lêpîrsînê ku wê bi gotinê wê çendî wê rastî wê karibê were fahmkirin û ser ziman wê were dîtin ku ew wê bi hizrên xwe re wê bikê mijare lêpîrsînê. Bi gotinên weke ´ezê êdî ne nivîsêm. Ezê rastteqînîyê êdî ne rehet nekîm. Rastteqîn wê ji hemû, hanîna wê ya li ser ziman wê ji hemp gotinên cort wê xwe li wan negirê wê, wilqasî wê saf, bitenêyî bê. Ezê rastteqînîyê ne rehet nekîm´ re wê werênê ser ziman.

Bi hizrên xwe wê balê wê hertimî wê bikişênê li ser xwe berî ku wê piştî 1274an wê li campania wê herê ser dilovaniya wê bi papa gregoriusê dehem re wê li ser deweta wî herê. Lyon û wê tevli civînên ku wê ew li dar bixê wê bibibê.

Di wê demê de wê, ew wê, zêdetirî wê weke ku wê were dîtin û kifşkirin wê bi hizrên xwe re wê, were nasîn û wê navê wî jî wê derkeve li pêş. Weki din wê li ser felsefeyê û lêpîrsînên felsefeyî wê di wê demê de wê bi niqaşên wî bê û ankû hizrên ku wî hanîna ser ziman bê wê, derkeve li pêş. Salixkirina felsefeyê di çerçoveyek berfireh de wê bixwezê ku ew wê bikê û wê werênê ser ziman.

Thomasê aqineyî wê têketina xwe wê destpêka wê bi têtîna hebûnê û lêpîrsînên xwe yên li her hebûnê û pirranitiya wê ya di jîyanê de ku ew wê kifşdikê re wê bikê. Li ser wê ew wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew wê bi ´teoriya xwe ya hebûnê´ re wê, di wê temenê de wê balê bikişênê li ser

* Grant, Edward (1996). *The Foundations of Modern Science in the Middle Ages: Their Religious, Institutional, and Intellectual Contexts*. Cambridge University Press.

xwe. Ew wê dema ku wê, teoriya xwe ya li ser hebûnê wê werênê ser ziman wê bi gotina 'dûnya biqasi ku em nikarin wê bihijmêrên wê tiştê bûjenên tekakesî bin' re wê werênê ser ziman. Li gorî wî jî ew her bûjenek ku ew heya bo ku ew werina fahmkirin ew li bin qatagoriya wê were bicihkirin û fahmkirin wê pêwîst bê. Piştî wê êdî wê pirsên ku ew di aqilê me de wê ji xwe re wê derkevin li holê.

Li gorî wî piraniya ku ew heya ya ku wê li hev digirê û bi hev ve digirê wê 'tiştêk' wê hebê. Ew wê, di wê temenê de wê mijare hevgirtinê a hebûnê wê weke têtînekê wê bi wê re wê, derxê li pêş. Di dewama wê de wê ew pêvajoya hebûnê a bi awayekê pirranî ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê di tabîî pêvajoya bûyinê, û tûnebûnê bibê. Wê bibê û wê piştê wê ji hev bi felişê û wê ji holê wê herê. Ev wê weke pêvajoya xwe bi wê re ku ew wê xwe nûbikê wê bi wê rengê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Thomasê aqîneyî wê dema ku ew li ser wê pêvajoya bûyinê û tûnebûnê dihizirê wê ji aliyekê din ve wê, mijare gotina 'pêvajoyê' wê weke gotinek ku ew navber wê dihilde li dest û ew li wê dihizirê ku wê wateyek wê hebê û ku ew wateyek wê hebê wê, ew wate wê çî bê û çawa bê ku mirov wê fahmbikê wê li ser wê bisekinê. Û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê.

Ew di rengekê de wê, pêvajoyê wê li ser têtîna aristo a weke têtînekê gerdûnî a serdemî ku ew heya re wê, di awayekê de wê were dîtî ku ew wê dikê ber lêpîrsînê de. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê ew wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare pêvajoya sermedê a ku ew di wê temenê de wê li wê dihizirê wê pîrsê li ser wê pêvajoya bûyinûtûnebûnê ku wê di dewama hev de wê li dûv hev wê bibê û wê weke bênavber wê bibê wê, li ser wê re wê li wê bihizirê ku ew nîşanaya sermediyekê ya û ankû na.

Di wê çerçoveyê de wê dixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ew di wê temenê de wê, tiştê wê di awayekê de wê bi hebûna wê re wê werênê ser ziman. Ew wê her tiştê wê bi hev re wê di ahengekê de wê weke hev temem bikê wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Wê bi wê re wê, direngekê de wê li wê bihizirê ku wê di çerçoveya gerdûnê de ew bi hev re heya û wê bi hev re wê, di rengekê de wê têtîna ilahî wê nimînêrbikê. Wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê ti tiştê wê bi serê xwe wê nikaribê wê nimînêrbikê.

Di mijare felsefeyê de wê, di wê çerçoveyê de wê dema ku ew li wê dihizirê wê bi têngîna tozên bi bûjen û tozên bêbûjen re wê li wê bihizirê. Minaq wê têngîna melean wê weke têngînek tozî a bêbûjen wê salixdikê û wê dihênê ser ziman. Li gorî wî, bi aqil dikarê were zanîn lê bi aqilmeşandinê û hwd re wê nikaribê ew bi tememî were fahmkiirin.

Ew wê, têngîna xwe ya toza bi bûjen û toza bê bûjen wê weke du aliyên ku ew di temenê dualiteyek ku ew weke hev temem dikê wê bi wê re wê li wê dihizirê û wê di awayekê de wê dihênê ser ziman. Ew wê bi wî re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew di wê temenê de wê bi wê re wê li wê hizirê û wê dixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê têngna mirov wê weke ku ew, bi aliyê maddî û menewî û hwd ve wê di wê temenê de wê xwediyê dualiteyek ku ew dikarê bi wê re were fahmkirin û ew di dewama wê de ew bi wê re ku ew were ser ziman bê. Ew li ser wê re wê, bi têngîna hebûnên ji hev cihê û darêjkên ji hev cihê ku ew hena wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê tefkirkê û wê werênê ser ziman. Ew mijare darêjkê wê di rengekê de wê dema ku ew dihênê ser ziman wê bi awayekê pirralî wê li wê bihizirê. Wê weke li jêriyê wê zêdetirî wê di dîmenekê wê weke nêzî têngînek bûjenî a darêjkî bê. Ew weke darêjkên hevgirt bin. Weki din wê darêjkên hevgirtî wê bi wê re wê bahsa darêjkên nebetî wê bikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê darêjka giyanê û li ser wê darêjka gîyanî a mirovî li gorî wî karibê bahsa wê were kirin. Li gorî wê her hebûnku ew hafî afirandin wê bi awayekê dîyarkirî û bi sînor ku ew hebê bê. Li gorî wê xwûdê wê bi awayekê zelal wê weke afirandina hebûnê wê weke ne bi derfet bê ku ew bi derfet ba wê xwe ew biafiranda û ew jî wê weke ne bi derfet bê. Ew wê bi têngnek argûmanî wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku ew her tiştê ku ew hatiya afirandin ku ew wan bi sînor dikê û dîyardikê wê tişteke wê hebê re wê werênê ser ziman.

Di mijare afirandinê de wê, thomase aqineyî wê li wê bihizirê ku wê, hemû afirandinên ku ew bûna wê bi cewher û hebûna wan ya afirî re wê ne di heviyekiyekê de bê. Li gorî ew heviyekî wê tenê wê bi xwûdê re wê hebê. Di wê temenê de wê bi xwe re di heviyekiyekê de ku wê bibê wê tenê ew bê.

Di wê yekê de wê, mijare afirandinê û cewherê wê di wê çerçoveyê de wê hilde li dest û wê, bi wê re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Thomase aqineyî di summe 'teologica' xwe de wê, di pirsê 44'an de wê, di gotara pêşî de wê mijare derka mirov û bi wê re her cûre hebûnên bi teqezî weke ku ew pêwîstbin ku ew hatibina afirandin wê li ser wê bisekinê. Di wê

pêvajoya afirandinê de wê gotina 'jê paygirtinê' wê di rengekê de wê weke ji 'cewherê' wê bikarbênê û ev gotina paygirtinê wê di şewayekê de wê wekr gotinek ku wê di pêvajoya afirînê de wê platon di têngîna xwe ya ideayî de wê bikarbênê. Ew wê, di pêvajoye jîyanê de wê bînê ser ziman ku wê ti tişt wê bi serê xwe wê nikaribê xwe bide domandin. Di wê temenê de wê pêvajoya bûyinê de wê pêwîstîti û pirraniti bo ku ew bi wateyekê were fahmkirin wê pêwîstîniya hebûna armancê wê, weke aliyekê ew wê li wê bihizirê.

Thomasê aqineyî wê dema ku em lli navaroka têngihên wî dinerin wê di rengekê de wê were dîtî ku ew di felsefeya xwe de wê weke ku wê xwediyê rengekê fahmkirinê û gotinî ku wê di awayekê felsefe wê, felsefeya aziz augustinius wê bide hanîn li bira mirov. Di awayekê de wê, di nava felsefeya thomasê aqineyî ku mirov li wê dinerê wê bi awayekê zêde vekirî wê bandûra hizrên platon, aristo û weke yên aziz augustinius wê werina dîtî. Ew wê, di awayekê de wê, di çerçoveyek têngîni a zêhnî de wê li wê bihizirê û wê şewayekê hizirkirinê ê weke ku em bi têngîna rastteqîniyê ku em nikaribin dûtî ya suhrewerdî wê bibînin û fahmbikin wê bi hizrên wê re wê were dîtî. Ew wê, "ji aliye hebûnê a herî mazin û ji aliye rastteqîniyê ve a herî mazin wê, weke sedema her ya ku ew hebê' bê wê di rengekê de wê weke pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Di felsefeya Thomasê aqineyî de wê ya ku wê di rengekê de wê were dîtî wê, ew bê ku ew ji têngîna hebûnê û giştîbûna wê di awayekê de wê, bi hebûnê re wê weke li ser temenekê fahmkirinê a bi hebûnê û rastteqîniyê wê, bi têngînek metafîzîkî wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê, bi 'têkiliya nava hebûnê û rastteqîniyê re ku wê bo fahmkirina bûyinê' wê, bixwezê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Felsefeya thomasê aqineyî wê, di awayekê de wê, weke pêvajo û merheleyek din a di pêvajoya hizirkirinê teolojikî de wê, li ser ya dem û hizrên xwe re wê, were dîtî. Wê ku em di awayekê morfolojikî de wê fahmbikin wê çawa ku wê piştî pêvajoya felsefeyê ji demên thales û heta sokrat ku wê çawa bê û wê li ser wê re wê platon wê pêşkeve wê, di wê rengê de wê ji demên destpêkê ên serdema navin û hera wê demê wê, çî bûya ku ew di rengekê de wê bixwezê ku ew bi hizrên xwe hevgiretînekê bi têngîna hebûnê û çerçoveyek teolojikî bi gotinên felsefeyê ên hemdemîya demê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ew wê di awayekê de wê li ser têngînek ku wê di xwe de wê rengekê hizirkirî a hiyararşiyî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin wê bi têngîni û

gotina 'jê paygirtinê' wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ew di pêvajoyek herikinê de ku wê çawa wê, li ser têngîna sedemê re wê ji hebûnê û bûyina wê û bi cihêbûyinên wê yên ku ew bi wê re dibin re wê ji wan re wê bibê sedem wê, temenekê wê yê ku em wê fahmbikin wê hebê. Di pêvajoya bûyinê de wê, di wê temenê de wê di nava xwe de wê bi wê rengê cihê bûyinê weke bi renekê 'cûreyî' û hwd re wê, bi pêvajoya bûyinê a hebûnê re wê şîrovebikê. Ew wê li ser wê temenê mijare hebûnê wê êdî wê li ser temenê 'pêwîstînî' û vajî wê 'pêwîstnenî' wê li dû aliyên wê cihê bikê. Di wê temenê de wê aliyê din ê 'pêwîstnenî' wê di wê temenê de wê weke aliyê cihê û cûrebûyinê wê bi wê re wê şîrovebikê û wê di dewama wê de wê çawa wê di renekê de wê weke ku ew wê bi wê re wê, bibê wê li wê bihizirê.

Mijare têngîna pêwîstnenê wê dema ku ew li wê dihizirê wê, di awayekê de wê li ser têngîna wîna azad a mirovî ku ew bi serê xwe dibê ew wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê, di wê çerçoveyê de wê, mirov wê dema ku ew dibê û dikê wê, bi serê xwe wê di nava wê pêvajoyê de wê bikê wê, bi wê re wê li ser wê temenê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê, têngîna pêwîstîniyê ve wê, dema ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê weke bi sedema pêşî ve wê weke girêdayî bê. Ew hebûn wê weke bi sedemekê ji yek din bibê û bi serê xwe bûyinê û ankû wê wek di renekê de neyî bihasibênê wê, ji aliyekê mantiqîya hebûnî ve wê ne weke xwediyê dijberîyekê bê. Ber ku ew bi sedemekê weke hebûna xwe qizinckiriya. Ew wê bi wê sedemê wê weke 'hem dikarê hebê û hem dikarê tûna bibê. Bi wê sedemê wê weke ji bilî xwûdê wê di qatagoriya zindiyê pêwîstnenî de wê, bi wê re wê di wê de wê bibê.

Di wê çerçoveyê de wê, vê têngînê wê, ji aliyê felsefeya azadiyê ve wê were dîtîn ku Thomasê aqineyî wê were dîtîn ku ew dixwezê ku ew di wê de bihizirkirina xwe kûr bibê. Mijare azadiyê û pêwîstîniyê, û ankû ya pêwîstnenînê û pêwîstîniyê wê li ser wê temenê wê bi hev re wê bikê mijare hizirkirinê û fahmkirinê. Di nava hebûna serbest û bi serê xwe û weke ku ew bê ku ew xwediyê girêdanek ku ew bi wê hebê wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, xwediyê şêwayekê hizirkirinê bê. Ew wê girêdanê wê li ser têngîna sedemê ve wê derxê li pêş. Di wê nûqteyê de wê, di felsefeya Thomasê aqineyî de wê, têngîna 'sedemê' wê li ser wê temenê û çerçoveyê wê, weke temenekê ku wê bi hebûna pêwîstîni û ya

ne pêwîstî ku wê bi hev re wê, xwediyê girêdanekê wê bingihê wê yê fahmkirinê ê mantiqî wê ji aliyê wî ve wê weke ku wê biafirênê bê.

Mijare girêdanê a bi têngîna sedemê wê di wê çerçoveyê de wê, di wê de wê kûr bibê û wê bixwezê bi wê re ew êdî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, dema ku em di felsefeya Thomasê aqineyî de wê li wê dihizirin wê li ser wê çerçoveyê wê were dîtî ku ew mijare têngîna sedemê û ankû sedema pêşî wê bi wê re wê, dema ku ew li wê dihizirê wê têngîna xwezayê û hebûna wê bi cûreyên wê yên heyî û hwd re wê, di çerçoveyekê ontolojikî, argûmanî, sedemî û sazûmana wê ya heyî re wê bi çerçoveyek rasyonali-mantiqî û hwd re wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, dîmenekê hizirkirinê a weke ya ku wê, di felsefeya kant de ku wê di têngîhiştina xwe ya mantiqî de wê ji têngîna empirîkî a bacon û hume ku wê biqasî wê sûd wergirê wê wilqasî jî wê ji rasyonalisme descertes ku wê sûdwegirê û wê bi hev re wê bixwezê di nava şewayekê fahmkirinê de weke bigihênê li hev ku wê di dînenekê de wê were fahmkirin wê, rengê hizirkirina thomasê aqineyî wê xwe bi felsefeya wî ya hebûnê re wê, bi têngîna sedemê re wê, bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê, di nava ya pêwîstî û ya pêwîstnenî de wê, têkiliya fahmkirinê wê hinekê giring bê ku mirov wê fahmbikê bê. Wê di nava xwezaya wê de wê, ya pêwîstnenî ku ew wê, êdî wê hin bi hin wê têra xwe hebê û wê weke bi serê xwe wê, bijî di nava jîyan û xwezaya xwe de wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, Thomasê aqineyî wê bixwezê ku ew bigihêjê têngînek fahmkirinê a wîna azad a bi mirov re ku ew dibê û ew çawa wê weke bi 'serê xwe dikarê bijî bêî ku ew weke mihtacê tiştê din hebê' wê, çerçoveya wê ya fahmkirinê wê biafirênê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bi xwezayê wê û hebûna wê re wê, çerçoveya wê ya fahmkirinê wê bi têngînek felsefeyî a xwezayê weke ya ku wê aristo wê bi têngîna 'her tiştê ku ew heya xwediyê xwezaya wê bê ku em wê bi wê re wê fahmbikin' re wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, di xwe de wê bi serê xwe wê weke ku ew hebê. Ev wê, bi têrbûnekê hebûnê re wê, di wê temenê de wê fahmbikê. Di regekê de wê, weke ku wê têngîna platon a 'idealê' li wê gihiştinê wê di nava felsefeya thomasê aqineyî de wê bi gotina 'hebûnê' re wê, weke ku wê mirov ji nava xabate wî ya bi navê 'teologica' de wê fahmdikê wê cih bigûharênê. Ew wê, di wê temenê de wê, di pêvajoya gihiştina wê idealiyê a hebûnê wê, bi wê re wê bixwezê ku ew li wê

bihizirê û wê fahmbikê û çerçoveya wê di wê rengê de wê, bi bingihê û xwezaya wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Thomasê aqineyî wê dema ku mirov wê li felsefeya wî dinerê wê, dema ku wê bahsa xwûdê bkê wê , têgîna “sedema bi bandûrê” wê bahsa bikê ew jî wê, li ser çî temenê li ser wê werênê ser ziman ku ´ew, kiryar û kirinên xwe wê dema ku ew bikê ku ew pêdîvîya ti pêwîstîyê bo wê bi wî re nebê´ re wê werênê ser ziman. Li gorî thomasê aqineyî her hebûna ku ew heya û dijî ew bo ku ew bandûra xwe bide dîyarkirin wê di nava hewêdanê de bê. Wê bi wê re wê, di rengekê de wê, ji aliyê têgîna ´paygirtinê´ ve jî wê gotinê wê werênê ser ziman. Her ya ku ew dibê wê, ji wî pay bigirê. Ew jî wê bê temenê bandûra wî û sedema wê. Ew wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, her tişt wê, li xwe wê di awayekê de jî wê vegehirê. Li ser wê temenê armanca sereka û ew armanca ku ew di wê de hebûna sedemekê ku ew dibê re wê dihênê ser ziman. Ew wê, di awayekê de wê, pêvajoya lêvegerinê wê, bi gotinên ´dahûrê´ û ´sentezê´ û ankû ´hevgirtinê´ re wê werênê ser ziman. Pêvajoya ku wê li xwûdê vegehirinê wê di wê temenê de wê, li xwûdê wê vegeirê. Di wê temenê de wê ew vegeirîn wê, li gorî wî wê, pêvajoya dahûrê´wê, salixbikê û wê werênê ser ziman. Piştî ku ew gihişt wê, êdî wê bi hev re wê bê yek wê, hev wê di rengekê de wê, bi hev re wê bigihê li sentezekê. Piştî ku ew gihişt wê hevgirtinê û pê de wê, ew sentez wê pêkwere. Ev têgîna lêvegerinê û piştî wê bi hev re sentezê çêkirinê wê, di rengekê de wê, dema ku em li dinerin wê weke ku me hinekê li jor wê hanî ser ziman wê di nava hizrên Scotus Eriugena de jî wê di awayekê de wê hebê. Li gorî wê têgînê her tişt wê ji xwûdê destpêbikê û wê li lê vegehirê. Scotus Eriugena wê dema ku ew wê têgîna xwe ya gerdûnê wê werênê ser ziman wê, di rengekê de wê weke ku mirov dikarê wê fahmbikê wê, di wê rewşê de wê mijare wê, ti tişt wê bo xwûdê wê bi destpêka gerdûnê de wê ne sekinê û ankû ew wê dawî li afirandinê wê newênê. Scotus Eriugena wê, vê hizra xwe ya ku ew li ser gerdûnê dihênê ser ziman wê di rengekê û awayekê de wê weke ku wê were ser ziman wê, di nava hizrên Philon ên di xabate wî ya bi navê “*legatio ad gaium*” wê werênê ser ziman ku wê, xwûdê wê ti tiştê wê ji afirandinê

*Philon wê filosofekê destpêkê xiristiyani li iskenderiya wê bibê bê. bi aslê xwe dihê gotin ku ew cihû ya û li ser şewayê û bi hev re dana halandinê a felsefeyê û teolojîyê wê li ser wê bisekinê. Bi wê yekê felsefeya girêkê wî xwand û ji wê şîroveyên xwe di çerçoveya teolojîya olî de pêşxist.

wê, dest ne berdê û dest ne vekişênê bi şûn ve. Ew wê weke niteliyek xwûdayî a cewherî ya. Afirandinê wê bi rêgeza 'destpêka her tiştê' ku wê li wê vegeirî wê, werênê ser ziman re wê xwe dewam bikê re wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê dema ku wê thomasê Aqineyî wê hizra xwe wê li ser afirandinê wê werênê ser ziman wê, têgînek xwezayî wê bi kirpênê. Ew wê, mijare xwezayê wê, di wê temenê de wê, pêşî wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Wê jî wê li ser ya ku ew weke dinava xwezayê de wê bi bûjenî hebin re wê werênê ser ziman. Wê, tiştên bi bûjenî hena wê li duyan beşdikê. Yên 'çêker' ku ew bi destê mirovan hatina çêkirin wê werênê ser ziman. Lê yên ku ew ji xwe hena di xwezayê de ew bi destî 'afîrînê' hatina çêkirin. Ew wê, afîrînêya bi destê mirovan û ya bi destê afîrîner (creator) dibin ew afirandî na. Lê yên ku ew bi destê mirov derketina wê weke 'hilberînekê (productor) wê werênê ser ziman. Ya yên afîrîner wê, temen bikin ew wê, weke çavkaniya hemû afirandinên ku ew bibin wê bin.

Di wê nûqteyê de wê, Thomasê aqineyî wê dema ku wê bahsa wê bikê ew wê, di wê temenê de wê, dihênê ser ziman wê mijare amûrek weke bi destê kesekê hatiya çêkiirn wê di rengekê de wê weke ku wê bi kirpênê. Ew kes wê dema ku ew bixwezê wê tiştê wê çêbikê wê, di wê temenê de wê, pêwîstiya amûrên ku ew wê tiştê wê bi wê çêbikê wê bibîne û ew wê ji nava wê xwezayê wê bibîne. Ew çêkeriya bi hilberînî a bi destê wî mirovî ku ew fincanekê bê. sevilkekê avê bê û ankû tişteke din bê wê bi wê rengê wê bê. Ew çêkirin bo ku ew bibê wê pêwîstiya amûr û tiştê ku ew bi wê û ankû ji wê çêbikê wê hebê. Di wê temenê de wê, dema ku wê xwûdê wê ew wê çêbikê wê, di wê nûqteyê de wê, pêwîstî bi wê nebê ku ew ku ew hebê. Ew mirovê ku ew wê tiştê wê çêbikê wê bi wê re wê dema ku ew amûrê wê nebê wê nikaribê wê, çêbikê. Berê çêkirina wê çêkeriyê û ankû tiştê wê, pêdîviya wê pêwîstiyê wê, bi wê çêkeriya bi destê mirov wê hebê. Lê di destê xwûdê de wê, ew wê, nebê. Li gorî wê xwûdê her tiştê ji nebûnê (ex nihilo) afirandîya. Di wê temenê de wê, li gorî wê têgîna çêkiirnê wê bi rêgeza çêkirinê û ankû çalakiyê wê, çêkirin wê, çalakiya wê di yê ku ew wê çêdikê (in agente) de bê, ne di tiştê ku ew hatî çêkirin (in actionibus) de bê.

Di wê nûqteyê de wê, Thomasê aqineyî wê aliyekê wê yê din jî wê bi wê re wê were dîtî ku ew wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Ew jî wê ya ku ew weke tiştê hati afirandin ku ew bi xwezayê wê hatiya afirandin û ankû weke wê ya û na jî ne weke wê ya

bê. Di wê nûqteyê de wê, yekê bi hêz û xort wê ji xwe wê hêza çêkeriyê wê bide tiştê wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê, bi wê re wê fahmbikê bê. Wê, di wê nûqteyê de wê, di 'xwezaye tiştê' de wê di wê çerçoveyê de ku mirov wê li wê bihizirê wê, ew xweza wê, bi tişta ku ew bûya û yê ku ew bi tişta ku ew çêkiriya wê hanîya li holê û wî weke çêker ji xwe pay daya wê.

Yê ku wê çêdikê wê di wê temenê de wê ji xwe wê pay bide wê tişta ku ew çêkiriya. Di wê temenê de wê, ew wê bi hebûna mirov re jî wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Mirov weke kesekê wê hewce nekê ku ew xwediyê wê, ne sedema xwezaye mirov bê. Di wê rewşa ku wî kariba bûba wê, hingê wê weke bûya sedema xwe bixwe. Lê ew nebê. Ew tenê dikarê bibê bavê zaroya xwe. Ji wê re bibê sedem. Ew tenê ji xwezaya wê re weke sedem a.

Thomasê aqineyî wê di wê nûqteyê de wê mijare tiştê û bûyina wê ku wî hanî ser ziman wê, êdî wê piştî wê bixwezê ew hinekê li ser felsefeya kevnera wê, li ser wê bisekinê û di wê temenê de wê, bigihênê şîroveyekê. Şîroveya wî di wê temenê de wê, were dîtîn ku ew dikê ku wê, filosofên xwezayê ên demên kevnera ên destpêkê ji bilî şîroveyan xwe yên li ser fîzîkê bûjenê ku wê bikin wê, di mejiyê xwe de wê ew wê dilqaswasîyê û bêbîrariyê wê bijîn ku wê, dervî wê, afrînerê wê hebê û ankû nebê. Ew wê, di wê temenê de wê, nikaribin bigihijina biryarê di wê warê de.

Di wê nûqteyê de wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê ya ku wê piştî wê di felsefeyê de wê pêşveçûnê wê bide çêkirin jî wê, di nava toz û darêjkê de wê, ji hev cihêkirin ku ew kengî bû wê êdî ew wê bibê. Ew wê, kifşkirinê wê weke pêşveçûnek li ser felsefeyê re a ku wê piştî wê bibê wê bibînê û wê, di wê temenê de wê, dixwezê ku ew wê werênê ser ziman..

Di wê nûqteyê de wê, li ser bûyina bûyinê ku wê ji 'ex nihilo' wê bibê wê, li ser wê hertimî wê xwediyê gûmanekê bin. Wê çawa wê, afirandinek bi wê rengê wê bibê wê, di wê temenê de wê li wê bihizirin. Lê wê di wê hizirkirina xwe de wê, nikaribin ku ew bigihijina biryardariyekê di hizirkirinên xwe de. Li gorî wî ku ew dihênê ser ziman ji wê 'hizirkirinê paygirtinê' wê bûjenê dervî wê nehêlê. Di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, ya ku ew hatî afirandin bo ku ew were fahmkirin wê bi têngîna 'bûjena pûêşî (material prima)' û bi wê her tişt ku wê bi awayekê ji jê wê destpêbikê û wê pêşkeve û wê were ku wê fahmbikê re wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê ew wê, li ser wê temenê wê bi du aliyan wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê tişta ku ew bû wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê hebê. Yanî wê, xwûdê wê her tişt wê ji jê wê dest bikê. Du; wê ji bûjena pêşî wê bibê. Sê; wê xwediyekê cewherekê bê ku ew weke bi cihêkirina toz û darêjkê re wê dixwezê wê li ser wê re wê fahmbikê bê.

Ew wê di wê temenê de wê mijare afirandina tiştê wê, dema ku ew wê li wê bihizirê wê bixwezê wê bi çerçoveya têgîna 'birhana kosmolojikî a xwûdayî' re wê, şîrovebikê û bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, thomasê aqineyî wê di rengekê de wê bi zêdeyî wê li ser mijare bi birhankirinê wê bisekinê û wê, di wê temenê de wê, bixwezê ku ew bi mijare bûyina hebûnê û afirandina wê û ankû hilberîna wê ku wê çawa bi paygirtinê wê bibê re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê dema ku ew mijarê dihênê ser ziman wê li gorî wê ne bi derfet bê ku em ji wê gavê biavêjin û wê fahmbikin bê. Em tenê bi aliyên wê yên bandûrî re wê, ji wê em gavê diavêjin û em digihijina zanîna wê. Bo mirov jî wê gihiştina têgîna wê bandûrê wê yekane rê û temenê wê têgîna gerdûnê bê. Gerdûn wê, hebûnên pêwîstnênî ku ew di nava hev de di wê de û di zikhev de hatina bicihkirin û hena wê weke qada wê bê. Wê bi wê re wê gerdûnî wê, tabîî hemû tiştên ku ew tabîî tevgerê bin.

Di mijare gerdûn û paygirtinê de wê, dikarê wê bibêjê ku wê, Thomasê aqineyî wê, mijare tevgerê wê, weke ku wê, haraklit wê werênê ser ziman û platon û aristo jî wê bikirpênê wê li ser wê re wê bihizirê. Haraklit, platon û aristo wê werênina ser ziman ku wê di nava hebûnên hevgirtî de wê dayimî wê tevger wê bibê. Tevger wê weke ya ku ew di wûcana potansiyal de bê ku ew bi tevgerê de wê bigihê pêvajoyek aktiv re wê, bibê. Û li gorî wê jî wê hemû hebûnên hevgirtî wê bi temenê xwe wê ew wê, potansiyalê wê di xwe de wê bihawênin.

Li gorî wê di gerdûna fîzîkî de wê, rastî rewşek bisekin a bêtevger were wê ne bi derfet bê. Weki din wê li gorî wê bê hanîn li ser ziman ku wê tevgerîya fîzîkê wê bi xwe re wê tiştêkê din wê pênamebikê. Ew jî wê di wê temenê de wê, hebûne demê bê. Li gorî wê tevgera fîzîkê wê bide nîşandin ku ew di hundurê de bê. Ji aliyekê din ve jî wê, dikarê bibêjê ku wê tevger, fîzîk û dem wê bi hev re wê, bi wê re wê hebin.

Aristo jî wê di xabate xwe ya bi navê 'fîzîkê' de wê, li ser têgîna dem û tevgerê wê bisekinê û wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman ku wê, tevger wê, di demê de wê, bi wê re wê bibê bê. Di wê çerçoveyê de

wê mijare tevgerê wê weke ku wê di nava têtînên aristo de wê were ser ziman û Thomasê aqineyî jî wê werênê ser ziman wê ew di wê çerçoveyê de bê ku wê mijare tevgerê, wê bo ku ew bibê wê, di wê çerçoveyê de wê pêwîstiya tahfandina bi tiştêkê din û hwd re wê hebê. Li ser wê re wê, di regekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê dervî wê ya bandûrlêkirinê. Thomasê aqineyî wê, di wê temenê de wê, di regekê wê weke ku wê aristo wê werênê ser ziman de wê mijare tevgerê wê wê bo wê bûna wê pêwîstiya rewşek din a aktuali ku wê hebê re wê werênê ser ziman. Yanî wê du rewş, hebûn û ankû wucanên fizîkî û hwd wê di wê temenê de wê weke ku wê pêwîstiya wan wê bi wê re wê hebê ku ew karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin.

Li gorî wê mantiqê wê, wê dema ku wê tiştêk hat cemidandin wê ew rewşa cemidandinê wê bi wê re wê bide tevgerê. Ew wê bber ku wê weke rewşek aktuali a ku em wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikin bê. Rewşa cemidînê wê bi gûharîna wê re wê ew wê bikeve tevgerê. Di wê nûqtayê de wê çawa bi pêvajoya gûharînê re wê bigihêjê hêza vegûharînê wê bi wê re wê, di wê temenê de wê li wê bihizirê.

Di hundurê demê de wê cismên ku wê bikina tevgerê û yên ku ew bikevina tevgerê jî wê bi wê awayê wê bibin. Di wê temenê de wê bi mantiqê wê, êdî wê 'her tiştê ku ew dikeve tevgerê wê ji aliyê tiştêkê din ve wê, bê kirin nava tevgerê (Omne quod movetur ab alio movetur). Li gorî wê jî wê ew tiştê ku ew heya ku ew tabîî tevgerê ya wê, ber ku ew heya weke hebûnek aktual bê. Di wê rengê de wê tevger wê weke nîşanaka wê hebûna wê bê.

Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, çawa wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê Thomasê aqineyî wê werênê ser ziman ku wê her ya bi bandûr wê li ya dişibihê xwe wê, bandûrê wê bikê tevgerê (agit sibi simile). Ew tevgerî wê ji aliyekê din ve jî wê, bo ku ew bi tevgerî bibê wê bibê xwediyê hevqirtinekê. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê thomasê Aqineyî wê bahsa bûjena bi bandûr wê bikê wê weke ku wê platon wê bikê wê bi rêya sehan wê, di

*Davies, Brian (1993). The Thought of Thomas Aquinas. Oxford University Press

derkkirinê de wê, çawa wê ji hebûnên derve wê, girtinek bi darêjkî û hwd wê bigirê re wê werênê ser ziman. Ya ku wê di aslê xwe de wê piştî wê di nava hizrên aristo de jî wê di rengekê de wê, di nava têngîna 'aqilê derve' ku wê bi wê re wê bide gihandin li hizrekê û têngihîştinekê wê di wê rengê de wê, weke têngînek ku wê temenê wê jî wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê bê. Platon wê, di rengekê de wê, li ser wê temenê wê, bi rêgeza têngîna aqilê derveyî re wê, bi gihandina li darêjkê re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Aristo wê têngîna aqilê derveyî ku wê li wê bihizirê wê di nava têngîna aqilê aristo de wê, di rengekê de wê, bi têngîna fizîkê wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, rêgeza têngîna aqilê derveyî wê di wê nûqtayê de ku em bi gotinek felsefeyên dema kevnera û minaq ya anaxigoras wê werênina ser ziman wê, di rengekê de wê, di rengê "tiştêkê ku ew nebê wê ji wê nebê (ex nihilo nihil fit) ku wê werênê ser ziman re wê dikarê wê weke rengekê wê têngîna bi fîzîkê a ku wê hem aristo jî wê bi wê bihizirê û hem jî wê berî wê platon wê di rengekê de wê bi têngîna aqilê derve û bi ya heyî ku ew li wê dihizirê wê di wê temenê de wê, karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê ev têngîna fizîkê a ku wê anaxigoras wê werênê ser ziman wê, bi têngîna 'bûjena pêşî' û ankû nûqteya bûyî û hwd re wê, di rengekê de wê bi wê re wê, 'çawa wê ji hev wê bibê' û ankû wê weke bi wê rengê wê, di awayekê de wê, karibê wê weke bi tevlihevbûna li nava hev û ji hev cihêbûnê û hwd re wê bibê re wê werênê ser ziman.

Di wê mantiqê de wê têngîna fîzîkî de wê dema ku wê bahsa têngîna 'yekitiya dijberan' jî wê were kirin wê 'ber ku ew ji hev dibin wê di hev de jî wê ji hev wê hebin' re wê, di rengekê de wê, werê hanîn li ser ziman. Aristo û filosofên berî ên xwezayê ku wê bahsa tiştê wê û ankû rewşa fîzîkî û hwd wê bikin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di awayekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare felsefeyê xwezayê wê, di wê çerçoveyê de wê, ji hev wê di dewama hev de wê, bi wê re wê were hanîn li ser ziman ku wê bibê. Têngîna destpêkê wê hinekê jî wê ji aliyê felsefeya fîzîkê a ku demên kevnera ve wê hinekê wê xwediyê wê têngînê bê. Wê dema ku wê heta dem wê were dema Thomasê Aqineyî û hwd ku

***Anaxigoras** wê filosofekê dema kevnera a girêkê bê. Wê bi hizrên xwe yên felsefeyê ku wê bi wê bersive bide parmenides û wê bibêjê bi hevgirtina tiştê re wê, ne bi derfet bê ku bê gihiştin li hebûnek teqez. Li gorî hizra wî her tişt bi hevgirtinekê wê hebê.

wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman jî wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê, were dîtin ku wê, bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ew wê, têngîna 'destpêkê', 'bûjena pêşî' û hwd wê, weke 'hebûna xwûdayî' wê di renekê de wê pênasebikê ku wê her tişt wê, ji wê destpêbikê. Piştî wê, tişt wê, di dewama wê de wê, dema ku ew carekê bû wê piştî wê, êdî wê ji xwe wê bibê û wê, di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku ew wê bibê bê.

Li ser wê temenê fîzîkî û têngîna wê re wê, weke ku wê aristo wê werênê ser ziman 'her tiştê ku ew ji her tiştê dibê' re wê, di renekê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Yan jî wê, di awayekê din de wê, weke her tişt wê li nava her tiştê wê bibê (aristo, fîzîk, r. 187).

Thomasê aqineyî, di şîroveya xwe ya li ser vê gotinê de, dibêje ku ev fîlozof hemû di xeletiyê de na. Ew destnîşan dike ku ew ji cûdahiya potansiyel-rastî (ankû aktuali) wekî çavkaniya sereka we ya nizanin. Li gorî wî, bûn di rewşek potansiyel de, bi vî awayî, rewşa navber a di navbera tinebûnê û bûyînê de ya. Ji ber vê yekê, tiştên ku bi xwezayî çêdibin, ne ji tûnebûnê, ji rewşa potansiyel derdikevin holê. Ev bûyîna ku ew dihizirîn ne ji bûna di çalakîyê de çêdibe. Tiştên ku ew bi vî awayî çêbûne ne mecbûrî berê hebûn, wekî ku ew dibêjin; ew tenê potansiyel bûn.

Di wê nûqtayê de thomasê aqineyî wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman wê, di wê temenê de wê, karibê wê fahmbikê ku ew ew bi bûjena ku ew dibê re wê weke têngînekê wê di wê de wê ji xwe re wê weke ku ew hebê. Û ew pêwîstîya wê ji derve wê hebûnek ku ew wan sewkî bûyînê bikê wê ne bi wê re wê bibê. Pêwîstîya wan bi hîşyarikirinekê wê di wê çerçoveyê de wê nebê. Ew evrewşa hundurîn û mijare bandûra derveyî wê, di rengê ku ew dihênê ser ziman de wê weke ku wê ne xwediyê dîyar ku mirov wê karibê wê ji wê bahs bikê bê. Ew wê di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa hebûnê û bûyînê wê bikê wê werênê ser ziman ku wê, bi têkiliya nava sedemên pêşî û yên duyem ku ew ji hev werina birrîn re wê, nikaribê wê were birrin. Ew têkili wê nikaribê were birrîn. Ew wê li ser wê re wê bahsa rewşek têkiliyî a hiyararşiyî a bi bûyînê re wê weke ku wê bixwezê wê bi wê re wê werênê ser ziman re wê, di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê êdî wê di dewama wê de wê, sedemên rastarast û yên ne rastarast wê bi wê re wê li ser wan wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wan werênê ser

ziman. Di wê temenê de wê ev wê, weke aliyekê felsefeya wî ya ku ew bi wê li hebûnê, bûyinê û çavkaniya wê dixwezê bi wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman jî bê.

Thomasê aqineyî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê giring wê mijare sedema pêşî û ya duyem û têkiliya nava wan wê, di wê temenê de wê li ser wê bisekinê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê ku wê, li gorî wê mirov nikaribê wê piştgûh bikê û wê di wê temenê de wê di wê rengekê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Mijare sedemê wê, di nava têngîba thomasê Aqineyî de wê, bi têngînek hiyararşiyî bê û ew dikarê li ser têngîha demê re ew di rengekê de ew bi şûn ve were birin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Li gorî wî, wê sînore li dûv hev fahmkirina têngîna sedemê wê nebê û ew hetaheta û ankû bi serdemî dikarê hetaheta were birin.

Ew di wê temenê de wê ew wê jî wê lêbipirsê. Wê dema ku em wê hetaheta wê bi têngînek sermedî wê bidina birin wê di wê temenê de wê çawa wê karibê bahsa 'sedema pêşî' û ankû destpêkê wê bikê jî wê li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê çawa mirov nikaribê bahsa wê bikê û çawa mirov wê karibê bahsa wê bikê ew wê li ser wê bisekinê.

Di wê çerçoveyê de wê, ew wê, di wê çerçoveyê de wê, di dewama wê de wê, weke ku em di nava felsefeya aristo de wê dibînin wê, bi têngîna 'pêwîstîniyê' û hwd re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di pirtûka aristo a metafizikê a pêncem û beşa pêwîstîniyê wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku ew wê, li wê bihizirê wê karibê wê, li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê bi bîrbikê ku ew wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê, di wê rengê de wê, werênê ser ziman bê.

Di wê mijarê de wê mijare pêwîstîniyê wê were dîtîn ku wê li wê were lê hizirkirin. Wê di çî rewşê de wê karibê wê, têngîna pêwîstîniyê wê salixbikê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Têngîna pêwîstîniyê wê, di wê rengê de wê, weke ku wê were salixkirin ku wê 'sedemek alikar ku ew nebê wê nikaribê wê tiştê bikê' û hwd re wê, salixkirina wê were dîtîn ku ew were kirin. Thomasê aqineyî wê di mijare bêhnstandinê a zindiyên wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê mijare pêwîstîniyê wê ne tenê wê bi felsefeya thomasê

aqineyî re wê her wusa wê di rengekê weke ya serdema navîn giştî de wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Wê di nava têtîna felsefeyê de wê bi gotinek din weke 'determinismê' wê were felsefekirin. Wê di wê çerçoveyê de wê, weke ya ku mirov wê bi wê re mecbûra bi wê bijî û nikaribê dervî wê bijî wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Minaq zindiyek wê dema ku em li lê bihizirin wê, bêhnstandin û danê re wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, karibê wê di wê temenê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Yan jî wê zindiyek ku ew nikaribê dervî avê bijî, weke masiyan û hwd. Yan jî wê zindiyek weke mirov û ankû zindiyekê din ê bejeyî nikaribê di nava avê de ew bêhnê bistênê û jîyane xwe bi wê bide domandin. Ev rewş û rewşên weke wê di wê temenê de wê, weke aliyekê ku wê bi têtîna pêwîstîniyê re wê karibê wê fahmbikê bê.

Pêwîstîni wê, di temenê rewşa ku em bi wê dijîn û weke li wê mirov bi jîyane xwe re li wê hoyandî bê wê, di wê temenê de wê karibê wê di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê fahmbikê ku wê mijare jîyanê wê di wê temenê de wê di temenê domandina wê de wê, weke hebûna şertûmercên wê yên ku ew bi wê bibê û bi wê xwe bide domandin û hwd re wê di wê temenê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Li ser wê temenê wê thomasê aqineyî wê dema ku wê bahsa xwezayê wê bikê wê, hemû tiştên nava wê weke bi pêvajoya bûyin û ji hev felişînê û ankû tûnebûnê û hwd re wê, bijî û ev pêvajoya weke ya 'dewrûdayimîtiyê' ku wê karibê wê fahmbikê wê, di temenê wê pêvajoya herikina jîyane xwezayî a fizîkî de bê. Wê bi wê rengê wê di wê şewayê de wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare jîyanê û ankû rewşek din a bi jîyanî wê di wê temenê de wê bi şertûmercên xwe re wê hebê. Di wê nûqtayê de wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov gotina şertûmercîtiyê jî wê, di rengekê de wê, di temenekê felsefeyî û têtîna pêwîstîniyê û hwd de wê karibê wê salixbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di nava demekê de wê dema ku em wê tiştê wê nebînin ku em wê tefkir nekin ku ew heya wê weke ku ew nebûbê. Di dewama wê de jî wê weke ku wê tiştê wê nebê. Wê di wê çerçoveyê de wê, bi têtîna li hev hoyandî a rengekê fahmkirinê wê bi têtîna li dûv hev a fahmkirinê re wê

weke ku wê were fahmkirin. Di wê nûqteyê de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê weke di dewama wê de wê, di wê temenê de wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê, di wê çerçoveyê de wê, xwe bi wê re wê, di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê, dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê, têngîna sedemê ku me li jor wê hinekê hanî ser ziman wê, di wê çerçoveyê de ku wê çawa wê li dûv hev wê hetaheta wê karibê were birin wê karibê wê bibîrbikê. Ev wê, weke pêvajoyek di dewama hev de ku wê çawa wê bi wê re wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Aristo wê di xabate xwe ya metafîzîkê de wê, bahsa tiştê û ankû faktorekê ku ew wê ne tiştên pêwîstîninî wê bi bandûr bikê wê her wusa wê yên ku ew weke mihtemel ku ew bibin wê çawa wê weke faktorekê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin jî wê bixwezê wê balê bikişênê li ser wê û wê li wê bihizirê.

Aristo wê, di wê temenê de wê hebûn wê bûyina wê bi sedema wê bixwe re wê fahmbikê û ankû wê bi sedemek dervî wê re wê ew wê were fahmkirin wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ev nûqte wê weke nûqteyek ku wê thomasê aqineyî jî wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê bi wê re wê, di rengê de wê, weke ku wê werênê ser ziman. Li gorî wê, tişt wê, bi pêwîstîniya xwe ya dervî xwe ku ew heya wê, biqasî wê bi wê re wê, bi ya ku ew di nava xwe de xwediyê wê pêwîstîniyê piştî wê bûyina wê re wê, di wê rewşê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Li gorî wî, piştî ku wê bûyin bû wê di wê temenê de wê awayekê têngîna pêwîstîni ku wê ew wê, were derkkirin wê dîmenekê wê yê ku ew bi wê hebûna wê re heyî wê, karibê wê li wê nêz bibê. Di wê çerçoveyê de wê, mijare pêwîstîniyê wê ji aristo û pê de wê piştî wê bi zêdeyî wê di serdema navîn de wê heta ku wê were tihomasê aqineyî wê, di rengê de wê pirr zêde wê were dîtin ku wê li ser wê were lê hizirkirin û wê hizir wê werê dîtin ku wê werina ser ziman. Di wê temenê de wê di rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê, di wê çerçoveyê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê di têngîna pêwîstîniyê de wê, hebûn wê çî bê û ankû wê çawa wê were fahmkirin wê were dîtîna ku wê hilde li dest. Minaq wê li gorî têngîna thomasê aqineyî 'di mijare hebûnê de wê, herkes wê weke xwûdê bê' wê di wê têngîna de wê xwe di dîmenekê de wê bi wê re wê, xwe bide dîyarkirin. Ev wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Di mijare hebûnê û pêwîstîniyê de wê, di wê nûqteyê de wê weke ku wê, hem di nava têngîna aristo de jî û hem di nava ya thomasê aqineyî de jî wê bi du aliyan wê bi hebûnê re wê were dîtîna ku wê were lê hizirkirin. Aliyê pêşî wê bi aliyê pêwîstîniyên derveyî ve û ankû bi pêwîstîniyek derveyî ve wê girêdayî bê. Weke ku wê, zindiyek weke minaq mirov bêî ku ew bêhnê bide û bistênê ku ew nikaribê bijî bê. Aliyê din jî ew li ser temenê di xwe de ku ew wê hebûna xwe wê bi xwe re ew wê bide domandin bê. Di wê têngîna jîyanî de wê bi wê hevrasta bi bûyinê re wê, hebûna xwe wê bide domandin re wê, di renekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Weke aliyekê din thomasê aqineyî wê, mijare felsefeyî wê di wê temenê de wê, di renekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku 'felsefe, zanîna rastteqîniyê ya'. Ber ku ew kirinê û armanca kirinê û hwd re wê beremberê wê bibê. Di wê temenê de wê, di dewama wê de wê mijare têngîna rastteqîniyê wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê, fahmbikê ku wê, çawa wê, fahmbikê wê li ser wê bisekinê. Li gorî wî, rastteqîn wê, bi li gorî ya din wê, di temenekê de wê bibê. Minaq em dizanin ku agir wê germ bê. Lê li tiştên din jî wê weke sedema germbûnê bê.

Di awayekê de wê, mijare felsefeyê wê bi zanîna wê re wê, weke hikmetê wê şîrovebikê. Ber ku ew di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di nava têngîna wî ya kirinê û bi wê re wê, armanca wê fahmkirina bi kirinê û ankû bûyîna wê çî bê wê, di wê temenê de wê bi 'ya bilind' re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Thomasê aqineyî wê mijare felsefeyê wê, di temenekê lêpîrsîn û fahmkirinê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Ew di nava sedema pêşî û ya duyem û hwd de wê bi fahmkirina wê têtîliya navê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, bi

*Murray, Paul (2013). "10. The collapse, the silence". Aquinas at Prayer: The Bible, Mysticism and Poetry. Bloomsbury

wê re wê li wê bihizirê bê.

Thomasê aqineyî wê mijare armancê wê di wê temenê de wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê, li wê bihizirê. Di hebûna tiştê û ya jîyanê de wê, di wê temenê de wê bixwezê ku ew ji temen ve wê li wê bihizirê. Li ser wê temenê de wê zindiyên bi aqil û yên ku ew bi wan re aqil pêşneketiya û ankû nîn a wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Wê, li gorî wê, di nava wan de jî wê çendî ku wê aqilbûn wê nebê jî lê wê berî wan wê bi ya başbûnê û ankû gihiştina başbûnê û hwd wê hebê.

Di wê temenê de wê, têngîna armancê wê, ji wê aliyê ve wê bixwezê ku ew ji aliyê ve wê bi wê temenê wê, weke 'têgihek objektiv' û ankû weke bi têngînek objektiv û hwd re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Yên ku ew bi aqil in wê bi aqilê xwe wê ew wê rêya xwe û berê xwe wê bibînin. Lê yên ku ew bi wan re wê nebê wê bi wê hisiyeta jîyanê û hwd re wê, di renekê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, li ser wê têngîna başbûnê û jîyankirinê ve wê weke ku wê berê hemû zindiyên ku ew yên ku ew dijîn û yên ku ew najin jî bin wê li heman aliyê û nûqtayê wê bi ponijê û wê bibê.

Di dewama wê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, ku wê tişt ku ew hebê wê ji gûharinê re wê vekirî bê. Di dewama wê de wê li wê bihizirê ku wê tiştê ku ew nebê wê ne xwediye destpêk û dawîtyekê ku mirov wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê nikaribê wê di wê rengê de wê, di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Thomasê aqineyî wê di zanîn û nerîna xwe ya bi zanîna xwe re wê li ser çavdêrî û pîvanê wê di renekê de wê weere dîtin ku wê derxê li pêş.

Di awayekê de wê dema ku wê bahsa zanîne wê bikê wê, mijare zanina bûjenî wê bikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku ew, zanîna xwezayî neba, û me bi wê fahmnekiriba wê, demê wê çawa wê gûharîn wê bi wê re wê bibê û wê di wê de wê, bi wê re wê, xwe di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di renekê de wê nikariba wê, di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê li ser ziman bê. Li ser wê temenê wê têngîna zanîne wê bi hebûna heyî re wê, reng û pêvajoyên fahmkirinê wê bi hebûna wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Hebûnê

wê, li gorî wî, di nava hevgyrtinekê de bê, weke ku em çaa bi gîyan û bedenê re wê, di hevgyrtinekê de wê bibîn.

Di pêvajoya gûharînê de wê, di wê temenê de wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê têtîna haraklit a weke ku wê, mirov nikaribê du caran dest bide ava cemekê (“non est possibile aquam fluvii currentis bis tangere.”) re wê, bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Wê têtîna haraklit wê, dixwezê ku wê li ser wê bisekinê û wê fahmbikê.

Thomasê aqineyî wê di wê temenê de wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman ku wê mijare gûharînê a haraklit wê hilde li dest. Di dewama wê de wê, têtîna weke zanîna dîtbar ku ew li wê dihizirê û wê dihênê ser ziman wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Li gorî thomasê aqineyî gotina haraklit a bi rengê ‘zanîna teqez’ û ankû ya kesîn nîn a wê, şaş bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di nava têtînê de wê thomasê aqineyî wê mijare gûharînê a bi gotina haraklit a du caran li heman cemê nikaribê destlêbide jî wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ev wê ber ku wê weke aliyekê wê yê ku ew di wê temenê de wê, dema ku ew dihênê ser ziman wê li gorî wî, ber ku ew ‘wê weke di nava demek kin de bê’ lê ew dem wê, di nava demek din a giştî de bê. Wê dema ku em teêliya xwe di labitênin wê di kêliyek piçûk de bê. Lê ew wê demek kin bê. Wê demê wê beremberê wê demek dirêj jî wê li gorî wî hebê.

Di wê temenê de wê, mijare gûharînê wê, ji aliyekê din ve jî wê, hilde li dest. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê dema ku ew dihênê ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê, çawa wê, bi wê re wê, gûharîn wê bibê bê. Ew gûharîn wê bi derkên me re wê bibê û ankû bi tiştê ku ew heya re wê bibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê.

Li gori thomasê aqineyî wê, bûjenên li dînyê wê timî û dayimî wê di nava gûharînê de bin. Ber vê yekê wê zor bê ku mirov li ser wê bigihijê li darazekê. Wê weke ku boethius wê bikê wê, ew li ser fîzîkê hebûnê wê, bi têtînê û derpêşên ku wê bixwezê li wê têtî bigihê.

Li gorî thomasê aqineyî wê aqil wê giring bê û wê mirov wê heta ku ew

***Haraklit** wê filosofekê dema kevnera a girêkê bê û wê bi hizra ku wê têtîna logos’ wê weke rêgeza bingihên a gerdûnê wê bînenê ser ziman û wê çavkaniya bûyinê wê weke êgir wê bînenê ser ziman. Ew dihênê ser ziman ku wê her tişt di nava gûharînê de bê û ‘mîrov xwe du caran di heman cemê de naşoyê’.

bi aqil a mirov dikarê weke mirov pênase bikê û werênê ser ziman. Zanîn wê weke aktiviteyek aqilî bê. Mirov wê dema ku wê bi wê re wê bixwezê fahmbikê wê weke ku wê li ser ya heyî re wê weke ku wê bigihijê 'li darazê' bê wê werênê ser ziman.

Li gorî thomasê aqineyî wê, bûjen wê weke têtînek 'hevbeş' wê li ser rêyên me yên derkkirin û girtinê ên sehî wê xwediyê bandûrê bê. Wê, bi wê hevgirtina bûjenî wê bedenê mirov wê li wê têtîgihê.

Li gorî Thomasê aqineyî wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê hebûna laşê mirov wê ji beden û gîyanê wê biafirê. Aliyê laş ê bedenê wê bi hebûna fîzîkî wê hebê. Aliyê din jî wê gîyan bê. ev wê weke aliyê derfîzîkî bê. Li gorî thomasê aqineyî wê bûjenên aqilê mirov wê giştî bin. Li gorî wî ew bûjen wê bi dîmenê wan ên razber û darêjka wan re wê li wan têtîgihê. Mijare darêjkê û têtîgîna razberiyê wê di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê wê yê giring ku ew bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê dema ku em bahsa tiştêkê weke darekê, pênusekê, û ankû tiştêkê wê, ew bi rêya sehên me wê, derkkirina wê re wê, bi rêya sehan wê weke derkkirinên ku em wan bidest dikin bin. Di wê temenê de wê, dema ku me li tiştêkê hizirkir û ew di mejiyê xwe de derkkir, bi dîmenkir û ankû weke hebûnekê bi dîmen wê hanî ser ziman wê weke razberkirina wê êdî wê weke ku wê bi wê re wê werêkirin bê. Di dîmenê razberiyê de wê, hinekê jî wê, weke pêjnên hebûnê û ankû bûyinê wê, bi wê re wê, weke aliyên ku mirov wê bi wê re wan kifşbikê û karibê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê, thomasê aqineyî wê werênê ser ziman ku wê, ew ya ku aqil wê di xwe de wê bi wê re wê bihizirê û wê werênê ser ziman wê, weke ancama aqilê razber ê bi xwe re bin. Di wê de ew wê bi wê re wê werênê ser ziman ku 'wê, weke bûjenên aqil darêjkên wê' di wê temenê de wê weke aliyekê ku ew bi kirdeyî li wê dihizirê û wê dihênê ser ziman bê. Li gorî wî aqil li hemberî dînya fîzîkî wê weke di temenekê potansiyalî de bê. Bo ku ew wê derkkirinê wê bi wê bikê wê razberkirinê wê bi xwe re wê bikê wê pêwîstîya wê bi wê re wê weke hebê. Li gorî thomasê aqineyî wê, fîzîk pêwîst bê. bo gihiştina zanîn û fahmkirinê. Wê bi rêya wê, di xwe de wê razberkirinê wê bikê. Li gorî wî, weke ku wê çawa wê, aristo wê di 'de anima' de wê werênê ser ziman ku wê, rengên din wê di bin rengê rohnîyê de wê aktual bibin wê, di wê rengê de wê, weke aqilê ku ew dihê ber bûyinê û dibê wê bi wê rengê bê. Aqilê ku ew wê çalakiya xwe pêkhaniya wê weke aqilê aktiv bê.

Wê jî em bibêjin ku wê bi têngîna 'aktualitiyê' ya ku wê thomasê aqineyî wê bènê ser ziman wê, aqilê ku ew êdî bûya, pêkhatiya û weke çalakiya xwe pêkhanîya wê ji aliyekê ve wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê weke ku wê thomasê aqineyî wê bikê wê rohnîyê û aqil wê bi hev re wê, di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê.

Li vir wê dema ku em li teoriya thomasê aqineyî a zanîne dihizirê wê, bi teybetî wê gotina razberiyê wê, weke aliyekê giring a ku mirov wê li ser wê bi ponijê û bi tawihê wê xwe bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, mijare təkiliya ya şenber û razber wê, li ser hebûnên fîzîkî-pêjn û hwd de wê, li wê bihizirê û wê, di çerçoveyek têngîna a pêjnî de wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî Thomasê aqineyî wê, dager wê, bi heman rengê wê weke têngîna ku wê di wê çerçoveyê de wê bi wê têngîna rohnîyê-aqil ku mirov wê karibê weke pêjnna razberî li wan bihizirê wê werênê ser ziman.

Tabî wê dema ku em ji aliyê mijare zanîne ve wê hildina li dest wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin wê mijare aqiliyê wê xwe di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Di nava têngînen platon ên di çerçoveya teoriya zanîne de ku mirov wê fahmbikê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê ku ew weke 'di destpêkê de wê ne xwediyê bûjenekê bê' wê, di şewayekê de wê li wê karibê were lê hizirkirin. Ev têngîna weke bêfîzîkbûn û ankû bêbûjenbûna aqil di destpêkê de wê, di rengekê de wê, weke têngînek bi hişmendîya zanîne re wê, di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Thomasê aqinerî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin ku wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare zanîne wê, ji wê destpêkê wê bikê û bixwezê ku ew wê fahmbikê ku wê di pêvajoya bûyina fîzîkê û hwd de wê çawa wê bibê wê fahmbikê.

Ev têngîna ideayî wê, temenê wê bi têngînen platon re wê bibê. Aristo wê hinekê jî wê cihê wê di təkiliya toz û cewherê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Wê têngîna potansiyale bûyinê a bi aqil wê, bi rêyên weke hîs, fêrs û hwd wê, di awayekê de wê ji cewherê li tozê wê bi bûyinê û piştre bi pêşketina fîzîk û darêjkê re wê di çerçoveyek pêvajoyî de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Thomasê aqineyî wê mijare têngîna aqilê bê fîzîk wê di wê rengê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Di dewama wê de wê, fahmkirina bi bûjenê wê weke temenekê wê yê razberî û bûyî û heyinî û ankû bi hebûnî ku ew bûya wê êdf wê bikê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di mijare felsefeya xwezayê de wê di wê temenê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ev têngîna thomasê aqineyî a aqilê ji aliyê fîzîkî ve vala wê, bi têngîna 'tabula rasa' re wê ji filosofên weke locke û hwd re wê weke ku wê bibê peyxam. Ew wê, di şîroveya xwe de wê, bi têngînek weke li ser xêvê re wê, werênê ser ziman. Wê li ser wê temenê fîzîkê re wê, werênê ser ziman. Yanî wê dîmenê ku wê Locke wê li wê bihizirê wê hinekê wê di wê şewayê de wê ji ya thomasê aqineyî wê bi kirpêndinê wê weke ku wê cihê bê.

Ji aliyekê din ve jî wê, mijare têngîna tabula rasa' ku em wê hinekê bi wê têngînê re wê empatiyê wê dênin wê dikarin wê di wê rengê de wê fahmbikin. Wê, di destpêkê de wê, têngîna 'aqilê bêfîzîk' û ankû ku wê ev gotin karibê weke 'aqilê vala' û yan jî weke di wê de hê fîzîk rûnedaya ku wê karibê were fahmkirin wê di wê rengê de wê çerçoveyek fahmkirinê wê bide me. Ev têngîn wê, piştê wê, di temen û çerçoveyek din de wê mirov wê ji aliyê hizirkirin xwe ve wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Locke wê têngînê wê bi wê têngîna fîzîka ku ew bûyî re wê, di renekê de wê li wê bihizirê û wê, di temen û çerçoveyek şewayê de wê ji wê aliyê fîzîkî ve wê, di destpêkê de wê weke ku wê pêde wê herê wê ji aliyê aqilê bûyî û heyî û ankû ew dibê ve wê li wê nêz bibê. Ev wê, bi xwe re wê, weke aliyekê wê yê din ê fahmkirinê wê kariibê bi xwe re bide dîyarkirin.

Thomasê aqineyî wê bi têngîna 'rohni-aqil' re wê, kirpêndinek morfolojîkî wê hem wê bi têngîna aqil a bi potasiyali a ku ew wê bê ber bûyinê bi têngîhek cewherî û ya aziz augustinus re jî wê, li ser wê re wê weke ku wê bikê û wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê temenê de wê têngîna rohniyê wê, di wê çerçoveyê de wê, weke dagera wê bi aqilbûnê, gihiştina aqil, dîtina bi hiş û hwd wê, bi xwe re wê, bide dîyarkirin. Vajî wê, reşbûn wê weke dagera nebûnê, tûnebûnê û bi tememî nebûnekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê, bi rewşên fizîkî, bûjen û rengên heyî û hwd re ên di nava jîyanê û dînyê de ku wê hena wê bi wan re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, aqil wê, bi wê rohnîyê ku ew bûyî re wê bibê re wê, li wê weke bi tefkirkirinekê wê bikê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê çerçoveya hizirkirinê thomasê aqineyî wê têtîna darêjkê a ku wê di demên kevnera de wê bi hizirên aristo û hwd re wê li wê bihizirê wê, li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê fahmbikê. Ew wê, di wê temenê de wê weke ku wê aristo wê bigihijê têtîna 'bûjena pêşî' ew jî wê di wê temenê de wê kirpendinekê wê bi têtîna 'darêjka pêşî' re wê bikê. Di dewama wê de wê, li ser wê têtîna aqilê pêşî a bêfizîk'ê re wê, ew wê bikê û wê werênê ser ziman ku wê, 'darêjka pêşî wê xwe ne sipêrê ti rewşa fizîkî ku ew bi wê hebê.'

Li ser wê temenê thomasê aqineyî wê mijare darêjkê wê çawa wê ji bûjenê wê karibê were razberkirin wê, li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê gotinên xwe wê êdî wê di dewama wê de wê li ser bi derfetbûna wê êdî wê di rengê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Li gorî thomasê aqineyî wê di rewşa razberkirina darêjkekê de ku ew pêwîstîya bûjenekê bi wê bibînê wê hingê wê, razberkirina wê ne bi derfet bê.

Darêjk wê xwediyê hevgirtinekê bê. Û wê rewşa niceli û hwd wê weke yek ji wan bê. Li gorî wî ku mirov bi xwezayê wê re wê bahsa wê bikin wê ew wê nikaribê xwe bisipêrê wê, têtînek bûjenî. Ew bi xwezayê xwe re wê, bêdarêjk bê. Di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku ew kirpendina xwe wê, têtîna bûjenî a 'xwe sipartina li wê' bikê jî wê bi têtîna 'bûjena sehî' wê bi wê werênê ser ziman. Ji wê têtînê jî wê weke encamek xwezayî wê karibê wê fahmbikê ku ew darêjkê wê weke têtînek dervî sehî ku ew dikarê were tefkirin û ew hebê wê li wê bihizirê û wê, di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman. Weki din wê ji aliyê nitelikên wê ve wê weke xwe bi sipêrêna rewşên bûjenî û wê bi wê re wê karibin werina fahmkirin. Di wê pêvajoya ji bûjenê razberkirina darêjkê wê bûjen û nitelikên ku ew wê derkevina li

*Têtîna darêjka pêşî wê di nava felsefeya demên kevnera û ya serdema navîn de jî wê bi awayekê pîr zêde wê li ser wê nîqaşkirin. Têtînên ku wê bi teolojîkî û ankû felsefî wê bînina ser ziman ku wê di gerdûnê de wê destpêkek hebê wê ji wê gavê biavêjin û wê bînin ser ziman. Li gorî mantiqê wê her tişt wê bi xelesa sedemê wê bi hev ve wê girêdayî bê û wê li hev wê bibê û wê ji hev zêde bibê û pêşkeve.

holê wê, weke xosletên wê yên razber wê, di rengê aktiviyek fahmkirinê a ku wê matematikvanek wê dênê li holê û hwd re wê xwe bide dîyarkirin. Ew wê dema ku wê wan xosletên darêjkê wê werênê ser ziman wê bi têngîna ku wê di dema ji wê razberkirinê de wê hinek wê yên wê bin û hinek jî wê weke bi têngîna bûjenî ve girêdayî wê karibin werina fahmkirin bin. Minaq wê weke ku wê dema ku wê kiteyekê wê fahmbikê wê pêwîstîya li nava wê kirinê tîpê jî wê bibê. Weki din, nexweê wê nikaribê were fahmkirin. Di wê temenê de wê, ew wê, minaq mirov wê karibê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê were hanîn li ser ziman. Minaq wê, li gorî thomasê aqineyî wê mirov wê weke hebûnek aqilî bê. Ew wê, têngîna aqilî wê di wê çerçoveyê de wê weke hebûna mirov çawa wê, bi hiş û xosletên bi aqil ew li wê bihizirê re wê fahmbikê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Wekî din wê li gorî wê, têngîne ku em bi wê re empatiyekê di fahmkirinê de bi wê têngîne re wê dênin wê, karibê wê laş wê weke beşekê wê, fahmbikê. Jîyanê wê, bi wê re wê, weke aliyê din ê duyem wê bi wê re wê fahmbikê. Jîyan wê li ser temenê laş re wê dualiteyekê bi beden û gîyanê wê biafirênê. Li ser wê re wê weke aliyê sêyem wê, mirovê aqil weke dîmenekê ser wan herdû dîmenan re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Li gorî wê darêjka mrovê aqil wê, di wê temenê de wê, ya ku ew mirov dikê mirov bê. Wekî din wê, di nava jîyanê de wê, gelek zindiyên ku ew hena wê bi fîzîkî û ne xwediyê aqil dijîn wê hebin.

Thomasê aqineyî wê di rengekê de wê mijare bûjenê û hevgirtinîya wê hilde li dest di dewama wê de û wê li ser wê bisekinê ku ew beşên wê di çerçoveya salixkirina wê de bin û ankû ne di wê çerçoveyê de bin. Ev wê weke xwediyê pêwîstînyekê bê û ankû na. Wê li ser wê bisekinê. Li gorî wî, di encama dawî de ku ew li wê têdigihê wê di wê temenê de bê ku wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê, werênê ser ziman bê. Ew mijare bedenê û gîyanê wê di wê temenê de wê ji hev cihê bikê. Li gorî wî mirov dikarê wê di bin sê beşan de wê werênê ser ziman. Aliyê pêşî wê bi bedenê bê ku ew wê, beşên wê û hevgirtiniya wê, xwediyê xosletên xwe yên cihê û teybet bê û wê bi serê xwe wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Lê ya gîyanê jî wê dikarê wê di bin du beşan de di nava xwe de wê hilde li dest. Aliyê pêşî wê ya gîyanê bi serê xwe bê û wî gîyan wê weke ku wê bi hemû zindiyên re wê di rengekê de wê weke ku wê di temenekê objektîv ve wê pênasebikê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Aliyê din ê sêyem jî wê bi gîyanê re wê, hebûna bi aqilbûnê bê ku ew wê weke çerçoveya

mirovbûnê jî wê dibînê û dihênê ser ziman bê. Wê di wê temenê de wê, bi wê re wê, mirov wê bibê û ankû mirovtî û mirovatî wê bibê û wê pêşkeve û wê derkeve li pêş.

Wê dema ku wê aqil wê hilde li dest wê, di wê temenê de wê, bi têngîna razber û şenberiyê wê di bin du beşan de wê hilde li dest bê. Ew wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Wê têngîn razberiyê wê, weke aliyekê wê yê giring wê hilde li dest û wê weke têngîna bêî objeyê ku ew pênase dikê wê werênê ser ziman.

Li gorî thomasê aqineyî wê, aqil wê bo zanînê wê weke temenekê potansiyali bê. Lê ew di dema wê de wê, mijare sehan wê hilde li dest û ew wê, dema ku ew sehan dihilde li dest wê, dihênê ser ziman ku wê di dema ku wê bibê wê weke tiştê nizanibê wê werênê ser ziman. Weki din wê ji aliyekê din ve jî wê gotina “ji bûyinê ve wê ne xwediyê ti zanînê bê (nihil est in intellectu quod prius non fuerit in sensu)” wê têngîna zanînê wê bi pêvajoya bûyinê jîyankirinê û bi rêya sehan derkkirina wê ji wê aliyê ve wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Wê dema ku em ji wê gotinê wê gavê biavêjin û wê mijare hebûnê bi çerçoveya ‘mirov’ de wê, bi têngîna rewîstê û zanînê bi hev re wê werênina ser ziman wê karibê wê, bi têngînek teleolojikî wê li ser temenekê zanînê û rewîstê û hwd re wê, karibê wê di awayekê de wê fahmbikê. Di çerçoveya têngîna teleolojikî û ankû ‘armanparêzîyê’ de ku wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê bahsa mirov wê bikê. Minaq wê di wê temenê de wê, bahsa mirov di pêvajoya wê ya pêşketinê de wê, bi wê ‘paygirtina ji xwûdê’ ku wê her ku wê pêde herê wê bi bilindbûnekê wê xwe ibde dîyarkirin û wê bi wê re wê mazin bibê. Mirov wê, çendî ku wê pê de wê herê wê zêdetirî wê têra bibê û wê kêrî xwe wê werê. Wê bi hişmendîya xwe re wê, ew wê temenê xwe wê çêbikê. Di wê çerçoveyê de wê bi hewldana weke di çerçoveyekê modelî de wê bi ber ya pîroz û ankû ilahî de wê herê. Li vir wê ji aliyê têngîna felsefeyê a teleolojikî ve ku wê dinerê wê, têngînên aziz augustinius wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê were berbîra mirov. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, li ser wê têngîna bi awayekê di ya cewherî de bi kûrbûnê bê û ankû bi wê paygirtina weke ku wê, aziz augustinius jî û maniyî wê bi têngîna ‘rohniyê’ re ku wê weke çavkaniya wê jîyanê, hişmendiyê û hwd wê bibînin wê di rengekê weke wê de wê, bê dîtin ku wê werênê ser ziman. Lê di şewayê weke bi fenomenolojikî de wê weke ku wê aristo bi têngîna mantiqî a ahengê wê werênê ser ziman de jî wê,

mijare levkirinê wê, di nava têngîna gîyanê û bedenê û hwd de wê, lêbipirsê. Di dewama wê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman ku wê mijare beşên wê ku ew hev digirin wê, di wê çerçoveyê de wê li wê were lê hizirkirin. Di awayekê din de jî wê, têngînek ku wê zêde rengê wê ne dîyar jî bê wê, di dîmenekê wê weke nominalistî de wê, bi hizra thomasê aqineyî re wê were dîtî ew wê bi gotinê û fahmkirina wê re wê, li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê bi xosletên wê yên ku ew karibê wê ji wê fahmbikê re wê, fahmbikê re wê were dîtî ku wê bête ser ziman.

Di mijare têngîna ji navaroka gotinê û wateya wê lê ghiştinê wê, weke têngînek ku wê bi mijare nepeniyê ve girêdayî wê were ser ziman bê û ji aliyekê din ve jî wê weke têngînek ku wê bi mijare felsefeya navparêzîyê ve ku wê girêdayî bê. Di nava xosletên navlêkirinê a tiştê û wê navlêkirinê de wê, bi zêdeyî wê, di demên kevnera de wê, were lê hizirkirin. Li asya dûr wê di nava felsefeya konfucyus de jî wê, were dîtî ku wê di wê temenê de wê, li ser temenekê hişmendî wê, bi wê re wê, were lê hizirkirin û wê fahmkirinên bi wê re wê were dîtî ku wê were ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, mijare têngîna wê di wê çerçoveyê de wê dervî ya fizîkê wê bi wê re wê çawa wê were lê ghiştinê bi fahmkirinê ve wê ji aliyekê ve wê were dîtî ku wê girêdayî bê. Mijare têngîna weke hişmendî û ankû îdeayî ku ew weke dervî fizîkê ku wê were lê hizirkirin wê bi wê re wê çawa wê bê ghiştin li têngiştinê wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Thomasê aqineyî wê di xabate xwe ya navdar a bi navê “*Summa Theologiae*” wê di pirsê 90’min wê mijare destûrê (lex) û hwd wê di rengekê de wê, hilde li dest û wê bi wê re wê, bixwezê ku wê werênê ser ziman. Di wê de wê girêdanê wê bi têngîliya nava kes û çalakiya wî de wê were pênasekirin. Di wê temenê de wê, rêgeza pêşî a çalakiya mirov wê weke aqil bê wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê mijare aqil wê di rengekê de wê bi fahmkirinê re wê derxê li pêş û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de ku em bi awayekê din wê werênina ser ziman wê weke ku wê aqil wê, ji temen ve wê weke hêzek weke ‘potansiyalî’ ku ew dikê tevgerê de wê were dîtî. Yanî wê, aqil ku em li ser temenê wîna mirov re wê bibêjin wê weke hêza ku ew wê dikê tevgerê de wê li wê bînerê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, mijare xwestekê û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Wê mijare aqil wê, di wê nûqtayê de wê derxê li pêş. Ber vê yekê

wê bi aqil wê çawa wê, pêwîst bê ku ew were fahmkirin ku ew li ser wê disekinê li ser wê sekinîna wî jî wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê hinekê li ser wê bisekinê.

Di mijare aqil û kirinê de wê, di wê çerçoveyê de wê, hûr û kûr wê li ser wê bisekinê. Mirov wê tiştekê wê dikê û dixwezê ku wê bikê wê aqil wê ji me re wê ferman bikê ku wê çî û çawa û çiqasî were kirin. Wê di wê temenê de wê ne tenê wê bi hişmendî wê rê şanî me bide. Wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di navaroka wê têtîna hişmendî de wê çawaniya wê were ser ziman wê ew jî wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê, xwestek wê bi aqil wê were kirin. Kirin jî wê di dewama wê de wê bi wî nê wê were kirin.

Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov wê xîret dikê ku wê tiştekê wê bikê û ankû wê dikê wê, di wê temenê de wê ew wê, weke nûqtetek ku em bi hişmendiyekê wê ji temen ve wê di destpêkê de wê fahmbikin û wê karibin wê werênina ser ziman bê. Yanî wê li gorî wê têtîna wê dema ku me tiştek nekir wê weke ku wê 'em ne xwediye hişmendiya wê bin' re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di nava têtîna thomasê aqineyî de wê ew jî wê weke aliyekê wê yê din wê di dewama wê de wê derkeve li pêş. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê mijare aqil wê weke aliyekê ku ew dide dîyarkirin wê li ser wê bisekinê. Di dewama wê de wê mijare destûrê wê, di wê çerçoveyê de wê, bi têtîna aqilî a ku mirov wê fahmbikê wê werênê ser ziman. Gotina weke "wîna hukumdar wê xwediye hêza destûrî bê" re wê werênê ser ziman. Wê dema ku ew dihênê ser ziman wê, nexwezê ku ew wê wîna hukumdar weke ser destûrê re wê pê nasebikê. Ew wê, weke kesek ku ew jî wê tabîî wê bê wê di wê çerçoveyê de wê, bixwezê ku ew wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê mijare têtîliya girêdanê a bi fahmkirinê wê, li ser têtîna tabîîkirinê jî wê werênê ser ziman. Minaq wê di wê çerçoveyê ku em bi têtîna wî bahsa têtîliya nava kes û civakê û hwd de bikin wê weke "beş li giştîyê û ya bêerk li ya bierk tabîî bê wê werênê ser ziman. Lê ev wê, ne di temenekê têtîna iteatê de wê karibê wê fahmbikê. Ew wê di çerçoveyê têtîna weke ya bi mantiqî ku wê di çerçoveyek giştî de wê weke çawa wê, di wê giştîbûna wê de wê, gelek beş hebin û wê bi hev re wê weke bi ber hev ve wê herin û wê di ahengekê de wê weke ku wê bixwezîna wê bibin wê, werênê ser ziman. Di mijar kes û civakê de jî wê, kes wê, bi ber civakê ve wê herê. Ber ku wê bi wê rengê wê, xwe pêşbixê û wê pêde herê. Kes wê weke beşek ji civakê wê biafirênê.

Di dewama wê de wê dema ku wê bahsa civakê û têkiliya wê ya bi destûrê re wê bikê wê bi gotina “destûr bi pêwîstîniya ku ew dilşayiya civakê werênê re wê berpîrsîyar bê’ re wê werênê ser ziman. Di çerçoveya têgîna xwe ya destûrî de wê, thomasê aqineyî wê dîmenekê sofistîkî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Weke ku em bi têgihîştina sofistên dema kevnera ku ew dibînin ku ew wê, di temenekê xwezayî de wê dibînin ku wê werênê ser ziman re wê, werênê ser ziman. Wê jî wê bi gotina “kes nikaribê destûrê çêbikê’ re wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê têgînê de wê bi xwezayî wê weke ku wê kirpendinekê li ser têgînek destûrî a xwezayî û gerdûnî wê weke ku wê bikê re wê dîmenê fahmkirinê wê bi wê rengê fahmkirina wî re wê xwe bide dîyarkirin.

Ew dema ku wê bahsa destûrê wê bikê wê, di rengekê de wê, weke bi aqilekê li ser ê jorin ku ew dikarê were çêkirin re wê pênasabikê. Di wê temenê de wê, ew aqil jî wê, bi kesê xwedî zanîn, bi aqilê xwe li ser hemû girseyê û hwd re bê. Ew wê, di wê temenê de wê, dema ku wê di kirpênê wê, yên weke di rêya rûhanî de dimeşin weke yên ku ew gihiştina aqilê bilind ku ew karibin wê bigihêninê de wê, werênê ser ziman.

Li gorî wî, aqil wê, di temenê pêwîstîniya rewîstî wê biafirênê. Û wê, bi wê re wê, wîn wê, weke bi awayekê xwezayî li ser wê re wê, berê wê bi ya baş ve bê. Ew wê, dema ku wê, têgîna wînê şîrove dikê wê balê bikişênê li ser ‘aqilê kirinî’ û ankû aqilê pîretîkî. Li gorî wî, aqilê kirinî wê, bê temenê wê ku em ji ya nebaşê xwe bi veciniqênin û berê xwe bidina ya baş. Û her timî bi ya baş ve herin. Di wê temenê de wê xoslet û mêylên kesên bi aqil re wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê nûqtayê de Thomasê aqineyî wê ber ku ew li ser temenekê xwezayî wî li wê bihizirê wê ‘mêylên xwezayî’ ku ew bi wan dihizirê wê, di wê temenê de wê weke gotinek ku ew wê di kirpênê û wê dixwezê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, mêylên me yên xwezayî wê hertimî wê ji me bixwezînin ku mirov wê berê xwe hertimî bi ya baş ve bidîyê, bixwezê bijî, baş bijî û hwd ve bê. Li ser wê temenê wê, aliyên ku ew bi xwezayî di nava jîyanê de wê li wê bihizirê wê, bi temenekê rewîstî û ankû aqilê rewîstî re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq wê di wê demê de wê mijare jîyanek bi sazûmanî wê zêdeyî wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Jîyane malbatî wê were dîtin ku wê avakirina wê û di nava wê de di aramiyê de jîyankirin wê were dîtin ku wê bi wê re wê derkeve li pêş. Minaq (1) avakirina jîyane û parastina tendurustiya xwe bê, (2) bi avakirina malbatî zêdebûnê, û meyizendin û parastina jin û malbate xwe

bê, û (3)bi berê xwe dana rastteqînîyê re jîyane xwe ya aqilî wê lê meyizênê û wê biparêzê û hwd re wê, di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, ji nava têgînên thomasê aqineyî ku mirov wê li wê dinerê wê, di çerçoveya wan hersê nûqteyên ku me li jor hanî ser ziman de wê, di çerçoveya nûqteya dawî de wê, dema ku wê bahhsa di wê çerçoveyê de parastina jîyane aqilî de wê, pêşniyara jîyankirina di nava jîyane civakî de jîyankirina wê bikê û wê di wê temenê de wê derxê li pêş. Serdema navîn di demên wê yên navê en pêşketi de wê were dîtin ku wê piştî demên ronasansa karolenjê wê, hin bi hin wê jîyane faodal wê bi awayê wê yê ramiyê, aborî, rewîstî, kevneşopî û hwd re wê, hin bi hin wê di rengekê de wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê di wê çerçoveyê de wê, dîmenekê civakî ku mirov wê dikarê wê bi kirpênê wê were dîtin ku wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin û wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, di nava têgîna 'zindiyê bi aqil' de ku wê li wê bihizirê wê, di wê çerçoveyê de wê, qasta hebûna ku ew bi aqil bûya û ew di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê pêşkeve û wê, xwediyê rengekê fahmkirinê bê. Li ser temenekê rewîstî wê di dewama wê de wê dihênê ser ziman ku wê bi hemû mirovan re wê destûrek hevbeş wê hebê ku wê hemû wê li beşîya xwe wê bihizirin û wê bixwezin xwe bigihênina ya baş. Ev wê bi zindiyên bi aqil re wê bibê û wê karibê were hanîn li ser ziman. Ew bi aqilê xwe re wê, ji destûre sermedî-xwûdayî wê, paybigirin û wê bi wê re wê, di wê çerçoveyê û temenê de wê pêşkevin û wê pêde herin.

Di dewama wê de wê, ji aliyekê din ve wê, bi gotinên weke 'mirov ji ber xwestek û arzûyên xwe ew ji rêya xwe derkeve û dîrkeve. Ew di wê temenê de wê, mijare aqil wê di wê nûqteyê de wê, weke hebûnekê ku ew çendî bi wê li xwe serwer bibê û wê bi wê re wê, bi aqil wê, 'ya rast wê bibênê û wê di wê temenê de wê di rêya xwe de wê, pêde wê herê wê, di awayekê de wê bê dîtin ku ew wê li wê bihizirê û wê li ser wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Thomasê aqineyî wê di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman.

Li gorî wî destûrek xwezayî a sermedî wê hebê ku ew wê her tiştê wê li gorî xwe wê bi wê rengê wê bide dîyarkirin û wê, rêya wê ya rast wê bide dîyarkirin wê hebê. Mirov wê, dema ku wê, bi xwezayî wê bi wê dihizirê wê li ser wê xwezatiyê re wê êdî wê karibê wê kifşbikê û wê derkbikê. Di nava civakekê de jî wê, di nava hukumdar û girseyê de wê, ew xwezayî wê li ser temenê başbûnê re wê, karibê bi wê re ew bibê. Di wê temenê

de wê, baş lê gihiştinê wê, hertimî wê, bi wê re wê weke armanca wê fêrsa xwezayî ku wê li gorî destûra sermedî wê bibê bê.

Di wê nûqtayê de wê dema ku wê bahsa têgînên weke yên hanîna rewşên weke bi destûrî ên bi destê mirovan weke yên 'ceza'yê û hwd jî wê, di wê de wê, çi wê were li berçavgirtin wê li ser wê bisekinê. Wê di wê nûqtayê de wê ya ku ew wê li wê bihizirê wê, mijare 'wijdanê' bê. Li gorî wî, wijdan wê di wê temenê de wê, karibê wê weke destûrekê û ankû rêgezê fahmkirinê ew li berçav wê were girtin. Di wê temenê de wê ji xwe wê ya ku ew nebaş ku ew hat kirin wê, wijdan wê herê nekê. Ya ku ew baû bû wê ji xwe re wê, li wijdanê wê were û wê wijdanê mirov wê rehet bikê.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê ku wê mijare wijdanê wê, di wê temenê de wê, ber ku wê di wê çerçoveyê de wê karibê weke rêgezê aqilî-rewîstî û hwd wê, were hildan li dest jî wê ji wê dûrketin û ankû dûrneketin jî wê weke ali û pîvanên wê yên ku mirov wê li wê binerê û wê, fahmbikê û wê li wê gorî wê bijî jî wê hebê.

Li gorî têgîna Thomasê aqineyî wê, weke ku ew li ser têgiha wijdanê re wê werênê ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê bi hizirê wê werênê ser ziman ku wê, ya ku me kir û ne li gorî wijdanê bê wê, di wê temenê de wê, ber ku wê wijdan wê weke rêgezê li gorî fêrsekê ku wê bingîn û çavkaniya xwe ji destûra sermedî wê bigirê wê weke ne li gorî ya xwûdayî jî bê. Wê di wê temenê de wê, ew wê, li ser wê temenê re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, wijdan wê aliyekê wê yê bi aqilbûna me ya baş wê, bi xwe re wê bihawênê û wê werênê ser ziman û ji aliyê din ve jî wê çawa wê were kirin ku wê bi xwe re wê, weke rênîşandinekê wê ji me re wê di xwe de wê bihawênê û wê bide diyarkirin wê weke têgînek rêgezî a bi aqilê baş bê. Di wê çerçoveyê de wê, biazilê baş ku mirov wê çawa wê bijî û bi wê re wê xwe rehet wê hîsbikê û wê di xwe de wê bi wê re wê bi wijdanê xwe yê 'rehet' wê li gorî wê bijî wê li ser wê bisekinê. Wê dema ku wê bahsa herkes wê pêwîst bê ku ew li gorî wê destûrê bijî wê, di wê nûqtayê de wê, bi ya baş re wê, çawa wê bi aqilê xwe re wê li gorî wê destûra sermedî wê di aqilê xwe de wê ya baş wê kifşbikê û wê bijî wê bi wê re wê, bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê di awayekê de wê mijare kirinê wê di dewama wê de wê bihizirê û wê çalakiya ku mirov kir ku ew berê mirov bi armanca baş ve da û gihand wê ew wê weke ya baş bê wê werênê ser ziman. Di

têgîna thomasê aqineyî de ´civakek azad di bijartina armancên xwe û gihandina wan de wê, bi ya rast re ku ew li hev digihênê´ re wê, pênamebikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, civake kole de wê, ew wê weke ku wê di ya civake azad de wê bibê wê nebê. Li ser wê temenê wê, li têgîna azadîyê û wîne wê bi hev re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wan bi hev re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. "Civaka azad di hilibijartina armancên xwe de ji civaka koledar rastir a. Ger ev mirovên azad ji bo berjewendiya xwe ya hevpar ji aliyê serdestekî ve werin birêvebirin, ew daraz mafdar û rast a. Di rewşeke berevajî de wê rêveberiyek neheq û xelet rû bide." (Thomas Aqineyî, ´De Regimine Principum I´).

Di dewama wê de thomasê aqineyî wê mijare malbatê û civakê wê bi wê re wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Li gorî wî, di nava civakê de wê, malbat hebê. Wê civak wê dema ku ew bi hev re di yekitiyekê de bê wê karibê bibê. Malbat di xwe de wê bi malê û civak wê bi xwe re wê di bajêr de wê, pêwîstîyên xwe wê werênê li cih. Serekê civakê key û ankû pêşengê rûhanî bê. Yê malbatê wê weke bav û hwd bê.

Ji aliyê kes ve jî wê thomasê aqineyî wê mijarê wê hilde li dest û wê werênê ser ziman ku wê kes bi serê xwe wê nikaribê têr bibê û ankû têra xwe hebê. Wê bi hev re wê, di nava civake ku ew di wê de dijî wê ew wê, temenê wê bidest bixê û wê, bibê. Di malbatê de jî û di nava civakê de wê, pêşeng wê hertimî wê li ser ya baş û wê berê wê bi ya baş ve wê bidinê. Weki din wê di jîyane tekakesî de wê du mercên giring wê hebin. Ew jî wê, wê sîyan û gihiştina wê bê. Ya din jî wê di wê çerçoveyê de wê, bo wê sîyanê wê çêkirina temenê wê yê maddî bê.

Li gorî Thomasê aqineyî wê mirov wê weke hebûneka ku wê di xwezayê de wê yekitiya wê hatibê çêkirin bê. Di nava jîyane xwe de gihiştina aramiyê, wekhevîyê û hwd bê. Di wê çerçoveyê de jîyanek rast, dûrûst, bi aram û pak avakirin, pêşxistin û domandina wê weke armanca mirov bê. Bo wê jî wê di nava hewldanê de bê. Li ser wê temenê kes, malbat û civak wê yekitiya ku ew di nava xwe de çêkir wê berê wê bi kiryar, kirin û çalakiya baş ve wê, bide birin. Aliyê duyem jî li ser wê

*Thomasê aqineyî wê mijare gihiştina ya idealê wê di wê çerçoveya bi têgîna xwe ya ku ew civake azad ji ya koledar li ser wê dibînê re de wê bîne ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, li gorî wê têgîhiştina wî di pêvajoyekê de wê, bi demê re wê pêşkeve û wê bi aqilê xwe wê her ku çû wê serwertir bibê. Augustinus jî wê bi wê re wê, bîne ser ziman ku wê hinek tişt ne li neha lê wê di demên pêşarojê de wê baştir wê werina fahmkirin.

yekitiyê bi ber başîyê ve gihiştina wê yekitiyê bê. Ya sêyem jî wê kesê pêşeng ku ew bav bê, key bê û ankû serek rûhanî jî bê wê ji wê êmin bê ku ew bi jîyane bi sîyan ew bingihê wê di wê temenê de hatiya çêkirin ku ew li ser wê bisekinê û wê, li wê bi hey û heyidar bê (Thomasê aqineyî, De Regimine Principum, 15).

Wê dema ku em li navaroka felsefeya thomasê aqineyî binerin wê dikarin wê di dewama wê de wê, binerin ku wê li ser temenekê xwezayî ê jîyanê wê bihizirê. Hizrên thomasê aqineyî wê, di awayekê de wê, hinek çavkaniyên ku wê di çerçoveya wê bandûrîya wî de ku mirov wê karibê werênê ser ziman û wê, weke temenekê peyxamgirtinê ku mirov wê karibê bikirpên wê bibin. Minaq wê hizrên Roger baco û ankû 'Roger bacon' ku wê weke 'Rogerus baco' jî wê were bi navkirin wê bi lêkolînên xwe yên li ser felsefeya xwezayê û ya aristo re wê were nasîn. Piştî ku wê, li 'ilchester'ê wê werê dûnyê wê li dora salên 1212'ê wê li oxford'ê wê li dora 1226'an û wan wê bidest fêrbûnên xwe yên li ser hizrên aristo re wê bikê û wê di wê demê de wê, bandûra wî derkeve li pêş. Ew jî wê, weke firancis bacon wê li ser temenê ceribzanî û çavdêrîya xwezayî wê, di rengekê de wê hizrên xwe wê biafirênê. Lê divê ku em wî bi firancis bacon re tevlihev nekin. **Rogerus baco** wê berî wî bijî.

Di wê dema skolatisikî a destpêkê de wê, li ser temenê xwenûkirinê wê hizrên wî biqasî ku wê were dîtin wê bahsa wî li dema wî bibê û wê, hizrên wî bi wê re wê, di awayekê de wê bi bandûrek zêde wê li demê wê derkevina li pêş wê weke çavkani wê werina li berçavgirtin. Xosleta sereka roger baco wê di serî de ku wê were ser ziman wê, bi wê rengê wê were ser ziman ku ew ji nûtiyan ve vekirî bê û wê, weke kesekê ku ew nexwezê di bin iteatê de bijî wê ji jê were bahskirin. Biqasî ku wê were ser ziman wê fêrbûnên ku ew wê li zaningeha parîs de wê bide wê, pêşevaniya thimasê aqineyî jî wê bikê. Wê li ser xabate seneca a bi navê 'Quaestiones Naturales'î (Di derbarê xwezayê de pirs) û 'meteora' aristo wê fêrbûnan wê bikê û wê bide. Wê di wê demê de wê dema ku ew wan fêran dide û fêr dikê de wê bi xabate xwe ya bi navê 'De Multiplicatione Specierum (di derhaqê zêdeyîya cûreyan de)' ku wê binivêsi wê balê

***Rogerus baco** wê filosof û ankû rahibekê ingilis ku wê li dora 1214'an û wan wê bijî. Wê li ser simya û çavdêrîya bi mikroskop û teleskopê wê bisekinê. Çavkaniya çavikan jî ew bi wê pêşdixê. Li gorî felsefe erka wê ew bê ku ew mirov bigihênê zanîna xwûdê bê. Wê giringiyê bide metamatik û geometri û bi wê re mantiqê. Di xabate xwe ya bi navê 'opus maios' wê li ser kevneşopîya skolastikê, girêdanê, bêperwerdebûn û nezanîne û hewldanên mirovan ên sergirtina nezanîna xwe wê bisekinê.

bikişênê li ser xwe. Piştî wê, biqasî ku wê were dîtin û di dewama wê de wê were ser ziman wê xabatên wî yên weke bi navê ‘Opus Maius (berhema mazin)’, ‘Opus Minus (berhema piçûk)’, ‘Opus Tertium (berhema sêyem)’, ‘Communia Naturalium (hevkarîya xwezayî)’, ‘Communia Mathematica (hevkarîya metamatikî)’, ‘Summulae Dialectices (wateya mantiqê a asta jorin)’, ‘geometria Speculativa (geometriya Spekûlatif)’, ‘compendium studii Philosophiae (Di derbarê xabatên felsefeyî de zanînen cewherî)’, ‘Compendium Studii Theologiae (di derbarê xabatên teolojikî de zanînen cewherî)’ û hwd wê, nivîsandinên wî bibin û wê, di wan waran de wê, berhemên giring wê bide. Weki din wê axiftinên wî yên ku wê cih bi cih wê werina qaydkirin wê bibin. Di wê temenê de wê di nava xabatên di derbarê de wê ji nişeyên ku wê weke ji wî hatina girtin û wê hizrên wî bi wan re wê were ser ziman wê bibê.

Di awayekê de wê, dema ku em di çerçoveya hizrên wî de wî, fahmbikê wê di wê demê de ku wê li rojhilat bijî wê, di dîmenekê weke yê el-kindî’ û ibni heysem ku wê li ser fizik û têgînên mantiq, metamatik, fîzîk, felsefe û bi teybetî tendurust û optika çavan û hwd wê hizrên xwe wê werênina ser ziman wê, di dîmenekê de wê were dîtin. Weki din wê biqasî ku wê werê ser ziman wê di derbarê xwezayê û têgînên tendurust û optikê de wê xabatên wî hebin. Çendî ku wê, di wê warê de wê, kêma xabatên wî werina ser ziman jî lê wê di awayekê de wê ji wê çerçoveya hanîna wî ya ser ziman de ku wê ji jê were bahskirin de wê weke wê ji ya ku ew bi navê wî dihê ser ziman wê zêdetirî wê berhem û xabatên wî yên ku wî nivîsandina û hanîna ser ziman wê bibin.

Xabatên wî piştî wî êdî wê, li deverên cihê wê werina çapkirin. Minaq wê xabate wî ya bi navê “Perspectiva” di salên 1614ê de wê li frankurtê wê were çapkirin. Di awayekê de wê, Rogerus baco wê xwediyê nerinek felsefeyê a ‘rexnegir’ bê. Wê di wê temenê de wê, weke ku wê di xabate wî ya bi navê ‘opus maius’ de wê, filosofên demên berê xwe û heta demên xwe wê, di awayekê de wê li ser temenê otoriteyê û girêdaniya wan, kevneşopîya rûniştî, darazên serdest ên li demê serwer, û bi awayek dîtbar li ser temenê baweriyê ku wê dijberîya zanîne wê were kirin wê

*Power, A. (2012), Roger Bacon and the Defence of Christendom, Cambridge University Press

weke aliyên ku ew di wê de wê li hemberî wan wê bisekinê û wê hizrên xwe wê li ser wê re wê di temenekê rexnegirî de wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, hizrên Rogerus baco wê, di awayekê de wê, bandûra wan wê di dema wî de wê, biqasî ku wê were ser ziman û weke ku me li jor hanî ser ziman wê li ser thomasê aqîneyî û hizrên wî jî wê di rengekê de wê bibê. Di wê demê de wê, bahsa wî were kirin. Wê weke kesekê zane ku ew bi zanebûna xwe re li pêş û aktiv bê.

Di awayekê de wê di wê demê de wê, bi xabate xwe ya ku me navê wê li jor hanî ser ziman a bi navê 'Compendium Studii Theologiae' wê hizrên xwe wê di temenekê rexnegirî de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bi hizrên xwe re wê, navê wî bi dîmenekê rexnegir wê derkeve li pêş. Ew wê, ji aliyekê din ve jî wê di wê dema skolastikî a pêşdikeve de wê, di dîmenekê xwenûkar de wê, xwe bide dîyarkirin û wê derkeve li pêş.

Li gorî wî dema ku mirov wê li ser felsefeyê wê hizrên xwe wê werênê ser ziman pêşî divê ku mirov xwediyê zanînek têr a di derbarê wê ya ku mirov binivîsênê de bê. Wê di wê demê de wê, li ser kêmesî û şaşiyên filosofên demê ku ew wê çawa wê, di demên piştî wan re wê bi encamên ku wê bidina rûdan re wê, xwe bidina dîyarkirin re wê, li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê, di nerînek rexnegir de wê felsefeya wan wê di berçav de wê derbas bikê. Minaq Strato wê, fizika aristo wê ji aliyê têgiha wê ya fîzîkê ve wê di berçav de wê derbas bikê û wê kêmesîyên wê di wê warê de wê, kifşbikê. Li ser wê temenê wê Rogerus baco wê, dema ku wê li wê bihizirê wê, tiştê wê werênê ser ziman. Ya ku wê werênê ser ziman wê ew bê ku wê dema ku mirov wê felsefeyê wê werênê ser ziman ku ew bi awayekê teqez ku ew hanîna felsefeyê a ser ziman ku ew xwe bi sipêrê zanistê' wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Ew wê xama wî ya di wê temenê de wê bi wê gotinê re wê ew bê ku ew nekeve şaşiyê di dema ku ew wê werênê ser ziman de. Li ser wê temenê rogerus baco wê li ser temenê çavdêrî û çeribandîna ku wê, bi zanistî wê were pêşxistin wê bixwezê ku ew li ser wê bisekinê û ew di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Li ser wê rewşa zanistî û xwe di felsefeyê de hanîna ser ziman a xwe sipartina li zanistekê ew wê, li ser têgîna matematîkê weke zanistek xwezayî wê, dixwezê di wê rengê de wê, werênê ser ziman. Li gorî Rogerus Baco, matematîk mifteya hemû zanistên din a. Mirovatîyê di destpêka dîrokê de matematîk kifşkir. Kesê ku matematîkê nizanibe ne bi derfet a ku ew bi rêkûpêk zanibe. Li gorî Rogerus Baco, bi latînî, zimanê

wê serdemê, matematîk diviyabû ku cewherek paqij bê. Wî hanî ser ziman ku ´nezanîna (ankû kêzmanîna) zimannasiyê û hindikayiya matematîkê bandûr li latînî kiriya. Beriya her tiştî, li gorî Rogerus Baco yên ku matematîkê nizanin dê nezaniya xwe nas nekin û hewl nedin ku van rewşan derbas bikin.

Li gorî rogerus baco wê dema ku mirov wê metamatikê bizanibê wê êdî wê hêdî hêdî wê bi ber zanîna zanist û beşên din ên zaninê ve wê herê û wê di wê temenê de wê bi serkeve. Di têngîna xwe ya felsefeyî a hebûnê de wê, dema ku mirov li lê û li hizirkirina wî dinerê wê dibînê ku ew di rengekê de wê weke felsefeya darêjkê a aristo wê bixwênê. Wê di wê çerçoveyê de wê, ji aliyekê din ve jî wê mijare têngînên sokratikî jî wê di nava hizra wî de wê were dîtin. Minaq wê, di çerçoveya têngînên wî yên felsefeyî ku ew di çerçoveya têngîna etikê û ankû rewîstê de wê li ser jîyane civakî û çareserkirina pirsgerêkên ku wê, weke pêşî di çerçoveyek teolojikî de wê werênê ser ziman de ku mirov li navaroka wê dinerê wê yekser ev hizir wê bi mirov re wê çê bibê. Ew wê, di wê temenê de wê, mijare felsefeyê wê li ser têngînên rewîstî re wê di rengekê de wê, weke ku wê bixwezê ku ew wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê, di awayekê de wê depelendina li pirsgerêkên civakî wê, li wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Ew wê, zaninê wê weke bilindaiyek bi nitelikî wê li wê binerê û wê werênê ser ziman. Wê, têngîna wî ya bi têngîna bilindayî ku wê, bi gotinên wî ku mirov wê salix dikê wê di çerçoveya sîyane li hev nêzbûnê bi nêzîkatîyek baş ku ew weke dema ku ew cîranê hev bin û ankû ew wê bi têkiliya xwe ya bi fahmkirinê a bi xwûdayê xwe re ku wê bixwezê wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê weke ku wê gotinên xwe wê bi kirpênê.

Di wê warê de wê felsefeya wî ya civakî wê, di bin dîmenekê ´felsefeya rewîstê´ de wê were dîtin ku ew wê werênê ser ziman. Ew têngînên rewîstî wê weke hişmendîyek ku ew hemû rengên têkiliyên mirov ên bi hewirdorê û xwûdayê wî re wê li ser temenê baş û dilxweşiyê wê, sehêtbikê û wê di berçav de wê derbar bikê. Wê demê wê, rewîstê wê zanîna wê di wê temenê de wê weke zanistekê ku ew wê dilşayiya mirov wê ji xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê hilde li dest û wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Li gorî Rogerus baco ´rewîst, wê bi dilxweşî û selemeta mirov re alaquadar bibê. Wê ´armancek wê ya kirinî û ankû pîretikî wê di wê temenê de wê hebê. Li gorî Rogerus baco wê, armaca wê ya pîretikî wê

weke zanistê wê di nava zanistên din de wê, bide rûnandin û wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê mijare felsefeyê wê weke têtînek û zaninek ku ew wê bi nitelik û a astbilind ku mirov wê bi wê re wê alaquadar bibê wê bibînê wê werênê ser ziman. Di nava dêrê û ankû bawergehê de jî kesên payabilind wê hertimî wê bi wê re wê alaquadar bibin bo ku ew baştirin ew karibin wê fahmbikin û wê werênina ser ziman.

Aliyekê wê yê din wê weke ku me bi têtîna pîretikî a rewîstî re wê hanî ser ziman ku wê li ser têtîha armancê re wê weke zanistekê pênasekirinê ku wê bikê wê, di wê temenê de wê pênasekirina wî re wê, felsefeyî wê êdî wê weke ku ew wê weke zanistekê wê pênasebikê wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bibê.

Li gorî Rogerus baco wê xwûdê wê hemû sîyan di xwe de wê, bihawênê û wê ew wê, li mirovan wê weke 'wahyê' wê bikê. Ber wê yekê wê fahmkirina di wê pêvajoya fahmkirina xwûdê de wê weke ku wê bigihijê wê, sîyanê di jîyane xwe de jî. Ew jî wê bi zanyariyên weke bi sîyan ên weke bi felsefeyê, zanista rewîstî û hwd re wê, bibê.

Di têtîna xwe ya rewîstî de rogerus baco wê di rengekê de wê weke ku wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare rewîstê û perwerdekirinê wê li ser wê temenê wê derxê li pêş. Ew perwerdekirinê wê weke rîya gihiştina zanînê wê dibînê û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman ku wê, bi wê fêrbûnê re wê mirov wê, êdî wê bi hişmendî jî wê bi gihijê wê hişmendî û zanistê jî. Rogerus wê di rengekê de wê dema ku em li navaroka hizrên wî dinerin wê weke ku wê, aziz augustinus wê werênê ser ziman ku wê di hevbeşîya baweriyê de gihiştina li hev û bi wê re li dora rêgezêkê giştî bi wê gihiştinê bi rêvebirinê wê derxê li pêş. Ew wê rêgezê wê weke destûrek gerdûnî a ku ew wê fahmbikê wê pêşî wê di rengekê de wê pênasebikê û wê piştre wê li ser wê re wê, bi têtîna û teolojiya xwûdê re wê bixwezê ku ew wê bigihênê temenekê fahmkirinê.

Di nava jîyanê de wê, di wê rengê de wê, serwerîya mirovan a li hev wê, li gorî wê rast nebînê û wê dema ku em di wê çerçoveyê de li wê têtîna wî ya bi hizirkirina wî li wê dinerin wê weke ku ew wê, bi çerçoveya felsefeyî a xwezayî û gerdûnî û an jî gelemperî û hwd re wê li wê bihizirê.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku em hinekê din wê li wê nûqtayê li hizra wî dihizirin wê, bi têtînek kosmogonikî a gerdûnî û fahmkirina wê ya bi

çerçoveyek metafizîkî wê renekê hizirkirinê wê dimejyî mirov de wê weke ku wê biafirênê.

Di wê nûqtayê de wê, weke ku wê li dînyê wê çawa wê jîyane bi aram, baş û di wê de başî û qancî serdest wê hebê wê, pêşkeve wê, bi xewn û xiyale wê êdî wê bikê ku ew bikeve nava tefkirkirinan.

Li ser wê re wê, têngîna başîyê wê dema ku ew wê, di nava jîyanê de wê, dihênê ser ziman jî wê bi têngîha pretikî a rewîstî û hwd re wê were dîtin ku ew wê, dixwezê wê, li ser temenê fahmkirinê û bi wê re bi nêzîkatîya baş a bi qadr re wê, pênasebikê û wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê nûqtayê de wê bigihêjê wê têngihîştina sîyanê ku ew dixwezê wê li ser wê re wê bikirpênê û wê werênê ser ziman. Teolojiya rogerus baco wê bi wê çerçoveyê wê bibê xwediyê têngînek pîretikî a rewîstî û bi encamên wê ku wê li wê were lê hizirkirin û fahmkirin re ku wê bibê.

Wê weke ku wê di nava têngînên aziz augustinus de wê, bi çerçoveyek civakî a astbilind, bi wê temenê wê, bi hev re wê li ser temenê rêgeza başîyê wê, li hev bikê û wê, di wê de wê, xwediy aramî û aşîtyek mayinda bê wê li wê bihizirê. Weke ku ew dîmenê bihuştê ew di mejiyê xwe de wê, dihênê berçavê xwe û bi wê aramiya ku ew hizirkirin û hisiyeta wê dil û serê mirov de çêdikê wê li wê dihizirê. Modelek civakî ku ew wê weke di astbilindiya xwe de pêşketî, bi zane, bi hev re baş, û xwediyê başîyên xwe bê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Maurer wê dema ku wê ew wê dîmenê şîrove dikê wê bi gotina wê, 'weke bihûştê li ser rûyê ardê tevkerbikê' re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew bi wê re ew li wê dihizirê bê. Ew di dewama wê de wê dihênê ser ziman ku Rogerus baco wê baweriyê de ya ku wê ew rengê civaketiya bi wê rengê pêşketî û pîrr zêde di xwe de û bi xwe re baş ku ew tevker dikê wê li ser rûyê ardê wê bawer bikê ku wê bibê.

Her çendî ku wê, bi gotinên Rogerus baco re wê, li ser têngîna teolojiyê û baweriyê re wê, were ser ziman jî lê ew wê, weke ku wê, em bi têngînek û renekê din ê zanyarî ku ew wê weke dixwezê wê tevber bikê bi felsefeyî wê weke bi rewîst û kirinîya wê, zanistitiya felsefeyê ku ew di temenê wê de bi hemû aliyên wê yên pêşketinê re wê fahmkirina bi

*Bi têngîha wî ya li ser hebûnê, û zanînê û bi hev re wê ji aliyekê ve wê, ji aristo wê zêdetirî wê bandûra augustinus wê li ser rogeus baco wê hebê. Ew wê teoriya aramiya hundûrîn ku wê bixwezê wê pêşbixê wê bi çavkaniya wê re wê bi gihiştina zanînê û bi zanebûnê re wê bînenê ser ziman.

matematikê û hwd wê bi temen bikê wê karibê bi wê rengê wê ji aliyekê ve jî wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, Rogerus baco wê, mijare felsefeyê û zanîna wê weke zanînek astbilind ku wê bi wê re wê bigihijê pîvan û radayek li asta jorin re wê bixwezê bi wê re ew li wê bihizirê. Bi gotinek din wê civaketîya ku ew te fikir dikê wê bi felsefeyê û zanîtîya wê bûyî, nakokiyên xwe yên nava xwe derbaskirina, li ser rêgezên hevbeş ê ew gihiştîya hev û hwd re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê, dîmenê baweriyê wê biqasî ku em ji wê rengê fahmkirina wî fahmdikin wê weke dîmenekê din ê fahmkirinê li ser 'zanista rewîstê' û ankû 'zanista rewîstê a pîretikî' re wê karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê ew wê, di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Weke ku wê rogerus wê di dema xwe de wê, fahmbikê ku wê mijare felsefeyê wî çendî wê, di wê temenê de wê, karibê bigihijênê zanînek mazintirin. Di wê temenê de wê çerçoveya civaketîya wî ya rewîstî ku ew di wê temenê de wê di renekê de wê bi gotina xwe ya rewîstê û hwd re wê li wê bihizirê û wê, bi wê re ku wê karibê bigihijê aramiyê û pêşketinê wê, di wê çerçoveyê de wê, werênê ser ziman. Li gorî hizirkirina wî, rewîst wê, ji aliyên bi keseyetiyê ên weke pêwîstî ku wê bi hazzê û dilxweşiyê ku wê mirov wê bigihênîyê ku ew te fikir dikê wê weke li ser temenekê derûnî, û hwd re wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Ber çî ew mijare rewîstê û zanina wê weke temenekê çareserîyên pîrsgirêkên civakî bi pîretikî wê dixwezê wê derxê li pêş ku mirov bi wê rengê wê pîrsekê li wê bikê jî wê hinekê jî wê bi girêdanîyên weke derûnî û ankû aliyên din ku wê, weke di renekê baweriyê û hwd de ku wê bi wê çerçoveyê re wê karibê weke ku wê bigihijê li têrbûnekê.

Ew rewîstê, zanin û pîretika wê, weke tîgînek ku wê bi mirov wê ji wê aliyê ve wê bi menewiyetê wê weke ku wê bigihênê li têrbûnê jî wê di renekê de wê bi wê rengê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, felsefeya rogerus baco a rewîstê wê, ji du aliyên ve wê, dikarê wê weke encama ku em ji wê nûqteyê derxin wê karibin wê bi wê re wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Wê weke aliyê wê yê pêşî wî bi aliyê menewiyetê û têrbûnê wê û her wusa gihiştina dilxweşiyên bi wê çerçoveyê û wê û hwd bê. Aliyê din jî wê di temenekê zanînê de ku wê bi heman rengê wê tîgîna rewîstê wê bi çerçova û temenekê felsefeyî a 'zanistî' ku ew li wê di hizirê û wê di wê çerçoveyê de wê, karibê weke şewayekê aqilane ku wê çareserîyê jî wê ji çareserîyên keseyetî û civakî

re wê bi xwe re wê, bi wê rengê bi hev re wê werênê li holê. Weke zanistenê dîtina rewîstê û di wê de wê, çi armanc wê hebê û ankû wê bi têngnek 'armancî' li wê tefkirkirinê a bi ya ku ew mirov li wê dihênîyê ku ew dixwezê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û hwd re wê, weke wê pêvajoya pîretikî û aqilê pîretikî û hwd ku ew dixwezê li wê bihizirê û wê bi wê re wê, di rengê de wê weke ku ew wê werênê ser ziman.

Di mijare tefkirkiirnê de wê, Rogerus baco wê di temenekê bûyinî de wê li wê bihizirê. Ew wê di wê temenê de wê, çendî ku wê, di awayekê de wê, li ser temenekê felsefeyî a rewîstî wê hizrên xwe wê werênê ser ziman lê wê di dewama wê de wê çawa wê li ser têngnek hebûnî wê hizra xwe wê bide dîyarkirin û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, dema ku em ji wê nûqtayê û pê de bahsa têngîna bûyinê bikin wê hizrên zane û filosofên olî ên demê ên weke **Bonaventura** wê karibê li ser temenê têngîna wî ya afirandinê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Bonaventura wê, bi navê 'Giovanni fidenza' ku wê were ser ziman wê, ji bajarê itali ê 'viterbo' bê. Wê hê di dema xwe ya ciwaniya xwe de wê bi şehrazatiya xwe wê blê bikişênê li ser xwe û wê piştî wê ku ew dixwênê wê heta zaningeha parisê wê were û wê bidest dayina fêran jî wê bikê. Lê ew wê heta ku wê 'tariqata fransiskan' ku wî weke serokê xwe yê pêşî û ankû 'avakerê xwe yê duyem' ku wê pênasebikêû pê de wê, di wê demê de wê êdî wê dawî li wan fêrkirinên wî yên li zanîgehê wê werin. Di dema Rogerus baco de wê weke li dora 1221 wê were dûnyê û wê piştî wê ku wê 38 Sali bê wê ew wê serokatiya tariqatê wê bidest bixê. Di wê demê de wê, di wê navberê de wê fêrkirinên wî yên li zaningehê jî dûbarê divê ku mirov bahsê bikê û werênê ser ziman.

Bonaventura wê bi şîroveya xwe li ser 'sententiae' ya petrus lembardus re wê navê wî derkeve li pêş. Li ser Sententiae ya 'Petrus Lombardus' ku wê binivîsê bi navê 'Commentarius in Quatuor Libros Sententiarum Petri Lombardi, (Li ser fetwayên Petrus Lombardus şîrove) wê, werênê ser ziman. Di wê xabate xwe de wê bi têngnek felsefeyî ku wê weke li ser

***Bonaventura** ku wê navê wî yê rastin wê 'Giovanni da Fianza' bê wê li dora 1217 li Bagnoregio, Toskana wê bibê. Bû endam û serekê duyem ê fransiskan. Bi felsefeyî wê bi têngîhên weke mistikê û, felsefeya skolastik wê aladar bibê û wê weke zaneyek giring ê felsefeya skolastikî wê bê hasibandin. Wekî din weke xwûdêzanekê fransiskanî jî wê were pênasin. Piştî wî bi gelekî wê li dora 1482'ê wê ji aliyê Papa IV. Sixtus ve wê weke aziz wê bê denezendin. Li dora salên 1588 jî wê Papa V. Sixtus ve wê weke bijîşkê dêrê wê were denezendin.

temenê têtîna 'hebûnê a platon' re wê weke ku wê balê bikişênê li ser xwe. Di aslê xwe de wê ji destpêka demên serdema navîn û pê de wê mijare hebûnê wê şîrovekirina wê û têtîna sermediyê û hwd wê, weke aliyên ku wê weke 'pirsgirêk' wê xwe bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê, bonaventura wê dema ku ew hizrên xwe wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê bi têtîna 'ti tişt ji nebûnê wê nebê' re wê hizra xwe wê di dewama wê de wê werênê ser ziman û wê bi wê re wê bahsa hebûnê wê bikê. Li gorî ku wê were ser ziman wê bandûra hizrên platon wê li ser yên bonaventura wê hebê. Di wê temenê de wê, di temenê aqilzanî de wê, li ser hizrên platon re wê di wê temenê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, dema ku wê ji wê têtîna hebûnê a sermed ku ew di wê temenê de wê, werênê ser ziman jî wê, karibê ji aliyekê ve wê bandûra aristo û têtîna wî ya 'gerdûna sermed' wê were dîtin ku wê bi wî re wê di rengekê de wê bibê û wê hebê.

Weki din wê di nava hizrên bonaventura de wê, bi bandûra hizrên platonîkî re wê, bandûra hizrên aziz augustinius û maniyan wê di rengekê de wê bi rengê pergale hizirkirina wan re wê li ser wî were dîtin ku ew wê hebê.

Di aslê xwe de wê, dema ku em bahsa serdema navîn bikin wê mijare hebûnê wê, ne tenê wê ji aliyê têtîna bonaventura ve wê weke aliyekê ku wê bikê zorê de bê. Wê di wê demê de wê olên yekxwûdayî û bi 'têtîna 'wahiyê' ku wê werin wê di wan de wê, ev têtîna wê di rengekê de wê weke têtîhek vajî wan jî wê xwe di rengekê de wê bi wê temenê wê bi wan re wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Li ser rewşa sermediya bi têtîna gerdûnê re ku wê li wê bihizirê wê bi mijare şev û rojê re wê li wê bihizirê. Ew wê, li dînyayê wê bihizirê ku ew xwediyê destpêkê bê. Weki din wê her rewşa şev û rojê wê weke ku wê li wê zêdekirinekê wê bikê. Di têtînek sermedî de wê, lê zêdekirin wê, çawa wê karibê wê bibê wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, ew wê, di dewama wê de wê, li ser wê têtîna re wê, bêtê ser ziman ku ew dema ku ew sermedî bê wê demê mirov wê nikaribê wê bahsa wê bikê ku ew nebûne bûya.

Ew wê weke ku wê, Maurer wê werênê ser ziman ku wê, rewşên weke dînyê wê di wê de wê weke bi demî wê xwediyê destpêkekê bin. Ew wê xwediyê destpêkekê bê. Wê di wê temenê de wê rewşa mirinê û bi wê rewşa gîyanê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ku ew sermedî bi wê re jî

hebûna wê demê bêsinor wê, gîyanê nemir wê hebûban. Li gorî wî ew tiştên bêsinor ên sermedî bi carekê wê bûyina wan wê ne bi derfet bê.

Bonaventura wê li ser wê temenê ku ew li wê dihizirê wê werênê ser ziman ku wê destpêk û sinor wê bi ya maddî re wê hebê. Ew wê, di wê de wê destpêk û sinor wê hebê. Li gorî hemûya gerdûnê wê di nava demê de wê rûbide û bibê. Hemû tiştên ku ew bi bûjenî hena jî wê bi destê xwûdê wê werina afirandin.

Li gorî wî xwûdê di xwe de wê sedema çalakiya xwe bixwe jî bê. Li gorî wê xwûdê di gerdûnê de dijî û wê bi sazûman û ava dikê. Di wê temenê de wê, xwediyê wê sazûmana wê ya çêker a bi destê wê bê. Ev rengê hizirkirinê ê bonaventura wê di awayekê de wê bi şibihê hizirkirina êzdayiyên demê ku ew di wê temenê de wê, di rengekê de wê werênina ser ziman.

Bonaventura wê di xabate xwe ya bi navê 'De Reductione Artium ad Theologiam' de wê, mijare têgina rohnîyê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê weke ku wê, di nava maniyan de wê bi felsefeya rohnîyê re wê di rengekê de wê were salixkirin wê werênê ser ziman. Hizrên aziz augustinius wê di wê demê de wê ne tenê di wê rengê de wê, bandûra wan wê li ser bonaventura wê hebê wê her wusa wê li ser Rogerus baco û Robertus Grossetesta wê bi heman rengê wê were dîtin ku wê bibê û wê, bi wê yekê wê di wê demê de wê, felsefeya rohnîyê wê, di rengekê de wê, derxina li pêş. Ew wê di wê xabate xwe de wê dema ku wê bahsa rohnîyê wê bikê wê bi çar fêrsên ku ew rohnî dikê re ew wê werênê ser ziman. Yek ji wan fêrsan wê ya rohnîya fêrsa mekanîkî bê. Ya din jî wê ya rohnîya derveyî bê.

Li gorî vê yekê, "ronahiya derve", ronahiya fêrsa mekanîkî, huner û çêkerîya hunerî ronî dike. Ji vê re şiyana mekanîkî tê gotin; ji ber ku huner û çêkerî li derveyî mirov in û pêdiviya wan bi laş an tiştan heya. Cûreya duyemîn a ronahiyê ronahiya jêrîn e; bi wê têgihîştina hestî çalak dike û bi darêjkên xwezayî re têkildar dibe. Cûreya sêyem ronahiya hundurîn e û rastteqiniyên zêhnî ronî dike. Ronahiya çaremîn û dawîn, ronahiya bilind e û erka veşartina rastteqiniyan heya. Hişê mirov ji bo ku ew wan rastteqiniyan kifşbike û bi vî awayî zanîna zêhnî bi dest bixe, hewcedarê vê ronahiyê ya (De Reductione Artium ad Theologiam, I-2).

Li gorî wê hemû darêjk û bûyinên ku ew dibin wê ji darêjkek rohnî ku wê bibê wê di wê çerçoveyê de wê êdî wê werênê ser ziman. Ew wê rohnîyê wê weke çewherê wê yê esasî wê di wê temenê de wê bi wê re wê salixbikê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Li gorî wî,

rohni wê weke hêza wê ya bûyinê û çavkaniya wê bi wê rengê ku ew wê ji wê biafirênê bê.

Bonaventura wê, di awayekê de wê dema ku wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê, mijare 'rohniyê' wê di rengekê de wê, di navenda hizirkirina xwe de wê bicih bikê. Ew wê, weke çavkaniya jîyanê wê dibînê û dihênê ser ziman. Heta ku wê rohniya li fezeyê ku ew dibê wê weke 'ji ya xwûdê paygirtiya' ku wê bibê wê werênê ser ziman.

Teoriya bonaventura a rohniyê wê ji sê aliyan ve bi rêgezî wê dikarê wê werênê ser ziman. Yek; weke hemû darêjkên tozî ku wê weke ya aslê wan bê. Wê weke ya ku ew hêza jîyanê dide wan bê. Du, wê weke rêgezî ku wê werênê ser ziman ku wê, hemû tiştên hena wê biqasî û weke ku wê hêza jîyanê wê bide wan wê bi wê rengê wê, çavkaniya wê bê ku ew werina dîtin û werina li holê bibîna xwediyê nerînê bê. Bonaventura wê di wê çerçoveyê de wê hemû rewşên cismî û bûjenî bi hebûna wan ya heyî û fizîkî re wê weke ji wê rewşa rohniyê ku ew xwe didina biriqandin wê di dewama wê de wê bi wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman. Sê; wê weke rêgezêk din a giring ku wê, weke di navaroka wê rohniyê de wê, weke hêzek aktiv dikê û dikê tevgerê de wê, hebûnek heyinî wê hebê. Ew jî wê, bi wê re wê, di wê de wê, weke wê temen û çerçoveya ku ew wê, bi têtîna 'paygirtinê' ku wê werênê ser ziman re bê.

Di wê nûqtayê de wê, teoriya rohniyê a bonaventura wê, di rengekê de wê, weke ku wê were dîtin wê, ji rengekê de wê, çavkaniya wê, aziz augustinius û maniî bin. Wê di wê temenê de wê dema ku em pêde diçê û wê çerçoveya wan a teorikî ji nava xabatê wî ya li ser wê ku ew wê di wê de dihênê ser ziman ku em li wê dînerin de wê bi wê re wê ev wê bi rehetî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, fahmbikê bê.

Di dewama wê de wê, li ser salixkirina rohniyê wê, weke ku wê werênê ser ziman ku wê, di gerdûnê û ankû fezeyê de her tiştê ku ew hatiya

* "Bonaventure on the Neoplatonic Hierarchy of Virtues - Medieval Philosophy". Wilmington For Christ. **17 December 2020**.

*Hammond, Jay M. (2003). "Bonaventure, St.". In Marthaler, Bernard L. (ed.). New Catholic Encyclopedia. Vol. 2 (2nd. ed.). Detroit: Thomson/Gale in association with the Catholic University of America.

* Cullen, Christopher M. (2006). "4. Natural Philosophy". Bonaventure. Oxford: Oxford University Press

*Frederick Copleston(1950), A History of Philosophy, vol. 2 (Westminster, MD: Newman Press)

afirandinê û yê ku ew afirandiya bo ku mirov wê şibîna nava wan kifşbikê wê bi wê weke temenekê fahmkirinê jî bê. Weki din wê di her tiştê ku ew di gerdûnê de dibê wê, bi hebûna xwe ya darêjkî û hwd re wê ji hev cihê bibê. Ew cihê bûn bo ku ew were kifşkirin, dîtî û fahmkirin jî wê, rohnî wê bi wê re wê, hebê. Di wê temenê de wê, di rohniyê de wê, wekî din ji aliyekê din ê analojikî ve wê bi awayekê morfolojiyî wê empatiyekê wê dênê û wê di wê de wê 'li hebûna fahmkirinê' ku ew wê weke bi wê dibînê û wê di wê temenê de wê çawa wê bibê û bi wê re wê hebê wê bixwezê ku ew wê ji wê têbigihê.

Li ser wê temenê wê weke ku wê aziz Augustinius ku wê bikê wê çawa wê her tiştê di gerdûnê de heya û bûya wê koka wê bikê ku wê fahmbikê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê li wê bihizirê. Ew wê, di nava wê têngîna rohniyê de wê her tiştê ku ew j ihev dibê wê bi rengekê wê di çerçoveyek têngînî a 'potansiyali' de wê li wê bihizirê. Li gorî wî, her tişt wê, di wê de wê weke bi potansiyali wê hebê û wê, di dewama wê de wê, ku ew kengî şertûmercên wê ghiştin wê tîrîtî û tîrîtîya wê êdî ew wê, hêdî hêdî wê bi pêvajoya xwe ya bûyinê re wê xwe bide dîyarkirin. Li gorî bonaventura wê, mijare bi bûyinê (individuatio) wê, bi wê temenê wê bi tîkili û yekitiya nava bûjenê û darêjkê re wê, xwe bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê, li ser wê temenê re wê, bonaventura wê mijare bûyina mirov wê, li ser wê re wê li wê bihizirê û ew dihênê ser ziman ku wê, dema ku wê bûjen û zêhn hat ba hev wê, di encama wê de wê, di awayekê de wê weke ku wê bibê. Li gorî wî mirov wê weke afirandinê herî bi asil ê bûya bê û wê, ber wê reşsa wê ya bûyina wê, xwediyê darêjkek tozî a astbilind ku ew ji jê derbas dibê û ew nikaribê li hemberî wê, xam bimênê. Di wê nûqtayê de wê, ya ku ew wê weke nûqtaya jorin wê weke ya ser mirov re wê xwûdê û rohniya xwûdê wê bibînê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li gorî wî mirov wê, xwediyê armancekê bê û ew wê bi wê hertimî wê berê mirov bi ber xwûdê ve wê bide. Li ser wê temenê wê di dewama wê de wê bînenê ser ziman ku wê xwûdê hêza karîna bikarhanînê a xwezayê wê bide mirov bo ku ew karibê bijî. Hêza bikarhanîna xwezayê wê hem bi aqilî û hem jî wê bi pîretikî û ankû karîgerî (talent) wê bide mirov. Li gorî bonaventura wê berî ku xwûdê wê mirov di gerdûnê de wê bicih bikê wê pêşî wê temenê wê ku ew karibê bi wê bijî wê di gerdûnê de wê bi xwezayê wê û hwd re wê bi cih bikê û wê piştî ew wê mirov wê, li lê bicih bikê. Bi wê yekê wê dihênê ser ziman

ku wê berî ku wê mirov wê biafirênê û wê di gerdûnê de wê bicih bikê gerdûn afirandiya û ew wê haniya astek têrbûnê.

Di destpêkê de ku me got ku wê bonaventura wê werênê ser ziman ku wê mirov wê ji hatina ba hev a bûjenê û zêhnê wê biafirê. Wê di wê nûqteyê de wê piştî wê êdî wê di dewama wê de ew wê werênê ser ziman ku ew wê aliyê bûjenî wê fîzîk û ankû bedenê mirov wê werênê li holê. Aliyê din ê zêhnî jî wê taqabûlî aliyê gîyanî wê bikê ku ew wê bi wê re wê nîminêr dikê û wê dixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li gorî wî ev yekiti ku wê weke bi gîyanîya aqilî ku ew heta ku ew wê bikê tevgerê wê, bi xwezayî wê hebê. Ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman gîyane mirov wê ji bûjena gîyanê û darêjkê ku wê biafirê wê, bi serê xwe wê weke bi keseyet bê û wê li bûjenê wê serwer bibê. Ew wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, ku wê bahsa bi jîyanbûna mirov wê bikê wê ew wê jî wê weke bi wê paygirtinê a ji xwûdê wê, bixwezê ku ew di dewama wê de wê bi wê rengê wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê, li ser hebûna gîyanê wê di wê demê de wê, çavkaniya wê, û mijare “hevgyrtiniya” wê êdî wê li ser wê were li ser sekin in. Di wê demê de wê yek ji wan hizirvanên demê bê ku wê, mijare gîyanê wê di çerçoveyek têtîna a bi têtîna ‘hevgyrtinî’ de ku wê werênê ser ziman bê. Weke wî filosofên cihû ên weke ibn Gebirol jî wê yek ji wan hizirvanên demê bê ku ew wê di wê çerçoveyê de wê mijare gîyanê wê pênamebikê.

Bonaventura wê, di dewama wê de wê, li wê bihizirê ku wê, gîyan ku ew xwediyê hevgyrtinekê bê wê demê wê çavkaniya wê ya heyînî wê çî bê wê, werênê ser ziman. Ew wê, çavkaniya wî ya sereka wê mijare ‘paygirtinê’ bê. Di nava filosofên felsefeya dema helenikî a weke ya platonvanên nû de wê, têtînek bi wê rengê a bi têtîna yekê, gîyanê û aqil û hwd de ku wê werênina ser ziman de wê, were dîtîn ku wê werênina ser ziman. Di wê temenê de ew wê, li ser wê re wê, mijare hevgyrtinê wê, di rengê de wê bixwezin ku ew wê werênina ser ziman. Lê di wê warê de wê teoriya aziz augustinius wê di wê warê de wê, bi zêdeyî wê bale mirov wê bikişênê ku ew wê di wê temenê de wê li ser wê bisekinê û wê bi wê yekê wê hizirên xwe wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di mijare hizirkirinê de wê, mijare felsefeya gîyanê de wê, di dema bonaventura de wê, hinekê din wê bi têtînek ‘rasyonal’ a ku wê aziz augustinius wê çerçoveya wê xêz bikê û serwer bikê êdî wê pêşkeve. Gotinên aziz augustinius wê di wê warê de wê, mijare bûyinê û pêvajoya

wê ku ew dihênê ser ziman li ser temen, çerçova û têtînek hiyararşiyî re wê, ew wê, di rengekê de wê ew wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, di wê demê de wê, ji aliyekê din ve jî wê mijare têtîna aqilî re wê, di nava têtîna hizrên ibni rûşd de wê, bi têtîna 'aqilê aktiv' û 'aqilê ne aktiv' de wê di wê temenê de ku mirov wê karibê wê bikirpênê wê were dîtîna ku wê bi wê re wê bibê û wê derkeve li pêş. Li gorî wî aqil ku wê di hemû mirovan de wê weke 'yekê wê hebê wê, weke tozek kosmikî wê hebê. Lê bonaventura wê, li hemberî wê şîroveyê wê hizirkirina xwe wê werênê ser ziman. Ew wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman ku em mijare gîyanê ku wê tenê wê weke 'yekê wê werênîna ser ziman wê ji ya heywanan wê nikaribê wê cihê bikê. Li gorî wî ya ku wê her mirovî wê cihê bikê bi hebûn û keseyetê wê gîyane wê bê. Ew wê, di wê temenê de wê, bi aqî, zêhn û têtîna gîyanî a cihê û ankû toza wê re wê, di wê temenê de wê, dixwezê wê werênê ser ziman. Me got 'toza wê (gîyanê)' ber ku wê bonaventura wê, di wê rengê de wê weke ku wê xwediyê rengekê fahmkirinê bê.

Ew li ser wê re wê, di nav gîyanê de wê tenê wê bi 'yekê' şîrovekirinê wê demê wê di wê çerçoveyê de wê nikaribê wê bahsa wê bi keseyetbûnê, cihêbûnê û cûdabûniya ji hev a bi hebûna mirovî re wê bikê. Bo ku ew bibê wê ew rengê 'yekê' ku ew wê di wê rengê de wê bahsa wê were kirin û wê di rengekê de wê were kirpendin ew nebê. Di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li gorî wê her mirov wê xwediyê gîyane xwe bê û aqilê xwe yê ku ew di wê de wê, bi wê re wê hebê. Ku herkesek wê bi gîyane xwe re wê xwediyê bi aqilbûniya xwe jî bê lê wê ew wê ji gîyanê li gîyanê wê weke cihê bê û wê, nikaribê wê weke hev di heman awayê û rengê de wê weke hev wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê.

Di şîroveya gîyanê de bonaventura wê, xwediyê hinek aliyên teybet ên bi fahmkirina xwe re bê. Ew gîyanê wê weke ku em çawa hebûna bûjenê wê bi hevgirtinekê wê li wê dihizirin ew bi wê rengê li wê dihizirê û ew ber ku ew xwediyê wê hevgirtinê û bi wê hevgirtinên ji beşên hatina ba hev pêkdihê, êdî wê, di dewama wê de wê, bi gûharîna wan beşên wê re wê di wê de wê êdî wê gûharîn wê pêkwere.

Ew gûharîn jî wê li gorî wî, di çerçoveya hebûna gerdûnê û sererastkirin û sazûmana wê ya ku ew xwûdayî wê çêkiriya wê bêbê. Minaq wê dema ku ew wê mirov bi giştîfiya wî ya bedenî û gîyanî wê bi wê re wê bi hev re wê şîrovebikê wê, têtîna gîyanê wê li ser wê re wê derxê li pêş. Li gorî Bonaventura wê gîyan wê, di xwe de wê, darêjkek ku wê di wê de wê bi

wê jîyane ku ew di xwe de dijî, aqil û azadîyê ku ew bi wê hebûna xwe re xwediyê wê ya wê, di xwe de wê bi hawênê re wê werênê ser ziman (Bonaventura, Breviloquium, II).

Li gorî wî ew rewşa ku em bi bûjen-awa û gûharina wê re ku em wê derk dikin wê bi gîyanê re wê çawa wê bibê bingih û temenekê gûharîner wê di wê çerçoveyê de wê, werênê ser ziman. Li gorî hinek şîroveyna ku wê di wê nûqteyê de wê bi teoriya bonaventura re wê werina pêşxistin ew di wê çerçoveyê de wê teoriya aristo a bûjen-awa'yê wê, 'bûjen gîyanî' re wê, weke çawa wê xwediyê cihgûharînekê bê û ankû wê bi wê re wê li ser wê re wê bigûharê wê, di wê çerçoveyê de wê karibin werênina ser ziman.

Li vir ku em bi gotinekê jî bê bahsa têngînên li ser awayê bûjen-awa'yê a aristo wê werênina ser ziman wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, di nava wê de wê, çawa wê, di wê demê de wê li ser wê çerçoveyê de wê li wê were sekin in wê were dîtin. Di çerçoveya têngînek hebûnî a bûjenî û gîyanî, aqilî û gîyanî de wê, bi awayekê têtikiliya nava wan hersê aliyan re wê gelek şîrove wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê werina pêşxistin. Minaq wê weke ku wê were dîtin wê bandûra hizrên zaneyên demê û demên berî wî ên weke Aziz augustinus, İbn Gebirol, û hwd wê karibê bikirpênê û li vir bahsa wê bikê. İbni gabirol wê di xabate xwe ya bi navê 'koka jîyanê' de wê, têngînek rewîstî jî wê derxê li pêş ku re ew dervî têngînên olî û dogmayên wê werina fahmkirin. Ev têngîna wî ku wê, weke 'teza etikî' jî wê karibê were bi navkirin wê, di wê çerçoveyê de wê, mijare rewîstê û ankû etikê wê weke bi temenekê felsefeyî wê hilde li dest. İbn gabirol wê, weke memosteyekê platonvaniya nû a serdema navîn jî wê derkeve li pêş. Li gorî wê, mijare gîyanê wê, pêşxistina wê temenekê fizîkî li ser herpênc rêyên me yên sehî re wê karibê bê kirin. Ew wê, têtikiliya gîyanê wê ji aliyekê ve wê bi pêşketin û xosletên bedenê ve wê ji aliyê ve wê girêbide û wê werênê ser ziman. Bo wê yekê bo pêşxistina gîyanê xosletên mirovî werina zanîn û lêkolîn kirin. Li gorî wî bi fizîkî û dûnyawî hemû tiştên ku wê rûyê xwe bi vegûhezê. Berê xwe bide aliyê menewî. Li gorî wî di nava hewldanaka bi wê rengê wê dilxweşî wê hebê û ew hewldan wê bi serê xwe wê weke birhana başîya ilahî **jî bê**.

Bonaventura wê teoriya İbn Gabirol a bi têngîna 'bûjenên menewî ku ew di darêjkê de na' wê herê bikê. İbn Gabirol wê xwediyê teoriyek bi navê 'bûjenîya gerdûnî' bê û wê yek ji wan kesên ku wê di wê temenê de wê xwediyê fahmkirinek weke wî jî bê wê, ji bonaventura cihê wê, duns

scotus bê. Ew wê li ser hebûna bûjenî wê bûjenên menewî wê bandûra wan wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê li ser wê bisekinê. Li gorî Aqineyî jî Gabirol xeletî kir ku yekbûna teorîkî ya zayend û cûreyan veguhezîne hebûna rastîn, bi vî rengî gihîşt encamek xelet ku wê, di rastiye de her tişt bi rêzê ji bûjenê û form, cûre û zayendî bi qatgorîkî pêktê ku wê hanî ser ziman.

Wê bi awayekê wê, bonaventura jî wê li ser mijare gîyanî û awayê wê û ankû gîyanê-awayê wê, bi têngînek teroikî wê li wê bihizirê. Wê çawa wê bigihijê awayê gîyanê wê di wê de wê, çawa wê bêşên wê yên ku ew wê hevgirtina wê diafirênin wê fahmbikê wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Bonaventura wê di wê temenê de wê, têngîna bûjenê a aristo ku ew bi darêjkê û tozê re wê bixwezê ku ew bingihêkê wê yê fahmkirinê wê biafirênê û wê bi wê re wê werênê ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê, di temenê hizirkirina xwe ya gîyanî de wê bicih bikê. Di mijare felsefeya xwezayê a weke ya empodokles, demokrit û hwd de wê, di wê çerçoveyê de wê têngîna logoyên hevgirtî û awayekê diafirênin û ya demokrit ku wê bi atomê ku wê weke her tiştê wê temenê wê bi wê biafirê ku wê werênê ser ziman wê, weke têngîna ku wê di wê çerçoveyê de wê, bê depelendin jî bê. Wê diwê rengê de wê, bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare hevgirtina gîyanê a bonaventura wê, di wê çerçoveyê de wê dîmenekê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Jî aliyekê çerçoveya giştî a teorîkî a gîyanî ve wê dihênê ser ziman ku wê 'armanca gîyanê' ku wê ew bê ku ew bigihê û bişibihê xwûdê. Wê di wê temenê de wê, bi wê re wê, di çerçoveya têngîna platon a ideayî de ku wê bi ber ya ideal ve çûyinê ku wê werênê ser ziman wê di wê rengê de wê bi w re wê, di awayekê de wê were dîtin ku ew wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê bahsa gîyanê wê were kirin ku ew armanca wê ew bê ku

***Empedokles** wê filosofekê dema kevnera bê. BI hizrên xwe yên li ser 'çar elementan' re dihênê ser ziman û weke temenê hevgirtinê 'nefret' û 'heskirinê' ew dibînê re wê werênê ser ziman. Li dora sedsale 4' min berî zanînê wê bijê.

***Demokrit** wê filosofekê dema kevnera ku wê bi teoriya xwe ya 'atomê' re wê nav bikê û wê bîne ser ziman ku wê her tiştê wê ji hatina ba hev a atomê diafirê û atom weke mene bingihîn a nayê qatkirin wê dibînê.

ew xwe di asta xwe ya têr de wê bigihênê pîvanek bilind û baştir û dilşahiyê di xwe de wê, bi wê re wê, di wê rengê de wê werênê ser ziman. Yanî wê dema ku wê 'armanca wê ew bê ku ew bigihêjê ya baş' wê bi wê nûqteyê ve wê girêdayî wê karibê wê fahmikê û wê werênê ser ziman bê.

Di nava têngîna platon de wê, di renekê de wê, weke ku wê çawa wê mijare ideayê û aqil wê, di awayekê de wê bi ahengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê, di dewama wê de wê ideayê û gîyanê wê, di wê awayê de wê, bihênê şewayekê din ê fahmkirin. Ji wê aliyê ve platon wê, dema ku wê, di destpêkê de wê, ideayê wê bi aqil wê werênê ser ziman wê piştî wê, ku ew bi têngînek gîyanî jî wê pênasebikê wê demê wê hingê wê weke ku wê di têngîna xwe ya îdeayî de wê ji aqil cihê wê weke pênasekirinekê wê bi wê re wê li wê bikê. Ankû wê bi wê re wê bikê.

Di mijare gîyanê de jî wê, di dema bonaventura de wê, ev nîqaş wê bi zêdeyî wê, werina kirin. Gelo gîyan wê, bi sermedî û ankû hetaheta wê hebê û ankû ew jî wê weke hebûnekê hatibê afirandin bê. Di dewama wê de wê, dema ku ew hebê wê, bi têngîna 'her tiştê ku ew heya ew bi awaykê bûya û ankû hatiya afirandin. Ev wê, di wê temenê de wê weke aliyekê têngînî ê bûjenî ku wê bi wê re wê êdî wê were dîtî ku wê bi wê li wê were lê hizirkirin.

Di mijare gîyanê û afirandina wê de wê, bi gîyanên hebûnên dijîn ên li jîyanê de wê, di wê temenê de wê, bahsa 'afirandinê' û ankû wê weke ku wê bê gotin 'xûliqandinekê' wê bi wê were kirin. Lê di wê temenê de wê, di nava manitiyan de wê, ev têngîn wê, bi şîroveyek teybet wê bibê û wê li demê wê serwer bibê. Di awayekê de wê bi têngîna rohnîyê ku wê dema ku ew ket dûnyê wê di bedenê ku ew di wê de bi cih bû wê weke 'dil were girtin' wê were pênasekirin. Lê di dewama wê de wê bi gotinên weke 'ku ew ji wê bedenê rizgar bû êdî wê bi ber çavkaniya xwe ve wê herê' re wê werê hanîn li ser ziman. Ew wê, çavkaniyê wê weke 'hebûnek xwûdayî' a potansiyali jî wê di renekê de wê were pênasekirin. Wê ji têngînek antropomorfikî dîr wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin. Ev têngîn wê temenê wê, bi têngînek razberkirinê wê mitra wê temenê wê biafirênê û wê piştî wê, bi wê re wê, têngîmnek xwûdayî a nedîyar wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ev têngîn wê çendî ku wê piştî wê dawiyê li dema mitolojikî û xwûdayên wê yên antropomorfikî jî wê werênê jî lê wê piştî wê, weke ku wê bi felsefeyê û hwd re wê, hewldanên salixkirinên wê destpêka gerdûnê, wê rêgeza pêşî, wê 'yekê' û hwd re ku wê weke

parmenides û hwd wê werênina ser ziman û hwd re wê, êdî wê bidest şîrovekirina wê were kirin.

Ev wê, di rengekê de wê, weke şêwayekê wê yê hizirkirinê ê teybet wê bi xwe re wê biafirênê. Di wê temenê de wê, ew têtî wê demê wê weke çavkaniyek potansiyali ku wê her tişt wê dema ku ew ji wê biafirê wê her tişt wê bi xwe re wê bi xosletekê sifati wê weke ku ew wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Lê ti carî jî ew siftat ku wê weke xosletekê wê werênê ser ziman jî lê wê ew wê bi hemûya wê re wê newênê ser ziman. Di mijare gîyanê û çavkaniya wê de wê ev wê hebê. Wê demê wê, di awayekê de wê hebûna wê çavkaniyê wê weke gîyanê şîrovebikê û ankû nekê wê demekê di nava hizrên maniyân de wê bê sedemê nîqaşê û ankû wê ji wê jî hizrên wan wê gav wê were avêtin û wê ew nîqaş wê were kirin ku ew gîyan bê û ankû na.

Di têtî wê olî ên yekxwûdayî de wê, weke ku wê bi cihûtîyê, xiristîyanîyê û piştî wê islamê de wê, bi xosletekê ku wê ne dîrî antropomorfikî wê, bi gîyanî wê di rengekê de wê were pênasekirin. Lê di awayekê de wê, ew nakokî jî wê li ser wê hizirkirinê re wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ku ew çavkaniya hemû tiştê hebê û dibê bê wê demê wê çawa wê karibê wê bi awayekê di wê rengê de wê, karibê wê şîrovebikê. Di wê temenê de wê, mijare têtî wê salixkirina wê, di wê çerçoveyê de wê weke ali mijarek ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê êdî wê li wê were lê hizirkirin.

Hebûna xwûdayî wê bi xwe jî wê bi gotinkirina wê di xwe de wê, di rengekê de wê xosletna antropomorfikî wê di wê temenê de wê pêşî wê di mejî de wê bi xwe re wê biafirênê. Di demên kevnera de wê, filosofên weke ksenophanes wê, xwûdayên bi xosletên antropomorfikî wê lê bipirsê û wê, li ser wê re wê, weke ku wê bixwezê di rêgezê dervî wê de wê bigihênê fahmkirinekê wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew pêşî wê xosletên xwûdayî ên mirovî wê rexnebikê. Piştî li pirrbûna wan wê rexneyê wê bidomênê. Di serdema navîn de wê, enselmus wê weke ku me li deverna li jor hanî ser ziman wê bi têtî wê

*Antropomorfism wê wê weke têtî wê ku wê ji xosletên mirov û nitelikên wê li tiştên din bikê û bi wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê tiştên weke hebûnên xwûdayî, ferîşte, û ankû bi xosletên mirovan ên weke axiftinê dana axiftinê a heywanan û hwd wê, karibê wê di wê çerçoveyê de di awayekê de werênê ser ziman. Wateya gotinê bi xwe jî wê awa, û şeklê bê. Mînaq wê, di nava olên yekxwûdayî de ku wê bêtê ser ziman bi xosletên mirovî nikaribê bahsa xwûdê bikê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê weke têtî wê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

‘argûmana ontolojikî’ wê werênê ser ziman. Thomaqê aqineyî wê bi têngîna argûmana kosmîkî wê wernê ser ziman. Weki din wê di awayekê de wê, di wê demê de wê, têngîna argûmana teleolojikî jî wê, di nava teolojiya xwûdayî a demê de wê, were dîtin ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Platon wê di danûstandina xwe ya bi navê ‘timaios’ û hwd de wê, di wê rengê de wê bixwezê ku ew çerçoveyek teorîkî û ideayî bi wê re wê biafirênê û wê werênê ser ziman.

Bonaventura wê, dema ku wê di awayekê de wê, li wê bihizirê, wê were dîtin ku wê di dewama wê de wê bi wê çerçoveyê wê êdî wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê, di dewama wê de wê li ser wê re wê, bi têngîna xwûdayî re wê werênê ser ziman. Têngîna teoriya zanînê a bonaventura wê, bi awayekê wê, xosletên zanîna platonîkî, aristoteyî û augustiniusî û hwd wê di xwe de wê bihawênê û wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ew wê li ser wê temenê wê, têngînek gîyanê a bi aqil wê di wê temenê de wê biafirênê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê çerçoveyê wê hizrên xwe li ser wê re wê werênê ser ziman.

Di nava têngîna xwe ya teorîkî a di derbarê zanînê û bi zanebûnê de wê, bênê ser ziman ku wê, zanîna mirov wê di destpêkê de wê bi sehbûnê wê bicîh bikê û wê ji wê dest pêbikê. Uzwên me yên ku ew derk dikin wê bi tişta heyî wê bi darêjka wê û heyîna wê re wê, di wê temenê de wê derkbikê.

Di wê çerçoveyê de wê bonaventura wê pêşî wê mijare bi rêya rastarast a bi sehan derkkiirnê wê werênê ser ziman. Li gorî wî, rêyên weke bi dîtînê û destlêdanê û hwd wê, weke yên rastarast bin. Lê yên din wê navbeynekê wê bo wê derkkirin û girtinê wê ji xwe re wê, pêwîst bibînin. Bonaventura wê ji bûjenê cihê wê derfeta derkkirinê wê bi derfet bê û ankû nebê wê li ser wê bisekinê. Wê dema ku ew rêyên me yên sehî weke dîtînê, bihîstinê, destlêdanê, tahmkirinê, bêhnikirinê û hwd ku wê werênê ser ziman wê, bi wê re wê, di nava wan de wê yên rastarast û yên ne rastarast wê, bi derkkirinê wê bibê wê li ser wê bisekinê. Di wê nûqteyê de bonaventura wê weke aziz augustinius wê werênê ser ziman ku wê, derka sehî wê, bûjenek ku ew bi sehkirinê wê, weke wê û ankû şibîna wê ji aliyê gîyanê ve wê, newê nebê. Wê bi rêya şîyarîkirina wê bûjenê re wê, bi ketina tevgerê re wê, daraza gîyanê wê bibê. Ev wê weke têngînek ku wê aziz augustinius wê di rengekê de wê bi şîroveyên xwe yên

li ser derkkirinê û zanîna zanînê ku ew bi wê çawa wê were lê gihiştin û têgihiştinê re ku wê werênê ser ziman re wê, weke wê hanîna li ser ziman bê.

Lê bi rêya zanîna sehî wê zêhnê me jî wê wûcana wê tiştê wê bigihêjê zanîna wê. Ew wê, bi rêya razberkirinê wê êdî ew wê bibê. Bonaventura wê werênê ser ziman ku wê, zanîna tiştên ku ew bi sehî dihê bi dest xistin wê aqil wê di awa û renekê razberî de wê bidest bikê û wê derkbikê. Di wê nûqtayê de wê bi têngînek emprikî wê weke ku wê werênê ser ziman. Wê bènê ser ziman ku wê, tiştta ku ew wê, weke ku wê çawa wê gîyan wê lewheyek ku ew tiştê li ser ne nivîsî ku ew wê tiştî bikê wê berê xwe bide ya jêrin wê bûjenê û wê bi rêya sehan wê ew ya ku ew dikarê were derkkirin, dengkirin û hwd wê, bi razberî wê êdî wê derkbikê û wê, ew wê, ji wê li nava xwe wê bigirê û wê lewheyê wê tiştî bikê. Aqil wê bi wê rengê wê di nava xwe de wê bigihijê tamî û hemûyiyên nava xwe. Li gorî wî aqil wê di wê nûqtayê de wê ya ku ew li wê bigihêjê û ankû têbigihê wê, beşek ji ya giştî bê. Di wê nûqtayê de wê, ew ya ku ew dihê girtin wê bi ya ku ew weke bi daraza gîyanî ku wê, bonaventura wê weke encama 'rohniya xwûdê' ku ew têdigihijê wê şîrovebikê wê bi wê re wê êdî wê weke aqilekê wê mirov wê li wê bigihikê. Minaq wê rêzgirtina jî dêûbavan û hwd wê, weke encama wê rohniya xwûdayî ku ew wê bi wê xwe di wê de wê biazilî wê bide dîyarkirin re wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê, bènê ser ziman ku em di aqil de wê li rêgezên wê têgihiştina me wê, bi wê rengê wê êdî wê bibê û ew wê bi me re wê şîyariyên zêhnî ku ew dibin wê bi wê rengê û wê bi wê re wê weke ku wê bibê bê. Şîyariyên zêhnî wê, ji aliyekê ve wê bi hişyariyên bi derkên bûjenî ên ji derve bi rêya sehan û darazên gîyanî ku ew wê li wê bèn depelendin û wê li ser wê re wê xwe di renekê de wê bidina dîyarkirin re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Minaq wê dema ku wê aqilê em yên bi darazî ê jorin wê berê xwe bide yên jêrin li ya bûjenî wê, wê navaroka wê bi razberî wê bikê û wê derkbikê.

Di nava hizrên bonaventura de wê, di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din wê mijare têngîna rewîstî û ankû etîkî bê ku mirov wê di dewama wê de wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Di aliyekê de bonaventura wê çendî ku wê têngînên platonikî û aristoteyî wê weke referans wê ji xwe re wê bigirê jî lê wê hinek têngînên din jî ên ku wê di wê çerçoveyê de wê li ser wê bandûra xwe wê bidina dîyarkirin wê bibin. Minaq têngîna felsefeya rewîstê a Ibn Gabirol bê. Di wê çerçoveyê de wê, hizrên Ibn Gabirol ku ew di 'koka jîyanê' xwe re wê werênê ser ziman de

wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê mejiyî wî ji aliyekê ve wê bi xwe re wê bide mijulandin.

Ibn Gabirol wê, di renekê de wê, mijare rewîstê wê weke têngînek çerçoveyî a ku mirov wê, bi wê re wê karibê bigihijê li rastiyê wê li wê bi hizirê. Heta ku wê ibn Gabirol wê bi wê re wê pêde herê wê, werênê ser ziman ku wê, rewîst bi serê xwe wê weke têngînek jîyanî a çerçoveyî wê karibê rê şanî mirovan bide û ankû nedê wê li lê bipirsê. Ev lêpîrsîn wê ji aliyekê din ve jî wê dema ku em li nava hizir û lêpîrsînên bonaventura dinerê wê, dîmenekê wê bibînê û ew jî wê, di wê warê de wê pîrsên weke 'bê alikariya xwûdê wê mirov wê karibê rêya xwe bibînê û ankû nebînê'. Ew wê, di wê temenê de wê hinekê wê, di temenekê lêpîrsînek di meji de wê demên xwe yên dîj wê bi wê pîrsê pîrsînê û lêgerîna li bersivên wê ên di serê xwe de wê li wê bihizirê.

Ji aliyekê din ve wê, dema ku mirov wê li wê bihizirê wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, bo ku mirov wê rastiyekê bikê wê, pêşî wê pêwîstiya berê wîna mirov li ya baş ve bê. Di wê çerçoveyê de wê ev ya baş wê çawa wê mirov wê karibê wê kifşbikê ku ew ya baş a û wê mirov wê li wê bê? Ev wê di aslê xwe de wê weke pîrsek ku wê di destpêkê de wê xwe di mejiyê mirov de wê, li wê bihizirê. Ibn Gabirol wê çendî ku wê, di renekê de wê, têngîna xwûdayî wê, ji aliyekê ve wê weke referansek ku ew berê aqilê mirov li wê bê ku wê werênê ser ziman jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê weke ku wê ji navaroka 'koka jîyane' wî were fahmkirin ku ew bi zêdeyî wê kiryar û kirinên jîyanê û hwd wê, di renekê de wê li ser fêrsa başî û nebaşiyê û ankû aqilê başî û nebaşiyê û hwd re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê, di wê nûqtayê de wê, dema ku em li navaroka têngînen Ibn Gabirol dinerê wê, dibînê kiu ew felsefeyek pîretikî wê di wê nûqtayê de wê kifşbikê û wê bi wê re wê, bi aqilê darazê-şubjeyê wê, bi şîroveyên li ser wê re wê, xwe bigihênê têngîna rastiyê. Ev jî wê weke aliyna ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di dewama wê de wê têngîna rewîstê wê, di wê temenê de wê, bê referansa xwûdê hebê wê li wê were lêgihîştin û ankû na wê, di wê demê de wê û wê di demên piştre de wê, werê dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Li ser wê temenê wê hizirên Ibn Gabirol wê ji Thomasê aqineyî re wê bina mijare şîroveyê û ew wê, bixwezê ku ew li

***Ibn Gabirol** wê filosofekê ku wê bi aqilê cihû ê sedsale 10' min de wê li dora wê bijî bê. Wê bi pirtûka xwe ya bi navê 'koka jîyanê re wê were nasîn û wê mijare gîyanê û rewîstek ser bixwe wê di wê de wê bînen ser ziman.

ser tēgîna fahmkirina wê re wê bi mijare hebûnê û fahmkirina wê re wê bikê mijare rexneyê.

Di wê rewşê de wê, bonaventura wê, mijare wê, dema ku wê werênê ser ziman wê, hinek tēgînên weke yên bi sîyanî ên weke dadmendiye, basiretê, metenetê, dûrûstbûnê, derewnekirinê û hwd re wê, di wê çerçoveyê de wê hilde li dest û ew wê weke tēgîna ku ew wê, bi darazî ku wê di wê rengê de wê bi mantiqekê dûaliteyî wê, weke ji ya nebaş ku mirov wê fahmbikê ya baş çawa ya ku wê weke ku filosofê kurd hallacê mensur wê bikê wê, di rengekê weke wê de wê, mijare fahmkirina xwe wê di wê şewayê de wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, di wê çerçoveyê de wê di serdema navîn de wê ev sîyanên ku ew di wê temenê de wan kifşdikê wê ew wê di wê demê de wê çawa wê jîyane mirov wê bi xwe re wê ji temen ve wê bidina dîyarkirin wê li ser wê bisekinê. Ev tēgîn wê çavkaniya wan wê fahmkirin û darazên me bin û ankû wê, hinek rêyên din ên bandûrlêkirinê weke tēgîna xwûdayî bin. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê demê de bonaventura wê bi xwandina xwe ya platonikî re wê, weke ku wê hizrên sokratikî û maniyî bi rêya aziz augustiniusîyî wê bixwênê û wê ji wan wê bigihê encamên bi wê çerçoveyê ku ew bi wan bihizirê. Ew wê, di awayekê de wê di nava jîyanê de wê, sîyanên ku ew bi jîyankirinê bi xwezayî ku mirov bi wan bigihijê fêrs û hêsta başî û nebaşîyê wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê kifşbikê. Di wê temenê de wê, demek dirêj wê li ser ya baş û nebaş wê di wê çerçoveyê de wê, hizirkirinên xwe wê weke ku wê bide domandin.

Bonventura wê, di destpêkê de wê, bênê ser ziman ku wê ghiştina wan sîyanan di nava jîyanê de ku wê gîyane me bi rohnîya ilahî ku ew dihê rohnîkirin re wê weke çavkaniya wê werênê ser ziman. Lê ew wê di wê temenê de wê, weke ku wê karibê di nava jîyanê de wê, di wê rewşê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî maniyên wê her tiştê ku ew bûya û di jîyanê de heya wê, ji aliyekê ve wê qûdretê wê di wê de wê hebê ku mirov ji wê têbigihê. Ev zindiyekê û ankû şênîyek bê. Yan jî tiştê ku ew ne zindî bê. Ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Mirov wê, dema ku wê bikê wê pêwîstîya vekirina çavên dilê xwe, hişê xwe fêrsên xwe û hêstên xwe li wê vekê. Ew wê van her çar aliyan wê weke aliyna ku wê di wê temenê de wê li ser kifşkirinên jîyanê re wê were dîtin ku wê derxina li pêş û wê bi wê re wê li wê bihizirin.

Di nava hizrên Aziz augustinius de wê, dema ku ew teoriya xwe ya evînê ew dihênê ser ziman de wê, mijare wê li ser temenekê şenber wê werênê ser ziman wê di wê rengê de wê, bi lê hîskirin û bi wê lê gihîştina têtj û têrbûnê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ev aliyên ku ew bi hizrên xwe bi wê dihizirê wê bale bonaventura wê bidina li xwe kişandin.

Ew wê, di wê temenê de wê, dema ku ew sîyanên nava jîyanê wê werênê ser ziman wê weke bi dûrûstbûnê re dadmendiyê, sekinîna hebûnê, bi metenetê, zanîna pîretikî bi basiretê safîtîyê û hwd re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, têtgînên weke minaq ku wê bi dûrûstbûnê re wê, çawa ku mirov wê bigihijê rastbûnê, dadtîyê û hwd re wê bi wê re wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Weke wê, ku wê çawa wê kirina pîretikî wê zanîn û hişmendiya bi wê jîyankirinê ku wê bi xwe re wê biafirênê û hwd. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê, di hev de wê rewşên ku ew weke bi têtgîn hev dihawênin wê bixwezê ku ew pêşî wê di çerçoveya gihîştina têtgîna wan de wê di serî de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê ku wê di wê de wê, di serî de wê, bixwezê ku ew li wê bihizirê. Ya ku wê, dûrûstbûnê bi weke dûrûstbûnê bide dîyarkirin wê rastbûn, wekhevî û ankû hêsta dadî a ku em di çerçoveya wijdanê de di wê de wê kifşbikin bê. Wê di wê rengê de wê li ser girêdanek ontolojikî a bi gotinê û wateyê û hwd re wê di dewama wê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê û wê, di wê çerçoveyê de wê hizirkirina xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li gorî bonaventura wê gîyane mirov wê ber ku wê paygirtibê (paygirtina ji xwûdê) wê ber wê yekê wê, ew wê xort bê û wê bi wê bingihêkê xort û baş ê jîyanî wê bi wê re wê bi mirov re wê biafirê.

Bi awayekê mirov wê bo jîyanek baş wê pêşdexistina pêwîst bikê. Bi wîna şahiyê weke xwestekê ji wê ti carê gavê bi şûn ve nebê bide dîyarkirin. Wîna li gorî bonaventura gîyan ku wê li bûjenekê weke xwestekê û ankû hêstîyarîya aqilî bê. Ber ku wê wîna bê hebûna bandûrên derveyê ku ew bi wan bikê ku ew bi xwe dikê wê ber wê, ber vê yekê di nava hemû zindiyên din de wê cihê xwe yê bi rûmet wê bigirê. Lê ji wê aliyê ve jî wê dema ku em li wê rengê şîroveya wîna û têtgîna evînê a bonaventura dinerê jî wê têtgihîştina aziz augustinius wê, xwe di hişê me de bide şaqdan. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê, mijare wîna û xwestekê û lê bi hêstbûnê û gihîştina hazzê û hwd re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Bonaventura wê mijare gîyanê, rewîstê û zanînê bi gelek awayan wê hilde li dest. Di wê rengê de wê, di şewayekê weke wî de ku mirov wê karibê bahsa wî bikê û navê wî werênê ser ziman wê, **Albertus magnus**(1193-1280) wê navê wî derkeve hemberî me. Wê dema ku em li navaroka hizrên wî di nerin wê bi tememî wê weke zaneyekê demê ku wê dii derbarê felsefeya gîyanê, hebûnê, rewîstê û xwezayê û hwd de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Bi wê yekê wê dema ku em li navaroka berhemên dîn dinerin wê ew dîmen wê ji wê ji wê were bide kirin.

Albertus magnus bi koortasî wê berhemên wî yên ku wî nivîsandina wê bi serekeyî wê ev bin. Berhemên wî hinek ji wan ên ku ew navê wan dihê zanîn wê, 'De Caelo et Mundo (di derbarê azman de)', 'De Anima (di derbarê gîyanê de)', 'De Natura et Origine Animae (di derbarê gîyanê û koka wê de)', 'De Principiis Motus Progressivi (di derbarê rêgezên tevgerê de)', 'Quaestiones Super de Animalibus (pîrs di derbarê zindiyên de)', 'Super Ethica (têgîna etikê)', 'Metaphysica (Metafizîk)', 'De Unitate Intellectus (di derbarê yekitiya zêhnê de)', 'De Fato (di derbarê baxtê de)', 'Summa Theologiae, De Generatione et Corruptione (di derbarê bûyin û xirabûnê de)', 'Mineralia (di derbarê mînerallan de)' û hwd bin.

Di awayekê de wê, weke ku wê were dîtin wê bi zêdeyî wê hizrên platon û aristo wê li berçav bikê. Lê di nava hizrên wî de wê bi zêdeyî wê bandûra platonvanên nû bi awayekê ku ew li nava hev hatî harmankirin bi hzrên aristo re wê, were dîtin ku wê bibê. Têgîna gîyanê a platon wê hilde li dest. Di gotinek xwe de wê bi wê rengê wê weke "ku em hebûna gîyanê wê li berçav bigirin bi platon re wê ya ku wê bedenê zindi dibê wê darêjk bê ku em hildina li dest wê demê em divê ku bi aristoteles re di hemhizirê de bin' re wê hizra xwe wê werênê ser ziman. Li ser wê têgîna wî re wê, gelek zanyerên demên hemdem ên weke Maurer wê werênina ser ziman ku wî bi zêdeyê berê xwe daya hizrên aristo û ji platonvanekê zêdetirî wê weke aristoteles wê xwe bide dîyarkirin re wê werênê ser ziman.

Weki din wê di rengekê de wê, di awayekê de wê, li ser têgîna gîyanê û darêjka aristo wê were dîtin ku wê li wê bihizirê. Di nava hizrên filosof û hizirvanên serdema navîn de wê pîraniya wan wê di wê temenê de wê bihizirê ku ew wê çawa wê di nava platonvaniyê û aristotelesvaniyê de wê levkirinekê wê bidina çêkirin. Lê ev dîmen wê di nava hizrên Albertus magnus de wê weke ku wê xwe di rengekê cihê de wê bide dîyarkirin.

Wekî din wê, li ser hizrên zaneyên dema xwe ên li ser têtînen aristo û hwd jî wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Mînaq wê bahsa wê werê kirin ku wê hinek danûstandin ku ew wê li ser wê temenê bi ibnî rûşd re jî wê bê kirin. Di hinek hizrên xwe de wê weke bi wî re di hemhizrê de bê û di hinekan de wê li hemberê bê wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Li gorî Albertus magnus wê mirov wê ji gîyan û bedenê wê pêk were û wê gîyan jî ku em di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirin wê ji tozek dîmen û awayê wê zêde ne dîyar wê weke ku wê pêkwerê. Li ser wê re wê, gîyan wê weke ku wê di xwe de wê salixkirî bê û wê ji hebûna bedenê wê serbixwe wê xwediyê derkkirî bê. Ew wê mmijare rêyên derkkirî wê di wê nûqtayê de wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman ku wê, bi rêya sehan wê bi dûnya derve a fîzîkî re wê têtîliyê dênê û wê bi wê re wê bikeve nava ahengekê. Li gorî wê jî ew wê werênê ser ziman ku wê, bi wê re wê êdî wê ew wê rengê derkkirina şaş jî wê bi xwe re wê werênê ku wê weke gîyan li bûjenê gîrêdayî ya wê bi wê re wê tefkirkirinekê jî wê karibê biafirênê. Lê ew di dewama wê de wê mijare şubjeyên der fîzîkî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê aqil jî wê dervî wê heya.

Li gorî Albertus magnus wê gîyan wê weke afirandineka xwûdê a teybet bê. Lê wê weke weke tozekê bê û wê bi wê re wê xwediyê darêjkê bi hebûna xwe re bê. Di wê temenê de wê bi wê têtînen re Albertus magnus wê weke ku me bi hizrên bonaventura re wê hanî ser ziman wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê bêtê ser ziman ku wê gîyan wê xwediyê bûjeniya xwe ya teybet a ku ew bi wê heya bê. Di awayekê de wê ev têtîna bûjeniya teybet a gîyanî wê çavkaniya wê di awayekê de wê bigihijê hizrên aziz augustinius. Wî di rengekê de wê dema ku wê hiyararşîya xwe ya jîyanî dihanî ser ziman û bi wê re wî bahsa rewşa gîyanê di nava wê hiyararşîyê de wê bi hebûna wê re dikê wê, êdî wê di

*Tugwell, Simon (1988). *Albert and Thomas*. New York: Paulist Pres

*Zambelli, Paola (1992). *The Speculum Astronomiae and its enigma. Astrology, Theology and Science in Albertus Magnus and his Contemporaries*. Springer.

*Weisheipl, James A. (1980), "The Life and Works of St. Albert the Great", in Weisheipl, James A. (ed.), *Albertus Magnus and the Sciences: Commemorative Essays, Studies and texts*, vol. 49, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies

*Aziz augustinius wê filosofê dema patristîkî bê.

*Li gorî gelek kesên ku ew wê li ser albertus magnus bi nivîsên ew dixwezê ku di nava platon û aristo re li hev gihandinekê bide çêkirin. Yanî wan bi hev bide herêkirin.

wê temenê de wê bi wê re wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê weke ku wê dema ku wê Albertus magnus wê bahsa aqil wê bikê wê ew wê jî wê, di rengê di wê çerçoveyê de ku wê weke aziz augustinus wê weke biriqîna ji xwûdê wê pênasibikê re wê di rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Albertus magnus wê aqil wê weke li gorî herkesekê wê bi aktiviya wê re wê bi teybetî wê hebê û wê her mirov wê xwediyê aqilê xwe bê û wê ew wê ji aqilê xwûdê wê xwe bide hanîn li holê.

Aqil wê di dewama wê de wê çawa wê pêşkeve jî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, bi fîzîk û zanistên xwezayê ên weke metamatikê wê pêşkeve. Lê ew wê mijare sehan û biriqîna wan a di jîyanê de ku wê bibê û wê bi wê re wê bi intiba, hîs, hiş, dîtbariya bi hebûna fîzîkî-bûjenî û hwd re wê ew wê, fahmbikê û wê hewirdora xwe jî wê bi wê re wê derkbikê.

Lê ew wê dihênê ser ziman ku ew wê, di wê nûqtayê de wê, di mijare wê, çerçoveya derkkirinê de wê, li gorî têtînek fenomenolojîkî wê bi awayekê razberkirinê wê, di rengê de wê bibê û wê bi wê re wê bibê. Ew wê, bi pêjnkirin û razberîyê re wê, bûyina wê di wê temenê de wê salixbikê û wê di çerçoveya hişmendî û têtîna xwe ya zêhnî de wê, werênê ser ziman.

Aqilê razber wê zêdetirî wê di çerçoveyekê de wê nêztirî xwûdê wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku ew bi wê re dihizirê. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê, ji aliyekê din ve jî wê weke ku em dîmenekê wê di nava hizrên platon de wê dibînin wê aqilê dîtbar û sehî ku wê weke bûhûrîner bê ku wê bènê ser ziman ew jî wê di wê nûqtayê de wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, di nava têtîna xwe ya razberkirinê de wê bi wê re wê, di wê warê de wê li wê bihizirê û wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Wekî din wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, aqilê razber wê weke di temenekê zêhnî û mayinda de wê bi wê rengê wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê rewşên sehî û bûjenên heyî ku ew wê bi demê re wê bi bi gûharin û wê bibin û wê piştre wê tûna bibin wê bi intiba û biriqîna wan ku ew di aqilê mirov de ew çêdikin re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê bi têtînek metafîzîkî wê, gihiştina 'bûjenên ilahî' û têtîna

wan wê di wê temenê de wê, bi dîtbariyên bi wê ên li ser ya heyî re wê, bi jîyane wê re wê, li wê were lê hizirkirin re wê werênê ser ziman.

Lê Albertus magnus wê di wê nûqteyê de wê, di wê aqil û fahmkirina ji wê tiştê ku em bi dîtîna wê ya darêjkî wê digirin re wê, ew di wê de wê weke aqilekê din ê razber wê hebê û wê di aslê xwe de wê ya ku wê, pêwîst bê ku ew li gorî wî ew wê were kifşkirin jî wê ev bê. Di wê nûqteyê de wê, werênê ser ziman ku ew gihiştina li wê jî wê bê ku ew alikariya aqil, zanîn û rohniya xwûdayî hebê wê mirov wê nikaribê wê li wê têbigihê. Heta ku wê Albertus magnus wê werênê ser ziman ku wê aqilê sehî ê dînyayî wê bi serê xwe wê ew wê, derkkirinê wê nikaribê wê bikê. Wê bi rohniya xwûdê û bi wê rohniyê ku ew hatiya rohnikirin re wê, karibê were fahmkirin û wê karibê bê hanîn li ser ziman. Ber vê yekê wê dema ku ew bahsa zanîna sehî wê bikê wê ji wê di awayekê hiyararşiyî a fahmkirinê de wê ji ya hesan bi ber ya xwûdayî ve wê, pêvajoyek dayimî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin û wê bi wê bi aqilê xwûdayî wê ya bûjenî ku wê razber bikê û wê me li wê bide têgihîştin re wê, êdî wê bibê. Di hebûna bedenekê de bûyina gîyanê jî wê di wê temenê de wê bi wê ve girêdayî wê werênê ser ziman û wê bibêjê ku wê, dîyan wê bi wê sayê wê di derbarê wê dînya fîzîkî û heyî de wê bigihijê zanîne û fahmê û hişê. Wê şîyariya wê bi aqilî û hişmendî wê bi wê re wê li wê bibê.

Lê Albertus magnus wê dema ku ew bahsa aqil dikê wê weke aqilê ku ew bi aqilê xwûdê hatiya aktivkirin û ew bi wê rohniya ji wê digihijê wê sîyan û hikmeta mazin. Bi wê re wê aqilê pîrozkirî ku mirov wê bi wê re li wê bigihijê û bi rêya wê jî bigihijê zanîna xwûdê êdî wê bibê.

Di dewama wê de wê dema ku em bahsa hizra Albertus magnus bikin wê di dewama wê de wê ya ku wê di serî de wê karibê were fahmkirin wê, mijar têngîna teolojiyê û felsefeyê bê. Ew wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê bixwezê ku ew di nava wan de xatekê bikişênê. Ew ji hev cihê wê wan wê şîrovebikê. Li gorî wî teolojikî wê bi têngîna baweriyê ve alaquadar bê. metafîzîkî jî wê weke têngînek zanîne wê bi hebûna xwûdê ve wê alaquadar bibê. Li gorî wî, di temenê têngîna teolojiyê de wê têngîna wahiyê wê hebê û ew bo ku ew baş ji aliyê mirovan ve ew were fahmkirin wê pêwîstîya fahmkirina wê ya bi aqil hebê. Ber vê yekê wê bi wê re wê aqil wê weke ku wê pêwîst bê.

Di wê temenê de wê aqil wê dema ku ew bi wê rengê wê dihênê ser ziman wê bi wê re wê ew wê, ji hev cihêkirinê wê bikê ku wê aqil wê, ya ku weke rêgez ew mejiyê mirov rohni dikê wê bi wê re wê bigihijê

fahmkirinê. Di awayekê de wê, di renekê de wê werênê ser ziman ku wê teolojiyê wê têngînek weke 'sermirovî' re wê alaquadar bibê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê çawa wê felsefe wê di xismeteta wê de wê, weke aqilekê fahmkirinê wê bibê wê, di wê çerçoveyê de wê di ast û çerçoveya duyem de wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Di demên xwe yên piştre wê hin bi hin wê, hizra wî ya li ser felsefeyê wê bigûharê. Di destpêkê de ew, dibê ku ew bi bandûra dêrê û hwd bê wê, felsefeyê wê weke zanîna asta duyem a binê wê re wê şîrovebikê. Lê piştre wê hin bi hin wê, cihêbûn wê di hizrên wî yên ku ew dihênê ser ziman re wê bibê. Ew wê piştre wê werênê ser ziman ku wê, felsefe bi armanca xismetkirinê wê weke aktiviteyek hilberîn û afirandina aqil nebê û wê, di wê temenê de wê, bi wê hizra xwe wê ji hemdemên xwe ên weke bonaventura, Rugerus baco û hwd wê cihê bibê.

Li gorî wî felsefe wê, weke têngînek ku ew aqil diafirênê û têngînek ku ew aqil diafirênê wê nikaribê ji nava nerinê wê bide aliqî.

Albertu magnus wê, di awayekê de wê di felsefeya xwe de wê, hin bi hin wê li ser wê temenê wê pêşve wê herê. Wê, di wê temenê de wê, di nûans û têngîne de wê hin bi hin wê felsefe û teolojiyê wê weke ku ew wê ji hev wê cihê bikê. Piştî wê jî êdî wê têngîna naturalismê a aristo wê bidest fêrbûna wê bikê û wê piştî wê bidest nivîsandina berheman li ser zindî û nebatan û hwd ku ew di temenekê çînkirin û qatagorikirina wan re wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, xabatên xwe wê li ser zanistên xwezayê re wê, di wê rengê de wê êdî wê bide domandin.

Ev dema Albertus magnus ku mirov wê hilde li dest wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare felsefeyê wê di wê demê de wê çawa wê bibê wê, di renekê de wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê li ser wê bisekinê. Di awayekê de wê, hizrên aristo û platon wê ji wê demê û pê de wê weke xwe bi temenekê felsefeyî wê hin bi hin wê, werina kifşkirin. Ev wê weke bi xwe re êdî wê herikinên demê ên nû wê werênê ser ziman. Di demê de wê, ibnirûşdiyên latini' ku mirov bahsa wan bikê ku wê li rojava wê pêşkevin û wê di dîmenekê weke dervî olê de jî wê felsefeyê û aqil wê, di renekê de wê pêşbixin wê bibin û wê derkevina li pêş. Wê, di wê çerçoveyê de wê, hizrên ibnidrûşd wê di wê demê de wê were dîtin ku wê bi tercûmeyên wî yên di wê demê de wê derkeve li pêş

*Ibni rûşd wê filosofekê islamî li ser xate aristoteyê wê, hizrên xwe wê bîne ser ziman bê. Wê bi temenekê epistemikî wê bi hizrê û wê hizrên xwe wê bîne ser ziman. Ew wê, mijare 'hebûna aqil' wê, di renekê de wê derxê li ser ya 'aqilê hebûnê' re.

û heta ku wê şîroveyên ku wê ji albertus magnus û heta thomasê aqineyî û hwd wê, were dîtin ku wê li ser hizrên wî şîroveyan wê bikin. Di awayekê de wê, di wê demê de wê, ew şîrove wê, di rengekê de wê pêşî wê weke li ser esasê li gorî teolojiya wan a ew hizrên wî û ankû nabê. Lê piştê wê, di awayekê de wê, were dîtin ku wê hin bi hin wê, bi ber hizirkirinên hinekê din zêde bi şîroveyên ku wê rengê felsefeyê li pêştir û serwertir bin di wan de wê bi wan re wê derkeve li pêş.

Di wê demê de wê hizirvanên weke 'Sigerus de Brabant' û hwd wê, derkevin û wê bihizirên xwe yên li ser mantiqê, fîzîkê, bûyinê, gerdûnê, sermedîtîyî û hwd ku wê hizrên xwe wê werênina ser ziman re wê bibin û wê, di çerçoveya wan nîqaşên ku wê hinekê wê ibnirûşdiyî ji li wê daxil bin de wê hizrên xwe wê, di şewayekê de wê werênina ser ziman.

Sigerus de Brabant wê xosleta wan ê pêşî wê di wê nûqtayê de wê, bi şewayekê teybet wê karibê wê di wê rengê de wê fahmbikê ku ew şewa û rêbazên hizirkirinê ên felsefeyê wê di fahmkirina teolojiyê de wê bikarbênê û wê di wê temenê de wê şîroveyên xwe wê pêşbixê. Bi vê yekê wê, zû wê bi şahrazatiya xwe wê were kifşkirin û wê derkeve li pêş.

Ew wê mijare hebûnê û yekitiya wê di awayekê de wê, hilde li dest. Ew wê hebûn wê weke yek bê û ankû wê hebûnek di yekitiyekê de bê. Di wê temenê de wê, ew wê, yek û yekitiyê wê bi hev re wê, bi têngîna hebûnê re wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Li gorî wî hebûn heya û ew di xwe de xwediyê wê, rewşa derkê ya. Lê ew wê, hewce nakê ku ew saf bê. Wê jî wê bi argûman pîrrhebûniya di jîyanê de re wê bi awayekê wê bi xwezayê bi argûman bikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê li gorî wî tişt wê di yekitiyê de wê nebê. Ew jî wê, nîşanaka wê jî wê hebûna cûre û cûdahiyên cihê ên ku ew hena di jîyanê de bê. Ew wê, di nava têngîna xwe de wê, têngîna tozê wê li ser wê re wê werênê ser ziman. Li gorî wî, hemû tozên ku ew ji xirabûnê û gûharîne ve vekirîna wê, di wan de wê ew yekiti wê hebê. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê têngîna hebûnê wê, di yekitiye de wê dema ku ew bi wê rengê wê dihênê ser ziman wê di rengekê de wê weke ku ew di wê şewayê de wê dihênê ser ziman wê weke ku ew wê, şîrove dikê wê weke hebûna hevgyrtî wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Di felsefeya xwe de wê xwedîya têngîna felsefeyî a 'sedema pêşî' bê û wê di wê temenê de wê dîmenekê hizirkirinê ê di wê rengê de ku em bi farabî re wê dibînin a weke 'wê xwûdê wê weke bûyina saf' ku wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Wekî din wê piştî sedema pêşî di

gerdûnê de wê bi bûyina wê re wê êdî wê di wê de wê pêşketin û zêdebûn wê çawa wê bibê wê, di wê rengê de wê, di rengê de wê were dîtin ku wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê dema ku ew xwûdê wê pênasebikê wê di wê rengê de wê, weke 'hebûna pêşî' û 'sedema pêşî a tiştê' bê re wê werênê ser ziman. Ew wê di nava jîyanê û dûnyê de wê bi tiştê de wê di pêvajoya hebûn û nebûnê, bûyin û ji hevfeleşênê wê, karibê bahsa derfeta bûyin ji hev çûyinê bi wê re bikê.

Li gorî Sigerus de Brabant wê, xwûdê wê tevli ti tiştê li dûnyê wê nebê. Lê bûjen wê di çalakiya afirandinê a bi aqilê ilahî de wê, di nava wê û gerdûna fizîkî de wê, weke rêyek navbeynkar ku wê bi wê çawa wê bandûra aqilê aktivî ê ser hemû tiştê re wê bigirê û bide dîyarkirin re wê werênê ser ziman. Lê li vir wê Sigerus de Brabant wê çendî ku wê di rengê de wê weke ku wê bi têngîne sedema pêşî re wê li wê bihizirê re wê, hemû rûdaw û bûyinên li dûnyê ku ew dihênê ser ziman wê dervî têngînek pêwîstîni wê di dewama wê de ew wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî xwûda jî wê dema ku ew wê weke 'sedema dîr' bi wê rûdawê re bê wê rûdawên di pêşarojê de ku wê rûbidin wê ne bi derfet bê ku ew wan bizanibê re wê, di rengê de wê bihizirê û wê hizra xwe wê werênê ser ziman. Lê Sigerus de Brabant wê dema ku wê bahsa gerdûnê wê bikê ew wê, weke ku wê di xabate xwe ya bi navê 'De Aeternitate Mundi' wê werênê ser ziman wê di rengê de wê weke ku wê xwûdê di wê de ew bûya wê werênê ser ziman û wê gerdûnê wê bi têngînek sermedî ku ew bûya û hetaheta ku wê hebê re wê, di rengê de wê pênasebikê û wê di hizrên xwe de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew wê bi demê jî wê dema ku ew wê bi wê re wê dihizirê wê weke ya ku wê 'destpêk û dawîya wê' neyî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ji aliyê mijarê ê bi sosret ve ku mirov li mijarê binerê wê, ew bê ku wê di gerdûnê de wê her cûre ku wê weke bi sermedî hebê wê li wê hizirkirina wê bê. Li gorî wî, di nava qwan cûreyan de mirov jî wê weke di nava demê de wê destpêk û dawî bi pê re nebê bi temenekê bê. Bi gotinek din wê weke ku mirov ew ne hatibê afirandin bê wê werênê ser ziman. Em nikarin bahsa mirovê pêşî bikin û yê dawî jî. Ew wê, li ser têngîna xwe ya hebûnî ku ew bi felsefeya xweza, gerdûn û hebûnê a aristovani re ku ew li wê dihizirê re wê bigihêjê wê encamê. Lê ew piştî ku ew dihêjê w

*Dodd, Tony (1998): The Life and Thought of Siger of Brabant. Edwin Mellen.

encamê wê piştire wê nerînek ironikî wê weke ku wê bênê ser ziman ku "ev encamên ku mirov bi aqil li wan digihijê wan qatî red bikê." Di wê çerçoveyê de wê, di nava xwûdê û mirov de wê bi têngîna xwe re wê, têkiliyê ku wê dênê Sigerus wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di mirov de ew cewher û bûyin herdu jî wê bi carekê wê ji aliyê xwûdê ve wê bên afirandin.

Sigerus wê di felsefeya xwe de wê, aliyekê ku em dikarin wê bibêjin wê felsefe û teolojiyê wê bi awayekê wê bi wê ji hev cihê bikê re ku wê bênê ser ziman re wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Mijare felsefeyê a sigerus wê dema ku em wê li wê dinerin wê di awayekê de wê, hizrên Williamê **Ockhamî** wê di awayekê de wê, werênê ber bîra mirov.

Williamê ockhamî wê di awayekê de mijare felsefeyê wê dema ku ew dihilde li dest wê, li ser têngîna hebûnê re wê bixwezê ku ew wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Minaq gotina Anselmus a bi rengê 'xwûdê heya' ku wê werênê ser ziman re wê, di wê temenê de wê, hilde li dest û wê şîrovebikê. Ew wê di dewama wê de wê, bênê ser ziman ku em bi aqilê xwe bigihijina hinek razberna û bi wan razberiyên û aqilmeşandinê bigihijina gotina komplika û di wê de di nava zanînek mazin a ku emê li wê bigihijin re wê, karibê bi wê têngîna wî ve hinekê bigihijê. Lê li gorî wî ew jî wê hinekê wê di nava nepeniyê de wê bimênê û wê nikaribê me bi temenî li wê bide gihandin.

Williamê ockhamî wî weke 'zanebûna pîroz a herî bilind' re wê pênasebikê. Bi zanebûnê û gihiştina zanîna razber re wê, di wê rêwîtiyê de wê karibê bi ber ve çûyin bibê. Ew wê, zanîna razberkirinê wê weke pêpeloka destpêkê a bi ber aqilê komplika ve ku wê bibê û ji wê gihandina zanînek mazin ku mirov di nava wê de li wê bigihijê re wê, werênê ser ziman.

Wê dema ku wê li nava felsefeya williamê ockhamî wê di destpêkê de wê li lê wê were nerîn wê were dîtin ku ew wê, li hemberî nerîn û nêzîkatîya Duns Scotus wê bisekinê û wê di wê temenê de wê, hizrên

*Moody, Ernest (2006). "William of Ockham". Encyclopedia of Philosophy. Detroit: Gale

* McGrade, Arthur (1974). The Political Thought of William of Ockham: Personal and Institutional Principles. Cambridge University Press.

*Freppert, Lucan (1988). The Basis of Morality According to William Ockham. Franciscan Herald Press

xwe wê werênê ser ziman. Duns scotus wê di rengekê de wê, bi têngînek ku wê di xwe de teleolojikî wê bi hawênê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, bi wê re wê werênê ser ziman ku “xwûdê, bilindayiya teqez, bierk, tenê û sermed bê. Weke armanca bingihîn a aktiv û sedema wê” ew wê pênasebikê. Li gorî Williamê ockhamî ew wê bi awayekê mirovî ku ew xwediyê xosletên aqil a wê, ne têr bê ku ew bi wê were fahmkirin re wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina pêvajoya pêşketina williamê ockhamî de wê were dîtin ku ew wê, li ser mantiqê û mijarên din ên felsefeyê wê binivîsênê. Ew dema ku wê, li minihê bimênê li dora salên 1330’an de ku wê bimênê wê, berhêmen xwe yên weke ‘Expositio Super Librum Porphyrii (vegotinek li ser pirtûka Porphyrios)’, ‘Expositio Super Librum Praedicamentorum (Vegotinek li ser pirtûka lêkeran)’ wê binivîsênê. Di dewama wê de wê xabatên xwe yên bi navê ‘Expositio in Libros Physicorum (vegotinek li ser pirtûkên fîzîkê), ‘Summulae in Libros Physicorum (sereka derbarê pirtûkên fîzîkê de)’, ‘Quaestiones in Libros Physicorum (pirs li ser pirtûkên fîzîkêFîzîk)’, ‘Tractatus de Praedestinatione et de Praescientia Dei et Futuris Contingentibus (lêkolînek li ser baxtê û di pêşarjê de tiştên bi derfet û pêşdezanîna xwûdê)’, ‘Quaestiones Variæ (pirsna cûreyî)’, ‘Summa Totius Logicae (summa’ya hemû mantiqê) û hwd wê binivîsênê.

Williamê ockhamî wê piştî ku wê perwerdeya xwe wê tawa bikê wê, piştî wê, ku ew kursî li oxfordê wê bidest nekê êdî wê piştî wê were li londonê li ‘studium general’ wê fêrkirina wê bide. Lê di wê demê de wê, rastî hinek rewşên weke bi dijberîya Lutterel wê were ku ew li ser 56 tez’an re wê amede bikê ji nava xabatên wî û hizrên wî û radestî destê papa bikê û wê bixwezê ku ew bi wê pênasebikê ku ew li hemberî olê û ew bo ku ew weke ‘‘ji rê derketî’ û ‘zindikekê’ were pênase pênasebikin. Wê papa wê, wan herê bikê û wê ew wê williamê ockhamî wê darizênin. Lê wê, ti cezayê wê ne hilde. Piştî wê, ew wê, were were bevyara û li em keyê wir Louis xwe li lê bi spêrê. Li gorî ku wê were gotin û çendî ku wê newê piştrastkirin jî wê ji keyê bevyara re wê bibêjê tu min bi şûrê xwe

*Zaningeha oxfordê wê li dora salên 1164’an wê li bajarê oxfordê ê ingilistanê û ankû britanyaya mazin a demê wê ava bibê. Wê di serdema navîn de wê weke navendek giring a ku wê li wê zane, filosof û zanin wê berhev bibê wê karibê wê kifşbikê. Weki din wê dikarê weke yek ji wan zaningeha pêşî a di serdema navîn de di destpêka dema skolastikî de ku wê were avakirin bê.

biparêza, dakû ez jî te bi pênsa xwe bi parêzê.

Di wê demê de wê, di demek zêde kin de wê, bi zanîna xwe û felsefeya xwe re wê navê xwe bide dîyarkirin. Piştî wê darizandinê wê ji xwe wê di nava cihane xiristîyanîyetê de wê êdî wê navê wî were bihîstin û wê ev kesê wusa ku wî 56 tez li ser esasê dijberîya wî hatina amedekirin ew kiya wê bixwezîna ku ew bi hizrên wî re were nasîn. Li ser wê yekê ev rewşa xirab wê ji williamê ockhamî re wê bê weke rewşek ku ew êdî derkeve li ser dîka dîrokê jî.

Williamê ockhamî wê dema ku we hizrên xwe ew dihênê ser zîman wê, di destpêkê de wê li ser hizrên Duns scotus ku ew di wê demê de wê hizrên wî bi awayekê fermî wê belav bibin û wê werîna nasîn re wê, rexnegirtîna xwe wê bikê. Li gorî wî dema ku wê Duns scotus wê argûmanên xwe li ser 'heyîna xwûdê' wê dênê li holê ew bi şûn ve diçê. Wê demê ew bi wê bi şûn ve çûyîna re wê, di 'wekhevîyên ku ew kifş dikê re wê dikê' wê dihênê ser zîman.

Li gorî williamê ockhamî ku ew di dewama wê de wê hizrên xwe wê werênê ser zîman wê ragihênê ku wê bi awayekê wê ne bi derfet bê ku em piştrastbikin hebûna xwûdê. Wê di wê temenê de wê, hizrên xwe wê li ser wê werênê ser zîman.

Ew wê di xabate xwe ya bi navê 'pîrs li ser rewşa fîzîkê' de wê, li ser rewşa xwûdê û weke 'afînerê her tiştê' wê pênsakirîna wê bisekinê û wê di wê temenê de wê werênê ser zîman ku ew bi wê rengê pênsakirin wê di nava aqîlê mirov de wê, weke aliyekê ku wê bi xwe re wê çawa wê karibê bi ber gûmanê ve bide birin wê li wê bihizirê.

Ew wê dema ku wê di dewama wê de wê werênê ser zîman wê bi têngîna 'dema ku wê tişteke were afîrandin ew di pêvajoya afîrandîna wê de ew, ne domandîna wê' ku wê bibê re wê bi wê ve girêdayî wê werênê ser zîman. Wê dema ku wê tişteke wê were parastin wê demê parastvanê wê li ser wê bisekinê.

Di dewama wê de wê williamê ockhamî wê li ser hizrên ku wê werîna ser zîman ên weke 'xwûdê weke 'sedema bandûrkirinê' ku wê bibînin wê bikirpênê û ew wê weke aliyekê ku wê nikaribê were piştrastkirin wê li ser wê bisekinê û wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser zîman. Ev têngîna 'sedema aktîv' ku wê bi wê re wê were ser zîman wê li ser wê bisekinê. Weke tişteke ku ew ji aliyê tişteke din ve were şopandin wê pênsa dikê. Williamê ockhamî wê di rengekê de wê dîmenekê panteîst wê, di rengekê de wê bi hizrên xwe û zanîna xwe ya di derbarê xwûdê de wê bînin ser zîman. Li gorî wî xwûdê wê ti carê wê weke newê zanîn. Lê

bi aliyekê din li ser sedema aktiv û ankû sedema bandûrî re wê li wê bihizirê û wê bènê ser ziman. Li gorî williamê ockhamî wê di mirov de wê gîyanek aqilî wê hebê û ew sedemên aktiv di wê warê de wê diafirênê re wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Ew di dewama wê de wê mijare sifatan û lêkerkirinên ku ew wê bi wan wê were kirin wê weke aliyekê din ku ew wê bi wan re wê li wê bihizirê re wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, sifatan wê li gorî wî kirpendinên li ser cewherek teqez wê, bikê. Di çerçoveya hebûnê de wê çerçoveyek qatagorizekirinê wê bide dîyarkirin û wê di dewama wê de wê, aliyên ên cihê weke baş û nebaşî jî wê bide dîyarkirin. Ew wê di sifatan de wê minaq weke 'afirîner' û 'ya afirandî' wê bide. Li gorî wî, çendî ku wê di dîmen de wê karibê di wê temenê de wê dîmenekê wê bide jî lê wê di cewherê de wê, kirdeyek bi fahmkirinê a bi başî wê hertimî ku wê li wê serwer û bi diyarî wê di de wê hebê jî wê bènê ser ziman ku wê di wê de wê hebê. Ev wê weke aliyekê ku ew wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqtayê de wê, williamê okchamî wê zanînê wê derxê li pêş. Ew wê di dewama wê de wê mijare zanînê wê ji aliyekê epistemikî ve wê li ser wê re wê derxê li pêş û ew wê pêşî wê zanîna teorikî û pîretikî ku wê bi têngîna fîzîkê û hebûna teqez a nayê zanîn re ku wê bînê ser ziman wê piştî wê di nava têngînên xwe yên mantiqî bi epistemolojîkî wê bahsa 'zanîna hevgerî' û 'zanîna hevnerî' wê, werênê ser ziman.

Bi zanînê û ankû zanîna zanînê re wê williamê ockhamî wê çerçoveyek epistemikî wê pêşî wê bi wê re wê ji me re wê xêzbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li gorî wî fêrbûn wê, ne tenê wê di dûnya bûjenî û fîzîkî de wê bibê wê, di dewama wê de wê, bi fêrbûnên azmûnî ên di zêhnê me de jî wê xwe di rengekê de wê bibê. Di zêhn de wê fêrbûnên ku ew qast dikê wê di wê de wê, pêşî wê bi sehê hêstî û ankû fêrsî wê bi wê re wê werin. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê bi rêya sehan wê dema ku me ew kir wê piştî wê di dewama wê de wê pêvajoya zêhnî wê êdî wê were. Ew wê pêvajoya zêhnî wê weke êdî wê weke pêvajoyek di zêhnê de wê bi fêrbûn û hîskirin û hişkirinê wê êdî wê pênasebikê û wê li ser wê re wê bi têngîna fenomenolojîkî wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê êdî

***Fenomen** di felsefeyê de wê ji aliyê filosofan ve bi têngînên cihê wê were bikarhanîn. Bi wateyên weke şenber, dikarê were derkkirin, were ceribandin bo rûdaw û bûjenên ku wê di temen de wê were hildan li dest bê. Minaq platon wê, di çerçoveya têngîna darêjkên bêkêmesî û sermedî de wê darêjkên bûhûrîner, kopîyayên wê yên xirab û di rastiyê de ne rasteqnin in wê bi wan re wê bê hanîn li ser ziman.

wê werênê ser ziman.

Li gorî wî em wê dema ku em li tiştê li gorî wê dihizirin wê di wê çerçoveyê de wêbi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bibê re wê werênê ser ziman. Wê diwê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê, rêya derkkirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê, bi wê girtinê re wê, dema ku wê ew tiştê ku ew heyî wê bi wê re wê êdî wê ji me re wê bibêjê ku ew çî ya. Lê ew tişt wê, di wê nûqteyê de wê pêşî wê weke ku ew weke ku em dibînin wê weke wê tišta ku em dibînin wê, bi wê rengê ew wê were derkkirin. Aliyê din jî wê bi wê re wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke ku wê bibê ku wê mijare wê derkkirin wê bi aliyên din ê hişê me yên zêhnî re jî wê ji aliyekê din ve wê temem bikê. Mirov wê di mejyê xwe de wê bi xosletên tiştê ku ew tekdir dikê wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Wê dema ku em bi wê re wê, tişte wê têdigihin wê demê em wê tiştê bi şêwayekê wê weke hebûnekê wê derk dikin. Lê aliyê din ê weke bi xosletkirinê wê weke pêvajoyek din a fahmkirinê bê û wê bi wê re wê ew bi serê xwe wê aqilê derkkirinê ê sehî wê weke ku ew têrê nekê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê mijarên din ên weke ku em di xwe de wê bi têngînên aqilê darazî û hwd re wê, bi hişmendiya wê re wê êdî wê li wê bihizirê û wê pênasekirinên nû wê bikê. Tiştê wê dema ku em wê derk dikin dibê ku em wê demê bi tiştê, erkekê, xosletekê, teybetmendiyê wê li gorî wê derkdikin. Lê li gorî wî, ew wê, bi aliyên wê yên din re wê, piştî wê derkkirinê ku mirov wê di meji û xêva xwe de wê pêşdixê re wê aliyên din ku ew pêşdixin re wê, ew wê bikê. Ew wê, weke pêvajoyek pêşxistin, kifşkirin û bi wê re pêşketinê a bi aqil jî wê di rengekê de wê weke ku wê şîrovebikê û wê di dewama wê de wê êdî wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare fêrbûnê a williamê ockhamî wê di wê nûqteyê de wê ji nûqteyek epistemikî wê destpêbikê û wê dema ku em li wê dihizirin wê gelek aliyên giring wê bihizirkirinê û fêrkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê bi wê re wê, ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, weke ku wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Hizrên williamê ockhamî wê di wê temenê de wê, di temenekê felsefeyî û felsefeya epistemolojiyê de wê çerçoveyek

hizirkirinê a pêşketî û bi sazûman û şêwa wê bi xwe re wê di wê çerçoveyê de wê bide dîyarkirin. Ew zanîne wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê derxê li pêş. Fêrbûnê wê bi awayelê pirralî wê di wê de wê li wê bihizirê. Pêvajoyên hizirkirina di zêhnê de ku ew wê li wê bihizirê wê hinekê jî wê li ser temenekê têkildar a bi seh û azmûn û çavdêriyên bi wê ku mirov wê derkbikê re ku wê werênina ser ziman wê li ser wê re wê di awayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Ew wê, dema ku wê li tiştê bi rewşa wê ya bûjenî û fizîkî wê li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê bi rêya derkkirina bi sehî wê ew ku ew hat derkkirin wê pêvajoya wê derkkirinê wê li ser wî nûqtayê wê weke ku ew wê li lê bipirsê. Wê ew tiştê ku me derkkir wê çî bê wê bi wê pirsirinê wê bi lêkirinê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê bi awayeê wê yê giştî re wê pêşî wê di wê temenê de wê derkbikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê re wê ne tenê wê bi ya giştî û ideayên giştî re wê bi bixwezê bi aqilê razber wê fahmbikê wê, her wusa ya jî rêzê a dîyar a fenomenî jî wê di wê temenê de wê di ya ku ew dihê derkkirin de wê bi wê re wê, di wê rengê û awayê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li gorî wî, wê di zanîne de wê weke zanîna derkkirinê wê, zanîna razberkirinê jî wê bibê. Ew jî wê weke aliyê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê derkbikê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Li gorî wî mijare biriqînê wê, di renekê de wê, çavkaniya wê di renekê de wê hebê. Lê wê dema ku em minaq wê, li stêrekê wê binerê li azmana stêrek ku ew weke nebûyî dimenekê wê zêhn ku wê biafirênê û wê bigihênê me wê di wê çerçoveyê de wê bi zanîna dîtbar a fizîkî û xosletên re wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê weke ku wê, williamê ockhamî wê li wê bihizirê wê ew bê ku ew dixwezê kirde û ankû bûjena zanîne ku ew divê ku ew bi awayekê şenber hebê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ku em wê dikarin wê di wê temenê de wê, fahmdikê û wê di wê rengê de wê, di renekê de wê, dihênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê li ser têtîna biriqînê re wê, di renekê de wê li wê bihizirê û wê, mijare biriqînê wê bi objeya wê ku ew bi tiştî nebê wê tiştê wê karibê biriqîna wê bibê wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê

*Longeway, John (2007). *Demonstration and scientific knowledge in William of Ockham: a translation of Summa logicae III-II : De syllogismo demonstrativo, and selections from the prologue to the ordinatio.* University of Notre Dame. Ockham may reasonably be regarded as the founder of empiricism in the European tradition.

têgînên weke bandûrê, bertekê, sedemê û hwd wê, di wê temenê de wê ji hinek aliyên ve wê di mejiyê xwe de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî zanîna wî mirov wê, dema ku wê, tiştê nebê jî wê, di mejî de wê weke ku ew hebê wê tefkir bikê wê bi derfet bê û ew wê weke pêvajoyek afrîner a di mejî de wê şîrove dikê û wê dihênê ser ziman. Li gorî wî hemû bûyinên tekakesî wê dervî mirov wê bibin û wê di awayekê de wê mirov wê bigihênina li zanînê. Bi têngîna giştîyan a di mejî û zêhnê me de wê afirandinên bi wê ku wê bibin wê di wê nûqteyê de wê bi wê çerçoveya wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Ew mijare hizirkirinê wê di wê nûqteyê de wê di awayekê de wê weke ku ew di kirpênê wê di têngînek nominalistî wê bi dîmenekê zêhnî re wê biwê re wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê bi têngînek fenomenî wê li wê bihizirê. Li gorî wî têngîna cîns û cûre wê, di zêhnê me de wê hebin. Wê weke têngîna ku ew zêhnê me wan diafirênê û dibiriqênê û wê bi wê re wê, dide diyarkirin. Em wê dema ku wê bi qatagoriyî wê dikin wê ew wê weke rewşek zêhnî bê wê di wê rengê de wê bixwezê ku ew wê pênasbikê û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Ew bi têngîna rêzimanî wê di wê nûqteyê de wê bi awayelê epistemikî wê li wê bihizirê û wê bi şêwayên lêkerê, pêvekê û ankû daçet û hwd re wê çawa wê, di rengekê de wê şêwayên wateyên nû ên cihê wê bi wan re wê were lê ghiştin wê ji wê aliyê ve wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê çerçoveyek zanînî wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Em dema ku em bahsa tiştê dikin wê li gorî wê beşên wê, hundurê û ankû aliyên wê yê nayanê din em wê di wê de wê nebin. Em bi awayekê wê bi gotinî wê dema ku em, minaq dibêjin 'mal' em xaniyekê dibêjin. Lê di wê de wê malbûna ku ew heya û tiştên din û aliyên din wê weke ku ew wê newina qastkirin. Di wê temenê de wê bi gotinî wê têngînen weke cûre, zayend û ankû cîns û hwd wê, li ya ku ew dihên lêkerkirin wê li şûna wê derbas bibin û wê wrina ser ziman.

Li gorî williamê ockhamî wê giştîyên me, nav û têngî û ankû peyvên me wê, di awayekê hevyeke de bin. Wê bi sê rewşan wê karibin werina fahmkirin. Ew jî wê zêhn, devkî û nivîskî bin. Peyv wê li gorî wî wê weke nimînêr û ankû dagerên derpêşî bin û wê, her yek ji wan wê taqabûlî bûjenek zêhnî wê bikê.

Tiştê ku jê re ziman tê gotin, têgehek bingehîn û di nav kesan de ye. Ew pergalek bi têngîna a di levkirinê de ku wê li ser levkirinan re wê bêtê li

holê û bide dîyarkirin bê. Di derketina ziman de wê, çêkeriyek tûne bê. Peyvên têngînên ku ew, di encama têtîliya xwezayî ya di navbera hiş û nesneyê de derdikevin holê di her ziman de ji hev cûda na. Lêbelê, çarçoveya mantiqî ya têngînê yek a. Bi gotineke din, peyvên cihêreng ên di ziman cihê de heman tiştan vedibêjin. Ev jî ji ber ku wê yekê wê, avahiya ku ew têtîliya di navbera hiş û nesneyê de diyar dike yek û yek wê bi wê re wê, bê li holê û xwe bide dîyarkirin bê. Ew wê di çarçoveya ziman û mantiqê abi hev re li lê hizirkirinê de wê biwê re wê xwediyê asoyek zêde berfireh bê. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, bi tênginek derpêşî a bi nerîn û têngîna “suppositio” ku ew dihênê ser ziman bê. Li gorî wê dema ku wê di nav derpêşekê de wê wer bikarhanîn wê xosletê wê gotinê wê bi wê re wê, di rengekê de wê karibê xwe bi wê re bide dîyarkirin. Lê belê, di ragihandina "mirov cure ye" de, peyva "mirov" bi hêsanî tê dîtin. Nişanak bi têgeha, ku dibe suppositio'ya sade (suppositio simplex) bê. Bi ser de jî, eger têgeh ji bo cûreyekî an jî zindiyekê bi aqil û jîr nebe; ankû mirov di ragihandina xwe de wê, “di têngîna mirov de pênc tîp hene” jî divê wekî suppositio bûjenî (suppositio materialis) were fahmkirin.

Williamê ockhamî wê weke kesekê zanyar di derbarê ziman û mantiqê de wê xwediyê aqilê ku ew bi wê re wê, çawa wê fahmkirinê wê pêşbixê wê li ser wê bisekinê. Ew wê, di wê çarçoveya wê ya sade û ya komplika wê di têngînê de wê, di nava wan de wê cihêkirinê wê bikê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de ew wê werênê ser ziman. Ew di gotinê de wê bixwezê ku ew rastiye wê fahmbikê. Minaq wê dema ku em li têngîna williamê ockhamî a rewîstê dinerin em wê bi wê re dibînin ku ew wê weke bi aqil û bi wê re hinek tiştên ku wê bi serwerbûna me re wê bibin re wê werênê ser ziman. Di nava têngîna xwe ya rewîstî de wê, bi dîmenekê teleolojikî wê, bihizirê û wê bînenê ser ziman ku wê xûy, kirin û hwd wê armanca wan kirina baş bê. Ew wê di wê nûqteyê de wê başiyê ku ew salixdikê wê bi têngîna tiştekan ku ew weke ku ew bibê ku ew bibê re wê bînenê ser ziman.

Li gorî têngîna rewîstî a williamê ockhamî wê ne bi derfet bê ku wê xwûde wê bi wîni tiştekan xirab bibê. Ber ku ew armanca wî bûyin û pêkhanîn a. Ew jî wê bi başî bê. Li ser wê temenê wê dema ku ew li zanîne dihizirê wê bi wê rengê wê li wê bihizirê ku zanebûn, di cewherê xwe de hêskirinê û wijdanê wê bi pêwîstî wê bi hawênê. Ew wê weke têngîna ku wê mirov wê pêwîstin ku ew li gorî wan û weke wan bikin bin. Li gorî williamê ockhamî wê, azadîya rewîstî a mirov wê girêdayî

azadiya xwûdê ku ew hêza wî ji her tişte re têrê dikê. Wê bi wê ve wê girêdayî bê. Li gorî wî ya ku wê bi wê xwûdê li piştta mirovan wê bar bikê wê ne bi bi derfetî bê. Ew wê jî bi têngîna wîna xwûdayî ku wê bi wê ve wê azadiyek bi derfetî ve wê hebê wê bi wê ve wê girêdayî bê. Ew wê di dema wê de wê werênê ser ziman ku wê berê xwe ku mirov dide bi ya baş ve wê weke ku wê wîna xwûdê wê bi cism bikê wê rewşekê wê bi xwe re wê pêşbixê. Li gorî wê mirov berê xwe bide ya baş û ji ya xirab û nebaş hertimî xwe bi vaciniqênê û dûr bigirê. Ev wê weke ya ku wê bi hebûn û başîya hebûnê a mirov ve wê bi azadiya mirov ku wê çavkaniya wê ya xwûdê bê re wê pêşkeve û wê bibê bê.

Di serdema navîn de wê, li rojhilat ol û felsefe

Wê dema ku em bahsa felsefeyê û serdema navîn bikin wê di awayekê de wê, ji aliyekê din ve jî wê weke ku em di dewama hev de wê li dûv hev wê werênina ser ziman wê li rojhilat wê, di wê temenê de wê ahengek nebê. Li rojhilat aliyekê ku wê temenê tengezeriyê ku wê ol wê di temenê afirandina wê de wê cih jî bigirê wê ji aliyekê ve wê ev bê.

Di wê çerçoveyê de wê, dema ku em bahsa demên piştî serdema navîn û pêşketina wê bikin wê, girêdana wê bi demên berî wê ên berî hatina islamê ku wê li herêmê wê serwer bibê û ankû berî wê bi pêşketin û pêşveçûnên serdema navîn ve wê girêbidin û wê werênina ser ziman jî wê di rengekê de wê, zêde ne bi derfet bê.

Di wê temenê de wê, piştî ku wê, wê islam wê li herêmê wê derkeve li pêş wê, pêşketinên weke yên bi felsefeyê wê bibin jî wê zêde wê bi temenekê civakî wê, ne gihijina çerçoveyek bi wê rengê a pergâlî û sazûmanî a civakî û şêwayekê fahmkirinê ê bi wê. Ber vê yekê wê, temenê ji wê û ankû xwe ji xwe derbaskirinê wê bi wê re wê zêde nebê. Heta serdema navîn û demên wê yên navê wê li herêmê wê bahsa pêşketinên xate êzdayî weke bi mitrayî, zerdeştî, cihûyî û hinekî jî maniyî wê di wê tenenê de wê bibê. Wekî din wê di nava wê de wê, têngîhên weke bi gotinê ên birahmanismê wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê bibin.

Di serdema navîn de wê mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê ku wê li şûn bimênê. Lê tevî wê jî wê hinek hewldanên ku wê bibin wê bi wê re wê bibin. Pêşketinên ku wê piştî maniyî wê di dewama wê de wê mezdekî ji wan re wê bina temen wê ne tenê wê li herêmên kurdistanê û îranê wê li herêmên nivgirava arab jî

wê di renekê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê, di wê temenê de wê bi awayekê wê bibê.

Di wê çerçoveyê de wê, piştî wê, di renekê de wê bandûra pêşketinên civakî ên li kurdistanê ji demên kevnera û piştî wê ku wê nêzî demek ku wê ne kêmi milenyumekê wê bi serwerî bi aqilê felsefeyê wê ji demên kevnera û hwd wê bibin wê di wê temenê de wê, karibê bi wê hinekê wê fahmbikê. Piştî hatina islamê bixwe jî wê di aslê xwe de wê bandûra wê temenê wê bi zêdeyî wê were dîtin ku wê li wê zêdeyî wê bibê.

Li herêmê wê di wê çerçoveyê de wê dikarin wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê xwe bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê dema ku em bahsa demên islamê wê bikin wê di renekê de wê giring bê ku em bahsa çavkaniyên wê bikin. Gelek nivîsên ku wê piştî wê werina kirin wê weke ku wê çawa wê, 'hemû pêşketinên berî wê û berhemên berî wê di renekê de wê werina tûnakirin wê di wê mantiqê de wê, weke tûna hasibandinê wê di renekê de wê bi wê re wê bibê. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê di di aslê xwe de wê piştî wê û pêşketina wê aliyekê wê yê giring wê mijare çavkaniyê ku wê çawa wê bi wê re wê were ser ziman wê weke aliyekê wê yê giring û kêmi wê xwe di wê temenê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ber vê yekê wê di serî de wê, hinekê wê bi demên berî wê demê û hinekê jî wê di wê temenê de wê bi temenê pêşveçûnên hizrî, baawerî û hwd ên li herêmê re wê li wê bihizirê. Bandûra cihûtîyê û zerdeştî û heta birahmanismê wê di wê çerçoveyê de wê, were dîtin ku wê li ser islamê û pêşketina wê di wê demê de wê bibê.

Piştî wê jî wê di wê rengê de wê êdî wê di dewama wê de wê, bi wê rengê wê xwe di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, bide dîyarkirin. Mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê hinekê din wê li wê li ser wê bisekinê.

*Palmer, Spencer J., et al. Religions of the World: a Latter-day Saint [Mormon] View. 2nd general ed., tev. and enl. Provo, Utah: Brigham Young University,

*Lagerlund, Henrik, ed. (2011). Encyclopedia of Medieval Philosophy: Philosophy Between 500 and 1500. Dordrecht: Springer

Di demên piştî derketina islamê wê di renekê de wê di serî de wê li herêmê wê di temenekê şoreşî de wê karibê wê pêşketina wê şrovebikê. Di dewama wê de wê rêxistinîyek bi zêhnî wê were û pêşkeve û wê bi demê re wê li ser têngînên weke 'ummetê' û hwd re wê renekê civaketiya wê xwe di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Gotinên ku wê piştî wê, di wê temenê de wê, di nava wê de wê bi teolojikî wê weke bi têngîna 'kelemê' û hwd ku wê pêşkevin wê di wê rengê de wê, mejuyek wan ya li şûn wê hebê ku ew wê pêwîst bê ku ew jî wê di renekê de were kifşkirin û ser ziman.

Di awayekê de wê, dema ku em li herêmê wê di temenê hizirkirinê de wê binerê wê ji merwanî, dinwerî, û heta xwarismê, el-kindî, ferabî. Suhrewerdî, şehrezorî, hallacê mensur û heta nesimî û hwd wê, di wê rengê de wê karibê wê bi wê re wê, di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wekî din wê ji aliyê din ê ne felsefeyî ve ku wê weke hizrên teolojikî wê li ser temenê dijberîya wê were afirandin wê, ji gezali û heta teymiye herranî û hwd wê dikarê di renekê de wê werênê ser ziman. Ev wê numinêrê xatekê, herikinekê û aliyekê wê yê pêşketinê bin.

Piştî wê demê wê, dema ku wê dem wê were dema tusî, fexredinê axlatî, ibni sina, ibni rûşd û heta qûdat hemedemî û er-rawandî û hwd wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê wan karibê bi hizirên wan re wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê, hizirvanên demê wê xwe di renekê de wê bidina dîyarkirin.

Lê li vir wê, pirsê bi mirov dikarê wê bikê ku wê ber çî wê li herêmê wê felsefe wê miri wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. An jî wê weke zaroya mirî hatî dînyê wê di wê demê de wê li herêmê wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Wê dema ku em di wê temenê de wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman bê.

Sedemên wê yên ku mirov wê, werênê ser ziman wê weke sedema sereka wê li gorî min wê, di temenê qûtkirin û qatandina têkili û bendên zêhnî û hişmendî ên bi demên berî wê û pêşketinên demên berî wê re ku wê di awayekê de wê li ser xate olî, hizirkirinên bi felsefeyî, hebûna çerçoveya civakî û hwd re ku wê karibê wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê li wê bihizirê. Ev jî wê weke aliyekê ku wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê hewldanên

çêkirina wê têkiliyê wê weke bi xwarismî re wê li ser matematikê, cebîrê û hwd re ku wê bi têkiliya bi fahmkirina zerdeştîyê re wê bikê re ku wê, derkeve li pêş wê neçê sêrî. Tevî ku wê di wê temenê de wê felsefeyek baş û bi temen jî wê dênê li holê. Suhrewerdî û heta şehrezorî û hallac ku mirov wê li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê bixwezin ku ew têkiliyekê fahmkirinê bi felsefeyên olî ên weke yên mitrayî û manitiyê û heta ku wê hinekê bi mezdekîtiyê re wê dênin. Lê ew jî wê, bi heman rengê wê, bi renekê wê pêşîya wan wê were girtin.

Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku nesimî wê heta Er-rawandî wê, di renekê de wê bixwezin ku ew hinekê bi têngînên nepenîparêzîya tîp, gotin û hwd a ku ew li ser hebûnê re dikin a mezdekiyan re wê bikin wê, ew jî wê di renekê de wê, neçê şêrî. Ji xwe têngînên weke yên di wê de wê bibin wê di wê çerçoveyê de wê,, bi temenî wê hemû têkiliyên nava wan wê di wê temenê de wê were qûtkirin.

Di heman demê de wê serkevtina xiristiyaniyetê wê hinekê jî wê di wê nûqteyê de wê xwe di renekê de wê were dîtî ku wê pêşkeve û wê bi wê re wê herê serî. Ber ku wê, di wê çerçoveyê de wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, dema ku em li ser temenê têngîna xiristiyaniyetê wê binerê wê di renekê de wê were dîtî ku wê, bi têkiliya fahmkirin û hişmendiyê a bi demên kevnera ên felsefeyê re wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê giring ku wê di wê demê de wê bi wê re wê êdî wê were fahmkirin û dîtî bê. Her çendî ku wê di temenekê cihê ê teolojiyî de wê bixwezê ku ew wê were gihandin li şîroveyekê jî lê wê,wê yek'a nava felsefeyê û têngîna xwûdayî a xiristiyaniyetê wê weke ku wê aziz augustinius û heta origenes, Dionisos û heta boethius û hwd wê, di wê temenê de wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li ser wê temenê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di demên serdema navîn de wê li rojhilat wê hewldana suhrewerdî a bi hişmendiya **îsraqiyê** re bê û ya hallac bi têngîna enel-haq û ankû ´ez-rastîyê´ û hwd re bê wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew wê, bixwezin

* Manichaeism & Encyclopædia Iranica

*Widengren, Geo Mesopotamian elements in Manichaeism (King and Saviour II): Studies in Manichaean, Mandaean, and Syrian-gnostic religion, Lundequistska bokhandeln, 1946.

ku wê di dîmenekê de ew ya felsefeyî û hizrên civakî û heta yên olî ên demên berî xwe wê di zikhev de wê, di rengê de wê kifşbikin û wê werênina ser ziman.

Weki din ku em di temenekê felsefeyê de ku wê weke ku wê bandûra felsefeya demên kevnera a weke ya zerdeştîtiyê û manîtiyê û ankû felsefeya girêkê ku wê bandûra wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin wê, têgînên 'meşşai' dikarê bahsa wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, ev wê derkeve li pêş. Di nava hizra islama destpêkê de wê, bandûra aristo wê hebê. Wê weki din wê ya platon bi navê 'eflatun' û hwd wê bibê. Lê li rex wê li herêmê ku wê karibê di şewayekê de wê weke kevneşopîya hizra runiştî a zerdeştîyê, berî wê mitrayiyê, cihûiyê û heta manîtiyê wê, dikarê wê di rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, piştî pêşketina xiristîyanîyetê wê zêdeyî wê bandûra wê jî wê bibê. Heta wê demê ku mirov wê xiristîyanîyetê wê şrovebikê. W dikarê wê di rengê de wê bi du doneman wê werênê ser ziman. Donema pêşî wê ya demên destpêkê ku wê li herêmê wê bi xiristîyanîyetê re wê di nava kevneşopîya mitrayiyê, zerdeştîtiyê û manîtiyê û hwd re wê li herêmê wê pêşkeve û wê bi ji wan girtinên ku wê bikê û wê bi têgînên felsefeya girêkê ên weke ya aristo, platon û hwd re wê bi hev re wê bikê temenê wê fahmkirina wê. Di wê çerçoveyê de wê, ev dem wê weke demek xwe afirandinê û gihandina kevneşopîyek hizirkirinê bê. Di wê çerçoveyê de wê nerîna xwe ya li dînyayê wê biafirênê. Dema din a duyem jî wê dema serdestîyê ku wê bi bûyina weke têgînek 'fermî' a desthilatê û ankû weke têgînek û kevneşopîyek baweri a ku wê bibê xwedî desthilat û wê xwe bi wê re wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev dem wê, xosletên wê cihê bin, çendî ku wê temenê wê li ser ya demên berî wê demê a demên berî fermiyetê bistênê jî bê. Di wê çerçoveyê de wê, ew wê, li herêmê jî wê, di wê temenê de wê, xwe di rengê û awayekê de wê weke aliyekê ku mirov wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Lê di demên piştî sedsale 7'min û 8'min û pê de wê hin bi hin wê were dîtîn ku wê bi awayekê wê afirîna hizra wê ya rûniştî wê di wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bandûra şroveyên zerdeştîtiyê, manîtiyê, mezdekîtiyê û hwd ku wê, weke baweriyên herêmî bin wê di wê de wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Yekser wê bandûra felsefe bandûra

wan di wê demê de wê xwe bi wê re wê, di renekê de wê bide dîyarkirin. Her wusa wê, kevneşopîya hizirkirinê a weke bi astronomiyê û têngînên baweriyê û hwd re wê bibê wê bi wê re wê di renekê de wê xwe bi wê re wê di renekê de wê bide dîyarkirin.

Her wusa wê, di demên destpêkê de wê, çavkaniyên ku wê di destpêkê de wê li ser xiristiyaniyetê re wê şîroveyên wê werina pêşxistin ên weke aristovaniyê, platonvaniya nû, felsefeya platonikî, mitraism û heta manismê û hwd wê, di renekê de wê bi wê re wê, di renekê de wê, bibê. Ji nava têngîhên el-kindî, ferabî, û heta ibni sina û ibni rûşd di wê temenê de di renekê de wê dikarê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di felsefeya islamî de wê di demên deestpêkê de wê têngînên 'kelem' û meşşai' ku wê bibin wê di dewama wê de wê 'mutasawûfî' tiyê bê. Ev jî wê di renekê de wê di wê çerçoveyê de wê, ji aliyekê ve wê, weke ku em di xiristiyaniyetê de wê dibînin ku wê çawa wê kevneşopîya hizirkirinê wê bi 'teolojiya nepeniyê' û hwd re wê pêşkeve wê, bi wê rengê wê di renekê de wê bi şîroveyên ku wê werina kirin wê bibê.

Li herêmê wê, di wê çerçoveyê de ku wê weke demek karolenjî a ronansî bê û navenda wê kurdistan û herêmên li rex wê ên iranê bin wê, di renekê de wê, ji sedsale 9'min û pê de wê bi desthilatiya buwehyian, şedadîyan û hwd re wê destpê bikê û wê di dewama wê de wê bi merwani û eyûbîyan wê bidomê. Wê bi heman rengê wê bi dawîbûna eyûbîyan ew wê dawî li wê jî wê were. Di çerçoveya pêşketina herêmê a nivçû mayî de wê di wê temenê de dikarê weke dema wê ya pêşî wê, di renekê û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Bêgûman wê dema ku wê, dewama wê pêşketinê wê hatiba wê li herêmê wê pêşketinên mazin wê bi wê re wê bûban. Lê ew nebû. Wê di wê temenê de wê di renekê de wê, dikarê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman.

Di awayekê de ku em bahsa demên wê yên weke bi pêşketina wê re bikin wê dema abbasîyan wê di wê temenê de wê dema ku wê bahsa wê were kirin û di nava vegotinên wê demê û yên weke 'hezar û yek şevê' û hwd de wê were ser ziman de bi rengê jîyanek xiyalî û hwd de wê, di wê de wê dîmenekê rengê pêşketina wê di wê temenê de wê bi wê re wê li herêmê wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li herêmê felsefeya demê wê, di destpêkê de wê, bi aliyekê ve wê, hin bi hin wê

*Loyn, H. R. (1989). "Scholasticism". In Loyn, H. R. (ed.). *The Middle Ages: A Concise Encyclopedia*. London: Thames and Hudson

bikeve nava renekê weke yê hizirkirinê dilwaswasîyê de. Xosletên xiristiyaniyetê wê, di awayekê de wê, renekê de wê çawa wê ji destpêkê wê bi şîroveyên li ser felsefeyê û hwd re wê, dewama xwe xwe ya hizirkirinê wê werênê wê, bi heman rengê wê ya islamî wê ne ji felsefeyê wê ji dîmenên weke wê teolojiya ku wê di encama wê de wê, bi xiristiyaniyetê re wê hebê, bi cihûtîyê re wê pêşkeve, bi zerdeştîyê û hwd re wê bibê û heta manniyê û hwd re ku wê bibê wê ji wê gavê biavêjê. Ev wê weke nûqtetek ku wê bi wê re wê bi rehetî wê karibê bi wê re wê fahmbikê ku wê destpêka wê ne li ser temenekê felsefeyî û ji wê ku wê gavê biavêjê wê şîrovebikê. Ew wê, di şîroveyek ku wê çawa wê rasyonalityekê teolojikî wê di wê temenê û wê ji dîmenê fahmkirinên wan teolojiyan wê xwe bi wê re wê li wê bigihênîyê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê bibê. Ev wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di serî de wê di temenê rengê pêşketina wê û pêşketina têgihîştina wê û awayê de wê fahmbikê bê.

Hê di destpêkê de wê, bi têngînên teolojîkî wê li 'mezheban' wê beşbûna wê ku wê bibê wê, di wê temenê de wê bi wê re wê bibê. Xosletên xiristiyaniyetê wê di wê temenê de bê ku wê, ji felsefeyê li teolojiyê wê di pêvajoyek hizirkirinê û hwd de wê xwe biafirênê. Wê destpêkê islam wê ne ji felsefeyê wê ji têngînên teolojikî wê bikê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Şîroveyên ku wê, li ser wan re wê mezheb wê werin û avabîbin piştê jî wê ne di dîmenekê felsefeyî de bin ku ew çendî ji wan bi hewldana derhanîna şewayekê felsefeyê wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê jî. Wê vajî wê, felsefe wê, di destpêkê de jî wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê, zêde pêşnekevê. Yê ku wê piştê wê, pêşkevin bi şîroveyên sr felsefeyê ên weke ji merwazî bi metamatîkê û heta dinewerî, el-kindî, ferabî, tusî, el-battanî, suhrewerdî, şehrezorî ibni sina, ibni rûşd û hwd bi gelek awayan wê bi wê re wê, di wê temenê de wê, hewldana pêşxistin û li nava daxilkirina felsefeyê wê, ne bi têngînek temenî bê. Wê wê têngînên teolojikî ê temenê wê çawa wê bi felsefeyê wê bikin ku ew wê fahmbikin û ew li ser wê re ew bigihênina li têgihîştinek felsefeyê. Di wê temenê de wê dema ku wê rewş wê ev wê demê wê, bi zêdeyî wê ew têngîna teolojikî wê ji wê re wê ne vekirî bê. Bi awayekê tabî jî wê êdî wê, bandûra wê felsefeyê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di destpêkê de wê teolojiyek ku wê li hemberî felsefeya ku ew hin bi hin

dikê ku ew bi şîroveyên bi wê rengê pêşkeve ku wê li dijî wan û ankû hemberî wan wê bisekinê wê hebê.

Di wê nûqtayê de wê, di mijare felsefeya wê, xwe di rengê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Li ser wê temenê wê şîroveyên gazali wê di aslê xwe de wê ji aliyekê ve wê, bi gotinên wî yê dijberî felsefeyê û hwd re ku wê werênê ser ziman wê bi xwe re wê ew wê rastiye wê bi kirpênin û wê werênin ser ziman. Ew wê, rastiya wê werênê ser ziman ku wê çawa wê di rastîya teolojikî de wê dervî felsefeyê wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê hewldanên bi felsefekirinê wê, di wê temenê de wê ji destpêkê wê bi teolojiyê wê destpêbikê wê li wê bialiqê. Di wê temenê de wê di rengê de wê rengê xwe wê bi wê rengê bide dîyarkirin. mijare felsefeyê ku wê, dema ku ew dema ronansê a dema merwaniyan û eyûbîyan ku ew dawî li wê ne hatiba hanîn bi hêrîşan dibîyaba ku ew karîba ji wê temenê ve wê, bingihekê wê, bi wê temenê û gûharînên civakî û zêhnî û hwd re wê bide çêkirin.

Wê dema ku em bahsa têngîna teolojiyî û çavkaniyên wê yê olî bi wê re bikin wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê ev ali wê ji du aliyên ve wê, dikarê wê di rengê de wê werênê ser ziman. Wê dema ku e, bahsa çavkaniyên wê bikin wê di bin sê serekan de wê dikarê wê bicih bikê û wê werênê ser ziman.

Sereka pêş: wê weke serekek ku wê dikarê wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê serekê de wê felsefeya girêkî wê weke serekek giring a çavkani wê xwe di pêşketina wê de wê bide dîyarkirin. Di wê serekê de wê, felsefeya weke ya aristo, platon û hwd wê were dîtin ku wê bibê. Wê li ser wê re wê bi şîroveyên ku wê were kirin wê xwe bide dîyarkirin. Platon wê di wê temenê de wê weke 'eflatun' wê were pênasekirin û wê were ser ziman.

Sereka dîn a duyem wê ji aliyê felsefeya xate wê ya yazdanî ve wê dikarê wê werênê ser ziman. weke bi têngînên mazdaimê, mitraismê, zerdeştîyî, manitîyê, mezdekiyê û hwd re wê di rengê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Ew wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Li herêmê wê li ser wê xatê wê felsefeya xate yazdanî wê di rengê de wê berî islamê û derketina wê jî

wê li herêmê wê bi sazûmanek zêde pêşketî û aqilekê rûniştî wê xwediyê serwerîyek giştî û mazin a li herêmê bê.

Sereka din a sêyem wê, weke serekek ku em dikarin wê di dewama vê xate felsefeyî û teolojikî a xate yazdanî de ku wê ew jî wê ji wê bi sûdgirtinên xwe wê pêşkeve wê têgihên weke cihûtîyê û pêşketinên wê bê. Di wê temenê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê, bi w re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, li ser wan temenan û çavkaniyan û hinek aliyên din jî ên ku em dikarin di dewama wê de wê werênê ser ziman re wê were dîtin ku wê pêşkeve. Di awayekê de wê, şîroveyên ku wê di wê temenê de wê bi wan re wê li wan wê were lê gihîştin re wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, piştî wê, bi pêşketina islamê a li herêmê re ku wê, çendî wê bi wan çavkaniyan wê pêşkeve jî ku wê, temenê xwe yê hizirkirinê wê bi wan wê biafirênê wê piştî wê bi temenekê beyenîbûnê a bi zêhnî ku wê ji wan wê bijî û hwd re wê li dijî wan wê bibê xwediyê pozisyonekê. Ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare pêşketina islamê de wê di temenê wê de wê çendî ku ev çavkani wê hebin jî lê wê aliyê wan çavkaniyan ên felsefeyî wê zêde wê di wê de wê ne li pêş bê. Wê b zêdeyî wê aliyê teolojikî wê di dîmenekê statûqûyî ê teolojikî de wê weke ku wê li pêş bê û wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, dîmenê teolojikî wê dîmenekê wê yê ku wê li gorî xwe wê stalizebikê û wê bi saffî û zelaliya wê re wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê di rengekê de wê mijare felsefeyê wê, li pêş bê. Lê wê di rengekê de wê aqilê felsefeyê jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê bixwezê ku ew wê were kifşkirin jî bê. Di wê kifşkirinê de wê, aqilê felsefeyê ne li pêşî û li ser yê teolojîyî ê serwer re bê. Wê di çerçoveya sinorê wê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê di nava wê sînorê de wê, gihandina felsefeyê wê weke li dîmenekê weke ku ew karibê bi baweriyê re bijî re jî wê di dîmenekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê çerçoveyê de wê, pêşxistina fahmkirinên teolojikî û di wê çerçoveyê ya hanîna wan a ser ziman de hewldanên berfirehkirinê ên bi şîroveyî û hwd re wê, weke ku wê bi 'hadisan' û hwd re wê were kirin re wê, bê xwestin ku ew bi ji her tiştê re vegotinekê bi hanînê re dewsa wê

di renekê de bide girtin. Wî di wê rewşê de wê mijare teolojiyê wê were dîtin ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê derkeve li pêş. Ev wê, di wê çerçoveyê de wê xwe di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê, bide diyarkirin bê.

Di mijare teoloji û felsefeyê de wê hatina hemberî hev de ku wê bi wê re wê li rojhilat wê, felsefe wê zêde neçê û dernekeve li pêş jî wê hinekê jî wê bi zêhnî û epistemolojiya zêhnî û hwd re wê di wê çerçoveyê de wê temen û çerçoveyek wê ya fahmkirinê wê weke ku wê hebê.

Wê sazîya 'pêxemberîyê' wê weke têgînek teqez a ku ew wê weke 'rast' ku wê were ser ziman û wê di temenê wê çerçoveya fahmkirinê de wê were dîtin ku wê were bicihkirin û wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Bi wê re wê, lêpîrsînên bi felsefeyî wê di wê temenê de wê zêde wê derkefeta wê nebê. Hinekê labitandina di dema ronansansa merwanî û dema eyûbîyan de ku wê bê wê, di wê dema kin de wê bi hizrî wê tevgerîya ku wê pêşkeve jî wê di wê de wê felsefeyên ku wê bibin wê ji wê çerçoveyê wê dernekevin. Ibni rûşd bê û ibni sîna bê, ferabî bê, el-kindî, bê, û heta suhrewerdî, şehrezorî û hallac û nesimî û hwd wê karibê wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman.

Wê d iwê demê de wê lêpîrsînên bi felsefeyî ku wê werina kirin wê, bi dadgehên şariatê wê werina tafisandin wê weke ku wê çawa wê, li rojava wê bi engizisyonê wê ew wê were kirin. Rewşa serboriya suhrewerdî, hallac, nesimî, qûdat hemedênî, er-rawandî û gelek zane û filosofên din ên weke wan wê nîşanaka wê rastîyê bin ku mirov wê karibê di dewama wê de wê weke aliyekê giring ê fahmkirina demê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Di dema ronansansa merwanîyan de wê weke ku wê ew qalikê tundrew û weke 'ne gûharbar' wê hinekê wê ji wê dûrketin wê bibê. Wê heta ku wê temenê pêşveçûnên bi baweriyên cihê ku ew labitandinekê bi xwe re bijîn wê bi wan rew wê bibê. Di wê demê de wê rewşên weke destpêkên bi êzdayêî ên weke bi şêx adî û sûltan sahaq û hwd wê, karibê bi kirpênin û werênina ser ziman.

*Bi çerçoveya gotina ronansansa merwanîyan ku em bibêjin wê, ji rojhat û bakûr û heta başûr û rojava wê, pêvajoya pêşketinê a wê demê wê di awayekê de wê were qastkirin û wê were ser ziman. bi teybetî wê, navenda wê di wê demê de du cih bin, yek wê bakûr û ya din jî wê bi wêre wê rojhilat û herêmên sînorê başûr weke şehrezorê û hwd bin. Wê di wê demê de wê, ji dema hasbanîyan û heta dema merwanîyan wê pêvajoyên pêşketina bi zanîn û berhevkerinê wê, hilde li nava xwe. Mînaq weke medresa mazin a amedê ku wê di dema merwanîyan de wê li pirtûkxane wê ser milyonekê zêdetir wê berhem di wê de wê berhev bibin.

Di wê çerçoveyê de wê piştî wê jî wê zêde ew wê zêde pêşnekevin. Wê di rengekê de wê, bi tengezeriyên ku wê di nava rengên baweriyên mirovan de wê bina sedema şer û pevçûnan û hwd re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di gelek şîroveyan ku wê bi navê 'kuranê' û hwd re wê piştî wê di bin van gotinên weke yên felsefeyê û hwd de wê werina pêşxistin wê, ji têgînek felsefeyî zêdetirî wê, weke çerçoveyna şîroveyan ku wê bi wan re wê çawa wê, bi wan ew bawerî wê weke têgînek bîrdozî wê were pêşxistin û bi temen kirin û hwd wê ji wê re wê weke şîrove bin.

Ji gotinên felsefeyî zêdetirî wê weke gotinên manipilatîf, propagandîst û hwd bin. Wê di wê çerçoveyê de wê, nikaribê zêde di çerçoveyek felsefeyî de wan werênê ser ziman. Gotinên ku wê weke bi rengê methiya ku wê werina ser ziman wê, bi wan re wê, ne weke yên hewldana fahmkirina rastiyê bin û ne jî wê weke gotinên ku wê bi wan re wê, weke lêpîrsînên felsefeyî ên ku wê bi wan re wê rastî wê werina fahmkirin bin.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev di serî de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê bi çerçoveya rengê hizirkirinê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. ibni rûşd wê bixwezê ku ew hinekê derkeve dervî wê dîmenê. Ew gotinên xwe bi rastî jî wê bixwezê ku ew di temenekê felsefeyî de avabikê û ew bi hebûnê û lêpîrsînên hebûnê, û li ser temenekê fahmkirinê wan avabikê û werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bi wan re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wan werênê ser ziman. Ji wan gotinên 'meyhiye' wê, ti şîroveyan berhevkirî ên bi çerçove û pergâlî bi civaknasî, dîrokî, felsefeyî, derûnî, antropolojîkî, û ankû gelek mijarên din ên weke wan de wê newina ser ziman. Weke şîroveyan bi navê pirtûka pîroz kiu wê çawa wê bi wan wê bandûrê bikin, mirov bikin bin sehê û her wusa wê, çawa wê xwe bi wan wê bidina herêkirin û hwd bin. Dema ku rewş ev jî bê wê demê mirov wê nikaribê wê zêde wê bahsa şîroveyek felsefeyî û hwd ku wê weke ku wê were ser ziman bahsa wê bikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê şîroveyan ku wê bibin wê ji têgîna desthilatî wê dûrnekevin. Di kirdeya gotina 'serwerîya olî' de wê, ew qalibê desthilatî ku ew bi statûqûyî wê li ser civakê wê were avakkirin û wê bi wê çawa wê di bin dest de wê bi wê were girtin û hwd wê bi wê re wê were dîtin ku wê dîmenekê pêşketinê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê di kirdeya sserwrîya olî de wê hebûna statûqûyê ku wê bi wê re wê bi çerçoveya desthilatê re wê xwe bide dîyarkirin wê hinekê jî wê bi wê ve wê di awayekê de wê weke ku wê

girêdayî bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Wê di nava têngîna teolojikî de wê bixwezin ku ew wê were lê hizirkirin û fahmkirin. Di awayekê de wê, mijare felsefeyê di nava têngîna teolojikî a islamî de wê weke 'pirsgirêkê' wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin û hema bêja hemû filosof û hizirvanên demê ku wê bixwezin ku ew ji wê re çareyekê wê bibinin wê di wê nûqteyê de wê, xwe bide dîyarkirin. Hinek wê çareyê xwe avêtina dervî wê bibînin û hinek wê di awayekê de wê bi şêwayekê şîrovevî a ku wê dervî felsefeyê lê bi navê felsefeyê ku ew wê di wê temenê de wê bi şêwayên felsefeyî ên weke aqılmeşandinê û hwd bi têngînen weke yên 'hadisan' û hwd re wê, bi şîrovekirina gotinê û ji wê gihiştina wate û manayên li gorî wê û hwd re wê di wê de wê çareyê wê bibînin. Di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê mijare şîrovevî û li gorî wê, hanîna ser ziman jî wê di wê nûqteyê de wê, ber ku wê, ew jî wê xwe weke pirsgirêkekê wê bide dîyarkirin.

Di nava felsefeya olî de wê, ber ku wê destpêka wê, bi têngînek teolojikî wê bibê û wê, felsefe û pêvajoyên pêşketinê û dîrokê û hwd ên berî xwe wê li ser esasê tûna hasibandin û redkirina wan û pêşketina wan weke yên ne li gorî wê bihizirê wê êdî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê xwe bide dîyarkirin. Têngîna 'şikandina putan' ku wê bi kiryara mihemed re wê di rengekê de wê were ser ziman wê, di dîmenekê fahmkirîinê de wê weke 'bi têngîna gihiştina ya nû' re wê, were şîrovekirin. Di wê temenê de wê, bi wê re wê, weke têngînek astî û pîvanî a bi fahmkirinê jî wê di awayekê de wê di wê de wê were dîtin ku wê were kifşkirin û wê were hanîn li ser ziman. Lê ji aliyekê din din ve wê dema ku wê li ser temenê dijberîya li ser meju û dîroka ya berî wê û yên dervî wê ku ew dihê fahmkirin wê, hingê wê ew temenê wê yê ku ew bi gotina 'nûtiyê' ku ew were fahmkirin jî wê di rengekê de wê weke ku wê were ji holê rakirin.

Di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê, şîrovevî ku wê di awayekê de wê di wê de wê, werina kirin wê, piştî wê, di awayekê de wê bi 'rêyên weke ji nava wê naqandinê' û ankû bi gotinê din weke 'paqijkirinê' ku wê bi têngîna gotina 'li rastîya xwe vegeirihê' û hwd re wê, were ji holê rakirin. Ev wê, nebê weke temenekê fahmkirinê a ku wê

*Gotina şikandina pûtan wê aîdî dema mihemed ku ew wê dema ku wê ji medinê herê mekkê. Wê demê wê rûxandina pûtên baweriyên berê ku wê nimînêr bikê wê bi wê gotinê re wê were ser ziman.

*van Bruinessen, Martin (c. 1995). "Kurds, Turks, and the Alevi Revival in Turkey".

weke bi şîrovekirinê û li ser ya ku ew hatî ser ziman wê bi fahmkirinekê ew xwe were derbaskirin. Wê dema ku ew ev bibê wê demê wê, êdî wê bi wê re wê kevneşopîya wê ya hizirkirinê wê di çerçoveyek bi sînora de wê xwe bigirê.

Ber vê yekê wê, kevneşopîya hizirkirinê a weke ya felsefeyê wê xwe di nava wê de wê weke têgînek ku ew ji wê were kifşkirin û rengê wê were dîtîn û 'dûrkirin' jî wê di rengekê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin.

Di mijare felsefeyê de wê, hema bêja hemû filosofên demê ên herêma ku wê navê wan wê were ser ziman wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê mijare felsefeyê wê hildina li dest û wê werênina ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê bixwezîn ku ew wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Ew ku wê, ji felsefeyên demên kevnera ên girêkî bin û ankû ên weke yên mitrayî û zerdeştî û heta manîti û mezdekiyê ên kurdistanî û mesopotamikî bin. Di awayekê de wê, ev jî wê bi wan re wê were dîtîn ku wê di awayekê de wê bi wan re wê şîrove were kirin û were pêşxistin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Lê di dîmenekê de wê, rengê hizirkirinê demên kevnera ên felsefeyî jî wê di dîmenekê jîyanî de wê were dîtîn ku wê di wê de wê were ser ziman. Ku mirov karibê weke epikurê serdema navîn a dema navê a islamê jî wê bi nav bikê omar xayyam wê di rengekê de wê, mijare kirinê bi serê xwe bûyinê û hwd re wê, bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê, xwediyê şêwayekê jîyanî ê ku ew di wê temenê de wê çawa wê karibê weke xwe di awayekê de bijî bê. Ew wê, di kiryar û kirina xwe de wê dîmenekê jîyanî û bi rengê olî û jîyane olî bê û ankû bi rengê dervî ya jîyane olî û dervî wê bê wê, di nava dualiteyekê de wê bi rûbaiyên xwe re wê werênê ser ziman.

Di wê demê de wê, gelek şîroveyan ku wê bi rêya terçûmekirinê wê were dîtîn ku wê dema ronasansê a merwanîyan de wê were dîtîn ku wê were kirin. Her wusa wê, bihizrên weke yên şehrezorî û têgîna wî ya bi

*Wilkinson, Tony J. (2000), "Regional approaches to Mesopotamian archaeology: the contribution of archaeological surveys", *Journal of Archaeological Research*

*Foster, Benjamin R.; Polinger Foster, Karen (2009), *Civilizations of ancient Iraq*, Princeton: Princeton University Press,

felsefeya matafizikê û hewldana weke zanistekê fahmkirinê a hebûnê wê demezrênê wê di wê çerçoveyê de wê, xwediyê rengê û temenekê fahmkirinê bê. Wekî din el-kindî, ferabî, ibni sîna û ibni rûşd û çend filosofên din ên weke wan di wê çerçoveyê de ku wê weke wan bihizirin wê di wê şewayê de wê mijare felsefeyê wê bikin ku ew weke çerçoveyek fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê derxistina li pêş. Di awayekê de wê, dema ku em li ser wê temenê li berhemên ku ew dihên nivîsandin ku em binerin wê bi zêdeyî wê di wê demê de bin û wê, ev dema ku wê di wê de wê felsefe wê di wê rengê de wê derkeve li pêş wê ji destpêka sedsale 9´min û heta li dora dawîya sedsale 12´min wê were dîtin ku wê bibê. Wê di wê çerçoveyê de wê di wê demê de wê ev hizirkirin wê bi aliyên wê yên cihê re wê li ser temenekê felsefeyî ê mantiqî û rasyonali jî wê were dîtin ku wê bibê. Ji suhrewerdî û heta şehrezorî û hwd wê, were dîtin ku wê felsefeya rasyonalismê û hwd wê derkeve li pêş. Hallac û nesimî û heta er-rawandî wê di wê çerçoveyê de wê bingihê ronasansî wê bi hizrên xwe re wê biafirênin. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê çerçoveyek hizrî a berfireh wê biafirênin.

Di wê çerçoveyê de wê, di wê demê de wê, labitandina bi hizrî û bi teybetî bi felsefeyî wê bê sedema wê ku wê ji gelek aliyên ve wê di rengê de wê were dîtin ku wê di rengê de wê çerçoveya wê ya hizrî wê bi wê re wê were dîtin. Wê, mijarên felsefeyê wê di nava hizra teolojîkî a demê de wê di rengê de wê êdî wê bi wê rengê wê werina ser ziman. Her wusa wê care pêşî wê berhemên li ser temenê civakî ku wê werina ser ziman wê di wê demê de wê werina dîtin ku wê bibin. Ji el-dinwerî û heta ibni haldûn wê di wê temenê de wê bibê. Kevneşopîya hizirkirina bi aqilê civakî a rûniştî wê ji demên berî islamê ku wê li herêmê bi zerdeştîyê manîyê û heta mezdekiyê û hwd wê bibê wê, bê sedema wê ku wê bi wê hizirkirinên bi wê rengê werina kirin. Minaq li herêmê ji nava hizrên filosofên weke merwazî, xwarismî, el-dinwerî û heta suhrewerdî û hallac û gelek filosofên din ên weke wan wê, yekser wê bandûra zerdeştîyê bi wan re wê were dîtin.

Di wê temenê de wê kevneşopîya hizra zerdeştîyê wê di wê rengê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke bi gotin û hizirkirinên felsefeyê wê jinûve wê di wê demê de wê bi wê jênê. Wê di wê demê de wê gotinên olî wê, bi felsefeyî werina ser ziman. Minaq wê gotina “

*Melton, J. Gordon (2014). Faiths Across Time: 5000 years of Religious History

rehman” wê di kurdî de wê, wateya ‘gîyane min” û ankû “rûhê min” û an jî “**reh man**” wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi gotinê re wê, di wê temenê de wê temenekê hizirkirinê wê bi ideayî a dervî felsefeya cismanî û ankû bûjenî wê bi têgîneke ideayî a hebûnî û gîyanî wê di wê rengê de wê di zikhev de wê bi wê re wê were karibê bi hizirkirina bi gotinê re were kifşkirin.

Di awayekê din de jî wê mijare têgîna bikarhanîna aqil wê, weke aliyekê wê yê din jî wê hinek têgînên ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke ‘refarans’ bikarbênê wê karibê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Minaq wê, têgîna weke ‘pêxemberê dawî’ ku wê bi mihemed re wê were hanîn ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê, her çendî ku wê hinek oldarên olê wê weke li ser temenê dijberîya li baweri û pêxemberên din ku ew newina esasgirtin wê şîrovebikin jî lê wê di rastiye de wê ev gotin wê di wê temenê de wê, ne di wê rengê de wê xwedyê fahmkirinekê bê. Wê dikarê wê di renekê din de wê, weke ku wê di nava kurdan de wê bi vegotina *destana nûh* re wê, têgihîstinek wê bi rengê weke ku wê, piştî çûyina nûh aqil weke rêya gihiştina ya rastiye bibînê û bi aqil bijî re wê, werênina ser ziman. Di wê temenê de wê, piştî mihemed re wê weke pêxember newin û dewra wê dawî li wê were êdî aqil wê bi wê re wê derkeve li pêş û mirov wê pêwîstîya ku ew bi aqilê baş bijî û di wê temenê de ew di renekê de ew bibê xwedyê renekê jîyanê ku ew bijî bê. Ew bi aqilê baş û rastîyê ew pêşîya xwe bibînê. ‘Başî tîtî, ‘qancî’ tî, ‘ji dîlbûnî’ tî, ‘li hemberî hev başbûnî’ tî, dîrûstbûnî’ tî, û hwd wê di wê temenê de wê di wê temenê de wê weke têgihên ku wê di destpêkê de wê bi wan wê were lê hizirkirin. Lê ev têgîn û gelek têgihên bi wê rengê wê bi demê re wê, li şûn têgîna statûqûya teolojikî wê bimênin û wê dernekevina li pêş. ‘Tenê wê li gorî wê weke avd jîyankirin’ê wê bi wê re wê, bi sînor mayinbûn wê weke başîya mirov wê were dîtin.

Di aslê xwe de wê bi têgîna ‘pêxemberî dawî’ û ‘jîyane piştî wê ku ew bi aqil were jîyankirin re wê, di rastiye de wê divîyaba ku wê zêdetirî wê bi xwezayê, jîyane xwezayî, û hwd re wê di temenekê bi aqilbûnê, gihiştina hişmendiyê û hwd re wê zêdetirî aqil û fahmkirina bi aqil bijîya. Ya ku wê piştî wê zêde newê jîyankirin û wê weke ji wê rastiye wê dîrketin bi wê bibê wê ev bê. Di wê temenê de wê, di renekê de wê, weke ku wê di mantiqê wê têgihîstinê û gotinê de wê, divîyabû ku ew wê zêdetirî aqilkirin û bi aqilkirin û cûreyên wê yên bi her awayê di temenekê derfet û mafê pêşketinê ji xwe re bidîta û civakbûnek di nava aramiyê û aşîtyê

de ku wê weke bi rêgezên başiyê û dîrûstbûnê û hwd bi rewîstî wê werina şîrovekirin derketiba li pêş. Di wê çerçoveyê de wê, serwerîya aqil wê, di wê temenê de hin bi hin bi ber wê ve tekoşîna aqil bihata dayin û têgihîştina maf û azadiyê zêdetirî bi wê re weke rêgezê nebê nabê û ku ji wê tawîz ne hatiba dayin ku ew derketiba li pêş ba.

Ya ku wê di awayekê de wê weke ku wê, ji wê dîrketin wê bibê wê ev bê. Wê ev rewş wê li şûn têgîna statûqûya teolojikî wê were hiştin. Statûya teolojikî jî wê di wê nûqteyê de wê ya ku wê bi wê re wê derkeve li pêş wê desthilatîyek ku ew herkesek ji wê re iteatê bikê û weke wê bihizirê ku ew bibê wê derxê li pêş. Ev jî wê weke ya vajî wê, felsefeya hizirkirinê a ku wê piştî têgîna pêxemberî dawî ku wê aqil bi wê re wê derketiba li pêş ba.

Dema ronansa merwanîyan wê hinekê jî wê bi wê temenê wê weke xwediyê felsefeyek bingihînê bê. Wê temenê de wê bi zêdeyî wê giringî dayina aqil û berhevkirinên bi hizirî ên weke bi berhemî û xwendinê û hwd wê derkeve li pêş. Faqatî wê weke têgînek ku wê di wê temenê de wê, derkeve li pêş û wê dema ku wê, li navaroka hişmendîya wê gotinê dihizirê wê têgîna dema skolastikî a xiristîyanîyetê a li rojava wê bi xwe re wê, di rengekê û dîmenekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li herêmê di wê demê de wê, zêde pêşketina medreseyan wê, weke kiryerek dema merwanîyan û eyûbîyan bê û wê di wê temenê de wê, di temen û bingihê wê de wê, têgiha 'dergehtiyê' a şêxên kurd wê hebê. Wê dema ku em li mejuya medreyê binerê wê, di wê temenê de wê, were dîtin ku wê, bi zêdeyî wê ji demên li dora sedsale 9' min û heta li dora dawîya sedsale 12' min wê dema xwe ya zêr wê bi pêşketinên weke perwerdeyê û di wê temenê de gihiştina çerçoveyek xwwandinê a bi awayekê temenî wê di wê temenê de wê bi wê re wê bibê.

Di awayekê de wê, di medreseyan de wê hemû cûre zanebûn wê were pêşxistin. Ji zanîna felsefeyê û heta yê xwezayî û metamatikî, astronomîkî û hwd wê were dîtin ku wê di wan de wê were pêşxistin û hizirkirin. Di wê warê de wê gelek nivîsandinên ku wê bibin wê hebin. Tenê di "medreseyaz mazin" a amedê de wê, di dema ronansê a dema merwanîyan de wê ser milyonekê re wê berhem wê werina berhevkirin. Bi heman rengê wê li medresa sor a cizira bota û ya bazidê û gelek deverên din jî wê were dîtin ku wê di wê rengê de wê, were dîtin ku wê hebê.

Têgîna medresetiyê wê, ji dema hasbanîyan heta dema şadadî û merwanîyan wê bi awayekê zêde wê li herêmên dorê jî wê, rengekê

skolastikî wê belav bibê. Ku wê di roja me de wê li misrê wê weke 'zaningeha 'el-azhar' wê, were avakirin El-azhar wê, di dema eyûbîyan de wê, weke navendek perwerdeyê wê bi wê bandûrê wê, pêşkeve û wê derkeve li pêş di dema fatimiyên de. Di dewama wê de wê, eyûbî wê deverê wê pêşbixin û wê weke navendekê zanistê wê, giriniyê wê bidinê. Di dema xalifê fatimi El-Muizz Li-Din Allah de wê, weke deverek weke 'cami'yek navdar wê bibê û wê derkeve li pêş. Piştî wê, ku wê di dema şadadî, û merwanîyan de wê medresa wê li rex camiyên ku wê werina avakirin û wê weke deverên perwerdekirinê ku wê pêşkevin wê êdî wê li gihiştîya herêmê wê di dema eyûbîyan de wê belav bibê. Wê ev weke deverê perwerdeyê a li herêmê ku wê bibê navend wê di dema eyûbîyan de wê, bi zêdeyî êdî wê derkeve li pêş. Heta ku wê navê wê, el-azhar' wê, di rengekê de wê, taqabûlî navê kûrê selahadin 'ez-zahir' wê bikê û wê weke ji wê were. Piştî wê di dema eyûbîyan de wê, hin bi hin wê bi zêdeyî wê di warê pêşxistina zanistan ên li wê de wê, êdî pêşkeve û wê derkeve li pêş. Filosofên weke musa bin meymun wê li wir hem fêrkirina wê bikê û hem wê mijarên weke astronomî, metamatikê, tendurustê û hwd wê bi gelek zanistên re wê, li wir wê fêrbibê. El-azharê dikarê wê weke encama bandûra ronansa merwanîyan ku wê di wê warê de wê li ser temenekê skolastikî ku wê, bi giştî wê weke bingihê xort wê pêşbixê û wê, derkeve li pêş li giştîya herêmê û di cihane islamê de ku wê, dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Bi gotinek din em dikarin wê demê wê weke demek zêr a herêmê ku wê derkeve li pêş jî wê werênê ser ziman. Ber çî wê ev herêm wê di wê rengê de wê di dîmenekê ronansî de wê, xwe di wê rengê de wê, bide dîyarkirin? Çavkaniyên wê çî bin? Wê dema ku em di çerçoveya wan pirsan de li wê bihizirin wê karibê wê bibêjê ku wê di rengekê de wê bi wê re wê ew bê. Wê temen û bingihê wê yê bi ardnigarî wê weke ku em dikarin wê ji navaroka 'ardnigariya' Ebûlfîda Îsmailê Hemewîyî ku ew di wê de wê bahsa 'navendên şariştanî' wê bikê de wê bi rehetî wê karibê were kifşkirin û fahmkirin. Ebûlfîda Îsmailê Hemewîyî wê di xabate xwe de wê, bahsa navendên şariştanî û mejuya wan û demografiya wan a civakî û aqilî û hwd wê bikê. Weki din wê têgihiştinên ibni hewkal jî wê di wê warê de wê karibin çerçoveyek fahmkirinê ku mirov wê

*"Al-Azhar University". Encyclopædia Britannica Online. Encyclopædia Britannica.

* Encyclopædia Britannica, 1993 edition

karibê ji wan bigihijê fahmkirinekê bi rehetî. Di wê çerçoveyê de wê weke hewldanên fahmkirinê wê bingihêkê fahmkirinê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin.

Di mijare têgînên felsefeyî û pêşketina wan de wê, hinekê di demên abbasiyan de wê weke di dema harun reşîd de bê û ankû piştî wê re wê bibê. Di wê demê de wê, were dîtin ku wê harûn reşîd wê giringiyê wê bide û heta ku wê, pirtûkxaneyek mazin a berhevkirî bi navê 'male hikmetê' ku wê bikê wê di wê demê de wê were dîtin ku wê biafirênê. Weki din wê di wê demê de wê zaneyên herêmê wê di wê çerçoveyê de wê derkevin û ew wê ji wê sûdbigirê. Wê hinek kuleyên weke yên ku wê di wan de wê lêkolînên astronomîkî wê werina kirin wê werê dîtin ku ew wê bikê.

Li vir tiştekekê din wê bal û heya mirov wê bikişênê ew jî wê di wê temenê de wê ew bê ku wê, bandûra xate felsefeya yazdanî a kurdistanî ku wê ji mitrayiyê, zerdeştîyê û heta manîyê û mezdekiyê û hwd wê xwe di dewama hev de wê li herêmê wê bide dîyarkirin bê. Di nava wê xatê de wê, di şewayekê de wê, felsefekirin û aqılmeşandin wê were dîtin ku wê di rengekê de wê li herêmê wê bibê. çavkaniyên bi hizrî ku ew heta wê demê afirîna wê di rengekê de wê tercûmekirina wan di wê rengê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê bibê. Wekî din wê di wê demê de wê berhemên demên kevnera ên felsefeyê wê weke ku wê tercûme kirina wan wê bibê. Navendên weke reha, nisêbin, cizirabota, amedê, bazîd, çolemerg û hinek deverên din wê di wê warê de wê were dîtin ku wê di wê demê de wê bi berheviyên di wan de ku wê bi hizrî bibin wê berçav wê bikevin. Weki din wê di wê temenê de wê ev berheviyên herêmê û van deverên ku me navê wan got wê bi demê re wê li wan wê zêdebûn bibê û wê temenê dema ronansa merwaniyan û dema wê jî wê temenê wê biafirênê.

Di aslê xwe de wê dema ku em li şîroveyan bi felsefeyî ku wê di nava islamê de wê, pêşkevin jî wê li ser kûranê bê û ankû têgînên wê yên din bin wê taqabûlî wê demê bin. Di nava hizrên ku wê werina ser ziman de jî wê, weknehevi wê hin bi hin wê di wê demê de wê derkeve li pêş. Piştî wê êdî wê, di nava hizra wê de wê, pevçûnên hizrî wê êdî wê zêdetir bibin. Di wê temenê de wê mijare mezhebî wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Li ser temenê şîatiyê û hwd ku wê bibê wê, li herêmê wê bi tevlibûna li navê a şîroveyan ên weke li ser zerrdeştîyê û hwd re wê di

rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Şîroveyên ku wê di wê temenê de wê bi felsefeyî wê bibin wê bi demê re wê temenekê fahmkirinê wê li herêmê wê bibê. Lê ev şîrove wê ji du aliyên ve wê cihê bin. Yek wê, ber ku wê destpêka hizirkirinê wê ji têgîn û destpêka teolojikî a weke bi xiristiyanîyê, cihûyîyê, zerdeştîyê û hwd re wê hebê wê bibê wê di wê temenê de wê çawa wê xwe bigihênê temen û çerçoveyek hizrî wê xwe di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê hê di destpêkê de wê rengê nîqaşên weke di dîmen û kirasê felsefeyî de wê, bibin wê, li ser temenekê teolojikî wê di wê temenê de wê bibê. Wê pêvajoyek afirandinê a teolojikî ku wê di wê de wê xosletên terçûmekirinê wê zêdetirî wê li pêş bê wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê were dîtin ku wê zêdetirî wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, di îslama li kurdistanê de wê, li ser wê temenê wê hinek xosletên wê ji ya herêmên din wê cihê wê hebê. Wê di wê de wê, di destpêkê de wê, bi bandûra hebûna teolojîya aqilê rûniştî ê berî îslamê ku ew heya wê di wê temenê de wê di wê de wê zêdetirî wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê şîroveyên bavê tahirê uryani ên li ser evînê bê û heta ahmadê xanê ku wê mijare evînê di dualismek di zikhev de û di dîmenekê monist de wê weke ku wê ahmedê xanê wê bi têgîna xwe ya weke 'mem ûzînê' re wê werênê ser ziman re wê, li herêmê wê hebê. Di wê temenê de wê, evîna ku ew bi du mirovên ku ew li jîyanê dijên ku ew dihênê ser ziman wê, dîmenekê din ê rûhanî wê li wê bikê. Di wê de wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Têgînên evînê ku wê di nava teolojîya herêmê de wê weke bi vegotinên evînî weke leyla û mecnun', ferhed û şêrîn, zembilfiroş û heta mem û zînê' û hwd ku wê bibin wê di wê temenê de wê dîmenekê rûhanî ê teolojikî ku wê di wê teneê de wê were ser ziman bê û wê tenê wê li wê herêmê wê mînaqên wê di wê rengê de wê were dîtin û ser ziman. Ev wê xosletên îslamê kurdistanê a teybet ku wê bi wê re wê rûbidin jî wê bi teybet wê bidina dîyarkirin. Ev vegotinên bi têgîna evînê wê li ser temenê bi hişmendîya dema ronansa merwaniyan wê û bibin. Şîroveyên mele hisênê bateyî wê, ew wê kevneşopîyê wê bi vegotina xwe ya 'zembilfiroş' û hwd re wê di rengê din û dîmenekê din de wê, werênê ser ziman. Têgîhên ku wê berê wê, di nava teolojîya herêmê de wê hebin weke bi vegotinên weke yên 'zuleyxa' û hwd re wê tenê wê di wê çerçoveyê de wê weke ji wê

navendê teolojikî wê karibê wê di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Lê pirsînên felsefeyî wê bi şewayên bi wê rengê wê, hinek encamên wan ên civakî bi wan rengên hizirkirinê wê bibin. Wê di wê temenê de wê, hêjkinê wê di wê temenê de wê di nava wê de wê, di renekê de wê, derxê li pêş. Dîmenê ola kurdistanê û herêmên li dorê wê di wê rengê de wê bi têngînek evînê re ku wê bê xwestin were gihandin li şîroveyê wê xwe bide dîyarkirin. Ev dîmen bi hinek minaqên din ên bi wê rengê ku wê pêşkeve û wê ppêşketina wan taqabûlî demên destpêkê ên dema ronasansa merwanîyan û hinekê piştî wê û ankû berî wê bikê. Lê wê di wê çerçoveyê de di çerçoveyek pêşketinê de wê karibê weke çerçoveyek poêşketinê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Felsefeya olî wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, li herêmê wê didîmenê wê yê dihê dîtin de wê, dibin dîmenê statûqûyî ê teolojikî de wê, bimênê û wê ji wê derbas nebê. Di aslê xwe de wê, dema ku em hizrên gazalî bixwênin emê wê ber çî wê ji wê dîmenê wê derbas nebê wê karibê wê hinekê wê fahmbikê. Gazalî wê ew destpêka teolojikî wê di wê temenê de wê, derxê li pêş û wê mijare felsefeyê ji wê dûrbikê. Lêpirsînên felsefeyî wê ji wê dûrbikê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê xwe bide dîyarkirin bê.

Gazalî wê di wê temenê de wê, weke zane û oldarê wê têngîna teollojikî ku ew dihê tercûmekirin bê. Wê di wê dîmenê de wê felsefe wê derfet û cihê wê zêde nebê. Heta ku mirov wê nikaribê wê ji wê re wê bahs bikê. Ber vê yekê wê dema ku em bahsa xate olî û felsefeyî wê bikê di du rengên ji hev cihê û vajî hev de wê, di dîmenekê zelal de ku wê xwe bide dîyarkirin wê, karibê wê fahmbikê. Aliyê pêşî wê li ser wê temen û dîmenê felsefeyê bê ku wê piştî wê, filosofên erke merwanî, elbattanî, xwarismê, tusî, dinwerî, el-kindî, ibni sina, ibni rûşd û hwd wê, bi wan re wê li ser esasê tercûmekirina felsefeyê û ji wê ketina nava hewldana aqilmeşandinê û pêşketina wê de bin. Ev alî wê, weke aliyekê hizrî bê û wê li herêmê wê liser temenê wê li ser xate îşraqiyê û hwd re wê bibê. Mijare têngîna rohnîyê wê di wê çerçoveya felsefeyê de wê weke ku wê suhrewerdî wê salixdikê û şehrezorî wê teoloji, metafizîk û hwd wê,

*Oliver Leaman (2002). An Introduction to Classical Islamic Philosophy (2 ed.). Cambridge University Press

* Brown, Nathan J. (1997). The Rule of Law in the Arab World: Courts in Egypt and the Gulf. Cambridge University Press.

bingihê wê yê hizirkirinê wê bi wê re wê biafirênê re wê xwe bide dîyarkirin. Aliyê din ê weke di renekê herikirinek teolojikî de wê bibê wê di dîmenê kesên weke gazalî û heta teymiyê harranî û hwd de wê, li ser wê çerçoveya teolojikî wê bi dijberîyekê ku ew pêşdixin re wê xwe bide dîyarkirin. Ev herdû ali wê bi hev re wê di nava şer û pevçûnê de bin.

Aliyê ku wê gazalî û teymiyê harranî wê bikirpênin û wê werênina ser ziman wê di renekê de wê weke renekê wê yê ku teolojikî-politikî û ankû olzanî-ramyarî bê. Wê di wê temenê û renekê de wê, di awayekê de wê were dîtin. Ev jî wê di temenekê teolojikî de wê, taqabûlî renekê fahmkirinê û pêşketinê a statûqûyî wê bikê.

Di serdema navîn de wê, demên destpêkê ên di xiristiyanîyetê de ên weke 'demên partistiskê' wê di renekê de wê, ne tenê bi xiristiyanîyetê re wê bandûra xwe bi pêşveçûnên hizrî re wê bidê dîyarkirin. Bi wê re wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, hinekê jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê xwe di renekê din ê giştî de wê, li herêmê wê xwe bide dîyarkirin. Ku em di dîmenekê hizrî de pêşketina teolojikî wê fahmbikin wê weke pêvajoyek hizirkirinê û serdema wê ku wê di dewama pêvajoyên hizirkirinê ên mitolojikî û felsefeyî û hwd de ku wê bibê û wê pêşkeve. Wê di wê temenê de wê xosletên wê yên fahmkirinê û weke 'aqilmeşandinê' û hwd re wê cihê bin û wê li ser wê re wê xwe di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Li serdema navîn wê, di wê rengê de wê bi wê re wê şewayekê pêşketinê wê biafirê. Wê mijarên weke mantiqê û cewbirê di zikhev de ku wê pêşkevin, pêşveçûnên bi hizirî-felsefî û hwd re wê di temenekê metafîzîkî û hwd de wê bibin jî wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di nava islamî û hizirkirina wê de wê, di wê çerçoveya wê teolojikî de wê, dema ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, hinekê jî bi encamên wan aliyên hizirkirinê, têgînên felsefeyî ên rewîstî, metafîzîkî û hwd di zikhev de wê, di temenekê şîroveyên weke bi 'kelemî' ku wê di renekê de wê, bi şîroveyên li ser têgîna baweriyê, û ankû 'imanê' û têtîliya wê ya bi kirinê û hwd re wê, di renekê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Wê di dîmenekê bi têtîliya rewîstî û

*Mary Boyce (1996). A History of Zoroastrianism, The Early Period (Handbook of Oriental Studies. Section 1 The Near and Middle East, Religion utg.). BRILL.

rêgezên wê re wê, di destpêkê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê sr ziman ku wê, lêpirsînên weke çawa jîyankirinê û her wusa adilandinekê di meji, jîyanê û çalaki û ankû kiryarî û kirinên xwe de ku wê bikê û wê di wê temenê de wê pîvanên ji hev cihêkirinê ên weke bi 'başî û nebaşîyê' û hwd re ku wê cihê bikê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê bide dîyarkirin.

Di wê demê de wê hin bi hin wê bi bandûra baweriyên din ên li herê mê weke cihûtiyê, xiristiyanîyetê, zerdeştîtiyê û ankû ezdayiyê û hwd wê mijarên weke yên mirovî, gerdûnî, rewîstî û hwd wê, di zikhev de wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Di nava têgihên weke 'mu'tezîle' û hwd re wê ji aliyê rewîstî ve wê were dîtin ku wê hinek aliyan ve wê were niqaşkirin. Wekî din wê mirov wê çawa wê salixbikin û wê, wûcana mirov wê çawa wê were fahmkirin wê were dîtin ku wê bi wê re wê di rengekê de wê li ser wê were lê hizirkirin. Ev wê, di dewama wê de wê, bi awayekê felsefeyî ku wê di demên piştî wê bi ber hewldana fahmkirina mirov li sr kiryarên baş û nebaşîyê ve wê herê. Çendî ku wê zêde pêşnekeve jî lê wê, weke têgînek giring ku mirov wê karibê wê bi kirpênê bê.

Di mijare felsefeya islamî de wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê di rengekê teolojîkî de wê, xwe bide dîyarkirin û wê hizrên teolojîkî wê dihinek awayan de wê di bin navê têgîna felsefeyê de wê werina ser ziman. Weki din wê, dema ku em wê li wê dinerin wê di dîmenekê de wê weke ku wê di mijare aqılmeşandinên ku wê werina kirin de û çendî ku wê weke 'di wê de di ahengekê de jî bê' wê bi wê re wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, bide dîyarkirin. Cihêyiyên nava hizrên ku ew dihên ser ziman de wê bi xwe re wê, li ser wê temenê ku wê ji aliyekê ve wê weke bi cihêbûna teolojîkî wê were pênasekirin û ji aliyê din ve wê, weke di bin dîmenekê felsefeyî de ku wê bê xwestin were hanîn li ser ziman de jî wê ew wê bibê. Lê em wê dikarin wê bibêjin ku ew rewşên weke yên salixkirinê û hwd re wê, di rengekê de wê bi wê re wê çerçoveyek fahmkirinê a cihêyî jî wê bi xwe re wê werênê li holê. Di wê çerçoveyê de wê, di reşwên salixkirinên bi hizrî de wê, di bin navê hizirvanên têgiha 'kelemê' de bê û ankû yên 'meşşai' de jî bê wê di wê

*Skjærvø, P. O. (2005). Introduction to Zoroastrianism

temenê de wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di dîmenê hizirkirina meşşaiyan de wê weke ku wê bixwezin felsefeyê wê derxina li pêş. Lê ew derxistina wan wê çawa wê, bi têngînên hizrî ên olî û teolojikî re wê di levkirinekê de wê bi rengê rewîzekirî û hwd re wê bixwezin wê werênina ser ziman re wê, weke li şewayekê fahmkirinê wê bialiqê. Di wê rengê de wê di awayekê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê, di wê temenê de wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di mijare wê de wê, dikarim wê werênima ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê, di wê çerçoveyê de wê, ji aliyekê ve jî wê bê xwestin ku ew derkeve li pêş. Ev wê di rengê de wê bi 'tasawufvanan'' ve wê, xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Ev xat û ankû herikina bi hizrî ku wê derkeve li pêş wê, dîmenekê weke bi têngînek nepenî ku wê bixwezê xwe bide dîyarkirin wê bi zêdeyî wê li ser temen û çavkaniya hizrên berî islamê ên weke yên mitrayî, zerdeşt, maniyî, cihûyî û xiristiyanî û hwd re wê di dîmenekê de wê were dîtin ku wê bibê. Li kurdistanê û herêmê wê, serkêşvanên wê di serî de wê hizirvan û filosofên weke suhrewerdî, şehrezorî, hallac, nesimî, er-rawandî û hwd wê bikin. Ev wê, di wê temenê de wê di rengê hizirkirina wan de wê, bi azmûnkirina nepeniyê û hwd re wê weke ku wê suhrewerdî wê bi têngîna 'îşraqî'yê û hwd re wê bê hanîn li ser ziman. Wekî din wê di dewama wê de wê, di islamê de wê weke navekê wê têngîne ê din ku wê li ser têngîna 'rohniyê avabê wê bi gotina 'nûrhê' û ankû 'nûr'ê û hwd re wê, were ser ziman. Çavkaniya wê gotinê jî wê têngihîştina rohniyê a ku wê di wê çerçoveyê de wê were ser ziman bê.

Wekî din wê mijare azmûnkirinê ku wê, li ser temenekê nepenî wê, minaq teymiyê harranî wê bi têngîna 'di rûdaw û elemetên di xwezayê de ku wê bibin re ew dikarê bigihijê zanîna xwûdê re wê di rengê de wê werênê ser ziman.

Di şewayekê de wê, weke ku wê bixwezê di nava têngîna xwezayê de ew li têngînek zanînî û ankû weke di rengê nepenî-gîyanî û hwd de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Wê têngîna nepeniparêzî a teolojikî wê di nava têngîhên şêx avdulqadirê geylani de wê, di rengê de wê bi dîmenekê dîmenî, derûnî û qarakterî û hwd de wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Tasawufa wî, di rengê de wê weke ku mirov wê dikarê wê di rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ew wê, di şîroveyên xwe de wê, li ser têngîna başî û nebaşîyê re wê, bi kirinên mirov re wê bixwezê ku wê di rengekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Wê di wê rengê de wê di gotinên xwe de wê bi têngînên rewîstî û hwd re wê weke ku wê were dîtî ku wê balê bikişênê ser xosletên keseyetê ku ew bi başî pêşkevin. Di şîroveyên xwe de jî wê dîmenekê nepenîparêzî û derûnî û hwd wê bi keseyetê wê, di zikhev de wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, di wê temenê de wê ji du aliyan ve wê dema ku mirov wê salixbikê wê, were dîtî. Wê di aliyê pêşî de wê keseyet wê bibê û ji aliyê din ve wê xosletên wê yên bi derûnî bin. Wekî din wê bi têngîna mu'tezile' re wê di wê temenê de wê bi wê re wê were dîtî ku wê bibê ew wê, mijarên başî û nebaşîyê wê hinekê wê were dîtî ku wê werina hildan li dest. Wê, di demên pêşî de wê li ser xosletên keseyetê bi başî û nebaşîyê re wê were şîrovekirin. Di wê temenê de wê, di kirinê û li olê xweedî derketinê de wê li w têngîna başîyê wê lê bigerin. Lê piştê wê, ew têngîna lê xwedî derketinê a olê re wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtî wê, di wê de wê weke ku wê 'dew ji wê lêgerîna li kirdeya başîyê wê were berdan.' Ev wê di rengekê de wê bi wê re wê were dîtî. Di wê temenê de wê êdî wê bi wê re wê mijare lêxwedî derketinê ku ew di çî awayê de bê ku ew bi wê gotinê bê ew wê êdî wê newê lêpîrsîn. Wê bi demê re ku wê di temenekê teolojikî de wê muhakeme û ankû aqilmeşandinên ku ew dihênkirin ku wê êdî wê dew ji wan were berdan wê, di wê çerçoveyê de wê weke ku wê bibê.

Ev wê di rengekê de wê, weke rengekê teolojiyî ê ku wê desthilatên herêmê jî wê bi wê re wê li xoşa wan wê were. Ber ku wê bi wê re wê kiryar û kirinên wan ên nebaş ku ew dikin wê bi wê re wê newina lêpîrsin. Ew dema ku wê dîmenê olî wê bikina kirinê û wê refaransên wê bikarbênin wê, êdî wê weke 'olî', 'meşrû' û 'rast' bê wê were pênasekirin, ku ew çendî ne rast, ne olî û ne meşrû jî bê li gorî têngîhiştinek mirovî.

Ji wê aliyê ve ew bi şûnve ketinên ku wê bi têngînî wê di olê de wê bibin wê di wê warê de wê ew lêpîrsîn ku wê di wê temenê de wê li şûn wê were hiştin wê di awayekê de wê bi wê re wê temenê wê bibê û ankû wê

* Lenn Evan Goodman (2003), *Islamic Humanism*, Oxford University Press

*Cas Lek Cesk (1980). "The father of medicine, Avicenna, in our science and culture: Abu Ali ibn Sina (980–1037)",

çerçoveya wê were afirandin. Mijare olî ku wê weke 'pirsgirêkê' wê li herêmê wê were nîşandin jî wê di temen û kirdeya wê de wê, di rastiye de wê ev rastî wê hebê. Di wê rengê de wê, ev jî wê di wê dîmenê de wê xwe bide dîyarkirin ku wê nebi olîtiyekê wê di bin navê olîtiyekê de wê were pênasekirin û ankû jînkirin weke têngînek bîrdozî û hwd re wê bibê.

Mijare olî wê di wê temenê de wê di renekê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê were dîtin ku wê bibê. wê karibê wê di wê rengê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê. di mijare têngîna olî de wê, ev wê, di dîmenê ku ew dihê dîtin de wê, 'weke wê' xwe dana nîşandin wê ji aliyekê ve wê weke dîmenekê 'tundrewî', 'fanatîkî' û ankû 'pêşîya gûharînên bi pêşveçûnên hizrî û hwd wê bii wê re wê bi wê were lêgirtin û hwd jî wê çerçoveya wê biafirênê. Dîmenê olî ê 'ne vegûharê' û ankî ew dîmenê olî ê ku ew weke mirov esas ne hilde wê bi wê re wê di dîmenekê de wê biafirê. Di mijare fahmkirinê de wê, dîmenê ku ew di wê de dihê dîtin ku ew ji aqil dîr dikeve jî wê bi wê re wê, bi dîmenê ji holê rakirinê ê lêpîrsînê û hwd re wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Ev dîmen wê bi teybetî wê piştî sedsale 15' min û pê de wê bi teybetî wê xwe di renekê dde wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Em dema ku em li ser wê temenê wê li mijare olî a demê li wê bihizirin wê karibin wê bi wê re wê bihizirê ku wê di wê demê de wê lêpîrsînên li ser hizir re wê, hinek aliyên wan ên giring wê hebin ku mirov wê karibê di dewama wê de wan li ser wan bisekinê. Di serî de wê, mijare fahmkirinê û ankû wê bi aqil wê bi derfet bê ku mirov wê karibê bigihijê rastteqiniyê û hwd wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Weke aliyekê din ê giring ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê, xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Mu'tezile'yî wê di wê nûqtayî de wê ji aliyê fahmkirina xwûdê (di islamê de wê bi navê 'allah' bê)ve ku wê li wê hizirkirin ku ew wê karibê wê bi aqilî ew li lê were têngiştin û wê karibê were fahmkirin. Lê di wê temenê de wê ew jî wê weke herikina 'kelemî' wê li ser têngîna 'parastina 'yekitiya xwûdê' wê bi wê re wê bihizirin. Ew wê, di wê

* Mayer, Toby (2001), "Ibn Sina's 'Burhan Al-Siddiqin'", Journal of Islamic Studies, Oxford Centre for Islamic Studies, Oxford Journals, Oxford University Press

* Steve A. Johnson (1984), "Ibn Sina's Fourth Ontological Argument for God's Existence", The Muslim World

temenê de wê, hemû hebûna xwezayê wê weke nîşanaka wê sazûmanê wê bibînin. Ew wê di destpêkê de wê, di wê temenê de wê, weke têgînek teolojikî a ku wê temenê hizirkirinê wê biafirênê.

Islama bi felsefeya xwezayî wê meju û dîroka wê ji dema ronasansa merwaniyan wê derbas nebê. Piştî wê êdî wê di rengekê de wê hin bi hin wê, gûharîn wê bi têgînî wê di wê de wê bibê. Çendî ku wê ji wê demê û pê de wê filosofên weke ibni rûşd û hwd wê hizrên xwe wê bi temenekê felsefeyî wê werina ser ziman lê ewê, bi bandûra wan wê ne li rojhilat lê wê li rojava wê, bi pêşketinên hizirî ku wê diwê de wê xwe bidina dîyarkirin re wê di nava wan de wê bide dîyarkirin. Ji xwe wê li rojava wê bi navê “averroês” wê were pênasîn û wê navî wî di wê rengê de wê derkeve li pêş. Felsefeya wî di awayekê de wê weke herikinek demê ku wê weke jinûve wê bi şîrovekirina felsefeyên berê û ên demê wê xwe biafirênê û wê werênê ser ziman re wê bide dîyarkirin. Li ser temenê, felsefeya sedemê û ya zêhnî û hwd wê hizrên wî yên ku ew mirov wê karibê fahmbikê wê dibin. Di awayekê de wê, li ser felsefeyê wê di rengekê de wê bi ‘polemikên’ ku ew bi gazalîyan’ re dikeve nava wan de wê, piştî wê navê wî derkeve û wê were ser ziman.

Ew wê weke yek ji wan filosof û kesên bi zane ê demê bê ku wê, bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê, bête ser ziman ku mirov wê bi aqil û hizir wê karibê bigihijê fahmkirina rastiyê. Di rengekê de wê mijare hizirkirinê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman û wê bibêjê ku wê, bi demê re wê, mijare fahmkirinê wê bi derfet bê. ‘Hinek tişt ku mirov nûha li wan têngihijê mirov wê piştî wê li lê têngihijê’ re wê werênê ser ziman.

Ev têngîna ibni rûşd wê di rengekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê, mijarek ku wê aziz augustinius jî wê di dema xwe de wê di nava şîroveyên xwe yên ku ew dikê de wê bi gotinna wê bikirpênê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê mu‘tezile wê, weke têgînek hizirî ku wê bixwezê wê werênê ser ziman ku wê mirov wê karibê bi rêya aqil bigihijê nepeniyên xwezayê û gerdûnî. Li hemberî wê, têgîn û koma hizirvanên demê ên weke yên bi navê ‘aş‘ariyye’ jî wê li hemberî wê, di rengekê de wê rabê û wê di wê temenê de wê, bête ser ziman ku wê ne bi derfet bê ku mirov wê bi aqil wê karibê bigihijê nepeniyên gerdûnî. Ji derketin û bertekên aş‘ariyye‘yîyan mirov wê fahmdikê ku wê, bandûra aqilparêzîya mu‘tezile‘yîyan wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Wê di wê demê de wê li ser wê temenê wê, bibê.

Lê di wê demê de wê, dema ku wê bi hizrî wê ew wê, newina bersivandin wê bi têngînên weke di temenê ramyarîya teolojikî a serdest de wê di awayekê de wê, pêşîya hizirkirina wan wê were girtin. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Li gorî aş'ariyye'yîyan wê, mijare fahmkirinê wê li ser temenekê wîni re wê, bi çerçoveyek fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Ew wê, weke têngînek akolî ku wê li dora sedsale 8'min û heta 11'min wê bibê. Di wê temenê de wê piştî dema derketina suhrewerdî, şehrezorî, hallac û hwd wê bê dîtin ku wê derkeve li pêş. Heta ku wê, hêrîşên wan ên li ser er-rawandî wê, çawa wê bina sedema qatilkirina wî jî wê bi destê wan wê bibê.

Di wê temenê de wê, aş'ariyye'yî wê, di rengekê de wê, dervî têngîna teolojikî a olî wê, tiştêkî din wê li gorî wan wê ne biderfet bê ku ew mijare olê û baweriyê bidina fahmkirin. Ew wê, tenê wê bi olê û bakirina wê karibê ew bibê bê.

Li ser wê temenê wê, bangên xwe wê li ser temenê dîtin, herêkirin û naskirina xwûdê re wê were dîtin ku wê bikin û wê di wê temenê de wê werênina ser ziman. Di awayekê de wê, ji nava şîroveyan razî ên li ser wê temenê û herikinê ku mirov wê fahmdikê wê were dîtin û fahmkirin ku wê bi zêdeyî wê di temenekê 'şubjeyî' de wê, pêşkeve. Wê gotina 'peyam' û fermana olî ku ew pêwîst dibînin û hwd re wê li ser wê temenê wê di dînenekê de wê li hemberî lêpîrsînek deontolojikî wê bisekinê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, rêgezên etikî û ankû rewîstî wê, pênasebikin û wê, weke wê çawa wê bi têngînek 'fermanî' wê were jîyankirin wê werênina ser ziman.

Razî wê, di "Tefsir-i Kebir" de wê mijare ji aliyê têngînek şubjeyî ve wê hilde li dest. Lê şîroveyan Razî wê weke ku ew di bin têngînek meşşai'yî de wê berhevbigê û wê werênê ser ziman bi temenekê bi argûmanî û birhanî û hwd re wê were dîtin ku ew wê li ser wê bisekinê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Biqasî ku mirov wê ji nava têngînen mu'tezille'yîyan û 'eş'ariyye'yan'

* Mayer, Toby (2001), "Ibn Sina's 'Burhan Al-Siddiqin'", Journal of Islamic Studies, Oxford Centre for Islamic Studies, Oxford Journals, Oxford University Press

* Steve A. Johnson (1984), "Ibn Sina's Fourth Ontological Argument for God's Existence", The Muslim World

wê, fahmbikê ku ew wê di temenekê teleolojikî de ku wê hem ji tiştê û hem jî wê ji nav û ankû 'sifatê tiştê' wê, di renekê de wê bixwezê ku ew bi wê li wê hizirkirinê re bigihijê wê fahmkirina wê.

Ev têngîn wê, di serê xwe de wê, dema ku wê weke li ser temenekê teleolojikî ku wê were lê hizirkirin wê, kevneşopîyek hizirkirinê ku wê piştî maniyên wê bi zêdeyî wê, di nava mezdekiyan de wê, hebê û wê, piştî wan wê di nava êzdayiyên piştî jî de wê, di awayekê de wê were dîtin ku wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di renekê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê bihizirin.

Têngîna 'ji sifatan' gihiştina wê fahmkirinê wê ne tenê di nava kelemvanan de lê wê di nava têngîhên tasawufvanan de jî wê weke aliyekê ku wê bi têngînek teolojikî a azmûnkirinê û hwd re wê, bixwezê ku ew li wê bigihijê û wê fahmbikê bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di renekê de wê ew wê êdî wê derkeve li pêş.

Di wê temenê de wê têngîna sifatan wê ji aliyekê din ve jî wê bi mijare cewherê ve wê girêdayî wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Di mijare cewherê û fahmkirinê de wê, sifatan wê weke têngîhên ku wê deriyê fahmkirinê wê weke ku wê li wê vekin û wê mirov wê li wê bidina gihandin wê bi wê re wê di awayekê de wê weke were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê were fahmkirin.

Mijare sifatan weke bi felsefeyî ku wê li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê, di wê de wê çî wê were azmûnkirin û ankû ew çî wê weke têngînekê wê bi xwe re wê werenê ser ziman û wê, di dewama wê fahmkirina ku em ji wê digihijînê de emê bigihijina li çî têngîhiştinê, têngînê û fahmkirinê û hwd wê bi wê re wê, weke aliyekê ku wê bi têngîhiştina cewherê û hwd re wê di wê rengê de wê, were dîtin ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin bê.

Di wê temenê wê mijare sifatan û ankû ji wê gihiştina 'nepeniyân' û fahmkirina wan wê bi wê rengê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê, di wê şewayê de wê fahmbikê û wê werenê ser ziman. Nesimî wê, weke ku wê mezdeki wê bikin wê çawa wê bixwezîn bi 'nepeniyân tîpan' wê gihiştinê bi fahmkirinê wê bikin wê, ew jî wê di gotin û nepeniya wan a

*Steve A. Johnson (1984), "Ibn Sina's Fourth Ontological Argument for God's Existence", *The Muslim World*

*Irwin, Jones (Autumn 2002). "Averroes' Reason: A Medieval Tale of Christianity and Islam". *The Philosopher*

bi fahmkirinê wê weke 'ifşakirinê' ku wê bixwezê wê bikê re wê, di rengekê de wê, derxê li holê. Felsefeya nesimî wê, di awayekê de wê hê jî wê ji gelek aliyan ve wê di bin perdeyek nezanînê de wê vêşarî wê bimênê bê. gelek rengên hizirkirina wî û dahûrkirinên wî ku ew wê weke di her tiştê de wê bixwezê bigihjê 'mifteya wê ya ku ew wê bi wê fahmbikê' wê di rengekê weke ne dûrî têngîna genetika demên hemdem a bi kodkirinê û hwd re ku wê tiştê wê fahmbikê wê bê. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, nesimî wê, felsefeya ku ew wê dikê û di wê temenê û çerçoveyê de wê dihênê ser ziman wê, di wê de wê, bi xwe û zanina xwe bawer bê.

Di wê çerçoveyê de wê, têngîna batînîtiyê ku wê di nava gotinên nesimî û heta qûdat hemedanî û hwd de wê were dîtîn wê, kevneşopîya wê ya hizirkirinê wê di xata baweriyê a kurdistanî ya kevn û ya wê demê de wê hebê. Ev alî wê weke aliyê ku wê, karibê wê di çerçoveyek fahmkirinê de wê hinekê din jî wê li ser wê bisekinê û wê ji hinek aliyan din ve wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têngîna sifatan de ku mirov wê di têngînek ontolojikî de wê hilde li dest wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê ku wê bi wê re wê, were lê hizirkirin bê. Di mijare sifatan de wê, dikarê wê ji du aliyan ve wê bi wê re wê li wê bihizirê. Yek wê bi aliyê razberî ê weke bi têngînên weke sîyanê û hwd re bê. Aliyê din jî wê bi têngînên weke tiştên bi xwezayî hena ku ew her yekê ku ew bi hebûna xwe re wê weke nîşanake fahmkirinê a ku wê di wê temeneê de wê xwe bi xwe re wê bide dîyarkirin bê.

Di mijare sifatan de wê ji wê zêdetirî wê weke têngîna ku wê di dewama wê de wê çawa wê weke têngîna ku wê bi wan wê li hebûna xwûdê wê were lê hizirkirin bê. Ew wê weke ji aliyekê ve wê weke têngîna ku wê bi wan re wê li wateyên xwûdê ên li jîyanê ku wê bi wan wê were lê hizirkirin bê. Di wê temenê de wê minaq wê gotinaên weke 'mirinê', 'gîyanê', 'jîyanê' û hwd wê, weke gotinên ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê bi temenekê ontolojikî wê karibê li wê bihizirê bê. di kirdeya gotina pêşî a mirinê de wê, minaq wê, li wê were lê hizirkirin ku ew wê, di wê temenê de wê weke têngînek bûhûrîner wê, weke di jîyanê de wê çawa wê dawîyê li wê were û wê li jîyanek din wê bi wê re wê destpêkirin wê bibê wê bi wê re wê were ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, ev wê hinek wateyên ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman bê. Minaq di dewama wê de wê têngîna gîyanê wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. di wê çerçoveyê de wê, ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê diwê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Mijare gîyanê wê weke têngînek îdeayî, hizrî, aqilî, dercismî û ankû derbûjenî û hwd wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Wê, di wê çerçoveyê de wê, weke hebûnek hişmendî ku ew bi hebûna fîzîkî re wê, bibê wê li wê were lê hizirkirin bê. Di dewama wê de wê mijare fahmkirinê wê, li ser wê çerçoveyê re wê bi wê re wê, xwe bide dîyarkirin.

Minaq wê di nava têngîna teolojiya xwûdayî de wê ya salixkirina xwûdê ku ew di şibihê çî wê hertimî wê weke mereqek mirov bê. Wê, di wê temenê de wê, bi têngînek antropomorfizme û monoteist wê, li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, têngîna antropomorfizme wê bi gotinê wê çî wê were ser ziman û ew tişt wê çî bê û çawa wê were dîtin û wê çawa dikarê wê bigihênê awa û dîmenekê wê weke têngînek felsefeyî wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin. Di demên mitolojikî de wê salixkirin û tefkirina mirov weke xwûdê û ankû di dîmenê mirov de xwe dana nîşandin a xwûdê wê, weke têgihek ku wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin bê. Mijare salixkirina xwûdê wê di wê temenê de wê çawa wê xwe di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê girng bê ku mirov wê kaeribê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê kaeribê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê çerçoveyê de wê, bi gotinê û xosletên ku wê bi wê ve girêdayî ku wê werina salixkirin wê karibê wê li wê bihizirê. Minaq em bahsa gotina mirov dikin û wê bi gotina mirov re wê xosletên mirov wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe bidina dîyarkirin.

Xosletên mirovî wê, di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê, gotina mirov jî wî were ser ziman û wê ji wê were bahskirin wê ew wê werina bîra mirov û ankû mirov wê bi wê re wê bidest tefkirkirinê wê bikê. Di salixkirina xwûdê weke mirov de wê êdî wê bi xosletên mirovî û aqilî mirov wê, bê xwestin ku ew were fahmkirin û were hanîn li ser ziman bê.

Di nava pirtûkên pîroz de wê gotinên ku wê dixwezîn salixbikin û werênina ser ziman wê di wê temenê de wê wekr gotinên ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê. Mijare salixkiriinê û bi têngîna wê ya antropomorfizme weke bi xosletî wê hanîna ser ziman re wê, dema ku

mirov wê li wê, dihizirê wê hingê wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Bi xosletên antropomorfizme wê têngînên baweriyê ên berî yên olên yekxwûdayî û hwd wê, bi zêdeyî wê bi wan re wê di demên mitolojiyê û hwd de wê were ser ziman. Olên weke yekxwûdayî ên cihûtîyê, xiriniştîyanîyetê, û heta islamê wê bixwezê ku ew derkeve dervî wê, têngînê. Yan jî wê dervî mirov û ne weke mirov wê salixbikê. Wê dema ku wan ew kiriya wê demê wê, demê wê bi şibihê çî jî wê hertim wê weke pirsek bêbersiv wê xwe li pêşîya wan wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di demên mitolojikî, samantikî û hwd de wê salixkirinê weke bi obje û tiştên ku ew bi zindî û ne zindî hena wê bi wan re wê ser ziman. Di wê temenê de wê bi wê ve girêdayî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Minaq wê di incilê de wê, bi gotinê weke isa kûrê xwûdê ku wê li rex wan têngînên antropomorfikî wê werina ser ziman re wê were dîtin. Di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa xwûdê wê were kirin wê bi têngîna 'bav' re wê were salixkirin û wê were hanîn li ser ziman.

Di islamê de wê dema ku wê bahsa mihemed wê were kirin wê weke 'resul' wê were pênasekirin. Di wê temenê de wê, gotinê weke Li ser wê temenê re ên ku wê taqabûlî wê rengê fahmkirinê wê bikê wê were dîtin ku wê were hanîn li ser ziman. Di nava cihûtîyê de wê ew wê hinekê din wê weke ku wê, bi 'melekh' werina dîtin. Melekh wê hinekê din wê di wateya 'keyê gerdûnê' de jî ku wê were pênasekirin wê, jî aliyekê din ve wê taqabûlî pêjnek xwûdayî ku ew bi wê dihê ser ziman jî wê were kirin.

Minaq gotinê ku wê weke li ser adam re wê werina ser ziman ên weke 'xwûdê adam jî sûretê xwe afirandin jî wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman bê. Di êzdayîyê de yazdanî, di islamê de alah', û di xiriniştîyanîyetê de 'yahova' û hwd wê, di wê temenê de wê, weke têngîhên ku wê, hin bi hin wê bi wan wê jî wê têngîna antropomorfikî wê bi wan wê dîrketin bibê wê were dîtin. Weki din wê di wê temenê de wê jî wê têngîna antropomorfikî dîrketinê wê destpêka wê hin bi hin wê jî mitra û bawerîya wî destpê bikê. Di wê temenê de wê, mitrayî û piştî wê, zerdeştî wê, di regekê de wê nêvî bi nêvî wê jî wê dîrkevin. Lê wê, di şîroveyên xwe yên weke ku ew bi bi sêkika mazda, ahriman û zerwan weke bavê wan û hwd ku wê were hanîn ser ziman re wê, di dîmenekê nêzî wê têngîha antropomorfikî

wê dîmenekê fahmkirinê wê were dîtin ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin ku wê bibê.

Di awayekê de wê, ev têngîna yekê wê, di nava felsefeya demên kevnera de wê, di wê temenê de ku wê bi felsefeyê re wê weke têngînekê destpêkê û hwd wê were ser ziman wê di nava olên ku wê werin de wê, li ser wê re wê, di awayekê de wê, bi xwûdê re wê destpêkê dana destpêkirin û ew pêjna xwûdê jî wê bi mirov re ku wê, di dîmenekê de wê were pênasekirin û hwd jî wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji pêvajoya fahmkirinê a têngîna gotina 'yek'ê û heta ya 'xwûdê' û di dewama wê de wê, pêansekirina bi renekê antropomorfîkî a xwûdê weke mirov û xosletên mirovî weke ku ew dihizirê û dide hizirkirin û hwd wê, di wê çerçevyê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare felsefeya xwûdê de wê di wê temenê de wê, dema ku mirov wê li wê bihizirê wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê têngînê ku mirov wê dikarê wê li ser wê bisekinê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare felsefeyê û pêvajoyên fahmkirinên teolojîkî û salixkirinên wê de wê bi wê re wê xwe di renekê de wê, bide dîyarkirin. Di nava xiristitiyanîyetê de ku wê, xwûdê wê mirov wê ji sûretê xwe wê biafirênê û ankû wê weke bav' wê li ser isa re wê were hanîn li ser ziman wê ji wê aliyê ve wê weke têngîneka ku wê taqabûlî wê têngîna antropomorfîkî a ku mirov wê bi wê fahmbikê wê bikê bê.

Di nava têngîna olî de wê ew wê weke aliyekê wê yê din jî wê xwe bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin ku wê, mijare sifatan wê bi wê têngînê re wê weke bi demê ew ew bûna wê li wê were lê hizirkirin. Di nava têngên mu'tezilîyan de wê, di wê çerçoveyê de wê weke 'hebûnek ku ew ne hati li bedenê ku ew hebê û ankû ew negihîştîya rewşa bi sifatabûnê wê li wê bihizirin û wê bi wê re wê werênina ser ziman.

Di dewama wê de ew wê di wê rengê de wê, werênina ser zinan ku wê mijare sifate wê, dema ku ew li wê dihizirin wê, di dîmenekê weke bi nîqaşî a di nava têngîhek antropomorfîkî û ya ne antropomorfîkî de wê, weke bi çûnûhatinê de wê, xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Mijare sifatan wê weke ku ew ya ku ew weke gihiştî dîyariyekê wê bi wê re wê li wê bihizirin. Di wê têngîna cewherî de wê, ew rewşa nedîyariyê ku wê

weke bi tēgîne nepenî û razberî wê bi hev re wê li wê were lê hizirkirin wê, ji wê weke di rengekê potansiyalî a bûyinê û ankû ku ew ji wê dibê wê were hanîn li ser ziman. Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê, di dewama wê de wê, çawa ew bûyinên ku ew weke bi sfiat bê û ankû şewayekê din de bûna wê, di awayekê de wê weke hinek xosletên ku ew bi wê dikarê were salixkirin bin û weke xosletên wê bin. Lê ew wê nikaribin wê bi hemûya wê re wê werênina sr ziman bin. Yan jî wê nikaribê weke rewşek ku ew wê dihênina ser ziman bin wê fahmbikê û wê karibê werênê hanîn ser ziman bin.

Ev tēgîna weke 'ya sermediyê', û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê, were lê hizirkirin. Li vir wê, sifata wê, weke salixkirinê bi hebûnî ku ew ji wê diafirin û dibin wê, pênasebikin û wê werênina ser ziman. Ew rewşên weke sifatan wê bi nitelikên ku ew xwedyê wan in wê nikaribê ji wê cewherê û ankû potansiyalê cihê ji wan dûr bihizirê û wê karibê were hanîn li ser ziman bê. Di wê temenê de wê, mijare cewherê û sifatan wê di wê nûqteyê de wê, xwe di wê rengê de wê bide nîşandin ku wê weke cewherê giştî ku wê, hertimî wê bi derfet bê ku mirov ji wê bigihijê sifatan û ankû nitelikan.

Di dewama wê de wê dikarê wê, weke aliyekê din ê bi hizirî û mantiqî weke bi fenomenolojikî ji wê derhanînê û hwd re ku mirov bi wê re li wê bihiizirê wê karibê wê fahmbikê bê. Wê, bi wê re wê rewşa sifatan wê weke tēgîna ku wê weke qaim ku wê karibê di wê temenê de bi tēgînek dîyarî wê ji wê bihizirê û bi wê re bi ber nepeniya cewherî ve herê û wê kifşbikê. Dema ku wê suhrewerdî wê pîvan û pêpelokên aqilî wê, bi hiyararşiyî û radayî wê werênê ser ziman wê, ya jorin wê weke ku mirov bi zanetiya xwe li nepeniyên jîyanî waqif bibê û ankû li wan têbigihê û bizanebûnê bikeve farqe wan de wê werênê ser ziman.

Di mijare felsefeya kelemê de wê, dema ku wê li wê bihizirê wê, bi wê re wê, ji tēgîne gihiştina li laş û ankû bedenê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq di çerçoveya felsefeya kelemê de wê weke ku wê, H. A. Wolfson, ku wê 'felsefeya kelemê' xwe de wê werênê ser ziman bi tēgînen weke 'ew zaninê, sîyanê, jîyanê, bihîstinê, dîtinê û sifaten din ên xwûdê red dikê' ku wê werênê ser ziman de wê, ev tēgînen weke bihîstinê, dîtinê û hwd ku wê weke hinek sehên me bin wê weke di çerçoveyek tēgîna sifati de wê bi wê re wê were dîtin ku wê were salixkirin.

Aş'ariyyî ku wê weke herikinek ortadoksi a felesefeya kelemî wê biafirênin wê, bi hizirên xwe re wê, li ser mijare sifaten pîroz û ankû ilahî

û mijare afirandinê wê ji temen ve wê ji xwe re wê, bikina mijar û wê, di wê temenê de wê, lihemberî têtînên felsefeyî û şîrovevên bi wê ve girêdayî ku wê werina ser ziman wê li hemberî wê bisekin in. Di wê demê de wê were dîtin ku wê li dora sedsale 11´min û pê de wê bi zêdeyî wê, bandûra wan xwe bide dîyarkirin û ew wê, weke herikin û ekolek ortadoksi a islamî ku wê, li hemberî têtînên felsefeyê ku wê bi wê re wê mijarên weke afirandinê, gerdûnê, sermediyê, bûyinê û hwd wê werina ser ziman wê bisekin in û wê, di wê çerçoveyê de wê têtînên bi wê rengê wê ji çerçoveya metnên kuranê û gotinên wê gavê biavêjin û wê bixwezî ku ew wê di wê temenê de wê werênina ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, di wê demê de wê, bi tememî wê, mijare teolojiya aqilî ku wê bê xwestin were afirandin wê ji aliyekê ve wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê, were dîtin ku wê ya ilahî û ankû pîroz û ya ne ilahî û ne pîroz wê, li ser wê bisekin in û ew wê, ji hev cihê bikin. Yanî wê ji aliyekê ve wê, di dîmenekê de wê, ya ne ilahî û weke ya ne pîroz ku ew dikarê weke ´dervî olê´ were pênasekirin wê bibê. Ev wê, weke aliyekê fahmkirinê a bi qada jîyanê a ku wê, dervî têtîna pîroziya olî ku wê bi aqilîya felsefeyî û hwd jî wê di rengê de wê bidest pêşkeve wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin ku wê bi wê re wê pêşkeve.

Di mijare felsefeyê û di jîyanê de weke têtînek fahmkirinê wê bi wê re wê, derketina wê ya li pêş wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giirng wê xwe di dewama wê de wê bi w re wê, di awayekê de wê bîde dîyarkirin.

Eş´arri wê di destpêkê de wê weke di nava mu´tezillîyan de wê bê û wê piştî wê di wê temenê de wê bê gotin ku wê cihê bibê. Wê, di derbarê cihêbûnê ku wê bikê de wê gelek têtînên weke rêwayet wê werina ser ziman. Hinek wê bi têtînên weke bi xewnê li wan dibînê re wê bibîê wê bînin ser ziman û hinek jî wê bi têtînên ku ew di encama nîqaşên bi memosteyê xwe abu eli el cubbai re ku wê bikê re wê, piştî wê, êdî wê, xwe ji nava wê vekîşênê. Ew wê, di awayekê de wê, bi gotina ku ew xate xwe di de dîyarkirin li ser rêya rastteqînîyê re wê werênê ser ziman. Lê wê, piştî wê jî wê ji nava têtîhên ku wê bi navê wî werina ser ziman wê bi reng û awayê weke di çerçoveya têtîhên ´aslah û vûcûb´ de wê karin wê bi temenekê jî werênê ser ziman.

Di wê demê de wê, ji rewşa ´eş´arri ku wê were fahmkirin wê di wê demê de wê di nava têtîna felsefeyê û ya olê de wê, cihêbûn wê bibê û wê êdî wê bi awayekê zelalî wê weke ku wê felsefe weke ´dervî olê´ wê

were pênasekirin. Ev wê, êdî wê piştî wê, destpêka dema olê û teolojiya wê ya ku ew ji jîyanê û nerîna li derve a xwezayî ku ew vekirîbê wê hin bi hin weke ku wê dûrkeve wê dîmenekê wê bi xwe re wê êdî wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, minaq wê, dema ku wê gazali wê rexneyên xwe wê li hemberî wan wê werênê ser ziman wê bi rexnekirina nerîna 'salah û salah'ê re wê, di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê dest pê bikê.

Di awayekê de wê, hizirvanên mu'tezille'yî wê mijare wîne û sînor û heta kûderê dikarê di çerçoveya dîyarkirina xwûdayî de wê karibê were pênasekirin wê were dîtin ku wê li ser wê bisekin û wê hizrên xwe wê werênina sser ziman. Ji gotinên gazali mirov wê fahmdikê ku ew wê, bi gotina 'wîna ilahî nikarê were bi sîniorkirin' ku wê werênê ser ziman jî wê, di navaroka kirdeya wê gotinê de wê weke ku ew wê, têgînê û çerçoveya fahmkirinê wê bi wê re wê bixwezê ku ew rexnebikê wê were dîtin.

Di mijare 'ihva-î selase' ku wê cubbai û eş'arri wê werênina ser ziman wê, weke ku em ji nava têgînên fexredin Razî ku ew weke 'rûdawekê' wê di wê temenê de wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Li gorî ku wê di nava têgîna Razî de wê were ser ziman wê, di mijarê de wê, eş'arri wê bi rêya jinekê ku wê pirsekê ji memosteyê xwe bikê û ew gûman bikê ku ew wê, pirsê dikê û piştî ku ew eş'arri dibîne û pê de wê fahmbikê ku ew dikê. Piştî wê hizirvanên olî ên demê ên weke Ibn xallikân, Zehebî, Sûbkî, Îcî, Teftâzânî û hwd wê, di nivîsên xwe de wê cih bidina mijarê û wê li ser wê bisekin in û wê werênina ser ziman.

Razî wê, mijarê wê werênê ser ziman weke rewşek ku ew li hemberî ya cubbai ku ew bilindbûna xwe bi rengê bi zanebûna xwe bide nîşandin wê weke sedema cihêbûnê wê werênê ser ziman. Ev rewş wê, ji wê vê aliyê ve wê bi wê rengê wê wateya wê hebê ku wê, di nava têgîna mu'tezille'yan de wê, herikinên nû û kesên ku ew bi wê rengê diafirênin ku ew derdikevin wê weke nîşanaka wê kaeribê wê fahmbikê. Wekî din wê, ji aliyekê din ve jî wê nîşanaka wê bê ku wê mu'tezilli jî ku wê bi demê re wê aqilzanîya wan bi şûnkeve û pê de wê, karibê di wê temenê de wê, weke nîşanaka wê jî wê werênê ser ziman. Ev rewş û hin rewşên

*Cyril Glasse (2001), New Encyclopedia of Islam

*Lawrence I. Conrad (1996), The World of Ibn Tufayl: Interdisciplinary Perspectives on Ḥayy Ibn Yaqzān

din ên weke ku wê piştre wê çawa wê bina temenê wê ku wê demau wê rojava ji serdema navîn wê derkeve wê rojhilat wê çawa wê serdema xwe ya navîn wê berî pêşaroja xwe bikê wê weke nîşanaya wê û çerçoveya wê ya fahmkirinê jî wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bi xwe re wê dîmenekê wê bide dîyarkirin.

Eş'arriyî wê di rengekê de wê mijare aqil wê di rengekê din de wê li ser temenekê teolojikî wê were dîtin ku wê li wê bihizirin. Dîmenekê hizirkirinê ê weke ku wê berî islamê wê bi mezdekiyan re wê, were dîtin ku wê li ser 'nepeniya tîpan' wê were lê hizirkirin û wê piştre wê, bi filosofên demê ên werke nesimî û hwd re wê, di temenekê mistikî û ankû têgînek teolojikî a mistikî û hwd re wê xwe bide domandin re wê bibê.

Di wê temenê de wê dema ku em bahsa wê têgîna mistikî û ankû nepeniya bikin wê di serî de wê, mijare 'kûranê' wê rengekê din de wê derkeve hemberî me. Ew wê weke bi gotina 'ayatên ku nazilî ardê bûna' ku wê werênê ser ziman werênê ser ziman re wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê werê hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê gotin û peyvên wê weke yên ji devê xwûdê (elleh)' derketina ku wê werina ser ziman wê êdî wê di wê de wê, weke çendî ku ew di wê de kûrbûn bibê wê, kifşkiirn û wê nêziktiri rastteqîniyê wê bikê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê werê lê hizirkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, di demên li dora sedsale 9' min pê de wê piştre wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ew wê bibê. Li ser wê temenê em gotinekê din jî bi têgîna felsefeyê re wê bibêjin û derbas bibin. Wê, di demên destpêkê de ku wê kirpendin û kifşkirin û ankû tercûmekirinên bi felsefeyê ku wê werina kirin wê di wê temenê de wê bibin. Ev wê temenekê hizirkirinê wê bi wê rengê wê were dîtin ku wê bikê. Ev dema pêşî wê, weke demek ku wê di dema destpêka islamê û dema destpêkê a derketina wê de bê. Di wê demê de wê weke ku wê labitînek wê bibê. Şîroveyên ji destpêkê û heta li dora sedsale 8' min wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê bi temenekê tercûmekirinê wê were dîtin ku wê were kirin. Her wusa wê, li ser tercûmekirinên bi rengên hizirkirinê ên weke metamatikê, û zanyariyên din ên weke yên astronomiyê û hwd jî wê li rex mijarên felsefeyê û zanînen di derbarê wan de wê bê dîtin ku wê were kirin. Zaneyên wê demê wê, di awayekê de wê mijare felsefeyê wê, li rex mijarên din wê di nava hizirkirinên xwe de wê, di rengekê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê hizrên xwe wê, di rengekkê de wê weke ku wê werênina ser ziman.

Wekî din wê jî mirov dikarê wê didewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefe felsefeyê wê, di demên piştî wê ji demên destpêkê ên sedsale 8' min û pê de wê weke ku wê hin bi hin wê bi zaneyên weke gazali û hwd re wê cihê xwe li dîmenekê şîroveya teolojikî û hwd wê bihêlê. Di wê temenê de wê direngê de wê ew wê bi wê re wê bibê.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê, di wê demê de wê, bi hizrên ku wê werina ser ziman ên weke yên gazali û hwd re wê, bina sedema lêpîrsînê di nava hizirkirinên ku wê bibin de. Piştî wê demê wê, êdî wê, dijberîya hizran wê, di rengê de wê bi wê re wê, xwe di awayekê de wê weke 'ne li gorî wê bê' êdî wê werin darizandin û ji holê rakirin.

Ev dem wê weke demek di rengê ku wê êdî wê têngînek teybet a teolojikî ku wê êdî wê serwerîya xwe wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, bide dîyarkirin. Piştî wê demê wê di demên weke dema ronansana merwaniyan û hwd de wê, di rengê de wê, lêpîrsînên bi hizrî û ankû kûrbûnên bi têngîna hebûnê, metafîzîkê û hwd re wê, were dîtin ku wê bibê. Qûdat hemedênî wê li ser têngînek mistîkî a hebûnî re wê, kûrbibê. Suhrewerdî wê li ser têngîna rohnîyê û ankû 'nûrê' û yan jî 'îşraqiyî' re wê, kûrbibê. Nesimî wê li ser ya nepeniya tîpan ku wê weke dîmenekê ku wê ne dûrî ya mezdekiyan bê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Hallac wê, di rengê de wê, bi têngînek mantiqî a yekitiya dijberîyan a dualismî wê bi wê re wê li wê bihizirê. Weke ku wê hallac wê li wê bihizirê wê weke ku wê çawa em baweriyê dîbînî û dijîn wê ya vajî wê 'nebawerî' û ankû bêbawerî' bê. Wê di wê temenê de wê şewayekê hizirkirinê wê her têngîne wê bi vajîya wê re wê çawa wê weke xwediyê rengê hizirkirinê jî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, piştî wê, di dema ronansana merwaniyan de wê l irojhilat, rojava û baş û herêmên din ên li dorê de wê, hin bi hin wê lêpîrsînek bi felsefeyî wê pêşkeve. Minaq wê têngînen weke felsefeyî ên weke bi pirtûkên felsefeyê ên weke ya suhrewerdî, şehrezorî, ibni sina, el-kindî, ibni rûşd û hwd ku wê bê ser ziman wê cihê bê. Van zaneyan û hinek zaneyên din ên weke wan wê li ser felsefeyê wê berhemên ku wê binivîsênin wê hebin. Wekî din wê cihêbûn û cûdahiya nava wê felsefeya wê demê û ya dema destpêkê a islamê de jî wê cihê bê. Ya destpêkê wê di temenekê tercûmekirinê bê. Lê ya wê demê ku wê bi têngîna hizrên wan filosofên demê ên herêmê re wê were dîtin jî wê cihê bê. Wê, mijarên weke metafîzîkê, mantiqê, hebûnê, rohnîyê, teolojîya xwûdê û hwd wê,

weke mijarên ku wê, di nava wê temenê de wê li ser wê bihizirin û wê bi wê re wê, bi aqilmeşandinên xwe re wê êdî wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê hizrên xwe wê werênina ser ziman.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Di mijare felsefeya wê demê de wê, li ser têgihên teolojikî ên ku ew hinbi hin bi hizirkirina demê re wê derkevina li holê wê li ser wê re wê, bi fahmkirin û di wê de bi fahmkirinê a kûrbûnê re ku wê bibê re wê, li wê were lê hizirkirin. Ibni sîna wê mijare hebûnê wê li ser temenekê şenber a fizîkî ku wê salixbikê wê werênê ser ziman. Ibni rûşd wê felsefeya aristo û hwd wê, di dîmenekê de wê, li ser wê bisekinê û hinek şîroveyên wî yên ku wê di temenekê herikinî a di wê demê de ku ew pêşdixê de wê were dîtin ku ew wê werênê ser ziman.

Mu'tezille'yî wê hinekê wê xosleta wê ya bi hizirkirinê wê di dewama wê de wê li ser wê çerçoveyê ku mirov wê bibê wê mijare felsefeyê wê, di rengekê de wê, bixwezin ku ew wê fahmbikin û ew wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Wê di nava wê de wê, pêşî wê ew wê çi bînê û wê ji aliyê wê ve wê, hildina li dest û wê, çawa wê mijare hebûnê, fahmkiirînê, zanînê û hwd wê, werênê ser ziman wê li ser wê bisekinê. Ya ku wê, bê temenê cihêbûna eş'arrî'yan ku ew wê cihê bibin wê ew dîmenê ku wê gotinên kûranê wê di temenekê mistikî de wê weke 'ayatên xwûdê' ku ew di xwe de wê, ji her aliyê ve wê nepeniyekê û aliyekê ku ew were kifşkirin wê di wê de wê bihizirin ku ew wê hebê û wê li ser wê re wê bihizirin. Wê hin bi hin wê ji temenekê teolojikî a rasyonel wê dîrkevin û wê bi ber teolojîyek nepenîparêzî ve wê herin û wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê hizrên xwe wê êdî wê werênina li ser ziman.

Minaq suhrewerdî wê mijare felsefeyê wê li ser wê temenê wê, bixwezê ku ew di temenê de wê hinek çavkaniyên wê li ser wê pêjn û dagerên ku ew di çerçoveya teolojîyê de dihên ser ziman wê biafirênê. Di wê çerçoveyê de wê, dîroka wê di wê çerçoveyê de wê ji aliyê xwe ve wê werênê ser ziman. Wê, felsefeya aristo a hebûnê wê hilde li dest û wê di nerînek rexnegir de wê ji aliyê xwe ve wê derbas bikê û wê werênê ser ziman. Wekî dîn wê di wê temenê de wê mijare hebûnê, metafîzîkê û hwd wê, di wê temenê de wê, werênê ser ziman.

Suhrewerdî wê bijartina xwe wê di hizirkirin û fahmkirinê de wê ji wê aliyê ve wê bikê û bide nîşandin ku wê, çawa ku wê, bi temenekê rasyonel wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Dîmenê rasyonaliya wî, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, li ser wê bihizirê. Şehrezorî ku wê ji gelek aliyan ve wê felsefeya suhrewerdî wê ji xwe re wê bikê temen û wê ji wê peyxam bigirê û wê bihizirê wê, têgînek metafîzîkî a teybet wê li ser wê temneê wê bi mijare hebûnê ve girêdayî wê bikê ku ew wê werênê ser ziman. Em ji hizrên şehrezorî ên *'hikmetul îşraqiye'* wê fahmbikê ku wê, felsefeya îşraqiyê wê di xatekê û wê weke herikinek demê wê, di wê demê de wê xwe bide dîyarkirin û wê di demên piştre de jî wê filosofên wê xatê wê bibin û wê derkevina li holê.

Mijare felsefeyê wê di wê demê de jî wê weke ku wê di dema ronansa merwaniyan de wê, were dîtin wê, felsefeya filosofên girêkê wê, bi teybetî li kurdistanê û herêmên li dorê wê bi zêdeyî wê tercûmekirina wan wê were dîtin ku wê bibê û wê ev herêm wê ji wê aliyê ve wê weke navendekê bê. Ev wê, ji nava hizrên suhrewerdî jî wê were xwandin û ji nava hizrên filosofên piştre ên weke şehrezorî jî wê karibê bi rehetî were kifşkirin. Di kevneşopîya felsefeya îşraqiyê de wê gotinên weke *'giyane pîroz'*, *'rohniyên saf'* û hwd wê, di wê temenê de wê were dîtin ku wê di rengekê û awayekê de wê werina bikarhanîn û wê bi şîroveyên li ser wan re wê, çerçoveyek hizirkirin a lê têgihiştinê wê were dîtin ku wê were pêxistin.

Di wê demê de wê, were dîtin ku wê ji sê aliyan ve wê şewayên hizirkirinê wê were dîtin. Yek wê weke ku wê bi mu'tezilli'yan re wê were dîtin ku wê dîmenekê aqilparêzî wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin bê. Dîmenê din ku em gazali jî bi rengê hizirkirina wî di navê de wê bihasibênin yê *'eş'arri'yan* bê ku ew wê, li ser *'ferman'* û rengê çawa jîyankirina li gorî pirtûka pîroz wê were jîyan ku wê bi hewldana kifşkirina rêgezên wê re wê, di rengekê de wê, bibê û wê derkeve li pêş re wê were dîtin.

Ew wê, li ser *'cewherê xwûdê'* wê bihizirin û wê bi têgîna *'sermedê'* wê werênina ser ziman û wê weke her tişt wê ji wê bibê wê werênina ser ziman. Di dewama wê de wê ew wê werênina ser ziman ku wê, çawa ku wê, mijare felsefeyê ji nava têgînên xwe yê teolojîkî wê dûrbikin. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê, bikevina nava şîrovekirin, pênasekirin û

*C. Plott (2000), *Global History of Philosophy: The Period of Scholasticism*,

salixkirina hebûnê û her tiştê ku ew bi jîyanê re bûya ku wê şîrove û fahmbikin de. Minaq wê gotina weke 'xwûdê gotiya bibe!' û ew jî bûya wê, werênina ser ziman û wê di wê temenê de wê têngînek weke 'her tişt ku wê weke ji tûnabûnê bûya' wê bi wê re wê bixwezîna ku ew wê werênina ser ziman.

Li ser wê temenê û têngînek re wê mijare fahmkirina bi têngîha 'kûranê' giştî re jî wê were lê hizirkirin. Eş'arri'yî wê di wê temenê de wê werênina ser ziman ku wê, 'ne weke pirtûke afirandi' wê nêz bibin. Ew wê mijare cewherê xwûdê wê li ser wê re wê weke ku wê ji wê dinipitin û dibin weke têngîhên ku ew xwe dana li der wê di wê çerçoveyê de wê werênina ser ziman. Ew jî wê weke gotinên ku ew bi wê re wê, bi wê rengê wê, rêya jîyankirinê wê bi hebûnên dijîn û hwd re wê bide dîyarkirin re wê werêninê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di wan gotinan de wê, bi wê rengê wê weke têngîne bêhîttî' û ankû wê piştî wê di nava hinek oldar û hizirvanên dem bi dem ku ew dihênina ser ziman wê bi afsûnî' ku wê li wê bihizirin re wê werênina ser ziman.

Ew cewher wê, di rengê de wê, di wê temenê de wê, werê ser ziman. Weke ku wê di xiristiyaniyetê de wê were ser ziman wê, bahsa isa weke jî sûretê xwûdê hatiya çekirin wê zêde newê kirin. Hinek şîroveyên ku wê nêzî wê werina kirin jî wê bi bandûra wê werina kirin. Ber ku wê di wê de wê bahsa isa û jîyan û serboriya wî jî wê were kirin. Wê di temenê 'bijartiniyê' de wê, di wê rengê wê ji mihemed' wê were kirin û wê di wê temenê de wê, bi wê re wê werê hanîn li ser ziman.

Di felsefeya hebûnê û ankû a mirov de wê, di wê temenê de wê çawa wê nêz bûn wê bibê wê weke alî û mijarek giring bê ku mirov wê di wê çerçoveyê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê, bi gotinên weke mirov wê weke 'azad' hatina afirandin lê ew bi gûnehên xwe weke ku ew hatina girêdan wê, di wê temenê de wê, werê ser ziman. Di hinek gotinên ku wê weke 'hadîs' wê di nava islama kurdistanîyan de wê were ser ziman wê ji 'qawmên berê' ku wê gotin bi wan wê were ser ziman bi rengê weke ku ew ji cezakirinên weke ku wan jîyankirina ku wê weke bi serboriya yê lut' û hwd re wê were ser ziman were muafkirin wê were hanîn li ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, bi awayekê din jî wê mijare cewherê wê, di wê rengê de wê, bi wê re wê, were ser ziman. Di nava teolojîyê de wê, têngîna gûnehê wê, weke aliyekê diyarker û wê bi têngîna bihûst û dojhê û hwd re wê, were bi temen kirin û wê li ser wê re wê ew wê were hanîn li ser ziman. Ew jî wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê

yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di mijare fahmkirina wê nûqteyê de wê, têngîna 'afûkirinê' wê weke têngînek ku wê derxistina li pêş a bi wê re ku wê, bi awayekê were û paqij 'bibê re wê were ser ziman. Ew wê, di wê temenê de wê, girêdayî hinek rêgezên bi têngîna 'başbûnê' ve girêdanî wê werê hanîn li ser ziman.

Li ser wê re wê, dema ku wê mirov wê bahsa ya baş wê bikê wê di wê temenê de wê çawa wê, di renekê de wê bi wê re wê bijî wê karibê wê hinekê din wê li ser wê bisekinê û wê bi wê re wê fahmbikê. Di mijare fahmkirinê û lê têngihiştinê wê, weke bi têngînek û temenekê bêhîtî ku wê were ser ziman wê mijare sihatan û ji wan gihiştinên bi têngînî û zêhnî û hwd wê, were lê hizirkirin.

Di mijare lê têngihiştinê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku em dikarin wê di dewama wê de wê werênina ser ziman wê mijare 'rewîstê' bê. Ev mijar wê bi zêdeyî wê, di her demê de wê di nava wê de wê, nîqaşên ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin bê. Di nava wê têngînê de wê bendên ku mirov bi wan girêdayî, û hwd wê werina lê hizirkirin. Ankû mirov wê di dewama wê de wê azad bê û ankû ne azad bê wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di destpêkê de wê ya ku wê di serî de wê, derkeve li pêş wê têngîna 'avdîtîyê' bê. Ev jî wê di temenekê girêdanê de bê û wê, ev têngîn wê di awayekê de wê, hem bi têngînek girêdanî ku mirov wê ti carî wê nikaribê azad bê wê, karibê were şîrovekirin û fahmkirin û ankû dervî wê karibê bi têngînekê bi serê xwe ku ew bi wê re wê karibê di nava wê serbestitiya xwe ya bi azadî de bi wê ve girêdayî bê re jî were fahmkirin.

Di nava têngîna mu'tezilli'yan de wê mijare kirinê ku wê mirov wê di berdêla wê de wê, yan baş bê û yan jî wê nebaş bibê wê, şîrovebikin. Di wê temenê de wê, kirinek ku ew wê demê wê, di wê temenê de wê, dema ku ew hat kirin wê bi çi nêhtê û hizrê were kirin wê weke mijarek ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di aslê xwe de wê dema ku em ji wê aliyê ve wê li wê bihizirin wê têngînek azadiyê wê weke ku wê, mu'tezilli' wê nêzî wê bibin û lê wê bi gotinên fihêtokî wê, ji aliyekê ve wê, li ser wê werênina ser ziman re wê karibê wê hinekê wê di wê nûqteyê de wê li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, ji kirinê û ankû pîretika mirov û yan jî çalakiya mirov wê gavê biavêjin û wê ew wê şîroveyê wê ji aliyê xwe ve wê bikin. Mijare kirin û çalakiyê wê di wê nûqteyê de wê giring bê ku mirov

wê hinekê wê li ser wê bisekinê û wê di wê temenê de wê di wê çerçoveyê de wê li ser wê bisekinê û wê fahmbikê. Wê aliyê wê, weke nûqteyek ku wê mu'tezillî' wê bixwezin ku ew ji wê xwe bigihênina têngîna mirovê azad. Piştî wê di dema harûn reşîd û birayî w behlul de jî wê hinek têngînên ku wê bi rengê serborîyê wê werênina ser ziman û wê di wê rengê de wê, weke bi têngîn û wateya 'mirov li kirina xwe mesul a' û ankû bi gotinên weke 'her meh bi lingê xwe ve dihê dalaqandin' û hwd ku wê were ser ziman re wê, di wê temenê de wê were hanîn li ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, mijare kirinê wê di wê temenê de wê dema ku wê ji wê aliyê ve wê bi wan minaqan wê were ser ziman û ankû w mu'tezili wê werina ser ziman wê bi têngîna weke 'ti kesek nekeve nava kesekê û bawerîya wî û lli ser wê gotinê nebêjê. Ew serê xwe ji wê neêşênê. Û ew di wê temenê de wê, bi serê xwe wê berdê. Ber ku wê ti kesek wê li şûna kesekê din wê nekeve qabra wan û wê li şûna wan wê 'cezayê wan' wê nekişênê. Di wê temenê de wê bi serêxwebûnê wê, weke aliyekê ku wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê were hanîn ser ziman. Er-rawandî, el-razî, suhrewerdî û gûdat hemdemî wê hinek ji filosofên olî û kurdistanî ên ku ew wê bi têngînek mistikî, rasyonali, naturali û bûjenîparêzî wê ji wê aliyê ve jî wê nêz bibin û wê, di wê çerçoveyê de wê, di temenê herkesek weke hev de bê ku ew dikin wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman bin.

Di mijare werkheviyê de wê, di wê temenê de wê, çawa wê were fahmkirin wê di nava wê de wê li ser wê were lê hizirkirin. Wekhevdûbûn wê, bibê û nebê wê were dîtin ku wê, li ser wê were lê hizirkirin. Li gorî têngîna mu'tezillî'yan wê bibê. Ew wê, di wê temenê de wê bi têngîna rasyonel a di xwe de wê bihizirin û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênina ser ziman ku mirov, wê pêşkeve û wê mazin bibê. Ew têngîna mazinbûnê wê piştî wê di nava eş'arrî'yan û mu'tezillî'yan de wê, weke nûqteyek ku wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin bê. Mazinbûnê û ankû xwe mazin dîtinê wê, weke tiştêkê ku wê mirov nikaribê ji wê bi rabê wê, mu'tezilli wê werênina ser ziman. lê eş'arrî' wê weke 'şîrîkîtiyekê' jî wê, di rengêkê de wê bibênin û wê bi wê re wê, bi gotina 'weke xwe bi xwûdê re şîrîk bibîne' re wê were dîtin ku wê pêşîya wê bigrin. Di wê têngîne de wê, ev gotin wê weke gotinek ku wê di dema aqil de jî wê, weke gotinek ku wê pêşîya pêşketin û serbestî û azadiya mirov wê were girtin jî wê, di rengêkê de wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin û bi lêvkirin.

Di wê nûqteyê de wê danaberhev a mazinatiya xwûdê û ya mazinbûna mirov wê, di wê temenê de wê, piştî wê hinek mu'tezilli wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman ku wê, ev wê ne rewşna ku wê karibin werina dayin ber hev bin. Ji nava têngînên ibni sîna û ibni rûşd hinek têngîhên wan ku mirov dixwênê wê karibê bigihêjê wê encamê ji nava hizrên wan. Di wê temenê de wê, mijare mazinbûnê wê, di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi çalaki û gotina mirov re wê were lê hizirkirin. Bi çalakiya mirov wê di temenekê ku mirov wê ya xirab nekê. Ew bi gotina mirov jî wê, weke ya baş bènê ser ziman û xwe ji ya nebaş dûrbigirê re wê li wê bihizirin. Ji aliyê din ve jî wê, mijare gotinê wê weke ku wê piştî wê, were ser ziman "tu nikarê xwe mazin bibênê, ber ku mazinati tenê ya xwûdê ya' jî wê, di wê temenê de wê, weke têngînek ku wê, mu'tezilli' yî jî wê li ser wê temenê ew wê lê dipirsin bin.

Di wê temenê de wê, dema ku em li ser temenekê rewîstî re wê li wê dinerin û dikin ku wê fahmbikin wê çawa wê, dîmenekê fahmkirinê wê bide me wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. El-kindî û ibni heysem, û heta ibni sîna û ibni rûşd wê bixwezê ku ew derkeve dervî wê dîmenê û ew di dîmenekê felsefeyê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di şîroveyên xwe yên kelemî de jî wê bi aqilzaniyekê wê bikin ku ew wê derxina li pêş.

Dema ku wê were li dora sedsale 11'min û 12'min wê were dîtin ku wê bi wê re wê hin bi hin wê du ali wê li hemberî hev wê derkevin. Ev wê ne di temenekê mezhebî de bê. Lê ew beş wê kîjan ali wê xwe nêztirî kîjan têngîna mezhebî û ankû tariqatî wê bibînê wê nêz bibê û wê bi wê re wê şîrovebikê û wê aliyê wê biafirênê.

Di wê demê lê wê bi gelemperî wê hev herdu ali wê weke ku em bi mu'tazilli'yan re û eş'arri'yan re wê dibînin wê çawa wê, aliyekê bi felsefeyê wê bixwezê şîrovebikê û aliyê din wê di xwe de girtî wê bi têngînek teolojikî û ji jîyanê qût wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ev wê, dîmenekê wê bi têngînên weke yên di rengê 'polemikan' ku wê bi hizrên ibni rûşd û di nava hizrên gazalî û hwd de wê were ser ziman re jî wê xwe bide dîyarkirin. Ev dîmen wê bi wê re wê, di wê demê de wê, zêdetirî wê herdu ali wê weke ku wê zelaliyekê wê di xwe de wê bidina çêkirin û wê zêdetirî wê bi gotinên zelalî wê werina hemberî hev.

Di wê temenê de wê, dîmenekê ku wê zêde rengê wê ne zelal jî bê wê bi

*Russell, G. A. (1994). The 'Arabick' Interest of the Natural Philosophers in Seventeenth-Century England. Leiden: Brill Publishers.

rengêkê gûharînî wê di wê temenê de wê bi bandûra hizrên ku ew dihêna ser ziman re wê xwe bide dîyarkirin. Lê bi demê re wê bi awayekê ji holê rakirin û windabûna wan hizran wê êdî ew jî wê hin bi hin wê ji holê rabê. Filosofên weke el-kindî, ibni heysem, ibni sina û heta ibni rûşd û hwd wê di wê temenê de wê, bi hizrên xwe re wê, dîmenekê bi aqilê şenber û fizîkî wê di wê rengê de wê, werina ser ziman. Ibni rûşd wê di nava ya şenber û ya neşenber de wê, bi cihêkirinê re wê, werênê ser ziman. Beremberê wê di nava ya aqilê razber û ya aqilê ne razber de jî wê di awayekê de wê were dîtin ku wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê rewşa ibni rûşd ku mirov wê li ser wê bisekinê wê di wê warê de wê gelek tiştan wê karibê wê ji me re vebêjê. Di encama 'sûrginkirinê' de wê çûyina wê ya li kordoba' û wê di wê demê de wê şagirtên wê yên ku wê di wê demê de wê bibin wê ji rojhilat zêdetirî wê li rojava wê, bingihekê wî yê felsefeyê wê biafirênê. Aligirîn wî weke 'averroeoêsvanî' ku wê karibin werina bi navkirin wê weke girseyek ku em dikarin li berçav bigirin bê. Wê ber ku wê zêde derfetê bi hizirên xwe re wê li herêmê nebînin û bi teybetî piştî têkçûna eyûbîyan û bi wê re windahiyên ku wê li herêmê wê werina jîyankirin û pê de wê, rojava wê weke deverek ideal ku ew li wê bijîn û xwe li wê werênina ser ziman.

Weki din wê li deverên din wê bahsa şagirtin wî û hizrên wî were kirin. Derneketina li pêş bi ibni rûşd re wê ne tenê wê weke mijare bi wî ve girêdayî bê. Piştî wê, weke demekî ji jibîrkirinê ibni sina û gelek zaneyên din ên weke wan jî wê karibê wê di wê çerçoveyê de bahsa wan bikê û werênê ser ziman. Wê di awayekê de wê, di felsefeya ibni rûşdt de wê, têtîna 'birhankirinê' wê derkeve li pêş. Di kurdî de 'birhan' wê, wateya argûman, hêncetê, sedemê û hwd jî wê di nava xwe de wê bihawênê û wê karibê bi wê were wê werênê ser ziman.

Wê şîroveyên xwe yên li ser felsefeya hebûnê a aristo wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê weke ku em dibînin nava zanin, epistemoloji û felsefeya demê a li kurdistanê û li hewirdora wê de ku wê heta herêmên iranê jî wê herê wê di wê de wê, were dîtin ku wê şîroveyên li ser felsefeyên filosofên demên kevnera ên weke ya aristo, platon û filosofên din wê were dîtin ku wê were kirin û wê di rengêkê de wê were xwestin ku ew were fahmkirin. Ekole felsefeyê a herêmê 'îşraqî'yî' wê di wê warê de wê, xwediyê temenekê pîrralî bin. Hem wê ya herêmê ji mitraiyyê û zerdeştîyê heta manîyê û mezdekiyê wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman û ji aliyê din ve hem wê ya felsefeya filosofên girêkî û demên helenîkî wê di rengêkê de wê şîrovebikin û wê werênina ser

ziman. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku em li ser wê temenê wê werênina ser ziman wê ji suhrewerdî û heta şehrezorî, hallac, nesimî, er-rawandî û hwd bi gelek filosofên demê ên weke wan re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bibê.

Di wê temenê de wê tiştekê din wê berçavên mirov bikeve. Ew jî wê di wê çerçoveyê de wê, di demên hizirkirinên weke li ser sifatan ku me li jor hanî ser ziman wê bi têngînek felsefeyî wê bibê wê, hewldana weke bi têngînek epistemikî û hwd re wê, bi têngihîştinekê gihandina li fahmkirinê û wê bi çerçoveyek gotinî û ji wê bi ber têngînek darêjkî ve birinê û ankû bi wê rengê hanîna ser ziman wê were dîtîna ku wê, bibê. Her çendî ku ev wê zêde bi ser nekeve jî lê wê di awayekê de wê çerçoveyek hizirkirinê a ku em li berçav bigirin di wê temenê de wê li ser rûdaw, rewşên xwezayê, tendurustiyê, metamatikê, cebirê, zanistên xwezayê, mantiqê û hwd ku wê werê ser ziman wê bi wê re wê di wê rengê de wê, xwe bide dîyarkirin.

Hizirkirinên ku wê di wê temenê de wê bibin wê, weke ku wê bii temenekê epistemikî wê werênê ser ziman hallac wê rastî şucdarkirina ku ew rêgezên olî ji holê radikê û olê ji hev qatdikê û ankû ji olê derdixê û hwd wê were. Di wê rengê de wê, ev aliyên hizirkirinê wê çendî wê tevî wê rastî tohmetên bi wê rengê wê li ser keseyetên bi wê rengê ên weke hallac re wê werin jî lê ew hê weke têngînên ku ew ne di wê demê de û ne jî hê di demên piştî re bi awayekê rêkûpêk û layiqî xwe û rastîya xwe ku ew hatina fahmkirin bin.

Di wê çerçoveyê de wê ev jî wê, weke aliyna ku em dikarin wê di wê temenê de wê, bi wê re wê li wê bihizirin ku wê çawa wê, xwe bide dîyarkirin. Têgîna sifatan û ji wê bûhûrîna li têngîna darêjkê û ankû hewldana bi wê rengê dana nîşandinê wê bi teybetî wê bi sê filosofên demên ên giring re wê xwe bide dîyarkirin. Ibni sina, ibni rûşd û suhrewerdî re wê were dîtîna ku wê bibê. Şîroveyên şehrezorî ku ew li ser sifatan re wê di rengekê de wê bikê wê, bi temenekê metafîzîkî ku ew di wê çerçoveyê de ew dikê ku ew bigihênê li hev û bi çerçoveyek giştî a felsefeya rasyonel re wê, werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, ev aliyên wî yên bi fahmkirina wî ya felsefeyî re wê piştî wê hinekê wê bi rêya tercûmekirinên ku wê were kirin li ser xabatên wî re wê were tûnakirin û ankû wê ji berçav wê bi zelaî wê were dûrkirin. Li gorî

*Corbin, Henry (2014) [1993]. *History of Islamic Philosophy*. Translated by Liadain Sherrard; Philip Sherrard. Abingdon, Oxford: Routledge.

nerîna serdest wê çawa wê ew wê karibê were herêkirin ku wê were kirin li qalibekê de wê di wê çerçoveyê de wê were rewîzekirin. Ber vê yekê wê gelek hizrên wî ku wê bi navê wî werina ser ziman wê di gelek awayan de wê felsefeya wî bi rastîni wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê nikaribin werênina ser ziman û ankû wê newênina ser ziman.

Heman tiştê wê li ser hizrên suhrewerdî re jî, li ser hizrên ibni sina re jî û bi teybetî li ser hizrên ibni rûşd re jî wê karibê wê werênê ser ziman. Helwestên li hemberî felsefeyê ku wê bèn dayin nîşandin wê pêşî wê bi ji holê rakirina pergâlên wê yên hizirkirinê re wê xwe di wê temenê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di şîroveyan felsefeyî ên ku wê werina ser ziman ên herêmê de wê di nava hizrên olî ên herêmê de wê yan bi awayekê yekali weke ji felsefeya kevnera a girêkê ku ew bi bandûrbûya wê werênê ser ziman û yan jî wê newê hanîn ser ziman. Ev şîroveyan weke bi gotina felsefeya kevnera a girêkî ku wê çendî ne şaş jî bê lê wê nikaribin rastiye bo fahmkirina bi hizirkirina herêmê re wê bènina ser ziman û ankû ew bidina rawakirin. Ber ku ew çavkaniyan felsefeyî û hwd ên herêmê û demên wê yên kevnera û demên wê yên piştre ku ew bûna wê bi tememî wê ji nedîtî ve wê werin.

Di mijare fahmkirina têtînen felsefeya demê de wê ji aliyekê ve wê, bi têtînen başî û nebaşîyê re wê li ser wê re wê bi xwûdayî wê were şîrovekirin. Di kirinê de wê dema ku em bi ya baş û ankû aliyê baş ve wê, bijartina xwe wê dikin wê weke ku em xwûdê û ankû bi aliyê xwûdê ve wê dikin wê weke bi têtînek intibayî wê were hanîn li ser ziman.

Li ser wê temenê wê ji aliyekê ve wê weke aliyekê wê yê din ku wê bi wê çerçoveyê re wê were lê hizirkirin wê li ser rewşa 'azadîbûn' û ankû 'azadnebûna mirov' ve girêdayî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, bihizirê wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê dema ku wê mirov wê bi wê yekê wê bi wê bihizirê û ew wê bi mirov ve wê girêdayî bê wê demê wê di wê temenê de wê weke ku wê bi serê xwe bê û ankû wê weke ku wê bi gotina 'her meh bi lingê xwe ve dihê dalaqandin' re ku wê were ser ziman wê, bi têtîna herkesek wê weke ji kiryar û kirina xwe wê mesul û berpirsiyar bê wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê nûqtayê de wê weke encamak hesan û giring wê ya ku wê derkeve li pêş wê ew bê ku wê mirov wê, xwediyê têtînek azadîyê a ku ew bi serê xwe wê karibê wê bide dîyarkirin û ew wê bi wê re wê di kirin

û çalakiyên xwe de wê xwediyê wîneka ku ew bi wê dîyar dikê bê. Di wê temenê de wê di dewama wê de wê gotinek din jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê were ser ziman ku “xwûdê mirov bi serê xwe berdana ku ew bi wîna xwe wê hilbijêrên, ew ji kirinên xwe û başî û nebaşîyên xwe berpirsiyar in’ re wê were ser ziman. Wê demê wê, di wê temenê de wê, têgîna ‘dada xwûdê’ ku wê bahsa wê bikê wê di wê nûqtayê de wê wateya wê hebê ku wê were bibîrkin ku ew li gorî wê were kirin.

Di nava têgînên ibni sina, ibni rûşd û razî, ibni wasil û çend zaneyên olî ên demê de wê, gotinên weke ‘bi dîtbarî xirabî û nebaşî nikarê li xwûdê were malkirin’ re wê werênina ser ziman. Ji wê gotinê wê di wê temenê de wê ev têgîn wê bi wê re wê, di rengekê de wê derkeve li pêş û wê karibê wê fahmbikê ku wê, di awayekê de wê, herkesek wê beremberê wê weke ku wê ji ya xwe wê bi kiryarî û kirinî wê weke mesul û berpirsiyar bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Aliyekê din jî wê bi têgîna wê weke ‘mirov li ser kifre çû’ wê were ser ziman. Ew têgîn wê di xwe de wê, ji wê têgîna pêwîstîyê dûr wê weke têgînekê ku wê di wê çerçoveyê de wê karibê ji wê were ghiştin têgihîştinekê ku mirov wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Hebûnek ku ew bi serê xwe bê, bi xwe bi hizirê û xwediyê wê tefkirkirina bi xwe û dîyarkirina bi kirinên xwe û aqilê xwe bê wê, demê wê weke encama wê ku ew bi kifre çûya û ankû ne çûya wê karibê bide dîyarkirin. Wê demê wê di temenê de wê ew kes wê, bi wê re wê, weke xwediyê têgînek azadiyê ku ew bi wê yan wê bi başî û yanjî wê bi nebaşî ku ew wê bikê bê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bi serê xwe bûyina mirov û bi wînbûn wê kirinê dana kirinê wê demê wê pêwîstîya bûna xwediyê aqilê wê bê. Wê jî wê dikarê wê ji aliyekê din ve wê, bi wê rengê wê bi hinek gotinên ku wê di wê çerçoveyê de wê bi têgîna ‘darazê a piştî mirinê’ re wê, karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê, ew kes wê, dema ku ew li wê cihane bûjenî ku ew wê dikê wê, demê ew bi serê xwe û bi biryar û aqil û kirina xwe wê dikê. Di wê temenê de ew wê, di wê temenê de wê weke ku wê xwediyê wê serbestî û wê azadiya bi wê serbestiyê bê, ku çendî wê weke piştî mirinê wê weke ‘bo wê were darizandin’ jî. Ji zwe em di wê têgînê de wê dema ku em bi gotina ‘xwûdê berpirsiyariyê hemû tiştê ya’ wê demê wê bi wê têgîna

darazê re jî wê weke ne di nava levkirinekê de bê. Wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê werênê ser ziman. Wê yan wê, têngîna serbestiyê û berî wê azadî wê hebê ku mirov wê bi wê wan kirinên ku ew bi wê dihê darizandin wê bikê bê û yan jî ku wê, xwûdê hemû tişt û kirinên wî bibînê wê demê wê ew ji wê berpîrsîyar bê wê demê ew wê nikaribê bibê xwediyê darazekê. Ber ku wê di wê nûqteyê de wê ew xwûda wê bi wê kirina ku ew li wê berpîrsîyar a wê were darizandin.

Di wê temenê de wê, ev wê, ji aliyekê din ve wê, dema ku em li wê bihizirin wê demê wê, di wê temenê wê hizirkirina 'mu'tazilli'yan ku ew wê, di wê temenê de wê di nava ya dînya maddî û 'dînya axiretê' ku wê di nava wê de wê, ew wê, cihêkirinê wê bikin wê di wê temneê de wê bi wê re wê, di regekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê di wê temenê de wê biwê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê nûqteyek din jî wê di wê mijarê de wê bi wê re wê bimênê ku mirov wê di dewama wê de wê êdî wê li wê bihizirê û wê bikê ku wê fahmbikê wê bimênê bê. Ew jî wê mijare 'baxtê' û 'felekê' ku wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, mijare baxtê wê, dema ku em li wê dihizirin wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bi wê, karibê di wê çerçoveyê de wê li ser wê hinek gotinan wê bibêjê bê.

Di wê temenê de wê, ku em di wê nûqteyê de wê bahsa têngînek azadiyê û bi serêxwe bûnê wê bikin wê demê wê nikaribê bahsa pêşdîtîneê û ankû ji pêşde dîyarkirinekê ku wê bi wê re wê were kirin wê bikê. Ev wê, weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê were kirin. Wê demê ku ew bû wê demê wê mijare berpîrsîyariyê wê bi wê re wê di regekê de wê weke ku wê bi wê re wê bikeve devrê. Di wê temenê de wê demê wê, êdî wê weke ku wê kes wê ji kirina xwe ne berpîrsîyar bê ku ew bi qancî û ankû neqancî wê bikê. Yan jî wê bo wê nikaribê were darizandin. Wê dema ku ew were darizandin û wê bahsa têngînek darizandinê wê bikê wê, di wê temenê de wê demê wê pêwîstîya derketina dervî wê êdî wê di regekê de wê weke ku wê bi wê re wê pêwîst bê ku mirov wê fahmbikê bê.

Ya ku wê weke baxt wê, were lê hizirkirin wê weke ya ku wê, di nava têngîna olî de wê weke aliyekê pêwîstînî û ankû bi temenekê 'determinist' ku wê were ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê ew wê, weke ya ku ew weke ku ew çawa 'li aniyê çawa hatiya nivisandin weke wê bikê' wê di wê temenê de wê bi wê re wê, were ser ziman. Gotina baxtê wê di kurdî

de wê, di wê çerçoveyê de ku wê xwediyê wateyekê bê wê, ya 'felekê' jî wê di kurdî de wê bi wateya ku wê weke aliyê wê têngîna baxtê a weke bi encamî ku ew rûdaya wê, bi wê re wê, di rengekê de wê bi têngîhekê wê bi xwe re wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê, gotinên weke ku wê çawa wê di jîyanê de wê bibê ku wê bi wê re wê were ser ziman û wê bê gotin ku 'xwûdê ew daya diyarkirin' wê demê wê ev gotin wê weke aliyekê ku mirov wê di wê temenê de wê karibê wê ji aliyekê ve wê bikê berlêpîrsînê de. Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê bahsa bêdadî û bêhûqûqîya nava jîyanê wê were kirin wê di nava filosofên mu'tezillî'yan de wê, were ser ziman ku ew wê hemû wê weke aliyekê bi kêmesî û ankû kêmenîya hebûna maddî a ku ew dijî re wê karibê wê salixbikê û wê werênê ser ziman bê. Di nava wê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê têngîna ibni rûşd di wê nûqteyê de a ku ew wê ya dûnya maddî û ya dûnya ne maddî ku ew ji hev cihê dikê wê karibê di wê nûqteyê de wê serî li wê bide. Ew wê di wê temenê de wê, ji hev cihêkirinê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê. Li ser wê temenê maddî wê filosofên mu'tezille'yî wê bahsa wîna mirov ku ew bi wê kirinên xwe dikin û ji wê berpîrsîyar in wê bikin û wê di wê temenê de ew wê êdî wê werênina ser ziman. Di dewama wê de ew êdî wê bi wê re wê, mijare hebûna bi wîna li dûnya maddî ku ew dijî wê di wê çerçoveyê de wê biikin û wê bi wê re wê êdî wê werênina ser ziman. Li ser wê temenê wê têngîna 'emelê' û ankû zanînê û fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê bi hev re wê li wê bihizirin û wê hizrên xwe wê bi wê re wê êdî wê werênina ser ziman.

Li ser temen û têngînek rewîstî re wê bahsa têngîna emelê û ankû bi wê vew girêdayî ya rewîstê û hwd wê were dîtin ku wê kirin. Mu'tezille'yî wê bahsa 'bi kirina baş' û 'emelê baş' re ku wê were salixkirin wê di wê temenê de wê were ser ziman. Ev jî wê bi kirina baş re ku wê bikê wê bi wê re wê, di rengekê de wê, weke aliyekê ku wê mirov wê pêve herê wê were lê nerin.

Di wê nûqteyê de wê di rewşa gihiştina fahmkirinê de wê bi wê ve girêdayî wê hinek aliyên ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê bi wê re wê were dîtin ku wê bibê. Di wê nûqteyê de wê, mu'tezille'yî wê hinekê jî wê ji aliyê têngîna cismanî ve wê were dîtin ku wê bi wê re wê li wê bihizirin. Ew wê, werênina ser ziman ku mirov wê bi emelê xwe yê baş wê bigihijê wê mertebeya bilind û wê başiyê wê bi wê bidest bixê. Lê ew

wê, ne weke têtînek bi baweriyê ku wê were kopîkirin. Lê ew ji jidil ku ew were jîyankirin.

Di wê temenê de wê, di mijare xwûdê û 'dîtina xwûdê' de jî wê di wê temenê de wê were dîtîna ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Minaq wê muminên ku wê xwe bidina tesbihê wê, di wê temenê de wê bi baweriya ku wê 'xwûdê' wê bibînin re wê, di mejiyê xwe de wê ji aliyekê ve wê bihizirin. Ev têtînek weke ku wê were lê hizirkirin wê bi têtînek bûjenî ku weke ku me li jor hanî ser ziman bi dîmen, pêj û ankû şewayekê bi wê rengê ê di meji de bi afirandinê re wê di renekê de wê bi wê re wê bibê.

Mu'tezille'yî wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirin ku ew wê, bi aqil wê karibin bigihijina ya baş û nebaş. Lê Eş'arriyî wê di wê nûqteyê de wê vajî wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê bihizirin. Ew wê, di renekê de wê weke ku wê li hemberî aqilparêzîya mu'tezille'yê wê bisekin in û wê, bênina ser ziman ku 'wê başî û nebaşî' wê nikaribê bi aqil wê were kifşkirin. Aqil wê nikaribê wê biryarê di xwe de wê biryarê bide ku wê kijan wê baş bê û ankû wê nebaş bê.

Ew wê di wê temenê de wê, li ser wê temenê wê ya ku wê beremberê wê têtîna aqiliyê wê derxin jî wê di wê temenê de wê têtîna 'wehiyê' bê ku wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê, di dewama wê de wê werênina ser ziman.

Di wê demê de wê, dema ku mirov wê dînerê wê weke ku wê ji nava muş'tezille'yan wê derkeve wê kadirîyan' karibê bi navbikê ku ew jî wê li ser temenê 'aqilparêzî' û azadîparêzî li hemberî têtîna baxtê û hwd re wê, werênina ser ziman. Lê vajî wê komên weke yên eş'arri'yan wê, di awayekê de wê li ser temenekê bi parastina baxtewariyê û hwd re wê, li wê bihizirin û wê werênina ser ziman.

Di wê temenê de wê, dema ku wê eş'arriyî wê hizrên xwe wê werênina ser ziman wê, li ser têtîna jîyane mirov û ankû mirov wê, di temenekê hiyararşiyî de wê bahsa têtîna 'qûdretê' û hwd wê bikin. Ew wê, bi têtîna 'qûdreta pêşî' û 'qûdreta piştî' wê werênina ser ziman. Ya pêşî wê weke ya xwûdayî ku ew diafirênê wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman. Lê ya duyem wê weke ya mirovî wê, piştî wê ku wê çavkaniya wê ya pêşî bê wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê di dewama wê de wê werênina ser ziman.

Di awayekê de wê, di wê demê de wê were dîtîna ku wê hem bi

*Glick, Thomas F.; Livesey, Steven John; Wallis, Faith (2005), *Medieval Science, Technology, and Medicine: An Encyclopedia*, Routledge

mu'tezille'yan re bê û hem jî wê bi ya komên zêde ortadoks' ên weke eş'arriyî re bê wê, di awayekê de wê mijare azadiya mirov wê, di wê temenê de wê, weke têtînek ku wê li ser wê bihizirin û wê di wê temenê de wê, bixwezin ku wê werênina ser ziman.

Li vir wê, di awayekê de wê weke ku em bi têtîna augustinus re wê dibînin wê 'bi têtîna hevîyekîya xwûdê û başîyê' ku wê bi hev re wê werênina ser ziman û wê, başî wê weke kirdeya xwûdê wê biafirênê ku wê werênê ser ziman wê di rengekê ji wê ne dîr wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Minaq wê, di têtînek weke li ser ya 'bihûşt' û 'dojehê' de wê, di rengekê de wê bi wê re wê, li wê were lê hizirkirin ku wê, çawa wê, li lê wê were lê hizirkirin. Di awayekê de wê, di wê rewşê de wê eş'arri'yî wê, di rengekê de wê, were dîtin ku ew bi zêdeyî wê bi şîroveya xwe ya li ser mirov re wê di awayekê de wê were dîtin ku ew zêde alaqadar dibin. Di wê temenê de wê bi têtîna 'kesb'ê wê ew wê, di rengekê de wê were dîtin ku ew dixwezin ku ew li ser mijare afirandina mirov û bi serê xwe bûnê û wê, mijare lê 'baxşkirina wîne' û hwd re wê, di rengekê de wê bi dest hizirkirinê wê bikin. Di dewama wê de wê, ji wê cihê jî wê, aliyekê wê yê din jî wê were dîtin ku ew bi wê re wê li wê bihizirin. Ew jî wê mijare baxtewarîyê bê. Wê di wê temenê de wê, hin bi hin wê, bi têtîna 'ku wê weke li ser kevneşopîya mu'tezille'yan wê, di rengekê de wê, were dîtin ku wê, ew jî wê li ser çerçoveyek hizrî û bi aqil gihiştina li rastiyê wê were lê hizirkirin. Berî wê demê di destpêkê de wê lêpirsînên weke wê ku wê 'mirov wê karibê bi aqil bigihijê rastiyê û hwd wê, bi wê re wê were dîtin ku wê di dewama wê de wê, li wê were lê hizirkirin û nîqaşkirin.

Ev nîqaş wê di demên şadafîyan û merwanîyan de wê di dema tariqatên kurd ên weke 'gêlaniyan' û hwd de wê, were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Ev tariqate kurd wê, di wê demê de wê gelek zaneyên bi wê rengê wê di dewama wê de wê ji nava xwe derxê. Şêx û filosofê kurd şêx avdulqadirê geylanî wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman û wê mijare tasawûfê wê were dîtin ku wê di rengekê wê weke wê de wê derxê li pêş.

Ew wê, weke minaqek ku wê bê ku wê bi zêdeyî wê têtîna baxtê wê, weke çavkaniya hizirkirina xwe wê bibîne û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, bi wê re wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê hizrên bûjenîparêz û weke yên di temenê mu'tezille'yî û heta ku yên 'meşşai'yî û hwd jî wê pêşketina wan wê bi dema wan re wê taqabûlî de dema ronansa merwanîyan wê bikê ku ew hizrên cihê ku wê werina lê

hizirkirin wê di regekê de wê, bi wê re wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê, karibê wê fahmbikê bê.

Her wusa wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê dervî wan wê hizrên weke 'îşraqiyê' û hwd wê, di regekê ku wê bi felsefeya suhrewerdî û hwd re wê were ser ziman wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê bê. Ev ekol û xate felsefeyê wê, zêde wê di dîmenekê de wê di wê demê de wê were dîtî ku ew wê serwer bê û wê bi dervekirin û qatilkirinên weke bi suhrewerdî, û heta hallac û nesimî û hwd wê, li ser wê temenê wê were dîtî ku wê bibê. Ji wê aliyê ve wê dema ku em li wê bihizirin wê karibê wê bibêjê ku ew wê weke nîşanaka wê jî bê, wê bi rewşa bi trejediya wan yek bi yek re.

Di wê demê de wê, di şîroveya qadirîyan re wê, di regekê de wê, di demên piştre wê mijare 'wînetîyê (in: voluntarism) û hwd wê bi wê re wê were dîtî ku wê derkeve li pêş û wê li ser wê re wê, şîroveyên xwe wê, bi temenekê teolojikî û hwd re wê pêşbixin û wê werênina ser ziman. Lê avdulqadirê geylanî wê di şîroveyên xwe de wê, ku ew dikê wê dîmenekê keseyetî jî wê bi wê re wê, salixbikê û wê werênê ser ziman.

Weki din wê, di dewama wê de wê, di wê demê de wê, mijare wîparêzîyê wê, were dîtî ku wê were lê hizirkirin. Wê di wê temenê de wê, di têngîna wîne de wê, çawa wê, karibê wê, werênê ser ziman ku wê geylanî wê di wê de wê di dîmenekê de wê kûr bibê û wê di pergale hizirkirina xwe de wê bi wê re wê di dîmenekê de wê bi ber pergalek derûnî a hizirkirinê de wê were dîtî ku wê bi wê re wê herê.

Di dewama wê de wê li ser bûyin û hebûnên jîyanî de wê, piştre wê bi temenekê teleolojikî wê were dîtî ku wê were nîqaşkirin. Di wê de wê çawa wê karibê wê werê ser ziman wê li ser wê were sekin in. Xwûdê wê, tiştê ku ew diafirênê wê bi arancekê wê biafirênê û ankû wê, di wê afirandinê de wê arancek wê nebê wê, di çerçoveya têngînek teleolojikî de wê were dîtî ku wê êdî wê li wê were lê hizirkirin.

Mijare wîne û aqil wê, piştre wê, bi hizrên felsefeyî ên ibni rûşd re wê were dîtî ku wê di dîmenekê de wê, li ser wê were sekin in. Eş'arî'yî wê di wê temenê de wê, di nava ya baş û nebaşîyê de wê bijartinê wê bikin û ya baş ku wê weke were xelatkirin wê bi aliyê xwûdê ve wê bide dayin lê ya vajî wê a nebaş wê weke ya ku ew were cezakirin û hwd re

*.McGinnis, Jon & Reisman, David C(2007). (eds.), Classical Arabic Philosophy. An Anthology of Sources, Indianapolis: hackett

wê di wê temenê de wê were dftin ku wê li wê were lê hizirkirin. Li ser wê temenê wê mijare 'çalakiya baş' û 'çalakiya nebaş' wê li ser wê re wê, bi gotinkirinên ku wê êdî wê werina kirin bin. Di wê de wê, di aslê xwe de wê, piştî suhrewerdî û hanînên wî yên li ser ziman wê were dftin ku wê ev wê bi kiryarî wê zêdetirî wê di dîmenekê de wê were dftin ku wê were lê hizirkirin û wê bi wê re wê hizirên xwe wê werênina ser ziman. Suhrewerdî û kevneşopîya wî ya hizirkirinê wê di dema wî de û piştî wî jî wê, demaku ew li wê dihizirê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, 'wîna di temenê wê çalakiyê' de ku ew bi mirov daya kirin' wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Her wusa', têgîna 'şaytaniyê' û hwd wê, li ser wê temenê wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê bi wê re wê were lê hizirkiriin. Lê ev wê, wê, weke têgînek ku wê, çendî wê were ser ziman wê di temenekê wîna mirov û aqilê mirov wê bi wîna azadîya mirov re wê redbikê jî bê. Ber ku wê di awayekê de wê hem wê, kiryarê wê ji aliyekê wê bi xwûdê û ankû bi fermana wî bi baxtê bûya re ku wê werênê ser ziman wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê werênê ser ziman.

Lê têgîna 'şeytaniyê' wê di aslê xwe de wê, aliyekê wê yê din jî ê bi hizirkirinê wê ji aliyê felsefeyê û hizirkirina bi wê re ku mirov li wê bihizirê wê, ew bi wînbûn û dana kifşkirinê a bi hişmendîya û ku mirov bi xwe bi wê bawerbikê ku ew azad a û ti kesek li piştî wê dana kirina wî nîn a û hwd ku wê çawa wê bi temenekê têgînî a wîna wê were mehkumkirin wê bi wê re wê di renekê de wê, were dftin ku wê were kirin.

Ber vê yekê ev gotin jî wê, ji aliyekê ve wê weke aliyekê ku wê pêwîst bê ku mirov wê li ser pêvajoyên pêşketina aqil re wê, di renekê de wê karibê wê weke aliyekê giring wê di serî de wê fahmbikê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, bi têgîna 'xwûdê wê çalakiyek baş wê xelat bikê û ya nebaş wê, cezabikê wê ne tenê wê weke têgînek ku em bi şîroveya wîna re wê şîrovebikin bê. Wê bi wê re wê aliyekê wê yê din jî ku mirov wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê ew bê ku wê, çawa wê, bi rengê çalakiyê re wê ew bi wê kifşkirina wê re bê.

Di wê temenê de wê aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê, di wê temenê de wê, weke ku wê bi pergalek filosofê ingilîsî Rogerus baco ku wê werênê ser ziman wê bi çerçoveyek rewîstî û kirina wê û ankû bi aqilê wê yê bi pergâlî ku ew bi wê re wê were lê hizirkirin li ser

çerçoveyek civakî û hwd re wê, dîmenekê wê yê ku wê tenê wê mijare wîne wê bi wê re wê, serwer bibê lê re wê derkeve li pêş.

Filosofên weke ibni rûşd wê di wê temenê de wê di hizirkirinê de wê bîbînînin ku wê xitiminek wê bibê û ew wê çawa wê derketinekê wê di wê de wê bidina kirin wê li ser wê bisekinê. Lê ew dîmenê ne vegûhar û ji fahmkirinê û pêşketina derve girtî wê li hemberî wî xwe bide dîyarkirin û ew wê, ber vê yekê wê bi hizrên xwe re wê li herêmê wê zêde mafê pêşketinê û xwe hanîna ser ziman bi wî û şagirtên wî re wê, temenê wê nebê.

Ev wê, piştî wê êdî wê hin bi hin wê li ser temenê serwerîya têngîna wîne wê, xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê bi wê re wê 'pergalek rewistî' wê were dîtin ku wê bi çerçoveyek civakî wê were dîtin ku wê were salixkirin. Lê ev wê, di nava jîyanê û bi kirin û kiryarên mirovî û jîyanî û xwezayî û hwd re wê hanîna wê ya li ser ziman wê weke ku wê kêmbimênê. Tenê li ser temenekê teolojîya xwûdayî û bi wê re wê bi sînor wê di rengekê de wê, were lê hizirkirin. Ev wê, di demên piştî wê encamên xwe yê neyînî wê hin bi hin wê bi ji jîyane ku ew ji wê dîrketî û ankû derketî ku ew pêşdikeve û bi pêşketinên wê re ku wê rû bi rû wê were re wê êdî wê xwe bide dîyarkirin.

Ibni sîna wê, têngînên xwe yê tendurustî û wê, ji aliyekê ve wê, weke rêya aqilbûnê wê hîlbijêrê. Ew jî wê piştî wê bi tercûmekirinên nû re wê, di nava wê dîmenê de wê, ji rastîya wan wê di awayekê de wê were dîtin ku wê werina dîrkin.

Ev wê li ser esasê ku wê aqilê felsefeyê û ankû aqilê mirov ê ku ew lêdiprisê û pêşdikeve û ku wê weke 'bi xwûde re wê ew pêşketin wê weke 'şîrikîtiyê' wê were dîtin re wê êdî wê ew wê bi wê çerçoveyê re wê were ji holê rakirin. Di demên piştî demên ronansên de wê ji xwe wê ji binî hemû hizir wê ji jîyanê wê dîmenê wê wan wê were dîtin ku wê dîrkeve. Hizrên ku ew dihên ser ziman jî wê ji xwe re wê aligir wê nebînin. Civakên ku ew tenê wê li ser wê temenê wê, weke 'werina perwerdekirin' wê li hemberî pêşketinên din ên jîyanê û encamên aqil wê temenê wê beyenî û nezan bin. Ev jî wê direngê de wê, êdî wê rengê pêşketinên piştî ku wê bibin wê êdî wê bi xwe re wê di rengekê de wê bi wê re wê êdî wê bide dîyarkirin.

Derketina li pêş herikinên felsefî ên weke 'meşşaf'

Li rojhilat û ankû bi islamê re wê dema ku wê pêvajoyên hizirkirinên ku ew bûna ku mirov li wan binerê wê di wê temenê de wê bêgûman wê

hinek aliyên ku wê yên ku mirov wê, li wê bihizirê wê hebin. Di demên pêşî ên weke yên xwe afirandinê de wê herikinên weke yên 'mu'tezille' û 'eş'arî'yî' wê bibin. Eş'arî'yî wê hinekê wê, di dîmenekê baxtewarî û ankû wînpêarêzîyê de wê xwe di awayekê de wê were dîtin ku wê bidina dîyarkirin. Ev wê, di wê çerçoveyê de wê çawa wê weke têtînen nava pirtûka pîroz wê, ji wan wê gavê biavêjin û wê bigihijina têtînen û çerçoveyek hizirkirinê wê bi wê re wê bi temenekê teolojîkî û hwd re wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin.

Di mijare hizirkirinê mu'tezille'yî de wê, dema ku mirov wê bihizirê wê, çavkaniyên wan zêdetirî wê, bi awayekê ku ew bi navnekin jî wê, li herêmê wê herikin û pêşketinên bi kevneşopîya hizirkirinê ên ku wê bibin bin. Ew wê di wê çerçoveyê de wê, li herêmê ku wê temenekê felsefeyî wê li kurdistanê û heta iranê û hewirdora wê di qadaka berfireh de wê ji mitra û zerdeşt û heta mani û mezdek û hwd wê, di wê xatê de wê, pêvajoyek dem dirêj a hizirkirinê wê bi wê re wê, biafirênê. Wekî din wê cihûyî û piştî derketina li holê a xiristiyanîyê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wan bikirpênin bin. Ev olên ku wê weke yekxwûdayî bin wê di awayekê de wê bi kevneşopîya wan a hizirkirinê re wê, di renekê de wê weke bingihêkê baş wê biafirênin.

Lê li vir ber ku wê mijare me wê bi zêdeyî wê felsefe bê wê derfet wê çawa wê hebê û wê çawa wê bûbê di demên bûhûrî de wê hinekî jî wê di çerçoveya mijare me de wê ya ku wê di wê dema destpêkê a serdema navîn û heta demên wê yên dawîyê de wê çawa wê, bibê wê, bi zêdeyî wê, ev wê weke aliyên ku em li wê bi ponijîn bin. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê, mijare felsefeyê ku wê bibê wê karibî wê li wê bihizirê bê.

Wê dema ku wê bahsa felsefeyê wê were kirin wê di nava kevneşopîya îşraqîyê de wê bi filosofên wê yên destpêkê weke suhrewerdî û heta şehrezorî wê gotina felsefeyê wê bi rengê "felasife" wê were dîtin ku wê bicih bê û wê were ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê li wê herêmê wê filosofên ku wê hizrên xwe wê, di wê çerçoveyê de wê werênina ser ziman wê bibin. Di aslê xwe de wê, çavkaniya felsefeyê û islamê ku em wê di awayekê temen û rastin de wê hildina li dest de wê, bi çerçoveya pêvajoya ronansa merwanîyan re ku wê ji destpêka sedsale 9'în û heta dawîya sedsale 11'în de wê di renekê de wê weke demek zêr a ku em di wê warê de wê werênina ser ziman wê bibê were dîtin ku wê bibê.

Bandûra hizir û têtîhiştinên ku wê di wê demê de wê, li herêmê wê bibin jî wê di renekê de wê, ji dema şedadî-merwanîyan wê piştî wan

wê bi imparatoriya eyûbîyan re wê di rengekê de wê xwe di wê temenê de wê, were dîtin ku wê bibê.

Di awayekê de wê, di nava kurdan de wê, dema ku wê bahsa eyûbîyan wê were kirn wê bi zimanekê rexnegir di çerçoveya têgînên hemdem ên 'netewparêzî' de ku wê were ser ziman ku mirov li wê dema wan û pêşketina wan binerê jî wê di aslê de wê ji me re wê zêde temenê baş ê fahmkirinê û pêşketinê jî wê bi xwe re wê ne afirênê. Berî her tiştî wê weke pêwîstîyê wê di çerçoveyek têgînek gelemperî ku ew di kirde û darêjka islamî de wê didina dîyarkirin de wê bi giştî wê li wê bihizirê wê pêwîst bê. Roma wê, dema ku wê xiristîyaniyetê wê herê bikê wê di wê temenê de wê, di destpêka serdema navîn de wê temenê xwe wê çêbikê û wê bingihê serwerîya xwe wê biafirênê. Eyûbî jî wê, pêşketina wan wê bi hinek xosletên ku em dikarin di wê rengê de wê fahmbikin û wê kifşbikin û wê werênina ser ziman wê bi wê re wê were dîtin ku wê bibê.

Di dewama wê de wê, dikarê wê bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê, pêşketinên ku wê bi hizrî wê li herêmê wê bibin wê li ser du xatan û çavkaniyên wan re wê karibê wê di destpêkê de wê şîrovebikê û wê piştî wê di dewama wê de wê di wê de wê êdî wê pêwîstîya kûrbûn û pêdeçûyina bi fahmkirinê wê hebê. Ya pêşî wê islama kurdistanî û ya iranê wê weke du fektorên cihê bin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, iranî wê, di temenê şîayi de ku wê pêşkevin wê di wê temenê de wê bi darêjek û rengekê ku wê li wê kevneşopîya hizirkirinê a berê wê were û wê hinekê jê wê ji wan sûdbigirê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bê dîtin ku wê bibê. Ev wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, wearyante wê ya li kurdistanê wê bi buweyhiyan re wê, di dewama wê de wê bibê û wê piştî wê, piştî wê bi demên abbasi û heta şaddadîyan re wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê bibê. Wekî din wê demên ronakbir jî wê di dema hasbaniyan û serdestîya wan a bi xanadanî re wê destpê bikê û wê piştî wê bi şadadî û merwaniyan re wê demek temenî a berhevkirina bi zanîne ku wê di nava xwe de wê pêşbixê wê bi wê re wê temenekê pêşketinê a ronasansî ku wê ne kêmi dema ronasansê a karolenjê a franki ku wê li rojava wê piştî sedsale 7' min û pê de wê pêşkeve û wê, encamên xwe wê piştî wê bi pêşketinên bi faodaliteya herêmê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Li herêmê wê di wê çerçoveyê de wê, ev wê, hin bi hin wê bibê. Wê navendên xwandinê wê bibê. Demên skolastikî ên islamî jî wê bi çerçoveya wê û mezhebên wê û hwd re wê, di wê dema ronansansa merwaniyan re wê temenê wê di wê çerçoveyê de wê bibê. Medresa wê weke deverên ku wê, di wan de wê di wê temenê de wê ji asta bingihîn û heta ya jorin ku wê di wê de wê perwerde wê were kirin wê bi wê re wê temenê wê bê kirin û wê bi medreseyên ku ew dibin re wê hin bi hin wê di wan de wê berhevkirîn bi berhemên xwandinê û hwd re wê bibê. Tenê di dema sedsale 10´min û 11´min de wê li medreseya mazin a amedê de wê ser milyonekê re wê berhemên ku ew di pirtûkxaneyê de wê werina berhevkirin wê were dîtin ku wê bibê. Di dewama wê de wê, bi heman rengê wê weke medresa sor a cizirabota û li deverên din ên herêmê wê di wê temenê û çerçoveyê de wê berhevkirinên bi pirtûkxaneyî û hwd re wê were dîtin ku wê bibin. Medresa wê hinekê jî wê pêşketina wan weke encama ronakbiriya dema ronansansa merwaniyan a li herêmê ku wê ji temen ve wê pêşkeve bê.

Ev wê weke çerçoveyêna giring ku wê rengê ronansansa merwaniyan û xosletên wê yê pêşketinê wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê navberê de wê êdî wê ne zor bê ku mirov wê fahmbikê ku wê kesên ji temen ku wan xwandina xwe tawakiriya û weke zaneyên demê derkevina li pêş wê bibê. Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê li ser mijarên hizrî, dîrokî, ardîgarî, hûnerî û hwd wê, di wê temenê de wê weke wan gelek mijarên hizirkirinê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê trogonometriya el-battanî, metamatika merwazî, cebira xwarismî, botanika el-dinwerî, dermannasîya el-kindî, astronomiya fexredinê axletî û hwd wê karibê bahsa wan bikê. Weke wan wê karibê gelek kes û zaneyên din jî bahsa wan bikê. Minaq ibni heysem wê di têngîna optikê de wê navê wî derkeve li pêş û wê di wê war de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Ibnî sîna wê bi têngînen tendurustê û hewldanên pêşxistin û

*Angelo, Joseph A. (2014). *Encyclopedia of Space and Astronomy*. New York: Infobase Publishing

*reely, John (2010). *Light from the East: How the Science of Medieval Islam Helped to Shape the Western World*.

* Clarke, Nicola (2018). "al-Dinawari". In Nicholson, Oliver (ed.). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*. Oxford University Press

*Goldstein, B.R. (1968). *Commentary on the Astronomical Tables of Al-Khwarizmi: By Ibn Al-Muthanna*. Yale University Press

nivîsandina rêgezên tendurustiyê û hwd re wê, derkeve li pêş. Ev wê, weke zane û filosofna wê demê bin û wê dikarê wê li ser wê temenê û çerçoveya pêşketinê û zanîna wê werênê ser ziman. Her wusa wê di wê demê de wê zaneyên demê wê zêdetirî wê derkevin. Weke j ier-rawandî û heta hallacc û nesimî û hwd wê karibê weke wan gelek zaneyên din ku mirov wê karibê navê wan hilde û werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di wê temenê de wê, di wê dema ronansa merwaniyan de wê were dîtin ku wê zêde wê gotina 'felasife' wê li herêmê wê were bikarhanîn û wê di wê temenê de wê di bin wê navê wê de wê hizirkirinên ku wê werina pêşxistin wê bibin. Wekî din wê kevneşopîya hizirkirinê a weke ku wê karibê hinekê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman û me hinekê li jor kirpend bi navê wan re a 'mu'tezille' û eş'arri'yî û hwd wê di wê temenê de wê bibin. Piştî wan jî wê di dewama wê de wê êdfî wê ev wê çerçoveya wê di wê demê de wê temen û bingihê hizirkirinên ku wê weke bi felsefeyê wê were ser ziman ên weke 'meşşai' wê biafirênê. Wateya têngîn û zanîn û pêşketina 'meşşaitiyê' wê çi bê? Di serî de wê dema ku em wê di dewama wê de wê werênina ser ziman wê, wateya wê ew bê ku wê di çerçoveya aqilê demê û encamên wê yên bi felsefeyê re wê çawa wê, di rengekê de wê, çerçoveyek hizirkirinê wê bibê wê, bi wê re wê bingihê hizirkirinê wê bixwezê ku wê biafirênê. Di nava pêşketina hizirkirinên meşşaitiyê û yên li hemberî wê de wê weke ku wê bi dîmenê eş'arri'yî de wê li hemberî wê bibin wê li ser mijare çavkaniyan wê di serî de wê were dîtin ku wê hizirkirin, û nîqaş wê d iwê temenê de wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bibê. Ev çavkani dikarê tenê pirtûka pîroz bê û ankû dervî wê têngîhek xwezayî, felsefeyî û hwd were kirpendin.

Meşşaitî wê weke demek ekolî a felsefeyî ku wê li herêmê wê hem ji aliyekê ve wê bi hizrên platon û aristo re wê, felsefeyê wê hem ji aliyekê ve wê kifşbikê û hem jî wê ji aliyekê din ve wê, li ser wê temenê wê yê kevnera a demên wê yên kevnera weke bi demên wê yên berê ên manitiyê, piştî mezdekiyê û berî hemûyan zerdeştîyê û hwd re wê, bingihê wê yê pêşketinê jî wê hebê. Ev wê ji aliyê ekola îşraqiyê ve wê bê gihandin li bingihê û çerçoveyek felsefeyî. Têngîna bûjeniparêziya er-rawandî û natûralisma Razî wê, li ser wê çerçoveyê de wê karibê bi

*Corbin, Henry (1998). *The Voyage and the Messenger: Iran and Philosophy*. North Atlantic Books

*Kraus, P; Pines, S (1913–1938). "Al-Razi". *Encyclopedia of Islam*. p. 1136

çerçoveya wê û bingihê wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, şehrezor wê weke dibistan û çavkaniya wê pêşketinê a dîrokî ku wê girêdanên wê yên zêhnî û felsefeyî bi demên berî islamê ve jî wê hebin û wê di wê demê de wê bi rêya wan hizrên ku wê werina ser ziman re wê were ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wan jî ji aliyekê ve weke filosofên dema ronansansa merwaniyan jî dikarê pênasebikê û werênê ser ziman.

Filosofên ronansansa dema merwanîyan wê, di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê weyneke zêde giring wê di wê demê de wê bileyizin. Wê, derî li felsefeyê wê vekin. Wê dema wan de wê bi felsefeya weke ya merwazî a metamatikê, xwerismî a cebirê, dînwerî a botanikê, er-rawandî a bûjeniparêzîyê, razî bi naturalismê, el-kindî bi felsefeya, el-battanî bi trogonometriyê, suhrewerdî û ekola wî bi felsefeya rasyonismê û mijarên felsefeyên weke baweriyê, naturalismê, metamatike, metafizikê, astronomiyê, gerdûnê û hwd re wê, çend ji wê werênina ser ziman re wê bibê. Di wê demê de wê, zêdetirî wê, di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê, were dîtin ku wê di wê çerçoveyê de wê **bibê**.

Bêgûman wê li ser wê nûqtayê wê hizrên din ên ku wê werina ser ziman jî wê hebin. Lê ev ali wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê. Bi bandûra pêşketina li herêmê a dema ronansansa merwaniyan re wê, ev hizirkirin wê di bin navê 'felasife' de wê di rengekê de wê êdî wê hin bi hin wê pêşkeve û wê kesên ku ew pirtûkên felsefeyê dinivîsên ên weke el-kindî, ferabî, suhrewerdî, şehrezorî û heta ibni sina û ibni rûşd û hwd wê di çerçoveyek berfireh de wê girseyek mazin a bi zaneyan wê biafirê ku wê were ser ziman bê.

Li vir wê nûqtayek wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê bibê û wê werênê ser ziman. ew jî wê, mijare felsefeyê ku wê were ser ziman wê di wê demê de wê, ev destpêka pêşketina meşşafîyan re ku wê bibê wê hin bi hin wê, bi wan re wê, di çerçoveyek felsefeyî ku wê weke çavkaniyên felsefeyê wê weke ku wê di nava xiristiyanîyê de wê were ser ziman wê, felsefeyê û zanîna wê weke sîyanekê wê bibîne û wê di wê temenê de wê bikin ku ew wê pêşbixin wê bi wê re wê bibin û wê derkevina li pêş.

*Corbin, Henry (1993). History of Islamic Philosophy

*Adamson, Peter (10 January 2005). "Al-Kindî and the reception of Greek philosophy". In Adamson, Peter; Taylor, Richard C. (eds.). The Cambridge Companion to Arabic Philosophy. Cambridge University Press

Di wê çerçoveyê de wê li ser felsefeya kelemê ku wê hanînên li ser ziman wê werênina ser ziman wê, ji wê cihêyî jî wê bi çavkaniyên hizrî wê hanîn ser ziman wê di dewama wê de wê bi meşşai'yan re wê bibê.

Di wê çerçoveyê de wê, piştî ku wê hin bi hin wê mijare felsefeyê bi nîqaşên wê yên weke 'naqlî û aqlî' wê nîqaşên wê êdî wê bi wê re wê bibin û ev wê bina sedema polemikên mazin jî. Tabî wê dema ku em bahsa wê bikin wê bêgûman wê mijare rewşa ramyarî û civaknasî a demê jî wê ji aliyê asta pêşveçûnên wê ve wê pêwîst bê ku mirov wê di wê nûqtayê de wê bi kirpênê û wê di rengekê de wê bi wê re wê êdî wê werênê ser ziman bê. Ber ku wê di wê temenê de wê ev wê bibê wê, di wê çerçoveyê de wê êdî wê bibê.

Di awayekê de wê, li herêmê wê, weke ku wê rojava wê bi xiristiyaniyetê re wê bibin wê rêveberî wê ji aliyekê ve wê, li şûna ku wê, zawacekê wê bi têngîna rûhanî a olî re wê çêbikin û wê di wê temenê de wê, li rojhilat wê bi tememî wê weke 'rêveberîyên wê yên olî' wê xwe di dîmenekê de wê bide dîyarkirin û wê, di wê çerçoveyê de wê, êdî wê, li ser wê gotinên wê re wê weke 'gotinên olî' re ku wê were pênasekirin re wê di dîmenekê de wê rengê pêşketina wê ya demê wê xwe bide dîyarkirin. Bêgûman wê encamên wê rewşê wê piştî wê xwe bidina dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê êdî wê, di mijare dîyarkirina pêşketinan de wê, rewşên rêveberî wê, di wê nûqtayê de wê li ser rewşên têngî û hwd re ku wê bidest bûyina wan a xwedî gotinê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê bidest ji hev cihêkirina weke 'ya olî' û 'ya ne olî' û hwd wê di wê temenê de wê bidest cihê kirinê wê were kirin.

Di wê temenê de wê, pêşketinên demê wê, dervî refaransên ji nava pirtûka piroz wê zêdetirî wê, çavkaniyekê wê pêwîst bibînê. Ev wê li şûna wê têngîna felasife' wê êdî wê, di rengekê de wê mijare hadisan û hwd wê bi wê re wê derxê li pêş. Wê di wê nûqtayê de wê, di nava cihane olî û aqilîya wê ya teolojikî de wê li şûna nîqaşa hizirkirinan ji wê zêdetirî wê, ol û ew rengên aqilî wê bèn danîn hemberî hev. Ev wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê, di rengekê de wê, êdî wê, mijare tercûmeyên felsefeyî wê weke dijberîya li olî wê hin bi hin wê li ser wê re wê, were pênasekirin û wê ji nava wê were dîrkin. Şîroveyên ku wê werina kirin jî wê bi awayekê wê hin bi hin wê were dîtin ku wê bi awayekê ne dîyar

*Richard Netton. (1999). Al-Fārābī and his school. Richmond, Surrey: Curzon

*Henrietta Moore. (1996). The future of anthropological knowledge. London: Routledge

wê ji holê wê winda bibin.

Bandûra felsefeya meşşai'yî ku mirov wê li ser rengê pêşketinên demê re ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman jî wê li gorî qanaate min wê di weynek pozitivî de wê bandûra wê, hinek jî bê wê xwe di awayekê de wê, di wê demê de wê bide dîyarkirin. Wê ji kû mirov tê digihê? Wê mirov ji encamên felsefeyê ên dema ronasansa merwaniyan û piştî wê ku wê bibin û wê werina ser ziman wê fahmdikê. Piştî wê hinekî din jî wê di dewama wê de wê were ser ziman. Lê vir wê weke aliyekê wê yê din ê bi pirsgirêk wê bibê û ev wê mijare pêşketina felsefeya meşşai'yî wê baxtê wê bide dîyarkirin. Ew jî wê, di çerçoveya têtîna naqlkirina bi tercûmeyê a felsefeyê li nava hizirkirinên teolojikî a demê bê. Di wê temenê de wê, ew li wê hildana nava a girtîbûna wê, çendî ku wê newê şikandin jî lê wê di rengekê de wê bandûrek wê ya teybet a ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman wê bibê. Ev bandûr wê di awayekê de wê piştî wê ne di çerçoveya têtîhên giştîya olî de wê xwe di rengekê de wê bicih bikê û wê bide domandin. Wê di nava têtîhên bi temenekê mezhebî û hwd de wê di wê rengê de wê bide dîyarkirin. Minaq wê şîati wê xwediyê hinek wariantên wê bin. Li kurdistanê û dora wê elewîtî bi felsefeya enel-haq' û ankû 'ez-rastitîyê' wê xwediyê hinek çavkaniyên wê bin. Wekî din wê kevneşopîya ismailiyan a hizirkirinê wê piştî wan jî wê bi rêya wan têtîhên mezhebî û hwd ku wê werina pênasekirin wê bibê.

Elewîtî wê di aslê xwe de wê zêde têtîliya wê bi islamê re wê nebê. Tenê wê weke têtînek ku wê çawa wê di nava wê de wê were halandin wê bi demê re wê bi çûyina li ser wê re wê bibê. Wê dema ku em li kevneşopîya nava wê binerê wê zêde wê, di nava wê şîatiyê de jî ku wê çendî wê bi hinek nûansan wê têtîliyê hebê jî wê nikaribê wê di wê temenê de wê bibê. Ew cihêbûnên ku wê bi elewitîyê wê hebê wê weke li herêmên din ên kurdistanê weke bi yarsaniyan, şebekiyan, feyliyan, ezdayiyan û hwd re wê, di çerçoveyekê de wê li ser wê kevneşopîya wan a hizirkirinê wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Lê di demên hemdem de wê bi têtîna di navê de halandinê û weke wê kirinê re wê, bandûrek wê ya giştî ku ew zêde dîmenê wê ne dîyar jî bê wê li şîroveyan islamî wê bibê. Lê di wê temenê de wê ji aliyê din ve wê weke pirsgirêkekê wê ew bê ku wê, ew çerçoveya xwe ya têtînî û felsefeyî a elewitîyê, êzdayiyê û hwd ew wê, zêde ne wê kifşkirin û ankû wê, weke ku wê li gorî rastîya wê ne bi derfet bê ku ew li ser temenekê rast ew were kifşkirin û were hanîn li ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de ku mirov wê bibêjê wê kevneşopîya hizirkirinê a rûniştî a li herêmên kurdistanê di demên destpêkê ên serdema navîn û piştê wê, di wê temenê de wê pêşkeve û wê piştê wê bandûra wê li islamê jî wê bibê. Di nava hizrên têngînên tasawûfî de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirinn. Minaq zane, oldar û filosofê kurd meleyê goranî wê di wê temenê de wê di nava tasawûfa wî de wê, dîmenekê felsefeya israqîyê a ku wê qûdat hemedênî wê di rengekê de wê bi kirpênê û ankû wê berî wî bi felsefeya îşraqîyê a suhrewerdî re wê bibê û wê berî islamê wê bi manitîyan û hwd re wê li herêmê wê hebê wê bi ya wî re wê were dîtin. Wê dervî wan rengê tercûmekirina ku wê li ser hizrên wî re wê were kirin ku wê dema ku em bixwênin wê, di rengekê de wê, ew wê dîmenê wê bi xwe re wê, di awayekê zelal de wê bide dîyarkirin.

Li vir bi gotinekê jî bê wê mijare 'tercûmekirinê' wê li ser wê bisekinê û êdî wê derbas bibê. Mijare tercûmekirinê wê di rengekê de wê, ji aliyê olê ve wê bi gotinên weke 'paqijkirinê', 'weke wê kirinê', û hwd re wê, were ser ziman. Mijare tercûmekirinê wê, di aslê xwe de wê pêwîst bê ku ew bi serê xwe weke mijarekê di wê çerçoveyê de wê were hildan li dest bê. Tercûmekirina kirinên ku wê werina kirin wê bi wan wê di wê demê de wê çawa wê, felsefe ji nava aqilê demê wê hin bi hin wê were bi şûn ve xistin wê, di demên piştê de jî wê, bi heman rengê wê, bi wê re wê, bi wê temenê hizirkirinek bêfelsefe û ankû ji wê temenê û fahmkirina jîyanê dûr wê bi wê re wê were afirandin. Tercûme wê ne weke têngînek ku ew bi wê bingihêkê pêşxistinê were çêkirin bê. Wê weke têngînek ku wê bi awayekê yekalî wê çawa wê, weke xwe lêkirinê bi wê temenê di rengekê de wê hanîna ser ziman wê were bikarhanin. Em ku em iro li rojava û pêşketina wê ya bi şariştaniya xiristîyanîyetê re wê li wê binerîn wê hinekê deyndarê rast tercûmekirinên ku wê filosofên weke Boethius ku wê bikin û hwd jî wê jî wê girêdayî bê. Terçûme wê bi wê re wê weke ku wê li rojava wê pêşbixê û pêde bibê wê karibê bi wê rengê encamê bide dîyarkirin û wê weke ku wê li rojhilat wê çawa wê, bi wê felsefe wê were li şûn hiştin û hwd ve wê, bi encamên neyînî û hwd ve jî wê girêdayî wê karibê wê encamê bi xwe re werênê li holê.

Di wê temenê de wê, di têngîna tercûmekirinê a di dema meşşai'yan de ku wê were ser ziman de wê bi rengê weke ji felsefeya kevnera bê û ankû bi têtîliya wê ya olî a bi temenê semitikî û hwd re bi xiristîyanîyê û hwd re li hev tercûmekirinê û hwd re wê hebê. Ev wê di dema ronansa merwanîyan a herêmê de wê, livûtevgerêkê jî wê bi wê bi xwe re wê

werênê. Lê ber çî wê piştî bi encamên wê re wê, bi şûnkeve wê, ew jî wê mihtacê awayekê bi baş fahmkirinê bê.

Bi heman rengê wê piştî dema ronasansa merwaniyan wê çîma wê bahsa wê newê kirin wê bi heman rengê wê pêwîstiya wê çerçoveya wê ya bi fahmkirinê a bi wê re wê hebê. Ber ku wê bingihê têgîn, teoloji û rêveberiyên desthilatî ên piştî wê li ser temenê wê ji holê rakirinê re wê werin avakirin bê.

Lê di têgîna tercûmekirinê a piştî wê, weke wê kirinê wê di rengekê jî wê cihêtir de wê di awa û dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Bi tercûmekirinê wê li şûna wê berhemê wê bi xosletên wê were kirin û hanîn li ser ziman wê, weke rengê hizirkirina olê û têgînên wê yên teolojikî di rengekê de wê tefsirkirina wê ku wê bê kirin re wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê, ne di awayekê weke ku wê mirov dikarê di çerçoveyek rast a tercûmekirinê de ku wê karibê wê fahmbikê û wê di awayekê de wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, mijare nîqaşên dema meşşai'yan de wê, li ser tercûmekirinê û naqilkirinê a bi aqlî ku wê were kirin de wê, di wê çerçoveyê de wê, ev ali wê di rengekê de wê bi wê re wê bi mijare çavkaniyên derve û ya hundurîn weke bi 'pirtûka pîroz' re wê, di rengekê de wê ji hev cihê wê bi wê re wê, di awayekê de wê were dîtin ku wê were ser ziman. Weke ku em bi nîqaşên nava eş'arri'yan û mu'tezilli'yan re wê dibînin wê di wê çerçoveyê de wê aliyekê nîqaşên nava wan wê xwe bi sipêrê mijarê çavkaniyê.

Di dewama wê de ku em bahsa felsefeya meşşai'yê bikin wê di wê temenê de wê karibê wê, bertekên eş'arriyan re wê, xwe bide dîyarkirin. Ev bertek wê di rengekê de wê di destpêkê de wê weke ku wê, gelek zaneyên ku ew mijare felsefeya islamê şîrove dikin wê, bi wê nûqteyê ve girêdayî ku wê werênina ser ziman wê, cihekê teybet û giring wê bidina hizrên gazalî û bertekên wî yên li hemberî têgihên felsefeyî û ankû hizrên mu'tezilli'yan.

Ji xwe wê piştî wê, ev wê, xwe li ser wê re wê bide domandin. Felsefeya meşşai' wê, dema ku em bahsa wê bikin em dikarin wê li sê deman wê beş bikin, beşa pêşî a weke ya dema destpêkê a avaker ku mirov wê dikarê wê di destpêkê de wê bi hizrên filosofên weke razî, el-kindî, el-dinwerî, hinekê jî ferabî û hwd re wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê, pêwîst bê ku wê di dewama wê de wê kirpendinek li ser felsefeya filosofên ekola îşraqiyê wê pêwîst bê ku em wê di dewama wê de wê bikin.

El-kindî wê xabate xwe ya bi navê 'li ser felsefeya pêşî de wê, mijare metafîzîkê, rastteqiniyê wê hilde li dest û wê çawa wê li ser şêwayên aqilane re wê ew wê bikê ku wê, bi birhan bikê û wê werênê ser ziman wê li ser wê bisekin. Ew felsefeyê wê weke têtînek ku ew dikarê bi wê were lê ghiştina rastteqiniyê wê şrove dikê û wê di dewama wê de wê, li ser wê bisekinê. Wê mijare aqilê birhankirinê û metafîzîkê li ser temenekê rasyonali wê li ser wê bisekinê. Ferabî wê, di dewama wê de wê hinekê wê şêwayên aristotiyî jî ku wê li nav bikê wê şêwayekê felsefeyê a hebûnê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê, mijare mantiqê, metafîzîkê, û hinek mijarên din ên weke ya hebûnê bi têtîna felsefeyê wê li ser wan bisekinê. Ya ku wê wê destpêka dema destpêkê a felsefeyê wê temem bikê û wê bûhûran wê li dema navîn a afirandinê wê bikê jî wê filosofên weke suhrewerdî û hizrên wan ên ku ew dihênina ser ziman bê. Suhrewerdî wê, mijare rasyonalmê wê di temen û çerçoveyek şêwayî û rêbazî de wê hilde li dest û wê, di dewama wê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê, werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê mijare 'afirandinê' a bi aqil û felsefeyê ku wê bahsa wê bê kirin wê di destpêka wê dema navîn de wê, hizrên suhrewerdî wê, di wê çerçoveyê de wê, mijare şêwayê û rasyonalitya wê, dervê li pêş. Wê di wê çerçoveya nerînê de wê, li ser nûqteya xwe ya destpêkê a weke ya 'nûrê', 'rohniyê' û ankû 'îşraqiyê' ku wê di wateya têtîna rohniyê de wê karibê wê fahmbikê re wê di ber nerînekê de wê dîroka hizir wê bide derbaskirin û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di wê dema navîn de wê, bi aqilê aktiv û yê ne aktiv û hwd de bê, felsefe mantiqê bê, metamatik û ankû trogonometri û hwd bin wê di wê demê de wê werina dîtîna ku wê bi çavkaniyên xwezayî û hizrên felsefeyê ên ku ew berî wê hatina ser ziman re wê were dîtîna ku wê were hanîn li ser ziman.

Ferabî wê bandûra felsefeya platon wê biqasî ku mirov wê fahmdikê wê li ser wî û hizrên wî bibê. Wê di temenekê epistemikî, ontolojikî û kosmolojikî û hwd de wê bixwezê ku ew wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Destpêka ferabî wê çendî ku wê di rengekê de wê, baş jî bê lê wê

 *Corbin, H. (1971) *En Islam iranien: aspects spirituels et philosophiques*, vol. II: *Sohrawardi et les Platoniciens de Perse*, Paris: Gallimard. (Corbin devoted more of his time to the study of al-Suhrawardi than to any other figure, and this volume represents the essence of his research.)

di herikina wê de wê, bi girêdanên wî yê dawîyê bi têngînên ontolojîkî wê êdî wê, weke ku wê, felsefeya wî û herikina wî ku ew di rengekê de weke ekolekê û ankû felsefeyekê encamên xwe bide dîyarkirin wê pêşîya wê bide girtin.

Farabi navî wê di kurdî û farisi de jî wê were wateya ava diherikê. Wekî din di kurdî de taqabûlî têngîna 'faryab'ê dihê û ev di wateya 'ava feryad û fîganê dikê' de wê karibê wê werênê ser ziman. ew mantiqê li ser temenê hizir û birhanê wê hilde li dest. Weke el-kindî wê li ser musikê jî wê, hizrên wî bibin. Her çendî ku wê, bi mantiqî wê li ser aristoteyê re wê bahsa wî were kirin jî lê hizrên wî zêdeyî wê nêztirî stoayîyan dide kirin. Li ser têngîna metafîzîkê re wê, bi têngihek metodolojîkî wê bihizirê û wê bi wê re wê, bikeve nava şîrove û fahmkirina ji hev cihê û bi hev re a fahmkirina teori û pîretîkê de. Di hizrên xwe yê ku ew dihênê ser ziman wê, bi gotinên weke 'ol bi rêya iknakirin û dageran re wê rastteqiniyê wê werênê li holê û bide fahmkirin' re wê, li ser felsefeya pîretîkê wê ji aliyekê ve wê balê bide kişandin. Di 'hizrên xwe di derbarê mirov de' wê, mijare derûniyê bi têngihên weke xew û xewnê ve girêdayî wê li ser wê bisekinê. Û wê, mijare dîtina xewnê wê bixwezê ku ew wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Bi lêgerîna li sedemên wan û di çerçoveyek xwezayî û rasyonali de wê dîmenekê bi xwe re wê bide dîyarkirin. el-kindî wê di metafîzîka xwe de ku wê, weke kirdeya wê xwûde wê bêne ser ziman, farabî wê, bi hebûnekê wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Ew di gerdûnê de wê bahsa bireh û ankû 'kûreyên' ku ew hena wê bikê. Wê bi wê re wê kureyên bi hev re di hevrastiyekê û hevdemiyekê de wê hebin re wê bahsa wan wê bikê. Ew wê bi têngîna 'sedema pêşî' re wê xwediyê têngînek gerdûnî ku wê di xwe de wê, pêşve biçê û di wê de ku wê bibê re wê werênê ser ziman. li gorî wî, di afirandina gerdûnê de wê, xwûde ne xwediyê bijartinekê bê. Lê wê bi saya hebûna xwe di afirandina gerdûnê de wê, bê sedem. Di felsefeya xwe de wê xwediyê têngînek cewherî ku wê ji wê afirîn wê bibê wê werênê ser ziman. Ew li ser sedema pêşî ku ew li wê dihizirê wê weke bêsedemiyê wê pênasebikê û wê bi wê re wê, bi têngîna sedem ku ew nebê wê bi xwe bibê re wê, bi wê bihizirê. Wê di têngîna xwe yya kosmolojîkî de wê xwediyê têngînek qatagoriyî a ji hev cihêkirinê bê. Ew wê bi pêvajoya aqil re jî wê li ser çar

*Reisman, David C. (2005). "Fārābī and the Philosophical Curriculum"

pêvajoyan re wê bênê ser ziman. Ya pêşî wê bi têngîna potansiyalê bê, ya din bi rastîtîya bûyî bê, ya sêyem bi ya pêkhatî bê û ya çarem wê li ser wê re wê bi hişbûna û zêhnê bê.

Ji aliyekê din ve jî wê, li gorî dawid reisman wê, farabî wê bi aqilê mirov ve wê girêdayî bê û wê, bi wê re wê werênê ser ziman. Li gorî têngîh û zanîn ku mirov bi wê bidest bixê wê, kirin û kiryarên xwe wê bide pêşxistin. Di dewama wê de wê reisman wê werênê ser ziman ku ew wê giringiyê bide aqilparêzîyê û ankû rasyonalityê di kirinê de. Weki din wê reisman wê bi navê farabî wê werênê ser ziman ku ew li ser mijare rewîstê û ankû etika xwezayî wê bihizirê û wê bi wê re wê çawa wê, karibê bi ber baştirbûnekê ve wê çuyin bibê wê li ser wê bisekinê. Li gorî farabî ku ew di wê çerçoveya têngîna xwe ya rewîstî de ku wê werênê ser ziman wê, mirov wê pêşî biryara xwe ya kirinê wê bide û wê bi wê re wê çî li wê bigihijê wê, piştî wê li wê bigihihê. Ev ku ew dilxweşî jî bê wê, bi wê re wê pêşî pêwîst bê ku ew biryara xwe bide. (çav: Reisman, David C. (2005). "Fārābī and the Philosophical Curriculum".)

Lê di felsefeya farabî de wê, bi zêdeyî wê aliyekê felsefeya wî bi 'felsefeya pretikê' re wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê, aqil wê li çî lêgerînan wê bibê wê li wê bihizirê. Di têngîna xwe ya civakî de jî wê di pêvajoya dîrokî de ku wê bahsa pêvajoyên wê yên pêşketinê wê bikê wê bi dem û pêvajo û pîvanên aqil ên bi asta jêrîn, navîn û jorin re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê felsefeya pîretikê wê weke temenekê fahmkirinê wê were dîtin ku wê li wê bihizirê. Ew wê, li ser têngîna pîretikî wê bi aqilê objektîv û şubjektîv wê li wê bihizirê. Ya objektîv wê çawa wê, bi jîyane xwe re wê bikî û wê di kirinên xwe de wê têbigihê re wê werênê ser ziman. Ya aliyê şubjektîv jî wê, bi têngînên weke 'mîrov ku armanca bûyin û hebûna xwe fahmbikê' re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Li ser têngîna etikî wê bi ji hev cihêkirina bi aqilî a başî û nebaşîyê re wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman..

Di çerçoveya têngîna xwe ya felsefeyî a ideayî de ku wê, xatekê bi awayekê ideayî wê werênê ser ziman ew wê weke 'felsefeya pêxemberîyê' wê bi navbikê. Reisman wê dema ku ew wê nûqteyê şîrove dikê wê bênê ser ziman ku wî ne xweştîya ku ew doktrînek ramiyarî werênê li holê. Lê wî bi hizrî ku wê çawa li ser têngînek rewîstî wê, key û ankû rêveber wê çawa di rêya rast de wê bimeşîn wî bahsa wê kirîya. Di wê çerçoveyê de wê rast bê ku em bi vê rengê wê pozîyona wî fahmbikin ku ew dixwezê bi têngînek rewîstî nîqaşek felsefikî bi aqilê başî û

nebaşîyê ku ew bimeşênê wê bikê. Charles Butterworth, û David reisman wê bi wê rengê wê ew wê di şîroveyên xwe de wê pênasebikin. Bi heman rengê Hengry Corbin wê, di xabate xwe ya bi navê 'dîroka felsefeya islamê (History of Islamic Philosophy) ku wê li dora salên 1993'an wê nivîsênê de jî wê bi heman rengê wê rewş û mijarê wê ji aliyê xwe ve wê bi kirpênê. ..

Di dewama wê de wê, di xate suhrewerdî de wê mijarên weke aqilê aktiv, metafîzîkê weke zanistekê û mantiq û ziman û hwd wê, di renekê de wê bi çend mijarên din ên weke wê re wê, çerçoveya wê were dîtin ku wê were pêşxistin. İbni sina wê bi têtîgînên xwe re wê, di wê çerçoveyê de wê aqilekê şenber, û xwezayî wê, di wê demê de wê dênê li holê.

Di nava şîroveyên ibni sina de ku wê çendî wê zêde di wan de wê kûr jî nebê lê wê li ser cewherê û hebûnê, hebûna bi pêwîstîni û hwd ku wê werênê ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê, çerçoveyek hizirkirinê wê biafirênê. Di wê demê de wê, ibni rûşd û şagirtên wî û ankû 'ibnirûşdî' yî ku wê derkevin wê, felsefeyê wê di wê temenê de wê li ser wê temenê wê di destpêkê de wê, weke bi mantiqê tercûmekirinê û ankû naqlkirinê re wê ew wê bikin.

Li ser temen û çerçoveya felsefeya el-kindî ku mirov wê gotinekê wê bibêjê wê rast bê. Ew wê dema ku em felsefeya wî dinerin wê dibînin ku ew felsefeya wî, di renekê de wê, li ser kevneşopîya **suhrewerdîyan** bê. Di wê demê de wê, rengê hizirkirina wî û têtîgînên wî yên ku ew derdixê wê, di wê temenê de bê. Ji xwe wê, li rojhilatê kurdistanê ew ku wê weke navendek giring wê di warê hizirkirinên wê xate felsefeyê de wê bibê wê, li wir wê çerçoveya hizrên xwe wê, biafirênê.

Ew (el-kindî) wê, di wê temenê de wê, ji têtîgîna kelemê bûhûrîna felsefeyê wê, di renekê de wê, bixwezê ku ew bingihekê hizirkirinê wê biafirênê û ew di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Bi heman rengê wê weke el-kindî wê el-biruni jî wê ji heman kevneşopîyê wê ji wê herêmê bê û wê, di awayekê de wê, li herêmê wê hizrên xwe wê, di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman. El-biruni wê, di warê tendurustê, astronomi, mantiqê, matematikê û hwd wê xabatên wî bibin. Di pêşketina xwe de wê ji xabatên xwerismî û el-dinwerî ên felsefeyê mantiqê, astronomi, metamatikê û hwd wê, sûdbigirê û wê, li ser wan re wê xwe bigihênê hizrên xwe yên di derbarê matematikê, mantiqê û hwd.

Weke ku em dibînin wê di wê demê de wê li herêmên kurdistanê û îranê wê zêdeyî wê mijareên metamatik, cebir û trogonometriyê û hwd wê, li ser wan hizirkirin wê bibin. Ji merwazî, heta xwerismî, el-dinwerî, el-

biruni û di dewama wê de wê bi gelek zaneyên din ên weke wan wê heta el-battani ku mirov wê karibê bahsa wan bikê wê di wê temenê de wê, di xabatê de wê karibê bahsa wan bikê. Biqasî ku wê bi wî re wê were ser ziman wê di awayekê de wê hizrên aristo ên li ser fizikê û yên batlamyus ku wê werênê ser ziman dûnya di hevrasta xwe de li dora xwe digerihê ku wê werênê ser ziman û wê di wê warê de wê bi hizrên zaneyên bi wê rengê dana nîqaşkirinê re wê ji wî were bahskirin. Weki din wê di xabate xwe ya bi navê "Nihâyâtû'l-Emâkin" wê mijarên weke yên jeolojiyê, jeodeziyê û têngîna ardnigariyê û hwd re wê bi wê re wê, bixwezê wê werênê ser ziman.

Li ser mijarên bi fîzîka dinamik re wê, were dîtin ku wê di wê çerçoveyê de wê li wê gavê biavêjê û wê nîqaş û hizirkirinên wî yên ku wî kirina û hanîna ser ziman wê bibin. Mijarên weke hasibandîna a hevrastan û hwd wê di wê çerçoveyê de wê li ser wan bisekinê û wê werênê ser ziman.

Li gorî ku em dikarin di wê çerçoveyê de wê werênina ser ziman wê, di wê demê de wê hizirvanên weke wan wê di wê dema felsefeya meşşai de wê, bi zêdeyî wê hizrên xwe wê werênina ser ziman Li gorî qatalogek ku wê ibni el-nedim wê amede bikê wê di wê de wê bahsa el-kindî jî wê were kirin û wê bîrênê ser ziman ku wî ser 250 re xabat nivîsandina.

Di wê demê de wê biqasî ku wê were dîtin wê tercûmekirina berhemên ji filosofên demên kevnera wê di wê demê de wê bibê û hizirvanên weke el-kindî wê ji wan hebê.

El-kindî wê filosofek ji wan bê ku wê weke ku wê di xabate xwe ya bi navê 'li ser felsefeya pêşî' de wê bahsa felsefeyê û salixkirina wê bikê û wê bîrênê ser ziman ku wê, 'erka felsefeyê wê bê ku ew di çerçoveya hêz û sînorê mirov de ew mirov bigihêne zanîna rastteqîniyê' re wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Di nava hizirkirina el-kindî de jî wê weke ya suhrewerdî wê mirov dibîrênê ku wê li ser têngîna rastteqîniyê wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Wê, bi wê re wê, el-kindî jî û suhrewerdî jî wê di pênasekirinên xwe yên li ser felsefeyê de wê werênina ser ziman ku wê, di pêvajoya dîrokê û herikina wê de wê, weke di encama wê pêşketina bi aqil de wê felsefe wê bibê û wê, erka wê ew bê ku mirov bigihêjê zanîna rastteqîniyê wê werênina ser ziman. Li gorî el-kindî wê, dema ku wê bahsa felsefeyê wê bikê wê, bîrênê ser ziman ku wê, bi felsefeyê filosof erka wê ew bê ku ew rastteqîniyê hilde û li wê têngihîştina wê bigihîjê û di dewama wê de li wê minnettariya xwe werênê ser ziman.

Di mijare felsefeya meşşâî de wê, were dîtîna ku wê pêşengîya filosofên weke el-kindî, ibni sina û suhrewerdî wê zêde li pêş. Bi teybetî suhrewerdî wê, pergale wê ya hizirkirinê bi ekolî weke herikinekê wê di wê demê de wê pêşbixê û wê werênê ser ziman. ekol û herikina îşraqî wê, di wê çerçoveyê de wê, weke ekolek û herikinek felsefeyê ku wê tenê wê xwe ne sipêrê felsefeya demên kevnera e girêkî. Heta ku wê suhrewerdî wê rexneyên xwe li wê bigirê û wê bi nerinek rexnegir wê weke ku wê dema ku wê hizrên aristo wê hilde li dest wê werênê ser ziman. Li gorî wî, felsefe ne bi aristo re destpêkiriya. Vajî wê bi wî re dawî li lê hatiya. Ew çavkaniyên xwe yê herêmê wê biafirênê. Ew çendî ku wê maniyê wê rexne bikê jî li gorî nerîna serdest a demê jî lê wê ji gelek aliyan ve wê, kevneşopîya wê di temenê hizirkirinê wî yê rasyonali, metafizikî û hwd de wê hebê.

Pêvajoyên felsefeya herêmê piştî zerdeşt li herêmê ji mani û heta mezdek zêde bi awayekê rêkûpêk ew ne hatiya fahmkirin. Lê wê dema ku ew hinekê jî ku mirov li ser wê disekinê û wê dikê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê di wê xatê de wê bahsa wê kevneşopîyê ji temen ve wê, xwe li hizirvanên demê ên weke merwazî, xwerismî, el-kindî, er-rawandî, ferabî, ibni sina û hwd wê, were dîtîna. Ibni rûşd dikarê di wê çerçoveyê de biikirpênê. Lê wî zêde derfeta pêşketina hizrên xwe ne ji xwe re û ne jî ji aliyên xwe re li herêmê bi temenekê hizrî dît.

Ibni rûşd wê di mijare aqil de wê, mijare hebûnê wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, mijare aqilê rasyonel wê, di demên filosofên weke el-kindî û hwd de wê, were dîtîna ku wê li wê were lê hizirkirin. Ji nîqaşên el-kindî wê, fahmdikê ku wê, di wê demê de wê aqilê rasyonel wê, çawa wê, were fahmkirin û wê bi wê re wê weke rêya bi wê ghiştina rastteqiniyê ku wê çendî wê ji aliyekê ve wê bi kirpênê jî lê wê ji aliyê din ve wê, weke aliyekê wê yê giring wê bi mijare 'aqilê felsefeyê ê rasyonali' û yê olî ê wahiyê' ku wê bi wê re wê çawa wê li hev bikê wê, li wê bihizirê. Li gorî el-kindî wê ew cihêbûnek ku wê, di wê temenê de wê, ne asteng bê ku em bi wê re wê fahmbikin û wê bi wê re wê werênina ser ziman.

Di nava filosofên ronasansa merwaniyan de wê, di wê çerçoveyê de wê were dîtîna ku wê nîqaşên aqilê rasyonel û aqilê olî wahiyê wê di wê temenê de wê, bi awayekê wê, were dîtîna ku wê weke du aliyan wê, bi hev re wê, di rengekê de wê were dîtîna ku wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê, hin bi hin wê weke nakokiyek dîyar wê xwe di wê çerçoveyê de wê bide dîyarkirin.

Ekola îşraqî wê, di wê temenê de wê felsefeyê û têngîna wahiyê wê di rengekê de wê, bi hev re wê, bixwezê di awayekê de sentezbikê û ankû bi hev girtinek aqilî wê werênê ser ziman. Minaq wê gotinên weke 'felsefeya bi wahiyê dihê' re wê di wê temenê de wê, weke gotinên wan bin.

Ew wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê li ser wê re wê, hizrên xwe wê werênina ser ziman. Wê, di wê çerçoveyê de wê, gelek pêxemberên berê xwe wê wê, weke 'filosof' wê pênasebikin û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê werênina ser ziman.

Ev nîqaş û şewayên wan wê ji nava têngîh û nîqaşên el-kindî wê were fahmkirin ku ew di rengekê de wê, bi zêdeyî wê ji wan wê bi bandûr bibê, heta ku ew bibêjê ku wê di nava aqilê rasyonal û yê wahiyê de wê, zêde cihêbûn û cûdabûn wê nebê. Ew cûdabûna ku ew dibê jî wê hevdû wê, derhev nekin û wê karibin bi hev re ew werina fahmkirin. Wê di wê temenê de wê di rengekê de ew wê werênê ser ziman.

Di awayekê din de wê, mijare aqilê felsefeya demê wê, di wê temenê de wê, di dema ronansansa merwaniyan de wê, bi zêdeyî wê, felsefe wê, derkeve li pêş. Û wê bi wê re wê zêdebûna nîqaşên li ser aqilê felsefeyê û berhemên ku ew dihên ser ziman wê bibin. Têngîna naturalisma razî û ankû bûjenîperêzîya er-rawandî û hwd wê di wê demê de wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Ev wê weke zaroyên ronansansa merwaniyan bin. Wê di wê demê de wê, di wê çerçoveyê de wê, hizrên xwe wê bi têngînek felsefeyî wê werênina ser ziman û berhemên li ser zanistên din ên weke mijarên din ên felsefeyî weke yên hebûnê, metamatikê, cebirê, metafîzîkê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê zêdebibin û wê di wê çerçoveyê de wê derkevina li pêş.

Di wê demê de wê, felsefeya meşşai'yî jî wê li ser wê re wê, bi aqilê rasyonal û aencamên wê yên ku ew bi kevneşopîyî li herêmê hebûna wê bihizirê û wê çerçoveya xwe ya hizrî wê, bi temenî wê biafirênê û wê werênê ser ziman. Di mijare felsefeyê û aqilê rasyonal de wê, di wê temenê de wê, çawa wê, were li pêş wê êdî wê bi wê re wê, di awayekê de wê were dîtî ku wê bibê. El-kindî wê ew jî wê di rengekê de wê weke ku wê çawa îşraqî wê bikin û wê felsefeyê wê, bikin ku ew wê bi temen û çerçoveyek olî wê bi temen bikin û wê werênina ser ziman wê li ser wê

***Îşraqî** wê navê felsefeya suhrewerdî bê. Lê di aslê xwe de wê weke gotinek pîrr kevn heta berî islamê dikarê mejuya wê bide birin bê. Watrya wê, 'rohni' û ankû 'rohniya nûrani' bê.

re wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman. Minaq wê, di xabate xwe ya felsefeyê de wê bahsa mijulbûna bi sifatên xwûdê re bi teolojikî fahmkirina wan wê weke pêwîstî û pêdîvîya aqilê mantiqê jî bê.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku ew wê bahsa felsefeyê bikê wê bi wê rengê wê bi çerçoveyek giştî wê li ser yên ku ew wê bipolarêzên û yên ku ew li dijî wê bin wê werênê ser ziman. “Yên ku ew dibêji û li dijî felsefeyê na wê, ji wê re wê, hêncetekê û birhanekê wê pêwîst bê ku ew wê werênin. Lê ku ew bêjin wê pêwîst bê ku ew felsefeyê bikin wê ji wê re wê bi heman rengê wê hêncetekê û birhanekê wê pêwîst bê ku ew wê werênin. Lê hêncet dana nîşandin û birhan ji wê re hanin wê, bi ghişîtina zanîna rastteqiniyê û birhan nîşandin jî wê bi wê re wê bikeve bal û çerçoveya qada felsefeyê de.”

Di rengê bi gotin kirina felsefeyê û weke zanîna rastteqiniyê pênasekirina wê, di çerçoveya argûmanên felsefeyê û pênasekirin û bi birhankirina wê ya îşraqiyan de wê, dîmenekê fahmkirinê jî wê bi xwe re wê bide me. Di wê çerçoveyê de wê dema ku em j inavaroکا xabate wî ya felsefeyê li ser têgînên wî yên li ser felsefeya metafîzîkê ku wê werênê ser ziman de jî wê, di wê temenê de wê êdî wê di rengê de wê werênê ser ziman. Ew wê, destpêkê de wê, weke ku wê werênê ser ziman wê, bi rengê wê weke ‘afrînerînekê wê heya’ û wê ‘her tiştê ku wê ji nebûnê wê biafirênê wê di wê çerçoveyê de wê bènê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, el-kindî’ wê li ser felsefeya wê gotina ‘afrîner’ wê bikarbênê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Lê ji aliyekê din ve jî wê mijare ‘şîrîkîtiyê’ wê pêwîst bê ku ew wê bikirpênê û ew wê di wê temenê de wê bi wê gotinê û têgînê wê werênê ser ziman.

Bawermend bi hênceta ku ew ji xwûdê re şîrîka wê, rêza gihandinên ku ew bibin wê weke redbikin. bi xwandinek dervî tercûmeyên bi hizrên el-kindî ku wê di demên dawî de wê bi hizrên wî were kirin ku em bikin wê were dîtin ku el-kindî wê, zimanekê rexnegir wê di wê warê de wê, pêşbixê û wê, di wê çerçoveyê de wê, were dîtin û fahmkirin ku ew, bi destê mirov afirandin û ragihandin wê, ne weke ‘şîrîkatiyekê’ bê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, li hemberê wê, fahmkirinê û rengê fahmkirinê ku wê weke têgînek ku wê bi wê pêşîya pêşxistina aqilê rasyonali û ankû felsefeyî jî wê bibînê wê, hizrên xwe wê werênê ser ziman.

El-kindî jî wê weke suhrewerdî wê, felsefeyê wê bi zanîna wê li duyan wê beş bikê. Aliyê wê yê yekem wê teorikî ku wê bi zanînên weke

metamatikê, metafizikê, zanîna fizikê û hwd re wê werê ser ziman bê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê zanînen weke yên teorikî ên di wê çerçoveyê de ku wê bibin wê weke têtîna zanîni ku wê bi wan re wê di rengekê de wê, pêşkevin û wê bi wan re wê, têtîliya ontolojikî a nava afrînêr û ya hatî afirandin û hwd jî wê fahmbikê wê, di wê çerçoveyê de wê hêjabûnekê wê di hemû demên serdema navîn de wê were dîtin ku wê bi wê were pîvan.

Di nava îşraqîyan de wê, metafizik wê weke zanîn û zanista gerdûnê wê, were pênasekirin û wê di wê temenê de wê li ser wê were sekin in. Wê di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê şîroveyên gerdûnî wê were fahmkirin. Wê, di wê de wê, weke ku wê hertimî wê, weke têtînek 'nepenî' ku wê hebê wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. El-kindî wê, metafizika xwe wê weke têtînek der-cismî ku ew bi ti awayê pêwîstîya wê bi ya cismî û ankû bûjenî nebê re wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê li ser têtînen xwe yên metafizikî re wê, pêşî wê bi hinek şîroveyên bi argûmana teleolojikî wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Wê piştî wê, di nava wê de wê, bi aqilî wê bixwezê ku ew wê argûmanên ku wê bidina pişrastkirin ku wê' xwûdê wê hebê' ku wê werênina ser ziman wê li ser wan wê bisekinê û wê bi wan re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Li ser wê re el-kindî wê, têtîn argûmana kosmolojikî wê, derxê li pêş. Di nava têtîhiştina rasyonali wê çendî ku wê suhrewerdîyî wê ew wê, serî li têtînen argûmana kosmolojikî wê bixin jî lê wê ji aliyekê din ve wê, argûmana ontolojikî wê zêdetirî wê di nava têtîna wan ya rasyonali û felsefeyî de wê, di rengekê de wê were dîtin ku wê bi dîmenê wê re wê derkeve li pêş. Li ser wê temenê û çerçoveyê wê bi zanîne re wê, têtîna hiyararşikî ku ew di fahmkirina bi zanîne a bi pîvan re ku wê ast bi ast wê çawa wê mirov bi xwe re wê bilind bikê ku ew li wê dihizirê wê, bi wê re wê, werênê ser ziman. Suhrewerdîyî wê, aqil wê li sê pîvan û radayan wê bikirpênin û wê werênina ser ziman. Di ya pêşî de wê, weke zanîna nava jîyanê û ya fizik û bûjenê a sehî jî di nav de wê hebê bê. Ya duyem wê, ya asta bilind ku wê weke bi zaneyên mazin û hwd re wê werênê ser ziman. Ya asta sêyem jî wê weke astek herî bilind a rûhanî wê pênasebikê ku wê ew ast wê hemû deriyê nepeniyê wê li mirov wê vekê û wê nepeniyên gerdûnê

*Greenberg, Yudit Kornberg (2008). Encyclopedia of love in world religions. Vol. 1

wê bi me re wê bide fahmkirin re wê werênê ser ziman. Minaq el-kindî wê dema ku wê argûmanên xwe yên kosmolojikî wê bi têtîna gerdûnê re wê werênê ser ziman wê, bi wê di xwe de wê bi destpêkiya wê re ku wê werênê ser ziman wê bi wê re wê, pêşketina wê re wê, piştî wê weke ku em bi sûhrewerdî, şehrezorî û hallac re wê dibînin ku wê, bi têtîna 'sermedî-dawîtiyê', 'yekiti-pirranitî' û hwd re wê werênê ser ziman. Weke filosof zaroyên ronasansa merwaniyan hallac û nesimî wê di wê çerçoveyê de wê felsefeyek metafîzîkî-rasyonalî wê bixwezin ku wê werênina ser ziman. El-kindî wê ji wê wê têtîna xwe ya bi destpêkê a gerdûnê ku wê werênê ser ziman wê di dîmenekê de wê weke ku em bi têtîna ouklid re wê dibînin wê gerdûnek ku ew di xwe de dewrûdayim dikê û diafirênê re wê, bihizirê û wê li ser wê re wê bihizirê ku ew tiştê ku ew di xwe de wê bi wê re wê, biafirênê û wê xwediyê wê sîyanê bê wê ne bi derfet bê ku ew sermed bê û ew pêwîsta bi destpêk bê.

El-kindî wê, di nava têtînen 'li ser felsefeya pêşî' de wê, werênê ser ziman ku wê, gerdûna fizikî, tevger û dem wê bi hev re wê di ahengiyekê û hevkeyiyekê de wê bibê. Ew jî wê weke filosofên dema patristikî wê, di regekê de wê, werênê ser ziman ku wê, 'hebûna sermed wê, cismanî nebê' û ankû wê dervî wê karibê wê li wê bihizirê.

Di wê çerçoveyê de wê, filosofên dema helenikî wê di regekê de wê mijare hebûna xwûdê û têtîliya bûjenê û aqil û ankû aqil û nebûjeniyê (têtîna cismî a bêbûjen) wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê el-kindî jî wê mijare tevgerê wê di temenê pêşketin, zêdebûn aheng û xwe dewamîya wê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê li ser têtîna demê jî wê bi wê rengê wê hizra xwe wê werênê ser ziman ku ew ber ku ew weke pîvane tevgerê bê wê demê wê nikaribê wê berî wê hebê wê, li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, bi rewşa hebûnê û heyînê û wê weke restek wê li têtîna demê wê di wê şewayê de wê li wê bihizirê

Mijare din jî ku wê were lê hizirkirin wê mijare tevgerê wê bi têtîna demê re ku wê li wê bihizirê wê hebûna heyî wê, bi pîrsa ku ew dikarê bibê sedema xwe û ankû na wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî têtîna el-kindî wê tişt wê nikaribê ku ew bibê sedema xwe bixwe. Ew wê, çavkaniya wê hevgirtiniya xwe wê, ku wê bibê û ankû nebê wê di wê nûqtayê de wê li wê bihizirê.

*Lindberg, David C. (1976). Theories of Vision from al-Kindi to Kepler. Chicago: University of Chicago

Di awayekê de wê, tiştê wê dema ku em li wê bihizirin ku ew bi çavkaniya xwe bi xwe re wê were lê hizirkirin wê weke ku wê were dîtin wê bi xwe re wê, were fahmkirin. Lê wê dema ku ew bi çavkaniya wê re wê bi wê re wê newênê ser ziman wê demê wê weke bi hêzek serxwezayî û hwd re wê girêdana wê were kirin. Di wê çerçoveyê de wê, el-kindî wê çendî wê di dewama şîroveya xwe ya li ser tiştê de ku wê weke rasyonalitîyekê wê bide nîşandin jî lê wê di dewama wê de wê, bi têtîna çavkaniya wê re wê li dervî wê ku wê li wê bigerihê re wê, ji wê nûqtîya xwe ya rasyonalî wê weke ku wê dîrkeve wê, di rengekê de wê dîmenekê hizirkirinê wê bi xwe re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Lê weki din ew têtînen weke bi qatagorîkî ên weke cewherê, zayend, cûreyê, cûdahiyê, awayê, giştîbûnê û tekbûnê, û hwd wê, bi têtînek serbixwe wê, di wê çerçoveyê de wê, di bin sernavê wan de wê şîrovebikê. Li gorî wî di her cûre, yekiti, û hwd de wê, zêdebûn û kêmbûn wê hebê. Di wê temenê de wê weke ku wê çawa wê, di rewşa fîzîkê a tiştê de wê giranî û sivikbûn û ankû nimzbûn û bilindbûnê û hwd wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ev wê weke aliyna ku wê bi rêgezên fîzîka dînamîk ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, bi wê rengê wê, werênê ser ziman bê. El-kindî wê di felsefeya xwe de wê tiştêkê din jî wê bi cewherî wê li ser afirandinên ku ew hatina afirandin wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî, wê ew cewher wê bingih û çavkaniya wê hebûnê wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê bi wê re wê biafirênê.

El-kindî wê di rengekê de wê, weke ku wê di felsefeya xwe ya hebûnê de wê werênê ser ziman wê, ne dîrî têtîna parmenides a hişk wê werênê ser ziman. Bi van gotinan ew di 'li ser felsefeya pêşî' de wê dihênê ser ziman.

‘Rastiyina yekî, wê ne dinava ti qatagoriyê e bê, Ew ne bûjen, zayend, cûre, şaxis, fasilek nîn a. Tevger, nefis, aqil û tiştêkê wek wan jî nîn a. Ew li gorî yê din bi nisbetî ne ji yek ji wan a. Vajî wê ew teqez yek a. pirranitîyê herê nakê. Ew hev girtinîyê û zêdebûnê ku ew cûreyên ku em

*Adamson, Peter (10 January 2005). "Al-Kindî and the reception of Greek philosophy". In Adamson, Peter; Taylor, Richard C. (eds.). *The Cambridge Companion to Arabic Philosophy*. Cambridge University Press

*Parmenides wê filosofekê destpêkê ê dema kevnera bê. Wê weke avakarê temenê rasyonalîsma felsefî wê ji wî were bahskirin. Bi hizrên xwe yê li ser hebûna teqez û nevegûhar re wê, were nasin. Wê bingihê dîyalektîka mantiqê jî wê ji aliyekê ve wê dema ku ew hebûna xwe ya teqez û nevegûhar şîrovedîkê wê bi wê re werênê ser ziman.

gotin wê ne yek ji yekî ji wan bê. Ew xosletên ku ew di cûreyekê ji wan de heya wê di wê nebê.

Wê ji aliyekê din ve jî wê xosletên fîzîkî û bûjenî wê rêz bikê û wê bi wê yekê re ku ew nebin re wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, di nava felsefeya helenîkî û piştî wê ya dema patristîkî de wê, di rengekê de wê, di hebûnê de yekiti û di bûyinê de pirranîtî wê weke aliyna ku wê werina ser ziman. Lê ew wê, li ser wê têngîna xwe ya 'yek'ê re wê ew wê redbîkê û wê di wê çerçoveyê de wê, newênê ser ziman.

Di awayekê de wê yek'a weke hebûnê ku ew wê weke 'xwûdê wê pênasebîkê wê, çendî ku wê, ew wê, di wê rengê de wê, şîrovebîkê wê, di wê rengê de wê, ji aliyekê ve wê weke ku wê, xosletên teolojîkî wê tevli bikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wusa dihê dîtin ku wê di wê demê de wê hişkbûnek tund wê hebê û wê, di wê temenê de wê, ew weke hêtekê ku wê, el-kindî wê nexwezê ku ew wê hilde hemberî xwe. Wê li hemberî gotina 'şîrîkîtiyê' ku wê hizrên xwe wê werênê ser ziman jî wê, ne di temenekê şîroveyî a felsefeyî de lê wê di temenekê bi derûniya xwe parastîne de wê, di rengekê de wê weke ku wê bixwezê ew wê werênê ser ziman.

Di şîroveya têngîna xwûdê de wê, di rengekê de wê, dema ku em li wê dinerin wê, aliyekê bi pîrsgîrêk wê di wê nûqteyê de wê di fahmkiirnê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê têngîna ya pîrrbûnê, pîrraniyê, yekitiyê, zêdebûnê û hwd ku wê li ser wê têngîna rastîya yekî' re ku wê redbîkê wê çawa wê, hebûnê û bûyîna wê û ankû wê bi têngîna têngîna afrînêr û ankû ya hatî afirandi wê bi wê têtîliyê wê werênê ser ziman? Di wê çerçoveyê de wê, di mijare têngîna wê, di rengekê de wê, ji wê nûqteyê ew wê di rengekê de wê, weke aliyekê din wê li wê dihizirê. Di awayekê din de jî wê mijare bûyinê û xirabûnê wê weke bi sedemên derve wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Yan jî wê weke ku ew pênasebîkê bi têngîna sedemên nêz û dûr re wê werênê ser ziman.

“Ew bandûra rastîn wekî sedemê dûr û encamên mecazî jî wekî sedemên nêzîk pênase dike û dibêje ku sedema dûr a rûdana her rûdan û xirabûnê, her bûyerek aqilane û têngîhîştîya Xwûdayî ye ku her tiştî û her bandûrê zindî, tam û sedem dike(el-kindî, li ser felsefeya pêşî).”

*El-kindî, felsefeya pêşî

Hinek aliyên bi felsefeya wî re wê, hinek aliyên ku ew weke bi çavkani wan dihilde li dest re li ser wê re mirov dikarê li berçav bigirê û bêtê ser ziman û bi wê re temem bikê. Minaq wê di wê çerçoveyê de wê, du ali wê, bi wê re wê, weke çavkaniyên ku em bi wê re li berçav bigirin wê bibin. Yek wê, bi rengê kirpendinên wî û hwd re wê felsefeya platonvanên nû bê. Di wê temenê de wê, di çerçoveya têtîna platonvaniya nû de wê, weke 'di hev re derbas dibê û di hev de wê, hebê' re wê, werênê ser ziman wê, bi têtînek fenomenî a mantiqî re wê, karibê wê, di dewama wê de wê bi têtîna wîya hebûnê re û bûyinê re wê werênê ser ziman. Aliyê din jî wê, mijare têtîna îşraqiyê û çavkaniyên wê bin ku wê weke ku wê çendî di awayekê de wê, ji wê rengê wê hinek têtîna û çavkaniyên wê werênê ser ziman wê weke ku wê piştre di tercûmekirinê de ew ji wê dûrketiya û ankû ew hatiya dûrxistin. Wê mirov ji têtîna wî ya gerdûnî wê tê derdixê. Ew wê di wê de wê, têtîna xwe ya gerdûnî wê di çeroveya têtînek 'gerdûnî a hevgirtî' û ankû 'gerdûna di yekitiyê de' de wê di rengekê de wê, werênê ser ziman. Li ser wê temenê yekitiya wê re wê bi teleolojîyekê re wê bi "sedema wê a rastin" re wê, werênê ser ziman. Di şîroveyên xwe yên gerdûnî re wê, bi têtîhek metafizîkî wê bixwezê ku ew xwe bigihênê ya cewherê û çavkaniyê. Wê di wê rengê de wê, mijare cewherê wê, di şîroveyên xwe de wê, ji aliyekê ve wê weke çavkaniya bûyinê û xûlûqandinê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê demê ku em wê di wê temenê de wê, bi wê rengê wê werênina ser ziman wê, demê ev têtîna 'yeka wî ya rast' ku ew wê, di wê temenê de wê bi temen û çavkaniya wê werênê ser ziman wê li ser wê re wê li kûderê wê bi temen bikê wê weke aliyekê wê yê din wê li hemberî me wê bimênê.

Di têtîna gerdûnî a el-kindî de wê, têtîna 'felekê' ku wê weke ya baxtê wê fahmbikê ew wê, bi têtînek wê 'dorpêç kirî' wê bi awayekê şibendinek antropomorfîkî ku gotin di cih de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Heta ku wê ji wê rengê salixkirina wî ya gotina 'felekê' wê karibê têtînek fizîkî a dinamîkî jî wê karibê bi wê re wê li wê were têtîhiştin.

Di nava hizrên el-kindî de ên di derbarê hebûnê, bûyinê, jîyanê û mijarên din ên felsefeyê de wê, were dîtîn ku ew gelek mijarên demê ên girîng di hilde li dest. Lê di hizra wan de wê, weke ku wê kêmbûnek wê

*Lindberg, David C. (1976). Theories of Vision from al-Kindi to Kepler. Chicago: University of Chicago

*Greenberg, Yudit Kornberg (2008). Encyclopedia of love in world religions. Vol. 1

hebê. Yan jî ku wî ew hizirkirin kiribê ew ji holê hatibê rakirin wê di dîmenekê de wê bi wê re wê were dîtin.

Wê dema ku em têngîna el-kindî a li ser 'mirov' ku mirov wê di dewama wê de wê li wê dinerê wê ev hisiyet wê zêdetirî wê bi mirov re wê çêbibê. Ew wê, di awayekê de wê weke ku wê hizrên di derbarê mirov ên weke yên platon û aristo û hwd de wê di renekê de wê li berçav wê bigirê. Wê bi mirov re wê werênê ser ziman ku wê ji bedenê û gîyanê wê bibê û gîyan wê ji tozek bêcism ku wê biafirê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di mijare têngîna xwe ya gîyanî de wê, weke ku wê ku wê werênê ser ziman wê di çerçoveya têngîna hevqirtinekê ku ew wê di wê de wê xwediyê hêzên dijberî hev û ankû wê weke bi dualismek di çerçoveyak yekitiya dijberan de ku wê fahmbikê re wê, were dîtin ku wê werênê ser ziman. Li ser wê çerçoveyê û têngîna wî ya gîyanî re wê, el-kindî wê dîmenê fahmkirinê wê li ser xate zerdeştî û manitiyê wê di dîmenekê dualist a fahmkirinê de wê bi wê re wê, di wê rengê de wê bide dîyarkirin. Wê hevqirtina ku wê weke platon wê gîyanê di yekitiyekê de wê werênê ser ziman ew wê, yekitiyê dixwezê wê, çerçoveyê de ku wê di wê de wê bi aliyên baş û nebaş û hwd re wê hebê û wê, xwediyê wê dualiteya vajî hev bê re wê werênê ser ziman.

Ew wê di wê çerçoveyê de wê, di şîroveya xwe de wê, hinek aliyên wê yên cihê wê bi wê re wê, bènê ser ziman. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê, di mijare felsefeya xwe ya gîyanê de wê, gîyanê bi gotina 'gîyane aqlî' wê pênasebikê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê, 'gîyane aqlî' û ankû 'nefsa dihizirê' wê pêşîya kin û nefretê wê bigirê û wê, xwestekên ku ew bi rûmeta mirov re levnekin wê, bi mirov wê bîrbikê ku ew levnakin.

Ew wê, hêza ku ew bi hiş dikê û me li lê şîyar dikê wê bi têngîna 'weke çawa rohniya rojê ji rojê dihê wê, cewherê wê jî ji afrînêrê pîroz ê mazin wê were' re wê, pênasebikê û wê werênê ser ziman.

El-kindî wê di wê nûqteyê de wê hinek têngînên wî yên ku em dikarin di çerçoveya têngîna wî ya 'epistemolojikî' de ku em li wê bihizirin û wê fahmbikin wê di dewama wê de wê karibin bèn hanîn li ser ziman. Ew nefse wê weke têngîna ideay dercismî wê pênasebikê û wê di dewama wê de wê, çavkaniya wê menewiyet bê wê werênê ser ziman. El-kindî ew têngîna xwe ya dualistî a gîyanî ku wî hanîya ser ziman wê di wê warê de wê bi têngîna menewî, rewîstî û ankû etikî û hwd de jî wê, bixwezê ku ew wê bigihênê li şêwayekê şêwayî. Di têngîna el-kindî a gîyanî de wê berî ku

em derbasî li ser têngîna wî ya epistemikî biibin wê dikarin wê bi wê re wê werênina ser ziman ku ew wê, gîyanê wê bi têngîna 'nemiriyê' wê pênamebikê û wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê, di rewşek weke ya epistemikî a bi têngîna platonikî re ku mirov wê kifşdikê wê weke di rengekê wê de wê, bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Li gorî el-kindî wê bi aqil re ku wê, beremberê sehên derkkirinê wê werin wê, lê ku ew ji wê cihê û cûda na wê, funksiyon û ankû awayekê wê yê heyî wê hebê.

Di awayekê din de jî wê li dora wê têngîna giştîyî a aqilî wê mijare darêjka hişî wê gotinan û fahmkirina wan wê pêkwerê. Di wê têngîna darêjkî de wê li gorî el-kindî wê aqil wê tozekê ji wan wê derk û idraq li darêjkê bikê û wê bi wê re wê pêşkeve. Ev jî wê weke têngînek aqilî ku wê weke ku wê bi darêjkê ew were kifşkirin û di dewama wê de wê li wê were lê ghiştin re wê, bi wê re wê were dîtin ku wê werênê ser ziman.

Ji aliyê têngînek epistemikî ve el-kindî wê mijare fahmkirinê wê li ser ya ku wê weke bi dahatên sehî û yên weke ya ku ew bi aqil dihê derkkirin û ankû weke rawakirî bi aqilî ku ew bi mirov re hebê. Di wê çerçoveyê de wê ji aliyekê ve wê mijare gîyanê ku wê bi têngînek aqilî re wê di hevîyekiyekê de wê were hildan li dest wê, bi wê re wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Di mijare gîyanê de wê, di wê çerçoveyê de wê, ew wê, dema ku ew bi wê re wê li wê dihizirê wê, weke aliyna ku ew di wê rengê de wê bi aqil wê weke pêwîstîya li wan şîyariyek bibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Li gorî el-kindî ew bi xwe bixwe wê di meji de wê fêrsekê, û an şîyariyekê wê dina dîyarkirin. Ew wê, di rengekê de wê dişibihênê rewşa aksiyoman ku ew wê pêwîstin weke ew ji aliyê aqil ve bi awayekê pêwîstînî wê çawa ku wê pêwîstîya tesdikkirina wan wê pêwîst bê. Di wê temenê de wê, li ser wê temenê de wê di mijare kirpendinê de ku wê tişt wê weke ku ew wê ew bê û ankû wê ew wê ya din bê ku wê di rengekê de wê weke rastî û ankû ne rastîyîya wê ve wê girêdayî ku wê çawa mirov ku wê li wê bihizirê bê. Ew wê, di wê temenê de wê, yên ku ew wê weke 'idraqirî' ku ew wê li wê bihizirê wê, bi wê re wê, di wê temenê de wê weke yên ku ew bi darêjkî, tozî û hwd ew weke dervî me û hişê me hena lê ew weke neyî ku mirov ji wan bêhey a wê di wê de wê, bixwezê ku ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li gorî kendi wê di nava sehê û hizirkirinê de wê valahiyek wê hebê û ew wê, bi wê ya iraqirî wê di rengekê de wê were dagirtin. Ew wê, bixwezê ku wê, di wê temenê de wê pêşî wê, zanîna sehî û ya idraqî wê ji hev cihê wê bikê û wê werênê ser ziman. Piştî wê, di wê temenê de wê,

bi têtînek fenomenolojikî wê di nava wê de wê, di rengekê de wê, têtîlliya nava wê fahmkirina idraqê de wê dênê. Ew wê, di rengekê de wê, dema ku wê salixbikê wê ya idraqkirî ku ew wê weke têtîna ideayî a dervî me heya ku wê dihênê ser ziman wê li ser ya dahatên hizrî û hwd ên bi sehî re wê bibînê û wê, di wê temenê de wê weke ku wê platon di dema niqaşên xwe yên bi sofistana re ku wê aqilê sehî wê weke aqilê dîtbar ê ne mayinda û ne bi seknek mayinda wê şîrove dikê re wê di rengekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê, di sekna fahmkirinê de wê, ideaya derkkirî û ankû weke ku ew dihênê ser ziman ‘ya idraqkirî’ ku ew wê, dihênê ser ziman wê, di wê temenê de wê, bi şîyarîya li wê û bi kifşkirina wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, têtîna idraqê a ku ew bi têtînek ideayî re wê dihênê ser ziman wê, bi têtînek apriori ku wê di awayekê de wê weke ku wê bihizirê wê, têtîna ‘birkirinê’ a teorikî re wê weke bi rêya fêrsê, hêstê, hîskirinê û hwd re wê, li wê bihizirê.

Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê mijare gihiştina wê di rengekê de wê weke li wê şîyarbûnê wê, di awayekê de wê li wê bihizirê û ew wê weke dervî me heya û weke li bendê kifşkirina xwe ya bi têtîniya wê, di rengekê de wê weke ku ew wê bikirpênê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê di nava hizrên el-kindî de wê, yên weke zanîna sehî û ya ne sehî, ya bûjenî û ya ne bûjenî, ya ideayî û ya ne ideayî û hwd re wê ji hev cihê bikê Di wê nûqteyê de ew wê jî wê di wê rengê de wê, di rengekê de wê weke ku wê, weke ku ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê ‘aliyê bi zanîna razber ku ew wê weke bi aqil, hiş û gîyanê û hwd re wê, weke heyînên ideayî ên dervî ya cismî û bûjenî ku wê li wê bihizirê bê. Ya aliyê din jî wê yên şenber, dîtbar û bûjenî û ankû cismî bin Di wê nûqteyê de wê li ser aliyê ideayê wê bi berdewamî wê bi têtîna gîyanê re wê li wê hizirkirina wê ya bi ideayî re wê têtîlliya bi ideayî a bi wê re wê, hinekê jî wê weke ku wê bi wê xosletê wê re wê bibê re wê li wê bihizirê.

El-kindî wê bi mijare felsefeyê re wê, dema ku em li têtîna wî ya hizrî di wê warê de dihizirin wê bi ideayî wê weke ku wê bixwezê wê bi serê xwe wê bi teybet wê kifşbikê. Di xabate xwe ya bi navê “Risûle fi'l-Hfle li-Def'il-Ahzan” de wê bi zêdeyî wê mijare têtînek rewîstî a bi serê xwe ku ew wê li ser nimetên dînyê û kirin û kiryarên wê bi serê xwe û encam û berpirsiyarîya wê û hwd re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê, li wê bihizirê.

Wê dema ku em li têtîna wî ya rewîstî wê li wê dihizirê wê, di wê de wê bi têtînek teleolojikî ku ew li ser têtîhiştînek kirinî a jîyanî re wê li wê dihizirê re wê, fahmdikê. Di çerçoveya çerçoveya jîyane wî ya dûnyawî ku ew di wê xabate xwe de wê çerçoveya wê de wê, werênê ser ziman wê bi têtînek rewîstî li sr başîyê dîrûstiyê, qanciyê û wekheviyê re wê, dixwezê wê di rengê de wê bi gotin bikê û wê werênê ser ziman.

Mijare başîya li dûnyê wê weke kirdeyek ku wê weke nîşanaya başîya li axirete mirov jî bê ku wê were ser ziman wê ev di nava ekola îşraqîyan de wê, di rengê de wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, ji temen, ji dil, başbûn û gihiştina wê qancbûnê di jîyanê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê dema ku wê bi têtînek teleolojikî wê dikê wê, ne bi wê têtînê ku mirov wê li bendê wê bersivek weke bi deynî li ser wê kirina xwe ya ku me kir re wê li wê bihizirê. 'Min ev başî kir wê demê ev weke xeleta min ji min re bê kirin' û ankû 'ev weke xeleta min derkeve hemberî min di axirete min de' wê weke ne ji dilbûn û nîşanaka dîrûstnebûnekê jî wê di wê rengê de wê, werênê ser ziman bê. Ev wê, di wê temenê de wê, ne tenê di nava têtînên el-kindî de wê wusa bê, her wusa bi hizra filosofên din ên demê re jî wê di rengê de wê were dîtin ku wê di wê rengê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, têtîna 'li aleme rastin rêwîstî' yê ku wê bahsa wê bê kirin de wê, di wê temenê de wê, di nava têtînên hizirvanên demê de wê ev wê weke têtînek baxtewarî ku wê bê sedema wê ku wê, bi wê rengê were fahmkirin ku mirov wê, li axireta xwe wê bigihijê wê ya 'rastîn.' El-kindî wê bi tefsirên xwe yên di çerçoveya têtîna xwe ya rewîstî û ankû etikî ku wê werênê ser ziman de wê ew aleme rastîn wê di vê dûnyê de wê çawa wê were pêşxistin wê, li wê were lê hizirkirin. Ev wê di rengê de wê, dîmenekê wê yê hizirkirinê wê di nava hizrên farabî de jî wê di awayekê de wê bi wê re wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, sazûmanek rewîstî ku wê bi çerçoveya wê ya civakî re wê, bi başî, dîrûstî, wekheviyê û hwd re wê, di rengê de wê were dîtin ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di nava têtînên olî ên li nava civake kurdistanê de ku wê were li ser ziman de wê, di wê rengê de wê bahsa wê wer kirin û wê were ser ziman bi têtîna darizandina destpêka çûna xiretê de wê bi têtîna 'ku mirov çi başî û qancî bi dîrûstî li vê dûnya ku ew li wê dihê dûnyê û dijî de kiriya wê weke pîvane wê

*el-kindî, felsefeya pêşî

başbûna li axirate mirov jî wê were pênasekirin' û ser ziman. Di wê temenê de wê, filosofên weke farabî, el-kindî û hwd wê, di wê warê de wê, li ser wê bisekin in û wê hizrên xwe wê, di wê temenê de wê, li ser temenekê başî û dûrûstî û wekhevîyê bi çerçoveya pergalek rewîstî a li dûnyayê re wê li wê were lê hizirkirin.

El-kindî wê di şîroveyan xwe yên rewîstî de wê dîmenekê stoayî wê, bide nîşandin. Weke ku wê bi wê re wê bandûra wê li hizrên wî hebin wê were dîtin. Wekî din wê hinek şîrovevan ku wê bahsa hizrên el-kindî wê bikin wê bi wê re wê werênina ser ziman ku wê ji wê aliyê û nûqtayê ve wê weke ku wê li rex stoayîyan wê bandûra hizrên filosofên weke epiktetos jî ku wê li ser hizrên wî hebê wê ji jê bahsbikin û wê werênina ser ziman.

El-kindî wê, di nava felsefeya xwe ya rewîstî de wê, mijare gihiştina mirov a li ya xwesteka xwe û piştî wê ku wê, çawa wê bi wê re wê bijî re wê, di rengekê de wê li wê bihizirê. Minaq wê, di deverek xate xwe ya 'felsefeya pêşî' de wê, mijare pirsas ku wê li sokrat wê were kirin a bi rengê 'çima tu xamgin nabê' re wê, bînen ser ziman ku 'ez tiştas ku ez bi windakirina wê xamgin bibim wê bidest naxim' re wê, werîne ser ziman. Di dewama wê de wê bahsa dana dîyariyê a li imparatorê romî ku ew wê, di wê çerçoveyê de wê, bi filosofekê li rex wê, bi 'musibetekê' wê ji wî re wê werênê ser ziman di wê rengê vegotîneka bi wê şewayê ku wê bigihîne li tîgînekê.

Di wê nûqtayê de wê, el-kindî wê di nivîsandina xwe de wê balê bikişîne li ser girêdana mirovî a li rewşên maddî û ankû bûjenî. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê wernê ser ziman. Di dewama wê de wê el-kindî wê bixwezê ku ew balê bikişîne li ser wê ku ew di rêya xwe de wê dema ku ew dimeşe wê xwediy azadiyekê bê. Lê ew wê azadiyê wê çawa wê bikarbîne û bi çî xûyê û tevgerê wê dide nîşandin re wê, bi encama wê re wê, bixwezê ku wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Di wî nûqtayê de wê el-kindî wê mijarê wê, werênê ser di meşîna rêwîtiya xwe de. Ew wê, li ser wê re wê, mirov wê çî bidest bixê wê, ew wê, di rengekê de wê li wê bihizirê. Di rêwîtiyê de wê li gorî wî ya ku mirov wê, bi wê re wê pêwîst bê ku ew bimeşe wê sîyan bê û ya ku wê mirov wê di rêwîtiya mirov de wê bigihîne ermanca me jî wê li gorî wî ew bê. Di wê çerçoveyê de wê, ew wê, ji aliyê ya dûnyewî û axiretî ve wê bêgûman wê hilde li dest. Di tîgîna xwe ya rewîstî de el-kindî wê di rengekê de wê weke ku mirov wê karibê wê bi rehetî wî kifşbikê wê mijare wekhevîyê, dûrûstî, başî û qancî bê. Li gorî wî kesekê

ku ew xwediyê sîyan û hişmendîya wê bê ji xwe wê ji hikmet û dadmendiyê wê xwe dûrnekê û wê weke ku ew dixwezê wê pênasebikê wê wijdanê xwe wê xiraneke.

Ew wê, di wê rengê de wê mijare felsefeyê wê, bi wê re wê derxê li pêş ku ew bi wê dem bi dem dûnya xwe û rastîya wê fahmbikê û ew karibê bi aqil û hiş bi wê re bijî. Di wê temenê de wê, gihiştina zanebûnê û bi wê re gihiştina wan sîyan û hikmetên bi qanciye wê, di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê bi pêşketin û radaya asta pêşketina mirov ve girêdayî û bi wê ve girêdayî pêşketina hişmendîya me ve wê girêdayî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare têngîna felsefeya wî de el-kindî wê di wê çerçoveyê de wê mijare fahmkirinê wê were dîtî ku wê derxê li pêş.

Bîqasî wî ku wê giringiyê wê bide fahmkirinê a bi rewîstî û xwezayî û ku wê navê wî di wê rengê de wê derkeve li pêş wê zakariya al-razî bê. Ji aliyê gelek nivîsandinên li ser wî re wê weke naturalist û ankû xwezavenekê demê ku ew bi wê çerçoveyê re wê bi felsefeya wê re wê hilde li dest re wê ji wi wê were bahskirin.

Wê dema ku em bahsa têngînên el razî bikê bikê wê di serî de wê, mijare têngîna xwezayê wê bi felsefeyî wê bi wî re wê derkeve li pêş. Lê em pêşî wê hinekê li ser wî bi xwe wê bisekin in. Di kurdî de wê wateya navê wî, di wateya 'ya ku mirov ji wê dilxweş', 'ya ku miroz ji wê razî bê', 'ya ku wê li mirov wê baş were' û hwd re wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê, dema ku em li navaroka têngînên di derbarê el-razî de wê dinerê wê bi wî re wê were ser ziman ku wî di aslê xwe de wî pirr zêde wî nivîsandîya û wî gelekî bi hizrên xwe re wî hanîya ser ziman.

Li ser nexweşîyan û rêgezên tendurustê û ankû wê weke ku wê were dîtî wî 'rewîsta tendurustê' û ankû '*etika tibbê*' wî ji xwe re wî kiriya mijar û ew li ser wê sekini ya. Wî bi wê re wî hizrên xwe wî hanîya ser ziman. Weki din wê biqasî ku ew devera ku ew li ew jîyane xwe dijî li rojhilatê kurdistanê wê bahsa wî zêde wê were kirin û wê bi gotinên weke "ser sed pirtûkî re wî nivîsand' wê ji wî were bahskirin û wê were hanîn li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bi hizrên wî re wê, di rengekê de wê, ew wê, bahsa wî were kirin.

*Razî wê filosofekê ku ew wê piştî dema xwe wê were fahmkirin bê. Wî bi teybetî li ser xweza û tendurustê pirr zêde nivîsand. Di wê çerçoveyê de wê di dîmenekê de bi aqilê pîretikî wê zêde li ser wê bisekinê. Di dewama wê de wê pirr zêde li ser tendurustê, dîrok û rêgezên wê jî wê binivîsênê.

Di serdema navîn de wê yek ji wan filosof û zanyarên demê ku wê, di derbarê tendurustê, felsefeyê, xwezayê, astronomiyê, metamatikê, mantiqê û hwd de wê, gelek berheman wê binivîsê. Biqasî ku em li ser şopa hizirkirina wî ku em kifşdikin wê di wê temenê de wê filosofên rolhilatî kurdistanîyî wê di wê temenê de wê bi zêdeyî wê, weke wî ku wê mijarên ku wan nivîsandina wê bibin. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê gelem mijarên weke yên mantiqê, metamatikê, tendurustê û felsefeyê û hwd wê, di nava wan de wê bina mijare niqaşê û wê li ser wê re wê hizrên xwe wê werênina ser ziman. Di dema wî de wî, rojhilatê kurdistanê wê ji şerezorê û heta kirmaşan, û hwd wê bi gelek deverên li dorê re wê, di wê warê de wê, mijarên tendurustiyê wê were dîtin ku ew zêdetirî wê dihildina li dest.

Weki din wê di derbarê anatomiya mirov de wê, bi aliyê hundurîn û derveyî û nenexweşiyên ku wê, zêdeyî wê kijan uzv û ankû 'organ' wê bi wê bikeve wê, li ser wê bisekinê û wê hizrên wê werênê ser ziman. Heta ku wê, biqasî ku wê ji nava hizrên li ser zanina tensurustê a el-razî ku wê were ser ziman wê bi wê re wê were gotin ku wî, li ser têngînên simyaya el-kindî û hwd jî wê hizrên xwe wê werênê ser ziman û wê di wê warê de wê hizirkirinên wan wê di wê rengê de wê li ser hizrên wan re wê di nava wan de wê bibê. El-razî wê, dema ku em bahsa wî û hizrên wî bikin wê di serî de wê du ali wê pêwîst bin ku mirov wan bikirpênê û werênê ser ziman. Yek wê di wê temenê de bê ku wê bi felsefeya dema kevnera a girêkê ve girêdayî ku wê li ser wan jî wê di dewama wê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Lê ji aliyekê din ve jî wê li herêmê bixwe jî wê ji dema zerdeştîyê û heta manîyê û mezdekiyê û hwd wê, di wê temenê de wê kevneşopîya hizrî a bi awayekê afirî wê ew jî wê bi temenê astronomîkî, metamatîkî, mantiqî, tendurustî û hwd wê bingihekê hizirkirinê wê biafirê. Di nava hizrên filosofên ji wê herêmê bi zêdeyî ku ev mijar wê bi zêdeyî wê di zikhev de wê bi hev re wê hildana wan a li dest wê, hinekê jî wê sedema wê di rastiyê de wê ev bê.

Ber ku wê di wê temenê de wê temenekê wê bi şewayekê aqilê rûniştî wê hebê. Wê, ji wê tercûmekirin wê bibin. Ev wê, di nava hizrên cebirê ên xwerism bê de, di nava hizrên felsefeyê ên rasyonali ên suhrewerdî ên

*Klein-Franke, Felix (2001). "Al-Kindi".

*Arrington, Robert L., ed. (2001). A Companion to the Philosophers. Oxford: Blackwell

bi nav û têgîna îşraqiyê bê, ên şehrezorî bê û ankû bi yên weke dinwerî bi têgîna botanikê bê û hwd ku wê weke wan bi gelek zaneyên din ên demê re wê xwe bide dîyarkirin wê karibê bahsa wan bikê û werênê ser ziman.

El-razî wê dema ku wê bahsa wî hizrên wî werê kirin wê di renekê de wê, bê ser ziman ku ew wê, weke pêxemberîyê û wahiyê wê weke ne pêwîst ku wê bibînê wê bi wî re wê were sser ziman. Li ser wê temenê û çerçoveyê wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di dema wî de wê, ji aliyê hizrên wî ve wê, di renekê de wê weke ku wê were rexnekirin jî wê li hemberî wê were sekin in. Heta ku wê, bê gotin ku ew dijberîya li wî, wê bê sedema wê ku ew wê gelek berhemên wî an wê bi zanebûnî wê were tûnakirin. Gelek berhem û pirtûkên wî yên ku ew ne ghiştina li roja me wê hinekê jî wê bi wê nûqtayê ve wê were girêdan û wê were hanîn li sser ziman.

Di çerçoveya têgîna wî ya xwezayî û ankû naturalistî de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew wê xwezayê wê weke wê di renekê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. çavkaniya hizrên ku wê weke ya er-rawandî, hallac û hwd wê, bibê li ser xate kevneşopîya îşraqiyan û hwd wê, di wê temenê de wê, bi wî re jî wê, karibê wê fahmbikê û wî werênê ser ziman.

Di renekê de wê, ji nava hizrên wî yên xwezayî wê, ji yên kevnera ên herêmê wê weke ji ya demên zerdeştîyê, manitîyê û heta mezdeyî di xate yazdanî û ankû êzdayî de wê, rastî nîşanaka bandûra li hizrên wî were dîtîn ku ew wê werê ser ziman.

Lê çendî ku wê di wê rengê de wê li ser wî wê weke ku wê were dîtîn û kifşkirin wê çuyin wê bibê jî ew wê ji hizrên xwe û têgîna xwezayên xwezayî û rasyonel wê tawîzê wê nebê. Wê ji wan bi şûn ve wê gavê neavêjê.

Di awayekê de wê, di têgîna xwe ya xwezayî de wê bigihijê têgînek metafîzîkî ku wê bi yeka xwûdayî wê kifşbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê xwûdê û gotinên xwûdê û hebûna wî wê peyxamê wê bide mirov û wê bikê dilê mirov. Lê wê, pêxemberî wê, weke nepêwîst wê, di renekê de wê, li wê bihizirê. Di wê rengê de wê bi navê wî werênê ser ziman. Wê dema ku em li ser wê temenê kevneşopîya hizrên wî binerê wê karibê wê di dewama wê de wê bi vê nûqtayê ve girêdayî wê karibê wê bibêjê ku ew wê, di wê rewşê de wê, hinekê jî wê bi kevneşopîya aqilê rûniştî ê herêmê a ji demên kevnera ve wê girêdayî wê weke ku wê xwediyê bingeh û şûnpêyekê bê.

Ew wê, mijare aqil û felsefeyê de wê werênê ser ziman ku wê aqil wê ya di jîyanê de wê weke erka wê sererastbikê û wê bikê sazûmanê. Wê wê, berê wê bide dîyarkirin ku wê bi kû ve wê herê û wê çawa wê bibê. Bi wê re ku wê, haz û xestekên mirovî wê bikê bin sehê de.

Ji kesên weke ali bin sehl bin rabban el taberî wê, perwerde û zanîna tendurustê wê hilde. Li gorî hinek çavkaniyina jî wê, bi musikê re wê alaquadar bibê û wê heta ku wê bi zêkerîyê re jî wê alaquadar bibê.

Weki din wê di dewama wê de wê, piştê wê were gotin ku ew wê, li ser hizrên hipokrat û galen wê bisekinê û wê xwandinên mazin û giring wê bikê. Di wê temenê de wê, di derbarê tercûmekirina hizrên van herdû filosofên dema kevnera ên girêkî ku wê çawa wê li zimanê kurdî û ankû zimanên din ên herêmê ku ew bi wan diaxifê wê bibê zêde wê, agahi wê di wê warê de wê di destê me de nebin. Lê di wê warê de wê, di wê rengê de wê bahsa gelek zanyarên di derbarê tendurustên dema helenîkî û dibistana iskenderiya ku wê bi wê re wê mijul bibin wê behsa tercûmeya wan jî wê were kirin.

Piertûka wî ya mazin a li ser tendurustê ku wê ji 20 bergan wê pêkwere a bi navê "el-Havî" û 'Kitabu'l-Mansur' bin. Wekî din wê xabatên wî yê din ên weke bi navê "Kitîb-z tzbû'r-ruhiinf (hemikiya menewî)" bê û wê, li zimanên din ên latîni û îbrani jî wê werina wergerandin. Weki din wê navê berhema wî ya felsefeyê a bi navê ' Kitîbû' s Sfretû'l-felsefiyye ('jîyane hizrî' - ankû 'bi jîyane felsefeyê') wê derkeve li pêş. Di destpêka pirtûka xwe ya bi navê 'bi jîyane felsefeyê' ku wê werênê ser ziman ku "min heta nûha ser sed pirtûkî re li ser fîzîk û metafîzîkê nivîsand. Ev asta ku ez ghiştimê ku ew têrê nekê ku ez 'unwana' felsefeyê hildim wê demê di dema me de kî heya ku ew wê maf dikê, xwezî min ew zanibê" Wê bi wê rengê wê li ser wê re wê hizrên xwe wê, werênê ser ziman.

El-razî wê di felsefeya xwe ya metafîzîkê de wê, bi 'rêgeza sermedî' û 'afirandinê' de wê, bi wê re wê wer edîtin ku wê navê wî derkeve li pêş. Wê ji xwe wê bide bahskirin. Wî di rengekê de wê, di xabatên xwe de wê di rengekê de wê, bi rêkûpêk wê werênê ser ziman. Wê di dewama wê de wê, felsefeyên demên kevnera ên dema girêkê jî wê bi awayekê wê

*Phipps, Claude (5 October 2015). No Wonder You Wonder!: Great Inventions and Scientific Mysteries. Springer

*Kraus, Paul; Pines, Shlomo (1913–1936). "al-Rāzī". In Houtsma, M. Th.; Arnold, T.W.; Basset, R.; Hartmann, R. (eds.). Encyclopaedia of Islam, First Edition (1913-1936).

sentezbikê û wê di nava hizrên xwe de wê werênê ser ziman. Lê li ser têngîna wî ya felsefeyî a metafîzîka wî gelek berhemên wî yên ku wê li herêmê wê bahsa wan wê were kirin jî wê weke berhemên ku ew ne gihiştina li roja me wê bimênin bin.

Di şopa îşraqiyê de wê, di rengê de wê bimêşê û wê, di wê temenê de wê, hizrên xwe wê bi awayekê kûr wê, werênê ser ziman. Di mijare têngînên wê yên astronomîkî û metafîzîkî de wê, bingihê wî yê ku ew li herêmê heya wê, ji wê jî wê sûdbigirê. Wê bi wê re wê di aslê xwe de wê mazin bibê.

Bıqasî ku mirov dikarê wê fahmbikê wê di nava hizrên wî de wê, hizrên platon ên ideayî û yên pisagor jî wê di şêwayekê de wê were dîtîn ku wî li ser temenê fahmkirina metafîzîka gerdûnê û rêgeza xwe ya sermedî a metafîzîkî wê bixwênê û wê weke ku wê ji wan jî wê bigihijê encamê.

Lê em wê di awayekê de wê binxatbikin û wê werênina ser ziman ku wê mijare têngîhiştina di derbarê gerdûnê û metafîzîkê de wê, li herêmê wê aqilekê rûniştî ê kevneşopîyî û di wê de ku wê zêde wê kûrbûnek berfireh û pirralî wê bibê wê, ji xwe wê hebê. Mani wê, di wê temenê de wê, bi şêwayekê serwer wê, di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew kûrbibê û wê, di wê de wê mijare gerdûnê û bûyinê û ankû afirandinê wê di nava wê de ku wê çawa wê bibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê, weke ku wê berî wî el-kindî wê bikê û wê piştî farabî û heta ibni sina û ibni rûşd û hwd wê felsefe kevnera a girêkî jî wê, were kirpendin û ji wê sûd girtin wê bibê. Ev wê di nava hizrên suhrewerdî û rexneyên wî yên li ser têngîna hebûnê, bûyinê û gerdûnê û metafîzîka gerdûnê ku wê li wî bikê jî wê di wê temenê de wê karibê bikirpênê û werênê ser ziman.

Di felsefeya el-razî de wê, nîşanakên wê hebin ku wê felsefeya demokrit û pisagor wê, were xwandin. Di wê temenê de wê têngîna pisagor wê gerdûnî wê ji xwe wê, di rengê de wê, li herêmê wê, were ser ziman. Heta ku wê bi têngîn û formulên wî yên metamatikî wê ji herêmê wê bi fêrbûnên wî re wê bi temen bê kirin û wê were hanîn li ser ziman. Di demên hemdem de wê bahsa formula pisagor a bi rengê “ $a^2+b^2=c^2$ ” ku wê were ser ziman jî wê, bê gotin ku wî ji têngîn û metamatika herêmê a babil û hwd wê bigirê re wê ji wê were bahskirin. Ev wê bi xwe re wê dîmenekê fahmkirinê a bi rengê pêşketina herêmê re wê di rengê de wê, di mejiyê mirov de wê karibin bidîna çêkirin.

Gelek rengên hizirkirin û rexnegirtinên el-razî ên li hizrên aristo ku wê weke ji nava hizrên wî were xwandin wê, mirov rastî wan di nava

felsefeya suhrewerdî de jî wê rastî wan wê werê. Di wê temenê de wê çavkaniya el-razî û ya suhrewerdî wê di wê nûqteyê de wê, dema ku em wê çerçoveyê bi wê rengê wê dixwênin wê weke aliyekê ku wê wan bigihênê li hev li ser çerçoveyekê, ekolekê û hwd re wê intibayek xort wê di serê me de wê bide çêkirin. Ew wê mijare hebûnê wê dema ku ew wê werênê ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê, bi têtînekê wê weke ku ew hebûn ku ew hebê wê pêwîstîya mekanekê ku ew di wê de hebê. Wê di wê nûqteyê de wê têtîna bûjenî wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê bikirpênê. Li gorî wî, ku ew awa bigûharênê wê weke xosletekê ku ew bi demê re bê. Lê el-razî wê dema ku ew bi wê rengê ew bi demê re wê dihênê ser ziman wê ji temen ve wê bi têtînekê wê weke ku ew wê, bi hebûna heyî û mekanê ku ew bi hebûnê re wê weke şartê hebûna wê pênamebikê wê ji wê cihê wê nexwezê ku ew wê pênamebikê. Di mijare hebûnê de wê, li ser wê re wê, mijare hebûnê wê, weke bi dem, mekan, û sermediya metafîzîkî re wê were dîtî ku ew pêwîsta hebê. Di gîyanê de li rûhekê lêgerînê û wê rûhê wê weke aqilê û jîyanîya gîyanî wê pênamebikê. Di mijare hebûnê de wê, el-birunî wê wê, di wê rengê de wê di çerçoveya nîqaşên li ser hebûn û dem û bûyinê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Wê li ser hinek têtînen ku ew weke li ser el-kindî re wê werênê ser ziman wê tevli nîqaşê wê bibê.

“Ji ber ku hinek beriya wê û hinek jî li pey wê ne û bi demê re yên kevnar, nûjen û yên kevnar, yên nû têne zanîn. Ji ber vê yekê, dem jî pêwîstîni ya. Di nav zindiyên de jîndar hene, ji ber vê yekê divê gîyan hebe; di gîyanê de tiştên têtîhiştî hene, û pêkhatina wan tamûtekûz e; wê demê, divê Afîrînerê bîaqil be, xwediyê zanîna teqez be, tiştan biqasî ku pêkan bike tamûtekûza û ji bo xilasîyê jîriyê ankû hikmetê bide.”

Ev têtînen el-biruni wê weke têtîna el-kindî ku ew li ser pênc rêgezan gerdûnê û afrînêr wê werênê ser ziman bê. El-razî wê di temenekê xwezayî de wê mijare têtîna ‘bûjena teqez’ re wê, di wê çerçoveyê de wê, werênê ser ziman û ew wê, di wê rengê de wê, dema ku ew wê dihênê ser ziman wê bi têtîna ‘ya ku ew nayê beşkirin’ re wê ew wê

*Bertram, Stephen (2003). Handbook to Life in Ancient Mesopotamia. Oxford: Oxford University Press.

*Munro-Hay, Stuart (1991). Aksum: An African Civilization of Late Antiquity. Edinburgh: Edinburgh University Press.

*Guthrie, W. K. (1979), A History of Greek Philosophy: Earlier Presocratics and the Pythagoreans, Cambridge, England: Cambridge University Press,

werênê ser ziman. El-razî wê beremberê têngîna bûjena teqez a nayê beşkirin wê qada teqez wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, weke qada bi têtikiliya ontolojikî û mantiqî ku ew bibê wê li ser wê re wê li wêbihizirê û wê werênê ser ziman.

Aliyekê din jî wê bi têngîna dema teqez re wê bi wê re wê li wê bihizirê wê weke tabîbûna li demê wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di têngîna demê û metafizika el-razî de wê xwûdê wê weke rêgeza serek bê. Ew wê, bi serwerî wê werênê ser ziman. Ew wê, dema ku wê ew wê rêgezên xwûdê wê werênê ser ziman wê bi têngînên weke aqil, rehmet û dadê re wê, piştî wê di nava jîyanê de wê pênamebikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Razî wê, ew wê dema ku wê jîyane li dînyê wê werênê ser ziman wê li gorî rêgeze xwe ya sermed a gîyanê û ankû gîyane dînyê û hwd re wê werênê ser ziman. Ew wê weke her tiştê wê bi hev re wê li hev wê bikê yek û wê dema ku ew bi tiştê bû wê weke bi yekbûna weke bi kesî a bi wê bûyinê re wê, bibê û wê bingihê wê biafirênê.

Wê di mijare têngîna wî ya gîyanî de wê, bênê ser ziman ku wê gîyanên dijîn ew ber ku ew ne sermed in wê piştî mirinê wê bi yê 'alemê' re wê bina yek. Gîyane alemî li gorî wî bi tememî li bûjenê beyenî ya û ew dervî wê dijî. Di wê nûqtayê de wê, di rengekê de wê rengê şîroveya gîyanê a el-razî ku mirov wê dinerê wê şîroveya platona a gîyanê û şîroveya wî ya ideayê wê bi wê re wê di mejiyê mirov de wê bi biriqê.

Li gorî têngîna el-razî afrîner mirovatî ji xwe bi gîyan û bedenê, bûjen û ideayê re afirandiya. Wekî din wê werênê ser ziman ku wê, gerdûn wê ji hevgirtina giştîya gîyanen wê biafirê. Ew wê li ser wê re wê di têngînek menewî de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê çawa ku wê gîyan wê, ji rewşa wê ya bi gîrêdana wê ya bi bûjenê ve wê ji wê xilasbibê wê bigihijê li rewşa xwe ya aktiv û çalak jî.

Ew wê li ser temenekê rewîstî wê hizrên xwe yên rewîstî wê werênê ser ziman. Weke ku wê werênê ser ziman wê sokrat wê weke mamosteyê hemû filosofan ku wê pêmnasebikê wê, di rengekê de wê, şîroveyên sokrat ên li ser rewîstê û hwd wê, bi wan re wê, bihizirê û wê, rewîsta xwe wê, bi awayekê cihê a bi serê xwe wê biafirênê. Li ser têngîna wî ya rewîstî û metafizîk wê çendî ku wê şibandin di nava ya wî û platon de wê hebin jî lê ew wê, bi zêdeyî wê, li ser têngîna dualiteya zerdeşt û mani û felsefeya gerdûn û nepeniyê a mezdek re jî wê weke ku wê xwediyê hişmendiyekê ku ew xwe ji wan digihênê çavkaniyê jî bê.

Di şêwayekê de wê, li ser wê çerçoveyê ku mirov wê bahsa şîroveya el-razî a mirov bikê wê weke di rengekê ne dûrî ya suhrewerdî bê. Di wê rengê de wê, werênê ser ziman ku wê mirov wê xwediyê cewherê bê. ew cewherê bi gîyan bibê. Ew gîyan wê di xwe de wê beş bibê li aqil, aqilê rasyonel û aqilê ilahî.

Ji aliyekê din ve jî wê weke ku em di nava manitiyan de dibînin ku ew wê gîyanê di her tiştê de wê bibînin wê, el-razî jî wê, di wê çerçoveya weke bûna xwediyê gîyanê wê bi mirov re wê heywan û nebatan jî wê rêz bikê û wê werênê ser ziman. El-razî wê hemû jîyanê û hebûnên xwedî jîyan weke mirov, heywan, nebat û hwd wê, bi rêgeza xwe ya bi navê 'hewa û aqil' re wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Yek wê temen û çavkaniya jîyanê û temenê domandina wê ya objektiv wê biafirênê û ya din jî wê bi aqil û gîyanê û rasyonaliya wê re wê biafirênê û wê bide domandin.

Weki din wê, el-razî wê aqil wê ji aliyekê din ve jî wê hilde li dest. Ew jî wê ew bê ku ew wê weke çavkaniya başîyê, û têgînên weke sîyanê, hikmetê û fahmkirina wê, û hwd bê. Ew wê li ser temenekê dualistikî wê li wê bihizirê û wê dema ku wê rewîsta xwe wê werênê ser ziman ew wê dîmenê dualistikî bi awayekê zelal wê dide dîyarkirin. Ew di nava dualiteya başîyê û nebaşîyê de wê li wê bihizirê û wê, li ser wê temenê wê, di wê de wê bi aqilê xwe re wê, kûr bibê di fahmkirina xwe de. Ji aliyekê din ve jî wê weke ku me li jor hanî ser ziman wê nava hewa û aqil de wê, dualiteyekê wê di wê çerçoveyê de wê ava bikê û wê ji aliyekê ve jî wê hinek rewşên wê di wê temenê de ku wê bi aqilê rewîstî û darazî wê bibin wê bi hewayê ve wê girê bide û wê werênê ser ziman.

Li gorî el-razî wê dema ku wê aqil wê bijartinên xwe wê bikê wê mêylên xwe wê li berçav wê bigirê. Di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê, heva dibe sedem ku kirinên xerab çêbibin û bibe sedema hiş û ji ber ku mirov bi tevayî ji rê derdixe, divê were kontrol kirin, were girtin, hetta were tepisandin. Razî vê pêvajoyê wekî fezîlet bi nav dike.

Di wê nûqtayê de wê mijare sîyanan û ankû sîyanê wê werênê ser ziman û ew wê, weke encama wan rewşên deraqilî ku ew dikin ku ew li mirov serwer bibin ku ew wan bikê bin serwerî û sehêtê de wê, bi wê re wê, pêşkeve û wê bibê. Di encama wê de wê hingê mirov wê karibê bahsa sîyanê bikê.

Di dewama wê de wê, el-razî wê mijare cewherê wê bi wê re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ew di rewşa bûjenî û ankû ya gîyanê de wê bi hev girtinekê bê û wê xwediyên beşên ku ew dihên cem hev bin.

Ew wê, her beş wê, di wê de wê weke ku wê xwediyê xwezayê xwe bê wê pênamebikê û wê werênê ser ziman.

Wekî din ew li ser ya dil û aqil wê, di rengekê de wê bikê û wê werênê ser ziman 'xwûdê em afirandin ne tenê bo ku em dilxweş, bi kêf û rehet bibin. Bo ku em bi aqil û zanîn bibin û wekhevi û dadê bidin em afirandin. Ev wê weke du rêgezên ku wê me bigihênê ardnigariya wî ya ku ew bi nemirî li wê dihê jîyandin.

Weki din wê el-razî wê têtî û mijare 'weke şibîna xwûdê' û ankû wê weke têtînek ku wê li ser wê temenê wê weke 'şîrkatiyekê' wê were dîtî û wê were mahkumkirin jî wê li ser wê bisekinê. Li gorî wî aqil bo ku em bi wê rastiye bikin û hinekê din bişibihênê û di rîya wî de bijîn wê bibê û wê, di wê temenê de wê, ev wê weke feziletekê bê. Bi rêya aqil ya bi wijdan û wekhev mirov wê kifşdikê û bi aqil wê dijî. Di wê nûqtayê de gotina "şibîna xwûdê" wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Ew wê, gotinê wê, ji aliyê xwe ve wê hinek argûmanên ku ew bi têtîna gîyanê û weke piştî miirnê ku wê gihiştina li jîyane nemiriyê û hwd re wê, bixwezê ku ew wê bi temen bikê.

Li gorî wî, gihiştina wê nemiriyê bi gîyanê piştî mirinê wê ji xwe re wê hinekê wê weke ew şibandin jî bê. Li ser wê çerçoveyê wê, werênê ser ziman ku ew ya ku ew bi sîyane bo mirov wê ji aliyê din ve jî wê weke ya bi aqil bê. Ber vê yekê wê aqil û sîyan wê ji hev ne cihê bin û wê weke du rûyên ku ew ne vajî hev bin. El-razî wê bi rêya danûstandina platon a bi navê 'phaidon'ê de ku wê platon ji şagirtê xwe wê bipirsê ku 'ma hun ji mirinê re amede ne' ku wê bipirsê wê, el-razî wê ew wê, têtînek wê ji aliyê xwe ve wê di wê rengê de wê şîrovebikê ku 'wê, 'felsefe wê gîyane mirov wê ji gîrêdanîya wê madiyetê wê rizgar bikê û wê ji wê re wê amede bikê' re wê, bi şîroveya xwe wê werênê ser ziman.

Têtînek din jî wê têtîna 'azadîya teqez' bê ku wê, el-razî wê di têtîna xwe de wê, li wê bihizirê û wê, bi gîyanê re wê gihiştina wan jîyanên ku ew di wê çerçoveyê de bahsa wan dikê bi aqil re wê weke ku wê li wê jê wê were lê gihiştin. Li gorî wî her cûre xirabî û nebaşî wê ji bêsiyanîyê wê bibê. Wê, têtînenê weke azwerî, derew, tamakarî, hêrsbûn, xwestekên zayendî, jixweçûyin û ankû serxoşî, şîşmanî û hwd wê ji wê bibin. Xwe

*Stroumsa, Sarah Stroumsa (1999). *Freethinkers of Medieval Islam: Ibn al-Rāwandī, Abū Bakr al-Rāzī, and Their Impact on Islamic Thought*. Islamic Philosophy, Theology and Science. Texts and Studies. Vol. 35. Leiden: Brill

berdana di nava zewk û sefaya dûnyewî de wê, û hwd wê bi tirsî mirinê û hwd re wê ew wê bi xwe re wan wê werênê.

El-razî wê mijare zewkê wê bi teybetî wê hilde li dest. Li gorî wî ew wê weke têtînek ku ew dikarê gîyanê jî bikê bin sehêta xwe, bi gihênê şehwetê û wê heta astek heywanî bide birin. Ev wê weke aliyên ku wê mirov bi wan wê sehêta xwe ji ser xwe wê wînda bikê û wê ber wê yekê wê serwerî û sehêta xwe jî wê ji dest bi wê karibê wê wînda bikê.

El-razî wê di asta dawî de wê mijare hazzê wê hilde li dest û wê ji aliyê têtîna xwe ya rewîstî û ankû etîkî ve wê ew wê bixwezê ku wê werênê ser ziman. Li gorî wî, mirov wê dema ku ew ji elemê xwe bide dûrkerin ew li wê dide nêzkerin. Ew wê, mijare hazzê wê bi aliyê wê yê pozîtîv û negatîv wê li duyan wê beş bikê. Aliyê negatîv wê bi wan aliyên ku me li jor bi aliyên xirab ku me hanî ser ziman re wê werênê ser ziman. Aliyê din wê li ser temenê xwezayî û 'naturalî' wê şîrovebikê û wê bi minaqe kesekê ku ew ji hewayî tava germ xwe diavêjê bin hinikayîya seha darekê re ku wê li wê xweşîya ku ew li wê digerihe wê weke ku ew bigihîjîyê de re ew wê werênê ser ziman.

Lê ew sînore haazê dinê ku ew wê, li sînore ku ew zirarê bide xwe û dora xwe re wê bi sînore dikê. Sînore têrkerina hazzê nîn a. Hertimî wê bixwezê ku ew xwesteka wê were hanîn li cih heta ku ew haz xwe bide jîyandin. Di wê nûqtîyê de el-razî wê li wê bihîzîrê ku wê, sînore ku mirov wê ji dest neberdê û wê, li wê serwer bê. Ew sînore hazzê dixwezê ku ew wê di wê çerçoveyê de wê kifşbikê. Ew wê sînore hazzê wê bi mirov re wê, heta wê sînore ku wê, zirarê bide xwe û dora xwe wê bi wê re wê sînore wê bixwezê ku ew wê bide dîyarkerin.

Ew wê, di çerçoveya têtîna xwe ya hazzê de wê, di çerçoveya duitî û ankû dualîsma haz û êşe re wê, li ser wê bisekinê. Weki din wê mijare hazzê wê bi hazzên dûnyawî û axiretî û hwd re jî wê li ser wê bisekinê. Hazzî dûnyawî wê li gorî wî bi bedenê wê hebin û wê bi mirinê re wê dawî li wan wê were. Hazzên axiretî jî wê li ser têtîne menewî wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihîzîrê û wê, di awayekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Aqil û ankû aqilê felsefeyê wê ber çî ew wê bo wî giring bê? Ber ku ew li gorî wî berê mirov dide hazzên axiretî.

Li gorî el-razî wê her haz wê nûqtîyek wê ya têrbûnê wê hebê. Wê dema ku ew ji wê nûqtîyê derbas bû û pê de wê weke nexweşîyê bê. Wê weke nûqtîya zirarê ku mirov wê karibê wê şîrovebikê bê.

Di têtîna el-razî de wê, ew nûqtîya têrbûnê heta ku ew derbas nebê wê hemû haz wê di nûqtîyekê de wê, bibê û wê, di dewama wê de wê dikarê

wê werênê ser ziman ku wê weke ku epikurusî wê werênina ser ziman wê dema ku ew bi menewiyetê re ew hat fahmkirin wê bi wê re wê bi sînorkirina wê re wê, di awayekê de wê karibê wê, û bibê bê.

Di têngîna rewîstî a el-razî de wê mijare rewîstê wê tenê wê bi serê xwe wê newê hildan li dest. Ew wê, bi rehberîya hinek rewşên weke yên bi tendurustê ve ku ew li wê dihizirê ên weke ku em di çerçoveya têngîna derûniyê û hwd de ku em dikarin wê fahmbikin re wê werênê ser ziman. Minaq wê têngîna têngîna xamginiyê, bêriyê tirsira mirinê û hwd re wê, di renekê de wê hilde li dest û ev wê weke nûqteyna ku wê, li wan wê bihizirê bê. Ev wê wê weke rewşên ku ew zirarê didina nefîsê, bedenê û gîyane mirov. Li gorî el-razî wê dema ku wê zamgini bû wê berî ku ew bibê wê kifşbikê û pêşîya wê bigirê û ku ew piştî wê, heta ku ew ji mirov wê were xwe bi wê re neberdê û wê hindik bikê.

Li gorî el-razî wê, ya ku wê alikariya mazin wê bide mirov wê bi wê re wê aqil û felsefe bê. Ber ku wê ti tişt wê ne sermed bî bê. Wê her tişt, di pêvajoya bûyin û tûnebûnê de bê. Wê di gûharînê de bê. Û wê bûhûrner bê. Bi wê re wê aqil wê tenê wê zanetiyê wê bide mirov. Wê mirov wê bi wê re wê êdî wê karibê wan rewşan bi wê re fahmbikê û zanibê û li zanîn û têngihîştin û hişmendîya wan bigihijê.

Minaq wê di çerçoveya têngîna tirsira mirinê de jî wê el-razî wê bi wê re wê bi wê rengê wê bihizirê ku wê, weke bi wê şewayê iknakirinê wê ji aliyekê ve wê di renekê de wê derxê li pêş. Di asta pêşî de wê, weke ku wê platonvanî wê werênina ser ziman ku wê piştî mirinê wê jîyane axiretî hebê bê ku mirov bi wê bawer bikê bê. Ya din jî wê şewayekê epikurusî bê ku wê bi wê re wê weke ku wê çawa wê, xwe li bayê hizirkirina wê neberdê û ew hertimî wê weke ku ew wê hertimî wê bijî ew jîyane xwe bijî û bi domênê û wê weke ku ew sibe wê bi mirinê ew ji wê re ew amede bê re wê, werênê ser ziman.

Li ser wê temenê el-razî wê, weke ku wê bide dîyarkirin wê li ser mijare mirinê wê di wê rengê de wê li ser têngîna nemiriyê a bi têngîna platonvaniyê re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Lê ku ew, dema ku ew têr nekê wê, di renekê din de wê, weke ku wê epikurî wê werênina ser ziman ku ´em hebin mirin nîn a û wê dema ku mirin hebê ji xwe emê nebin´ re wê weke argûmanekê ku wê di wê temenê de wê karibê serî li wê jî bixê wê di wê rengê de wê, weke ku wê bixwezê wê bikirpênê.

Weki din wê têngînek din a el-razî wê di wê rengê de wê dikarê wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman ku ew mijare hebûn û nebûna ´alemê´ wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Ew wê, di wê temenê de wê li wê

bihizirê ku 'wê rewşa ku wê alem nebê ku ew rewşa alem hebê wê ji ya nebûna wê baştir bê wê demê piştî ku ew hebûna alemê wê weke rewşek baştir bê ji mirov re. El-razî wê rewşê wê tenê wê di çerçoveya dînyawiyê û axiretê bi tenê re wê li wê nahizirê. Wê wekî din wê di çerçoveya dînyayê de wê weke bi hebûn û nebûna başîyê, sazûmanek rast û nerast ku ew hebê wê, bi başî û nebaşîya wê re wê li wê bihizirê. Wê demê di nava dînyawitiyê de jî wê, hebûna alemê ji ya nebûnîya wê baştir bê. Ev wê, bi başî, raastbûn, dîrûstbûn û hwd re wê, karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê hizrên xwe yên ku ew dihênê ser ziman re wê di dîmenekê deist de wê weke ku wê bihizirê. Wê li ser zanîna pêxemberîyê re jî wê hizrên xwe wê werênê ser ziman û ew wê, weke 'nepêwîst' wê dihênê ser ziman. Di dewama wê de wê, rohnîya ilahî wê bi serê xwe wê têrebîkê ku ew wê, rêwîtiyê û rehberiyê ji mirov re wê bide nîşandin. Di wê temenê de wê, di awayekê mistikî de wê li wê bihizirê ku wê, nepeniyên gerdûnîn werina zanîn wê, di ya baş û nebaşîyê de ku wê rêwîti wê were girtin de wê, ji mirov re wê bibê alîkar.

Di awayekê de wê, weke ku em wê li ser têgîna wî ya ya gîyanî re wê, di wê nûqteyê de wê bi wê re li lê dihizirin wê mirov wê bi wê re wê kifşdikê ku ew wê, weke ku wê maniti û mezdeki wê di dewama wan de wê werênina ser ziman ku wê, ji xewn û girêdana wan şiyarkirina giyanan û ji lewitina bûjenê paqijkirinê ku wê li wê bikê û bi wê re li xwe hanîna gîyanan wê weke têgînek ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê, bi têkiliya nava mirov û ya ilahî de wê, pênasîbîkê bê. Di wê temenê de ev rengê salixkirinê wê, di rengê de wê li ser têgîna gîyanê re wê di nava manîyan de wê bi wê rengê wê were dîtin ku wê were ser ziman. Ew wê dihênina ser ziman ku ew, gîyanê weke çîroskek rohnî wê pênasî dikin û ew di nava rewşa bûjenê û ankû bedenê de weke dilhatî girtin wê pênasî dikin. Piştî ku ew ji wê bûjeniyê şiyar û rizgar bû wê li çavkaniya xwe wê vegehihê. Ew jî wê weke li xwûdê vegehinê wê pênasî dikin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, di mijare de hebûna wê rûhnîyê di bûjenê de wê weke çavkaniya vejîn, gûharin, bûyin û ji hev felişîna wê pênasî bikin. Di wê temenê de wê rewş û halên bi bûjenê re ku wê bi wê rengê wê rûbidin wê di wê de wê ew rohnî û vejene ji wê ku ew li wê dibê wê bi wê re wê weke ku wê bibê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman.

El-razî wê di awayekê de wê dema ku ew zanîna pêxemberîyê wê lêdipirsê wê pirsê wê dikê. Ku mirov çawa hun dizanin ku ew kes weke

pêxember hatiya bijartin û hatiya danîn li ser serê weke weke rêber. Ê ew weke li ser mirovan hemûyan re ew pênasekiriya. Di wê temenê de wê li ser pêxemberiyê li hevketin û bi hevketina mirovan û di nava wan de bi wê dijminatî di nava wan de bûyinê jê wê bi wê ve girêbide û wê bi wê yekê ew wê weke ne rewşek pêwîst wê pênasebikê. Di dewama wê de ew wê weyna pêxemberiyê wê çawa wê pêwîst bê ku wê were pênasekirin wê li ser wê bisekinê û wê hemû tiştên ku ew bi wê re wê werina pênasekirin wê bi xwûdê û têgîna xwûdê re wê ji xwe wê di nava mirovan de wê weke ku wê werina kirin. Di awayekê din de jî wê, di dewama têgînên el-razî ên li ser pêxemberiyê ku ew dihênina ser ziman wê, weke ‘bi xwûdê re di heviyekiyekê’ wê were dîtin wê pênasebikê û ev wê weke ne rastiyê wê werênê ser ziman. Ev gotina qûdat hemedênî a bi rengê “Ew ê ku hûn wî xwedê dizanin, ew Mihemed e. Ew ê ku hûn wî Mihemed dizanin ew Xwedê ye” ku wê were hanîn li ser ziman wê di wê nûqtayê de wê, dema ku em bi felsefeya wê re wê li wê dihizirin wê di heman nûqtayê û pîvana fahmkirinê de wê di rengekê de wê weke ku wê bigihêjê li hev. Di wê temenê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, mijare lêpirsîna pêxemberiyê wê, li dora sedsale 10’min û pê de wê li herêmê bi filosofên ronansana merwaniyan û demên wê re wê, di şêwayekê bi wê rengê wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, bi heman rengê wê hizrên bûjenîparêzî ên er-rawandî ku mirov wê di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê werênê ser ziman jî wê weke aliyekê wê yê din wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê el-razî wê mijare felsefeyê wê, dema ku ew wê li wê bi hizirê û wê werênê ser ziman wê gazincên xwe wê ji wê bikê ku wê çawa wê, çima zaneyên demê wê li hemberê wê bê alaqa wê tevbigerihîn. Ew wê, di wê temenê de wê, di hinek danûstandinên ku wê bi wî re wê werina kirin de wê werênê ser ziman ku wê, nezanîna wan wê ne ji nezanîna wan wê were wê ji bêalaqayîya wan a li hemberê wê were’ re wê werênê ser ziman.

Di wê demê de wê mijara astronomî, mantiqê, metafîzîkê û hinek zanînen din wê di wê warê de wê hilde li dest. Di wê çerçoveyê de wê dema ku em bahsa wê bikin wê weke el-razî wê, navê **farabî** jî wê, di wê nûqtayê de wê karibê dúbare were hanîn li ser ziman. Min li jor hinekê li ser wî û hizrên wî bi kinasî jî bê hanî ser ziman. Lê di wê nûqtayê de dewama herikîna mijarê û fahmkirîna wê de wê weke ku wê pêwîst bê ew hinekê din bi navê wî li wê were lêzêdekirin.

Farabî wê di awayekê de wê hizrên felsefeyê ên weke yên platon û aristo wê di şêwayekê de wê bixwezê û wê ji wan wê bigihijê encamna ku ew bi têngînên xwe yên di derrbarê metafîzîkê, mantiqê, hebûnê û mijarên din ên felsefeyê û hwd re ku wê werênê ser ziman.

Farabî wê di nava têngîna xwe de wê, bigihijê têngînek teleolojikî. Di wê çerçoveyê de wê, têngîna idealê a platonvanîyê wê êdî wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bi zêdeyî wê bale wî bikişênê û wê li ser wê re wê bo axirete xwe jî bê wê di dûnyawitya xwe de wê ghiştina wê idealiteyê û hwd re wê, di rengekê de wê li wê bihizirê. Di çerçoveya felsefeya wî ya rewîstê, ramyariyê û hwd de wê, di wê çerçoveyê de wê, têngînek xwe bide dîyarkirin. Ya rastî ew ne li wê xwestekê ya ku ew hizrên wî di çerçoveyek têngînek ramyari de werina şîrovekirin û hildan li dest. Lê ew li ser pêşketina mirov û hwd re wê li wê bihizirê. Hinek hizrên ku ew di wê çerçoveyê de wê bi ramyari wê werênê ser ziman wê weke ku wê bi navê wî were pênasekirin ew wê weke bixwezê di bin navê zanîna wî ya di derbarê felsefeya pêxemberîyê de were bi cihkirin

Ji şêwayê wî yê hizirkirinê û fahmkirinê û nivîsandinê ê weke bi têngîna 'şerhê' û hwd re wê, weke di çerçoveya wê, pêşketina wî de wî ji wê kevneşopîya hizirkirinê a herêmê a kurdistanî a demê wî dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Her wusa wê, şêwayên hizrên wî, di wê rengê de wê, çendî ku wê weke di dîmenekê de wê weke li ser xwandina platon û aristo re wê, di çerçoveya fahmkirina xwe de wê xwe bigihênê têngînek mantiqî a fahmkinê weke bi qatagorizekirina zanistan û hwd re jî wê, di wê çerçoveyê de wê, weke ku em bi zaneyên dema wî û piştî wî ên herêmê re wê dibînê ku ew dibê. Ew wê bi giştî wê ji rojhilatê kurdistanê û heta rojavayê kurdistanê li herêmên weke helebê û hwd re wê were dîtin ku wê bijî û wê bi wê re wê hizrên xwe wê li wan herêman wê bîne ser ziman. Ew wê dema ku wê felsefeyê wê hilde li dest wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê bibînê wê di awayekê de wê awayekê teorîkî ê fahmkirinê re wê giringiyê wê bide fahmkirina bi kirin û ankû pîretîkê di dewama wê de. Ew wê bi têngîna 'emelê' re wê, di rengekê de wê pênase dikê û wê dihênê ser ziman(çav:Daniel Balland, "Färyāb" in Encyclopedia Iranica. excerpt: "Färyāb (also Pāryāb), common Persian toponym meaning "lands irrigated by diversion of river water").

Wê li rojhilatê kurdistanê û ankû herêmên din ên ji iranê wirde û yan jî ên li qafqasya wê bimênê û wê, demek dirêj wê bi fiqitiyê wê derbas bikê. Wê, li ser metafîzîkê û bi wê re wê çawa wê bi olê re wê li ser temenê levdana hanîne a felsefe û olê re wê bisekinê û wê werênê ser

ziman. Di nava hizrên wî de wê, weke ku wê maniyî û mezdeki wê bikin wê di nava gerdûnê, civakê û kes de wê têkiliyek hiyararşiyî wê, di awayekê de wê, şirovebikê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê dema ku em bahsa hatina felsefeya aristo û platon li herêmê wê hinekê jî wê zanyar, filosofên demê ên suryanî ku wê li herêmê wê bi tercûmeyên wê re wê, alaquadar bibin wê hinekê jî wê bi saya wan wê bibê. Lê di wê demê de wê hin bi hin wê bi bandûra wê û pêşketinên dibistana iskenderiya û hwd re wê li herêmê wê piştî wê êdî wê were kifşkirin. Hinek terçûmeyên ku wê berî islamê wê di nava baweriyên herêmê ên weke maniyî, mezdeki û heta êzdayiyê û cihûyê li herêmê wê nîşanakê wê bi zimanên herêmên weke bi kurdî, farisî û arabî û hwd re wê hebin.

Di awayekê din de jî wê kevneşopîya rûniştî a hizirkirina herêmê jî wê, piştî wê, bi saya filesefeya filosofên demê ên dema ronasansa merwaniyan li herêmê wê were wê kifşkirin. Suhrewerdî ku wê rohnîyê wê weke çavkaniya bûyin û hevgirtinê a hebûnê wê bibînê bi têngîna îşraqî û ekola wî bi awayekê zelal wê felsefeya wê pêşbixin.

Di dewama wê de wê, ji aliyekê din ve jî wê, kevneşopîya felsefeyê wê ji el-kindî, el-dinwerî û heta el-razî, farabî, ibni sina, ibni rûşd û hwd re wê, di awayekê de wê êdî wê li herêmê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di felsefeyê û olê de ku wê weke farabî wê çawa wê bi hev wê bide herêkirin wê, bi şêwayekê weke wê re wê, felsefeya kevnera demên herêmê ku wê piştî derketina islamê wê demekê wê weke bêdeng bimênê wê, encamên wê yên ji dema zerdeştîyê û heta manîyê û mezdekiyê û hwd re wê karibê di wê temenê de wê bahsa wê bikê û wê werênê ser ziman.

Ji xwe wê bi awayekê zelal wê ew wê were dîtin ku wê rojhilatê kurdistanê wê bi herêmên weke şehrezorî ku wê di sînore wê başûrê kurdistanê de bê, û herêmên din ên weke dinwerê, kirmaşanê, û heta deverên din wê li wan wê bi herêmên din ên farisan û hwd re wê, weke navendên ku ew ev li wê pêşkeve.

Kevneşopîya felsefeya herêmê wê di awayekê de wê bi el-razî û suhrewerdî re wê, li ser temenekê aqilê saf ê rexnegirtina li ser wê çerçoveyê re ku wê li felsefeyên demên kevnera ên girêkê û hwd wê werina kiran û hwd re jî wê xwe bide dîyarkirin.

Ev wê, li dora sedsale 10´min de wê bi zêdeyî wê temen û awayekê zêde berfireh wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê felsefeyê wê bi şêwayên wê yên aqilmeşandinê ku wê

weke li ser temenê birhankirinê argûmanê û hwd re wê, werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, girêdanên ontolojikî re wê, bixwezê ku ew wê bikê.

Lê di wê demê de wê felsefe û ol wê, xatek wê bi safî wê di nava wan de wê bibê. Wê aqilê felsefeyê ê ku ew li ser temenekê aqılmeşandin û birhan û bi têngîna argûmankirinê ku wê bibê wê yê olî û wehiyê wê cihê wê bi temenekê mantiqî û hwd re wê were çêkirin.

Mantiq wê hinekê jî wê di wê warê de wê çerçoveyek hizirkirinê wê weke ku wê bi wê re wê biafirênê. Kevneşopîya hizirkirina bi felsefeyê wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê, bi zêdeyî wê di wê demê de wê li çerçoveya rojhilatê kurdistanê ku wê ji dema kevneşopîya wê, ji zerdeşt û heta mani û mezdek wê rûniştî wê hebê wê temenekê epistemikî wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê biafirênê. Di wê temenê de wê, el-kindî jî, ibni sina jî, farabî jî, suhrewerdî jî, ibni rûşd jî, şehrezorî û hê gelek zaneyên din ên weke wan ku wê bibin wê di wê çerçoveyê de wê ji wê herêmê bin wê ne rasthatinek bê.

Di awayekê de wê, were dîtîn ku wê farabî wê mijare bûjenê wê li ser dîtbarî û darêjka wê ya ku wê weke ji wê bi biriqîna wê bibê re wê, di rengekê de wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê, werênê ser ziman. Ew wê, di dewama wê de wê, bi bendek ontolojikî wê, hewldana gihiştina aqilê razber bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê, salixbikê.

Di nava têngînên farabî de wê hinek ne dîyarî jî wê hebin. Ew ji ber ku ew hin hizrên wî ne gihiştina roja me û ankû bi tercûmeyê ew hatina gûhartin ew jî wê, weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê, karibê were dîtîn ku wê were fahmkirin. Farabî wê, têngîna 'birhanê' ku wê, gotinek kurdîya demê ku wê serwer bê û wê di nava hizrên mani-mezdekî de jî wê bicih bê wê werênê ser ziman. Ew wê darêjkê wê weke girêdana wê ya bi bûjenî ku ew bi wê re dihê fahmkirin re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di awayekê din de jî wê, di nava wê derkkirina bi sehê û piştî wê di pêvajoyek weke ku ew dihênê ser ziman a razberkirinê wê, bi wê re wê were lê hizirkirin. Di awayekê din de jî wê, piştî wê, di nava hinek tercûmeyna de wê, weke ku ew weke 'xiyalê' wê tefkir dikê wê were ser

* Adamec, Ludwig W. (2009). Historical Dictionary of Islam. Historical Dictionaries of Religions, Philosophies, and Movements. No. 95 (2nd ed.). Lanham, Maryland: The Scarecrow Press

ziman. Di rastiye de we, weke xiyale dîtinê we, dibê ku ew yan kemesîyek bi fahmkirinê a bi tercûmekirinê dibê ku ew li ser hizrên wî re bibê bê. Ber ku ew rengê ku ew bi mantiqî wê li wê dihizirê û têngîmna birhanê ku ew dihênê ser ziman wê, di awayekê de we, dervî wê şewayê fahmkirinê wê regekê fahmkirinê wê bi xwe re wê di regekê de we weke ku wê bide dîyarkirin. Wê di têngîna wî ya razberkirinê de wê pêvajoyên weke li ser têngîna darêjkê re ku wê bixwezê ku ew wê salixbikê jî wê di wê rengê de we, regekê din ê hizirkirinê ku ew wê di dewama wê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman bê(çav: James Hastings, Encyclopedia of Religion and Ethics, Kessinger Publishing, Vol. 10).

Di têngîna birhankirinê de wê bi têngîna zanîna wî re wê, weke têngînek ku ew li ser wê re wê, bixwezê ku ew bi temenekê ontolojikî û metafizikî ku wê biçawa wê bigihijê zanîna hebûnê re wê li wê bihizirê bê. Farabî wê di nava zanîna pêwîstîni û ya nepêwîstîni ku ew bi aqilmeşandinê wê li wê were lêgihîştin wê cihêkirinekê wê bikê. Ew wê têngîna birhanê û argûmantasyonê wê, di çerçoveya hizirkirina xwe ya razberî a weke ya ku ew weke ne bi aqilmeşandinê ku wê li wê were lê gihiştin re wê di regekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li ser wê temenê wê ya cewherê û ya dîyarî weke bi aqilmeşandinê ku wê li ser dîtbarîya me û bi biriqîna ji bûjenê û hwd re wê li wê gihiştin re wê, cihê werênê ser ziman.

Ew zanîna ku wê weke ya safî wê li wê dihizirê wê ya ku ew bi hebûna hebûnê ku ew ne bi rêya sehan wê li wê were lêgihîştin re ew li wê dihizirê û wê dihênê ser ziman. Ew wê li ser wê re wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê din ku ew bi wê re wê li wê bigihijê zanînê wê bi têngîna 'sedema bûjenê' ve wê girêdayî wê li wê bihizirê bê. Ev jî wê weke têngînek ku ew çendî wê weke bi aqilmeşandinê wê li wê were lê gihiştin jî lê ew wê bi nerînek apriori wê di wê rewşê de wê weke ku ew wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Weki din wê di şewayê li lê hizirkirinê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di mijare bûjenê de wê, bi têngîna sedemê re wê, dema ku ew li wê dihizirê wê, bixwezê ku ew bi têngînek aqilê teqez re wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ev aliyê ku wê farabî wê bi têngîna bûjenê re wê li wê bihizirê wê, di çerçoveya têngînek hebûnê a teleolojikî de wê karibê di regekê de wê, şîrovebikê û wê pênasibikê.

Têgîna danaberhev û ankû ya qiyasê û ya birhanê wê di wê nûqteyê de wê ji hev cihê wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Li ser temenê ontolojikî wê têgîna birhanê wê bi têgînek argûmanî wê li wê bihizirê. Wê di awayê din de jî wê ya dana berhevîyê wê bi ya şibînê, ji wê biriqînê û hwd re wê, weke dema ku mirov wê bibînê û ji wê bi dîtînê wê bi darêjka wê û hwd re wê, werênê ser ziman re wê weke ku wê li wê bihizirê. Di derbarê şîrovekirina têgîna darêjkê de wê, kêr hizrên wî di wê temenê de wê hebin. Ber vê yekê wê, di wê nûqteyê de wê, hinek gotinên wî yên ku ew me di wê warê de digihênina wê encamê wê, bibin.

Weke ku wê di serdema navîn de wê têgîna metafîzîkê wê weke zanistek ku wê bi wê re wê hebûna razber wê were fahmkirin wê were şîrovekirin wê, farabî jî wê di wê rengê de wê, mijare metafîzîkê wê weke zanînekê wê di mejiyê xwe de wê salixbikê. Ew pêşî metafîzîkê weke hebûna hebûnê û bûyina wê ku ew bi wê lêkolîn dikê, têgîna razberî a ya dercismî û ankû derbûjenî ku ew bi darêjkî û hwd wê weke ideayî wê hebê wê bikê mijare fahmkiirna wê. Ji aliyê din ve jî wê, mijarên têgînên weke yên zanînen din ên dervî wê ku ew hena wê bi wan re wê çawa wê were fahmkirin wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê dema ku wê têgîna metafîzîkê bi ontolojiyî wê dihilde li dest wê, li şûna gotina xwûdê wê, gotina hebûnê û afrîner wê weke ku em di nava hizrên el-kindî de wê dibînin bi şêwayekê wê weke ku wê bixwezê ew wê bikarbênê û wê derxê li pêş.

Ew hebûnek ku ew heya û bi wê re wê li wê were lêgihîştin wê bi wê re wê bi têgîna hebûnê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew wê, di rengekê de wê hebûna ku ew bûyina wê weke ne bi derfet û ne jî weke dikarê li wê were lê hizirkirin ku wê, di wê temenê de wê, pênase nakê. Ew wê weke hebûnek ku ew bi armanca sereka heya û wê bi hebûna wê re wê, weke bi heyinek pêwîstîni re wê, dihênê ser ziman. Yanî ew hebûn heya, û qada wê ya hebûnê heya. Wê demê wê, di wê nûqteyê de wê weke ku wê bi derfet bê ku mirov wê li wê bigihêjê bi têgîn û fahmkirinê.

Ew wê, di rengekê de wê, mijare hebûnê û wê bûyina wê ku ew dihênê ser ziman wê têgîna 'potansiyalê' a aristo ku ew wê temenê bûyina hebûnê wê, dixwezê wê, di temenekê ontolojikî de wê, bi têgîna hebûnê re wê, werênê ser ziman. Hebûn wê li gorî wê têgînê wê, bi temenê potansiyale bûyina wê, bûyina wê û piştî wê bûyina wê re wê karibê li wê were lê hizirkirin.

Piştî ku ew hebûn hat li hebûnê û bû wê êdî wê bi wê re wê weke bi têgînek pêwîstîni re wê, ew wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê,

mijare cewherê û hebûnê wê, di wê çerçoveyê de wê di deewama wê de wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Piştî ku wê hebûn gihiştin wê asta bûyinê wê bi wê re wê bi darêjk û bûjen wê bibê. Wê, mijare bûjenê hebûna wê, weke ku wê aristo wê, di renekê de wê werênê ser ziman ku wê bi darêjkê re wê bibê re wê bènê ser ziman.

Di felsefeya farabî de wê, divê ku mirov wê dema ku wê fahmbikê wê, li ser wê pêvajoya bûyinê re ku ew li wê dihizirê û di wê de kûr dibê wê, fahmbikê. Pêvajoya pêşî a potansiyale bo bûyinê û bi wê bûyinê û piştî wê hebûn û bûyina wê û ya piştî wê şrove dikê. Di pêvajoya bûyî a hebûnê de wê, têngînek bûjenîparêz wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê were dîtin wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê, werênê ser ziman. Ew wê di çerçoveya têngîna xwe ya teleolojikî de wê di nava wê bûjenê û darêjka wê de wê, li ser wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê, di wê nûqteyê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, mijare bûjen û darêjkê wê, di renekê de wê, weke têngîna ya cismî û dercismî ku ew bi hev hena re wê li wê bihizirê. Bê darêjk wê bûjen wê, çawa wê, nebê. Û di dewama wê de wê çawa wê bê bûjen wê darêjk wê nikaribê tefkirbikê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ew ji têngîna darêjkê ew di renekê de wê, şewayekê din ê hizirkirinê wê weke ku ew bixwezê li ser têngîna sifatan re wê pêşbixê. Sifatê wê bi têngînek argûmantetifî wê li wê bihizirê û wê, di dewama wê de wê bi wê re wê bixwezê wê weke têgihek ku ew wê ji wê hatina li bûyinê wê şrovebikê. Mijare darêjk û têngîna sifate wê, bi hev re wê, weke ku ew wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Ji wê nûqteyê wê bixwezê bigihêjê wê têngîna **birhanê** a ku ew wê, bi wê re wê ew wê hebê. Di wê çerçoveya wê de wê, tişt bi darêjkê wê dema ku ew hebê wê, ew wê sedema wê ya ku em bi wê re wê fahmbikin re wê, di renekê de wê, li wê bihizirê ku ew wê hebê.

Li gorî wî aqilê mirov wê bi sînor bê û wê ji wê ne bi êmin bê ku wê karibê ku wê xwe bigihênê wê, fahmkirina aqilê mazin ê xwûdayî. Lê li gorî ku ew wê bi hizra xwe re wê werênê ser ziman jî wê, weke ku wê

* Richard Netton. (1999). Al-Fārābī and his school. Richmond, Surrey: Curzon

*Joep Lameer, "Al-Fārābī and Aristotelian syllogistics: Greek theory and Islamic practice", E.J. Brill

*Birhan di kurdî de taqabûlî têngîna argûman, hêncet, û hwd wê bikê.

maniyî wê bi felsefeya rohnîyê re wê werênina ser ziman ku wê, tevli bûjenê bûyina derka hebûna heyî wê ew wê ji wê re wê sînorê wê biafirênê. Di wê nûqteyê de wê, hebûnê wê bi bûyina wê re jî wê weke ku wê di awayekê de wê bi sînor wê re wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Farabî di wê nûqteyê de wê bi wê rengê wê aqil bimeşênê. Rohni rengên wê, wê her tiştê ku ew hena wê, bi dîtbar wê bikê. Ev wê weke rêgezêkê dîtinekê jî bê. Ji wê nûqteyê wê weke bi encamek mantiqî ya ku wê karibê were derhanîn ya hê bihêz û ya herî xort ku ew weke rohnîyê û bê kêmesî wê karibê wê, li vir zan bikê. Lê li vir wê, ya ku wê, weke rohnîyê a herî xort wê zêde wê bi çîrîşandina li çavan re wê, heta ku wê dîtina nerînê wê bêdîtîn bikê. Ji wê yekê ya ku ew qast dikê wê ya herî bihêz bê.

Farabî wê, têngînek ku wê hinekê wê di wê de wê wene ne dîyarî wê di wê de wê hebê wê hem li ser têngîna sifatan û hem jî ya hebûnê re wê bête ser ziman. Ew wê dema ku wê bahsa wê hebûnê bikê wê bi têngîna 'ya ku ew pêşî bûya wê bê sedema hemû yên ku ew piştê wê bibin' jî. Lê ew wê, di çerçoveya têngîne gerdûnî de wê, weke destpêkekê wê weke ku ew wê nexwênê. Wê demê ku em aqılmeşandinekê di wê nûqteyê de bi wê re wê bikin ya ku mirov wê li wê têbigihjê wê weke têngînek gerdûnî a sermed wê weke ku ew bi mihtemel li wê dihizirê wê karibê wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, dema ku ew wê, bi têngînek ontolojîkî wê werênê ser ziman ku wê piştî xwûdê re her tiştên ku ew bûna wê ji wî ne bilindtir bin jî wê, di wê nûqteyê de wê, têngînek ontolojîyî a hiyararşîyî bi metafîzîka wî re wê, werênê li ser ziman.

Li vir di aslê xwe de wê hinekê wê weke ku wê dikarê têngîna farabî a bûjenî wê dikarê wê li wê bihizirê. Ew wê, dema ku wê bahsa 'xwûdê' dikê wê bi wê re wê werênê ser ziman û wê pêşî wê bêjê ku ew, sermedî ya û ew ji ti potansiyalê bi bandûr nabê. Ew wê, têngînek ku wê weke di xwe de wê xwediyê heyinê bê. Di dewama wê de wê ne bûjenek û ne jî darêjkek wê, weke pêwîstîniya wî bi hevgerîtinê û berpîrsîyarî wê nebê.

Di wê têngîne de farabî têngînek potansiyalî a notr wê weke ku wê dixwezê wê di awayekê de wê pênasebikê wê di rengê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Di awayekê din de jî wê bi gotina 'ti sûretê wî nîn a, ber ku wê sûret di bûjenê de wê hebê' re wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, di dewama wê de wê potansiyale di xwe de ku ew xwe diafirênê wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Ev têtîna farabî ku mirov wê di wê rengê de wê werênê ser ziman wê karibê wê di wê şewayê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê çawa wê, weke bi têtînek serê xwe wê, di renekê de wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, têtîne ku mirov wê bi têtînek kirinî û ankû piritikî a rewistî wê, li jîyanê wê weke ku wê farabî wê werênê ser ziman wê, di aslê xwe de wê, di rengelê de wê bi serê xwebûyinê re wê, di renekê de wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê. Di têtîna xwe de wê, dema ku wê bahsa têtîna hebûna ji her cûre tevlikirinê û levxistinê serbixwe' ku wê werênê ser ziman wê, têtînek yek' wê weke ku em dikarin wê yek parmenides a ku ew nayê beşkirin û tevlibûna li wê nayê kirin û wê weke bi xwe û saf' re wê, dîmenekê hizirkirinê û fahmkirinê wê bi xwe re wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, mijare têtîna sedemê wê bi hebûna di demê de heyî û bi wê re dîyar bi sînore re wê, werênê ser ziman. Li gorî farabî hebûna ku ew di xwe de ne xwediyê sedemê wê sermedî bê re wê, di wê rengê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Lê ew wê têtîna xwe wê, li deverek din wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ew ji her tiştê re wê weke sedemê bê lê ew ber ku ew yê pêşî bê wê ji hemûyan wê rizgar bê. Di wê temenê de wê, di renekê de wê, farabî wê, ew wê, di çerçoveyê de wî, derxê dervî têtîna xwe ya sedemê. Lê ew weke destpêkekê wê, pênamebikê. Her destpêk wê, di gerdûnê de bibê û wê, di awayekê de wê, piştî bûyina gerdûnê wê karibê hebê.

Ew wê dema ku ew wê şîrove dikê wê her cûre xosletên fizikê wê, di dewama wê de wê pênamebikê û wê, di dewama wê de wê, bi wê re wê, werênê ser ziman ku ew dervî wê weke ya ne cismî, û ya ne bûjenî wê, ew wê, şîrove bikê. Di wê têtîna farabî de wê, ev wê, weke têtînek maniyan wê, di renekê de wê bibîra mirov wê bixê. Maniyî wê, têtîna xwûdayî ya yazdaniya xwe ku ew wê dihênina ser ziman ew bi gotina 'der cismî' û ankû 'der bûjenî' wê nayênina ser ziman. Wê weke têtîna 'ne cismî' û 'ne bûjenî' wê werênina ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, farqe wê têtîne wê di renekê de wê ew bê ku wê, tiştê ku wê derbûjenî û ankû dercismî ku wê li wê bihizirê wê weke ji wê derbasbibê û ankû dervî wê hebê. Ew dervîbûna wê jî wê di renekê de wê di meji de wê ew wê intibayê wê bixwe re wê biafirênê ku ew wê weke sînorekê bi fahmkirinê bi wê ya ku ew heya re wê salixbikê.

Di awayekê de wê, tiştê ku ew heyî wê, weke şewayekê din ê weke darêjek jîyanê wê, di awayekê de wê, bi wê re wê bixwezîna ku ew pênamebikin. Têtîna farabî wê di wê rengê de wê, ew wê, bi xwe re wê,

di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Farabî wê dema ku ew wê bixwezê wê têngîna xwe pênase bikê wê ew wê bihizirê ku ew 'ne nebûna wî ne bi derfet bê'. Lê ne weke ya ku ew heya bi cismî û ne cismî.

Lê maniyî wê her hebûn û bûyinên di jîyanê de wê weke ji wê 'potansiyalê' ku ew bûna wê di renekê de w, pênasebikin û wê di wê temenê de wê nêzî wê bibin. Di wê çerçoveyê de wê, her tişt wê ji wê potansiyalê wê weke ku pay û payxam wê bigirê. Lê li gorî têngîna farabî wê, bixwezê ku wê werênê ser ziman ku wê 'ji ideaya wî wê nikaribê were çûyina bi ber hebûna wî ya rastin ve' jî wê, di wê çerçoveyê de wê, bi têngînek ku em dikarin di çerçoveya têngîna argûmana ontolojikî de ew li were lê hizirkirin wê weke ku wê, di nava teolojiya xiristiyanîyetê de wê bi teolojiya aziz anselmus re ku wê were formule kirin bi têngîna argûmana ontolojikî.

Farabî dixwezê ku ew xwe bigihênê birhanek ontolojikî. Lê wê ev têngîna farabî wê di renekê de wê weke bi têngîna 'tovê' ku ew wê dixwezê wê li wê bihizirê wê, bi têngîna 'potansiyalê' ku ew bi cewherî dihê pênasekirin û weke di xwe de û bi xwe heya û saf û yek a re wê, di wê rengê de wê, bi şewayê hizirkirina xwe re wê werênê ser ziman. Wê dema ku ew dihênê ser ziman ku wê 'cewherê xwûdê bi pêwîstîniya xwe wê weke hebê' re wê, pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Di têngîna xwe ya hebûnê de wê, di renekê de wê, bi hebûna xwûdayî re wê, di felsefeya xwe de wê, xwediyê şewayekê argûmanî a ontolojikî ku em dikarin wê bi têngîna 'sedema zincirî' re wê, di berdewamiya hev de ku ew dihê wê pênasebikê û wê şîrove bikê. Ew wê dema ku wê têngîna xwe ya hebûnê wê dihênê ser ziman wê li ser têngîna pêwîstîniyê re wê, bi cewherê wê 'ya ne bi pêwîstîni' ku ew dibê û ya ku ew 'bi cewherê re weke hebûna bi pêwîstîni re wê, pênase dikê.

Di wê nûqtayê de wê di nûqtaya pêşî de wê bi têngîna 'hebûna bi derfet' ku wê pênasebikê ku wê di gerdûnê de wê her tişt wê weke ku wê bi derfet bê re wê, di renekê de wê weke wê were pênasekiirin. Ya hebûna pêwîstîni wê, di renekê de din wê bi yek din re ew dibê û dihê li holê re wê, werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, di nava têngîna farabî de wê, aliyê hebûna bi pêwîstîni ew di nava jîyanê de wê her tiştê ku ew di wê temenê de ew dibê wê, bi 'sedemê' û ankû bi zincira sedemê' re wê, di renekê de wê, weke ku wê were bibê û wê bi dîyarîya wê re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Li gorî wî, ev herdû ali wê bi hev re wê di ahengekê de wê

têkiliyek ontolojikî û gerdûnî wê di nava wan de wê hebê û wê bi wê re wê aheng, wekhevi û dadîtî wê rûbide. Di wê çerçoveyê de wê êdî wê di dewama wê de wê ji hev çînîkirina hebûnan re wê, berdewamiya wê çerçoveya fahmkirina xwe wê bi wê re wê bide domandin.

Wê dema ku wê farabî wê bahsa wê, têgîna têtikiya ontolojiyî a gerdûnî, minaq weke bi xwûdê û gerdûna bin heyvê re wê, serî li têgîna 'aqilê aktiv' ku wê di nava têgîna el-kindî de wê were dîtî ku wê were ser ziman û wê piştî wê di nava hizrên el-razî de wê rastî wê were êdî wê were dîtî wê dikirpênê. Li gorî farabî wê bi wê aqilê aktiv re wê, têtikî wê were danîn û wê bi wê têtikiyê wê aheng û sazûman wê biafirê û wê bi wê re wê, were hanîn li ser ziman.

Di çerçoveya têgîna xwe ya gerdûnî de wê, têgîna ahengê ku ew dihênê ser ziman wê, bi têgiha gerdûnê re wê, weke taqabûlî têgîn û şewayê fahmkirinê a her tiştê di wê de ku ew heya wê bi rewşa xwe ya heyî re wê weke xwe wê hebê re ku wê fahmbikê re wê di rengê de wê karibê wê, şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Li gorî wî aqilê aktiv re wê, ew wê dercî cismê û rewşên bûjenî wê hebê. Lê ew wê bi potansiyale xwe ya bandûrî wî sîreyefî wê bikê. Ev wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê, bûyinên di jîyanê de wê êdî wê bi hebûna wan ya cismî û ankû bûjenî wê bi wê temenê û potansiyalê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Wê têgîna potansiyalê a ku ew bi têgîna aqilê aktiv re ew dihênê ser ziman wê, dîmenekê din ê rengê fahmkirina rohniya maniyan ku ew dikeve dînyê û bi rewşên maddî û ankû bûjenî ew di wê de dil dihê girtin û ew heta ku ew di wê de heya wê, weke ew biafirê û wê bibê re wê karibê wê di rengê de wê fahmbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ew wê dema ku wê têtikiya xwûdayî û gerdûnî ew di nava têgînên xwe de wê dihênê ser ziman wê êdî wê bi wê re wê, di rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Weke 'ji ya nayê gûharîn bûyina ya bi gûhar' û ankû 'bi ya teqez û pêwîstîna re ya pîr û bûyîn' ku wê çawa wê bi wê re wê bibê re wê, bi şewayekê têtikiyek ontolojikî re wê werênê ser ziman. Ew wê bi têgîna 'yek'îya xwûdayî' wê hebûna gerdûnî a bi pîrîni û

***Farabî** di hizrên xwe yên felsefî de wê, di dîmenekê de wê hizrên felsefî ên herêmê wê weke ku wê bi perspektifek ya demên kevnera a girêkê wê bixwênê. Di wê temenê de wê, dema ku mirov li nava hizrên wî dinerê wê, dibînê ku ew ji aliyekê xwe ve dişîpêre hizrên herêmê û çavkaniyên wê. Felsefeyê wê li ser wê re wê bikê.

geleki ku ew heya di xwe de re wê bi têtikiya wê re wê bixwezê ku ew wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Wê di wê rewşê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê têtigîha demê bê. Ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê 'afirandin wê weke çalakiyekê bê û ew bi demê re ew dibê' re wê, werênê ser ziman. Bi wê nûqtayê re wê, mijare têtigîna afirandinê û hebûna gerdûnê êdî wê di wê çerçoveyê de wê hilde li dest. Ew wê, weke aqil û ankû wîna afirandinê a di gerdûnê de wê, bihizirê.

Di dewama wê de wê, ji xwe re wê weke ku me li jor wê hanî ser ziman farabî wê bi têtigîna 'gerdûna sermed' wê bi wê bawer bikê. Wê demê wê destpêka bi wê bûyinê a bi xwûdayî wê, weke bi wê re wê, destpêka wê bibê û wê di wê temenê de wê, di wê de wê, piştî ku ew bûyî wê êdî wê, pêşxistinê bi berfirehî û mazinbûna wê û anku bi hebûnî zêdebûn û bi cûrebûnê re wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê, têtigîna ontolojiya farabî wê di wê temenê de wê bi têtigînek argûmanî wê bingihê wê bi hizirkirina xwe re wê biafirênê. Ew jî wê 'aqilê aktiv' bê. Di navaroka wê têtigîna aqilê aktiv, afirandina bi wê, bûyinên ku wê bi xelek û ankû zincire sedemê û hwd re wê bi wê ve girêdayî wê bibin ew wê êdî wê dikê mijare têtigîna xwe ya kosmogonikî a metafîzîkî ku ew bi wê re wê dixwezê ku ew wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, ji wê destpêkê û pê de wê, di gerdûnê de wê, hanîna ser ziman têtigîna 'mantiqê pêwîstîna' wê hinekê jî wê bi wê ahengê û girêdana ontolojikî a bi aqilê aktiv ku ew bi temenê xwe heya wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê çerçoveya bi aqilbûnê de wê bi pêşketina wê re wê hem bi aqildikê û hem jî ya bi aqilbûnê û hwd re wê, di ahenge wê pêşketina ji têtigîna 'sedema pêşî' û hwd re wê bi wê re wê êdî wê weke ku wê di xwe de wê bi wê re wê bibê. Ew pêşketin û berfirehbûn wê bi wê re wê weke di nava rêgezên ontolojikî û aqilê teqez re wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bibê bê.

Li gorî wê aqilê pêşî wê weke yê bi potansiyal û destpêkê ê aktiv ku ew bi xwe û di xwe de ew bûya wê pênasebikê. Lê di dewama wê de wê, asta duyemin de wê pêvajoyên bi pêwîstîna û ankû bi xelesa sedemî û hwd re ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê bibê û wê gerdûn jî wê bi wê re wê pêşkeve wê, di wê temenê de wê ew êdî wê pêvajoya pêşketina

wê ya bi demê re bê. Li ser wê çerçoveyê de wê fektora demê wê, weke pêvajoya wê ya bi bûyinê û ankû ew ku wê di demê de wê bibê û wê bi wê re wê dem wê weke heyinek bi pêvajoyî ku ew dibê re wê bibê. Farabî wê di wê nûqtayê de wê pêwîstîniya demê wê ji aliyekê din ve wê kifşbikê û wê di wê temenê de wê, bi wê re wê, her ya ku wê piştî ya din wê were wê bin ya berî xwe re bê re wê, bi wê re wê werênê ser ziman. Weki din wê di wê rewşê de wê her ya heyî wê li gorî wê ya ku ew piştî wê bûya û ankû ew berî ya berî wê ku ew heya ku ewê hebê û hwd re wê, rêzîna bi demê re wê, di wê temenê de wê, di rengekê de ew wê şîrove dikê û wê dihênê ser ziman. Ji wê çerçoveyê de ew digihênê têgînek demî ku ew dikarin di çerçoveya têgîna fizikî a dinamîkî û rêgezên wê de wê, fahmbikê wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê, şewayekê hizirkirinê wê bi xwe re wê werênê li holê û wê bide dîyarkirin. Li gorî wê têgînê wê dema ku em hêkekê bi jêr ve berdin wê bikeve. Wê bi jor ve wê ne bilind bibê. Ya din jî wê her tişt wê weke bi rêgezek demkî ku wê bi xwe û pêvajoya wê ya bi demê re ku ew dibê ew wê bibê û wê bi demê re wê hebê. Têgîna pêwîstîniya farabî ku ew li ser hebûnê re wê, weke ku ew dixwezê wê ji aliyekê ve wê, bi hebûna dîyar û heyî a cismanî û hwd ve ku ew şîrovebikê wê hinekê jî wê weke ku wê di wê çerçoveyê de wê bi wê ve wê weke ku wê girêdayî wê xwediyê rengekê fahmkirinê bê. Wê demê wê, aliyekê din wê weke mijar û ankû pîrsgirêkek fahmkirinê wê xwe di wê nûqtayê de wê karibê bide dîyarkirin. Ew jî wê ew bê ku wê rêgezên demî wê çawa wê li hebûnê wê bûhûrîner bin. Dervî wê, hebûn wê bi serê xwe wê çawa wê di wê de wê bi xwe bi xwe re wê hebê. Çendî ku wê piştî ya pêşî wê di xelesa sedemê de wê werênê ser ziman jî lê wê, di rengekê de wê her ya ku ew piştî wê bû wê weke di xwe de wê bi xwe re û bi serê xwe wê hebê re wê, di rengekê de wê, rengekê fahmkirinê wê bi têgîna wê re wê bide dîyarkirin.

Ji vir serbestîti û ankû azadîya bi hebûnê re wê, di rengekê de wê karibê wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê, di çerçoveya felsefeya farabî de. Di rengekê din de jî wê, dikarê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku ew wê, mijare hebûnê a biserêxwebûnê wê di rengekê de wê, rêgezên demê wê ew wê, çawa wê bi wê re wê bibê wê bi wê re wê bibê. Wekî din wê kifşkirin û dîyarkirinên bi pêwîstîni û hwd ên li ser wê re wê, zêde wê, di wê têgînê de wê weke ku ew wê zêde cih nedê wan.

Lê di rengekê de wê bi têgîna ya ku ew di destpêkê de wê, bi ya ku ew pêşî bûya re wê, ya heyî wê cewherê wê, tefkîrbikê. Ew wê weke

nûqteyek ku ew bi têngîna 'sîrayetkîrinê' ku ew di rengê de wê, weke taqabûlî têngîna manîtiyan û aziz augustinius a bi rengê ku ew wê her bûyin wê di hiyararşîya xwe de wê bi wê re wê bibê û wê bi bûyina xwe re wê bi 'paygirtinê' û ankû 'ji jê payxamgirtinê' û hwd re ku wê werênê ser ziman re wê, di rengê de wê, wê rengê tefkirkirinê wê werênê berbîra mirov. Di dewama wê de wê bi têngîna 'her aqil wê bi ya piştî xwe re wê kûreyek azmanî wê bi aqil û nefse wê re wê dihênê li holê' re wê, di wê çerçoveyê de wê, mijare wê ya fahmkirinê wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di têngîna baxtê a farabî de wê, bi gotina 'felekê' re wê, di wê rengê de wê dîmenekê wê yê fahmkirinê wê ê cihê wê hebê. Têngîna felekê, di nava zimanê kurdî de bi wateya wê ya ku ew bicih bûya wê, bi wateyek kosmolojikî a gerdûnî ku ew di ahenge wê de ku ew bi wê were lê hizirkirin re wê, weke ku ew bûyin li wê rêzîn û rewşa bûyina xwe wê weke ku ew girêdayîbê re wê di şewayekê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ji wê têngînê wê, bi gotina felekê wê li şûna birhana ontolojikî û wê têngnek birhanî a kosmolojikî wê di dîmenekê de wê bi xwe re wê, di reng û awayelê de wê bide dîyarkirin û wê werênê li ser ziman. Ji wê têngînê û temenê wê têngîna hebûnê, gerdûnê û demê wê di çerçoveya têngiştina bûyinê a farabî de wê, çerçoveyek fahmkirinê a bi serê xwe wê weke ku wê bi xwe re wê bi rehetî wê karibê bide me. Mijare felekê weke têngînek hem ontolojikî û hem jî kosmolojikî wê dem bi dem di zikhev de wê, were şîrovekîrin û hewl were dayîn ku ew were fahmkirin û hem jî wê dem bi dem bi têngînek saf a kosmolojikî wê bê xwestin ku ew were fahmkirin. Di nava têngînên mitrayitîyê, û heta manitîyê de wê, di xatekê de wê were dîtin ku ew bi têngînek kosmolojikî û girêdanên ontolojikî ên bi jîyanê û objeyên jîyanê ên dijîn û najin re ku wê were girêdan re wê di rengê de wê weke ku wê bê dîtin ku wê were girêdan. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di serî de wê fahmbikê wê werênê ser ziman. Têngîna felekê ku ew bi kosmolojikî bê û ankû ontolojikî bê wê weke aqilekê rûniştî a ku wê bi girêdanên weke bi têngîna baxtewariyê ên başî û nebaşîyê û hwd re wê, li gorî rewş û rengên fahmkirinê ên gûharîner û

*Farabî wê, birhanên argûmana kosmolojikî wê, bi têngînek 'felekî' wê bènê ser ziman û ev gotin weke gotinek bingihînî a aqilê rûniştî a baweriyên berê ên kevn ên herêmê ya. Di nava têngîna kosmolojikî a mani û mezdekiyan de jî dihê dîtin.

hwd re wê were fahmkirin. Wê bi wê rengê wê di renekê de wê werê dîtin ku wê were hildan li dest. Gotina felekê a di têtînen farabî de wê wateya wê ya ku ew dide me wê di wê çerçoveyê de wê têtînek û renekê fahmkirinê a teybet wê di wê rengê de wê bixwe re wê di awayekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin.

Farabî di nava wê têtîna pargale hizirkirina xwe de wê her tişt wê weke ji wê aqilê aktiv ku ew wê bibê û wê werênê ser ziman. Ew wê bi wê têtîna aqilî wê her tişt ku wê bi têtîna wê aqilê aktiv ê xwûdayî wê bibê û armanc û weke têtînek bi derkkirina wê ya bi aqilî û ankû darêjkî ew di meji de wê hebê re wê, weke têtîne razberî re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Farabî wê di çerçoveya têtîna hebûnê de wê, dema ku ew dihênê ser ziman wê weke bi derûnî jî ku mirov wê di dewama wê de wê salixbikê wê, weke her hebûn wê ji beden û gîyanê wê bibê. Ew wê bedenê wê di wê de wê weke bi têtîne ji beşan pêktê û ankû hevgerî wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Wekî din ew gîyanê jî ew wê, di wê rengê wê bi hevgerînekê wê şîrovebikê. Lê ya rewşa gîyanê wê di wê de wê bi fêrs, hêst, û hwd ku wê li ser têtîna darêjk û bûjenê re wê bibê û wê xwe bide dîyarkirin û wê bêtê li holê re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ew wê weke ku em di nava têtîna aristo de wê bibînê wê bi nebatan û heywanan re jî wê bi wê têtîna hebûna gîyanî re wê bihizirê. Lê ew ya mirov wê bi aqilekê aktiv re wê biafirandina wê re wê pênasibikê û wê di wê temenê de wê li ser wê re wê, di renekê de wê weke ku wê pênasibikê û wê werênê ser ziman.

Ew wê dema ku wê gîyanê wê pênasibikê wê bi têtîna 'weke di rewşek xwezayî a hêzî de aktivîya uzwi a cismî' re wê di renekê de wê, şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ew mijare gîyanê wê dema ku ew li wê dihizirê wê, ji şûna ku wê weke ji hinek beşna wê dihizirê wê ew wê têtîna beşê wê weke ku ew wê di têtîna bedenê de wê weke bi gotina "qatê' û ankû 'ji qatan pêkdihê' ku wê werênê ser ziman wê bi gîyanê re wê li şûna wê weke ku ew ji hinek hêzna ku ew di wê de ew hena wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Têtînen weke bi aqilbûnê, hêza xwestekê, ajoyê, egoyê, hêsta têrbûnê, xiyalkirinê û hwd wê bi wê re wê weke aliyên ku ew wê di wê çerçoveya di gîyanê de hebûna hêzên cihê re wê şîrovebikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di mijare hebûnê de wê, dema ku ew wê, minaq wê bi hebûna wê ya zindiyî re wê werênê ser ziman wê aliyên ku wê weke ku em di nava têngîna qatagorizekirinê ên hizrên aristo de ku wê weke bi bûyinê, zêdebûnê, mazinbûn û kalbûn û piştre mirinê, yan jî bi têngîna xwedikirinê, parastinê û hwd re wê li wê bihizirê.

Aliyê ku wê weke hêza têrkinê ew çawa ku ew bedenê li ser xwe dide hiştin wê, ew wê, zadê xwedîkirinê jî wê weke kirdeye ku ew farişteyek wê dide çêkirin re wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê nîşanaka pêşî a menewiyetê wê bi wê yekê wê bi têngîna xwedikirnê re wê di awayekê de wê weke ku ew li wê dihizirê û wê dixwezê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di nava wan hêzên gîyanî de wê bi mijare têtîliya wan wa bi hev re wê dema ku ew dihênê ser ziman wê weke ku wê çawa wê piştî têrbûnê bi zad û ew bi wê bû wê êdî wê bigihijê fêrs û hêza xiyalkirinê wê, kirpênê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê fêrsa xiyalkirinê wê di rengekê de wê bi temenekê çavkaniyî wê li ser wê rewşa bûjenîyî ku ew bi wê re wê bigihijê wê hebûnê û fêrsa têrbûnê re wê ew wê, di rengekê de wê, şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Ji wê nûqteyê de wê mijare fêrsa xiyalkirinê wê bi wê re wê bi têtîliya wê ya bi dîtbarî a bi meji re ku wê li ser rewşên bûjenî ku ew wê mirov wê bi dîtînê wan di xwe de wê bidest derkkirin û girtinê wê bikê re wê, bixwezê ku ew bi wê têtîliyêkê dênê û wê werênê ser ziman. Bi wê hêzê wê hem bûjenekê ji ya din wê bi awayê wê re wê cihê bê, wê awayê wê, derkbikê û wê li ser wê fêrsê re wê, bi aliyê wê re wê, bihizirê ku ew bi çê jîrî û karigeriyê (talentê) wê karibê wê kifşbikê re wê, êdî wê bi wê sîyanê re wê bi wê re wê rabê. Di nava wê hêza dîtînê, xwestinê a ku ew li hev dihûyin re wê li wê bihizirê û wê, mijare nefsê û ankû derûnîyê wê di dewama wê de wê bi şewayekê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di mijare fêrsên weke yên şehwetê û hwd de bê ku wê bi xwestê wê bibin û wê piştre wê di dewama wê de wê heta ku wê, dostaniyê û ankû dijminatîyê û hwd wê karibê pêşbixê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ew ber vê yekê wê têtînên weke ya şehwetê wê di çavkaniya wî de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Şehwet wê weke fêrsekê wê xwestinê wê bi tevger bikê, bi wê xwestinê wê çalaki wê bê kirin û bi wê çalakiyê û ankû kirinê wê encamên wê ku ew bi başî û nebaşî wê bibin re û ankû wê karibin werina salixkirin re wê bibin û wê karibin werina ser ziman.

Li gorî Farabî wê ev aliyên weke ku ew dibin wê li ser xwestekên bedenê bin û wê, di wê temenê de wê, dema ku ew wê, di pêvajoyek bi têtikiliya wê ya gîyanê re wê, çawa wê ew wê bi hev re wê rabin û wê di pêvajoyek hev afirandinê/diyarkirinê de wê bibin re wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Weki din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, fêrsa hiş wê di çerçoveya aqilbûnê de wê hilde li dest û ew wê weke aliyê ku ew wê, bi têtîgîna 'hêza aqil' re wê li wê bihizirê û wê, di dewama wê de wê, li ser wê re wê, werênê ser ziman. Ew wê pêşî wê pêvajoyek weke ya bi aqilê pîretikî wê li ser wê rewşa bûyinê a bi pîretika aqilî re wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, ev kiryarên ku ew weke şewetê û hwd wê, di rengê de wê, weke bi gelek kiryarên nefsi û derûnî wê weke aliyên ku ew bi aqilê pîretikî re wê şîrovebikê wê di rengê de wê weke ku ew wê bixwezê wê şîrovebikê. Aliyê din ê weke ku ew bi fêrsa hiş û aqil hêza aqil re wê, ji aliyekê wê yê din ve wê nêz bibê jî wê bi têtîgîna aqilê razberî ku ew bi wê re wê li ser temenekê teorikî û hwd re wê bi her aliyê wê re wê bihizirê û wê bigihijê encamê wê weke bi başî û nebaşiyê û hwd re wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, hizirkirinên xwe wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, aqilê razberî wê, di wê temenê de wê, weke aqilê ku wê bi wê 'her tiştê ku mirov wê nikaribê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê' re ku wê li wê bihizirê re wê di awayekê de wê karibê wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Lê di wê temenê de wê, di nava têtikiliya aqilê pîretikî û yê teorikî de wê, pêşî wê ew wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê 'emelî (pîretikî) di xismeta aqilê nazarî (teorikî) de bê re wê, di rengê de wê, werênê ser ziman. Wê aqilê teorikî wê di wê temenê de wê weke aqilê razber wê, her tiştê weke bi başî û dilşayiyê ku mirov wê li wê bigihijê wê bi wê re wê, di rengê û awayekê de wê weke ku wê weke ku wê bide diyarkirin. Di dewama wê de farabî wê weke ku wê bixwezê wê werênê ser ziman ku wê bi aqil û hêza aqil re wê mirov wê ji nava zindiyên din wê cihê bibê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Mirov wê weke zindiyê ku ew dihizirê wê, bi realiteya ku ew heya re wê, bi wê re wê were hemberî hev û wê di wê temenê de wê li wê bigihijê zanîna wê ya ku ew dibînê û ew heya. Tiştên ku ew dibînê wê bi

hebûna wê, darêjka wê, û hebûna wê ya ku ew dikarê weke derkkirin û bi aqilkirin re wê, ew wê di aqilê xwe de wê weke zanînê wê derkbikê.

Di nava wê zanînê de wê ew tişt wê, weke darêjka wê bi hebûna wê re wê hebê û wê, di wê de wê li wê têbigihijê. Farabî wê di dewama wê de wê, di mijare derkkirina darêjkê de wê, piştî ku ew bû wê cewherê wê ji wê ya ku ew ji wê hat derkkirin wê bi ji wê razberbûyina wê re wê êdî wê weke pêjneke û potansiyeleke wê ew wê, bi têngîjek aqilî wê bibê. Têgîna farabî a bi aqilê potansiyalî wê, di wê çerçoveyê de wê bi tênga aqilê potansiyalî û pêjnkirinê re wê, di rewşa bûjenan de wê bi cewher û darêjka wan re wê, weke wan wê derkbikê. Lê di wê temenê de wê bi razberkirinê û bi wê re wê weke di temenekê aqilî ê şubjeyî de wê çawa wê, di awayekê afrîner de wê ew wê, bikarbênê re wê, di awayekê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew di dîmenekê afrînerîya wê ya aqilî de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de farabî wê hêzek afrîner a bi aqilî wê di wê nûqtayê de wê kifşdikê. Lê ew wê çawa wê di wê nûqtayê de wê, bi weke 'aqilê dihizirê' û ankû bi wê re û di wê de heya wê werênê ser ziman wê dixwezê ku ew wê pêşî ji wê re gotinan bibînê û wê werênê ser ziman. Di têngîna gotina 'potansiyalê' de wê, di rengê ku ew wê weke ku ew dihênê ser ziman de wê, ew dixwezê bi têngîhek teybet wê di wê nûqtayê de wê bi wê re wê kifşbikê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê êdî wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bi têngînek lêkerî wê êdî wê, bi wê hişmendiyê wê bixwezê ku ew mijare darêjka derkkirî wê di wê de wê bi wê re wê fahmbikê û êdî wê werênê ser ziman.

Farabî wê dema ku wê bahsa aqilê pîretikî û yê razber bikê wê, di rengê de wê, dema ku ew bahsa 'aqilê aktiv' dikê wê di rengê de wê bi wê re wê bahsa wê bikê. Bi rengê hanîna ser ziman a weke 'aqilê mirov ji aqilê bûjenî li aqilê razberî û ankû lêkerî derbasbûna wê, bi rêya aqilê aktiv re ew dibê' re wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê gihiştina wê asta wê aqilê aktiv wê weke pîvanek aqilî ku ew wê weke di çerçoveya pîvana êqil a sêyem de jî ku wê pênasebikê di wê çerçoveyê de û wê werênê ser ziman jî bê.

Ji wê nûqtayê û rengê hizirkirina farabî wê dikarê wê di dewana wê de êdî farabî wê mijare aqil wê weke aqilekê afrîner ku wê çawa wê bibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke ku ew wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Ew jî wê di dewama wê de wê di çerçoveya pergale wî ya aqilê rewîstî û ankû etîkî de wê karibê wê di dewama wê de wê êdî wê li wê bihizirê û wê karibê wê bînenê ser ziman bê.

Aqilê bi pîvan û ankû aqilê aktiv wê di wê çerçoveyê de wê, li ser temen û bigihek razberî re wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bê dîtîna ku ew wê werênê ser ziman. Bi wê re gihiştina zanîna ronabiriyê, rastteqînîyê û hwd wê êdî wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku ew wê pêkwere û wê bibê.

Li gorî têngîna û nerîna farabî a teleolojikî wê her zindi û hebûn wê xwediyê darêjk xwe bê. Wê bi wê re wê di pêvajoyekê de wê çawa wê bi ber ya baştir û tekûz ve wê herê wê, di wê rewşê de wê weke ku wê di wê rêwîtiya bi ber ya ideal ve bê. Ew cûreyê mirov wê ji zindiyên din wê li ser du temenan wê cihê bikê. Yek wê li ser temen û aqilê aktiv ê xwezayî bê ku ew wê, bi ber fahmkirina wê ve wê di rengekê de wê weke ku wê di fahmkirina xwe de wê karibê hebê. Ji aliyê din ve jî wê bi wê bê ku ew wê, çawa wê, di rengekê de wê, weke ku ew bi aqil bûna wê bê. Wê bi kirinên xwe wê bi wê bi aqilbûnê wê bikê re wê li wê bihizirê bê.

Farabî di derbarê aqil û teleolojiya aqilî de me, li jor hinekê wê di derbarê hizrên wî de wê hanî ser ziman. Lê ew di wê nûqtayê de wê di wê de wê bi aqil wê bikeve nava lêgerînekê. Di wê çerçoveyê de ew aqilê weke ronahiyekê û sîyanekê ku ew bi wê mirov wê bigihijiyê de wê pênase dikê. Di dewama wê de ew wê jî wê dihênê ser ziman ku wê, mijare aqil wê, di wê rewşê de wê liser wê esasê bi aqilbûnê re ku mirov ya baş û nebaş wê ji hev cihê bikê û ew bi wê re bigihêjê wê têngîna darazê ew wê, têngîna darazê wê bi têngînek hikmetî wê dihênê ser ziman ku ew bi mirov re ew pêşdikeve û wê, çendî ku wê mirov wê karibê bigihijê wê ew wê dibînê wê, çavkaniya wê, bûyina wê hikmetê jî wê, aqilê xwûdayî ê aktiv bê. Ew wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, dihênê ser ziman.

Weke ku em di nava hizrên suhrewerdî de wê, di rengekê de wê kifşdikin wê têngînek di nava hizrên farabî de jî wê bi wê rengê wê were dîtîna ku ew dixwezê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku mirov bi aqilbûna wê re wê weke gihiştina li azadiyê bê û wê bi wê re wê, li kirinên xwe wê weke bigihijê wê sîyane mesuliyet û ankû berpîrsîyariyê. Di wê temenê de wê, ya ku wê bi aqil ku ew wê dihênê ser

***Faryabî** ew çendî ku ew di şîroveyên xwe yên ontolojikî de wê dimenekê teleolojikî wê bide diyarkirin jî lê ji aliyê din ve ew wê, di wê mêylê de bê ku ew wê weke li ser encamên jîyanê re jî wê, di rengekê de wê fahmbikê. Pêvajoya afirînê li ser wê re wê bi temen û têngînek potansiyali weke dixwezê wê hilde li dest.

*Teleoloji di felsefeyê de lki ser têngînek armanparêzî hanîna li ser ziman bê. An jî bi pîrsên li ser temenekê darazî pîrsîna weke 'armanca wê çi ya' û hwd re bi wê li wê bihizirê.

ziman ku wê, mirov bi aqil bê û wê ji nava zindiyên din ew wê wî, cihê bikê jî wê li gorî wî ev bê.

Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku farabî mijara bi ketina mirov a təkiliya biaoqil re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Bi aqilbûn wê di wê çerçoveyê de wê di çerçoveya têtîna farabî a rewîstî de jî ku wê weke ku ew dixwezê wê bêtê ser ziman wê hinek aliyên di wê rengê de wê, bi mirovbûna mirov ve girêdayî ku mirov wê karibê li wan bihizirê ku wê di wê de wê hebin re wê, werênê ser ziman. Mirov wê dema ku ew çendî bi aqil bû wê, xwe ji xwe wê derbas bikê û wê derkeve dervî wê cismê û bûjenê û rewşa wê. Êdî wê bi wê re wê bi menewiyeta xwe re wê bi wê re wê, weke ku wê bijî re wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê li ser wê temnê wê têtîna şahiyê' ku wê weke mertebeyekê bi sîyan û hikmeta aqil ku wê karibê li wê were gihiştin wê di wê rengê de ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew şahiyê û ankû dilşahiyê wê bi têtîna başiyê re wê pênase û şîrove dikê. Ew wê dema ku ew wê dihizirê wê, di bidest xistina şahiyê de wê, lêkerên wî wê, li ser wan bisekinê û wê bixwezê ku ew wan fahmbikê û werênê ser ziman.

Li gorî Farabî mirov bo ku ew bişah bibê ew hatiya afirandin û ew bi sînor jî bê ew wê bidest bixê. Ew wê weke çerçoveya xwe bixwe afirandinê û bi wê gihiştina şahiyê wê pênase dikê û wê dixwezê wê werênê ser ziman. Li gorî wî şahî wê weke amûrek ku wê bi wê çawa wê bê gihiştin li başiya teqez. Ew şahiyê wê di wê çerçoveyê de wê li ser çerçoveyek menewî wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bêtê ser ziman ku wê, çawa wê dervî şan û rûmetê, dewlemendiyê, hanîna li cihê xwestekên bedenê û hwd re wê, pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Ew şahiyê wê dema ku ew dihênê ser ziman wê ji aliyekê ve wê bi hişmendiyê û aqil ve wê ji aliyekê ve wê təkiliya wê dênê û wê təkiliyê ew dema ku ew wê didênê wê bi gotina 'aqil wê têtîna a di dil de ew wê weke erka wê bê ku ew wê pêkbênê' jî wê şîrovebikê. Yanî wê bi aqilbûnê wê ji aliyekê ve wê bi gihiştina li wê şahiyê di xwe de wê, bi wê re wê bi têtîna menewî ku wê bi wê bidest bixê re wê, şîrovebikê.

Ew wê, di wê çerçoveyê de wê, dema ku ew wê dihênê ser ziman wê li

*Haque, Amber (2004). "Psychology from Islamic Perspective: Contributions of Early Muslim Scholars and Challenges to Contemporary Muslim Psychologists" . Journal of Religion and Health

ser çerçove û temenekê teleolojikî re wê ew wê werênê ser ziman û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê temenê de wê, di nava têngîna farabî de wê, gotina 'melekeyên aqlî' wê derbas bibê. Ew wê, li ser wê re wê bigihijê ku wê armanca aqil û ya mirov bixwe biaqil wê bi teleolojik wê di serî de wê ew bê ku ew li wê bigihijê û wê di serî de wê, gihîştinê bide çêkirin. Ew gihîştin wê ji aliyekê ve jî wê mirov bi aqilê aktiv ê gerdûnî û ankû xwûdayî ve jî wê bigihênê li wê. Suhrewerdî wê, pîvanê wê weke pîvane sêyemin a aqil ku wê mirov wê bigihijiyê û wê bi wê re wê, çawa wê hemû deriyê nepeniya gerdûnê wê bi wê re wê li mirov wê vebin re wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Ber vê yekê ew di rengekê de wê aqil wê hem wê weke çavkaniyê şahiyê wê bibînê û hem wê weke temenê wê û ew bixwe jî bê. Wê di wê çerçoveyê de wê aqil wê di awayekê giştî û mazin de wê di rengekê de wê pênasebikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê, ber ku wê temenê hevgrîtî ê şahiyê wê têngihîştin û ankû lê gihîştin(tefekûr) bê wê, êdî wê mirov wê bi aqil û hêza bi aqil re wê, li wê bigihijê. Felsefe wê di wê nûqtayê de wê bo farabî wê weke têngînek bi aqilbûnê bê û wê di wê çerçoveyê de ew wê, şîrovebikê û wê weke aliyekê ku ew bi wê çavkaniyê ku mirov wê çawa wê bigihijê wê şahiyê û xweşiyê di xwe de jî. Di rengekê de wê, dîmenekê etîkî a felsefeyî farabî weke ku em çawa bi felsefeya epîkur em çendî di nava hizrên wî de pêde diçin em kifşdikin. Di wê çerçoveyê de wê, dilxweşî û şahiya dînyewî ew wê, red nekê. Lê wê pîvanên wê rastbûnê ku ew wan dîyar dikê û ku mirov bi aqilê xwe li wan şîyar bê û bigihêjê wan wê bi kirpênê û wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, di nava başîya beden û gîyanê de jî wê di wê rengê de wê bi wê re wê di ahengekê de wê bihizirê.

Di wê nûqtayê de wê çendî ku mirov wê li wê gihîştinê pêkhanî wê li gorî wî xwe ji xwe wê derbas bikê û wê bi pîvan bi pîvan wê pêşde wê herê. Li ser wê re wê êdî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê êdî wê, gotina 'şahiya mirov' wê li ser wê re wê di nava dînyawîtiya wî de wê bi kirpênê.

Aqil wê, li gorî wî, ji nava wê rewşa dûna fîzîkî-bûjenî wê bi hişbûna mirov re wê mirov wê ji wê bide rizgarkirin û wê derxê li ast û rada û pîvanek li ser wê bixwe re jî. Di wê çerçoveyê de ew bi wê re ew êdî li wê dihizirê û wê di dewama wê de wê dihênê ser ziman ku mirov li wê gihîşt û ew kir wê êdî wê weke ku wê xwe derbas bikê.

Di wê temenê de wê, farabê wê bi hizrên xwe wê bixwezê ku ew di wê bi aqilbûna mirov de mrov bikê birewerîya tişteke din de. Ew jî wê aqilê aktiv bê ku wê di navarok û kirde û lêkerîya wê aqilê me de wê ew wê bi hêz bikê û wê mirov bi wê re wê xorttir bikê ku ew bi wê re pêşde herê û bigihêjê ast û pîvanek mazintir di xwe û rewşa xwe ya jîyanî de.

Di wê nûqteyê de wê dema ku em hinekê din li ser mijare fahmkirinê û rengê wê yê ku farabî wê dikê ku ew wê werênê ser ziman de jî wê bi wê re ew wê bide dîyarkirin ku wê, çawa wê felsefe û olê wê ji hev cihê wê di dualiyên ji hev cihê de wê li wê bihizirê bê. Wê aqilê teqez û yê neteqez de ku ew dihizirê wê di dîmenekê de wê ew wê di aslê xwe de wê bikê. Lê ew di dîmenê aqilê teqez de wê ji du aliyan ve wê bixwezê ku mirov wê fahmbikê. Yek wê ji aliyê wê razberiya ku em li ser rewşa fîzîkî-bûjenî ve ku mirov wê li wê bigihijê bê. Ya din jî wê, bi rewşa di wê aqilê teqez de wê aqilê aktiv ê ku ew weke aqilê ser hemû aqilan re wê pênase dikê ê xwûdayî wê li wê dihizirê û wê dixwezê wê werênê ser ziman.

Yanî di wê nûqteyê de wê aqilê farabî ê teqez wê demê wê, hemûyî mirov wê nikaribê wê aqilê aktiv ku ew bi têgîna 'sedema pêşî, 'destpêka pêşî', û ankû 'hebûna pêşî' û hwd re wê dihênê ser ziman re wê ji hev cihê wê bikê û wê di renekê de wê bi wê re wê êdî wê werênê ser ziman.

Aliyekê din jî wê bi felsefeya farabî a aqil re wê were dîtin wê ew bê ku ew mijare hemû kes ku wê nikaribê bigihijê wê aqilê aktiv ê ser hemû aqilan re bê. Ev rengê hizirkirinê wê di temenê ji hev çînkirina suhrewerdî a weke ku ew dikê bi rengê weke çawa ku wê mirovê di nava jî de ku ew bi aqil dibê, kesên ku ew li ser wan re ên weke filosof ku ew dihênê ser ziman û ya 'aqilê wehiyê' ku ew wê weke bi pêxemberan wê bi wahiyê wê were û hwd re ku wê pênasebikê û wê, di wê temenê de wê ew aqil wê herkesek wê nikaribê xwe bigihênê li wan û tenê yên bijartî ku ew dikarin li wê bigihijin re wê, di dîmenekê de wê pênasebikê wê, di renekê weke wê de wê, farabî wê bi wê nûqteyê wê di nava hizirkirinên xwe de wê weke ku wê ji aliyekê ve wê bihizirê.

Di mijare aqilê aktiv de wê farabî mijare têgîna rewîsta sîyanî wê di wê çerçoveyê de wê hilde li dest. Di awayekê de wê, dema ku em wê hildina li dest wê, ji du aliyan ve wê, karibê wê bi wê têgîna wî mijare rewîstê wê weke ku wê karibê ji nava têgînên wî fahmbikê wê hilde li dest. Yek wê weke aliyê pêşî wê di mijare rewîstê de ku mirov wê bi kirin û çalakiya baş re wê bikê bê. Di wê nûqteyê de wê bi aqilî wê ji du aliyan

ve wê, ew wê li wê bihizirê. Ji aliyê têngîna giştî ve ku wê bi wê kifşbikê ku wê ya baş wê, çawa wê bibê û wê bikê. Ya duyem jî wê, di dewama wê de wê bi kirina xwe ya ku ew nebaş kir wê, bi wê re wê kifşbikê.

Di felsefeya rewîstê a farabî de wê, rewîst û zanîna wê bingihê gihiştina mirov a li hikmetên weke sîyanê û hwd jî wê, di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê biafirênê. Ew wê, di wê temenê de wê, dihênê ser ziman ku wê, çawa wê bigihijê ya baştir. Di wê têngîna de wê ya baştir wê weke ku wê were pênasekirin wê di têngînek 'îdeal'î de wê, bi ber wê ve wê hertimî di wê de pêdeçûyin û pêşketinê wê di xwe de wê weke kirdeyekê wê bihawênê.

Mijare jîyanê wê, dema ku ew di wê çerçoveyê de wê, dihilde li dest wê, bi têngîhek ku ew bi wê re bigihijê ya baştir. Bi wê rengê wê, bi felsefeyî û şêqwayê aqilmenaşandinê di nava jîyanê de wê pêşî wê kifşbikê û xwe ji kirin û kiryarên nebaş dûr bikê û bigirê.

Aliyê din jî wê bi têngînek teleolojîkî wê li wê bigihijê ku wê, bi têngîna 'gihiştina armanca esasî' re wê, li wê bihizirê wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, di nava têngîna giştî a baş û kirina baş de ku ew bigihijê heviyekiyê û levkirinê re wê li wê bigihijê. Di kirina nebaş de wê negihijê ya baş. Yan jî ku ew armanca wê, nebaş bê wê nikaribê bi wê re li gorî bahsa kirinek baş were kirin.

Li vir di têngîna farabî de wê, dema ku ew dihilde li dest wê, têngîna serbestitîyê û azadiyê jî wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê were dîtin ew wê bi wê re êdî wê bikirpênê. Di wê rewşê de wê bahsa wê bikê û ew wê werênê ser ziman. Yanî bi gotina 'mîrovê tam(kamil) wê kirinên rast û ne rast wê ji hev cihê bikê' ku wê bixwezê wê bikirpênê wê di wê temenê de wê li ser têngînek weke ya bijartinê re wê weke ku wê bixwezê ku ew mirov di wê çerçoveyê de wê weke bi serê xwe ku ew wê bikê û ew ji wê kirinê wê weke bi mesûl bê wê, di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de ku wê heta roja me wê çendî ku wê li herêmê bi navê wê newê ser ziman jî lê wê têngînek bi têngîna mîrovê azad' re wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê di nava gotinên xwe de wê bi wê çerçoveyê wê li ser têngîna xwe ya rewîstî û hwd re wê weke ku ew wê bikirpênê û wê werênê ser ziman. Ew wê mijare têngîna sîyanê wê li ser têngîna nefîsê û hwd re wê, di renekê de wê di çerçoveya têngîhek derûnî de wê weke ku wê werênê ser ziman. Li jor ku me hanî ser ziman wê bi gotina şahiyê' ku ew wê dihizirê wê, di wê çerçoveyê de wê gihiştina wê şahiyê wê, di ast û pîvane sîyanê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê tagna sîyanê a farabî wê dema ku mirov wê pênasebikê wê li ser du temen û çerçoveyan wê dikarê wê li wê bihizirê. Pêşî wê bi aliyê kirina baş û bi wê re pêşdeçûyinê re wê li wê bihizirê. Piştî wê, di temenekê apriori de di wê de bi kûrbûn û ghişîna fahmekê re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew wê li ser têngînek teleolojikî a rewîstî re ku ew wê dihênê ser ziman re wê, dihênê ser ziman. Ji wê nûqteyê û pê de wê du aliyên din ên weke bi pîretik û teoiyî ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Aliyê aqilê razber wê bi teorikî wê weke aqilekê ku ew ji me re wê karibê bibêjê ku wê ya 'baş' û bi sîyan wê çî bê di jîyankirinê de. Ber ku wê di wê de wê têngîn û têngiştina hişmendîya aqilê aktiv ê pêşî wê hebê.

Ew wê, di wê çerçoveyê û rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, rewîstên ronakbirî û ankû 'rewîsta entellektuelî ku wê mirov wê karibê wê pênasebikê wê bi teorikî û pîretikî re wê, pêwîst ku ew ne tenê bo xwe ku ew bo ya dervî xwe ku ew civak bê û hwd jî ew xwediyê wê, hişmendîya rewîstî a bi wê hizirkirinê bê. Di dewama wê de wê, sîyane rewîstî ku wê bi têngînên weke besiretê, feziletê, kamilbûnê û hwd re wê, li wê bihizirê bê wê, werênê ser ziman.

Ew wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê weke aqilekê ku ew di mirov de wê weke xûyekê û fêrbûnekê xûyî ku ew bi mirov re bicih bibê û bê dîtîna bê. Wekî din ew ji aliyekê din ve wê li ser aliyê wê yê bi hizrî û hişmendî re wê bi teorikî û pîretikî wê li ser têngînek 'karigerî (talent)yê re wê di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Minaq xiretkirin, xwe ne berdînan û hwd wê weke aliyên ku wê ji aliyekê din ve wê, di wê çerçoveya hizirkirina wî de wê karibê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji wê têngîna wî ya rewîstî wê dema ku mirov wê li wê dinerê bi pêşdeçûyî wê re wê, kifşdikê ku ew wê weke bi sazûmanekê wê were dîtîna ku ew bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq wê, têngîna 'rewîsta baş' wê di wê nûqteyê de wê, li ser temenekê rêvebirinê, nêzîkbûna li hev û têngîliya bi hev re wê li ser wê bisekinê û wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman. Di çerçoveya têngîna wî ya teleolojikî de ku wê nûqteyê wê bi kirpênê wê di wê rengê de wê karibê wê li wê bihizirê ku ew wê her zindî wê, di awayekê de wê, bi wê armanca xwe ya jîyanê re wê karibê wê bi xwezayî ji wê fahmbikê û wê di rengekê de wê ji wê fahmbikê. Lê wê dema ku wê bahsa wê bikê wê, têngîna sîyanê wê di temenê wê têngînê de wê, bixwezê ku ew wê bikirpênê.

Di gotina bi zanebûnê de jî wê, hisiyeta başbûnê û alikariyê û fahmkirin û dana fahmkirinê wê bènê ser ziman. Li gorî felsefeya wî ti carî mirov nikaribê wê bibêjê ku wê zindiyek wê hebûna zindiyekê din wê ji armanca hebûna xwe re wê bikê bingih.

Ew wê di rengekê de wê bahsa têgînek sazûmanî a civakî ku wê bi wê rêvebirin û sazûmana wê ya civakî û hwd re ku wê bahsê bikê wê hebê. Lê ew wê bi wê têgîna xwe ya rewîstî re wê bixwezê ku ew bi zanebûnê bibê. Di wê çerçoveyê de wê, aqilbûnê wê, weke wasifekê ku mirov bi wê re rabê û rûnihê wê di wê çerçoveyê de wê bibînê. Di felsefeya wî ya kesê di nava civakê de ku ew heya û dijî û xwediyê jîyanê ya wê, bi wê re wê, bi xwe pêşketina xwe bi wê sîyanê re çêkirinê û gihandina wê astê û ankû di nava wê hewldanê de bûnê wê, bikirpênê. Ew dema ku wê bahsa civakê wê bikê wê bi gotinên xwe yên di çerçoveya rewîsta xwe de ku wî hanîna ser ziman re wê bahsa wan bikê û wê bi re wê, weke civaka bişahî û ankû civake sîyanî wê, weke ku wê bixwezê wê bi kirpênê. Bindestkirinê bi çî armancê bê ku ew bikê û ankû wê herê bikê jî wê weke bêsiyan û bê feziletîyekê wê şîrovebikê. Ber vê yekê wê, gotinên xwe wê, di wê warê de wê, zêdeyî wê, di warê şîroveya rêveberî de wê, bi ramyarîya wê re wê, ne ji bo awayekê wê bènê ser ziman.

Heta ku wê, di wê nûqtayê de wê, farabî wê, di warê têgîna ol û felsefeyê de wê, dema ku em li hizrên wî dihizirin wê hinek aliyên teybet wê bi wî re wê xwe bidina dîyarkirin. Di dema wî de ku wê têgîna 'mezhebî' wê bi zêdeyî wê rengê xwe bide dîyarkirin wê li ser têgîna 'yekitiya bawerîyî' re wê, bi têgîna "ihvan-î safa" wê, di rengekê de wê weke ku wê bixwezê wê bikirpênê. Ew ji aliyê têgînek mezhebî û ankû olî ve wê dîyarkirinê û dana kifşkirin di nava têkiliyên kes û civakî de wê, rast nabînê. Ber vê yekê wê, mijare pêşxistina aqilê felsefeyê û ankû wê weke 'civake felsefeyî' ku ew bi wê re were rêvebirin û ankû ew weke xwe bijî di wê temenê de wê, bi wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Ew ji wê aliyê ve wê ji destê rêveber di rengekê de wê weke ku wê bixwezê olê bi felsefeyê bide gûharandin û ji aliyê din ve jî wê bi têgîna baweriyê wê weke tundrewî, fanatikî û hwd wê, weke ku ew wê rast nebînê. Di wê temenê de wê, mijare felsefeyê wê derketina wê ya pêş wê weke aqilekê ku ew bi wê re civak û têkiliyên wê û navaroka wê were

*Black, D.L. (1996). "Fārābī". In Seyyed Hossein Nasr; Oliver Leaman (eds.). History of Islamic Philosophy. Routledge History of World Philosophies. Volume I. London & New York: Routledge

fahmkirin jî wê, di wê temenê de wê weke têtînek ku wê bi wê re wê li ser wan rengên baweriyê ku wê bê derketin li ser wan re wê weke ku wê bixwezê bibînê wê di renekê de wê, bi wê hizirê.

Di aslê xwe de wê li ser wê temenê de wê têtîna civake bi bawer wê, piştî wî di awayekê de wê weke ku wê were ser ziman wê di çerçoveya têtîna ramyari de ku wê bi zêdeyî wê were pênasêkirin û wê di wê temenê de wê kifşkirinên bi teolojikî û hwd wê werina kirin wê di renekê de wê, farabî wê bixwezê ku ew derkeve dervî wê bi hizirên xwe. Di renekê de wê, çendî wê hinek dordor wê bi têtîna ramyarî û ankû weke xwest ku ew civake felsefeya ramyarî pêşbixê û hwd re wê, zêde nîşanakên wê di nava hizirên wî de nebin ku ew gotina ramyariyê û felsefeyê û ankû têtînen din ên ku ew di wê demê bi bawerî û dervî bawerî bi wê bijîn werênina cem hev. Bi wê yekê mirov dikarê wê bibêjê ku wê, gelek şiroveyên wî yên esasî wê li şûn tercûmekirinên ku wê piştî wî li ser hizirên wî û hwd re wê werina kirin wê bimênin.

Ew di felsefeya xwe de û di çerçoveya nerîna xwe de wê bi têtîna pêşketina mirov a xweser û ankû pêşketina mirov a ser bixwe re wê, hizirên xwe wê werênê ser ziman. Di xwe de weke bi mazinbûn û pêşketinê wê di wê çerçoveyê de wê, derxê li pêş. Wê dema ku ew wê pênasê dikê wê bi gotina 'rewîsta melean' re wê rengê wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin.

Di awayekê din de wê li ser temenekê weke ya çavkaniyê wê di dewama wê de wê dikarê wê bi gotinekê wê bibêjê. Di renekê de wê, mijare felsefeyê wê weke ku wê bi farabî wê were dîtîn wê bi nîşanakên çavkaniya îşraqiyan, û heta ku em bi felsefeya girêkî herin ji sokratîkî û heta platonîyê wê karibê rastî wan wê werê. Di wê demê de wê, li herêmê wê, bi têtînen meşşafî û îşraqiyê wê bibin. Di felsefeyê de wê, meşşafîyî wê aristo û platonvaniyê wê di renekê de wê, bişopênê. Lê îşraqî wê di renekê de wê dikarê bi wê re wê bibêjê ku ew çavkaniyên wê bi teybetî li herêmê bin. Ji mitrayî û heta zerdeşt û maniti û mezdekiyê bin. Wê di wê temenê de wê, bi teybetî wê têtîhên mantiqiyê wê di her rewşên wê yên fahmkirinê ên îşraqiyê de wê derkevina hemberî me. Bandûra têtînen felsefeya demên kevnera a girêkê jî wê, bi rastî wê li herêmê wê bi zêdeyî wê bibê. Bi teybetî bi rêya hin mitraistên weke dionsios ên mesihiyê bê û ankû sûryaniyan û hwd ku wê têtîhên felsefeyê ên weke

*Jason BeDuhn; Paul Allan Mirecki (2007). *Frontiers of Faith: The Christian Encounter With Manichaeism in the Acts of Archelaus*. BRILL

yên aristotetiyê û hwd wê şîrovevî li nava têtînên herêmê wê bikin û wê pêşbixin jî wê bi wê re wê bibê. Lê di awayekê de wê, xosletê îşraqîyê wê, çendî ku wê li ast û pîvane felsefeyên demê ên berî xwe weke yên girêkî û hwd jî wê binerê lê wê, bixwezê ku ew wê çavkaniya wê ya herêmê bi zêdeyî xwe li wê bigrê. Ber ku ew wê weke kevneşopîyek hizirkirinê a bi hezar salan bê û wê, weke aqilekê rûniştî bê û wê di nava hizirkirinê de wê bi zêdeyî wê, xwe di nava wan de wê bide dîyarkirin. Weke ku wê çawa wê piştî zerdeştîyê ku wê ji nava wê weke şîroveyekê maniti wê derkeve û ji wê mezdeki wê weke şîroveyekê wê derkeve wê piştî wê di dema islamê de wê, di dîmenekê de wê îşraqî wê derkevin. Lê îşraqîtiyê wê çendî ku wê bixwezin ku ew bi wê, di çerçoveyek hizrî de bi tefkira aqilê serdest ê teolojikî islamê re di ahengekê de jî ew were hanîn li ser ziman jî lê wê di şîrovevî xwe de wê, hertimî wê bi şaqên cihê de wê biçê. Ber ku ew refaransên wê di wê temenê de wê, ji temen ve wê cihê bin. Wê di nava hizrên farabî de jî û filosofên piştî jî wê were dîtin ku wê têtîliya felsefeyê û olê wê hertimî wê were lê hizirkirin. Wê di wê warê de wê lêpîrsînek wê ji temen ve ku wê xwe hertimî wê bide domandin wê hebê. Di destpêkê de wê, felsefe wê, dema ku em li nava têtînên farabî dinerê ew wê li ser wê kevneşopîyê wê felsefeyê wê weke têtînek bi serê xwe lê ne weke xismetkerekê wê li wê binerê û wê bixwezê wê werênê ser ziman. Ber vê yekê wê bi têtînên weke sîyanê û aqilê ku ew bi wê were lê gihîştina li aqilê pêşî û hwd re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Di têtîna Ihvan-î safa de wê, dema ku wê bahsa gîyanê wê û zanînê wê were kirin de wê, bi zanîna sehî ku wê çawa wê li wê were lêgihîştin û ew wê bi wê re wê were ser ziman re wê bahsa wê bikê. Wê mijare sehê-

***Ihvani** safa(brethren of Purity) ku wê ji navê wê were fahmkirin wê, bi wateya 'birayên saf' de bê. wê weke komek ku wê, dikarê wê li derve girtî jî wê li wê bihizirê û wê weke di nava xwe de wê, Ian Richard Netton ku wê di xabate xwe ya bi navê 'Muslim Neoplatonists: An Introduction to the Thought of the Brethren of Purity' ku wê di sale 1991'ê de wê bide weşandin de wê, ji wê bahs bikê û wê weke kome li herêma kurdistan bakûr a li dora reha roja me û heta nivîsêbîn û cizirabota ku wê li wê bijin û wê xwediyê hinek teybetiyên xosîsî ku ew bi wan dijîn bin. Li gorî ku mirov ji nava wan fahmbikê. wê hiyararşîya wan wê, ji komên weke 'al-abrâr wa 'l-ruhamâ', 'al-akhyâr wa 'l-fudalâ'm 'al-fudalâ' al-kirâm' û ku di dewama wî de wê, filosof û pêxemberan wê bi hev re wê bi kirpênin re wê bidomênin. Ev rengê hiyararşîya wan weke ya îşraqîyan a. Û rengê felsefe û hiyararşîya wan jî. Ber vê yekê wê, hemû çavkaniyên di derbarê wan ku mirov dahûr dikê mirov digihênina wan.

azmûnê wê di wê nûqteyê de wê bënina ser ziman ku wê di temenê derkkirinê de wê hebê re wê li ser wê bisekin in. Di çerçoveya aktiviteyên mirov ên bihizirkirinê û ankû aqilîyê de ku wê li wê bihizirin wê, bi têtînek emprikî wê di dîmenekê de wê were dîtin ku wê werênina ser ziman. Ji çavkaniya kirina dibê xwe bigihênê têtîna wê ya rastîn.

Di mijare hizre felsefeyê û pêşketina wê ya li cihane islamê de wê, di awayekê de wê, bi awayekê weke bi rengê çûnûhatinê de wê, were ser ziman. Wê weke ku wê di bin têtîna gotina dijberîyê de ku wê di demên hemdem de wê hemû hizrên nû û felsefeyê wê, werina derkkirin wê bi heman rengê wê di wan demên pêşî de jî wê di wê rengê de wê were dîtin ku wê di awayekê de wê were dîtin ku wê bibê. Weke el-kindî ku wê felsefeyê wê ji aliyekê ve wê bi termonoloji û şêwayê kirina wê re wê bi mînaqê wê bikê û filosofên ên weke ji farabî û heta **ibni sîna** wê di wê temenê de wê, weyekê wê bileyizin. Di dewama wê de wê, hizrên li ser mijarên zanînê wê, di wê demê de wê, were dîtin ku wê bi zêdeyî wê derkevina li pêş. Li herêmên kurdistanê ku wê weke kevneşopîyek wê ya bi hizrî ku wê ji demên wê yên kevnera wê mabê wê ji wê aliyê ve wê temenekê mazin ê bi aqilekê rûniştî wê bibê û wê piştî wê ew jî wê di awayekê de wê di pêşketina têtîhên felsefeyê de wê weyekê wê were dîtin ku wê bileyizê.

Di mijarên zanîstî ên civakî de wê, di wê temenê de wê, bi hizirên wê re wê bibê. Mijare hebûnê û hwd wê were dîtin ku wê li ser wê were lê hizirkirin. Ibni sîna wê 'têtînek afrîner a peresendinê' wê di rengê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê, werênê ser ziman. Lê ew mijare hebûnê wê li ser temenek biaqilekê xwezayî û rasyonali wê di awayekê de wê pêşbixê. Pêşxistinên wî yên li ser têtîhên tendurustê bi rêgezî wê di wê warê de wê, çerçoveyek hizirkirîinê a berfireh wê bidina dîyarkirin.

Ibni sîna wê, di rengê de wê di mijare hebûna pêwîstîniê û ya bi derfet û ankû ne bi pêwîstîniê de ku wê çawa wê bi derfet bê wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, jî em dikarin wê werênina ser ziman ku wê navende têtîhên felsefeya meşşaiyê wê, ji herêmên şehrezorê û heta herêmên din ên rojhilatê kurdistanê bê. baxdad wê di demê de wê weke navendekê desthilatî bê. Lê wê di warê felsefeyî de wê nikaribê wê di wê rengê de wê, bi kirpênê û wê werênê ser ziman, ku wê çendî wê filosof û zeologên weke el-cehîzî û hwd ku wê xwe li wê bigihin û wê demek dirêj wê li wê bimênin jî. Lê di awayekê din de jî wê

weke deverek ku wê di wê de wê gelek kesên bi wê rengê ên bi zaneyî wê yan wê xwe bigihênin û yan jî wê rêya xwe bi wir wê bixin. Filozofên weke el-biruni wê demên xwe yên dirêj qasra şahê kurd ê şadadî mazrûban wê derbas bikê. Ev wê li herêmê wê bibin. Lê sedemên ku wê, çavkaniya felsefeyê wê ne ew der bê û wê herêmên li rojhilatê kurdistanê û dora wê jî bin wê girêdayî pêşveçûnên demên wê yên kevnera û afirandinên bi hizirî û zêhnî û hwd ku wê di wê temenê de wê werina afirandin ve wê girêdayî bê.

El-cehîzî wê têngîna peresendinê û bi teybetî wê xala 'selleksiyonê' wê di rengekê de wê were dîtî ku ew wê li ser wê bisekinê û wê di wê çerçoveyê de wê hizrên wî yên ku ew di wê çerçoveyê de ew bi wan kûr dibê jî wê hebin. Weki din wê li ser tækiliya axiftinê û gotinê û ankû 'roterikê' û hwd re wê hilde li dest. Di dewama wê de wê bi hizrên xwe yên weke li ser 'hebûna sermed' re ku wê werênê ser ziman re wê were nasîn û wê navê wî derkeve li pêş.

Lê filosofên weke el-kindî, ibni sina û hwd wê, di awayekê herikinê de wê, di dîmenekê şîrove û ankû tercûmekirina bi felsefeya kevnera û têngî û mijarên wê yên ku ew hatina axiftin û ankû yên ku ew hê dihên li ser wan axiftin wê di wê çerçoveyê de wê, li ser wê bê sekin in. Herikina platonîkî a ku em di wê çerçoveyê de wê li herêmê wê dibê di bin navê 'aflatûniyê' de wê dikarê wê werênê ser ziman, weke ku em çawa ku îbnirûşdtîtiya di latîni de wê bi herikinîya wê ya wir ve li ser aristatîyê re wê werênina ser ziman.

Ibni sina wê di rengekê de wê, hizrên ku wê bi têngîna felsefeyê û teolojiyê wê bi hev re wê werina ser ziman jî wê di rengekê de wê were dîtî ku ew wê bi awayekê lêpîrsîner wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, çawa wê felsefeyê û teolojiyê wê di wê rengê de wê, were fahmkirin wê li wê were lê hizirkirin. Ji xwe wê dema ku wê îbnirûşdtîtiyan biryara xwe ku wê aqilê olî yê wahiyê bê û yê felsefeyê wê yê jîyanê û gerdûnê bê û wê ji hev cihê bê derfeta jîyane wan û hizrên wan li herêmê wê nemênê. Ne tenê bi ibni sina re wê her wusa bi hizrên suhrewerdî ên ku wê bina malê jîyane wî jî wê di wê temenê de wê

***al-Jāhiz'**. Encyclopædia Britannica. Encyclopædia Britannica, inc. 7 March 2012.

*Edgerton, Frank N. (2002). "A History of the Ecological Sciences, Part 6: Arabic Language Science: Origins and Zoological Writings". Bulletin of the Ecological Society of America

*Stott, Rebecca (2013). Darwin's Ghosts. Bloomsbury. p. 50

lêpîrsînekê hem li ser felsefeyê û hem jî li ser aqilê felsefeyê wê bide destpêkirin.

Di awayekê de wê, hewldana aqilê wahiyê û yê felsefeyê bi hev re wê jîyankirina wê werênina kirin. Hinek şagirtên suhrewerdî wê bi wê rengê wê ji wî re wê bînina ser ziman ku wê, aqilê wahiyê weke li ser bê û ya ser bê, lê binî wê hertimî wê pêwîstîya fahmkirinê û depelendina wê ya li jîyanê wê hebê û wê aqilê felsefeyê ji temen ve ew cih bigirê û bi wê rengê ew wê temenê wê yê fahmkirinê wê bide çêkirin.

Li gorî şert û mercên demê ku em wê rewşa bi wê rengê a hizirkirinê wê bînina ser ziman jî wê weke xiretek mazin a rewşenî û ankû rewşenbîrî bê. Di dewama wê de wê weke wêrekiyek mazin bê. Ibni sina ku wê çendî wê piştre wê bi tercûmekirinan wê li ser gotinan û kirpendinên bi wê ên ji nava hizrên wî bi hinek awayna wê werina dûrkin li leyha teolojiyê jî lê wê dema ku em yên ku weke 'bi têtîgînê û bermehî mana jî ji wan bi rehetê wê fahmdikê ku ew wê di wê temenê de wê xwediyê rengekê hizirkirinê bê. Ew di rengekê de wê ne dûrî ibni rûşdîtîyan wê bihizirê. Lê ibni sina wê ji ya ku wê weke bi navê berhemên wî hatina heta roja me wê, pîrr zêde wê ji wê zêdetir wê berhem wê ew binivîsênê. Lê gelek berhemên wî bi hin sedemna wê negihijina li roja me. Bi teybetî wê, çî rasthatin bê wê berhemên wî yên felsefeyê wê, weke yên wînda wê li herêmên rojhilatê û bakûrê kurdistanê wê hinekê wê di medreseyan kurdan de wê bahsa wan wê were kirin.

Ev gotin wê tenê wê weke hinek gotinên bêbingih û ankû bêçavkani wê bimênin, çendî ku wê hin caran wê di axiftinan de wê bi gotin bi gotin wê li ser nava berhemên mihtemel ku wê ji wan wê were bahskirin jî.

Ibni sina wê temenê xwe wê yê mazin wê li şehrezor, kirmaşan û dora wan deveran wê derbasbikê û wê dema ku wê xabatên xwe yên li ser 'rêgezên tendurustê' wê binivîsênê jî wê ew li wan herêman bê. Di wê temenê de wê, ev wê direngê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ew dever wê, weke deverna ku wê di warê nîqaşkirina hizrên cihê ên di wê temenê de wê zêdetirî wê li pêş bin. Wê çavkaniyên hizirî wê zêdetirî wê di wê temenê de wê zêdetirî wê li wan herêman wê peyda bibin.

Wê di wê demê de wê, dema ku ew fiqîtiya xwe dibînê wê li wan herêman bê û wê zû wê pêşkeve herê. Li ser mantiqê, astronomiyê, matematikê, tendurustê, metafîzîkê û hwd wê bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Li gorî ku wê karibê wê werênê ser ziman wê, xabate xwe ya bi navê 'Kitabû's-şifa' wê bi têtîgîna 'şifayê' û metafîzîkê

re wê, bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Wê li ser nitelikên xwezayî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wan nitelikên xwezayî wê li têtîna û hişê li pişt wan wê bixwezê ku ew bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, ji aqilê şenber wê bi ber aqilê razber ve wê li ser wê temenê wê di dîmenekê de wê pêşî wê bixwezê ku ew pêde herê. Di xabate xwe ya bi navê 'Kitabû'l-Necat' de wê, mijarên felsefeyê wê dokumanek wan wê derxê û wê di wê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de ku wê weke xabatek wî ya bi navê 'Danişname-i Ala' bi aqilê, mantiqê, û hinek mijarên felsefeya xwezayê hatina nivîsandin di wê de. Li gori kurdan wê ev bi kurdî wê hatibê nivîsandin bê. Lê li gorî hin çavkaniyên din wê bi farisî bê. Morfoloji û fonatika navê jî wê, di rastiye de wê, bi gotinê wê li gorî ya kurdiya demê bê.

Di dewama wê de wê xabatên xwe yê bi navê "El-Mebde vel-Mead" û "Kanun fi' t-tîb" wê bikê. ya pêşî wê li ser têtîna rewîstê û ankû etikê û hinekê mijarên metafîzîkê wê bi wê re wê hilde li dest. Ya duyem jî wê li er rêgezên tendurustê ku wê were hanîn li ser ziman bê.

Di dema wê de ku em bahsa têtîna ibni sina a çînkirina zanistan wê bikê wê di wê temenê de wê, di nava têtîhên wî de wê were ser ziman. Di şîroveyên wî yê ku ew dihênê ser ziman de wê, bi zêdeyî wê mijarê li ser felsefeya pîretîkê, nefsê û ankû derûniyê wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Wekî din wê di warê zanîstê, metamatîkê, geometriyê, cebîrê, metafîzîkê û hwd de wê di wê temenê de wê, karîbê wê bahsa wê bikê. Dibistana zanîna metafîzîkê a suhrewerdîyan di dewama wê de ku em bi navê şehrezoriya werênîna li ser ziman li şehrezorê û heta kirmanşan û dinwerîyê û hwd wê xwe li wan herêman wê bigirê û wê di wê temenê de wê, di nava zaneyên demê ên herêmê de wê danûstandinên xwe yê di wê temenê de wê bê dîtin ku ew wê bikê.

Ew di nava têtînên xwe de wê dema ku ew gîyanê şîrove dikê wê têtîne teleolojîkî jî wê cih bi cih wê di nava hizrên xwe wê bide kirpendin. Lê ew wê ne weke têtîheke ku ew li zanîna wî serwer bê û bi zêdeyî mirov nîkarîbê zêde zanîna w di wê çerçoveyê de wê fahmbîkê. Lê mirov nîkarîbê wê ji berçav dîr jî bikê.

Di nava têtînên wî yê ser nefsê û ankû bi têtînek derûnî û an jî gîyanî ku ew dihênê ser ziman wê dîmenekê din ên hizirkirinê teybet wê bê dîtin

* **Kitabul necat** bi mijarên felsefeyê re rewşa xweza û hinekê jî metafîzîkê wê werênê ser ziman.

***Danisname-i ala** wê mantiq, felsefe û zanînen xwezayî bê.

***kanun fi t-tîb** jî wê di derbarê rêgezên tendurustê û dermankirinê de bin.

ku ew xêz bikê. Wê bi têngîna 'felsefeya pîretîkê' re wê, li ser çerçoveya wê ya ku mirov wê bi wê re wê çawa wê bigihijê ya baştirin wê li wê bihizirê û wê rê û şewayên wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, giringiyê di awayekê de wê bide felsefeya pîretîkî Li gorî "felsefeya teorîkî wê ne li gorî xwestek, çalaki û bijartinên me bê. Lê felsefeya pîretîkî wê li gorî wê ya xwestek, çalaki û bijartinên me bê."

Di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê ti sehêta me li ser ya teorîkî wê nebê. Lê li ser ya pîretîkî ew sehêta me wê hebê. Li gorî wî zanistên pîretîkî wê din sehêta me de wê bibin. Lê yên teorîkî wê nikaribê wê di wê temenê û çerçoveyê de wê bikirpênê bê.

Piştî wê ew di dewama wê de wê weke ku wê were dîtî wê mijare felsefeya teorîkî wê di bin sê xalan de wê werênê ser ziman. Xala pêşî; wê di wê çerçoveyê de bê ku wê, bînenê ser ziman ku wê mijare wê, tevger û gûharênên ku wê bi hebûnê ve girêdayî bê wê weke zanîna wan bê. Di xale duyem de wê; minaqe bûjenê û ankû rewşa fîzîkê û bi wê re rewşa gûharênê û bi pêvajoyên wê yêm pêşveçûnê û bi demê re wê çawa wê awa û reng û şewayan wê bistênê wê, bi wê re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Wê mijare darêjkê û rewşa wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê, dema ku ew gûharîn dibê wê bi wê re wê karibê bahsa cewherekê bikê û ankû nekê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê êdî wê werênê ser ziman. Di xale sêyem de wê; mijare tevgerê û tevgera pêwîstîni, şertûmercên wê û dervî wê tevgera ne pêwîstîni a bi derfet û wê çawa wê tîkiliyek wê di nava wan de wê bi mantiqî û teorîkî wê hebê û bi pîretîkî çî encam wê çawa wê bi wê re wê karibê xwe bide dîyarkirin wê li wê bihizirê. Li gorî wî wê, mijare gûharênê wê weke ku em ji navaroka hizra wî wê fahmdikin ew wê hem di hizirkirinê de û hem jî wê di rastiyê de wê hebê. Li ser wê temenê wê, di regekê de wê, çawa wê, bi zanistên xwezayî û ankû fîzîkê re wê bibê wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê mijare teoriyê û bi wê re wê fahmkirinê wê çawa wê weke rewşek razber û wê dîtbarîyek bi wê re ku mirov wê xiyal û hizir dikê û wê di mejiyê xwe de wê weke bi temenekê

* McGinnis, Jon (2010). *Avicenna*. Oxford: Oxford University Press

*Paul Strathern (2005). *A brief history of medicine: from Hippocrates to gene therapy*. Running Press.

*Nasr, Seyyed Hossein (2007). "Avicenna". *Encyclopædia Britannica*

*Musallam, B. (2011). "Avicenna Medicine and Biology". *Encyclopædia Iranica*

dîrbarî û ankû 'izafî' wê dihizirê wê li ser wê bisekinê. Di wê çerçoveyê de wê mijare tevgeran wê ji rewşa fîzîkî û bûjenê wê cihê wê li ser wê temenê wê ji xwe re wê bikê mijar û wê li wan wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di zanistên xwezayî de wê têngîna matematîkê û bûjenê wê bihizirê û wê bênê ser ziman. Bi wê re wê rewşên weke yên bi gûharîna bi tevgerê re wê, çawa wê awayekê geoemtrîkî wê xişiqînê wê bi xwe re wê, bi aliyê ve wê weke ku wê bide çêkirin wê di mejî de wê tefkir bikê û wê ew gûharîn wê nûqtaya ku ew ji wê bû û nûqtaya ku ew lê ghişt û ya berê wê ku ew bû wê weke têngînek fenomenî wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Weki din ibni sina wê bahsa tozên ku ew ne bûjenî bin wê bikê. Di dewama wê de wê bahsa hebûnê bi aliyên weke 'yekitiyê', 'pîrraniyê', 'hebûnê', 'sedemê' û hwd re wê werênê ser ziman. Ew wê di wê çerçoveyê de wê bi hildana li dest re wê bi çerçoveya metafîzîkê re wê, hilde li dest.

Ew zanistên felsefeyî weke 'yên pîretîkî' û 'teorîkî' wê li duyan wê beş bikê. Ew wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê felsefeyê pîretîkê wê di wê nûqtayê de wê, bi ya kirinê û hwd re wê hilde li dest. Ji aliyê din ve jî wê ya teorîkî wê di rengekê de wê bi têngîna razberiyê wê hilde li dest. Wê, di wê çerçoveyê de wê ya teorîkî wê bi têngîna nefsê, baweriyê û hwd re wê, bibê û wê, di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê. Li gorî wî felsefeya pîretîkê wê li ser kirin û xûyên me re wê, têngînên weke derpêşî re wê bibê û ew wê, di wê çerçoveyê de wê, ew bê temenê wê ku wê felsefeya teorîkî jî ew di encama wê de ku ew bi hizir, hêz û razberîya wê re teorîkî bê. Wê di wê temenê de wê têtîliyêkê wê bi wê rengê û minesebetê wê di nava ya pîretîkî û teorîkî de wê bênê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Li gorî wî felsefeya teorîkî wê bi têngîna fîzîkê, matematîkê û metafîzîkê û hwd re wê werênê ser ziman. Ew wê, dema ku wê şîrovebîkê wê, bi wê re wê werênê ser ziman ku wê fîzîk wê li ser tevger û bêtevgeriyên cisman ku wê lêkolîn wê bikê. Ji aliyê metafîzîkê ve wê, dema ku ew wê werênê ser ziman bi têngîna razberîya têngînên bûjenî û pîrraniya wan û ankû nicelîka wan wê di wê rengê de wê, bi razberîkirina wan re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Lê ji aliyê din ê weke ya metafîzîkê ve wê, bûjenê bi awa, cûre û şêwa û cewherê û hebûna wê ya weke çavkaniya wê re ku wê li wê bihizirê re wê werênê ser ziman.

Ew di dewama wê de wê dema ku wê bahsa mijare têtîna felsefeya pîretikê û zanîna pîretikî wê bikê wê ew wê jî wê bêtê ser ziman ku ew wê li sê beşan wê bi wê rengê wê bê bikarhanîn. Qada pêşî wê weke qada civakî û ramyari û hwd ku wê di wê temenê de wê, bêtê ser ziman. Wekî din wê, di dewama wê de wê, têtîliyên nava mirovan ên malê bê û ankû derve ên bi hev re û hwd bê wê, bi wê re wê li wê bihizirî. Ev wê, di renekê de wê weke aliyekê ku wê taqabûlî têtînekê civaknasîyî wê, di cewherê xwe de wê bikê. Aliyê din jî wê bi têtîna nefisê û ankû derûniyê û hwd re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê li ser kirinê û bi wê re çawa kirinê û fahmkirina wê û encamên wê re wê, werênê ser ziman. Ew wê, di wê temenê de wê weke ku ew wê pênasebikê wê di çerçoveyê de wê weke têtîliya aqil û rastitiyê ku ew bi wê re were fahmkirin re wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê di dewama wê de wê mijare mantiqê û metafîzîkê wê hilde li dest. Di wê temenê de wê di têtînek levkir û dîyar û rasyonel de wê, di awayekê de wê, di çerçoveya têtîna xwe ya mantiqî de wê were dîtin ku ew li wê dihizirê. Çerçoveya têtîna zanînê wê, bi bi mantiqê re wê bi têtîna rasyonalityê re wê, di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê. Ew li ser mantiqê re wê weke ku wê were dîtin wê bi zanîna wê re wê bi temenekê rasyoneli û epistemolojikî wê li wê bihizirê. Lê ji aliyekê din ve jî wê bi têtînek mantiqî û ontolojikî wê di zêhnê de ku wê bi fenomenî wê li wê bihizirê re wê, pênasebikê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê bi têtîna mantiqê û aqilmeşandinê a di nava mirovan de wê li wê bihizirê. Li gorî wî di aqilmeşandinê de wê, çendî ku wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê li wê û bi wê bihizirê jî lê wê di awayekê din de jî wê aliyekê wê yê ku wê bi çerçoveya têtîna metafîzîkê û zanîna wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê hebê. Di wê temenê de ew wê, di mijare gihiştina wê, têtîna mantiqî û peydakirina argûmanê û birhanê û hwd de wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, mirovê bi aqilê pêşketî wê karibê wê li ser wê re wê karibê wê bi wê aqilmeşandinê ew xwe bigihênê wê têtîna aergûmanê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî ew wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê bi aqil wê hebûn wê mirov wê karibê wê kifşbikê û ankû nekê wê li ser wê bisekinê. Di wê çerçoveyê de wê, lêpîrsînekê wê di mejiyê xwe de wê bikê. Ew di wê nûqtayê de wê, du kesan wê di wê nûqtayê de wê, weke ku wê bi kirpênê, filosof wê yê pêşî ku ew bi aqilê pîretikê û heta astakê bi razberî û

teorikbûyina xwe ya bi aqilê xwe re wê li wê têbigihê. Lê wê ji aliyê din ve jî wê yên ku wê dervî wê pêşde herin wê pêxember bin û ew wê, di wê nûqteyê de wê weke ne bi aqil meşandinê lê wê weke bi têngîna wahiye wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Aliyekê din jî wê bi hizrên ibni sina wê li ser gotinê û lêpîrsînîya bi lêkera li gotinê û bi wê re wê bi ya şewayê fahmkirina û ankû ya ku ew jî wê were fahmkirin. Li gorî ev aliyên ku me bi wê re hanîna ser ziman wê hemû karibin heryekê ji aliyê xwe ve bi cihêyî ew were fahmkirin. Ev wê, di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê ku wê mijare zimanan wê, di rengekê de wê di gotinê de wê, cihê bê û wê ji zimanekê li zimanekê wê karibê cihêbûn ew bibê. Lê li gorî wî ziman û peyv û têngînên weke bi fenomenî ên mantiqê cihê bin û ew wê, di awayekê de wê, ji zimên li zimên wê negûharin.

Ji wê aliyê wê yê fahmkirinê ê bi têngîna wî ya mantiqê re wê mirov wê têdigihê ku ew wê mantiqê wê hem ji aliyê epistemikî ve û hem ji aliyê ontolojikî ve wê weke bi metafizikê û hwd re wê hilde li dest û wê ew wê werênê ser ziman. mantiq wê bo ku ew erkên xwe ew werênê li cih wê bi cûre, cihêyî, zayendîyî, çînî û hwd re wê di warê qatagoriyên wê de wê ji hev wê cihê bikê.

Li gorî wî bi mantiqê epistemikî wê weke ku wê bi qiyasê û ankû dana berhevdûyê wê bibê. Lê bi mantiqê ontolojikî wê ew wê cihê bibê. Ji aliyê zanina mantiqî a epistemikî ve wê, bi gotinkirin û di çerçoveya wê bi gotinkirinê de wê, salixkirina wê û di wê de wê bi temenekê rasyonali gihiştina fahmkiriinê wê bikê. Li vir ya ku wê bale mirov wê bikişênê wê, bi têngîna mantiqê re wê, wateyên gotina rasyonalismê wê ji aliyekê ve wê, li ser dîmenê wê yê heyî ê dîtbar û hwd re ku wê li wê bihizirê. Yan jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê bi hizir û rastîtiya wê û ankû bûjen û biriqîna wê re ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê wê weke ku wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê din de wê, minaq wê weke ku ew wê werênê ser ziman wê di mantiqê de wê bi gotinkirinên di têngîna gerdûnê de ku ew werina kirin û di wan gotinkirinan de ku mirov di wan de kûr bibê wê li ser wê bisekinê.

Ew dihênê ser ziman ku wê 'armanca mirov wê bi zindiyî ku ew di

*Chisholm, Hugh, ed. (1911). "Avicenna". *Encyclopædia Britannica*. Vol. 3 (11th ed.). Cambridge University Press. pp. 62–63.

xwezaya xwe de ew wê pêşketina têr di xwe de wê bide çêkirin' re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dihênê ser ziman ku wê, sazûmana pîretikî, ku ew bi xwe re wê çêbikê û bi wê re ew êdf di nava aliyên pîretikî û teorikî de û ankû di nava aliyê teorikî û pîretikî de di wê ahege wan de bi fahmkirina wê re li wê bîponijê û wê fahmbikê.

Ew wê temenê pîretikî wê bi sazûmana wê re wê weke temenekê fahmkirin û li wê bihişbûnê û bi wê hişbûnê re ku mirov wê pêşkeve wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê dîmenê ku wê ibni sina wê li wê bihizirê wê di wê şewayê de bê ku wê, weke ku wê her ku mirov wê dijî wê ji wê digirê û wê bi awayên cihê wê derkdikê. Bi wê re di xêva xwe de wê berhev dikê. Ev têngîn wê di rengekê têngînî ku wê taqabûlf rengekê fahmkirinê ê emprikî bikê. Di wê pêvajoya derkkirinê wê ji aliyekê ve wê weke ku ew wê werênê ser ziman wê bi nefsi û gîyanî wê xwe bi wê pêşbixê û ji aliyê din ê duyem ve jî wê, bi aliyê hundur û derveyî re wê, çawa wê sehên xwe wê bikarbênê û wê bi wê re wê bigihêjê zanînê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Ew dema ku wê dihênê ser ziman wê di dewama wê de wê têngîna têrbûnê a bi zanînê ku ew karibê wê têr bigirê, fahmbikê û hwd re wê, ji aliyekê din ve wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew wê têrbûnê wê hem bi aqilê pîretikî û hem jî yê teorikî bi wê têrbûna xwe re ku ew wê bi aqilê aktiv ê xwûdayî re wê, bigihijê hev re wê, di rengekê de wê pênasebikê û wê çerçoveya wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Ji aliyê aqilê teorikî ve wê dema ku ew pêşi nêz dibê ew wê li ser têngînen xwe yên mantiqî re wê weke 'lewheyek vala' ku wê di rengekê de wê weke pênasebikê wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî em wê dema ku em bahsa têngîna bûjenê dikin em têngînek rasyonali em wê di rengekê de wê, weke ku em wê bi hebûna wê ya darêjkî û hwd re wê bi aliyên wê hemûyan re wê, weke derkbikê û wê werênê ser ziman wê qast dikê. Weke ku em di nava aqilê farabî de wê rastî wê werin wê têngîna 'aqilê meleke'yî ku wê weke bi çerçoveyek razberî wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ew wê, mijare bûjenê wê dema ku ew wê salixdikê wê bi gotina xwe ya ku ew wê dihênê ser ziman a bi rengê 'giştî wê, ji hemû beşên ku ew bi wê diafirê re wê were li holê' re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, ibni sina wê giştîyê wê di yekitiyek hevgerî de wê bibînê. Ew wê, giştîyê wê, li gotina bûjenê û hwd jî wê di depelenê.

Di wê nûqteyê de wê serî li têngîna mantiqê bide û wê bi gotina û 'di nava du wekheviyan de wê wekhevî wê hebê' re wê werênê ser ziman. Li gorî ibni sina wê, rêgezên bigihin wê di awayekê de wê weke ji azmûnê newin wê bête ser ziman. Lê dewama wê de wê dema ku ew bahsa ji bûyinê jî ku wê newin ku ew dihênê ser ziman wê demê wê, di dewama wê de wê, weke têngînek rêgezî ku ew diafirê wê, di renekê de wê bi xwezayî wê weke ku ew bi kirpênê wê di nava wê hizirkirna xwe de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Li gorî wî aqilê teorikî wê di renekê de wê, bi razberbûyina wê, di çerçoveya wê têrbûna wê de wê, ji aliyekê ve wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Li jor li deverekê weke ku me hanî ser ziman wê bahsa têngîna teorikî a vala wê bikê. Lê wê dema ku ew bi aqilê aktiv re bû û têrbû wê hingê wê weke têra xwe were wê weke aqil wê lê were wê bête ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê têngîna felsefeyê a teorikî a ibni sina wê di aslê xwe de wê bi serê xwe wê weke têngînek teybet a ku mirov wê hinekê li ser wê bisekinê û wê ji hinek aliyan ve wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Ew wê, di wê temenê de wê dema ku ew bahsa wê têrbûna bi aqil bikê wê demê wê aliyekê wê yê din wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Yanî wê, ew aqil wê bi kirdeya valayiyê wê weke ku ew di xwe de wê, çawa wê, weke aliyekê ku ew weke li wê rohnî bi hiş û şîyariya wê li wê bibê re wê dîmenekê fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Wê demê wê rohnibûn bi wê şîyariyê ku ew bû êdî wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin wê, di wê de wê heeyinên azmûnkirî bin û ankû yên ku ew ne weke bi azmûnkirinê ew dervî wê hena wê di wê de wê, êdî wê, weke fenomenna ku ew di wê rengê de wê, di keviya fahmkirina xwe de wê weke ku ew wê bi kirpênê bê.

Wê dema ku ew li ser zanîna wê dihizirê û wê bahsa 'cûreyên zanînan' wê bikê wê di wê nûqteyê de wê weke di renekê de wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. aqilê rasyonel wê yek ji wê bê. Di wê çerçoveyê de wê sê cûreyên aqil ku ew wê li ser wê re wê pênasebikê re wê, di ya asta sêyem de jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê bi aqilê pêşî û ankû aktiv ê xwûdayî re wê werênê ser

*Avicenna. "The Canon of Medicine". World Digital Library

ziman. Lê ibni sina di hin rengên şîroveyên xwe de wê, têgîna xwûdayî wê bi gotina afrînêr û şîroveyên ku ew di wê wê gotinê de dikê re wê di rengekê de wê bixwezê ku ew weke astek zanînê û aqil wê di wê temenê de wê pênasibikê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê di serê ibni sina de wê pirsra giring wê weke ku mirov wê di dewama wê de wê kifşdikê wê ya 'rastkirinê', 'piştrastkirinê' û hwd bê. Li gorî wî wê aliyê pêşî wê bi têgîna argûmanan meşandina aqil bê. Ê ya din jî wê têgîna 'aqilê aktiv' bê. Ew wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di awayekê din de jî wê weke aliyê wê yê duyem ku ew li wê dihizirê bi rêya sehkirinê (intuition) ku ew wê derhanînên ku ew bi wê re ku ew wê werina kirin bin. Ew wê li ser du temenan wê li wê dihizirê. Li ser aqilê pîretikî re wê têgihîştinên ku ew bi razberî weke pêjn ku ew hatina pêşxistin û wê di dewama wê de wê bi rohnî û ankû argûmana aqilê aktiv bê. Di wê temenêde wê, mijare aqilê teorikî de wê bi wê re wê êdî wê weke beşek ji aqilê heyî wê bibê.

Li gorî ibni sîna û têgîna wî ya ku ew wêbi zanînê wê weke bi dîtbarî wê were dîtîn wê bi aqilê pîretikî wê dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê di mejiyê mirov de wê bide çêkirin. Ev wê hem wê ji aliyê mantiqê ve wê weke aliyên têgînê ên bi hiş bin ku mirov wê li wan digihîjê bê, û hem jî bi têgînên zanînê ên weke bi darazî ên weke bi şahî û xweşiyê û hwd re ku mirov wê karibê wan weke 'pîvanek ku wê, bilindbûna xwe ya bi aqilê xwe re ku wê pênasibikê' re wê, werênê aer ziman.

Ew wê dema ku wê di wê nûqtayê de wê werênê ser ziman wê, bi aqilî wê weke gihiştina wê têrbûna bi aqilê pîretikî û teorikî re wê werênê ser ziman. Di awayekê de ibni sina wê di awayekê de bi di aqilê pîretikî û yê teorikî de wê, têrbûnên ku ew dibîn wê, di wê temenê de wê, werênê ser ziman. Yê ku ew di aqilê pîretikî de ew gihiştina wê têrîyê wê yê zahid û abid' bin. Ew wê xweşiya wan wê bi wê re wê biafirê. Wê bi wê re wê li kirin û xuyên xwe wê serwer bin. Lê di mijare aqilê teorikî de wê werênê ser ziman ku ew wê, xosletên wê di wê nûqtayê de wê bi wê rengê bin ku wê, ew bi hazz û xwestekên xwe re wê, bi têrbûna bi menewî a bi wan re wê werênê ser ziman. Ji aliyekê din ve jî wê mijare aqilê teorikî ku ew di wê de kesekê têrnebûyî, ne pijî û zêde pêşneketî wê weke kesên bi aqilê xwe ji aliyekê ve nexweş jî wê li devrekê di nava hizrên xwe de wê dîyarbikê. Ew wê, di rengekê de wê, nîşanaka wê

*Avicenna. "The Canon of Medicine". World Digital Library

têrnebûnê û ne pijtinê a bi aqilê teorikî wê weke xwe li bayê hazzên maddî berdanê û di wê temenê de wê bi ajo û egoyên xwe weke xwe serbest berdanê û di nefse xwe de ew serneketinê re wê werênê ser ziman.

Ibni sina wê di xwezê ku ew di awayekê de wê hizrên xwe yên ku ew di wê temenê de wê dihîne ser ziman wê, li ser temenekê epistemikî wê bi xwezê ku ew di rengekê de wê bi çerçoveyek rasyonali ku wê ne dût têngîna kartezyanî wê werênê ser ziman wê bi wî re wê were dîtin.

Ew wê di wê temenê de wê dema ku em li ser temenê epistemikî hizrên wî dikin ku wê fahmbikin wê di dewama wê de wê were dîtin ku ew têngînek dualistî wê bi awayê şîrovekirina mirov weke bi xwediyê bedenê û gîyanê re wê pênasibikê û wê herê bikê. Ew dema ku wê mirov wê werênê ser ziman wê weke ku ew ji du aliyan wê bibê û wê, di wê temenê de wê, bi temenê beden û gîyanê re wê şîrovebikê. Di epistemolojiya xwe ya zanîne de jî wê bi temenê aqilê pîretikî û teorikî wê ne dûtî wê di rengekê de wê, weke ku me hinekê li jor hanî ser ziman wê were dîtin ku ew di wê de xwediyê rengekê hizirkirinê bê.

Ibni sîna wê di rengekê de wê weke ku wê, di xabate xwe ya bi navê rêgezên tendurustê de wê werênê ser ziman wê li têngîna 'ez' û ankû 'ezîtîyê' wê bi dest hizirkirinê wê bikê li ser bedenê û wê di wê temenê de wê bidest hanîna çerçoveyek anatomiyî a bedenê ku wê şîrovebikê re wê werênê ser ziman. Li gorî wî mirov wê dema ku dibêje 'ez' ew bi wê re wê, weke ku ew wê xwe wê qast bikê. Lê wê dema ku ew li wê dihizirê wê di wê de wê bihizirê û wê bedenê xwe wê bihizirê. Piştî di bedenê xwe de wê uzwen xwe wê li wê bihizirê.

" Dema ku mirov ji ber wê yekê dest pê dike li ser navê "ew" bihiziire û jê re dibêje "ez", dihizire ku ew tiştê ku dihizire bedenî wî ye û laşê wî ya. Dema ku ew li ser dihizire, têdigihîje ku ew dest, ling, parsû û uzwen wî yên derve ji laşê wî neyên hesibandin, ew wateya ku mirov nîşan dide wînda nabe. Ji vî alî ve ew dizane ku uzwen laşê wî, heta mejî, dil, kezêb û uzwen jîyanî yên xwedî heman nirxê ne, di wateya mirov de na. Ji ber vê yekê, heger gelek uzwen wî ji laşên veqetandin, ev rastiya mirovî di kêliyê de wînda nabe; Heya ku dil û mejî hebe, ew dikare ji bo demekê

*Gutas, Dimitri (2014). *Avicenna and the Aristotelian Tradition: Introduction to Reading Avicenna's Philosophical Works*. Second, Revised and Enlarged Edition, Including an Inventory of Avicenna's Authentic Works. Leiden: Brill

*Gutas, Dimitri (1988). "Avicenna's Maḏhab with an appendix on the question of his date of Birth". *Quaderni di Studi Arab*

kêm-zêde bimîne. Heger beşek ji mêjî bihata rakirin, belkî di wateya mirov de tu guhertin çenekê. Lê ev ji bo dil ne bi derfet a. Di mijara veqetandina dil de wê, hebûna mirov ne rast, lê xeyalî dimînê. Ji ber ku her çiqas mirov hebûna xwezaya xwe ya ku em behsa wê dikin jî bizane, lê dibe ku nizanibe ku dilê wî çawa ye, li kû ye û çî ye. ... Bi rastî, yê ku dilê xwe nebîne ne ji hebûna xwe, ji kesekî din piştrast e. Gelek kes hene ku dibihîzin û herê dikin ku zikê wan heye. Ji ber vê yekê ne bi derfet e ku tişteke yek bê û di heman demê de were zanîn û neyê zanîn, an jî ew tişt parçeyek ji yekê be û nebe.”

Ibni sina di wê nûqteyê de wê dixwezê ku wê bi dîtbarîyê û ya ku mirov wê dibînê ûwê weke wê li wê dihizirê û wê bi wê rengê wê herê dikê wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Weki din ev têngîna wî ya ku wê di nava têngîna dualiteya beden û gîyanê de wê bibêjê wê di renekê de wê, li ser wê temen û tefkirkirina nemiriyina gîyanê re wê bi wê re wê bihizirê û wê bènê ser ziman.

Ibni sina wê di wê nûqteyê de wê, ew wê werênê ser ziman ku wê, rewşa di bedenê cihgirtina gîyanê wê ne weke rewşa darêjkê ku ew di bûjenê de cih bigire wê li wê bihizirê. Li gorî wî, ew wê, ji wê cihê bê û wê, piştî bedenê hê ew wê weke tozekê wê hebûna xwe wê bide domandin.

Ew wê dema ku ew li gîyanê hizirî wê di wê nûqteyê de wê, di temenekê rêgezî de wê piştî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ew wê, di wê temenê de wê çawa wê, hebûna xwe wê bide domandin wê li wê bihizirê. Li gorî wî, di gîyanê de wê hebûna jîyanê wê bi rêgezî wê temenê rewşên tevgerî û hwd ku wê bi wê re wê di bedenê de wê rûbidin ve wê bibin û wê bi wê ve wê girêdayî bin.

Di awayekê de wê dema ku wê bahsa wê bikê wê, ibni sina wê gîyanê wê di wê de wê bi aliyên weke heywanî, nebatî û aqilî wê, ew wê li wê bihizirê û ev wê weke têngîna qatagoriyî ku wê di nava têngînen felsefeya demên kevnera de wê, bi hizrên aristo bê û ankû filosofên din re bê wê were dîtîn ku wê bê hanîn li ser ziman.

Ew wê dema ku wê bahsa gîyane mirov wê bikê wê di wê de wê, bi aqlî ku wê çawa wê, bingihê derkkirinê wê di wê de wê bibê wê li wê bihizirê ew wê, xwe bi wê re wê, pêşbixê. Wê, derkkirinê wê bikê û ew wê di xêvê de wê, her girtinên wê cih bigirin. Li gorî wê bi ya heywanan re ew wê nebê. Wê bingihê ya heywanan wê ser têngîna wîne bê ku ew wê, muskulaturan wê bikê tevgerê û wê bi wê re wê, êdî wê wan bikê

*Avicenna. "The Canon of Medicine". World Digital Library

tevegerê. Li gorî ibni sina di dema tevgerê de wê xwesteka aqilî wê bikeve tevgerê û wê ev wê xwe bi mirov re wê bide dîyarkirin. Xwestek wê weke derkkirinek zindiyî bê. Di gîyane heywanan de wê, ya ku wê bi nefsi wê were beremberê wê, di ya gîyane mirovan de wê beremberê wê li gorî wê gîyane aqilî bê.

Ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, têngîna gîyanê wê, nebatan û heywanan re wê hebê wê parvebikin. Lê ya mirov wê hinekê wê cihê bê. Di wê temenê de wê, bi aqil wê ew wê, xwediyê wê sîyanê hikimetê bê ku ew bi aqilê xwe wê derbas bikê. Mirov wê bi wê re wê ya xweşik û ne xweşik, baş û nebaş, û hwd wê ji hev wê cihê wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê aqilê pîretikî wê di nava mirov de wê, ji wê re wê pêşkeve û wê bê temenê wê ku ew hewirdor û temenê xwe ew bi wê re wê derkbikê û wê fahmbikê. Ev aqil wê di gîyanê de wê, temenekê entellektueli wê biafirênê û wê bi wê re wê, mirov wê êdî wê bidest ghiştina aqilê teqez ê metafizîkî wê bikê.

Wê dema ku wê ibni sina wê bahsa aqilê xwe yê metafizîkî wê bikê wê bi çerçoveya wê re wê, weke ku wê, di xabate xwe ya bi navê 'felsefeya pêşî' û ankû 'el-felsefetû'l-ûla' de wê, bînenê ser ziman ku wê, bi temenê wê yê pêşî û ya aqilê wê bi têngînê weke ya sedem û encamê, yekiti û pirraniti û hwd re wê, di renekê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Aliyê din ê duyem wê li ser têngîna şewa û ankû metodolojiyê wê, di renekê de wê bixwezê wê tefkirbikê û ew wê dihênê ser ziman. Aliyê din wê li ser têngîna sifatan re wê, bixwezê ku ew bi ghiştina wate û fahmkirinê nû ên ku ew wê, bi wê ahenge wê yekitiya hebûnî re ku wê werênê ser ziman bê. Aliyê din ê çarem jî wê; bi aqilê menewî ku ew bi wê re wê mazin û bilind bibê û wê bigihijê, ast, pîvan û mertebeyên bilind. Di dewama wê de wê weke xalek din jî wê di çerçoveya têngîna ardûazmên ku wê bi têngînek tozî ku wê bi hev re wê çawa wê di ahengekê de wê hebê û wê xwediyê têkiliyek tozî a ku wê bi gûharînê û hwd re wê, bingihê afirîneriyên din ên di jîyanê de wê bibin re wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di awayekê de wê, weke ku wê di 'felsefeya pêşî' de wê werênê ser ziman wê, hebûna xwûdê wê weke bi têngîna pêwîstîya hebûnê re wê, di renekê de wê weke sedema bûyinê bûyî wê di renekê de wê weke ku wê bixwezê wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Di serdema navîn de wê ji destpêka wê ve wê bi felsefeyî wê 'felsefeyek hebûnî' wê bibê ku wê liser esasê ghiştina zanîn û birhana heyîna hebûnê. Di wê çerçoveyê de wê, çawa wê ew hebê wê bi têngîna

argûman û birhanê ji wê re wê were ser ziman wê, were lê hizirkirin. Di wê warê de wê were dîtîna ku wê hizir û felsefeyên cihê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê were dîtîna ku wê werina ser ziman.

Lê di awayekê din de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, ibni sina wê weke ku wê di nava têngînên xwe yên di derbarê fizikê û bi aqilê pîretikî ku ew dihênê ser ziman wê, li gorî wî, bi fîzîkê û ankû ji qada fizikê wê di awayekê de wê nikaribê wê gavê biavêjê û wê şîrovebikê û wê wrênê ser ziman. Yan jî wê ji wê gihiştina wê têngînê wê weke ku wê ne bi derfet bê li gorî wî. Ew ber vê yekê wê, di awayekê de wê aqilê kirinî ê jîyanî wê bo fahmkirina wê sazûmana 'hiyararşîkî' a jîyanî ku wê bi wê re wê fahmbikê wê bo wê weke hikmetekê wê hebê ew wê dixwezê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di rengê de wê di nava hizra xwe wê, ibni sina wê xwûdê wê di renekê de wê weke ku wê bi tememî ji nava jîyanê wê derxê û wê ew wê bi metafîzîkê xwûdê wê cihê û li aliyê din wê jîyanê bi aqilê felsefeyê ê pîretikî û teorikî û hwd re wê jîyanê wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku ew wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê di awayekê de wê werênê ser ziman.

Ew wê di dewama wê de wê, li ser ya hebûna heyî wê, di renekê de wê bi têngîna xwe ya mantiqî wê di dewama wê de wê bihizirê. Di çerçoveya mantiqî de wê bîrê ser ziman ku 'wê, her hebûn û ankû her tiştê ku ew heyî wê, di xwe de yan bi pêwîstîna bê û yan jî wê bi derfet bê (ayni wê ne bi pêwîstîna bê). Li vir ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê 'tiştê heyî di bin navê wê yekê' de ku ew hebê wê ji bêderfêtbûna wê nikaribê were bahskirin. Di dewama wê de wê weke aliyê duyem wê li wê bihizirê wê 'ew hebûna ku ew heyî ku ew bi pêwîstîna bê wê sedema wê nebê' re wê, werênê ser ziman. Weke aliyê din ê sêyem ku wê tiştê wê hebê ew, di xwe de bê ku ew rê li nakokiyekê vekê wê, karibê hem hebê û hem jî nebê. Weke aliyê wê yê din wê di wê temenê de wê pêwîstîya herêkirina hebûnê bê. Di awayekê din de wê, ibni sina wê werênê ser ziman ku wê, hebûn ku ew hebê wê yan wê bi pêwîstîna wê hebê û yan jî bi derfet wê weke ew hebê. Di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ew hebûn ku ew bi pêwîstîna hebê, dibê ku ew bi bîsedem ew hebê. Lê ew ku bi berdewamî ku ew bi hebûna wê ya pêwîstîna û ankû ne pêwîstîna bi derfetî hebê wê demê wê, pêwîstîya sedemek ku ew wê, weke sedema hebûna wê, karibê wê, fahmbikê wê hebê û wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtîyê de wê, têngîna felsefeya pêşî de wê, hiyararşîya

xwe ya metafîzîkî û aqîlê wê yê teqez wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bi temen û çerçove wê bikê û wê werênê ser ziman.

Li gorî wî ya ku wê sedemê wê bide hebûnê wê bi derfetî û ankû pêwîstîni bê. Di wê çerçoveyê de wê hebûn ku ew hebê wê di wê temenê de ne weke ku ew nebê bê. Ev jî wê di wê temenê de wê, weke têtînek pêwîstîni ku ew li ser wê re wê li wê bihizirê wê karibê wê fahmbikê bê.

Ew wê, di têtîna xwe ya felsefeya pêşî de wê werênê ser ziman ku wê bêencamîyek bi rêzîni a sedemî wê nikaribê hebê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê demê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser têtîna hebûnê re wê bi hebûna wê ya bi derfet û pêwîstîni re wê bi wê re wê, di wê ahengê de wê bi wê re wê bidest hizirkiriinê wê bikê.

“Yanê, bi gotineke din, li gor wê, ger em cureyên heyî lêbikolin, em dibînin ku di eslê wan de tiştêk nîne ku hebûna endamên wan rave bike. Em nikarin ji wan çî ne derbixin ku ew ê hebin. Bi gotineke din, em di nav yê heyînenê gerdûnê de kîjan hebûnê bihesibînin jî, hebûn an jî di cewher û cewherê xwe de weke hêmaneke pêwîstîni nayê dîtîni. Dema em li cewhera wan dihizirin, em dibînin ku hebûn ji bo wan tenê derfetek e. Çimkî hebûn ne cewhera tiştêkî û ne jî beşek ji cewhera wê pêk tîne.

Di nava têtîna metafîzîka ibni sina de wê di şîroveya dawî de wê weke ku wê were fahmkirin wê bi têtînek sedemî ku wê weke ku wê bi hev ve wê girêdayî bê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê êdî wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Li gorî wî, her tişt wê bi xeleka sedemê a li dûv hev wê bi hev ve wê di rengekê de wê girêdayî bê. Ew wê dihênê ser ziman ku wê ‘weke li gorî cewherê wan wê bi derfet wê weke bi hebûn wê hebin lê bi awayekê wan ê weke bi hebûnî-bûjenî wê bêhijmar wê weke hebûnê wê hebin.’

Li gorî Îbnî Sîna, hebûn an jî hebûna biderfet ber bi tûnebûnê ve diçe, heya ku ew bi serê xwe li ser tiştêkî pêwîstîni bê. Ji ber vê yekê, di xeleka/zincîra sedemî de, ku ew bi bîngêhîn hewce ye, ankû divê ev têtînek yekem bê ku ew, di eslê wê de xosleta hewcedariyê ya ku ew her tiştê din jê bêpar e, hebe.

Lê ew çendî ku wê dihênê ser ziman ew di dewama wê de wê jî dixwezê wê bibêjê ku wê gotinek bê wê têtînek pêwîstîni ku ew wê divebêjê wê pêwîstîni ku ew dibê ku ew hebê. Ew di wê nûqteyê de wê êdî wê serî li ser wê biwastênê ku ew wê fahmbikê ku ew ka çî ya ku ew hebê.

* ‘El-felsefetû’l-ûla’, ibni sina

Ew wê dema ku ew wê têngîna xwe bi wê rengê wê dihênê ser ziman bi ji hev dabeşkirina dualiyên weke ya 'hebûna pêwîstîni' û 'hebûna bideerfet' û ankû hebûna ne bi pêwîstîni re wê, ew wê werênê ser ziman ew wê, li ser têngînên weke cewher û bûyinê, 'mahiyet' û hebûnê û hwd re wê, di rengê de wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê di dewama wê de wê mijare gerdûnê wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê bi rewşa wê ya tevgerê, gûharînê, bûyin û nebûnê û hwd re wê, di rengê de wê, li wê bihizirê. Li ser têngîna wî ya xelesa sedemê ku ew hebûna bi derfet wê weke bi sedemê wê rawadikê û wê dihênê ser ziman wê têngîne bi rengê ku ew di 'felsefeya pêşî' a xwe de wê werênê ser ziman wê bi têngînek weke ji nûveteyekê bûyin û berfirehbûnê wê weke ku wê di xwe de li xwe zêdebûnê û bê ku ew çavkaniyek wê ya din hebê wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê aliyekê wê yê din wê zêde wê mejiyê ibni sina wê mijul bikê û wê ew jî wê ew bê ku wê, "çawa wê bi derfet bê ku wê ji aliyê darêjkek ku ew neyî û bûjenek ku ew neyî ve wê werênê li holê". Ev wê weke pirsra ku wê bi zêdeyî wê serê xwe wê li ser wê biwastênê û wê di wê temenê de wê li ser wê bisekinê û wê bixwezê ku ew wê, di wê çerçoveyê de wê fahmbikê.

Di dewama wê de wê pirsra ku ew dikê wê gerdûn wê têngîna pêwîstîni ku ew ji darêjkê û bûjenê negirê wê demê wê çavkaniya wê çî bê û ankû wê ji kû wê hebê/bibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew wê dema ku wê mijare hebûna pêwîstîni ku wê werênê ser ziman wê bi şîroveyên xwe yên darêjkê, bûjenê û bûyinê re wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê, ew wê, bixwezê ku ew wê fahmbikê. Lê ev nûqte wê, çendî ku wê bixwezê ku ew ji wê re wê şîroveyekê wê werênê jî wê, di dewama wê de wê weke nûqteyek berdeyamî a di xwe de wê nepeniyên wê bihawênê wê bimênê.

Ibni sina wê bo ku ew fahmkirina xwe wê bi lêpîrsînekê wê bikê wê, mijare 'xwûde û gerdûnê' wê bi hev re wê direngê de wê, li wê bihizirê. Her çendî ku wê di dîmenekê de wê weke ku ew bi têngîna hebûna pêwîstîni wê dervî têngîna gerdûnê wê di rengê de wê weke ku wê bi gotin bikê jî lê ew di şîroveyên xwe di dewama wê de wê, bikê re wê zêdeyî wê mijarê wê bi ber şîroveyek ku ew bi wê bi gerdûnê wê fahmbikê re wê weke ku wê bibê. Ev jî wê di dîmenekê din de wê êdî wê dîmenê hizirkirina ibni sina wê bi xwe re wê, di rengê de wê weke ku wê cihê wê bikê û wê di awayekê cihî de wê bi xwe re wê werênê li holê.

Ew ber vê yekê wê têngîn û derpêşên mantiqî û her wusa bi hizirkirinên mantiqî re wê di renekê din de wê bixwezê ku ew di wê de wê kûr bibê û wê fahmbikê.

Di xatabe xwe ya bi navê 'el-felsefetû'l-ûla' wê, hinek rengê hizirkirinên wî ku wê di mejiyê mirov de wê bidina şaqgirtin wê weke şêwayên hizirkirinê mantiqî ên el-dinwerî û cebira wî ya ku ew bi têngihek gerdûnî di wê de ew dixwezê wê werênê ser ziman wê werênê li hişê mirov. El-dinwerî di wê warê de wê kûrbûnekê wê di gerdûnê de wê bixwezê ku ew bi wê re wê, fahmbikê û wê çerçoveya rasyonalitya xwe wê, li ser wê û encamên ku ew li wê digihêjiyê wê bi awayekê wê weke ku wê awabikê.

El-dinwerî wê mijare hebûna pêwîstîna wê di wê temenê de wê, di kirdeya gotina 'hebûna pêwîstîna' de wê bi têngihek gerdûnî re wê weke ku wê pênasebikê û wê di wê de wê, bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Ibni sina wê di dewama wê de wê mijare felsefeyê wê bixwezê ku ew derxê li pêş. Ew felsefeyê wê li ser temenekê gerdûnî wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê çerçoveyek fahmkirinê wê bi wê re wê biafirênê. Ligorî wî felsefe wê, di wê nûqtayê de wê, rastiyên olî jî wê derfeta fahmkirina wan wê bide me û wê di navaroka têngînên bii derfet ên hebûnî û yên hebûna pêwîstîna de jî wê di wê de wê bi ghiştina fahmkirinê wê bi wê re wê bi derfet bê. Ber vê yekê wê felsefeyê û olê wê di dîmenekê weke ku ew hev red nakin ku ew dihênê ser ziman de jî wê di aslê xwe de wê di perspektifa felsefeyê de wê binerê û wê bixwezê ku ew ji yên referansên olî wê bi felsefeyê wê fahmbikin û ew bi felsefeyê wê karibê wê bigihîjê li rastiyê wê bixwezê ku wê di renekê de wê bi wê re wê pênasebikê.

Ew wê, di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê, di nava têngîna hebûnê de wê, mijarê wê bigihênê li fahmkirinekê. Mijare hebûnê wê, di serdema navîn wê giştî de wê weke mijarek teqez û razber ku wê mejiyê mirov wê biafirênê û wê mejiyê mirov wê bi wê re wê bi gihîjê qûdretê. Ew jî wê bi aqilê razber û zêhnî re wê, bi pêjnkirinê wê di wê temenê de wê êdî wê pêşbixê û wê ji wê çawa wê bigihêjê encamê wê fêrî wê bê. bêgûman wê ev jî wê bi şîrovekirinên felsefeyê re wê bi wê re wê bibê.

Ew mijare hebûnê û bûyinê wê di wê nûqtayê de wê, hilde li dest û weke ku me li jor hanî ser ziman wê, di nava têngîna gerdûnê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Wê mirov ji kû fahmdikê? Ji têngîna wî ya

ku ew li ser wê re wê bibêjê ku 'mehiyeta ya pêşî nîn a, wê mehiyeta ya yên ji ya pêşî bibin wê hebê' re wê di wê nûqteyê de wê weke kirpendinekê bê ku mirov wê karibê wê di wê rewşê de wê bi awayekê wê fahmbikê bê.

"Hebûna ku bi serê xwe pêwîst e tu sedem nîne. Her wusa, hebûna wê ji aliyê wê ve bi hemû aliyên xwe ve pêwîstî ye. ... Bi ser de jî, ne derfet e ku pêwîstî ji pirbûnê hebe. Di dawiyê de, ne derfet e ku em cewhera rastîn a mecbûrî, çi dibe bila bibe, parve bikin. Ji ber vê yekê, ji tiştên ku heta niha hatine erêkirin, pêwîst e ku tişta ku di hebûna xwe de pêdivî ye, ne nisbî, neguhêrbar, ne zêde ye, ne ji hêla hebûna xwe ve nayê dabeş kirin.

Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê ku wê hizrên me yên di wê temenê de wê, bi têngîna gerdûnê a ku ew bi wê pênase dikê wê di wê temenê de wê karibê wê li wê bihizirê. Li gor ibni Sînayî, dema ku Xwûdê an jî yê Yekemîn xwe wekî sedema yekem a her tiştî dizane, ew jî bi wan tiştên ku ew dibe sedema xwe dizane. Lê ne yek, lê gelek awayên zanîna taybetiyan hene. Bi gotineke din, nayê gotin ku Xwûdê, wekî rastiyeke sermedî ya û ji ber vê yekê rastiyeke li derveyê dem û mekanê, dikare taybetmendiyan ku di dem û mekan de hene wekî diyardeyan demkî an jî bûyeran bizane. Ew taybetmendiyan wekî heyînen ku ew di heyînek herheyê de çêdike dizane.

Ew dixwezê ku ew di nava têngînek teqez a tam de wê direngê de wê rawabikê û wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê mijare hebûnê wê weke ku wê ibni sina wê werênê ser ziman ku em wê weke xwûdê derv dem û mekanê wê tevbikir bikin wê, di wê temenê de wê, karibê hem dervî afirandinê jî wê di rengê de wê têbigihê. Yanî weke ku ew neyî jî wê di wê rengê de wê di rengê de wê bi wê re wê, fahmbikê. Ibni sina wê, di rengê de wê, çawa ji nebûnê û wê bûyin wê bibê wê, ji aliyekê ve wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê mijare afirandinê wê, di xeleke sedemî wê bi hiararşiyek metafizîkî wê, di wê rengê de wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Şîroveyan ibni sina wê di wê temenê de wê, aliyekê wê yê din jê ku wi wê, bi têngîni wê bi navê wî werênê ser ziman wê ew bê ku wê, 'di hey û hişê her tiştê dibêde bê' ku wê werê hanîn ser ziman jî wê demê wê têngîna deervî demê wê di rengê de wê, weke ku ew wê, dervî wê bimênê. Ev wê weke nûqteyek ku wê karibê bi ya din re wê, di awayekê

* 'El-felsefetû'l-ûla', ibni sina

nakokiyê jî wê ji aliyê xwe ve wê, di rengekê de wê weke ku wê biafirê û wê werênê ser ziman bê.

Li gorî ibni sina wê ne têngînek ku wê bi xosletên weke ku wê piştê wê li lê were lê zêde kirin bê. Wê di dewama wê de wê bi têngîna 'aqilê pêşî' re wê werênê ser ziman.

Ibni sina wê di felsefeya xwe ya rewîstî de wê ji têngîna aqilê pîretikî ku wê weke me hanî ser ziman wê gav bi gavê û wê di wê temenê de wê bi têngînek xwezayî wê, di rengekê de wê, li wê bihizirê. Wê, bi têngîna 'mirov ku ew bi wateya tam ku ew xwe pêkbênê' re wê, di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî tişt wê bi xwe re wê hebê û wê bi wê re wê salixbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê. Li gorî têngîna xwezayî ku mirov wê li wê bihizirê wê pêwîstiya kifşkirina bûyina xwediyê xwezayekê ku ew bi wê re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê rengê de wê, dema ku wê, di nava wê pêvajoya pêşketinê a xwe pêkhaninê de wê bahsa mirov wê bikê wê, di wê temenê de wê, bînenê ser ziman ku wê, bi aqilê pîretikî ew ji temen ve wê bi kirin, û bûjen û darêjka wê têbigihê û wê nasbikê. Aqilê teorikî wê di wê temenê de wê, ji aliyekê din ve jî wê weke têngînek şubjeyî ku wê, rêgezên çawa wê bikê û ya rast wê çî bê ku ew bi wê re wê, tefkirkikê û hwd re wê, li wê bihizirê. Li vir di şewayeya xwe de ibni sina wê bixwezê ku ew dîmenekê darazî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê li ser ziman. Ew wê di wê çerçoveyê de wê bi wê çerçoveyê ku ew di ya rast de ew weke ku wê, hebê wê bijî û wê, di wê temenê de wê, di temenê menewî de ew xwediyê wê tefkirkirina bi xwe re bê. Li gorî wî, di wê çerçoveyê de ghiştina hiş û rastîyê û xwe sehêtkirinê wê bi temenekê zanîni û têngînen weke sîyanê û hwd re wê pênasbikê.

Li gorî ibni sina wê ya ku mirov wê dikê mirov wê, ew bê ku wê, li gorî xwe xwediyê gîyane xwe ya aqilî bê, û li gorî wî dîsa wê ya ku wê mirov wê bigihênê ya baş û tamiyê wê di wê nûqtayê de wê disa wê ev bê. Ev di wê nûqtayê de wê li ser wê temenê têngîna xwe ya xwezayî wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê

*Ibni sina di têngîna xwe ya felsefeya hebûnê û felsefeya tendurustê de wê, weke ku ew di rengekê de weke li hev hûnayî ya. Ew bi wê re wê li wê bihizirê û wê xwediyê wê aqilê bê. Di wê rewşê de wê, di rengekê de wê, di meji de wê hiyararşîya nava aqilê felsefeyê ê rasyonel û yê olî re wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê ji hev cihê wê, di mejiyê xwe de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ya ku wê di temenê serkevina wî de jî bê wê ev rastî bê.

li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li ser wê temenê ew wê, dihênê ser ziman ku wê mirov wê xwediyê potansiyale xwe bê û wê bi wê re wê ew wê bikê tevgerê û wê bi wê re wê bigihijê ya baş û tam. Ev wê, pêşî wê weke aliyekê ku ew bi wê re ew li wê dihizirê wê ew bê ku wê çawa wê, bi xwe gihandinê û ghiştina bi mirov re wê, bi wê re wê bi pêwîst û bi derfet bê.

Wê dema ku em di çerçoveya felsefeyê û olê de wê bi wî û felsefeya wî û ankû hizrên wî re wê werênina ser ziman wê karibê wê bibêjê ku ew wê, bi awayekê aqilê wê li ser temenekê rasyonal bi temenkirina kirin û kiryanan de wê, xwediyê bandûr û cihekê giring bê. Ew wê rêya ghiştina li zanîne wê pênasebikê û wê çawa wê zanîne wê bi karbênê û wê di wê temenê de wê li ser wê re wê di jîyanê de wê bimêşe wê di rengê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Li gorî ku mirov wê li ser temenê hizirkirinên ibni sina wê li wê bihizirê wê, di warê têgîna wî ya mantiq, metafîzîk, hebûn, rewîstê û hwd wê gelek aliyên wê yên ku em dikarin wan hê li ser wê bisekin in. Di çerçoveya têgîna wî de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê de wê, mijare felsefeya wî, di dema ku ew di wê de wê, dihênê ser ziman wê weke demek zêr a ku wê di wê de wê, felsefe wê, derkeve li pêş.

Li gorî ku mirov wê kifşdikê wê bi çavkaniyên çanda rûniştî a kevnera a herêmê re wê, di wê temenekê baş wê afirandî wê hebê. Li ser wê temenê wê bi hizirin û wê hizrên xwe wê werênina ser ziman. Ev wê ibni sina jî wê wusa wê.

İbni miskeveyh ku wê bahsa wê were kirin wê di warê mantiqê, felsefeyê, metamatikê, metafîzîkê û hwd de wê, navê wî derkeve li pêş wê biqasî ku wê di derbarê wî de wê, were ser ziman ku ew jî malbate mecûsî bê û wê ji wê çavkaniyê wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Ev rewşa ibn miskeveyh wê ber çî wê weke aliyekê giring wê xwe bide dîyarkirin ku mirov wê bi kirpênê di wê nûqteyê de. Wê, bo ku em çavkaniya wê hizirkirinê a wekebi felsefeyê û hwd re wê, li wê kifşbikê wê giring bê. Wekî din wê li ser wê temenê wê mijarên weke matematikê, mantiqê, metafîzîkê û hwd ku wê bi gelek mijarên din ên weke aqilê teorîkî û pîretîkî û hebûnê û hwd re ku wê were hanîn li ser ziman wê ji demên herêmê ên berê ve wê weke aliyna ku wê bînin ser ziman bin, ku wê çendî wê piştê wê çavkaniyên wê yên din wê bi wê re wê biafirin û wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman jî.

Li gorî hin çavkaniya wê ibn miskeveyh wê di mijare hizrên xwe yên mantiq û metamatikê de wê bi kesên weke ibn Zur û ibn bûzcanî û hwd

re jî wê nîqaş bikê. Di wê çerçoveyê de wê bahsa wî were kirin. Wê di dema xwe de wê li herêmê wê bigerihê û heta baxdadê û herêmên din jî wê bigerihê û wê demên xwe wê li wan wê derbas bikê.

Li gorî hinek çavkaniyana wê bê gotin ku wê bi es-sicistanî re wê hevnasîn wê dema ku wê bikê wê fêrbûnên felsefeyê wê ji wî bigirê. Ev wê, bi wê re wê ew wê têtîne wê bi xwe re wê di mejiyê mirov de wê bide çêkirin ku ew wê, felsefe wê di wê demê de wê di nava zaneyên demê ên olî û ne olî de wê bi zêdeyî wê bê dîtin ku wê hebê.

Wekî din wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê, matematikê, tendurustê, mantiqê, dîrokê, ardnigariyê û hinek mijarên din wê biqasî ku wê were qaydkirin wê ew wê li ser wan bisekinê. Biqasî ku wê were ser ziman wê ser 25 pirtûkên felsefeyê re wê binivîsênê. Lê hemû berhemên wî ne ghiştina li dema me.

Biqsî ku em ji nava xabatên weke 'Tezhfbû'l-ahldk (tîrîkirinna rewîstê)', 'Risale fi'l-lezziit ve'l-iilim (li ser haz û êşan)' ku em fahmdikin wê li ser mijare reîstê û rewîsta jîyanê wê di rengekê de wê li ser wê sekinê. Wekî din wê weke ku wê ji navê xabate pêşî wê were fahmkirin 'qayimkirina rewîstê' wê di rengekê de wê weke ku wê li ser wê sekinê.

Di têtîna xw eya gerdûnî û metafîzîkî de wê xwediyê têtînek sermedî bê û wê di nava hizrên xwe wê bahsa hebûnên kosmikî wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê bahsa wan bikê. Wek din wê mijare 'xwûdê-gerdûnê' wê di rengekê de wê li ser wê bisekinê û wê, ji aliyekê ve wê bixwezê ku ew birhankirina ji temenê 'hebûna xwûdê' re wê, bibîne wê li wê bihizirê. Li gorî w felsefeya wî her tişt wê di nava pêvajoyek gûharîne de bê û her gûharîn wê bitevger bê. Ew di wê temenê de wê, tevgerê wê weke hebûnek 'dîyardeyî a zelal' ku ew bi wê bixwezê ku wê weke birhanek ku ew wê bi wê re wê pênasebikê û piştrastbikê ku wê xwûdê wê hebê. Ew wê li wê bihizirê ku ew wê hebûn bi xwe wê ne di nava tevgerê de bê. Lê ew wê weke ya dikê tevgerê de jî bê. Wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê mijhare bûyinê wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din wê li ser wê re wê bi wê têtîne ve wê li wê bihizirê.

Ev têtîna tevgerê wê weke birhan wê pênasekirina wê di temenekê kosmikî de wê dinava hizrên aristo de jî wê were dîtin ku wê bê ser

*Bosworth, C. E. (2002). "Meskawayh, Abu' Ali Aḥmad". Encyclopædia Iranica, online edition. New York

*Ibn Miskawayh, Aḥmad ibn Muḥammad (1329). Kitāb Tahdhīb al-akhlāq wa-taṭhīr al-a'rāq

ziman. Ew wê, di wê temenê de wê mijare tevgerê wê di wê rengê de wê, li ser wê bisekinê û wê di nava jîyanê de jî wê ji rewş û şewayên cihê ên tevgeran wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê tevger wê bixwe re wê çî bînê û bibê wê bi wê re wê, bihizirê û wê bixwezê ku ew xwe bigihênê hizir û têngnek ku ew bi wê re wê pênasebikê bê. Ew wê, di renekê de wê weke ku wê karibê di çerçoveya têngna teolojikî a 'navativî' de wê pênasebikê wê were dîtin. Ew wê xwûdê wê weke ku wê afrînerê hemû xosletên baş bê.

Ew wê ji aliyekê din ê têngînî ve wê bi hizirkirna xwe re wê li wê bihizirê. Minaq pirsên weke 'li şûna ku em bihizirin û bipirsên ku ew çî ya em bi hizirin ku ew çî ne ya wê werênê ser ziman. Ew ne çî ya wê, di wê temenê de wê li şûna çî ya wê weke kirdeyek hizirkirinê wê di hizirkirina xwe de wê, derxê li pêş.

Di dewama wê de wê, di wê rengê de wê, bi ya ku ew ne ew a wê re wê ew çî bê wê bi wê re wê li gorî wî ew wê were fahmkirin. Wê di çerçoveya têngna xwe ya gerdûnî de wê mijare fahmkirina gerdûnê wê bi têngna hebûnên kosmikî ên gerdûnî re wê bixwezê ku ew wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Gûman tûne ku Ibn Miskewayh ji hêlekê ve hewl dida ku têgehek geşedanê rewabike, ji hêla din ve jî hewl dida ku nîşanbide ku gewhera gerdûnî organîzmek zindî ye ku her çend organên wê jî xwediyê yekîtiyê ye. Û cuda ya, ji navenda gerdûnê heta rûxara derve ya 'bedenê ezmanî' yê dawî. Li gorî wî, ya ku vê yekîtiyê peyda dike ew e ku astên cihêreng ên hebûnê li gorî hikmeta xwûdayî ya ku li gerdûnê ketiye, avahiyek hiyerarşik nîşan dide. Ev nîzama hiyerarşik bi şiklê bedenên îorganîk an jî mîneral, nebat, heywan, mirov û melekane, bi xêzên xwe yên sereke û ji herî jêr dest pê dike, weke hiyerarşiya kozmolojik pênase dikê.

Ibn miskeveyh wê di renekê de wê dema ku em li navaroka têngînî û teoriya wî dinerê wê di wê temenê de wê bi wê re wê were dîtin ku ew weke dixwezê dîmenekê bi têngna peresendinê jî wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Ew wê li ser temenekê fizikî û astronomikî wê mijare gerdûnê û fezeyî wê bixwezê ku wê di awayekê de wê pênasebikê. Ew mijare təkiliya nava wan û navbera wan wê di wê temenê de wê bi têngnek kosmikî wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û ew ji wê bigihêje têngîhiştinekê. Li ser wê re wê li gorî wî di gerdûnê de wê bi navberên bi ahengbar wê ew wê hebê û li dûnya me wê bi çavdêrîyê wê weke sabit bê re wê werênê ser ziman.

Li gorî wê li ser hebûna gîyanê re wê, bi mirovan re wê di heman demê de û wê di dîmenên dijî hev de wê darêjk wê karibê bibê. Li gorî wî di rewşa bûjenî de ku wê weke bi wê hebûna darêjkekê wê, di wê de wê weke ku ew di xwe de ku ew xwediyê heyinekê bê wê, weke nişanaka wê ku ew wê bi heyinek têgînî re wê karibê fahmbikê re wê, werênê ser ziman. Li gorî wî aliyên gîyanî ên dîyar û ne dîyar wê hebin û ew wê, bi wê re wê karibê bibê xwediyê rewşên weke derkkirinên bi sehî û hwd jî.

Lê ibn miskeveyh wê di dema ku ew li wê bûjenê wê bihizirê wê bi wê re wê têbigihîjê têgînek kompleks ku ew bi wê re wê hebê û ew wê, di dîmenekê derûnî û ankû nefîsî de wê weke ku wê bi gîyanî jî wê xwe bide dîyarkirin bê. Di wê de wê hinek fêrsên ku ew mirov bi wan re wê karibê têbigihê wê bixwezê ku ew bi wê re wê werênê ser ziman.

Ew wê, di mijare gîyanê de wê bi têkiliya wê ya xwûdayî û hwd re jî wê, di temenekê nemir de wê bixwezê wê pênasebikê. Ew wê dema ku ew gîyanê weke nemir pênasedikê wê bo wê, serî li têgîna tevgerê weke argûmanekê wê bide. Wê bi wê re wê têgîna bilind bûnê wê bi têgînek ontolojikî wê bi wê re wê werênê ser ziman. Giyane nemir wê hertimî wê bilind bê. bi hizirkirinê wê hertimî wê kûr bibê. Ev weke nişaneyên gihiştina li ya xwûdayî û ankû bi ber wê ve çûyinê ku ew şîrove dikê bê.

Li gorî wê têj wê weke têgînek ku ew bi wê têgîna xwezayî a li rewşa xwezayî wergerênê wê bide dîyarkirin. Ew wê li ser wê re wê bibêjê ku wê di dûnyayek ku ew wê di wê de wê her tişt di nava bûyin û xirabûnê de wê tahm wê tenê wê weke xafkekê bê bo hemû zindiyan. Ew wê, mijare tahmê wê bi têgînek menewî wê bixwezê ku ew wê pênasebikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê, armanca wê, di temenê bûyinê de wê vêşarî bê. Ew ber vê yekê wê lêkolîna li ser wê bingihê kirinê wê weke aliyekê ku ew wê bi wê re wê pêşniyar bikê wê bîne ser ziman.

Ibn miskeveyh wê dema ku wê bahsa têgîna hebûnê wê bikê wê ew wê di wê temenê de wê, ji kirinê wê dîsa wê gavê biavêjê. Bi heman rengê û çavkaniyê wê li têgîna xwe ya rewîstî wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, gîyan wê li gorî bi du tevgeran wê xwe xwedî bikê û yek ji wan başî û ya din wê nebaşî bê.

Ew di têgîna xwe ya rewîstî de wê mijare başî û nebaşîyê wê bi epistemikî wê ji aliyekê ve wê li ser wê bisekinê û wê şîrovebikê û wê

* Bosworth, C. E.; van Donzel, E.; Heinrichs, W. P.; et al., eds. (1993). *Encyclopaedia of Islam*, Vol. 7: Mif-Naz (2nd ed.). Leiden: E. J. Brill. pp. 142–144

weke 'armanca rewîsta baş' wê ew wê, başîyê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê ew di aslê xwe de wê dilxweşî, bi kêfbûnê, şahiyê û hwd wê, nebaş wê şîrove nekê. Di wê çerçoveyê de wê, rewşên gîyanê ên bi bi bedenê û bêbedenê wê di wê temenê de wê şîrovebikê û wê reşa gihiştina li kêfîyê û şahiyê wê bi wê re wê şîrovebikê.

Ibn miskeveyh wê di rengê de wê, bi rengê hizra xwe re wê weke ku ew ji çavkaniyê êzdayiyan wê di rengê de wê sûdbigirê wê dîmenekê hizirkirinê wê di hizrên xwe de wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê, dikarê wê bi wî û hizrên wî re wê werênê ser ziman ku ew wê, li ser çavkaniyên felsefeyê ên kosmolojikî ên kevnera ên wê herêma ku ew ji wê ya wê li wan wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Ew dema ku wê gîyanê wê pênasebikê wê bi sê temenên giring ên ku ew wê weke aqil, síyan û dadmendiye û hwd re wê, dihênê ser ziman. Weki din wê di dewama wê de wê dema ku ew hizrên xwe wê werênê ser ziman wê di dîmenekê de wê weke ku ew bixwezê şîret bikê ku ew mirov ji tundrewiyê xwe dûrbikê wê di rengê de wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê li ser wê re wê werênê ser ziman.

Tabî wê dema ku em bahsa felsefeya rewîsta xwezayî wê bikê wê di serî de wê filosofekê din wê karibê wê li rex ibn miskeveyh wê karibê navê wî were ser ziman û ew jî wê **ibni Meserre** bê. Ibn meserre wê weke filosofekê ku wê bi têngîna mistisismê re wê alaquadar bibê û ew wê, weke filosofekê ji endulus û ankû kordoba ku wê navê wê derbas bibê û wê di wê temenê de wê bahsa wî bikê. Ji wê ibni Vaddah û Es-huşeni wê fêrên felsefeya mistikê wê hilde. Di wê çerçoveyê de wê, mijare felsefeyê wê di rengê de wê, êdî wê pêşkeve. Wekî din jî wê weke filosofekê ku wê, bandûra wî li ser hizrên xwe yê mistiskî re wê, rê li ibni bacce û ibni tufeyl re wê bide vekirin. Wekî din wê bi heman rengê wê bahsa wê were kirin ku wê bandûra wê di rengê de wê li ser ibni rûşd wê hebê jî wê ji hinek aliyên ve wê bahsa wê bê kirn.

Ibni meserre wê li dora 885'an wê bijî û wê di wê temenê de wê hizrên xwe wê, di wê çerçoveyê de wê li herêmê wê bihanîna li ser ziman re wê bi wê ji xwe re wê bide bahsakirin. Di nava hizrên ibni meserre de wê, dema ku mirov wê li wê dinerê wê dîmenê fizikê û xwezayê ku ew dihênê ser ziman wê di wê rengê de bê ku ew wê, çavkaniya bûyiin û li xwe gûharîne xwezayê wê ti carê wê ne kêmbibê û ne wê zêde bibê re

wê werênê ser ziman. Ew wê, di renekê de wê, mijare felsefeya xwezayê wê di wê rengê de wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Hê di dema xwe de wê, di dîmenekê felsefeyê de wê israr bikê û wê heta ku wê di dema xwe de wê, bi zindiqiyê wê were bi navkirin û wê çûyina bi ser wî de wê bibê. Ew wê, di dema xwe de wê, bi hizrên xwe yên ku ew wê werênê ser ziman re wê, mijare xwezayê wê hilde li dest. Ew wê weke felsefeyekê ku wê li ser temenê aqilparêzîyê wê binivîsênê û wê gelek pirtûkên felsefeyê wê binivîsê. Lê pirraniya pirtûkên wê yên felsefeyê wê bi awayekê nediyar wê ji holê wê winda bibin û wê tenê du pirtûkên wî yên ku wê di wê de wê weke mijare mistisismê wê werênê ser ziman wê li şûn wê bi navê 'Risaletû'l Îtibar' û 'Kitabû'l Huruf' wê bimênin. Lê ji gelek aliyan ve wê dema ku wê bahsa felsefeya wî were kirin wê mijare xwezayê û aqil û bi zanîne re wê li ser temenekê pîretikî û razberî ku wê çawa wê pêşkeve wê bi pêvajoyên wan ên fahmkirinê re wê bête ser ziman.

Di têtînen felsefeyî ên ibni Meserre de wê felsefeya pîretikê wê di renekê de wê derkeve li pêş. Ew xwezayê wê weke bi çavkaniya wê ne kêr û zêde dibê û ew di wê çerçoveyê de wê bi gûharîna wê re wê, bi rewşên gûharînê ên nava elementên wê re wê, pênasbikê û wê werênê ser ziman. Ev rengê ku wê di wê temenê de wê bi wê were ser ziman wê, di demên kevnera de wê bi têtînen felsefeya xwezayê ên empodekles re wê werina dîtin.

Di wê rengê de wê di nava felsefeya wê de wê were dîtin ku ew dîmenekê bi wê rengê ê felsefeyê wê bi gotin bikê. Ibni Meserre wê mijare aqil û baweriyê wê bi hev re wê çawa wê levbikê û wî çawa wê karibin bi hev re werina fahmkirin wê li ser wan wê bisekinê. Di wê temenê de wê 'yekitiya rastteqiniyê' wê di renekê de wê bi gotin bikê û wê werênê ser ziman.

Ew wê, bixwezê ku ew wê werênê ser ziman ku wê aqil wê ti carê wê ne vajî wê, baweriyê bê û wê, ya ku wê bi baweriyê ser ziman bi aqilê wê were fahmkirin re wê bi hev re wê di ahengekê de wê karibin bi hev re meşin re wê werênê ser ziman. Li gorî wê hemû tiştên ku ew hena ku ew zindî bin û ne zindî bin wê ji heman çavkaniyê wê werin. Ew wê mijare hebûna tiştê ku ew bi xwe bi xwe heya û ankû ew dervî wê bê piştgirî û alikariyê wê bi serê xwe wê karibê bijî wê li ser wê bisekinê. Di wê

*Arnaldez, R. (1979) The Encyclopaedia of Islam, iii, pp. 868 - 872

temenê de wê, girêdana mirov li xwezayê û bi çavkaniyên wê yên xwezayî ku ew dikarê bijî û jîyane xwe bide domandin wê werênê ser ziman.

Li gorî wî ya ku ew di hebûnê de dihên ser ziman wê nikaribin wê werênina ser ziman. Wekî din di mijare sifatan de wê, salixkirinên ku ew dihên ser ziman wê tenê wê weke têngîna ku ew li ser wê re werina kirpendin ku mirov bi wê rêya xwe bibînê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê rewşê de wê, hebûn wê ti şîbîn û wekwê wê nebin re wê werênê ser ziman.

Ew wê ji aliyê zanîne ve wê teoriya duiyan re wê li wê bihizirê û wê di aliyê pêşî de wê mijare derkkirina bi sehan wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê derxê li pêş. Di dewama wê de wê ev yên ku ew bi çavkaniya şenber ew dihên ditin ên ku ew werina dîtîna û werina derkkirin bin. Yên ku ew bi çav nayêna dîtîna û ew bi zêhnî ku ew dikarin werina kifşkirin bin. Lê ew wê were dîtîna ku wê mijare felsefeya pîretikî wê, dîmenekê wê bi têngînek xwezayî ku ew bi wê rengê bi wê dihizirê wê derxê li pêş.

Ibn Meserre hemû heyînan di çar qategoriyên de dabeş dike, mîna Empodekles, ku îdîa kir ku her tiştê ku heye ji çar hêmanan pêk tê. Beriya her tiştî cewhera Hebûn an jî Xwûdê ya cihê, yekta, sermedî û nelivîn (yani ne bi jîyane) heya. Ev heyîna li gorî tevgerê Nelivîn a Arîsto û hem jî ya Plotînus a ku hemû heyîna jê derdiketin re wê weke têngildar wê bîne ser ziman. Hemû hebûnên din ên mayî nîşaneyên wê na. Li gorî vê yekê, qategoriya duyemîn a hebûnê Hişê Gerdûnî an aqilê gerdûnî (al-aqıl al-kullî) ya, ku bi ramana tiştan re têngildare wê bîne ser ziman. Ibn Meserre di hizra xwe de ew, îdîa dike ku têngiliya hişê bi Xwûdê re mîna têngiliya ronahiya rojê û rojê ya, asta din a hebûnê ji Xwebûna Gerdûnî pêk dihe ya, ku wekî hebûna sêyemîn, bedenê gerdûnê û azman a. Di hiyerarşîya wî ya kozmolojîkî ya hebûnê de, asta herî jêr a hebûnê, xweya fizîkî an jî xwezaya gerdûnî ya, ku sedema heyînen heyî ya. Li ser van çar astên hebûna gerdûnê wê, bîne ser ziman ku wê xwûdê bibêjê “bibe!” û ku ew jî dibê re wê bîne ser ziman û wê, destnîşan dike ku ew bi fermanê xwûdayî hatîya û bûya.

Ew wê piştê wê weke ku mirov wê di dewama wê de wê kifşdikê bi têngîna empodekles re ku wê ‘evîn’ û ‘nefretê’ wê weke du çavkaniyên ku ew afrîner ew dibînê wê, li ser wê re wê, di rengekê de wê, were dîtîna ku ew hizrên xwe wê, werênê ser ziman. Li gorî wî, aqil wê bi dîtîna wê re wê, xwe biafirênê û wê bi wê re wê mirov bigihîjê dîtîna bi aqil û hiş.

Ew wê têngîna wî ya mistikî ew wê, di awayekê de wê li ser rewşên me yên jîyanî wê dixwezê wê avabikê û bi temen bikê. Minaq wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê, çawa wê, mirov wê weke ya baş kir û bi wê re wê bersiva wê bibînê. Di wê çerçoveyê de wê, şewayekê dualisma başî û nebaşîyê wê di temenê têngîna xwe ya mistikî û ankû 'tasawufî' de wê bi cih bikê û wê bi wê re wê êdî wê werênê ser ziman. Ew li ser têngîna başîyê pêşxistina kirinê, hanîna li cih a sipartekên xwe û hwd wê, li ser wê bisekinê. Ev wê, weke aliyna azmûnkirinê wê weke ku wê, dionisos wê di teolojiya xwe ya mistisismê de wê werênê ser ziman de wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe li ser kiryarên baş ku mirov wan bikê re wê bènê ser ziman.

Piştî ibni meserre ku wê di dewama wî de wê li endulusê wê li saragossa wê bijî ibni bacce wê derkeve li pêş. Ew wê li rojava wê bi latini wê weke 'avempace' wê were bi navkirin û wê derkeve li pêş. Wê weke ibni Meserre wê di mijare xweza û mistisismê de wê navê wî derkeve li pêş. Li gorî gelek çavkaniyan wê bê ser ziman ku wê bandûra ibni Meserre wê li ser wî û pêşketina wî hebê. Ibni bacce wê, dema ku wê bahsa wî were kirin wê weke zaneyek olî ku wê di warê matematik û astronomiyê de jî wê bi teybetî wê ji jê wê were bahskirin û wê navê wî derkeve li pêş.

Weki din wê li rex wan aliyên zanistî û xabatên wî, nivîsandina helbestan û bi musikê re alaquadarbûyina wî jî wê ji jê were bahskirin. Ji ber ku wê bi felsefeyê re wê alqadar dibê û wê di şopa ibni Meserre re wê herê wê, bi zindiqiyê wê were bi navkirin û wê were redkirin.

Ji xabatê wî ya bi navê 'Tedbfrû'l mûtevahhid (xwe rêvebirina mirovYalnîz)' wê, were fahmkirin ku ew li ser mijare têngînek rêveberî û ramyariyê wê bisekinê. Lê di nava hizrên wî de wê, têngîna xwezayî wê derkeve li pêş û bi wê temenê wê, bi wê têngîna xwezayê ku mirov tefkirbikê ku wê şewayekê çawa ê rêveberî wê bibê wê, karibê bi wî û hizrên wî û ankû şewayê hizirkirina wî re wê kifş bikê.

Wê bi serêxwebûnyina mirov û di awayekê xwezayî, adilane û di çerçvoeyek têngînek sîyanî de rêveberin û ankû gihiştina xwe rêvebirinekê wê, li ser wê bisekinê. Di wê çerçoveyê de wê, bi hizrên wî re ku mirov li wan aliyan dihizirê û gotinên weke zindiqiyê ku wê binavê wî werina bi navkirin ku mirov li ser wan bisekinê wê demê wê, demê ku mirov

* Laet, Sigfried J. de (1994). History of Humanity: From the seventh to the sixteenth century.

hinekê empatiyekê bi fahmkirina wî re dênê wê, bi wê ne zor bê ku mirov wê fahmbikê wê, rêveberîyek xwezayî a ku mirov wê di wê de wê 'bigihêjê sîyanê' û ankû wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin de wê, karibê were fahmkirin. Di aslê xwe de wê, ev têgîn wê karibê di renekê de wê weke têgînek ku wê, di renekê de wê, dîmenekê redkirina iteatê jî wê di renekê de wê karibê redbikê û gotinên ku wê hin bi hin wê bi nav avditiyê ku wê di islamê de wê bicih bibin bi wê rengê wê bi temenê wê di wê temenê de wê weke bikeve pozisyonekê de.

Di xabate xwe ya bi navî 'Risaletû'l-Veda' de ku wê ware wateya 'têgîna vedakirinê' wê, di wê de wê têgînek antropolojikî bi çerçoveya pêvajoyên pêşketina mirov û dîroka mirov re wê di renekê de wê weke ku wê di wê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê bi xabate xwe ya bi navê 'Îtîşalû'l Akl bi'l İnsan' re wê mijare dîroka mirov û civakê wê bi hev re wê bi wê têgîna xwe ya antreopolojikî wê di dîmenekê de wê were dîtin ku wê werênê ser ziman.

Îbni bacce wê li sser çînkirina zanistan û di wê çerçoveya bi ahengekê zanebûna dihê pêşxistin û mehiyeta wê di awayekê de wê li ser wê bisekinê. Di têgîna xwe ya zanyarî de wê ya dana berhev û ankû 'qiyasê' wê derxê li pêş. Wekî din wê mijare 'birhanê' wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê were dîtin wê derxê li pêş.

Di nava felsefeya ibni bacce li dûv hev û bi hev ve girêdayî meşandina aqil wê derkeve li pêş. Di dîmenekê dîyalektikî de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ew wê ji wê nûqteyê wê weke ku wê bi rehetî wê were fahmkirin wêbi gihijê têgînek felsefeyê a xwezayî û fîzîkî. Di awayekê de wê mijare zanînê jî wê di nava ya teorikî û pîretikî de wê ji hev cihê bikê. Ya teorikî wê bi zanînên teqez û razber re wê werênê ser ziman. Ya felsefeya pîretkî jî wê bi têgîn û zanîn weke yên rewîstê, derûniyê, ramiyariyê û ankû dîrokê û hwd wê bînenê ser ziman.

Di mijare zanîna xwe ya rewîstî de ku wê li ser wê re wê bi dîmenekê derûnî jî wê karibê wê bixwênê wê bi temenî wê bi dîmenekê epistemikî wê bînenê ser ziman. Ew gotina 'hebûna aqil' wê di wê temenê de wê derxê li pêş û wêbi gotina 'hebûna aqil' re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew di wê de bigihijê encamê. Di nava hizrên xwe de wê têgîna gerdûnê wê bi kosmolojikî wê hilde li dest û wê, di nava gerdûnî-civakê de wê li ser temenekê xwezayî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Bi wê têgîna xwe ya gerdûnê-civakê û mirov wêbi tîkiliya nava wan û wan şibandînen bi

têgînî ku ew di nava wan de dide çêkirin re wê di wê rengê de wê balê di hizirkirinên xwe de wê bide kkişandin.

Bi têgîna hevnasîna gerdûnê-civakê de, yan jî di sêgoşeya ku dê ji bilî van her duyan mirov jî têde bike de, çawa ku Îbnî Bacce bi xwe jî bi temamî dipejirîne, her çiqas bi giştî ji gerdûnê dest pê bike û ber bi mirov ve biçê jî, pêşî ji mirov dest pê dike. Ya rast ew derûnî û epîstemolojiya xwe li ser bingeha felsefeyê datîne. Ibn Bajce dibêje ku di mirovên xwedî aliyên xwezayî wê, bi giyanî û nefsî (derûnî) de, şiyana ramanê ku ew, di destpêkê de potansiyelek e, û bingehek e, di pêvajoyek têgihîştin û zanîne de ku wê, ji qonaxên zanîne pêk tê wê li lê bigihijê. Bi gotineke din, aqilê ku wê, ji hemû mirovan re weke qabiliyeteke xwezayî dibê ew, hêzek e ku bi ew, û hewldana mirovî ve girêdayî ye û pêşve dibe û tam(kamil) dikê. Bi pêşxistin û tekûzkirina potansiyela xwe ya aqil, mirov dikare ji dûnyaya maddî û bêdawîbûna wê berbi sermedê/ebedyetê biçê, ji pîrbûna cîhana maddî berbi yekbûna cihane xwûdayî ve biçê û berbi rewşek şahî û bextewariyê ya domdar bi xilasbûna ji jîyane bi hebûna maddî bi ber ya menewî ve biçê.

Li vir ya ku ew wê di awayekê de wê qast dikê û dixwezê ku ew li wê were gihiştin wê pêşketineka bi aqil û qabiliyetên wê, şahî û dilxweşiya bi wê û di dewama wê de sîyanek mazin ku mirov wê bi wê re wê ber ya giştî ve wê mazin bibê re wê werênê ser ziman.

Di wî nûqtayê de wê, gihiştina li hev a bi ilahî re wê, derxê li pêş. Di dewama wê de wê, dihênê ser ziman ku mirov wê çawa wê, bigihijê dilxweşî, başîyê û hwd.

Ew wê di felsefeya xwe de wê xwediyê dîmenek civakî ku wê di wê de wê mirov wê pêşketî û bi xwe û aqilê xwe û xwestekên xwe li pêş bê. Wê di wê de wê bindestî wê nebê. Wekhevi û dadmendî wê di wê de wê li pêş bê wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, ideala civakek wekhev a ku ew di wê de wê herkesek bigihijê wê sîyane ku ew wê dikirpênê wê bikê û wê werênê ser ziman.

Li gorî wê têgîna aristo a ku ew giyanê li sêyan weke beş dibê bi giyanê mirov, giyanê heywanan û ya nebatan wê bi wê rengê wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê, bi têgînek derûnî û rewîstî wê di zikhev de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Li ser wê re ew cewher û xwezayê mirov li ser gotina aqil wê bi temen dikê û wê dihênê li ser ziman.

Weke ku çawa ku em bi hizrên ibni sina re wê dibînin ku wê, çawa ku wê aqil wê weke potansiyekê wê hertimî wê bibîne wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Ew wê di dewama wê de wê pêvajoyên pêşketina mirov wê li ser gotina aqil re wê bêne ser ziman. pêvajoya pêşî a bebekiyê wê, weke ya bi têngîna hûyandinê, xwedîkirinê û mazinbûnê re wê werênê ser ziman. Ya pêvajoya duyem wê bi têngîna gîyanê û xwestekên weke hazzê, gihiştina hişmendiyê û hwd re wê, werênê ser ziman. Di wê pêvajoyê de wê, weke pêvajoyek pirralî wê ew wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Ibni bacce wê, di hizrên xwe de wê têngîhiştinek felsefeyî a giring wê were dîtin ku ew wê di wê temenê de wê çerçoveya wê biafirîne û wê werênê ser ziman. Ew wê zanîne wê weke cewherê û çerçoveya xwezaya mirov wê bêne ser ziman û wê ji wê herê şîroveyên gîyanê, nefsê û hwd. Di dewama wê de wê bi pêvajoya sêyem re jî wê, pêvajoya bi aqilbûnê, gihiştina têngîhiştin û derkkirina bûjenê û razberkirina bi aqil û di wê razberkirinê de pêşxistina hiş û şîyariyên nû wê weke aliyên ku ew bi wê re wê li wan wê bihizirê bê. Ew wê ya ku em bi gotinan wê bi dest dixin wê bi wate û lêkerên wê re wê bi têngînek etimolojikî a zimanî û mantiqî li ser wê bisekinê. Wekî din wê mirov di nava têngînen wî de wê kifşdikê ku ew têngîhiştinek rasyonali a razber wê, di awayekê de wê pêşbixê. Ji wê jî wê aqilê teorikî, têngîan rastteqîniyê û hwd wê bixwezê ku ew li wê bigihêjê û wê fahmbikê û wê bêne ser ziman. Di dewama wê de wê mijare têngîna bûjenê û bi wê re têngîliyabi hiş û di wê de hişkirin û têngîhiştinên bi aqilî û hwd wê, bikê mijare xwe ya fahmkirinê. Ew wê, gotina teqezîyê wê di têngînek rûhanî de wê li wê bihizirê. Lê ew wê, di çerçoveya hizrî û aqilî de wê çawa wê li wê were lê hizirkirin wê çerçoveya wê ya aqilî, derûnî û ankû nefsî û rewîstî û çerçoveya wê ya aqilê razber ê rasyonali wê bikê ku ew wê werênê ser ziman.

Di gotinê de wê bi wê re wê, di dîmenekê etimolojikî û morfolojikî de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq wê di wê temenê de wê, têngîna 'gotinên 'teybet' û 'gotinên giştî' û ankû gelemperî wê li wê bihizirê û wê, di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew ji wê bigihêjê fahmkirinekê.

Di nava xiyalkirinê û derkkirinê de wê, li ser wê re wê li wê bihizirê û

 *McGinnis, Jon & Reisman, David C. (eds.), Classical Arabic Philosophy. An Anthology of Sources,

*Rescher, Nicholas (1968). Studies in Arabic Philosophy. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

wê bixwezê ku ew wê fahmbikê ku wê ya ku ew wê weke xiyalî bê û ya ku ew weke ya derkkirinê û hwd bê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li gorî ibni bacce wê pêşî wê, weke aliyekê wê yê giring ku ew bi wê re wê li wê bihizirê wê ew bê ku wê bixwezê wê bînenê ser ziman ku mirov wê pêşî wê weke ku wê pêwîst bê ku ew bi felsefeyê hevnasînê bikê û bi aqilê wê pêşkeve. Piştî ku ew pêşketin di xwe de çêkir û pê de wê êdî wê bi ber aqilê razber re wê herê. Wê di wê demê de wê êdî wê aqilê razber wê bi ber aqilê rûhanî û ankû aqilê xwûdayî ê aktiv ve wê bibê, di fahmkirina wê de.

Piştî wê, êdî wê di pêvajoya fahmkirinê de wê bi rêya razberkirinê, fahmkirinên di wê de ku wê bikê û bi wê re wê, gihiştinên bi aqilê pîretikî û hwd re wê êdî wê li ser wê re wê pêşkeve û wê pêşketina xwe wê, di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Ew di wê temenê de wê di nava mirovan de wê 'kesên weke filosof' wê pênasibikê û wê werênê ser ziman. Ew li gorî wê kesên weke ku ew dikarin bi razberkirinê bi ber aqil û ideaya teqez ve temenê hizirkirinê ku wê biafirênin û wê bi ber wê ve wê bidina birin re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Ew di dewama wê de wê, aqilê bi qabiliyetê û ankû bi kêrhatinîyên bi destî û hwd wê, weke aqilê pîretikî ku wê pênasibikê wê li ser wê re wê, şîroveyên xwe yên ji desthatinîyên mrovî wê bikê. Wê bi wê re wê êdî wê şîroveyên xwe wê bînenê ser ziman.

Di wê temenê de wê, giringiya ku ew dide aqilê pîretikî wê di wê nûqteyê de wê ew bê ku ew wê çawa wê, di renekê de wê, bigihijê desthatîyan wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di nava hizrên xwe de wê, weke ku em di nava hizrên platon de dibînin wê li ser tîgîna civakê wê bi awayên wê yên baş û nebaş, civakên bîrpêkûpêk û civakên xirab, aqilê baş û aqilê nebaş, û hwd wê di wê temenê de wê bînenê ser ziman.

Di mijare ramyariyê de wê, di wê temenê de wê şîroveyên wî yên ramyarî wê li ser temenekê xwezayî, rasyonali û hebûna aqil wê avakirî bê û ev wê, weke çerçoveyek civak a ideal wê li gorî wî bi aqil wê biafirênê û wê werênê li holê. Di hinek warên dijberîyên li hemberî wî dihên kirin de jî wê civaketîya li şûna li ser temenekê olî wê ya li ser temenekê aqilî ku ew ava wê pênasibikê û wê pêşniyar bikê. Di wê temenê de wê, mijare civakatîyê û ramyariya wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê derxê li pêş. Ew mijare danûstandinê wê weke temenê

çareserkirina pirsgirêkan wê bibînê. Di wê de jî wê, pêşiyariya aqilekê rast û baş weke pêşavan wê bikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, çawa wê bê ghiştin li civake sîyanî wê bi wê rengê wê li wê bihizirê û wê rê û resmê wê di rengê de wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li gorî tenê civakên xirab û nezan wê pêwîstiya hekiman wê di wan de wê hebê. civakên bi sîyan, û xwediyê sazûmanek ideal wê ew pêwîstî wê di wan de wê nebê. Rewşa wan ya ramiyarî, sazûmana civaknasî û dinamisma wê û hwd wê di wê temenê de wê pêşketina wê bi xwe re wê di wê çerçoveya wê ya rast de wê bide dîyarkirin.

Ibni bacce wê ne kesekê xiyalparêz bê. Wê kesekê rasyonal bê. Lê hizrên wî di wê temenê de wê li gorî dema wî bi tememî wê li mirov wê weke xiyalkirinekê û xewnek baş ku mirov wê bibînê û nexwezê ku mirov ji wê şiyar bibê di rengê de wê bide dîyarkirin. Ligorî wê kesên bi aqil û çalakiyên xwe pêşketî wê di nava civakek sazûmana wê xirab û bi rejimên weke tiranî, oligarsi, û hwd re wê, ji nava civakê wê bi tememî wê di nava xwe izolekirinekê de bin. Sazûmanên ku ew bi serdestiya kesekê dijîn wê, derfetê wê li gorî wî nedina ti kesekê. Wê bi wê re wê sazûman û rejimên bi wê rengê wê zanînê wê weke li civakê wê beyenî bikin. Wê nerîn û qanaatên wan wê bi yên civakê û ankû rejimê re wê, ne di heviyekiyekê de bin. Li gorî ibni bacce di civakek bi sîyan de wê ti carî wê nikaribê bahsa izole û tecritkirina zanîn, aqil û kesan bikê. Di civakên bêsiyan de wê filosof û ankû kesên bi sîyan wê pêwîstiya hertimî a xwe parastinê wê hîsbikin û ew wê bikevina nava hewldana wê de.

Ibni tufeyl wê, çendî ku wê weke mistikvanekê platonivanê nû jî wê were pênasekirin jî lê wê di awayekê de wê weke ibni bacce wê xwediyê rengê hizirkirinê bê. Wê mijare başiyê, alikariyê û rastitiyê wê di rengê de wê, hilde li rojava xwe. Wê di wê çerçoveyê de wê xwediyê têgînekek kûr a bi têgîna mirovparêzî bê.

Wê hizrên ibni bacce ên li ser têgîna rasyonaliteya razber wê di rengê de wê di temenê têgîna xwe ya mistikî de wê bi temen bikê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê biafirênê û wê werênê ser ziman. Ew wê têgînek felsefeyê a li ser 'tesdiqkirinê' wê ji xwe re wê bikê rehber. Têgîna ibni sina a weke 'zanîna rastteqînîyê' wê, di rengê ku wê di wê temenê de wê bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Her çendî ku wê bahsa felsefeya wî bi têgîna mistikî wê were kirin jî lê wê gotina mistikî wê, nikaribê wê di rengê de wê weke ya mistikî a ji ya felsefeyê dûr wê li wê bihizirê. Wê, mijare rasyonalitiyê wê di temenê

felsefeya wî de wê hebê û wê, di temenekê weke ku wê ibni bacce wê bînê ser ziman wê di rege hizirkirina wî de wê mijare felsefeyê wê, ji xwe re wê bikê çerçoveya hizirkirinê. Ew wê li granada li vadaşê wê demên xwe wê derbas bikê.

Wê gelek hizrên wî yên bi vegotinî ên felsefî ku em weke bi têtînên bacon û mirandola û hwd re wê piştre wê bibînê wê di regekê de wê dîmenekê hizirkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, di aslê xwe de wê bi malbatî wê ji herêmên li dora kirmaşanê bê. Di wê çerçoveyê de wê, hinek rêwîtîyên wî yên ku wê bahsa wan wê were kirin jî wê bibê. Di awayekê de wê ji ber hizrên wî yên felsefî ên weke yên ibni bacce ku wê hebûna aqil wê li şûna aqilê hebûnê wê weke ku wê derxê li pêş wê, dernekeve li pêş û wê ji temen ve wê were derkkirin ji nava civakê islamî jî.

Wê gelek vegotinên wî yên weke bi çîrokî ku wî nivîsandin weke vegotinên felsefî ku wê ji wan wê fêrên felsefî wê werina girtin wê binivêsenê. Wekî din wê bi berham xwe ya bi navê 'Hayy bin Yakzan' wê navê wî zêde derkeve. Ev wê weke berhema wî ya ku wê navê wê jî wê di kurdî de wê were fahmkirin wê, bi wateya 'gihîştina li zanîne, 'ya ku bizan', 'ya di çerçoveya zanîne', 'zanîna rûhanî' û ankû weke bi têtîna 'yakzanîyê' de wê, di regekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di berhema xwe de wê cih bicihê filosofên berî islamê û hizir û nerînen wan. Wê bi têtîna 'mişrikî hikmet' ku wê piştre wê di nava têtînen ibni sina de jî wê rastî wê were di regekê de wê hizrên wî bi wî re wê were dîtin ku wê werênê ser ziman. Ibni tufeyl wê gotina 'mişrikî hikmetê' wê di wateya zewkê, hazzê, muşahade, aramîya hundurîn û derveyî û hwd de wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Gotinek bi wê rengê wê di nava felsefeya mezdekiyan de wê di regekê berfireh de wê felsefeya wê were kirin wê di wê temenê de wê ew gotin wê, weke çerçoveyek wê ya fahmkirinê bi regekê ê felsefeyî wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, mijare felsefeya aramiyê û şahiyê û hwd wê, di wê de wê di regekê de wê, werênê ser ziman. Di aslê xwe de

*Avempace, Encyclopædia Britannica, 2007

*G. A. Russell (1994), The 'Arabick' Interest of the Natural Philosophers in Seventeenth-Century England, pp. 224–239

* Carra de Vaux, B., "Ibn Tufayl", in: Encyclopaedia of Islam, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. Consulted online on 16 April 2020

wê çerçoveya têgîna berhemî a ibni tufeyl a bi navê 'mişrikî hikmetê' wê dîmenekê wê yê din ku wê piştre wê suhrewerdî wê bi gotina 'hikmetul îşraqiyê' çerçoveya wê bînen ser ziman û şehrezori wê li wê zêde bikê re wê bê dîtin ku wê were ser ziman.

Weki din wê di warê têgihîştina xwe ya tendurustê de wê, pirr zêde wê li pêş bê û heta ku wê, di rengekê de wê, dema ku wê di temenekê dana berhev de wê were hanîn li ser ziman wê zanîna wî ya tendurustê wê weke ji ya ibni sina zêdetir jî wê were pênasekirin.

Di rengekê de wê, berhemên ibni bacce wê, bixwênê û wê di wê temenê de wê, biqasî ku wê were ser ziman ibni tufeyl wê gelek berhemên bi têgîna felsefeyê ên bi vegotinê û rastarast bi aqilê rasyonali weke bi têgînamişrikî hikmet' û hwd re wê binivîsê û wê li şûn xwe wê bihêlê. Bandûra wî, bi zêdeyî wê, di warê têgînên wî yê tendurustê, û aqilzanîya wî û rasyonalitya wî de wê xwe bide dîyarkirin. Ew mijare mistisismê wê di rengê ku ew dihilde li dest de wê, bi mantiqekê rasyonali wê çawa wê ew wê bigihênê şîroveyek baş û wê, pêşketinekê wê di wê de wê bide çêkirin wê bi wê mantiqê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Weke ku wê di hay bin yakzan'a wî de wê were fahmkirin wê mijare gotinan û ji wê gihiştina şîroveyên ne dîyar weke ku wê, di şewayekê em bi nesimî re wê dibînin wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, nepeniya di gotinê de a bi aqil wê bixwezê ew bi wê di felsefeyê de wê di wê temenê de wê, fahmbikê û wê di rengekê de wê, werênê ser ziman.

Bi heman rengê wê di hijmaran de wê, bi awayekê wê mijare şîroveyên weke ku ew wê weke nesimî wê bikê ku ew bigihijê wateyên di wê de bi nepenî wê bikê. Di vegotina hay û yekzan de wê, di wê temenê de wê, şîroveyên ku ew di wê de dikê wê di wê çerçoveyê de wê, şîroveya mistisismê û di fahmkirina wê de wê bixwezê ku ew wê, têbigihê û kûr bibê.

Çîroka Hayy li giravek di Okyanûsa Hindê de derbas dibe. Ibn Tufeyl di derbarê jidayikbûna Hayy de du alternatîfan pêşkêş dike û ji xwendevan re dihêle ku kîjanê hilbijêrin. Li gorî alternatîfên yekem, xwûşka şahê hesûd a giravê bi cîranê xwe yê bi navê Yakzan re zewicî û jê re zarokê hanî dinyayê. Lê ji tirsê ku birayê wî zarokê wî yê nûbûyî bikuje, zarok xiste selikekê û di deryayê de hişt û okyanûsê ew bir giraveke berdayî û hanî ber peravê. zarokê birçî digirî dengê wê bi gazelek ku zaroka xwe wînda kir hat bihîstin.

Di wê rengê vegotinê a weke ya ku wê di rengê weke ya nebi musa de ku wê bibê wê di renekê de wê mirov wê rastî dîmenekê fahmkirinê ji nava wê vegotinê. Di wê temenê de wê, têngînên wê êdî wê bi wê têngînek mistikî wê di dewama wê de wê li wê li hev wê bihûnê.

Di vegotinê de wê, aliyekê din ê weke vegotinê wê li ser temenê 'hatina li hebûnê' wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, bi nefsa ku ew ji aliyê xwûdê ve hatî afirandin wê, bi cezwerî wê aliyên wê yên nayêna dîtin wê bixwezê ku ew bi wê re wê bênê li berçav.

Ibni tufeyl wê bi mejiyê keşifvanekê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, di herikina nivêsa xwe de wê, bi nerînek çavdêr ku wê bi tesbîtkirinên ku ew bikê re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, mijare felsefeyê wê di renekê de wê li ser wate, lêker, mana û hwd re wê, di wê rengê de wê bi gotinên xwe re wê, bi lêkerkirinên ku ew dikê re wê li uev gotinên xwe wê bi hûnê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, mijarên weke yên gerdûnê û hwd wê bi wê re wê niqaş bikê. Minaq wê di têngîna weke 'ku wê di gerdûnê de wê pîrr bûjenî wê hebê û tevî wê hayy bigihijê yekbûna gerdûnê' wê, bi wê re wê, bikirpênê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, mijarên weke yên bi têngîna hebûna teqez, aqilê teorikî û pîretikî, hebûna bi derfet û ankû ne pêwîstîni, bi sehên xwe gihiştina derkkirinê bi dîtinên xwe ji nava jîyanê û hwd wê weke têngînên ku ew bi wê re wê li wan wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe ku wê werênê ser ziman bê. Wê di wê temenê de wê rastiyê, rasttîyê û ankû rastteqiniyê wê bi lêgerîna wê re wê, mijarên xwe yên ku ew dihênê ser ziman di nava berhama xwe de wê li hev bi hûnê û wê bênê ser ziman.

Weki din wêbi aqilê pîretikî wê pêwîstiyên pîretikî û ankû kirinî wê çî û çawa bin wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê di renekê de wê bênê ser ziman. wê di dewama wê de wê bi têngînek ku em bi gotina 'felsefeya mişrikî' re wê şîrovebikin wê çerçoveya wê bi rewîstî, rasyonali, astronomiyê û ankû gerdûnî û gelek aliyên din ên felsefeyî û zanistî re wê li hev di zikhev de wê bi hûnê û wê werênê ser ziman. Felsefeya ibni tufeyl wê di renekê de wê bandûra wê xwe di dîmenekê berfireh de wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Di herikina fahmkirina wî de wê ji têngîna mistisismê wê weke ku wê di dîmenekê de wê dîrkeve û wê bi dîmenekê weke yê bi rengê hizirvanên

weke thomas moore, thomasso compenelle û heta bacon ku wê werênina ser ziman wê, di hizrên wî de wê, bi dîmenê keşifvanekê wê di wê rengê de wê xwe bide dîyarkirin. Lê di aslê xwe de wî, di rastiye de wî li şûna mistikvanekê û ankû tasawufvanekê şîrovebikê wî weke keşifvanekê rasyonel wî şîrovebikê wê weke ku wê rasttir bê.

Ibni rûşd wê, li ser wê çerçoveya hizirkirina wî bi rasyonalitya ibni bacce û heta ya ibni tufeyl wê di renekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê, di awayekê de wê bi wê re wê, hizrên xwe wê pêşbixê. Rasyonalitya ibni rûşd wê di renekê de wê, bê temenê wê ku ew felsefeya demên kevnera a platon û aristo bi ya gelek filosofên din re li ser wê çerçoveyê re ew bixwênê û ew xwe bi wê re bigihênê li encaman.

Ibni rûşd wê li ser wê temenê wê bi têgînek rasyonel ku wê şîrovevan wî weke di çerçoveya felsefeya meşşai a ku wê pêşkeve weke filosofekê wê ye giring jî wê di renekê de wê pênasebikin û wê werênina ser ziman.

Lê ku em ji kijan aliyê ve wê binerin wê dikarin wê bibêjin ku ibni rûşd wê çavkani felsefeya wî ji sê aliyan ve wê li lê binerê û wê fahmbikê. Yek ji wan wê felsefeya demên kevnera a weke ya aristo, platon û hwd bê. Aliyê din wê çavkaniya wî ji ibni bacce û heta filosofên û keşifvanên weke ibni tufeyl û hwd bê ku wê li rojava wê, bi zêdeyî wê bandûra felsefeya xwe wê bidina dîyarkirin. Aliyê din ê sêyem jî wê di wê çerçoveyê de wê çavkaniya xate yazdanîyê li ser pêşektina mitrayî, zerdeşt, maniî û heta mezdekiyê û ku wê di temenê aqilekê rûniştî a herêmê de wê bibê re wê karibê wê biafirênê. Ji xwe wê meşşai bixwe jî wê hinekê wê weke zawacek felsefî a wê têgîna felsefeya wê xatê ku wê piştî mani û mezdek re wê xwe bide dîyarkirin bê wê bi felsefeya kevnera a aristo platon re ku wê were pêşxistin jî bê. Ku mirov wê zawaca felsefî a xate yazdanî û ya felsefeya kevnera a demên girêkî wê bi hev re wê nebînê wê nikaribê bi rastî pêşketina filosofên meşşaiyî jî fahmbikê û wê bi rastîyî wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê, tenê wê li ser têgînek aristotayi re wê hanîna ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê weke yekali wê hanîna ser ziman wê di nava rûpelên dîrokê û dîroka hizir de wê bimênê. Ber vê yekê ev wê bi rastî wê nikaribê wê rastiya wê bi tememî û baş wê werênê ser ziman.

Di pêşketina felsefeya sê û ankû filosofên demê ên giring de wê dikarê wê fahmbikê. Ibni sîna, ibni tufeyl, suhrewerdî û ibni rûşd de wê dikarê wê di temenê de wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê di renekê de

wê fahmbikê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê êdî wê werênê ser ziman.

Xosleta hizra ibni rûşd a sereka wê ew bê ku ew wê di awayekê de wê di nava ya teolojikî û felsefeyî de wê, rast bê ku ew wê levkirinekê wê bide çêkirin. Lê ew wê levkirinê wê bi temenê wê re wê bi aqilê felsefeyî û serwerîya wê re wê karibê wê pêşkeve û wê dîmenê wê yê fahmkirinê wê kaeribê were ser ziman wê li ser wê bisekinê. Yanî ew ne di wê têngîne de ya ku ew felsefeyê li leyha teolojiyê wê rewîze bikê. Ji xwe ya ku wê di awayekê de wê, gelek hizrên wî bê sedema wê ku wê şûn wê werina hiştin û ankû wê bi hinek berhemên wê re wê bê sedema windakirina wan jî wê di rastiyê de wê ev rastî bê.

Di felsefeya serdema navîn de wê weke nûqte û ankû keseyetek bi zane a zêde giring wê di wê warê de wê were bibê. gelek hizrên wî û pêşketina ku wî dixwest wê bide çêkirin ew hê jî di roja me de bi wê bi temenî wê nehatibê kifşkirin. Gelek aliyên wî bi felsefeya wî re hê jî wê weke li bendî kifşkirina xwe bin.

Di dema xwe de wê, berjêr çuyina rojhilat wê bi temen û çerçoveyek tundrew ku ew xwe li derve digirê wî hê di dema xwe de kifşkir û wê hewldana wî ya ku ew bi felsefeyê û təkiliya wê ya teolojiyê re wê di serî de wê bixwezê ku ew wê ji wê bide derbaskirin. Di wê temenê de wî bi felsefeyê di aslê xwe de ne xwest ku ew olek din wê biafirênê. Wî xwest ku ew ya ku ew heya bi felsefe bikê û wê di wê temenê de wê bigihênê pêşketina wê ya ku ew pêwîsta wê di wê demê ew ku ew bijî.

Ber vê yekê wê li ser felsefeyê ku wê weke 'şerhên li ser felsefeyê' jî wê karibin werina bi navkirin wê nivîsand û bi wê re wî xwest ku ew deriyekê pêşketinê wê vekê. Ya ku wê heta roja me jî wê di dîmenekê û awayekê de wê hê bi wî re wê ne hatibê dîtîn jî wê di dîmenekê de wê ev bê. Hinek ji wan berhemên wî yên giring di wê warê de wê bi navê 'es-Semau't-Tabif', 'Maba'de't-Tabi'a, Fi'n-Nefs, Fi's Sema, el-Asaru'l Ulviyye û hwd bin. Wê di wê çerçoveyê de wê li ser têngîna fizikê, metafîzîkê, gîyanê, metedolojiyê, gerdûn û hwd bin. Wê di wê çerçoveyê de wê, têngînen wî bi xwe re wê werênina ser ziman.

*Leaman, Olivier (1998), Averroes and his philosophy, Routledge,

*Leaman, Olivier (2002), An Introduction to Classical Islamic Philosophy (2nd utgave), Cambridge University Press,

*Baffioni, Carmela (2004), Averroes and the Aristotelian Heritage, Guida Editori

Bi vê yekê wê dema ku em felsefeya wî û nêzîkatiya wî ya li olê wê hildina li dest wê di wê temenê de wê di temenê 'rohnîkirinê' de wê bi wê re wê were dîtî ku ew wê bikê. Wê li ser temen û şêwayekê epistemîkî wê mijarê wê bi rêbazên wê yên zanîne re wê pêşî wê dahûrbîkê û wê bi wê re wê êdî wê mijarên wê bîne ser ziman ku ew pêwîstî çawa werina fahmkirin.

Ew wê, di wê temenê de wê dema ku ew dihênê ser ziman wê bi têngîna 'bûjenî aqilî sazûman wan û fahmkirina wan a bi rêkûpêk' re wê, mijarê wê hilde li dest.

Ew wê, di wê temenê de wê mijar armancê ku ew di nava têngîna olî de wê hilde li dest wê bi felsefeyê ew wê werênê ser ziman û wê bibêjê ku ew 'wê armanca wê ya pêşî wê ne bi zanîna pîretîkê bê wê bi zanîna teorîkî bê' re wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke ku em bi têngîna ibno bacce re wê dibînin wê, li ser têngîna rasyonalitya teqez wê bihîzîrê û wê, gihiştina 'zanîna rastteqî' wê weke gotinek ku ew di wê temenê de wê di nava hizrên xwe wê bi wê rengê wê bi kirpênê wê derkeve li pêş bê.

Ew wê mijare derkkirinê û bi pêjn û gotinan û lêker û salixkirinên wê, wate û kirdeyê û hwd wê çawa wê, fahmbîkê wê, li ser wan aliyan bi epistemolojîkî wê bisekinê. Ew wê bi wê re wê werênê ser ziman ku ew pîvane zanîne di zanîn û têngîna wê ya 'birhankirinê' de wê bibîne. Yanî wê nirxa argûmanê wê bi wê re wê derxê li pêş. Ji têngîna aqilê teorîkî û dîtîne aqilmeşandinê wê bi wê çerçoveyê wê bi temenê birhanê wê bibê. Wê, têngîna sedem û encamê û hwd jî wê bi wê re wê, bi awayekê wê derxê li pêş. Lê şêwayê ibni rûşd wê zêdetirî wê, di şêwayekê rasyonel û aqilzaniyek empirîkî de wê di dîmenekê zanyarî de wê xwe di dîmenekê de wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin.

Ibni rûşd wê têngîna qiyasê ku wê çî encamê wê bide û wê li gorî mirovan û nerînên cihê wê çawa wê cihê wê karibê bibê û ankû wê bibê wê bi wê re wê li ser wê bisekinê. Di awayekê din de jî wê bi têngîna sedem û encamê wê li ser têngîne bi hebûna zanîne ve girêdayî wê mijarê wê hilde li dest û wê di wê temenê de wê bi aqilîya wê re wê werênê ser ziman. Şêwayê dîyalektîkî ê ibni rûşd wê di wê temenê de wê, bi rengê hizirkirina wî re wê, xwe di dîmenekê de wê di cih de wê bide dîyarkirin.

Ew wê di wê temenê de wê dema ku ew mijare fahmkirinê wê hilde li dest wê di wê temenê de wê, li ser sê beşan wê werênê ser ziman. Beşa pêşî a ku ew wê ji waazan wê weke bi dogmayan wê mazin bibin û ew wê li nerînên din wê girti bin û wê, di wê temenê de wê, xwediyê nerînek

bê aqılmeşandin bê wê werênê ser ziman. Beşa din a duyem wê ya ku ew aqilê xwe bikardihênê û ew derdikeve dervî wan dogmayan wê, pêşnase dikê. Û beşa sêyem wê bi filosof û pêxember û kesên mazin ên bi wê rengê re wê pêñasebikê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê were dîtin ku wê ibni rûşd wê bi zêdeyî wê mijare tşkiliya felsefe û olê wê bimijare fahmkirinê. Ew wê di wê temenê de wê, bixwezê ku ew mirovên ku ew bi zanîna hebûnê mazin bûna ew di mejiyê wan de hebûna zanînê wê di mejî de wê bi temen bikê û wê ji aliyê xwe ve wê weke ku wê bi temen û temem bikê. Di wê temenê de wê ibni rûşd wê mijare girêdana bi baweriyê re wê, çawa wê karibê mirov û nerîna mirov li zanînê wê bide girtin wê bikê berlêpîrsînê. Li ser wê çerçoveyê wê hizrên xwe yên ku ew dihênê ser ziman wê, zêde hebin. Li gorî wî, mijare rasyonalityê û ankû ya mantiqê wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê pêwîst bê ku ew di dîmenekê de were fahmkirin û ew bê hildan li dest. Di felsefeya ibni rûşd de wê têtîna bi gihiştina zanîna rastteqniyê ku wê li wê bihizirê wê, bi rastteqîniya zanînê re wê gotinê wê bi temen bikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ji wê rengê hizirkirina wî mirov dikarê wê bi rehetî di rengê de wê fahmbikê ku wê weke ku wê bahsa hizrên filosofên weke ibni bacce wê weke ku wê li ser wî hebê. Li ser wê temenê wê têtînen weke 'rastteqniya teqez', 'rastteqniya gerdûn', û hwd wê, weke gotin û têtînen ku ew wê di wan de wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê bi aqilekê rasyonel wê bixwezê ku ew di wê temenê de ew bigihêjê encamekê di mejiyê xwe de.

İbni rûşd wê dema ku wê di wê temenê de wê bikeve nava hewldana fahmkirinekê wê bi wê re wê, mijare hebûnê wê bi têtîna metafîzîka hebûnê û ankû 'metafîzîka xwûdê' re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Di wê de wê, ibni rûşd wê serî li birhana kosmolojikî wê bide kue wê, dixwezê mijarê wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê mijare jîyanê wê, di wê çerçoveyê de wê bi aqilê pîretikî wê lê bihizirê û wê bi wê re wê mijare sazûmana xwezayê, tefkirkirinên bi wê û hwd re wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî wî çavkaniya wê sazûmana xwezayê wê çi bê? Ew wê, di wê çerçoveya aqilê teqez de wê li wê bihizirê û ew wê, di rengê de wê, bixwezê wê weke têtînek hebûnê wê pêñasebikê.

Di wê temenê de wê, mijare hebûnê dijîn di nava wê de jî wê ew wê çi

*Kogan, Barry S. (1985), Averroes and the Metaphysics of Causation, SUNY Press,

bin û bo çi bin wê bi têtînekê wê weke ku wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê, mijare jîyanê wê di wê temenê de wê, hilde li dest. Li gorî wî, dema ku wê xwûdê wê jîyan dabê wan wê demê wê, mafê ti kesekê nîn a wê jîyanê ji wan bigirê. Ne tenê kuştina mirovan her wusa wê weke ku wê maniyî wê pênamebikin wê kuştina zindiyan jî wê di rengekê de wê, rast nebînê û wê, di wê temenê de wê li ser temenê bo nekirina wê gotinên xwe wê bêtê ser ziman.

Ibni rûşd wê di mijare hebûnê û jîyanê de wê sazûmana gerdûnê wê bi wê re wê ji gerdûnê û bi ber jîyanê ve wê, di dîmenekê de wê bihizirê û wê bixwezê ku ew di çerçoveya aqilê xwe yê rasyonali de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina hebûnê de wê, çawa wê karibê mirov wê bibê xwediyê tefkirekê wê li ser wê bisekinê. Ev wê weke ku wê bo wî giring bê.

Ew wê weke ku wê ibni bacce wê bikê wê gerdûnê wê bişibênê zindiyekê wê li wê bihizirê. Wê ew zindi wê bo ku ew hebûna xwe ew bide domandin wê pêwîstiya wê bi çi hebê wê li gorî wî ya gerdûnê jî wê bi wê hebê.

Ew dema ku wê sifaten xwûdê wê nîqaş bikê wê, mijare yekitiyê wê bi wê re wê kifşbikê û wê derxê li pêş. Li gorî wî tişt û hebûn wê di yekitiyekê de wê hebê. Li ser wê re wê hizrên xwe wê li hemberî argûmanên eş'arriyan wê werênê ser ziman. Li hemberê argûmanê eş'arriyan ê bi rengê 'di nava wan de wê bi ihtimale derketina li holê a levnekirinê bi yekitiyê, yek û an jî herduyên bi carekê xwûdê nebê bê' re ku wê werênina ser ziman wê, ibni rûşd wê li gorî wê ev encama ku wê ew tefkir dikin wê weke wê nebê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Weki din ibni rûşd wê dervî ya yekitiyê wê têtînen din wê di dewama wê de ên weke 'jîyanê', 'wînê', 'dîtin', 'bihîstin', 'sîyan', 'kelem' û hwd re wê nîqaşên xwe wê li ser wan re wê bide domandin. Ev nûqtayên ku ew dihilbijêrê di nîqaşê de wê weke nûqtayên giring bin ku ew li wan dihizirê û ew dixwezê di wan de wê, hizra xwe bi wan re werênê ser ziman.

Aliyekê din wê bi têtîna zanîna mirov û ya xwûdê re wê, li wê bihizirê. Wê mijare zanînê û têtîna herikina jîyanê û hebûna tevgerê ku ew bi wê re li wê dihizirê wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li gorî ibni rûşd wê, zanêna mirovan wê bi sehên wan digirin û wê bi gûharîner bê. Gelo zanîna xwûdayî wê gûharîner bê wê li wê bihizirê. Di nava filosofên serdema navîn de wê, zêde wê rastî

wê newê ku wê bahsa tégîan gûharînê bi zanîna xwûdê re wê were kirin. Yên ku ew dihênina ser ziman jî wê bi aliyê tégîna 'nevegûhar' de wê werênina ser ziman. Lê ew wê, di wê temenê de wê, aqilekê û hizrek weke ku ew dixwezê wê fahmbikê bi zimanekê lêpirsîner wê di wê temenê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li gorî ibni rûşd wê hinek çavkaniyên wê tégîna wî hebin. Minaq ew dema ku wê li ser sifatên xwûdê re wê nîqaş bikê wê, weke tégînen jîyanê, hebûnê û hwd wê, tégînen weke ku wê di xwe de wê bi dîmenekê wê tevger û gûharînê wê bi wê re wê di xwe de wê bihawênin û wê hebin. Wê demê ev ku wê di çavkaniya sifatan de bi wê rengê hebê wê demê wê weke ku wê pêwîst bê ku ew di nava wê de jî ew di renekê de weke ku ew pêwîsta hebê û ankû wê karibê wê di awayekê de bi wê re were kifşkirin.

Di mijare lêgerîna wê tégîna aqilê gûharîner wê bi wê re wê weke aliyekê dîn ê ku em bi xosleta hizra ibni rûşd re wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê êdî wê li wê bihizirê bê. Minaq wê dema ku wê sifata 'jîyane' ku wê hilde li dest wê li gorî wî weke tégînek lê zanîn barkirî wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê bi aqilê teqez û yê gûharîner ê ne teqez re wê bi hev re wê çawa wê karibê wê fahmbikê wê bi wê rengê hizirkirina xwe re wê, li ser wê bisekinê.

Di wê temenê de wê, bi tégînek weke ya aristoteyi re wê, bi xosletên cewherî û heyina wan a xwezayî re wê, di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê mijare jîyanê wê weke ku ew hatiya afirandina û ankû ew ji hetaheta ve ew heya wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ev tégîna ibni rûşd wê li ser tégîna xwezayê û ankû hebûna xwezayê bi tiştê û hwd re wê, bigihênê tégîn û lêpirsîna epistemikî a bi rengê 'koka gerdûnê' bi xwe re. Li gorî wî ew û dem wê bi hev re wê weke bi tégîna dem û mekanê bi hevkeyekê ku wê bibê re wê di renekê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê weke ku wê destpêka demê wê bi bûyina wê re wê, bide dîyarkirin û wê werênê ser ziman. Lê di hinek tégînen xwe yê dîn de jî wê mijare demê wê dema ku wê werênê ser ziman wê

*Leaman, Olivier (1998), Averroes and his philosophy, Routledge,

bi awayekê ´di wê de bûyina wê´ re wê, di renekê de wê, bi kirdeyekê û morfolojîyekê bi fahmkirinê wê êdî wê, demê wê di wê têgînek hetahetayî de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bibê û wê, intibaya ku wê gerdûn wê di wê de wê rûbide wê werênê ser ziman.

Li ser wê têgîna sermedê û hebûnê re wê di renekê de wê, weke ku wê were nîqaşkirin wê bikê. Bi hizrên gazali re jî wê li ser wê temenê wê di wê rengê de wê bikeve nîqaşê. Ew di wê nûqteyê de wê, gotina sermedîyê wê bi demê re wê, weke bi hebûna xwûdayê ku ew wê weke dervî wê li wê bihizirê re wê di renekê de wê werênê ser ziman.

İbni rûşd wê li ser rewşa demî a xwûdayî wê di wê temenê de wê di renekê de wê hizrên xwe wê bi wê çerçoveyê wê werênê ser ziman. Wê, bi wê re wê çerçoveya xwe ya teorikî a demê wê bi wê re wê, bide dîyarkirin. Li gorî vê yekê, em mirov dikarin biryarê bidin ku tiştê bikin, berî ku tevbigerin demê diyar bisekinin, lê rewşek wusa ji Xwûdê re dernakeve. Ji bo Xwûdê, di navbera xwestek û çalakîyê de, di navbera wîn û kiryarê de ferq tûne; ankû, di navbera xebitandina kiryara afirandinê de, ku yekser bi emrê Xwûdê çêdibe, û afirandina rastîn a mebesta vê kiryarê de, cihê qutbûnê tûne. Li hember têgihiştina ku Xwûdê di wextê xwe de tev li dinyayê hukum dike, Ibn Ruşd diyar dike ka çi kêliyêkê ji kêliyeka din vediqetîne, çi jê re hişt ku cihan di demê diyarkirî de biafirîne, ne di demê din de. Li ser wê temenê wê mijare bûyinê û afirandinê wê li ser pêvajoyek ku ew di dewama hev de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê bènê ser ziman. Di wê temenê de ew wê bi wê re wê li wê dihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman ku wê, ji kêliyêkê li ya din wê di wê temenê de wê bi teherêk diyalektikî wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Di têgîna afirandinê a ibni rûşd de wê, dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ew, li dewama hev wê dihênê ser ziman û wê weke aliyekê din ê giring ku em di dewama wê de wê bi kirpênê û bi wê re wê werênina ser ziman ew wê ji nebûnê bûyinê wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê herênêkê wê di renekê de wê, bi hizra xwe re wê werênê ser ziman û wê bide dîyarkirin. Li gorî wî weke ku wê darêjk û bûjen wê bi hatina ba hev re ew wê pêvajoya afirandinê wê di renekê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê, di wê çerçoveyê de wê, di dîmenê ibni rûşd de wê, weke ku wê, gelek oldar wê weke ´destpêka afirandinê ku ew bi xwûdê re di dewama hev de dide destpêkirin´ ku mirov dikarê di wê rengê de jî wê fahmbikê û wê dervî wê, di renekê din ê weke ku wê bi xwe re wê, bi

çavkaniya wê darêjk û bûjenê û têkiliê û bandûr, û hwd re wê, di rengê de wê bi derfet bê ku mirov wê karibê bi wê rengê dervî wê jî li wê bigihijê têgînek bi fahmkirinê.

Li ser wê çerçoveyê ku em hizra ibni rûşd wê bi têgîna gerdûna wî û hizrên wî ên di wê temenê de wê li wê dihizirê wê di wê rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew wê, weke çavkaniya fizikê û metafizikê wê bi heman tozê wê bibînê û wê di wê nûqteyê de wê weke cewherê, potansiyalê û hwd re wê di reng û dîmenekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê li wê bihizirê.

Ew wê dema ku wê bi têkiliya fizikî wê li wê dihizirê wê, ji sê aliyan ve wê dikarê bi hizrên wî fahmbikê. Yek wê bi hebûna aqilê pîretikî ê fizikî-bûjenî ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê bê. Wê aqilê ji wê bi hiş dihê derkkirin wê weke 'aqilê şenber' bê. Wê bi wê re wê, ev wê, piştî ku ew bû wê, pêvajoya wê teorikî wê destpê bikê û ew jî wê bi wê aqilê şenber û razberbûyina wê re wê, êdî wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê êdî wê bibê.

Di dewama wê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê bii wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, ev pêvajo wê di xwe de wê bi rewşên zêhnî ên ku ew diafirênê re wê, bi têgîna darêjkê û hişmendîya wê ya bûjenî ku wê ji wê cihê û dervî wê bi wê were lê hizirkirin re wê pêvajoya hizirkirina razberiya aqilî wê bi teorikî wê destpê bikê û wê pêşkeve.

Ev jî wê di wê rewşê de wê êdî wê, bi xwe re wê di wê de wê, bi hizirkirin di xwe de û ankû di wê de ku wê bibin re wê êdî wê bibê. Ev hizirkirin wê di wê de wê bi aqilmeşandin zêhnî wê bibin û wê fêrsên fenomenî wê bi xwe re wê li gorî wê biafirênê. Fêrsên fenomenî wê weke têgînên şubjeyî ên hizirkirinê ên bi wê hişê bin. Ew wê, bi wê çerçoveyê wê bi pêvajoyek din a aqilî re wê were temem kirin. Ew jî wê aqilekê şubjeyî ku wê bi wê re û di dîmenekê darazî de wê, ew fêrsên fenomenî wê çî bin wê bi wê re wê, êdî wê, bi wê re wê hizirkirin wê bibê. Ew wê, di wê pêvajoya hizirkirinê de wê fenomenên ku ew dibin wê piştî wê re ku wê weke fenomenên wê fêrsên fenomenî wê salixbikin wê fenomenên fêrsî ên weke di reng û dîmenê bûjen û biriqîna wê ji wê girtinê ku wê bibê re wê di rengê de wê êdî wê bibê û wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê êdî wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê nûqteyê ibni rûşd wê di aslê xwe de wê epistemiyek zêde komplike wê ji aliye xwe ve wê bi aqil wê bi afirênê. Ew têgîna

rasyonaliteya razber a ibni bacce wê di wê temenê de wê ji wî re wê ji wê çerçoveya hizirkirinê re wê weke ku wê bibê peyxam û wê weke çavkaniyek hizrî wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide hanîn li ser ziman.

İbni rûşd wê dema ku wê bahsa gerdûnê û jîyanê wê biikê wê kirdeya gûharînê wê weke kirdeyek bingihîn wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew wê, mijare hebûnê bi wê pêvajoya wê ya gûharînê re wê, li wê bihizirê. Ber vê yekê wê, serî li aqilê rasyonaliteya razberî wê bixê. Wê bi wê re wê d iwê temenê de ew wê werênê ser ziman. Li gorî w hebûn wê ji bûjen darêjkê wê bibê. ji aliyê din ê duyem ve wê werênê ser ziman ku wê hebûna bûjenê wê di wê temenê de wê, weke têngînek ku ew çavkaniya wê toz û potansiyalê bê. Di dewama wê de wê pêvajoya bûyinê û ji hev felişênê wê weke aliyekê wê yê din ku ew li ser wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, ibni rûşd wê, bi aqilê hebûnê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê weke ku ew ji aliyê xwe ve wê pênase dikê 'ew li hemberî dogmayan disekinê' re wê, di rengekê de wê şîroveyên xwe bi felsefeya xwe re wê, werênê li ser ziman.

Di dewama wê de wê pêvajoya ezmûnê bi têngînek emprikî wê li ser çavkaniya aqilî re ku ew li wê dihizirê wê d irengê de wê were dîtin ku ew wê dihênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê werênê ser ziman ku 'wê her aqil wê ji ya berî xwe wê, bi 'sûdûr'kirinê re wê bi ji wê girtinê re wê pêşkeve. Di wê temenê de ew wê, di rengekê de wê di rengekê dikirpênê ku wê mijare aqilê jîyanî wê bi dîtnîn û jîyanê û tefkirkirinê û hwd re wê çawa wê were bidest kirin re wê li wê bihizirê. İbni rûşd wê xosletek din wê weke ku wê ji hizrên ibni bacce wê bigirê û wê zêde ev xoslet wê bi filosofên din ên hemdemiya wî re wê nebê. Heta wê nûqtayê wê di gelek hizrên ku wê werina ser ziman de wê, di rengekê de wê, mijare 'pitrastkirinê' wê ji aliyekê ve wê weke ku wê li wê bihizirê. Lê wê li rex wê 'rastbûna wê' tenê wê bi şîpartina aqilê xwûdayî ê teolojikî û ankû rêgezên wê û hwd re wê karibê bibê wê bixwezê wê lê bipirsê. Ev xosletê wê dema ku em hizrên williamê ockhamî dixwênin wê li ser têngîna wî ya nominalist û kifşkirinênên wî yên di zêhnê de ku ew dikê ew jî wê li ser wê re wê, di rengekê de wê, bi têngînek rasyonalî wê di rengekê de wê lêbipirsê. Ew rastîfîyê wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman.

İbni rûşd wê di nava şîroveyên xwe li ser 'wîna azad' ku ew dikê de wê di rengekê de wê were dîtin ku ew wê, bi kirin, tevger, çalaki, encamên

wan û pitrastkirina wan û di wê piştrastkirinê de wê rastîfî û hwd wê çawa wê karibê wê li wê bihizirê û hwd re wê, di rengê de wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Ew wê dema ku wê rêgezên teolojikî ku ew wê weke 'pêwîstîn werina hanin li cih' ku wê şîrovebikê wê, di wê de wê weke ku wê bixwezê deriyekê fahmkirinê ji wê nûqteyê û ankû bo wê nûqteyê bi li lê hizirkirinê re wê vekirî bihêlê. Tiştê ku em pêwîstin weke wê bikin wê karibê wê weke teqez rastiyeke wê şîrovebikê? Wê di wê rengê de wê pirsan wê ji aliyê xwe ve wê bi hizirî wê weke ku wê bikê.

Li gorî wî wê gotina 'rastitiyê' wê di wê nûqteyê de wê ji dû aliyên ve wê karibê wê hilde li dest û wê fahmbikê. Yek wê ji aliyê wîna mirov a azad ve bê ku mirov wê bi wê re ku ew wê, dîyarbikê ku ew wê çawa wê bikê û wê weke 'rastiya xwe' wê bîne li holê. Ji aliyê din ê duyem ve jî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê di asta dawî de wê mirov wê, xwediyê xwezayek serbixwe bê. Wê azadîya mirov wê ji wê çavkaniya xwe wê di mirov de wê bigirê. Ya ku wê weke rastiyeke wê were ser ziman ew wê, karibê xwe dervî wê bide dîyarkirin ku ew wê weke ne rast li gorî xwe wê bibîne.

Di wê çerçoveyê de wê, ji aliyê din ve jî wê mijare 'rastiyan hevbeş' ku wê zêde ne zêde jî bê wê bi hinek gotin û kirpendinên wî were dîtin ku ew wê li wan bihizirê. Di awayekê de wê, di nava sazûmana jîyane xwe ya hewirdorê û civakî de wê bi wê ve girêdayî wê di rengê de wê, hilde li dest û wê werênê ser ziman. Ew wê li ser wê temenê wê, di nava wê de jî wê weke 'hebûnek bi wî' ku ew ji kiryar û çalakiyên xwe berpîrsiyar bê wê bibê û wê, bijî. Di wê rewşê de ibni rûşd wê du tîgînan wê di zikhev de wê bixwezê wê werênê ser ziman. Yek wê ya li gorî giştî û sazûmana wê û ya din wê li mirov, xwestek û rastîya ku ew wê rast dibîne.

Ew wê di wê çerçoveyê de wê bi tîgînekê wê, bahsa encamên kiryar û çalakiyên mirov wê bikê û wê bi wê re wê di rengê de wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman. Mirov wê di kiryara xwe de wê, di ahenge xwe de û di xwezaya xwe de wê bixwezê ku ew bigihîje ya baş wê pênasibikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, dilxwîyê, şahiyê, başiyê, sîyanê û hwd wê weke aliyên ku ew bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Ibni rûşd wê aqil û gîyanê wê di hevîyekiyekê de wê di rengê de wê, şîrove bikê. Wê di dewama wê de wê, tîgînen weke sîyanê wê, bi wê re

wê, weke 'beşên ji wê' ew wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Weki din wê weke aliyên din wê bi têtîna 'iffetê' û azmûnê û hwd re wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Piştî wê di gîyanê de wê dadmendiyê û têtîna dîrûstîtîyê wê bi wê re wê, weke aliyekê wê yê din wê êdî wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Wê di awayekê de wê, di dewama wê de wê dema ku wê têtîna xwe ya civakî wê bi têtînen weke 'ramyarî' û hwd re wê şîrovebikê wê, di temenekê xwezayî û têtîna sîyanê û idealê a ku weke ku em dîmenekê wê di nava felsefeya platon de wê dibînin wê li ser çerçoveyek xwezayî a jîyanê wê, werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, dihênê ser ziman ku wê, dema ku wê rêvebêbirin, ramyarî û rêzanî wê were kirin ew bi temenekê dîrûst û hûqûqî ku ew were kirin û di wê çerçoveyê de rastîtî di awayekê de wê ji dest newê berdan. Di dewama wê de wê, têtînen civakê ên ibni bacce wê were dîtin ku wê di renekê de wê bandûra wan wê bi zêdeyî wê li ser ibnî rûşd û hizirkirinên wî yên ku ew piştî dikê wê bibê. Ew wê, têtînek layiqî wê, di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Û wê di wê temenê de wê, bi têtîna dîrûstbûnê, hûqûq û wekhevîyê wê, nêz bibê.

Felsefeya îşraqê û pêşketina wê ya li herêmê

Ku mirov wê ji kijan aliyê ve wê li wê binerê wê weke ku em bi têtîna îşraqiyê û hwd re wê dibînê wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê temen û çavkaniyek zêde girîng wê li herêmê wê bi wê re wê, were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin.

Felsefeya îşraqê ku mirov wê werênê ser ziman wê di destpêkê de wê hinek aliyên wê yên ku em di çerçoveya şertûmercên demên de wê dikarin wê şîrovebikin û karibin wê werênina ser ziman wê di serî de wê di renekê de wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin. Ev jî wê bi têtîhên felsefeyê êm demên berî islamê û felsefeya wê bê. Li gorî gelek şîroveyên ku wê li ser wê nûqteyê wê werina kirin jî wê weke çavkaniyek wê ya ku ew ji wê dihê tê ku ew wê ev û wê sedema pêşketina wê jî wê di awayekê de wê were hanîn li ser ziman.

Lê di wê demê de wê piştî manîyan wê mezdeki wê çerçoveya giştî wê li herêmê wê giştî wê hebê û wê di wê temenê de wê dikarê bi wan re wê werênê ser ziman ku wê çawa wê di renekê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Kevneşopîya hizirkirinê a wê demê wê di wê temenê de wê bi wê re wê pêşkeve û wê li dema wê ola nû jî wê serwer bibê. Di awayekê de wê, ji ber têtînen ramyarî û çerçoveya wê ya serdestîyê a teolojîkî û

hwd wê, ev têtîn wê weke têtînnên ku wê dervî wê werina şîrovekirin jî wê di rengekê de wê werina ji holê rakirin.

Li ser menşeyiya gotina 'îşraqiyê' wê diikarê wê bibêjê ku wê çavkaniya wê, baweriya kurdistanî a berî islamê bê. Ew wê ji wê gûman tine bê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, bi wê re wê, di rengekê de wê, têtîna rohnîyê, rojê û hwd re ku wê di nava baweriyên kevn de wê serwer bin wê bi wan re wê weke têtînek kirpendinê bê. Bi awayekê din ê morfolojikî wê beremberê wê gotina 'nûrhê' bê. Di wê temenê de wê ev jî wê weke 'rohniya rohanî' wê dîrengekê de wê, karibê wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, dema ku em li nava têtînnên felsefeyî ên demê binerê wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di awayekê de wê, filosofên weke el-kindî, farabî, û heta ibni sîna wê li ser wê çerçoveyê û xatê wê bihizirin û wê di rengekê de wê hizrên xwe wê werênina ser ziman. hizrên ibni tûfeyl ku ew di têtîna xwe ya 'hây bi yekzan' û ankû bi gotinek din 'hây û yekzan' ku wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê weke têtînna ku wê karibê li gorî fêrsên hizirkirî ên berê ku wê di wê demê de wê hê bi bandûra aqilekê wê yê civakî ê rûniştî wê hebê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare şîroveyên îşraqî de wê, ya ku wê bi wê re wê di rengekê de wê derkeve li pêş wê, têtîna rohnîyê bê. Felsefeya wê û hişmendiya wê bi zêdeyî wê li ser temenekê hemdem wê mani wê pêşbixê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, were dîtîna ku wê di dîmenekê de wê were li ser ziman.

Di nava hizrên îşraqiyê de wê, dikarê wê bi ekolî wê bi du aliyên wê werênê ser ziman. aliyê pêşîbî pêvajoya berî islamê ku wê li herêma wêbi aqilekê rûniştî wê hebê wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê werê de wê gelek çavkaniyên wê jî wê di nava manitiyan, mezdekiyan, yarsaniyan, êzdayiyan û hwd de wê were dîtîna ku wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê li ser wê temenê wê bandûra îşraqiyê wê piştî wê di nava islamê de wê bi rengekê ekolî wê, weke di rengekê mezhebî de wê pêşkeve. Yarsanî, êzdayî û hwd wê, ji xwe wê bi reng û baweriya xwe

*Hopkins, Keith (July 2001). *A World Full of Gods: The Strange Triumph of Christianity*. New York: Plume.

*Walbridge, John (1999) *The Leaven of the Ancients: Suhrawardi and the Heritage of the Greeks*

*Ziai, H. (1996) *Shihab al-Din Suhrawardi: Founder of the Illuminationist School*, in S.H. Nasr and O. Leaman (eds) *History of Islamic Philosophy*, London: Biography of al-Suhrawardi.

wê cihêbûna xwe wê piştre wê denezênin. Yarsanî wê bi sultan sahaq û êzdayî piştî wê bi şêx adî û hwd re wê ew wê bikin. Wekî din weke gerseyaya din a wê ekolê ku wê bi wê pêşkeve wê elewî bin. Lê ew wê, kesekê wusa ku wê rengê wê bide dîyarkirin wê ji nava xwe wê dernexin ku ew rengê wê bidina dîyarkirin. Ew jî wê, piştî wê ne pêşxistinê wê êdî wê bina temenê maniûpulekirinê li ser mezhebên islamî re ku ew wê weke çawa wê li wê di temenekê entegrekirinê de wê were pêşxistin û lê nerîn êdî wê çina bi ser wê de. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê ji nava xwe dernexistina pirekê ku ew karibê wê rengê wê bi giştî di wê rengê de bide dîyarkirin wê encamên wê di demên wê yên piştre wê ji wê re wê di wê rengê de wê, bi xirabî wê xwe bidina dîyarkirin. Li ser temenê nivîsandina mejuyê ku wê were kirin wê kesên ku wê derkevin jî wê, di renekê de ên weke hallacc, nesimê û hwd wê, çendî ku wê ji aliyê heman olê ve wê were bi dervekirin û dawî li wan wê were hanîn lê wêbi şîroveyn ku wê li ser wan re wê were kirin jî wê çawa wê, elewîti bi wê were weke 'di dîmenê mezhebekê islamî' de wê were pênasekirin û ankû wê weke wê ji heman çavkaniyê wê were pênasekirin wê were hanîn li ser ziman.

Ev têngî hemû wê weke têngînen dîroka wê ya menupulakirî ên ku ew wê bi wê re wê dem bi dem wê bê sedema komkujiyên ku wê were serê wan jî wê karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, di rengê wê yê rast de wê, felsefeya îşraqiyê wê, li ser wê re wê pirsê wê dikarê wê bikê. Gelo ew wê weynê dikarê wê bileyizê bê. Ku ew ji wan şîroveyn manipulatif ku wê piştî bi dervekirina suhwerdî wê li ser wê re wê werina kirin ku ew dervî wan di temenekê rast de ew were fahmkirin wê di dîmenekê de wê weke ku wê karibê wê weynê bi şîrove û fahmkirina xwe re ew bileyizê.

Îşraqî wê di wê çerçoveyê de wê, di renekê de wê, hizrên wê û elewîti wê pîrr zêde wê di levkirmekê de bin. Di wê çerçoveyê de wê ji xwe filosofên ku ew di nava xwe de bahsa wan dikê û gelek ji an weke hallac hatina qatilkirin wê, ji wê çavkaniyê wê hizrên xwe wê pêşbixin. Ew çavkani jî wê weke çavkaniyek ku mirov wê karibê wê heta berî islamê wê karibê wê bide birin.

Ku em di wê nûqtayê de wê zêde dirêj nekin û werina ser felsefeya îşraqiyê û çerçoveya wê ya fahmkirinê wê di wê temenê de wê di renekê

*Manichaeism". New Advent Encyclopedia. Retrieved 4 October 2013

de wê karibê di dîmenekê baş de wê werênê ser ziman. Çavkaniyên wê yên dîrokî, civakî û felsefeyî wê, di wê temenê de wê cihê bin. Di awayekê de wê çendî ku wê, bi şîroveyên weke entengrekirinê wê li ser wê re wê werina kirin jî û wê weke ‘‘felsefeyek islamî’’ wê were pênasekirin jî lê wê di rastiya xwe de wê dervî wê di awayekê de wê xwediye dîmenekê fahmkirinê ê ku em bi zelalî wê dikarin wê pênasebikin û wê werênina ser ziman bê.

Dema ku em bahsa felsefeya îşraqiyê dinerin wê dibînin ku wê suhrewerdî wê di wê demê de wê bi afirandina çerçoveya wê ya hizrî, û pêşxistina terminolojiya wê re wê derkeve li pêş. Ew wê aqil û bi aqilbûnê wê pêşî wê derkeve li pêş û wê di wê temenê de wê pêşî kesên ku ew wê bi aqil dijîn lê ew ne di farqê, hişê giringiya wê de na wê bênê ser ziman. Ya koma duyem wê kesên weke bi zane ên weke ankû filosof û hwd wê, werênê ser ziman. Weki din wê dema ku ew bahsa hizir dikê wê, li koma wê beş bikê. Ya pêşî a ji rêzê û ew wê bi wê were jin kirin. Ya duyem wê weke ya bi filosof û hwd ku wê werênina ser ziman û ya sêyem wê bi komên weke aqilê ser hemûyan a ku wê li ‘hemû nepeniyên gerdûnê wê şîyar bibê’ re wê werênê ser ziman.

Wê di awayekê din de wê dema ku wê ji suhrewerdî wê bahsa wî were kirin wê weke ‘şeyhul îşraq’ wê ji wî were bahskirin. Ankû wê bi gotina ‘şêxê rohnîyê’ ku wê karibê bahsa wî bikê û wê werê hanîn li ser ziman. Suhrewerdî û ankû Şûhabûddînê suhrewerdî’ ku wê weke navê wî bê di nava kurdan de wê, navê sûhrewerdîtiyê wê di wê temenê de wê, ew bixwe jî wê di wê rengê de wê, di waya rohnîyê de wê were dîtin ku wê were pênasekirin. Di kurdî de wê navê suhrewerdî wê, ji gotinên ‘sühr û ‘werdîyê’ wê pêk werê. Sühr wê di wateya rohnîya jiyanê a pîroz û ankû bi têngîna rohnîya rûhanî ku wê weke çavkaniya jîyanê wê were pênasekirin wê di rengekê de wê, ji wê were bahskirin û wê were hanîn li ser ziman. Di dewama wê de wê, werdîyê wê bi têngîna ‘lêghiştinê’, pêşveçûyinê’, ‘gihîştina li wê ..’ û hwd re wê, karibê bi wê rengê bi gelek wateyên din re jî wê werênê ser ziman. Yanî di gotinek din de wê, şuhabuddin wê, di wê rengê de wê weke kesê xwe daya wê rohnîyê û

*L. Esposito, John; Moosa, Matti (1995). "Alawiyah". The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World vol. 1. New York, USA: Oxford University Press

*Herbermann, Charles George (2005). Encyclopaedia of sects & religious doctrines. Vol. 1 (3rd ed.). Cosmo Publications. p. 15–16.

weke kesê ku ew wê, li wê nepeniya wê rohniya jîyanê gihiştiya wê di rengê de wê ji wî di wê temenê de wê bahsa wî were kirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê sûhrewerdî wê, di wê temenê de wê, bi felsefeya xwe re wê, di rengê de wê bi şîroveyên xwe yê li ser rohnîyê ku wê di wê temenê de wê bi wî û navê wî re wê were şîrovekirin re wê were hanîn li ser ziman. Sûhrewerdî wê di dema xwe de wê li gihiştiya kurdistanê wê bigerihê wê demek zêde wê piştî ku wê li deverên rojhilatê kurdistanê wê derbas bikê wê were deverên weke rojava, merdînê, botanê û hwd wê li wan wê bimênê û wê jîyane xwe wê derbas bikê. Di wê demê de wê li rojava wê, felsefeya wî ya rohnîyê wê, bi hanînên wê yê li ser ziman û li dora wê komabûna girseyan re wê di aqilê mirovan de wê bimênê.

Di dema eyûbîyan de wê bi kurê selahadinê eyûbî melik es-zahir re wê têkiliyek wî ya baş jî wê ji wê were bahskirin ku wê hebê. Wê di wê temenê de wê demên dirêj wê li qasra es-zahir jî wê derbas bikê. Wê heta ku wê weke şewirmendekê jî wê di qasra es-zahir de wê bimênê û wê demên xwe wê derbasbikê.

Biqasî ku wê were dîtin wê ji es-zahir re jî wê weke memoste jî wê demên xwe wê derbas bikê. Bi wê re wê weke şewirmend wê bimênê. Ji çavkaniyên filosofê kurd el-şadadî ku wê di biiografiya eyûbî de wê biqasî ku wê werênê ser ziman wê di wê temenê de bê wê, weke teoriyek cihê wê bîyê ser ziman û wê, di wê temenê de wê, weke 'li hemberî şariatê' wê were pênasekirin û wê piştê wê bikevîna xwûna es-zahir de ku ew serê wî bide lêxistin û piştê dihê lêxistin.

Ji aliyekê din ve jî wê, ji nava têgînên el-şadadî wê mirov wê fahmdikê ku ew wê, zêde bi zane, şahraza, bizane û bi aqilê xwe li ser herkesekê di wê demê de li dora xwe bê û wê, lihemberî wî dijberî wê bibê û nekişandina wî wê pêşkeve û wê bi wê yekê dijminatî û hwd wê lê pêşkeve. Di wê temenê de wê, tohmata li hemberî şariatê ku wê bi wî re wê were kirin û wê piştê ew wê bi wê rengê were qatilkirin wê di wê temenê de wê aliyekê wê ye din jî wê hebê.

Sûhrewerdî wê, di wê demê de wê, biqasî ku wê were dîtin wê pîrr zêde wê berhemên ku wê bi nivêsenê wê bibê û wê ji gotinan wê bê gotin ku wê, çendî rast bê em wê nizanin wê bi hinek gotinên weke 'ku wî pirtûkek nivîsandîya li ser felsefeya rohnîyê û ew weke li dijî şariatê hatiya pênasekirin û bi wê ew serê wî hatiya lêxistin.

*El-şadadî, biiografiya eyûbî

Lê ew hizrên wî yên rohnîyê ku ew wê bi salan wê, li qasrê bê wê bêne ser ziman û wê di wê temenê de wê newê pênasekirin. Ber vê yekê bi carekê bi hêncetek bi wê rengê pênasekirin wê di wê rewşê de wê cihê gûmanan jî wê ji aliyekê ve wê weke ku wê biafirênê.

Di warê nivîsandinên wî de wê, bi qasî ku wê were ser ziman wê, gelek nivîsandinên wî yên ku ew ne gihiştina roja me wê hebin. Lê yên ku ew gihiştina jî wê, bi navê 'Kitabû't-Telvfihiti'l-levhiyye ve'l arşîyye', Hikmet el-Îşrak' û 'el-Mukavemat' wê wê hebin. Dervî wan jî wê yên ku ew hena wê bibin. Lê di rengekê din de wê, mijare 'hikmetul îşraqê' û ankû 'felsefeya ronakbiriye' wê werênê ser ziman. Di felsefeya xwe de wê têngîna rasyonalmê bi aqilê pîretîkî û teorîkî wê werênê ser ziman û wê di wê de wê kûr bibê. Weki din wê metafizika wî di awayekê de wê li ser wê temenê wê derkeve li pêş ku ew wê di wê çerçoveyê de wê bi çavkaniyek hiyararşîyî ji gerdûnê û beta mirov wê bi awayekê fenonemolojîkî û ideayî wê werênê ser ziman wê bibê.

Di felsefeya suhrewerdî de wê were dîtin ku ew bi teknîkek teybet wê ziman û navaroka wê bi têngînek ontolojîkî wê hilde li dest û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew hebûna pêwîstîna wê bi têngîna 'rohniya rohnîyê' wê werênê ser ziman. Ew wê weke dagera wê rohnîyê wê bi kirpênê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li gorî wî rohnî wê çavkaniya wê di temenê afirandin û pêşketina hemû jîyanê û tiştên zindî û ne zindî de wê hebê û mirov û ti zindî wê nikaribê dervî wê bibêxwedyê jîyanekê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. ew bi têngîna rohnîya rûhanî' wê pênasê dikê û wê dihênê ser ziman.

Ew wê, di rengekê de wê li ser têngîna aristo a qatagoriyan û çînîkirinê re wê bi rengê ku wê pîvan di wê de wê nebê û wê bi tiştêkê ku ew hê hindik dihê zanîn re wê pênasekirina wê re wê li hemberî wê derkeve. Ew wê li ser têngînek cewherî a 'yek û yekî'ya wê re wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman. Li gorî fahmkirinê, bandûr û tevgera dihê awayê wê ku wê bibê û li tevgerê were lê daxistin. Bi wê yekê toz, tevger, têkili, nitelik û nicelik bi qatagoriyî hebûnekê ji yên din cihêkirina wê de wê, weke bi salixkirina wê re wê têr bibînê. Li gorî wî, aristo hebûnê bi aliyên wê yên din ên menewî ku wî nekiriya nava li berçav girtinê bi têngîna bûjena teqez ku wî li wê daxistiya û hanîya ser

* al-Shahrazuri, Shams al-Din (c. 1288) Sharh hikmat al-ishraq (Commentary on the Philosophy of Illumination), ed. H. Ziai, Tehran: Institute for Cultural Studies and Research

ziman wê bi wê re wê, weke bikeve nava bi sînorkirinê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizra li hemberê wê bi wê yekê wê bènê ser ziman.

Li gorî Sûhreverdi Arîsto û filozofên meşşai yên ku li pey wî mane, bûjenê wekî pêkhatyek ji toz û darêjkê pêk tê pênase kirine; Ew dibêjin ku ew bûjenê li ser bingehê veqetandîbûn û bênavberbûnê wekî taybetmendiya ciyawaziya a bûjenê danîne û ew îdia dikin ku mezinahî an mîqdar di diyarkirina bûjenê de rola xwe nake. Bi nêrfîna wî ev nêzîkatîyeke şaş a. Çimkî, ji bo wî, mezinahî tiştek ji laş nayê veqetandin, û ku berdewamî tiştek ji laş veqetandî ye, her çend ew têkiliya domdar a di navbera du hebûnan de diyar dike. Li gor nêrfîna Sûhwardî, hebûn ji giranî û mezinbûnê, hebûna bûjenî pêktê û tiştên taybet jî ji mezinahiyên wê yên taybet pêk tên.

Ew wê di rengekê de wê bixwezê ku ew bûjenê wê di awayekê de wê bi hebûna xwe û weke xwe bi xosletên xwe yên heyî re wê, pênasebikê û wê, di aslê xwe de wê bi çerçoveya aqilê xwe yê pîretîkî ê felsefeyî wê mijarê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Ew wê, di wê temenê de wê, çendî ku wê di destpêkê de wê weke di dîmenekê ontolojîkî de wê, nêz bibê ku wê were dîtîna jî lê wî dema ku em di felsefeya wî de wê kûrbûnê bi fahmkirinê dikin wê mijare hebûna şenber wê di wê temenê de wê bi aqilê pîretîkî û ankû şewayekê derkkirinê ê bi wê re wê bi tamiya wê û hevgerîniya wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ew wê, ya razber wê, di dewama wê de wê, weke têgînek cihê wê di dewama wê de wê were dîtîna ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê têgîna razberê wê, ji du aliyên ve wê bê dîtîna ku ew li wê dihizirê. Yek wê bi têgîna derkkirina ji bûjenê bi bîriqîna wê ya li meji re bê. Di destpêkê de ew wê weke têgînek dîyar a aqilî wê dibînê. Lê di wê de wê bi zêhnî êdî wê aliyên din ên ku wê weke ne dîyarî di aqil de wê bibin wê bi ji wê razberiyê dîrketina bi aqilî û di wê de bi zêhnî bi tefkirinê ku ew bibin û bi wê re wê, gihiştinê bi fenomenîyî wê di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ew mijare bîriqînê wê bi dîtîna û ankû têgîna dîtbariyê wê di wê nûqtayê de wê bi têgînek ku em dikarin di çerçoveya rêgezên fîzîka dînamîk de wê li wê tefkir bikin wê bihizirê. Mijare têgîna dur û nêzîkê wê weke bi têgîna ji azman wê tiştek ku ew dihê berçavê min ew çawa wê çawa wê bibê wê li ser wê bisekinê. Di wê de wê, derkkirinê ku ew

bibin wê bi têkiliya wan a zimanî û di dewama wê de wê li aqilê me yê razber û di dewama wê de wê li gîyane me wê sîrayetê wê bikin wê werênê ser ziman. Li gorî wî, çendî ku wê bûjen hebê, ku wê bi wê hebûn û nebûna wê ve ne girêdayî bê wê tenê wê bûjenek ku ew hatî rohnî kirin wê dîtî û dîtbarîya wê bi wê re wê bibê re wê werênê ser ziman. Ku mirov ew dît wê êdî wê derkbikê. Lê li vir wê sûhrewerdî wê aliyekê din wê bi wê re wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Bi gotina 'nefse mirov wê wê dîtina ji wê di xwe de wê bigirê wê, bi wê re wê weke ku wê bixwezê kirpendinekê li ser wê hişê me yê ku em bi wê re wê li wê bûjenê dihizirin ku ew bi naskirina wê re ku ew wê çî bê û çawa bê wê bi wê re wê bixwezê wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, ew wê mijare bi aqilbûnê wê bi wê re wê di nava sêkikekê de wê bènê ser ziman. Yek wê bûjen û ankû hebûna bi rohnî dibê û wê were derkkirin bê. Ya din wê rohniya wê bê, ku ew bi wê dihê derkkirin bê. Ya sêyem jî wê têgînek ku wê weke taqabûlî azmûnkirinên me yên bi aqilî ku wê ji aliyê xwe ve (kesê ku ew wê derkdikê) ku ew wê dibînê û wê pênase dikê û bi hişdikê ve wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di têgîna bûjenê de wê bi wê rohniyê wê rohnî bûna nefse ku wê bahsa wê bikê wê di wê rengê de wê têgîna li wê bi hişbûnê û derkkirina wê bi hebûna wê re wê bikirpênê. Di awayekê de wê rohniyê wê bi têgînek heyînî ku ew nebê wê nebê re wê ppênasebikê û wê di wê temenê de ew wê werênê ser ziman. Di wê têgîna sûhrewerdî de wê, dema ku ew bahsa wê derkkirina bûjenê û wê yê ku ew wê derkdikê wê di wê temenê de wê bi aliyekê din wê bi hiş wê li wê bihizirê. Ew jî wê têgîna 'hişmendîya cewherî' bê. Bi hişmendîya cewherî wê bi ketina farqê de wê di rengê de wê weke ku wê werênê ser ziman û wê şîrovebikê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê hişmendî cewherî wê, hebûnê û xwe bixwe wê dorpêçbikê bi wê dîtbarîya bi rohniyê a bi wê fahmkirin dihê re wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê ev pêvajoyên rohniyê wê hemû wê weke pêvajoyîna bi serê xwe ku wê di gerdûnê de wê li dînyê wê di awayekê hiyararşiyî de wê bibê. Di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengê de wê, di wê de wê weke kirdeyek bi aqilê giştî ku ew weke 'aqilê xwûdê' jî

* H. Corbin, *Spiritual Body and Celestial Earth (From Mazdean Iran to Shi'ite Iran)*, translated from French by Nancy Pearson, Princeton, 1977. (1: Paris, 1960),

wê were pênasekirin bi gotina 'el-barik el-ilahî' re wê werênê ser ziman. Di mijare wê fahmkirina pêvajoya fahmkirinê wê ew jî wê bi azmûnkirinên ji nava jîyanê ên bi bûjenê û hwd re wê weke deriyekê li aqilê rastteqini ku wê şîrovebikê û wê bi wê re wê weke pêpelokek ji wê ku mirov wê karibê bilind bibê re wê di rengê de wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê li ser zanîna bi derfet a heyî re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê werênê ser ziman. Di mijare mistisismê de jî wê bandûra wê temenê de wê bi têngîna wî ya rohnîyê a dîtînê û bi wê re wê li lê têngihîştinê wê di rengê de wê, werênê ser ziman. Dîmenekê kifşkirinê a di aqil û pêvajoyên hizirkirinê de ku wê weke ya di rengê hizirkirina ibni tufeyl ku wê bi şêwayekê kifşkar a bi xiyalkirinê lê bi çerçoveyek mantiqî û rasyonali û hwd re wê, bixwezê ku wê, bide dîyarkirin.

Di mijare zanîne de wê, di pîvan û pîvajoya pêşî a bingihînî de wê zanîna pîretikî a ji bûjenî û hwd wê bîne ser ziman. Ev pêvajo wê weke pîvajoyek ji rêzê û temenî bê li gorî sûhrewerdî. Piştî wê, derkkirinê û bii birîqînên li meji ên ji wê re wê pêvajoya duyem a aqilê razber wê biafirê û ev wê bi xwe re wê êdî wê deriyê fahmkirinê wê li têngînên weke yên cûre ên menewiyetê û hwd wê bi xwe re wê di rengê de wê weke ku wê bide vekirin.

Di wê çerçoveyê de suhrewerdî wê dema ku wê bahsa têngîna xwe ya 'hebûnê' wê bikê jî wê têngîna pêşîya wê, bi bûyina wê re wê li ser çavkaniya wê ya cewherî û xwezayî re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî suhrewerdî wê cewher wê hertimî wê bi têngînek nitelikî wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ew wê bi temenê 'rohniya saf' re wê li gorî wê bibê. Lê aliyekê din ku wê bi hizirkirina suhrewerdî re wê zêde bale me bi kişênê û wê li me di wê çerçoveyê de wê zêde balkêş jî wê were wê, têngin û têngîna 'hişmendîya serbixwe' û 'derkkirina wê' û di dewama wê de 'îraqkirina wê' bê. Di wê temenê de wê, mijare zanîne wê di wê temenê de wê di dîmenekê ne tenê bi zanîna hebûnê lê wê bi hebûna zanîne re wê di wê temenê de wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê bide dîyarkirin û wê werênê ser ziman.

Li vir ezê hinek têngînên ku wê di nava civake kurd de wê li ser wê têngîna rohnîyê a sûhrewerdî wê werina ser ziman jî ku wê li herêmên li dora botanê ku wê werê ser ziman jî li vir wê bixwezim ku wê tevli wê mijare fahmkirinê wê bikin. Di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê çawa wê, di rengê de wê, hebûna rohnîyê wê tenê wê bi têngîne mecazî wê

newê hanîn li ser ziman. wê weke ku wê bi têtîna 'suh' re wê were sser ziman wê, weke çavkaniya jîyanê û bûyina wê, were ser ziman. Li gorî wê, ku ew sîr wê weke 'çireyek pêketî' wê were pênasekirin û ew çendî ku ew weke bi rohniya wê jîyanê wê bi xwe re wê biafirênê û wê werênê li holê. Di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê, ew suhr wê, di renekê de wê çavkaniya jîyanê wê biafirênê. Bi wê yekê wê, suhr wê rohniya ku ew dide wê, ji wê her tişt wê biafirê. Ew wê, çavkaniya başîyê, paqijiyê û hwd jî wê di wê temenê de wê were pênasekirin û wê were hanîn li ser ziman. Di dewama wê têtîna 'suh'ê û ya 'çîreya pêketî' bi wê re wê, weke du têtînen ku wê di dewama hev de û wê weke ji hev nikarin werina vaqatandin wê di wê rengê û awayê de wê were hanîn li ser ziman. Çîra wê weke çavkaniya wê rohniyê bê. suhr wê bi wê re wê, ne tenê wê rohniyê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, afirandina bi wê rohniyê û sazûmana wê ya jîyanî û gerdûnî wê bi xwe re wê di renekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê suhr wê weke çerçoveyek rûhanî jî wê bi wê re wê, werênê ser ziman. wê di renekê de wê weke ku wê pergale wê bi xwe re wê di renekê de wê werênê ser ziman.

Suhrewerdî wî, dema ku ew bahsa hebûnê wê bikê wê di wê temenê de wê weke bi rohniyê wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Ew wê di cewherê hizirkirina xwe de wê dualismekê bi têtîna rohniyê û tariyê wê bi têtîna vaji hevdû wê werênê ser ziman. Li gorî wî rohnî wê çendî ku wê heyînê, hebûnê û wê werênê li holê û wê bide dîyarkirin wê di dewama wê de wê, vajî wê tarî û ankû reşî wê tûnabûnê wê werênê ser ziman. Ew rohniya ku ew wê, were ser ziman wê 'suh' bê û wê, ew wê weke hebûnek nûranî bê. Wê di wê temenê de wê ew wê werênê ser ziman ku wê ew nûranî wê, bi wê re wê, çavkaniya hemû têrbûnê bê.

Heta ku wê hebûnên dervî wê hena wê, bi wê re wê, bi rêya rohniyê wêbi sehan wê têrî xwe bibin. Bêî wê ne têrî xwe na. Têrbûn wê bi rewşa rohniyê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê hebê û wê bibê. Di dewama wê de wê di renekê de wê weke aliyê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin.

Li gorî suhrewerdî wê dema ku wê bi sehê wê hebûn wê têra xwe heba û kariba bi tenê bigihişt a cewherê wê, di wê rewşê de wê weke hebûna ku

*Marcotte, Roxanne (July 24, 2019). Zalta, Edward N. (ed.). The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Metaphysics Research Lab, Stanford University – via Stanford Encyclopedia of Philosophy

ew dervî rohniyê jî wê kariba ew têra xwe heba. Ne tenê wê bi wê têra xwe heba. Di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman ku wê mijare rohniyê wê çavkaniya wê bûyinê û bi wê têrbûnê jî bê.

Weki din wê di awayekê de wê mijare ali û ankû berê wê bi kû ve bê wê li wê bihizirê û li gorî wî ew wê di wê de wê wene ne aliyê diyar bin. Wê piştî wê di wê de wê werênê ser ziman ku wê, nexwediyê aliyekê bê.

Li gorî suhrewerdî wê, di renekê de wê mijare rohniyê wê bi qatakerê wê yê duali ku ew bi wê re wê bi hebûn û nitelika wê re wê bibê û wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Weki din wê di nava wê têngîna xwe ya rohniyê de wê bi aqilê razber re wê, xwediyê têngînek bi navê 'berzahê' ku wê taqabûlî wê têngîna platon a metamatikê û ankû bi wê têngîna metamatikê wê bi fenomenî wê çawa wê di hebûna razber de wê bi şêwayê hizirkirinê menewiyê û hwd re wê di wê de wê kifşbikê. Lê ew wê, di wê nûqteyê de wê têngîna berzahê wê di têngînek fenomenî de wê, şîrovebikê û wê li ser temenekê mantiqî wê di wê de wê werênê ser ziman. Li gorî wî berzah wê bènê li holê û wê bide dîyarkirin. Wê bi wê re wê, çavkaniya felekê û iraqê wê bi wê re wê biafirênê.

Li gorî wê ew wê bi têngîna nûranî wê rohni wê bibê. Wê dema ku wê nûranîya pêşî çavkaniya xwe iraqkir wê ya duyem wê bibê. Ku mirov kêmanîya xwe farqkir wê bigihijê 'berzah' a bilind ku wê weke weke seha pêşî wê bènê li holê. Bi wê şêwayê wê, di bin sazûmana wê de hemû hebûn wê di bin nûra nûranî de wê bûyina xwe wê bide kirin. Li vir wê, bi ber jêr ve wê îşraq her nûr wê bi nûrê û berzah û an felek wê bi wê were li holê. Di sazûmana hizirkirinê a suhrewerdî de wê nûr wê bi têngînek sermedî wê, bi wê rengê wê xwe bi wê rohniyê wê bide dîyarkirin.

Li vir wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê gotina felekê û ya nûranî wê gotinên teybet ên rohniyê ên êzdayîyê jî bin. Wê di wê temenê de wê, hemû tişt wê weke ya nûranî wê di wê de wê were pênasekirin weke ku wê were gotin mînaq 'laleşa nûranî' û hwd. Bi wê rengê wê weke devera li wê çavkaniya rohniyê heya û ankû ew bi xwe çavkaniya rohniyê re wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Li leyha olûbaweriyê redkirina felsefe

Ku mirov wê bahsa felsefeyê wê û afirandina bi hizrî a bi wê bikê wê bêgûman wê çerçoveyek wê ya berfireh wê bi wê re wê karibê wê di wê

temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman. Lê di wê temenê de wê, mijare felsefeyê wê çawa wê were fahmkirin wê biqasî wê wilqasî wê ji wê were fahmkirin jî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di serdema navîn de wê di destpêka bûyina islamê de wê, pêşketina wê ya ku wê were ser ziman wê bi hizrên ku wê hinekê jî wê li ser têngîna hebûnê û felsefeyê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê were dêtin ku wê bibê. Mijare felsefeyê wê di wê çerçoveyê de wê, di pêşketina olê de ku mirov wê ji kijan aliyê ve wê li wê binerê wê karibê wê bibînê ku wê weyneke dîrokî di serdema navîn de wê bi wê re wê bileyizê.

Wê dema ku wê mirov wê bahsa felsefeyê wê bikê wê, di wê temenê de wê, di serî de wê bi aqilê nû û lêpîrsîner wê mijare fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, ber ku wê di wê de wê lêpîrsîn wê hebê wê 'weke wê fahmkirin' wê nebê. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi temenê cihêyîya wê ya bi fahmkirina olê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di serdema navîn de wê, were dêtin ku wê heta sedsale 8' min û pê de wê were dîtin ku wê bi felsefeyê wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê, têngînên teolojikî ku wê weke ku wê bibin wê, bandûra wan wê hê nebê. Kevneşopîya hizirkirina olî û teolojikî bi felsefeyê a di zikhev de a xiristiyaniyê jî wê bandûra wê nikaribê wê ji berçav dîrbikê. Wê di wê temenê de wê, pêşketina wê herêmê wê xwe bide dîyarkirin. Wê, zaneyên di wê temenê de wê li ser temenê menewiyetê û bi başî wê bixwezîna bijîn û bidina jîyanên ên weke filosofên suryanî ên xiristiyani ên weke isakê ninowayî wê karibê di wê temenê de wê bahsa wî bikê. Ew wê, rûyê baş û rast ê dîrûstîya mirov bê. Wê bi wê re wê, weke rastîya xiristiyaniyê jî wê baş wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Wî gelek nerinên xwe bi rewşên xwe yê jîyanî ku ew bi başî li wan nêz bibê wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê bi jîyan û keseyeta xwe re wê weke minaqek ku wê çendî ji wê were axiftin wê karibê were kirin û wê di cihê wê de bê.

Li rojhilat wê piştî pêşketina islamê wê di wê temenê de wê ji destpêkê û heta demên derketina hizirvanên wê weke gazali wê di renekê de wê, bi wê rengê wê, bi pêşketinek nîv bi nîv di wê de felsefe bi hizirkirina wê

*Bloch, Ernst (2019). Avicenna and the Aristotelian Left. New York: Columbia University Press.

re ku wê were ser ziman re wê bibê.

Gazalî ku wê di nava kurdan de wê weke 'imamê xazalî' were bi navkirin wê, gelek caran wê weke 'filosofekê islamî' jî wê di wê temenê de wê were binaskirin. Li gorî gelek nerînên ku wê li ser wê re wê werê ser ziman wê bi wê rengê bê ku wî felsefe ji nava olê daya dîrkinin û temenê wê kuştîya jî wê bi wê rengê wê ji wî û helwesta wî ya li hemberî felsefeyê re wê were pênasekirin û wê were hanîn li ser ziman.

Heta dema wî, di rengekê de wê mijarên olî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, werina ser ziman. Gazalî û ankû teymiyê harranî ku wê weke wî di awayekê de wê karibê were pênasekirin wê di wê temenê de wê, li hemberî felsefeyê wê, bi helwesta xwe re wê werina pênasin. Lê wê zêde wê navê gazalî wê derkeve li pêş. Ber vê yekê wê li ser wê jî wê weke pêwîstîyekê bê ku mirov wê hinekê bi wê sedemê wê hilde li dest û werên ser ziman.

Ku ew weke kesekê ku wî temenê felsefeyê ji holê rakirîya jî were dîtin û ankû bi 'rexneya xwe ya li filosofan' re ku wê were rojevê jî lê wî bi nivîsandinên xwe yên ku wî kirina wê di çerçoveya hizra serdema navîn de wê weke kesekê giring wê xwe bide diyarkirin û wê di wê temenê de wê bi hizrên xwe wê rengê pêşketina demê wê bide diyarkirin.

Gazalî wê di wê temenê de wê, xosleta wî ya sereka wê di mijarê felsefeyê de wê, li ser temenekê rexneyî a li hizrên filosofan û filosofan re wê hizrên xwe yên ku ew dihênê ser ziman wê weke felsefeyek dijber' wê di rengekê de jî wê weke ku wê werênê ser ziman. Ku wan filosofên ku wî hizrên wan şîrovekir û ji wan mijarên weke hebûnê, rewîstê, metamatikê, dîrokê, olê, û hwd ku wî hanêna ser ziman ku wan ne hanîba ser ziman wî jî wê hizrên xwe yênbi rexneyî wê pêşxistiba û wê bi wê re wê çerçoveyek teolojikî wê ji encamên wê felsefeyê wê bi serê xwe wê nekariba wê derxê li holê. Ji wê aliyê ve wê, dema ku mirov wê li wî binerê wê karibê wê bi rehetî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku ew wê di wê temenê de wê bi mijare felsefeyê re wê, di rengekê de wê, li ser temenekê aqilê bi sazûman ku wê weke piştî felsefeya serdema navîn bi rengê weke kant û hwd de wê di dîmenekê de wê xwe bi hizrên xwe re wê bide diyarkirin. Lê kant wî felsefeyê ya kir. Lê wî bi dijberîya felsefeyê wî heman tişt kir.

Gazalî wê di rengekê de wê mijarên ku ew dihilde li dest wê di rengekê de wê di çerçoveya têgînên teolojikî ên berî xwe wê, li sr çavkaniya wê

*gazali, "Maksaadû' l -Eсна fi Şerhi' l Esmâu'l Hûsna"

re wê, hilde li dest. Di aslê xwe de wê hem herêma ku wê gazalî li wê derkeve û hem jî wê li wê bihizirê wê weke herêmek ku wê bi mejuya xwe ya kevnera wê xwediyê kevneşopîyek felsefe-teolojîyê a di zikhev de ku wê li wê pêşkeve û wê bi wê re wê demên xwe wê heta wê demê wê werênê. Ji xwe wê dema ku em li hizrên filosofên demê binerê jî wê karibê wê bi rehetî wê di dmenekê baş de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Di mijarên ku wê gazalî wê hilde li dest de wê di wan de wê mijarên weke yêmn tasawûfê, hebûnê, rewîstê, zanîna xwûdê û hwd wê, weke aliyên ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê li ser wê werênê ser ziman. Wê di warê fiqihîyê, felsefe û mantiqê de jî wê di wê temenê de wê hinek çavkaniyên wî yên bi felsefeyê ku ew hebûna wê di wê temenê de wê werênê ser ziman wê bibê.

Gazal wê li ser wê şopa êkolên weke eş'arîyî û hwd re wê, di rengekê de wê, pêşkeve û wê di rengekê de wê, bi wê re wê, aqilê felsefeyê wê di rengekê de wê, li leyha teolojîyê wê bikê dîmenekê fahmkirinê de. Li ser felsefeya kelemê ku wê heta wê demê wê bi filosofên weke el-kindî, farabî, û hwd wêbi gelek zaneyên din ên demê re wê were ser ziman re wê, di dema xwe de wê, şîrovebikê û wê ji wê bihizirê. Ew wê, di wê temenê de wê mijare hemû çavkaniyên dervî ya pirtûka pîroz wê ji xwe re wê bikê armanc û wê hêriş wanbikê û wê wan ji holê rabikê.

Di awayekê de wê gazalî wê di hizirkirina xwe de wê bi temenekê teolojîkî wê di serî de wê li ser têngîna çavkaniyan re wê di serî de wê, mijarê destpêkê wê werênê ser ziman. Ev wê, di destpêkê de wê ji wê re wê weke aliyekê desptêkê wê biafirênê. Wê çerçoveya ku wê gazalî wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman wê di rengekê de wê bi wê çavkaniyê wê di pirtûka pîroz de wê çawa wê pêşdîtin wê bi wê rengê hizirkirina wê re wê bibê û wê çî encam wê bi wê re wê karibin bibin wê di wê temenê de wê dîmenek û qariqaturekê wê yê berfireh wê di wê temenê de wê bi hizirkirinên xwe re wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Mejuya teolojîkî wê di wê çerçoveyê de wê biafirênê wê di wê temenê de wê, li şûna ku wê çavkaniyê felsefeyî û ankû hizrên din wê di wê temenê de wê li berçav wê werina girtin wê çawa wê ya olî wê were girtin wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê

*gazali, "Maksaadû'l -Esna fi Şerhi' l Esmâu'l Hûsna"

*gazali, "Tehiifûtû'l Felasîfê"

werênê ser ziman.

Gazali wê di aslê xwe de wê tasawûfvanek bê. Wê demên xwe yê dirêj wê di wê temenê de wê di awayekê melenkolikî de wê di xwe de wê bi wê re wê bihizirê û wê encamên wê bi hizirkirinên xwe re wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, werênê li ser ziman. Di wê temenê de wê, di renekê de wê mijare felsefeyê û lêpîrsînê wê bi temenê wê bixwezê ku ew ji holê rabikê. Di dema wî de wê, hinbi hin wê bi nîqaşên dijberîya li felsefeyê wê bi nava eş'arriyan û mu'tezillî'yan û hwd re ku wê bibê wê, di wê temenê de wê aliyê eş'arriyan wê bide serwerkirin. Di wê temenê de wê, hinekê jî wê di wê temenê de wê, wê di aslê xwe de wê, piştî ku wê weke bîrdoziyekê wê li ser teolojiya wê re wê li herêmê wê islam bo serdestîya desthilat a rêveberên dem bi dem wê were bikarhanîn û pê de wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê bi wê çawa wê pêşîya lêpîrsînê wê were girtin û wê bi wê re wê li ser temenê 'iteatê' wê were girêdan û hizrên ku wê têngîna 'iteatê' wê ji holê rabikin wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê, weke renekê hizirkirinê wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Xabatên wî yên weke "kimya-i Saadet", "Cevahir' ûl Kur' an", "Maksaadû' l -Esna fi Şerhi' l Esma'ul Hûsna" wê li ser temenê şîrovekirin û bi wê temenê wê, bakirina li iteatê bin. Wê, di wê temenê de wê, ev xabatên wî, li şûna lêgerîna li rastteqîniyê ku wê, çawa pêşîya wê lêgerîna li rastteqniyê wê bide girtin û hwd wê bi wê çerçoveyê û têngîna re wê di renekê de wê binivîsê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê di xabate xwe ya bi navê "Tehafût"ê de wê, çawa wê temenê redkirinê wê li teori, şîrove û felsefeya filosofên demê wê bi wê re wê biafirênê wê bi wê armancê wê di renekê de wê were dîtin ku wê binivîsênê. Wê di dewama wê berhema xwe ya dawî de wê xabate xwe ya bi navê "Tehîfûtû'l Felasife" binivîsê. Di wê de jî wê, çawa wê bi wê re wê felsefeyê wê weke mijare ku ew were jibîrkirin wê hilde li dest. Di dewama wê de wê, mijarên olî ku ew tenê bi teolojiya olî werina hildan li dest û werina çareserkirin wê bi wê re wê çerçoveya wê biafirênê û wê di wê temenê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Lê gazalî wê di awayekê de wê mijare felsefeyê ku em li navaroka şîroveyên wî dinerin wê, bi zêdeyê wê weke ku wê li wê serwer bê. Ew

*Gazali, tehafût

*gazali, "Cevahir' ûl Kur' an",

wê, di awayekê de wê weke ku ew dihênê ser ziman wê çawa wê hizrên filosofan wê di rengekê de wê, pûçbikê wê li ser wê bisekinê.

Di destpêkê de wê dema ku wê li xabatên wî yên destpêkê wê binierê wê têngnek tasawûffî wê mijare 'hikmetê' û rastteqniyê' wê bi wê re wê hilde li dest û wê li ser wan bisekinê.

Di awayekê de wê, çendî ku wê weke filosofekê wê xwe nebînê jî lê wê dema ku wê hêrişî filosofan wê bikê û wê herê bi wan û hizrên wan de wê bi awayekê zelal û bi pirranî wê rêgez û şêwayên felsefeyê wê bi rêbazî wê were dîtin ku wê bikarbênê.

Gazalî wê, di mijare zanîne de jî wê mijare zanîne a haq û ya batinî wê ji hev cihê wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê mijare zanîne wê çî bê û wê çawa wê pêwîst bê ku ew were hildan li dest wê bi wê re wê li ser wê bisekinê. Di dewama wê de wê, mijarên weke rastteqni yek a û ankû pirra wê bihizirê û wê nîqaşbikê.

Gazalî wê, dema ku wê mijare zanîne wê hilde li dest wê hinekê jî wê bi şêwayê weke ku mirov bi têngna hume a şikparêzîyê re wê bibînê wê bi zanîne re wê çawa wê bibê wê li wê bihizirê. Di mijare di zanîne de zelalî û ankû nezelaî, kesinî û ankû ne kesinî û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê û wê bi zanîne re wê, li ser wê bisekinê.

Wê dema ku em şêwayê gazalî wê di wê temenê de wê li wê bihizirin wê di awayekê de wê ew jî wê bi wê re wê di awayekê de wê were dîtin. Di nava zanîna teqez û ya zanîna ne teqez de wê, di rengekê de wê, weke ku wê li hemberî zanîna ne teqez wê di wê temenê de wê, li wê bihizirê. Ew wê, têngna xwe ya teqez ku ew li wê dihizirê wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê, bi têngnek teolojikî a dîyar ku ew wê li wê teqezîyê wê bi navê teolojiyê û olê wê lêpirsîn wê li wê nebê re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê têngna teqezî û zanîna kesin ku ew li wê dihizirê wê bi wê re wê li hemnerê wê bi rengê wê, hizrên xwe wê werênê ser ziman. Wê baweriya ku ew li mantiqê dide nîşandin wê, li gorî wî rêgezên mantiqê wê aksiyomên metamatikê wê, rasttîya wan bi awayekê teqez bide nîşandin wê ji wê dûr bê û wê weke bi wê bêderfet bê.

Ji wê yekê wê dikarê wê bi rehetî wê têngna wî ya teqez a ku wê di nava felsefeyê de jî wê were sser ziman wê di wê temenê de wê li wê bihizirê

*Smith, Jane I. (19 November 2009). Islam in America. Columbia University Press

*Bosworth, C. E. (1968). "The Political and Dynastic History of the Iranian World". In Boyle, J. A. (ed.). The Cambridge History of Iran. Vol. 5. Cambridge University Press.

ku wê çawa wê werênê ser ziman. Gazalî wê wilqasî wê di wê têngîna xwe ya bi şewayê a kesin de wê bihizirê wê, li ser wê re wê bikeve nava şewayekê şikparêziyê a bi wê re de jî. Wê dema ku wê ew wê gûman bikê ku wê rêgezên mantiqê aksiyomên matematikê wê gûman bikê ku wê karibê bi rasttîya wan re tam wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê weke ku wê di dîmenekê de wê bikeve nava gûmanekê de.

Di nava nedîyariyekê de wê weke ku wê li ya dîyar wê bigerihê wê di dîmenekê de wê bi xwe re wê xwediyê wê çerçoveya hizirkirinê bê. Ew wê, di wê temenê de wê li gorî wî zanîna kesin wê bi rêyên beşerî wê ne bi derfet bê ku ew li wê were lê ghiştin re wê werênê ser ziman. Ew, bi navê ji wê têngîna şikparêziyê ku wê di dîmenekê de wê weke ku wê xwe bide dîrkinin lê wê bi wê re wê bi şewayekê din ê lêpîrsînê wê bi wê re wê weke ku wê bikeve nava wê, hizirkirinê ku wê çawa wê karibê li wê were lê ghiştin. Li gorî gazalî ya ku ew ketiya nava hewldana wê de wê, hewldana ghiştina rastteqniyê bê. Li ser wê re wê çawa wê ji têngîna gûmanê a teqez wê xwe rizgarbikê wê di wê temenê de wê li ser wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Gazalî wê gotinên filosofan ên weke ronahiyê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew wê, di wê nûqteyê de wê têngîna 'peyxamê' wê di awayekê de wê derxê li pêş. Li gorî wî bi peyxama ji xwûdê dihê re wê karibê bê ghiştin li rohnîyê.' Di aslê xwe de wê di dema gazalî de wê, demek ku wê di wê de wê, tengezerîyek wê hin bi hin wê xwe bi aqil û felsefeyê re jî wê bide dîyarkirin. Ew jî wê li gorî xwe wê ji aliyê xwe ve wê çawa wê, ji wê re wê, çareyê wê bibînê wê li wê bihizirê. Ber vê yekê wê têngihên epistemikî ên felsefeyê wê dema ku ew bi wê têngîna tengezeriyê dihênê ser ziman wê, bi gotina 'bi azmûna ku mirov dijî re wê çawa ji wê derkeve û dîrkeve' wê, werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê şewaê gazalî wê dema ku wê hinekê wê li ser wê dihizirê wê ji aliyekê ve wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê fahmbikê, ku çendî wê li gorî demê wê ne rast û bi şûnve kişandinê wê çêbikê jî bê. Ji aliyekê ve wê, di serî de wê, mijare pêşveçûna li herêmê a bi felsefeyê wê, ji demên ronasansa merwanîyan wê di awayekê de wê derbas bê. Lê nîşanakên wê jî wê di çerçoveya giştîya cihane islamê û herêmê de wê were kifşkirin ku wê di cihê xwe de sekinînek û pêşveçûnek wê bibê. Gazalî wê mijare tangezeriya demê wê bixwezê ku ew bi temenî derî li felsefeyê bi girtina wê re ku ew wê, bikê re wê bide derbaskirin. Di wê demê de wê, tengezeriya çandî, ramyarî û heta ku

wê di dewama wê de wê ya felsefeyê wê bibê wê, di wê temenê de wê weke ku wê lêgerîna wê bê dîtîna ku wê bibê.

Lê di aslê xwe de wê gazali bi xwe jî wê weke ku mirov ji navaroka nivîsên wî dixwênê û wê fahmdikê ku wê di farqe wê rewşa ku wê piştre wê weke bi tengezerî wê were pênasekirin de bê. Di têngînên xwe yê li ser bi têngîna 'rexneya li felsefeyê' re ku wê werênê ser ziman re wê, pirsgirêkên wê jî wê ji aliyekê ve wê ji aliyê xwe ve wê, bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê ji aliyekê ve wê, aliyekê mijarê wê heta roja me jî wê weke ku wê li gorî ku ew bi rastî fahmkirin ew hê ne hatiya fahmkirin ew jî wê ew bê ku wê rexnegirtinên ku wê li felsefeyê kirinê û derî li wê girtinê ku wê bi armanca derketina ji wê nerîn û rewşa weke 'tengezerî' ku wê were salixkirin bê. Lê piştre wê weke ku ew wê were ji bîrkirin û wê tenê wê mijare têkiliya dijberîya nava felsefe û teolojîyê wê di rengekê de wê bi dijberîya û olî re wê zindî wê were hiştin û wê bi wê re wê êdî wê rengekê hizirkirinê wê were girtin. Wekî din jî wê, mijarên din ên ku wê di wê temenê de wê bi civakî, ramiyârî, çandî û hwd weke tengezerî ku wê werina pênasekirin jî wê weke xwe wê bimênin û wê li ser wan nîqaş û çare wê newê dîtîna û kirin.

Di roja me de wê hê jî wê mijarên ku wê werina nîqaşkirin wê li ser hizrên wî yê li hemberî felsefeyê û ankû weke 'rexneyên wî yê li felsefeyê' û hwd re wê were nîqaşkirin. Di wê temenê de wê bi wê re wê, weke têngînek olî û bawerî wê êdî wê were pêşkeşkirin ku wê li hemberî felsefeyê û hwd wê bi olî wê were sekin in û heta ku wê weke pêwîstîya olê wê were dîtîna. Ev wê di aslê xwe de wê rewşa tengezeriyê ku wê bi wê minesebetê wê biheta xwestin ku ew ji wê derketin were kirin wê çawa wê di wê de wê bê mayin wê êdî wê di wê temenê de wê, di rewşekê de wê rewş xwe bide dîyarkirin.

Kevneşopîya felsefeyê di islamê de wê pêşkeve. Ya ku wê bi filosofên weke meşşâî, mu'tezille, îşraqî û hwd wê pêşkeve jî wê li ser temen û çerçoveya aqilê rûniştî ê berî wê ku wê bi awayekê wê xwe bide dîyarkirin. Lê dema ku ew hatinên ser ziman jî ew nehatina pêşxistin wê, êdî ne ya ku ew hat pêşxistin wê were pêşxistin û ne jî wê encama wê

* Wolfson, Harry Austryn (1976). The philosophy of the Kalam. Harvard University Press

*James, William (2012). Bradley, Matthew (ed.). The Varieties of Religious Experience. Oxford University Press.

zêde bibê.

Di dewama wê de ku mirov were li ser rewşa rexnegirtinên wî di wê temenê de wê, bi wê re wê were dîtin ku ew wê, di rengê de wê çawa wê, aqilê wahiye wê derxê li pêşîya yê felsefeyê û rasyonel bê. Ligorî wî rewşa aqilmeşandinê a bi temenê birhanê û şêwayê zanîna wan ê rasyoneli wê bi wê bawerkirina wan ku ew wê li ser teolojiya olê re bê û wê bi wê re wê bikevina nava şaşîye de.

Wê dema ku ew mijarên bersivdanê ên li felsefeyê li ser têngîna wahiye re li aqilê rasyonel wê bikê wê bi wê re wê, bêî ku ew di destpêkê de wê di farqê de bê wê dîmenekê felsefeyî jî wê di rengê de wê bi gotinên xwe re wê pêşbixê û wê werênê ser ziman. Gazalî wê di "Tehafût"ê xwe de wê, dema ku wê rexneyên xwe wê bînenê ser ziman wê, di wê rengê de wê, li ser hewldanê kifşkirina nakokiyan re wê, di rengê de wê bihizirê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê vala derxê. Di heman berhama wî ya ku me navê wê got de wê bînenê ser ziman ku filosof wê dema ku dibêjin gerdûn sermed a û xwûdê weke afrînerê gerdûnê re wê weke nakokiyê wê wê werênê ser ziman. Weki din jî wê ji aliyekê din ve wê bi têngîna afrîner ku wê bînenê ser ziman ku wê filosof wê bahsa xwûdê bikin re wê têngîna lê depelendinê têngîna 'determinismê' wê li hemberî wê derkeve.

Di awayekê de wê mijare xwûdê û gerdûnê û têngîna sermedî wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Şîroveyên gazalî wê, ji aliyekê ve wê weke ku wê pêwîst bin ku mirov bi berdewamî li ser wê bisekinê. Lê wê di wê navberê de wê dikarê wê bibêjê ku wê şîroveyên gazalî û rexneyên wî di awayekê de wê, balê bikişênê li ser kêmhêbûna kevneşopîya felsefeyê û di têngîna û fahmkirinê de wê netêriya bi aqilî û di dewama wê de ne serwerîya wê re wê dikarê wê ji aliyekê ve wê, weke nîşanaka wê jî wê werênê ser ziman.

Yanî bi gotinek din wê felsefe wê bi wê rengê wê dîmenekê ku ew dema zaroktiya xwe wê bijî wê di wê çerçoveyê de wê bi hizrên gazalî re wê di rengê de wê were dîtin. Di nerînek giştî a serwer a felsefeyî de ku ew di demê de biheta hizirkirin wê, kariba ew rexnegirtinên wî weke temenê derketinek felsefeyî ku ew bi wê temenê li ser hemû mijarên ku wî hanîna ser ziman bi wê li ser wan were rawastin. Kêmhêbûna hizrên ku wê bi têngînen ibni rûşd re wê di temenê polemikê de wê bi yê wî re wê werina ser ziman wê ji wê û pê de wê zêde wê mirov wê rastî ti şîroveyên din ên li hemberî hizrên wî ku wê werina ser ziman wê nebênê. Ev jî wê nîşanaka kêmhêbûnê û serwerîya aqilê felsefeyê a demê bi xwe re wê bide nîşandin û bi birhankirin.

Li gorî baweriya îslamî a ku wê gazali çerçoveya wê biafirênê, gerdûn ji aliyê Xwûdê ve ji tunebûna teqez di demek berê de, li dûriyek diyarkirî ji dema niha ve hatî afirandin; Ew bawer dike ku Xwûdê ne tenê darêjk, lê her weha bûjen û dem jî afirandiya, ku destpêk û dawîya wê diyar a. Ji ber vê yekê, nêrîna felsefî ya ku ew herî zêde pê aciz bû, dîtî an pîrsgirêka bêdawîya gerdûnê bû..

Gazali wê mijare hebûnê, sermedê wê di wê temenê de wê bi zêdeyî wê li ser wê bisekinê. Ew wê, di wê temenê de wê mijarê wê bi serekeyî wê weke ku wê di tehafût'a xwe de wê werênê ser ziman. Li gorî gazali wê birhanên filosofan ên bêdawîbûna gerdûnê, li gorî gazalî, di derbarê têgînên sedem û wîne de li ser sê temenan an têgînê ne: Yek, her bandûrek bi sedemekê heya. Sedem divê bi alîkariya hin hêzek derveyî ji bilî bandûrê tevbigere. Dema ku sedem hebe an çalakiyek were kirin, divê ew rasterast bibe sedema bandûrê. Dema ku em texmînan li ser argumanan bi cih bînin, divê ku em bibêjin ku gerdûn bi sedemek ji tunebûnê derketiye holê. Lêbelê, ev sedem ne sedemek fîzîkî ya, ji ber ku li gorî hîpotezê, sedemek fîzîkî ya ku ew weha jixwe di gerdûnê de nebû. An jî, heke ev sedema laşî di demek diyarkirî de bi kiryarek Xwûdê ya xwestek derketibe holê, wê hingê divê wîna xwûdayî bixwe ji hêla sedemek din ve hatî destnîşankirin. Lê ji ber ku ew hê tiştek ji derveyî wî tûne ye, ew jî dernakeve. Wê demê filozof, li gorî gezalî, me mecbûr dikin ku em ji van du alternatîfên dawîn herê bikin: yek; yan ji hebûna Xwûdê qet tiştek derneketiye û an ku gerdûn ew bixwe ya. Divê ew ji bêdawîtiyê ve wekî bandûrek yekser a daxwaza Xwûdê hebe.

Gazal wê bi wê dîmenê wê bi awayekê vekirî wê rewşa eklektîkî a felsefeyî wê di awayekê de wê di aslê xwe de wê raxê li berçav. Hizrên ku ew hatina ser ziman wê, qat bi qat bin û wê, çerçoveyek wê ya bi sazûman wê nebê û wê, di wê temenê de wê, ne têr û ankû kêr wê bimênê ji ghiştina rewşek pergali a bi fahmkirinê re. Di wê nûqteyê de felsefe û xiristiyanîyê wê nikaribê wê bide berhev. Ber ku wê kevneşopîya têrbûna bi felsefeyê a xiristiyanîyê heta wê demê wê hema bêja wê demek weke ya nêzî hezar salê wê li şûn xwe wê bihêlê û wê bi wê re wê, di wê temenê de wê, bi felsefeyê wê bi gihêjê astekê. Di wê nûqteyê de wê bi felsefeyê wê karîna ghiştina li fahmekê û dayina bersivê bi çerçoveyek bi sazûman wê bi wê re wê pêşkeve û wê kevneşopîya wê ya rûniştî wê, bi xiristiyanîyetê re wê, bi temenî wê rûniştî wê hebê. Mijarek din ku wê gazali wê hilde li dest ew mijare wîne bê ku wê, weke ku me li jor wê hanî ser ziman wê, di wê nûqteyê de wê,

mijare wîne ku ew bi sedemekê ve girêdayî bê û ankû ne girêdayî bê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew mijare wîne wê li ser danîşandina çalakiyê re ku wê werênê ser ziman wê bi wê re wê bibêjê ku wê, wîna xwûdayî wê, bêî ku ew sedemekê bide nîşandin ew dikarê tevbigirihê li dervî wê. Lê ew sedemên din ku ew wê dibin jî wê ji aliyekê din ve wê ne dervî wê bin. Di dewama wê de wê şopandina sedemê wê ne pêwîstîniyek mantiqî bê. Ew wê di wê temenê de wê di awayekê de wê dihênê ser ziman ku wê, şaşîya mazin wê ew bê ku wê filosof wê ji wîna mirovan wê a piçûk û bi sînor wê gavê biavêjê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê re wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê û çerçoveyê ê gazali wê xwûde wê bi wîna azad û teqez re wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Lê gazali wê di rengekê de din de wê têngîna xwe di temenekê têngînî a sermedî de wê weke ku wê bi gerdûnê re wê bixwezê ku ew wê bi kirpênê. Ew jî wê ew bê ku wê, dema ku wê, 'di hundurê demê de şîbina her tiştê li hev wê, rêgezê bi wê rengê ku ew bi ezeli afrî bê wê ne dîyar bê. Li gorî wî ne dîyarî wê, di wê nûqtayê de wê hebê. Yanî ew wê nûqtaya ne dîyariyê wê weke nûqtayek ku ew hem dikarê bi têngîna sermedî ve were şîrovekirin û hem jî bi têngîna ne sermedî jî wê karibê were salixkirin bê wê werênê ser ziman.

Li gorî gazali hewldanên filosofan ên hewldana bi birhankirina gerdûnek sermedî wê weke ne hevgirtiniya wan re wê bîne ser ziman. Gazalî wê weke serêilandeke teoriî a weke ya 'sudûr'ê bê wê werênê ser ziman û di dewama wêde wê werênê ser ziman ku we, bi têngînek weke li ser temenekê reşîyê li ser reşîyê û ankû wê weke zankirinek ku mirov wê nikaribê wê bi wê bawer bikê wê werênê ser ziman.

Gazali wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê mijare têngîna giştîyan wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew wê mijare têngînen teorîkî ên weke 'sûdûr' û ankû 'tûrûm'ê ku ew li gorî wê

*Di teoriya **sudûr**ê de wê, werê ser ziman ku wê di gerdûnê de wê, her tişt ji hebûna xwûde dibê û cewherê hemû tiştê 'yek' a. Weke ku wê çawa wê platinus wê bibêjê ji 'yekê yek dertê' wê weke têngînek ku wê reng û temenê wê fahmkirinê wê bi xwe re wê karibê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de ku em bibêjin wê, li gorî Plotinus, gerdûn dema ku Nous (Aqil) ji Xwûdayê jêdera hebûnê diherike û gav bi gav şenber (konkret) dibe û tebeqeyên cûrbêcûr diafirîne. Ev teoriya ku wê, ji aliyê Plotînûs ve wê, bi rengekê wê were hatiye pêşkêşkirin, ji aliyê filozofên îslamî yê serdema navîn ve hatiye herêkirin û weke teoriya Sudûrê derbasî felsefeya Îslamê hatiya kirin.

diaxifin ew dihênê ser ziman ku ew hebûna xwûdê li ser têtînek razber û bi wê ji wê wirdetir bi têtîna dervî demê û gerdûnê wê bi wê re wê pêname dikin. Di wê temenê de wê, weke ku ew wê, di wê temenê de wê ti têtîliya wî bi dûnyê, mirov, û yê pêbawer dikin re wê weke nebê re wê bi encamekê re wê, ev wê, bê hanîn li ser ziman.

Di wî temenê de ew wê têtîna giştîyan wê di wê temenê de wê, bi razberîya wan re wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê mijare têtîna zanînê û bi wê re a têtînenê gûharînê û wê hilde li dest. Di dewama wê de wê mijare gûharênê wê di rengekê de wê, li ser têtînenê platon û aristo re wê, werênê ser ziman. Di wê demê de wê têtîna gûharênê ku wê werênê ser ziman wê bi wê re wê, bêtê ser ziman ku gûharin ku ew bi mijare gotinê, zanîn ku wê tabî ya dihê zanîn bê û bi wê re wê di pêvajoya gûharînê de bê. Ew li gorç gazali dihênin sser ziman ku wê 'tekan wê ji ber tekaniya wan wê gûharîniya wan wê, bi gûharîniya wan re wê newê zanîn. Lê rewş ne wusa ya. Ya ku wê bê mijare zanînê ku ew gûharî wê, û an jî ya dihê zanîn ku ew gûharî wê, ne tenê zanîn wê yê ku ew dizanê jî wê bi wê re wê bi gûharê. Di awayekê de wê weke tabî wê bê û bikeve bin girêdane wê de. Li gorî wî k uxwûdê tekan zanîba wê ew jî wê bi gûharîyan. Lê ew weke teqez û nevegûhar a.

Li gorî gazali wê xwûdê wê ne tenê wê cewherê xwe û wê giştîyan wê bizanê bê. Wê bi wê re wê her toz wê tenêya wê jî wê bizanibê. Lê bi wê zanînê re ew na gûharê û weke xwe dimênê. Di têtîna bi gûharînê re digûharê ku wê weke rêgezê wê li wê bihizirê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê, nekeve bin girêdana wê de. Gazali wê di wê nûqtayê de wê werênê ser ziman ku ew xosleta wî ya ku ew her tiştê bizanê bê.

Gazali wê di dewama wê de wê têtîna sedemê a felsefeyê ku wê di demên kevnera de wê were ser ziman û wê çawa wê bê xwestin ku ew were bûhûrandin li nava islamê wê weke tiştê xirab bibînê û wê werênê ser ziman. Ew li şûna wê sedemîya xwezayî ew têtîna 'sedemîya xwûdayî' dixwezê wê pêşbixê û di wê temenê de wê di nava wê de wê bicih bikê û wê werênê ser ziman. Gazali wê di wê nûqtayê de wê dema ku ew li wê dihizirê wê bi wê re wê bikeve nava hewldana pûçkirina têtîna sedemê. Gazali ku wê têtîna 'sedem û encamê' wê weke rengekê wê herê bikê jî lê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku 'wê, weke ji cewherê xwezayê ku ew bi awayekê pêwîstîni dihê' wê li hemberê wê bisekinê. Ew wê, di wê temenê de wê li şûna têtîna sedema

pêwîstînî bi têngîna 'sedema xwezayî' wê di rengê de wê bixwezê ku ew wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman.

Rewşên weke dema ku mirov tî bibê ava vexwe, şawat û agir, rohni û rojbûnê wê, təkiliya nava wan wê bi wê rengê wê weke təkiliyek ne bi pêwîstînî wê ji aliyê xwe ve wê bènê ser ziman. Wê dema ku wê li wan bihizirê wê, bènê ser ziman ku wê bi mantiqê gotinek wê ya dest nîşan nekê. Ew wê, dema ku wê li wê dihizirê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku wê agir wê karibê neşawitênê û av tîbûnê derbas nekê û hwd re wê, di wê rengê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew ji aliyê xwe ve wê, dema ku wê minaq wê ser təkiliya sedemê wê bi wê rengê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê bènê ser ziman ku wê, birhana agir û şawatê bi təkiliya wê çi bê? Ankû wê ya ku wê dişawitênê wê agirê wê birhana wê çi bê? Wê di wê rengê de wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Têngîna gazali wê di wê nûqteyê de wê, di rengê de wê weke taqabûlî têngînek azmûnî a bi çavdêrî û hwd jî. Wê dema ku ew di wê temenê de wê dihizirê wê, di awayekê de wê, bixwezê ku ew bi wê re ew derkeve dervî ya ku ew weke hatî azmûnkirin a ku ew bi wê dihê zanîn. Li gorî wê mantiqê gazali wê ya ku em wê dihizirin ku ew dişawitênê wê agir bê ew, wê bi azmûnkirina me ve wê girêdayî bê. Lê ew dikarê tişteke din jî bê.

Ew di dewam wê de wê cardin wê li têngîna pêwîstîniyê wê bi wê re wê vegerihê û wê li ser wê bisekinê. Li gorî wî têngîna pêwîstîniyê wê aîdî qada mantiqê bê û di rewşa têngînan derfetan û imkanan de wê pêwîstînî wê cihê wê nebê. Li gorî wî di xwezayê de wê, têngîna pêwîstînî wê bi têngîna wê bê ku mirov wê li wê bihizirê ku wê, dema ku wê di təkiliyên di navbera bûjenan an rewşên di xwezayê de tişteke mîna pêwîstîniyê hebe, ev ji ber wê ye ku têngînan an rewşên ku di eslê xwe de derveyî hev in an ji hev cihê ne, di hişê me de bi dûbarekirina domdar re xuya dikin.

Ber ku wê di mejiyê gazali de wê, dema ku wê darek wê bi gelek salan ku wê pêvajoyên demê wê bi xwe re wê derbas bikê ku ew li wê dihizirê wê weke ku ew bi carekê wê weke ku ew bi derfet bê ku ew wê karibê bi wê re ew bi carekê bibê û ankû ew dema ku ew heya weke ku ew dema ku mirov wê tefkir bikê ku ew nebê wê weke ku ew nebê. Yan jî wê di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê rewşa bûjenî a fîzîkî ya bi tiştê re wê, di awayekê de wê gazali wê ew wê rednekê. Lê ew wê, bi têngînek bêhîtî a dervî rêgezên fîzîkê û pêvajoyên wê bi wê re wê, di rengê de wê bi wê re wê weke ku wê li wê bihizirê.

Ya ku wê filosof wê weke 'sedema pêwîstî' ku wê pê nasebikin wê weke ku wê di nerîna gazali de wê weke xûyekê û ankû rewşekne bi pêwîstî a ku ew di wê temenê de weke ku ew li wê were lê hizirkirin bê. Li gorê gazali wê di rewş bi tevger û bi çalak de ku mirov wê karibê wê bahsa wê bikê de wê, weke ku wê pêwîstîya zindîbûna wê bi wê re wê hebê. Ew wê, temenê faalbûna wê bê. Di wê temenê de wê dema ku ew bahsa têngîna sedema pêwîstî dikê de jê wê li şûnê wê 'têngîna sedema xwezayî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re jê wê bi têngînen 'bêhî' ku wê weke ji xwûdê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî wê ku kevirek ji hewa bi serê gazali de biikeve û serê wî bi şikihê wê weke ku ew wê, ew şikeştina serî wî weke ku wê karibê nebê. Di dewama wê de wê weke ku wê felsefe wê di temenekê rasonali de ku wê tefkir bikê ew wê, dervî wê, bi têngînek bêhîti wê ew wê bikê.

Di çerçoveya têngîna xwe ya zanîne de wê, dema ku ew wê li wê bihizirê wê, mijare têngîna perwerdeyê jî wê di rengekê de wê, weke ne temenê fêrbûnê wê bibîne. Li gorî wî fêrbûn ne bi perwerdeyê lê wê ji ber xwe û xwe bi xwe wê di mejiyê mirov de wê bibê. Di wê nûqteyê de wê, di awayekê de wê, têngîna zanîne a gazali wê di wê nûqteyê de wê, ku mirov wê li wê bihizirê wê weke ku wê çawa gazali ji temenê xwe yê piçûk ku wî hiç ne xwendibê û ew bi carekê wî xwe bi aqil dîtibê wê bihizirê.

Di nava têngînen xwe yê bi tasawûfê de wê werênê ser ziman ku wê li ser têngîna sifatan re ku ew wan bi azmûn kirinê re ew bigihijê zanîne û fêrbûnê bi wê re li ser wê re bi gihîştinê xwe were wê bikê re wê bête ser ziman. Di çerçoveya têngîna xwe ya rewîstî de wê, çerçoveya ku ew dihêne ser ziman wê, weke pêşnûmeyên ku ew li gorî wan bijî û di wê temenê de wê, bi wê re wê çawa wê weke çerçoveya azmûnkirina xwûdê bi sifaten wî re bê wê werênê ser ziman. Lê ew di çerçoveya têngîna xwe ya rewîstî de wê bête ser ziman ku mirov wê bi kirinên baş bikê re wê li ser wê bisekinê.

Lê di dewama wê de wê gazali wê li ser têngîna rewîstî a olî re wê bête ser ziman ku wê mirov wê azad û berpîrsîyar bê. Wê ji kirin û kiryarên xwe wê berpîrsîyyar bê. Wê di nava wê de wê kirpendinên xwe wê li ser têngîn û gotinên weke sîyanê û ankû 'jîyane sîyanî' wê bikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew bi nerîna rewîstî wê, dema ku ew wê çalakiyekê û ankû kirinekê wê şîrovebikê wê bi têngîna nirxa rewîstî re wê, şîrove bikê. Ew têngîna rewîstê wê li gorî wî xwe bi sipêrê wahiye. Ber vê yekê wê tenê bi aqil û azmûnê re wê nikaribê wê bizanibê. Li gorî

wî bo ku ew bi azmûnê were zanîn bi dûbarekirin û çavdêrîyê re wê,
karibê ew bibê.

.

Çavkanî:

- *Maurer, Armand A. (1982). *Medieval Philosophy* (2nd ed.). Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- *Pasnau, Robert; Van Dyke, Christina, eds. (2010). *The Cambridge History of Medieval Philosophy*. Cambridge, UK: Cambridge University Press
- *Schoedinger, Andrew B., ed. (1996). *Readings in Medieval Philosophy*. New York: Oxford University Press
- *Pasnau, Robert (2011). *Metaphysical Themes, 1274-1689*. Oxford, England: Clarendon Press
- *Wael B. Hallaq (1993), *Ibn Taymiyya Against the Greek Logicians*. Oxford University Press,
- *Richard C. Taylor (eds.), *The Cambridge Companion to Arabic Philosophy*, Cambridge University Press
- *Pacini, Andrea (1998). *Christian Communities in the Arab Middle East: The Challenge of the Future*. Clarendon Press
- *Rodney Stark(2003), *For the Glory of God: How Monotheism Led to Reformations, Science, Witch-Hunts and the End of Slavery*, Princeton University Press
- *Cohen, H. (1994). *The scientific revolution: a historiographical inquiry*. Chicago: University of Chicago Press
- *Fryde, Edmund (2000). *The Early Palaeologan Renaissance*
- *Corbin, Henry (1998). *The Voyage and the messenger: Iran and philosophy*. North Atlantic Books
- *Herbermann, Charles, ed. (1913). "Avicenna" . *Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company.
- *Leaman, Olivier (1998), *Averroes and his philosophy*, Routledge,
- *Leaman, Olivier (2002), *An Introduction to Classical Islamic Philosophy*
- *Lambton, Ann K. S. (2013). *State and Government in Medieval Islam*. Routledge.
- *Bevan, A. A. (1930). "Manichaeism". *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Volume VIII. Ed. James Hastings. London
- *Jaroszyski, Piotr (2018). "Summary of Part 2". *Metaphysics or Ontology?*. Brill
- *Rosen, Gideon (2020). "Abstract Objects". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Metaphysics Research Lab, Stanford University

*Pasnau, Robert (2011). *Metaphysical Themes, 1274-1689*. Oxford, England: Clarendon Press

Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, 2020